

XVI-XX. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA

KAYBOLAN YERLEŞMELER:

MANİSA-KONYA ÖRNEĞİ

İlker YİĞİT

Doktora Tezi

Nisan, 2018

Danışman: Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Afyonkarahisar

**T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**XVI-XX. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA KAYBOLAN
YERLEŞMELER: MANİSA-KONYA ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

İlker YİĞİT

Danışman

Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

AFYONKARAHİSAR 2018

**Bu Tez Çalışması TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Destek
Grubu'na Desteklenmiştir. Proje No: "113K101"**

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu’da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/04/2018

İlker YİĞİT

TEZ JÜRİSİ KARARI ve ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı :Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ .....

Jüri Üyeleri: :Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR .....

:Prof.Dr. Hakkı YAZICI .....

:Doç. Dr. Barış TAŞ .....

:Dr. Öğr. Üyesi A. Latif ARMAĞAN .....

Coğrafya anabilim dalı doktora öğrencisi İlker YİĞİT'in “**XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu’da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği**” başlıklı tezi, 27.04.2018 Cumagünü saat 11:00’da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisanüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Celal DEMİR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

XVI-XX. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA KAYBOLAN YERLEŞMELER: MANİSA-KONYA ÖRNEĞİ

İlker YİĞİT

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Nisan 2018

Danışman: Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Anadolu, sahip olduğu doğal ve beşeri özellikler sayesinde tarihin ilk dönemlerinden itibaren yerleşmeye sahne olan alanlardan birisidir. Uygun coğrafi koşullarıyla tarihi süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu topraklar üzerindeki egemen kuvvet değişse de iskan kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu sahada özellikle Osmanlı'dan günümüze yerleşmelere bakıldığında bir kısım iskan merkezlerinin zaman içerisinde kaybolduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Manisa ve Konya çevresi örneklerinde XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla yerleşmelerin ne kadar, nerede, ne zaman ve nasıl kaybolduğuna ilişkin öne sürülen hipotezler üzerinden konu ele alınmıştır. Yerleşmelerin süreç içerisinde kaybolmasında doğal afetler, eşkıyalık, timar sisteminin bozulması, konar-göçerlerin faaliyetleri, vergi baskısı ve kırsalda yaşanan göç gibi faktörler etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma alanlarında XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin geçen zaman diliminde yeni yerleşmelerin kurulduğu, bir kısım iskan merkezlerinin yer ve nitelik değiştirerek hayatîyetlerini devam ettirdiği belirlenerek bunlar üzerinde de değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarihi coğrafya, yerleşmenin evrimi, iskan, Manisa, Konya.

ABSTRACT

IN XVI-XX. CENTURIES THE LOST SETTLEMENTS IN ANATOLIA: THE SAMPLE OF MANİSA- KONYA

İlker YİĞİT

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of GEOGRAPHY**

April 2018

Advisor: Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Anatolia is one of the areas that have been settled since the early days of history thanks to the natural and human characteristics that it possesses. With the appropriate geographical conditions, although the dominant force changed, these lands which hosted many civilizations in the historical period, continued to have settlement without any interruption. It is noteworthy that some of the centers of the government were lost over time, especially when examining the settlements in this area from Ottoman period to now. In the present study, by focusing on this subject in the samples of Manisa and Konya, from XVI. to XX. centuries have been searched for the answers to the questions about, where, when, how the settlements and how many of them were lost and have been put forward hypotheses about the answers of these questions. Factors such as natural disasters, banditry, the deterioration of the timar system, the activities of the migrant settlers, taxation and migration in rural areas were effective in the disappearance of the settlements in the process. Also in research areas it has been made evaluations by defining that new settlements were established, some of the centers of the settlements continued their lives by changing places and qualities in a period from XVI. to XX. centuries.

Key Words: Historical geography, evolution of settlement, settlement, Manisa, Konya.

ÖNSÖZ

1071 Malazgirt Zaferi ile yeni bir iskan süreç ve desenin yaşandığı bu topraklarda gerek somut ve gerekse somut olmayan engin bir kültürel mirasa ve birikime sahibiz. İşte sahip olduğumuz bu kültürel değerlerden birisi de Anadolu'daki yerleşme/iskan'dır. Bu denli köklü ve engin miras göz önüne alındığında yerleşme geçmişine ilişkin yapılacak çok fazla işin ve alınması gereken uzun bir yolun varlığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Gerek tarih ve gerekse coğrafyacilar tarafından yerleşmenin geçmiş boyutuna ilişkin araştırılması gereken pek çok konu ve problem bulunmaktadır. Zira geçmiş dönem yerleşmelerine ve tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşüme dair pek az şey bildiğimiz bir gerçektir. Coğrafyacilar tarafından kaleme alınan Anadolu'da iskan konusuna hasredilmiş tek bir çalışma vardır o da N. Tunçdilek'in "Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi" isimli çalışmadır. Bunun dışında Türkleşme dönemini, öncesini ve sonrasını ele alan müstakil bir çalışmadan söz etmek mümkün değildir. Bölgesel ve zamansal olarak belirli dönemleri içine alan yerel çalışmalar olsa da büyük resmi gözler önüne serecek Anadolu'da yerleşme ve bunun tekamülünü ele alan bütüncül bir çalışma henüz kaleme alınmamıştır. Söz konusu bu büyük resmin ortaya konulması elbette uzun bir uğraş, çoğu durumda bir kişinin altından kalkamayacağı iş yükü ve maliyet anlamına gelebilir. Hal böyle olunca en azından belirli konular ve problemler ele alınarak tarihsel bir süreci de göz önünde bulundurmak kaydıyla yapılacak çalışmalar, bu sahaya şimdilik küçük de olsa katkı sağlayabilecektir.

Yerleşme merkezlerinin kurulması tesadüflere bağlı üç beş meskenin bir araya gelmesinden kaynaklı bir durum olmadığı herkesin hemfikir olduğu bir husustur. Yerleşme alanları, temelde doğal faktörlere, bunun yanında insan aklı ve tecrübesinin bir yansıması ile en uygun yerlerin seçildiği mekânlar olarak karşımıza çıkar. Nitekim insanoğlunun bu birikim ve tecrübesinin yansıması olarak Anadolu'da binlerce yıllık şehirler ve kırsal iskan merkezleri egemen kuvvet ve milletler değişse de büyük ölçüde aynı mekânda mevcudiyetini devam ettirmiştir. Hal böyle olunca doğal, tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlere bağlı olarak kurulan, gelişen ve devamlılığını sürdüren yerleşmelerin ortadan kalkması da aynı gerekçelere bağlıdır. Kuruluşunda, gelişmesinde ve devamlılığında etkili olan faktörlerden birinin veya

birkaçının değişmesi ya da olumsuz bir hal alması, bu durumun düzeltilmemesi neticesinde yerleşmenin terk edilmesine ve süreç içerisinde kaybolmasına neden olmuştur.

Temelde, yerleşmelerin terk edilmesi, süreç içerisinde kaybolması ve bu durumun sebeplerinin ortaya konulması amacıyla hazırlanan bu çalışma, tarihi süreçte yeni kurulan iskan merkezleri, yerleşmelerin yer ve nitelik değiştirmesi hususlarında ortaya koyduğu argümanlar ile alan yazımına katkı yapmayı hedeflemektedir. Çalışma bu yönüyle XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla yerleşmelerin evrimi konusunu ele almakta ve söz konusu araştırma döneminde yerleşmelerin geçirmiş olduğu belli başlı değişim ve dönüşümlere odaklanmaktadır. Anadolu gibi tarihin ilk dönemlerinden itibaren iskan merkezi olmuş, derin köklere sahip bir sahada şüphesiz iskana dair yapılacak çok iş bulunmaktadır. Ancak Türkleşme ve İslamlaşma döneminin başlangıcı olan 1071 sonrasının araştırılması her yönüyle ortaya konulması geçmişimizin bilinmesi anlamında oldukça önem arz etmektedir. Yaptığımız araştırma bu konudaki alan yazımına mütavazi bir katkı yapabilirse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ'nün yürütücülüğünü yaptığı *Türkiye'nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler* başlıklı TÜBİTAK 1001 Araştırma Projesi kapsamında Manisa, Konya ve Sivas sondaj alanları üzerinden yerleşmelerin nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde kaybolduğu araştırılmıştır. Projenin iki sondaj alanı (Manisa ve Konya çevresi) bu çalışma kapsamında ele alınırken Sivas çevresi Arş. Gör. Murat GÜNEY tarafından doktora tezi haline getirilmektedir. Ortaya çıkan bu çalışmanın kaybolan yerleşmeler bölümü, kullanılan arşiv vesikaları, haritalar ve literatür bakımından büyük ölçüde proje ile aynı temele dayanmaktadır.

şayet TÜBİTAK'ın maddi desteği ve proje ekibinin fedakar gayretleri olmasa böylesi geniş bir zaman dilimindeki arşiv vesikalarının taranması, saha araştırmalarının yapılması ve literatür değerlendirmesi mümkün olmayabilirdi. Dolayısıyla bu tezin kaynak çeşitliliği ve saha literatürü açısından belirli bir zenginliğe ulaşmasında hem TÜBİTAK'ın maddi desteğinin hem de proje ekibinin titiz çalışmalarının ciddi katkısı olmuştur. Aksi durumda bir kişinin çalışma

performansı ve mali gücüyle eldeki eserin bu nitelikte vücuda gelmesi mümkün değildi.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada birçok kişinin katkı ve emeği söz konusudur. Onların katkıları olmasa böylesi bir çalışmanın vücuda gelmesi mümkün olmazdı. Öncelikle bu tezi hazırlamamda ve tarihi coğrafya alanında bilgi birikimine sahip olmamda büyük katkısı olan değerli hocam Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ'ye müteşekkirim. Danışman hocamın yürütücülüğünde bu çalışma TÜBİTAK/SOBAG Başkanlığınca desteklenmiş olup katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Lisanüstü derslerine kabul ederek Osmanlıcamın ilerlemesine ve alan bilgi dağarcığımanın gelişmesine önemli katkılar yapan; Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR, Dr. Öğr. Üyesi A. Latif ARMAĞAN, Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Prof.Dr. Yunus KOÇ, Yrd.Doç.Dr. Hulusi LEKESİZ, Doç.Dr. Yüksel ÖZGEN hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Özellikle ani kalp rahatsızlığı nedeniyle aramızdan ayrılan hocam Prof.Dr. Özer Yılmaz'ı bu vesileyle rahmet ve minnetle anıyorum. Afyon Kocetepe Üniversitesi Coğrafya Bölümü hocalarıma, doktora savunma jürimde yer alan Prof.Dr. M. Ali ÖZDEMİR'e, Prof.Dr. Hakkı YAZICI'ya, Doç.Dr. Barış TAŞ'a, Dr. Öğr. Üyesi A. Latif ARMAĞAN'a, Doç.Dr. Nusret KOCA'ya, Doç.Dr. Mutlu YILMAZ'a; TÜBİTAK proje ekibimize ve özellikle Doç.Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ'ye, Doç.Dr. Alpaslan DEMİR'e ve Uzm. Hasan DEMİRTAŞ'a; zaman zaman fikirleri ile destek olan Prof.Dr. Yılmaz ARI'ya ve Doç.Dr. Nuri YAVAN'a; arazi araştırmaları sırasında gösterdiği misafirperverlik ve yardımlardan dolayı bölge halkına; arşiv belgelerinin temini sırasında yardımlarını gördüğüm Ankara Arşiv Müdürlüğü çalışanlarına; tezimi okuma zahmetinde bulunan arkadaşlarım Arş. Gör. Sevil TOP YILMAZ, Arş.Gör. Emel AKAY BOZOĞAN, Arş.Gör. Yalçın BAZNA ve Dr. Mesut ŞİMŞEK'e teşekkür ederim.

Son olarak ismini sayamadığım ve bir şekilde bana katkı sağlayanlara, aileme, eşim Gülgün, kızım Gülderen ve oğlum Hüseyin Eymen'e teşekkür ederim. Zira onların fedakarlıkları, destekleri ile onlardan aldığım güç ve heyecan olmasaydı bu tezi tamamlamam mümkün değildi.

Yoğun çalışma ve fedakarlıklar neticesinde yukarıda isimlerini ifade edebildiğim kişilerin, kurumların yardım ve destekleriyle ortaya konulan bu eserde bir güzellik varsa onların katkı, eleştiri ve rehberliklerinin önemli bir yeri vardır. Ancak böylesi geniş bir zaman diliminde ve kaynak çeşitliliğinde hazırlanmaya gayret edilen bu çalışmanın kusursuz olduğunu ifade etmek mümkün olmayıp olası hataların ve eksikliklerin tarafıma ait olduğunu belirtmek isterim.

Eldeki çalışmanın tarihi coğrafyacıların yanında tarih, coğrafya ve bu konulara bir şekilde ilgi duyan herkese faydalı olması dileğiyle...

27/04/2018

İlker YİĞİT

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	İ
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	İİ
ÖZET.....	İİİ
ABSTRACT	İV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	İX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	Xİ
TABLOLAR LİSTESİ	Xİ
HARİTALAR LİSTESİ.....	Xİİ
GRAFİKLER LİSTESİ	XV
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	XVİ
KISALTMALAR DİZİNİ	XVİİ
GİRİŞ	1
AMAÇ	8
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	18
ARAŞTIRMA SORUNSALLARI	31
KAYNAKLAR VE YÖNTEM.....	36
ARAŞTIRMA ALANLARININ YERİ VE FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	61

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞMENİN EVRİMİ

1. BAŞLANGIÇTAN XVI. YÜZYILA KADAR YERLEŞMENİN EVRİMİ....	78
1.1. BAŞLANGIÇTAN TÜRK FETHİNE KADAR MANİSA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ	87
1.2. TÜRK FETHİNDEN XVI. YÜZYILA KADAR MANİSA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ	95
1.3. BAŞLANGIÇTAN TÜRK FETHİNE KADAR KONYA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ	106
1.4. TÜRK FETHİNDEN XVI. YÜZYILA KADAR KONYA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ	119

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEM YERLEŞME YAPISI

1. XVI. YÜZYIL YERLEŞMELERİ.....	125

2. ŞEHİR YERLEŞMELERİ.....	129
2.1. MANİSA ŞEHİRİ (NEFS-İ MANİSA)	133
2.2. KONYA ŞEHİRİ (NEFS-İ KONYA)	140
3. KIR YERLEŞMELERİ.....	148
3.1. MANİSA ÇEVRESİNDE KÖY YERLEŞMELERİ	155
3.2. MANİSA ÇEVRESİNDE MEZRAA YERLEŞMELERİ	166
3.3. MANİSA ÇEVRESİNDE ÇİFTLİK YERLEŞMELERİ.....	171
3.4. KONYA ÇEVRESİNDE KÖY YERLEŞMELERİ.....	174
3.5. KONYA ÇEVRESİNDE MEZRAA YERLEŞMELERİ.....	184
4. XVI. YÜZYIL YERLEŞMELERİNİN LOKALİZASYONU.....	187
4.1. MANİSA ÇEVRESİ YERLEŞMELERİNİN LOKALİZASYONU	189
4.2. KONYA ÇEVRESİ YERLEŞMELERİNİN LOKALİZASYONU.....	193
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ARAŞTIRMA ALANLARINDA KAYBOLAN, YENİ KURULAN, YER VE NİTELİK DEĞİŞTİREN YERLEŞMELER (XVI-XX. YÜZYIL)	
1. KAYBOLAN YERLEŞMELER.....	199
1.1. KAYIP DÖNEMLERİ.....	202
1.2. KAYIP MEKÂNLARI	209
1.3. KAYIP SEBEPLERİ	218
2. YENİ KURULAN YERLEŞMELER.....	369
2.1. KURULUŞ DÖNEMLERİ.....	371
2.2. KURULUŞ MEKÂNLARI.....	373
2.3. KURULUŞ SEBEPLERİ.....	375
3. YER DEĞİŞTİREN YERLEŞMELER	428
4. NİTELİK DEĞİŞTİREN YERLEŞMELER.....	445
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	460
KAYNAKÇA	464
EKLER.....	510
ÖZGEÇMİŞ.....	531

ŞEKİLLER LİSTESİ

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Manisa Çevresinde Kayıp Yerleşmeler.....	33
Tablo 2. Konya Çevresinde Kayıp Yerleşmeler.....	33
Tablo 3. XVI. Yüzyılda Manisa Çevresinde Mezraaların Dağılışı	169
Tablo 4. Manisa Çevresi Yerleşmeleri Lokalizasyon Başarı Durumu	190
Tablo 5. Konya Çevresi Yerleşmeleri Lokalizasyon Başarı Durumu	195
Tablo 6. Manisa ve Konya Çevresi Köylerinin Kayıp Dönemleri	204
Tablo 7. Manisa ve Konya Çevresinde Mezraa ve Çiftlik Yerleşmelerin Kayıp Dönemleri.....	207
Tablo 8. Manisa Çevresinde Jeomorfolojik Ünitelere Göre Devam Eden ve Kaybolan Yerleşmeler.....	214
Tablo 9. Konya Çevresinde Jeomorfolojik Ünitelere Göre Devam Eden ve Kaybolan Yerleşmeler	215
Tablo 10. İzmir ve Manisa Çevresinde Veba Olayları (1709-1836).....	236
Tablo 11. Petersen'e Göre Göç Türleri	345
Tablo 12. Manisa ve Konya Çevresinde Nüfus ve Kaybolma İlişkisi	352
Tablo 13. Kavak Köyünde Toplanan Yerleşmeler ve Son Kayıt Tarihleri	358
Tablo 14. 1600-1949 Arasında Manisa Çevresinde Yeni Kurulan Yerleşmeler.....	371
Tablo 15. 1600-1949 Arasında Konya Çevresinde Yeni Kurulan Yerleşmeler.....	371
Tablo 16. Araştırma Alanlarında Kaybolan ve Yeni Kurulan Yerleşme Sayılarının Karşılaştırması.....	372
Tablo 17. 1600-1949 Aralığında Manisa Çevresinde Kurulan Oba Adlı/Ekli Yerleşmeler	390
Tablo 18. Manisa Çevresinde Çiftlik Yerleşmeleri (1600-1949).....	426

HARİTALAR LİSTESİ

Sayfa

Harita 1. Çalışma Alanlarının Konumu	53
Harita 2. Manisa Çevresinde Ziyaret Edilen Köyler.....	58
Harita 3. Konya Çevresinde Ziyaret Edilen Köyler.....	59
Harita 4. Manisa Çevresinin Fiziki Haritası	65
Harita 5. Konya Çevresinin Fiziki Haritası	71
Harita 6. Konya Plüvyal Gölü'nün Yeniden İnşaaı.....	73
Harita 7. Kral Yolu'nun Anadolu Güzergahı.....	91
Harita 8. Konya Çevresinde Selçuklu Kervansarayları ve Yollar	122
Harita 9. Manisa Çevresinde Önemli Yollar	136
Harita 10. Jeomorfolojik Birimlere Göre XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri	162
Harita 11. Jeomorfolojik Birimlere Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri	178
Harita 12. Atçeken Kazası ve Konya Çevresi Araştırma Alanı.....	179
Harita 13. Manisa Çevresi Yerleşmelerinin Lokalizasyonu (XVI. Yüzyıl)	191
Harita 14. Konya Çevresi Yerleşmelerinin Lokalizasyonu (XVI. Yüzyıl).....	194
Harita 15. Kayıp Dönemlerine Göre XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri ..	205
Harita 16. Kayıp Dönemlerine Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri ...	206
Harita 17. Yükselti Basamaklarına Göre XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri	210
Harita 18. Yükselti Basamaklarına Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri	212
Harita 19. Jeomorfolojik Birimlere Göre Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri	214
Harita 20. Jeomorfolojik Birimlere Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri	216
Harita 21. Konya Çevresinde Suğla Oluşumu ve Kayıp Yerleşmeler	230
Harita 22. Manisa Çevresinde Salgın Hastalık Olan Bazı Yerleşmeler	238
Harita 23. Celali İsyancıları Döneminde Konya Çevresinde Kaybolan Yerleşmeler	255

Harita 24. Celali İsyancıları Döneminde Manisa Çevresinde Kaybolan Yerleşmeler	257
Harita 25. Konya Çevresinde Kervan Yolu ve Kaybolan Yerleşmeler	263
Harita 26. 1900-1949 Döneminde Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri	270
Harita 27. Manisa Çevresinde Karaoşmanoğlu Çiftliklerinin En Geniş Sınırı	331
Harita 28. 1700-1849 Döneminde Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri	337
Harita 29. Karaoşmanoğlu Çiftliği ve 1700-1849 Döneminde Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri	339
Harita 30. Manisa Çevresi Osmancalı ve Bağyolu Köylerinde Toplulaşma	355
Harita 31. Konya Çevresinde Kademeli Göç Örneği	362
Harita 32. Manisa Çevresi Şamar Köyü Örneğinde Obaların Yeni Bir Yerleşme Kurmaları	393
Harita 33. Konya Çevresinde Kırım Muhacirlerinin İskan Edildiği Yerleşmeler ..	406
Harita 34. Manisa Çevresinde Çerkeslerin İskan Edildiği Yerleşmeler	409
Harita 35. Manisa Çevresinde Balkan Muhacirleri İçin Kurulan Yerleşmeler	414
Harita 36. Manisa Çevresinde 1921-1928 Muhacirlerinin İskan Edildiği Yerleşmeler	416
Harita 37. Manisa Çevresinde 1942 Kayıtlarına Göre Muhacirlerin İskan Edildiği Yerleşmeler	417
Harita 38. Manisa Çevresinde 1941-1959 Yılları Arasında Gelen Muhacirlerin İskanı	418
Harita 39. Manisa Çevresinde 1936-1954 Bulgaristan Muhacirlerinin İskanı	420
Harita 40. Manisa Çevresinde 1936-1954 Yugoslavya Muhacirlerinin İskanı	421
Harita 41. Konya Çevresinde Balkan Muhacirlerinin İskan Edildiği Yerleşmeler	423
Harita 42. Manisa Çevresi Dilek, Simad ve Toyyusufluk Köylerinde Yer Değiştirme	437
Harita 43. Manisa Çevresi Gürzelü Köyünde Yer Değiştirme	438
Harita 44. Manisa Çevresi Beşyol, Gürleye ve Karakoca Köylerinde Yer Değiştirme	439
Harita 45. Manisa Çevresi Osmancalı ve Bağyolu Köylerinde Yer Değiştirme	440

Harita 46. Konya Çevresi Boyalı, Çomaklı, Eksile, Girvad, May ve Sadıklar Köylerinde Yer Değişirme	442
Harita 47. Konya Çevresi Kalburcu ve Salahuddin Köylerinde Yer Değişirme ...	443
Harita 48. Manisa Çevresinde Çiftlikten Köye Dönüşen Yerleşmeler	453
Harita 49. Konya Çevresinde XVI. Yüzyıl İçinde Mezraadan Köye Dönüşen Yerleşmeler	456
Harita 50. Şehir İçinde Kalan XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri	458

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa

Grafik 1. Manisa ve Akhisar İstasyonlarına Göre Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri	67
Grafik 2. Manisa ve Akhisar İstasyonlarına Göre Aylık Toplam Yağış Tutarları (mm).....	68
Grafik 3. Konya ve Çumra İstasyonlarına Göre Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri	75
Grafik 4. Konya ve Çumra İstasyonlarına Göre Aylık Yağış Tutarları	76
Grafik 5. Jeomorfolojik Birimlere Göre Manisa Çevresinde Köylerin Dağılışı.....	163
Grafik 6. Jeomorfolojik Birimlere Göre Konya Çevresinde Köylerin Dağılışı.....	176
Grafik 7. Kavak Köyü Toplaşma Şeması	358
Grafik 8. Gümülcü Köyünde Konar-Göçerlerin Toplanması	394

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Sayfa

Foto 1. Manisa Çevresi Arazi Araştırmalarından Bir Görüntü.....	56
Foto 2. Konya Arazi Araştırmalarında Yapılan Mülakatlardan Bir Görüntü (Ağustos 2014)	57
Foto 3. Gediz Nehri ve Garben Alanı (Menemen Boğaz'ına doğru)	63
Foto 4. Manisa Kalesi ve Geriye Kalan Sur Parçaları	134
Foto 5. Konya Çevresinde Tarihi Fonksiyonunu Yitirmiş Çiledar Köprüsü (Gilisıra[Gökyurt] köyü KD)	142
Foto 6. XVI. Yüzyıl Düğlek Köyü Cami Minaresi	164
Foto 7. Taş Malzemenin Kullanıldığı Bir Mesken: Manisa Örencik Köyü	165
Foto 8. Kerpiç Malzemenin Kullanıldığı Bir Mesken: Konya Ortakonak Köyü	181
Foto 9. Taş Malzemenin Kullanıldığı Mesken: Konya Sadıklar Köyü	182
Foto 10. Taş ve Kerpiç Malzemenin Beraber Kullanıldığı Mesken: Konya Üçkilise (Orhaniye) Köyü	183
Foto 11. XVI. Yüzyıl Manisa Kersencik Köyü Sit Alanı.....	192
Foto 12. XVI. Yüzyıl Rustum Köyü'nden Bir Yadigar.....	195
Foto 13. XVI. Yüzyıl Manisa Yerleşmelerinden Alayundlu Köyünün Harabesi....	199
Foto 14. Günümüzde Meyve Bahçesi İçinde Kalan Kısmalı Köprü	225
Foto 15. Gediz Nehri Eski Yatağı Üzerindeki Kısmalı Köprü	226
Foto 16. I. Dünya Savaşı Sırasında Eşkîya Çetelelerinden Dağılan Turpçular Köyü Harabesi.....	271
Foto 17. Yayaköy'de Karaosmanoğlu Cami	328
Foto 18. Sindel Köyü Harabesi.....	356
Foto 19. Dinorna Köyü Sit Alanı ve Dinorna Hüyüğü	359
Foto 20. Terk Edilmiş Çeltek Köyü Mezarlığı	360
Foto 21. Yunt Dağları'nda Devam Eden Küçükbaş Hayvancılık.....	395
Foto 22. Yunt Dağları'nda Bir Çoban Meskeni	396

KISALTMALAR DİZİNİ

AD : Ahkam Defteri

bkz : Bakınız

BOA TD : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir Defteri

C : Cilt

H : Hicri

KŞS : Konya Şer'iyeye Sicili

M : Miladi

MD : Mühimme Defteri

MŞS : Manisa Şer'iyeye Sicili

S: Sayı

s : Sayfa

TK KKA : Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-1 Kadime Arşivi

ŞD: Şikayet Defteri

Vb : Ve benzeri

GİRİŞ

Anadolu, tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanların yerleşmesine sahne olmuş mekânlardan birisidir. Bu topraklarda Paleolitik dönemle birlikte başlayan iskan, insanların yerleşik hayata geçmesi, zamanla çeşitli devletlerin ortaya çıkması ve bu sahada farklı uygarlıkların egemen olması sonucunda oldukça zengin bir karaktere ulaşmıştır. İşte böylesine bir tarihi derinlik ve zenginlik (yerleşme tür ve çeşitliliği) göz önünde bulundurulduğunda, bu sahada yerleşme coğrafyasına ilişkin birçok çalışmanın yapılması gerektiği kendiliğinden anlaşılır. Zira sadece tarihi süreçteki değişim ve dönüşümün yerleşmelere olan etkilerinin ve neticelerinin ortaya konulması, başlı başına büyük bir iş ve sorunsaldır.

Türkiye’de yapılan yerleşme coğrafyası çalışmalarına göz atıldığında, araştırmaların büyük ölçüde Cumhuriyet dönemine odaklandığı hemen dikkati çeken bir durumdur. Başka bir ifade ile ülkemizde yapılan yerleşme coğrafyası çalışmalarında tarihi perspektif ile ele alan çalışmaların az olduğu gözlemlenmektedir. Tarihi derinliği olmaksızın yapılan çalışmalarla eksik ve yanlış sonuçlara ulaşmak kaçınılmazdır. Bu bilgilerden hareketle yapılan planlamalar/uygulamalar çok da isabetli olmayacaktır. Nitekim yerleşmelere ilişkin günümüzde alınan bir takım kararların yanlış olduğu, söz konusu bu durumun nedeninin de yerleşme coğrafyasına ilişkin çalışmaların yetersiz olmasından kaynaklandığı zaman zaman dillendirilmektedir. Örneğin İ. Tekeli bu konuya şu cümlelerle dikkati çeker: “Türkiye’de yerleşme sistemlerinin tarihlerine ilişkin beşeri coğrafya çalışmalarının geliştirilmemiş olmasının eksikliğini, günlük yaşamımızda verilen birçok idari ve siyasal kararın keyfi hale gelmesine yol açmasında ve birçok şeyin çözülemez bir keşmekeşe dönüşmüş olmasında yaşıyoruz” (Tekeli, 2011: 2). Hiç şüphesiz bu ve benzer eksiklikler mevcut olmakla birlikte yerleşme coğrafyası çalışmalarının tarihi coğrafya penceresinden ele alınması bu tür olumsuzlukların giderilmesine ve problemlerin çözülmesine katkı sağlayabilecektir.

Coğrafya bilim mensuplarının ifadesiyle yerleşmenin evrimi, tarih bilim mensuplarının ifadesiyle de iskan tarihi olarak isimlendirilen bu sahaya ilişkin çalışmaların, sahip olduğumuz tarihi birikim ve kültürel mirasa oranla oldukça az, hatta yetersiz olduğu dikkati çekmektedir. Coğrafya camiası bakımından bu konuya

hasredilmiş tek bir çalışma vardır oda, N. Tunçdilek tarafından 1986 yılında kaleme alınan *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi* isimli eserdir. Tarihçiler tarafından yapılan çalışmalara bakıldığında yerleşme konularının yeterince ele alınmadığı değerlendirilebilir. Arkeoloji disiplinine ait çalışmalar da ise büyük ölçüde höyüklerle ve antik kentlere odaklanması nedeniyle Türkleşme sonrası Anadolu yerleşmelerinin (son zamanlarda bazı girişimler başlasa da) pek araştırılmadığı söylenilebilir. Tüm bu ve benzeri durumlar, XI. yüzyıldan günümüze Anadolu’nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecini takiben yerleşme coğrafyası açısından yaşadığı değişim dönüşüm hakkında da oldukça az şey bildiğimizin kanıtı niteliğindedir (Gümüüşü, Demir ve Erdoğan Özönlü, 2016: 14-15). Zira bu dönemi konu alan çalışmaların tarih bilim mensupları tarafından yapılması ve coğrafya bilim mensuplarının büyük çoğunluğunun Cumhuriyet dönemine odaklanması sebebiyle büyük ölçüde yerleşme kısmının ihmal edildiği bir saha olarak durmaktadır. Özellikle problem temelli çalışmalara her alanda olduğu gibi bu sahada da şiddetle ihtiyaç vardır.

Bilindiği üzere yerleşme, doğal ortam insan etkileşiminin en iyi göstergesi sayılan (Tümertekin ve Özgüç, 2009: 360) ve beşeri coğrafya çalışmalarının merkezinde yer alan temel araştırma alanlarından birisidir. Yerleşmeler, özellikle geçmiş dönemde, temelde doğal faktörlere (yerşekilleri, iklim, hidrografya, bitki örtüsü, toprak özellikleri) ve insan aklı ve tecrübesinin bir yansıması olarak da beşeri faktörlere (güvenlik, tarım, ulaşım, ticaret vb.) bağlı olarak kurulmuştur. Söz konusu bu şartların uygun olduğu ve devam ettiği hallerde yerleşmeler neredeyse kuruluşundan günümüze değin kesintisiz devam edebilmişken söz konusu şartların birinin ya da birkaçının değişmesi nedeniyle bazı yerleşmeler tamamen ortadan kalkmış, silinip gitmiştir. Böylesi yerleşmelerin günümüze bir kısmının harabesi ulaşabilirken bir kısmı arkasında hiçbir iz bırakmaksızın kaybolmuştur. Uygun şartlarda kurulan coğrafi potansiyelin devamlılığına ve karşılaşılan bir kısım zorlukların üstesinden gelinmesine de bağlı olarak Anadolu’da, günümüze değin büyük ölçüde devam eden şehirlerin yanı sıra kırsal alanda birçok yerleşme merkezinin olduğu görülür. Ülkemizde, mimari özellikleri sebebiyle her medeniyetin farklı bir mühür vurduğu şehirsal alanlarda bu daha açık ve seçik bir şekilde

izlenebilirken kırsal alanda ise bazen bir evin duvarında bazen de bir caminin kubbesini tutan taşıyıcı direklerde bu izleri görmek hiç şaşırtıcı değildir.

Özellikle milletimiz için, XI. yüzyıldan itibaren bu topraklarda egemenlik kurulması ve yerleşilmesi hasebiyle, tarihi bilincin ve şuurun tesisi açısından önemli hususlardan birisini oluşturan yerleşme geçmişinin doğru bir şekilde bilinmesi hayati bir öneme sahiptir (Gümüştü vd., 2016: 14). Bu da yerleşme geçmişini olabildiğince ayrıntılı bilmek problem temelli olarak yapılacak araştırmalar ile mümkün olabilecektir. XI. yüzyıl ve takip eden sürecin, tarih bilim mensuplarınca siyasi ve sosyal anlamda oldukça detaylı biçimde işlenmeye çalışıldığı görülür. Ancak XV ve XVI. yüzyıldaki gibi ayrıntılı arşiv vesikalarının olmayışı bu dönemdeki yerleşmelerin nicelik ve nitelikleri hakkında çok az bilgiye sahip olmamızın başlıca nedenidir. Takip eden süreçte (XV-XVI. yüzyıl ve sonrası) tutulan arşiv vesikalarının büyük ölçüde elimizde mevcut olması derinlemesine çalışmalar yapmaya imkan vermektedir.

Yerleşmenin kurulup gelişmesinde etkili birçok faktörün mevcudiyeti bu meselenin oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Söz konusu bu durum yerleşmelerin terk edilmesi ve kaybolması meselesini aynı derece karmaşık hale getirebilmektedir. Hele de eldeki bilgi ve bulguların niteliği ve her soruya açıklıkla cevap verememesi de eklenince bu iş daha da içinden çıkılmaz hale gelebilmektedir. Bu noktada olabildiğince farklı kaynak serilerine bakmak ve farklı yöntemler uygulamak problemin çözümünü bulmak için bir çıkış kapısı, hatta zorunluluk haline gelecektir. Yapılacak araştırmayı kolay kılan en önemli hususlardan birisi ise hiç şüphesiz çok iyi bir arşivcilik tecrübesine, uygulamasına sahip bir medeniyetin varisi oluşumuz ve hepsinden önemlisi bu vesikaların büyük oranda günümüze ulaşmış olmasıdır. Ayrıca modern araştırma yöntem ve teknikleri ile ilgili alanda oluşan yerli ve yabancı literatür de araştırmayı kolaylaştıran faktörler arasında ayrıca belirtilmelidir.

Bir yerleşmenin terk edilmesi ve süreç içerisinde kaybolması hiç şüphesiz temelde iki faktöre bağlıdır. İlki büyük bir doğal ya da beşeri afet nedeniyle tüm yaşayanların ortadan kalkması ve yerleşmenin sona ermesidir. İkincisi de bugün üzerine oldukça geniş bir literatür oluşan, araştırmaların evrilerek ve gelişerek devam

ettiği göç meselesidir (Gümüşçü vd., 2016: 13). XVI. yüzyıl Anadolu'sunda böylesi toplu ölümlere rastlanmadığına göre söz konusu kayıp köylerin ortaya çıkması ve günümüze ulaşmaması göç sebebiyledir. Çalışma bu yönüyle bakıldığında köylerin kayboluş sebepleri ve yenilerinin kurulması göz önüne alındığında doğası gereği bir göç çalışması olarak değerlendirilebilir. İlerleyen sayfalarda, köylerin terk edilme ve kaybolma sebeplerinin insanların yaşadığı mekândan şu veya bu sebeple kalıcı bir şekilde ayrılmalarına yani göç etmelerine bağlı olduğu görülecektir. Söz konusu göç sebeplerinin devam etmesi nedeniyle de kayıp köyler sorunu ortaya çıkmış ve günümüze intikal etmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca karşılaşılan çeşitli doğal ve beşeri afetler iskanı ciddi bir şekilde etkilemiş ve işin içinden çıkılamadığı durumlarda insanlar o mekândan ayrılarak yeni bir alanda yaşamını idame ettirmeye çalışmıştır. Günümüzde ilerleyen teknoloji ve imkanlar sayesinde söz konusu afetlere karşı birtakım önlemler alarak korunmaya, afet sonrasında gerek devlet eli ve gerekse çeşitli sosyal yardımlaşma imkanı ile yaralar sarılmaya ve zararlarının en aşağı seviyeye indirilmesine çalışılmaktadır. Ancak geçmiş dönemler için aynı şeylerin bu kadar güçlü ve organize şekilde yapılabildiğini söylemek oldukça zordur. Bu nedenle meydana gelen deprem, yangın, sel, kuraklık, aşırı soğuk ve yağışlı dönemler, kıtlıklar, salgın hastalıklar, savaşların yanı sıra devlet yetkililerinin bezdirici sosyal, siyasi ve ekonomik politikaları vb. sebepler iskanın derinden etkilenmesine, yerleşmelerin terk edilmesine ve bu sebeplerin devam etmesine bağlı olarak yerleşmelerin kaybolmasına neden olmuştur.

Avrupa'da (İngiltere, Almanya, Fransa, Danimarka, Polonya, Norveç ve İsveç gibi) özellikle Yeniçağdan kalan harabe ve ören yerleri üzerine oldukça ayrıntılı çalışmalar yapılırken (Hacısalıhoğlu, 2008: 16-17; Gümüşçü vd., 2016: 17-18) ülkemiz arkeoloji araştırmaları için maalesef aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Şayet ülkemiz için böylesi çalışmalar yapılmış olsaydı arkeoloji disiplininin ulaştığı sonuçlar tarih, coğrafya ve özellikle tarihi coğrafya çalışmalarına önemli katkılar da sağlayabilirdi.

XX. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de refah seviyesinin yükselmesi ve karayollarında ulaşım imkanlarının iyileşmesi sayesinde kurtarma kazılarında önemli

artış meydana gelmiştir. Kurtarma kazıları ile eş zamanlı olarak gelişen hava fotoğrafçılığının özellikle düz alanlardaki prehistorik yerleşmelerin devamlılığını ve yoğunluğunu tespit etmedeki öneminin farkına varılmıştır (Muir, 2009: 12). Bu durumun özelde İngiltere’de ve genelde kıta Avrupası’nda kaybolan yerleşmelerin ortaya çıkarılmasında ve öncü araştırmaların başlamasında önemli bir kilometre taşını oluşturduğu söylenebilir.

Kayıp köyler üzerine yapılan çalışmalar öncelikle Avrupa ülkelerinde XIX. yüzyılda amatörce başlayıp II. Dünya savaşını takip eden süreçte akademik hüviyetini kazanarak devam etmiştir. Öncü akademik çalışmaların Avrupa’da başladığı bu konuya ilişkin araştırmaların ülkemizde oldukça geciktiği ve hatta ihmal edildiği görülür. Avrupa’da özellikle İngiltere’nin öncülüğünde “kaybolmuş yerleşmeler, terk edilmiş yerleşmeler, Ortaçağ arkeolojisi ve harabe yerleşmeler” gibi isimler altında gerçekleştirilmiştir. Harabe yerlerin araştırılması Avrupa’da yerleşme arkeolojisi disiplini kapsamında özellikle 60’lı ve 70’li yıllarda geliştirilmiştir. Yapılan bu sahadaki araştırmalar neticesinde “Yerleşme Arkeolojisi, Ortaçağ Arkeolojisi, Arkeolojik Ortaçağ Araştırması, Tarihi Arkeoloji, Harabe Arkeolojisi” gibi terimler geliştirilmiştir (Denecke, 2009: 9; Gümüştü vd., 2016: 18).

Ülkemizde Konya ve çevresi için köylerin kaybolmasına ilişkin olarak ilk akademik çalışmayı W. D. Hütteroth (1968) gerçekleştirmiştir (Gümüştü vd., 2016: 18). Söz konusu çalışmada tahrir defterlerinde yer alan köyler ile XIX. yüzyıla ait salnamelerde yer alan yerleşme listeleri karşılaştırılarak kayıp yerleşmeler tespit edilmiştir. Coğrafyacı olan Hütteroth sahada yaptığı arazi çalışmaları ile bir kısım harabe yerleşmeleri de ortaya koymuştur. Bu girişim ve bulgulara rağmen arkeoloji, tarih ve coğrafya disiplinine mensup bilim adamları tarafından gerek kayıp köyler ve gerekse harabeler üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Söz konusu bu harabeler ve mevcut yerleşmeler üzerinde kırsal ve şehirsal alanda yerleşme arkeolojisi üzerinde yapılacak araştırmalar yerleşmenin alansal gelişimi, nüfus durumu ve toponimik özelliklerine dair önemli bilgiler verebilecektir.

Ülkemizde tarihçiler tarafından yapılan sosyo-ekonomik çalışmalar içinde, özellikle eşkıyalık ve isyanlar konusuna değinenler tarafından kullanılan belgelerden çıkan bilgiler doğrultusunda, ahalinin perakende olması, yerini yurdunu terk etmesi

ve yerleşmelerin kaybolması meselelerine değinildiği görülür. Ancak bu değinmeler ve XVI. yüzyıl ile günümüz yerleşmelerini karşılaştırarak yerleşmelerin kaybolduğu tespit edilse dahi bu konu üzerine giden müstakil bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Osmanlı siyasi, sosyal ve ekonomik tarihi üzerine çalışan araştırmacılar tarafından konuları gereği timar sisteminin bozulması, isyanlar ve eşkıyalık faaliyetleri, doğal afetler vb. üzerinde çalışanlar, ilgili meselelerin farklı cephelerini aydınlatmaya gayret etmişler ve bu konuda değerli araştırmalar ortaya koymuşlardır. Söz konusu bu çalışmalarda konuyu ele alış biçimi ve değerlendirme süreçleri nedeniyle olsa gerek bu faktörlerin köylerin terk edilmesi ve kaybolmasına olan etkisini tartışmamışlardır. Köylerin terk edilmesinin muhtemel sebepleri arasında yer alan hususlar bilgi kırıntıları halinde söz konusu eserlerde asıl araştırma mevzusunun içinde silikleşmiş, farkında olarak ya da olmayarak bugüne değin üzerinde müstakil bir çalışma gerçekleştirilmeden kalmıştır. Bu durumun istisnası ise hiç şüphesiz bu çalışmanın da bir parçasını oluşturduğu 15.09.2013-15.09.2016 tarihleri arasında tamamlanan 113K101 nolu TÜBİTAK araştırma projesidir. Bu girişimin bir neticesi olarak kaybolan yerleşmelerle ilgili gerek proje ekibinin gerekse ilgili projenin ciddi etkisi sayesinde oluşan farkındalık ile araştırmaların eskiye nazaran arttığı ifade edilmelidir.

Eldeki çalışma temelde, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla, bölgesel farklılığı ve çeşitliliği ortaya koymak için Manisa ve Konya çevreleri örneklemlerinde Osmanlı'dan günümüze yerleşmelerin nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde kaybolduğu sorularına cevap vermek adına hazırlanmıştır. Manisa ve Konya çevrelerinin seçilmesinde bölgesel farklılığın yanında bu iki merkez için erken tarihlerden itibaren araştırma kapsamında kullanılacak seri halde arşiv vesikalarının mevcudiyeti de etkili olmuştur. Araştırmada kullanılan arşiv vesikaları, haritalar, kullanılan yöntemler (sözlü tarih yöntemi), yapılan arazi araştırmaları ve ilgili literatürden de istifade etmek suretiyle bir takım hipotezler ileri sürülerek temellendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca XVI. yüzyıldan sonra arşiv vesikalarında yeni kurulan, yer ve nitelik değiştiren yerleşmeler tespit edilerek bunlar da araştırma kapsamında ele alınmıştır. Bu noktada bir taraftan yerleşmeler kaybolurken diğer taraftan yeni yerleşmelerin kurulmasına ilişkin ne kadar, ne zaman, nerede ve nasıl soruları yöneltilerek cevap verilmeye gayret edilmiştir. Yerleşmelerin yer ve nitelik

değiştirmesinin sebepleri üzerine literatür ve arazi araştırmalarından elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu yönüyle çalışma bütüncül manada sınırları belirli bir alanda geçmişten günümüze yerleşmenin evrimini içermektedir.

AMAÇ

Hazırlanan bu çalışmada her şeyden önce geçmiş bir zaman diliminde bir mekânın coğrafi özelliklerinin araştırılması ve ortaya konulması yönüyle bir tarihi coğrafya çalışmasıdır. Ülkemizde uzun süre ihmal edilen tarihi coğrafya sahasında hazırlanan bu çalışmada, XVI-XX. yüzyıl aralığında yerleşmenin evrimi konu edinilmiştir. Bu noktada çalışmanın temel amacı öncelikle XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla Anadolu'da Manisa ve Konya çevreleri örneğinde yerleşmelerin kayıp miktarlarını, tarihi süreçte kaybolma sebeplerini, kaybolma sürecinin nasıl işlediğini ve bölgesel farklılıklarını açıklamaktır. Bu sebeplerin ortaya konulmasının yanı sıra tarihi bir süreçte konu ele alındığı için yeni kurulan yerleşmeler, yerleşmelerin yer ve nitelik değiştirmeleri de konu edinilmiştir. Araştırma kapsamında yeni kurulan yerleşmelerin ne kadar, ne zaman, nerede ve nasıl kuruldukları sorularına cevaplar vermeye çalışılmıştır. Ayrıca yerleşmelerin yer ve nitelik değişimlerinin sebepleri üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Cevaplandırılmaya çalışılan sorular ve izah edilmeye gayret gösterilen hususlar göz önüne alındığında, tarihi coğrafyada önemli odak ve konu başlıklarından biri olan değişim (Gümüşçü, 2014: 60-62) ve yerleşmenin evrimi meselesi kabaca dört yüz yıllık bir zaman dilimi dahilinde problem temelli olarak ele alınarak saha literatürüne katkı sunulması hedeflenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Her disiplinin ve hatta araştırma konusunun kendine has bir takım terimleri ve temel kavramları vardır. Özellikle spesifik bir konuda eser hazırlanırken belirli kavramların başlangıçta izah edilmesi konunun sağlıklı bir şekilde tartışılması ve okuyucu kitlesinin doğru anlamasına hizmet etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu sebeple çalışmada önemli olduğu düşünülen bazı temel kavramların burada açıklanması uygun bulunmuştur. Aşağıda tarihi derinliği de göz önünde bulundurularak özellikle çalışma konusu açısından önemli olan kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Yerleşme: Yerleşme insanların yeryüzünde kendilerine en uygun yaşam alanı bulmaları ve buralarda hayatlarını sürdürmelerini ifade eder. En eski zamanlardan itibaren insanların, yeryüzünde kendilerine yaşam alanı olarak seçtikleri yerlerde hiç bir şey tesadüflere bırakılmamış olup tam aksine insan hayatının ve faaliyetlerinin devam ettirilebilmesi için en uygun doğal koşullara sahip mekânlar tercih edilmiştir. İnsanoğlunun yeryüzünde yerleştikleri alanların tamamına ökümen-ekümen denilmektedir (Gümüüşü, 2012: 288).

Yapılan araştırmalar neticesinde ülkemizdeki yerleşmeler, dokusal şekil özelliklerine göre toplu yerleşmeler, dağınık yerleşmeler, yarı dağınık (ara şekilli) yerleşmeler olarak sınıflandırılmaktadır (Özçağlar, 2011: 81; Doğanay, 2014: 85). Tür itibariyle ayırmda ise daha çok fonksiyonel özellikler ön plana çıkmaktadır. Hâkim ekonomik faaliyete göre primer (tarım ve hayvancılık) faaliyetlerin hakim olduğu yerleşmeler kırsal yerleşmeleri; sekonder, tersiyer ve kuaterner ve kuiner (sanayi ve hizmet) faaliyetlerin hakim olduğu yerleşmeler ise şehir yerleşmelerini oluşturur (Taş, 2016: 23). Bu fonksiyonların sürekli ve geçici olarak yürütülmesine göre başka bir yönden sınıflama yapmak da mümkündür. Buna göre insanların bir yerde bütün yıl faaliyette olmaları sürekli yerleşmeleri, geçici bir süre faaliyette olması ise dönemlik (sezonluk) yerleşmeleri oluşturmaktadır (Özçağlar, 2011: 83; Gümüüşü, 2001: 24).

Şehir: Kısaca şehir, yoğunlaşmış, tarımsal olmayan yerleşmedir. Şehirler; aralarında idari, dini, ticari, sanayi, ulaşım, ticaret, eğitim korunma... gibi çok çeşitli hizmetleri sunan yerleşmelerdir (Tümertekin ve Özgüç, 2009: 396). Diğer bir ifade

ile şehir, küçük bir sahada, büyük nüfus kütlelerinin birlikte bulunduğu, geçimini temin ettiği yerleşmeler olarak tanımlanabilir (Göney, 1995: 1). Şehirler, sosyal hayatın her yönünü kapsayan çeşitli faaliyetlerin görüldüğü, ekonomik ve kültürel birikimin yoğunlaştığı önemli yerleşim birimleri olmak suretiyle fiziki ve sosyal çevresiyle sosyal hayatın merkezini teşkil eder (Küçükbaşçı, 2010: 441). Tarihi süreçte ise şehirlerin günümüze göre birtakım farklı kıstasları ve özellikleri olduğu dikkati çeker.

Osmanlı döneminde taşradaki temel yönetim birimleri olan sancak, kaza ve nahiye merkezleri genellikle şehir bazen de kasaba olarak bilinir. Ancak bir merkezin şehir sayılabilmesi için her zaman ve her saha için kesin kriterlerden söz edilemez. Osmanlı döneminde herhangi bir yerleşme merkezinin nefis olarak ifade edilmesi de tam bir ayrımı ifade etmeyebilir. Zira yirmi otuz haneden oluşan köylerin dahi nefis adı altında kaydedildiği arşiv vesikalarında görülebilmektedir. Bu sebeple şehrin tanımlanmasında nüfusun, idari fonksiyonun ve ekonomik özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu durumda en az 400 vergi nüfusu bulunan, idari yönden sancak ise sancak beyine, kaza merkezi statüsünde ise kadı ve subaşı ile ticaret ve sanat ehline sahip yerler şehir sayılabilir. Osmanlı belgelerinde şehir “cuma kılınır, pazarı durur yer” şeklinde ifade edilmiştir (Şahin, 2010: 446). Osmanlı şehrinin yerleşim düzenini oluşturan unsurları dörtlü bir tasnifte değerlendirmek mümkündür. Bunların birincisi, şehrin önemine göre değişen ve genellikle haftanın belirli günlerinde pazar yeri olarak da kullanılan bir meydandır. İkincisi, şehrin nüfusuna ve hinterlandına göre büyük veya küçük bir Ulu Cami’dir. Üçüncüsü şehrin büyüklüğüne nispetle bir çarşının bulunmasıdır. Dördüncüsü olarak da şehrin hemen hemen tüm işlevsel alanlarının içinde bulunduğu ve şehrin tüm hizmetlerinin yerine getirilmesinde oldukça öneme haiz olan cadde ve sokak sistemleridir (Bayartan, 2014: 14-15). Verilen bu temel bilgilerden sonra Osmanlı döneminde bir yerleşmenin şehir olabilmesi kısaca; nüfusunun nispeten fazla olması, idari, hukuki ve/veya askeri bir görevinin olması ve en önemlisi tarımsal faaliyetlere bakarak tarım dışı faaliyetlerin daha önemli olması gereklidir (Gümüştü, 2001: 76).

Köy: Köy sözlükte mahalle, semt, sokak, yöre anlamındaki Farsça “kûy” kelimesinden gelmektedir. İskan terimi olarak köy ise, ekonomik faaliyetleri çoğunlukla tarıma, hayvancılık ve el sanatlarına dayanan; mekanik iş bölümü,

cemaat ruhu ve gelenekçi bir hayat anlayışının, aile içinde geleneksel ilişkilerin yaygın olduğu; nüfusun en fazla binlerle ifade edilebilen, coğrafi bir sınırı, kendine ait bir adı ve kendine özgü bir toplumsal örgütlenmesi bulunan; toplumsal değişim sürecinin nispeten yavaş işlediği; kırsal bir mekânda varlığını sürdüren sosyal ve fiziksel çevrelerin oluşturduğu, bütün bu yönleri ile de şehirlerden farklılık gösteren bir yerleşmedir (Gümüşçü ve Küçükaşçı, 2016: 85).

Zaman içinde bazı köylerde nüfus artıp, azalsa ya da tamamen ortadan kalksa da köylerin temel karakteri hep aynı kalmıştır. Köylerde egemen ekonomik faaliyet tarıma ve hayvancılığa dayanmaktadır. Nüfusları açısından şehir yerleşmelerine göre daha az nüfus miktarına ve daha az nüfus yoğunluğuna sahip olup kısıtlı imkanlar içerir. Kurulduğu doğal çevre gereği tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık gibi faaliyetler ile geçimini temin ederler. Ama tüm bu faaliyetler “hammadde üretimi” içinde değerlendirilir. Şu halde köy, “geçimlerini hammadde üreterek sağlayan insanların yaşadığı nispeten küçük yerleşme merkezleri ile adı geçen faaliyetlerin yapılması için gerekli arazinin oluşturduğu birlik” şeklinde anlaşılabilir. Osmanlı döneminde köyler, belgelere karye adı ile kaydedilmiş, kayıtlı vergi nüfusu ne olursa olsun bu şekilde ifade edilen tahsil edilen vergi kalemlerinden de görüldüğü üzere ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan tüm yerleşme merkezleridir (Gümüşçü, 2001: 98). Osmanlı köylüsü kısmen piyasaya açık olmakla birlikte büyük ölçüde kendi kendine yetebilen bir yapıya sahipti. Gıda maddeleri köy içinde üretiliyor ve hemen hemen her evde bir dokuma tezgahı bulunuyordu. Köylerin bu özelliği yaşanan onca iktisadi ve sosyal buhranlara karşı direnebilmesinin en önemli sebebi durumundadır (Tabakoğlu, 1999: 28).

Osmanlı döneminde köy, tarlaları, otağı ve çayırı sınırlandırılmış idari bir ünitedir. Sipahilerin birbiri karşısında veya diğer idari üniteler, örneğin vakıflar karşısında, haklarını belirleyen bir birimdir. Bu haliyle Osmanlı devleti tarafından iyice geliştirilip yaygınlaştırılmış olan bu idari birimlerin sınırları, “sınırname/hudutname” denilen belgelerde kayıt altına alınmıştır. O dönemdeki tabiri ile “akar-bakar” a göre belirlenen köy sınırları, çoğunlukla “su bölümü çizgileri”ni takip etmiş, bazen de akarsu, yol ve hatta “dikilitaş”ları izlemiştir. Bu yönüyle sınırlar, büyük ölçüde coğrafi unsurlar dikkate alınarak belirlenmiştir. Osmanlı döneminde, tarım alanlarının tamamı, geleneksel köy topluluklarından oluşuyor ve

köylerin her biri toprakları, sosyal ve mali yapısı itibariyle bir birimi ifade ediyordu. Bunlardan mali birim olma hususu, aynı zamanda köylerin ne şekilde tasarruf edildiğini göstermekteydi. Öncelikle normal şartlarda köylerin büyük kısmı bir sipahi denetiminde ve timar sistemi içerisindeydi. Buralarda yaşayan köylüler, devlete ait topraklarda tarım-hayvancılık yapar ve ürünlerin bir kısmı ile raiyyet vergilerini öderdi; küçük bir kısmı ise vakıf köyü olarak tasarruf edildiğinden vergilerini vakfa öderdi. Köylerin bazıları da özel bir hizmet (derbentçi, köprücü, çeltükçi, küreci, yağcı, kuşçu vb.) karşılığında tasarruf ediliyor ve bu türden hizmette bulunanlar bir kısım mükellefiyetlerden (avarız-ı divaniyye gibi) muaf tutuluyordu (Gümüştü ve Küçüktaşçı, 2016: 86).

Mezraa: Sözlük anlamı itibariyle ekilecek, ziraat yapılacak yer anlamına gelen mezraa kavramı konar-göçer yaşamın sürekli yerleşmeye dönüşmesinde bir basamak görevi de icra etmiş olan ve varlığını hala sürdüren (Gümüştü, 2001: 119) daimi ve dönemlik olabilen kırsal yerleşme türüdür (Doğanay, 2014: 326; Taş, 2016: 239). Bugün ülkemizde mezraa olarak mevcut yerleşim birimlerinin içinde buldukları konum özellikleri nedeniyle, kökenleri, iskan edilme süreleri, kullanım ve ekonomik faaliyet amaçları, mülkiyetleri, bağlı buldukları merkez ve çevreyle olan ilişkileri birbirinden farklılık arz etmektedir. Ancak şurası açıktır ki, mezraaların tümü kırsal alanda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin icbar etmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Tunçel, 1996: 92).

Mezraa kelimesi Osmanlılarda sürekli yerleşim yeri olmayan ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen mali bir terim özelliği kazanmıştır. Osmanlı tahrir kayıtlarında etrafındaki tarlalarla birlikte mezraanın, çoğu kez terkedilmiş (hali) köy yerleri olduğuna dair kayıtlar düşülmüştür. Osmanlı kanunnamelerinde ise bir yerin müstakil mezraa olduğunun belirlenmesinde o yerin harabesi, suyu ve mezarlığının olması gibi kriterleri ön plana çıkarır. Hatta bazı kayıtlarda bu şartlara değirmenin bulunması dahi eklenmiştir (Şahin, 2004: 546; İnalçık, 2000: 209). Söz konusu bu kriterlere ve farklılıklara rağmen Anadolu'da ziraat yapılan geçici bir yerleşme anlamını taşımıştır (Gümüştü, 2001: 119).

Geçmiş dönemlerde mezraaların pek çoğunda nüfus görülmemekle birlikte bu durumun istisnaları da bulunmaktadır. Söz konusu bu durum mezraaların farklı

özellikler taşıdığını göstermektedir. Bazı birleşik mezraa isimleri içinde hisar, viran ve ören gibi kelimelerin yer alması bu mezraaların daha çok terkedilmiş bir kale ve köy yeri olduğuna işaret edebilir. Ancak burada mezraa olarak ifade edilen yerin terkedilmiş eski yerleşim birimleri ya da kalenin sit alanı olmadığı etrafında tarım yapılan topraklar olduğu açıktır. Bunun dışında pek çok mezraa, doğrudan doğruya o mezraanın ilk sahiplerinin veya o bölgeyi ilk ziraata açan kimselerin adlarıyla bilinir. Mezralarda genelde tarımın yanında nadir de olsa bağ, asiyab (değirmen) gibi vergi kalemlerine de rastlanır. Hatta bazı mezraalarda ganem (ağnam) vergisinin bulunması orada hayvancılık faaliyetlerinin de yapıldığının bir göstergesidir (Şahin, 2004: 546-547) Yapılan araştırmalar neticesinde mezraaların gerek XVI. yüzyıl içinde ve gerekse sonraki tarihlerde kalıcı iskan merkezlerine dönüştüğü görülebilmektedir (Tunçel, 1996: 49-70). Örneğin Larende (Karaman) kazasında XVI. yüzyılın ilk yarısındaki tahrir defterlerinde mezraa olarak kaydedilen Kapulugüçlü, Karabörk ve Veled-i Narhatun mezraaları 1584 yılında gerçekleştirilen tahrirde köy olarak kaydedilmiştir (Gümüşçü, 2001: 119). Bu tür örnekleri artırmak mümkün olup mezraanın kalıcı iskan sahasına dönüşmesinin iyi bilinen örneklerden biri Elazığ şehridir. Daha önceleri Harput'un güneyinde mezre/mezra (Agavat mezraası) adı verilen yerleşme birimi iken tarihi süreç içerisinde yerleşme gelişmiş, özellikle Vali İzzet Paşa zamanında dönemin padişahı Abdülaziz'e nisbetle ismi Ma'müretülaziz'e çevrilmiş ve günümüze Elazığ şehri olarak ulaşmıştır (Halaçoğlu, 1994: 551; Gümüşçü, 2001: 119).

Çiftlik: Günümüzde yerleşme coğrafyası terimi olarak çiftlik, ekme-biçme ve hayvan yetiştiriciliği ile uğraşılan bu etkinlikler yapan insanların barınma ve diğer hizmetlerin yapıldığı konutların bulunduğu tarım arazilerini ifade eder (Doğanay, 2014: 369). Osmanlı toprak sisteminde ise kısaca, ziraat yapılan belirli büyüklükteki araziye verilen isimdir. Bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade için kullanılır. Bu arazi miktarı bölgeden bölgeye ve sahanın coğrafi özelliklerine bağlı olarak (60 ila 150 dönüm arasında) değişmektedir. Çiftlik önceleri timar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükteki toprak birimini ifade ederken daha sonraları büyük tarım işletmeleri ve malikaneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır (İnalcık, 1993: 313-314).

Osmanlı döneminde plantasyon tipi çiftlikler çoğunlukla (pazar yönelik üretim yapan büyük tarımsal işletmeler) çiftthane sisteminin dışında kalan mevat arazilerde ortaya çıkmıştır (İnalçık, 1998: 20). Mevat topraklar olarak isimlendirilen boş araziler şenlendirme ve ihya adı altında şahıslara temlik edilmiştir. İşte büyük çiftliklerin kökeni ıslah edilen bu mevat arazilere dayanmaktadır (Gökmen, 2015: 20).

Timar sisteminde meydana gelen aksaklıklar ve çöküş neticesinde özellikle de 1595-1609 yılları arasında Osmanlı ülkesinde meydana gelen büyük sosyal çalkantılar sonrasında raiyyet çiftliklerinin büyük kısmı kapıkulu ve saray mensuplarının eline geçmiştir. Süreç içerisinde birçok çiftlik, yeniçeri ve diğer askeri zümreler tarafından tapu ile üzerlerine alınmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise artık büyük ayan ve ağa çiftlikleri ile malikaneleri ortaya çıkmıştır (İnalçık, 1993: 314). Batıda ticaret devrimi sonucunda (özellikle de 1760-1808 döneminde) Doğu Akdeniz bölgesinin tarımsal ürünlerine olan ihtiyacı artırmıştır. Bu taleplere bağlı olarak bu ürünlerin fiyatlarının artması ile eş zamanlı ayan da önem kazanmıştır. Ayanlar bu dönemde, çift-hane sistemine bağlı miri arazinin büyük kısmını mukataa olarak tasarrufları altına almışlar ve böylece de çiftlikler yaygınlaşmıştır (İnalçık, 1998: 25).

Kaybolan yerleşme: “Kayıp köy” terimini literatüre kazandıran İngiliz tarihçi M. W. Beresford’dur. Beresford’un, “The Lost Villages of England” başlıklı eserini yayınlaması ile birlikte bu konu bilim camiasının gündeminde değerlendirilmeye başlanmıştır (Beresford, 1951: 129-147). Şayet bir yerdeki yerleşmenin ortadan kalkması yakın bir zamanda gerçekleşmiş ve bölge ahali tarafından biliniyorsa bu durumda “terk edilmiş yerleşme” ifadesi uygun olacaktır. Nitekim Beresford’un “İngiltere’nin Kayıp Köyleri/The Lost Villages of England” isimlendirmesini zamanla “Terk Edilmiş Ortaçağ Köyleri/Deserted Medieval Village” (Beresford ve Hurst, 1971) şeklinde revize ettiği görülmektedir (Driver, 2008: 8). Terk edilmiş ve kaybolmuş köy/yerleşme ifadelerinin kullanımında isimlendirme farklılıkları olsa da bir sahada yaşayan insanların ilgili mekânı terk etmiş olması kesin olan durumdur. Çalışmayı yapan araştırmacının tercih ve değerlendirmesine göre değişebilen bu isimlendirme, eldeki çalışma kapsamında “kaybolan yerleşmeler” şeklinde ifade edilmiştir. Verilen bu bilgilerden sonra

Anadolu'dan seçilen iki sondaj alanında konunun tartışıldığı eldeki çalışma kapsamında kaybolan yerleşmelere ilişkin belirlenen bakış açısı ve tanımlamaya geçilebilir.

Doğal ya da beşeri olumsuzluklar nedeniyle insanlar meskun oldukları yerleşmeden tamamen göç edebilmekte ve ilgili yerleşme boşalabilmektedir. İnsanlar tarafından boşaltılan yerleşim merkezleri sahip olduğu yerleşme statüsünü (örneğin köy tüzel kişiliği gibi) kaybederek kayıtlara girmemektedir. Zira insanın yaşamadığı ve kullanmadığı mekânlar daha önce sahip olduğu fonksiyonunu (ikamet sahası, tarım, hayvancılık vb. etkinliklerin yapılması) yitirdiği için artık yerleşme olmaktan çıkmaktadır. Bu süreçte öncelikli olarak ilgili mekânda yaşayan insanların başka bir sahaya göç etmesine neden olacak itici ya da çekici birtakım sebeplerin ortaya çıkması gereklidir. Temelde bu itici ve çekici faktörlere bağlı olarak göç olayı başlamakta ve süreç içerisinde ilgili yerleşim birimi tamamen boşalmaktadır. Özellikle itici faktörlerin çok kuvvetli olması durumunda yerleşme yeri bir anda toplu olarak terk edilebilmektedir.

Aradan geçen zamana ve ilgili yerleşme biriminde kullanılan yapı malzemelerine bağlı olarak günümüze birtakım iskan kalıntıları ulaşabilmektedir. Bu duruma en güzel örneklerden birisi, XVI. yüzyılda Manisa kazasına bağlı köylerden olan Düglek köyüdür. Bu köye ait cami minaresinin Manisa Ovası'nda, tarım alanları içinde de olsa günümüze değin intikal ettiği görülebilmektedir. Bunun dışında eski yerleşim merkezlerinin ev temelleri, çeşmeleri, mezarlıkları gibi kalıntılar da harap vaziyette günümüze değin ulaşabilmiştir. Bu tür durumlarda yerleşmenin sit alanı net olarak tespit edilebilmekte, yerinde birtakım inceleme ve araştırmalar yapılabilmektedir. Ancak kullanılan yapı malzemesinin dayanıksız olması ya da mevcut malzemenin başka bir amaçla başka bir mekânda götürülerek kullanılması gibi sebepler ile sahada gözle görülebilir hiçbir yapı izine rastlanmayabilir. Konya Ovası gibi mesken yapımında kerpiç malzemeye mecbur olduğu durumlarda arkada çıplak gözle görülebilecek hiçbir yapı kalmaksızın kaybolup gitmişlerdir.

Özellikle ülkemizde 1950'li yıllardan sonra tarımda makineleşmenin artması ve süreç içerisinde günümüze değin sürülebilir yerlerin neredeyse tamamının kullanılmasından dolayı var olan birtakım izler de günümüze ulaşamamıştır. Bu

araştırma kapsamında arşiv, saha ve literatür çalışmaları neticesinde de gördüğümüz üzere bazı durumlarda mevki adları ve diğer yerleşmelere olan konumu itibariyle lokasyonunu tespit etmek mümkün olabilmıştır. Ancak aradan geçen zamana ve yerleşmenin kayıp döneminin çok erken olduğu ve kültürel anlamda birtakım kopuklukların yaşandığı sahalarda yerleşme isminin mevki adı olarak dahi ulaşmadığı görülmüştür.

Yerleşmenin evrimi: Belirli koşullar içinde ortaya çıkan yeni faktörlere ve onların ortaya çıkardığı koşullara yerleşmelerin uyum sağlama yetisidir (Tunçdilek, 1986: 4). Yerleşmenin evrimi kavramı, Türk coğrafya literatüründe ilk kez N. Tunçdilek'in *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi* başlıklı eseri ile karşımıza çıkmaktadır. Müellif eserinde yerleşmenin evrimini şu cümlelerle ifade eder. "Yerleşme, tıpkı canlı varlıklardaki prensipler açısından doğar, gelişir ve nihayet ölür" (Tunçdilek, 1986: 1). Tunçdilek'in yerleşmeleri canlı bir varlığa benzeterek açıklaması, iskan geçmişi göz önüne alındığında bu topraklar için oldukça anlamlı bir izah tarzı olarak değerlendirilebilir.

Coğrafya biliminde evrimsel yaklaşım tarihi süreçte yerleşmelerin varoluş ve yok oluşlarının açıklanmasında araştırmacılara farklı bir perspektif sağlamaktadır. Söz konusu açıklama yöntemi, Türkiye ölçeğinde ele alındığında bu durumu haklı kılacak birtakım durumlardan da söz etmek mümkündür. Nitekim ülkemizde doğal barınaklar bir kenara bırakılırsa, Neolitik dönem ile birlikte yerleşik hayata geçilmiş ve tarihi süreç içerisinde aynı mekânda köyler ve hatta şehirler kurulmuştur. Örneğin Konya Alaeddin Tepesi'nin bir höyük olması, bu mekânda Roma, Bizans ve Türk iskan dönemlerinde şehrin devam etmesi kuruluş mekânının doğru seçilmesi, uygun şartların devam etmesi ve ettirilmesi sayesinde yerleşmenin sürekliliğini, hayatiyetini devam ettirmesini sağlamıştır. Ancak Konya Ovası'nda hemen her yerde günümüzde artık fonksiyonunu yitirmiş onlarca höyüğün mevcudiyeti de iskanın farklı bir cephesini oluşturmaktadır. Söz konusu höyük yerleşmelerinin geçen zaman, değişen sosyal ve ekonomik şartlar neticesinde varlıklarının son bulduğu görülür. Ayrıca ülkemizin birçok bölgesinde kırsal yerleşme kalıntılarının dışında antik şehirlerin varlığı fonksiyonu yitirmiş yerleşmelerin fazlalığını göstermesi açısından dikkat çekici bir husustur. Ülkemiz ölçeğinde bakıldığında terk edilmiş şehirler üzerine yapılan çalışmalar fazla iken tarihi süreçte harap olmuş kırsal iskan merkezleri için

aynı şeyleri söylemek mümkün görünmemektedir. Antik şehirlerin yanında terk edilmiş kırsal iskan merkezleri de işin içine katılarak araştırılması geçmiş dönemlerdeki yerleşme yapısının anlaşılmasının ve değerlendirilmesinin daha sağlıklı bir şekilde yapılmasını sağlayacaktır.

Netice olarak Anadolu'da ilk mağara yerleşmelerinden bugüne, bazı iskan merkezlerinin (kır ve şehir yerleşmeleri) ilk kuruluş fonksiyonlarını devam ettirememesi ya da değişen şartlara uyum sağlayamamasına bağlı olarak adeta "öldüğü" ifade edilebilir. Bu toprakların tarihi geçmişi göz önüne alındığında bugün mevcudiyetini devam ettiren iskan merkezleri kadar belki onlardan daha fazla yerleşmenin terk edildiği, kaybolduğu ve bu durumun bir sonucu olarak yaşadığımız sahanın adeta bir "yerleşme mezarlığı" olduğu ifade edilebilir.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşması olarak nitelenen ve adeta bir efsane gibi zihnimizde haklı olarak yer eden bu sürece ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak yerleşmenin değişim ve dönüşümü yaşamış olduğu kesintiler, duraklamalar vb. bugüne değin büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Belki XI. yüzyıldan Osmanlı tahrir defterlerinin tutulmasına kadar geçen süreçte oldukça sınırlı arşiv malzemesine sahip olmamız bu durumu izahta bir gerekçe olabilir. Ancak tahrir defterlerinin tutulmaya başladığı dönem ve günümüze seri halde ulaşan kaynaklar sayesinde XV-XVI. yüzyıl yerleşme düzenini oldukça ayrıntılı bir şekilde görmek mümkündür. XV-XVI. yüzyıldan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte yerleşmelerin değişim ve dönüşümüne dair araştırılması gereken çok sayıda konu vardır. Bunlardan biri de bu çalışmanın konusunu oluşturan kayıp köyler meselesidir. Kayıp köyler konusunun öncelikle Avrupa'da ortaya çıktığı, öncü akademik yayınların burada yapıldığı görülmektedir. Aşağıda ilk olarak batı literatüründeki duruma yer verilecektir. Bunu takiben konuya ilişkin Türkiye'deki çalışmalar ortaya konularak değerlendirilmeye çalışılacaktır.¹

XIX. yüzyılda antikacılığın gelişmesiyle birlikte çok sayıda kayıp köy keşfedilmiş, hatta köylerin sit alanında yerel tarihçiler tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır. 1908 yılına gelindiğinde bir arkeolog olan H. Allcroft kayıp köylerin bulunduğu alanlarda yapmış olduğu yüzey araştırması neticesinde eski bir köyün planını ortaya çıkararak birçok idari birimde kayıp köyün olduğu tezini ileri sürmüştür. Allcroft, köylerin terk edilmesinin sebepleri hakkında salgın hastalıklar ve küçükbaş hayvancılığı olası nedenler olarak dile getirmiştir. Yerel tarihçiler kaybolan yerleşmeleri bulmaya ve kaydetmeye devam ederken 1924 yılında Lincolnshire'da 150 kaybolan yerleşmeyi tespit ederek listeleyen C. Foster kayboluş ve terk edilmiş sebeplerine ilişkin önermelerde bulunarak bir kısmının yerini tespit etmiştir. 1930'lu yıllara kadar uzman arkeologlar tarafından terk edilmiş Ortaçağ harabelerinde kazılar

---

¹ İlgili saha literatürünün geniş bir değerlendirmesi için bakınız. Gümüşçü, Demir, Erdoğan Özünlü, 2016. *Türkiye'nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*, s. 21-56.

devam etmiş ve fotoğraflama tekniği ile eski köylerden bir kısmının 1697 tarihinden önce boşalmaların başladığına dair dokümanlar tespit edilmiştir (Taylor, 2010: 2).

Çoğunlukla Leicestershire'a dayanan Hoskins, II. Dünya savaşı öncesinde kayıp köylerin tarihi önemini kavrayan ilk kişidir. O, bölge hakkında kendinden önceki tarihçilerden de yararlanmış fakat çoğunlukla kendi doküman ve saha çalışmalarına dayanarak kaybolan yerleşmelerin yaygın olduğu ve geç ortaçağın daha geniş ekonomik ve sosyal olayları ile ilişkilendirilmesi gerektiği kanaatine ulaşmıştır. Maruice Beresford'un Warwickshire'ın kayıp köylerine dair yürüttüğü proje savaş nedeniyle yürütülememiş ve elde ettiği sonuçlar da 1950'ye kadar yayınlanamamıştır (Taylor, 2010: 4; Gümüşçü vd., 2016: 41).

Böylece 1948'e kadar kaybolan köylere dair çoğunluğu koordineli olmayan, tamamen anlaşılmayan ya da basılmayan, aslında kolay ulaşılamayan pek çok çalışmanın yürütüldüğü görülür. 1948 yılına gelindiğinde bu alanda bir ilerleme toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bunun belki de en önemli getirisi sonunda kaybolan yerleşmelerin değerini takdir edebilecek kapasitedeki bilim adamlarının konuyu fark etmeleriydi. Bu vesile ile konu, şüpheciler ve özellikle yeni nesil genç profesyonel tarihçiler, coğrafyacılara, arkeologlar arasında akademik itibar kazanmıştır. 1948 sonrası Kaybolan yerleşmeler üzerine yapılan çalışmalarda gelişmeler daha iyi bilinmekte ve belki de daha önceki dönemde yapılan çalışmalar kadar analiz gerektirmemektedir (Taylor, 2010: 4-5; Gümüşçü vd., 2016: 41).

1949 yılında "Kara Ölüm"² 600. yılı münasebetiyle yapılan detaylı araştırmalar, terk edilmiş köylere ilişkin ilgide hızlı bir artış meydana gelmesini sağlamıştır. Bu tarihten 3 yıl önce J. Clapham 'terkedilmiş köyler sadece İngiltere'de nadirdir' açıklamasını yapmış, bu inancı birçok tarihçi paylaşmıştır. Fakat 1950'li yıllarda kayıp köylere ilişkin M. Beresford ve W.G. Hoskins'in öncü çalışmaları ile İngiltere'nin kırsal yerleşmelerinin tarihi yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Beresford ve Hoskins'in ezber bozan çalışmalarına J.G. Hurst katılarak Beresford ile birlikte Deserted Medieval Village Research Group (bugün Deserted Settlement

---

² Kara Ölüm, Avrupa'da 1348 yılında nüfusun 1/3'ünün hayatını kaybetmesine neden olan veba salgınına verilen isimdir. Özlem Genç, 2011. "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupası'na Etkileri", Tarih Okulu, (X), s. 123-150.

Research Group olarak biliniyor) kurmuşlardır. Böylece İngiltere genelinde arkeolojik kazılar ve multidisipliner araştırma ekipleri (coğrafyacı, tarihçi, yerel tarihçiler) tarafından Ortaçağ İngiltere köylerinin plan, şekil ve mekanizmaları ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Arşiv kaynaklarından ve daha önce tespit edilen araştırmalardan elde edilen bilgi ve bulgular ile İngiltere'nin kayıp köylerine ilişkin toplu listeler oluşturulmaya başlanmıştır (Driver, 2008: 10-11).

Savaş sonrası, diğer pek çok konu gibi kaybolan yerleşmeler de birden ilgi çekmeye başlamıştır. Sebepler fazlaca karışık olmakla birlikte genel manada, savaş sonrası gelişen uygun koşullar ve savaşı görüp, katılmış insanların şimdi bütün seviyede herhangi bir konuda bilgiye aç olmaları başta gelir. Böylece yakında yeni fikirler, yeni üniversiteler yeni bilim adamları ortaya çıkmasına yol açacak ve yetişkin eğitimi konusu gelişerek Workers' Educational Association kurumunun kurulmasını sağlayacaktır. Kayıp köylerin araştırılması kadar heyecanlı olan başka bir gelişme daha meydana geldi. Daha detaylı söylemek gerekirse, Hoskins, Beresford, Hurst ve J.K. St. Joseph'in de aralarında bulunduğu pek çok bilim adamının konuya getirdikleri farklı açıklamalar ve deneylerle "Kayıp köyler" antikacılar elinden kurtarılıp düzgün, bilimsel şekilde araştırılmaya başlandı (Taylor, 2010: 5).

1960'ların başlarından itibaren, kaybolan köyler konusu daha karmaşık ve çeşitli hale gelmiş arkeolog, tarihçi ve coğrafyacılar ve bittabi diğer uygulamalı bilim dallarından olan araştırmacılar, kaybolan yerleşmeleri terkedilme safhasının ötesine bakabilmek ve tüm bir kırsal yerleşim tarihini araştırabilmek için bir araç olarak görmeye başlamışlardır (Taylor, 2010: 6).

Özellikle İngiltere'de XX. yüzyılın ortalarında tarih, arkeoloji gibi disiplinlerden araştırmacıların "kayıp köyler, terk edilmiş yerleşmeler, Ortaçağ arkeolojisi, harabe yerleşmeler" başlıkları ile ele aldığı görülür. İngiltere'nin öncülüğünde başlayan araştırmalar zamanla Orta ve Batı Avrupa'da Fransa, Almanya, Danimarka, Polonya, İsveç ve Norveç gibi ülkelerde yapılan çalışmalar ile devam ettiği görülür (Hacısalıhoğlu, 2008: 16-17). Batı literatüründe kayıp köylere ilişkin verilen bu bilgilerden sonra ülkemizde bu konuya ilişkin yapılan tespit ve araştırmaları ortaya koymakta yarar vardır.

Ülkemizde kayıp köyler konusuna ilk değinen kişi özellikle Manisa Şer'ine sicilleri üzerine yaptđđı çalışmalar ile ön plana çıkan ancak birçok araştırmacının gözünden kaçan yerel araştırmacı İbrahim Gökçen'dir (Gümüşü vd., 2016: 44). Gökçen 1950 yılında tamamladıđđı *Tarihte Saruhan Köyleri* başlıklı eserinde köylerin kaybolmasına değinerek bir takım açıklamalar getirmiştir. Eserinde "köylerin harab olması ve bunun sebepleri" bařlıđđı altında a-Celali isyanları ve eşkıyalar (Kalenderođđlu, Yusuf Paşa, Cennetođđlu, İlyas Paşa, Katırcıođđlu ve softaların soygunculuğu alt başlıkları ile), b- Sancakbeyleri ve maiyetlerinin zulümleri (Anadolu'dan Rumeli'ye kaçan köylüler, muhassılların idaresizliđđi alt bařlıđđı ile), c- Yrk ve Türkmenlerin köylüye ceviri ve cefası (devlet eşkıyanın temizlenmesi için aşiret kuvvetlerine başvuruyor alt bařlıđđı ile), d- Sefere gitmeyen yeniçerilerin şekavetleri, e- Vakıf nazır ve eminlerinin reayayı gözetmemesi, halkın şehirlere göçü (eşkıya tasallutu dolayısıyla şehirlere g alt bařlıđđı ile), f- Köylerin zelzelelerden, sari/bulaşıcı hastalıklardan harap olması gibi alt başlıklarda konuyu irdelemiştir (Gökçen, 1950b: 21-31). Ayrıca Gökçen, 1950 yılında "Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060/M. 1650'den sonra)" isimli kitabında vakıflarda gerileme ve karışıklıkların sebepleri arasında "köylerin harabisi, köylü ve vakıf reyanın periřanlıđđı" konularına yer vermiştir (Gökçen, 1950a). Gökçen'in alışması Türkiye'de bu konuyu ilk olarak ele alması ile ön plana çıkmakla birlikte kaynak eřitliliđđinden istifade etmemesi/edememesi, rneđđin istatistiki bir kaynak olan tahrir defterlerindeki yerleşmeler üzerinden konuyu tartışamaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Cođđrafyacılar arasında oldukça erken bir zamanda konuya değinen isim Necdet Tunçdilek'tir (1953-1954). "*Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış*" başlıklı makalesinde yazar, dolaylı bir şekilde konuya yer vermiştir. Tunçdilek, 1452 tarihli Eskişehir kazası yerleşme listelerinde yer alan 167 köyden 124'ünün (%74,25) kaybolduđđunu tespit etmiştir. XVI. yüzyıl Eskişehir kaza sınırlarını tespit etmeksizin 1950'lili yıllardaki Eskişehir il sınırları üzerinde değerlendirme yapmak durumunda kalmıştır (Tunçdilek, 1953-1954: 189-208). Tunçdilek'in XVI. yüzyıldaki yerleşmelerin birođđunun XX. yüzyıla ulařmadıđđı tespiti değerli olmakla birlikte köylerin kaybolma dönem, mekân ve sebeplerine

ilişkin açıklamanın çalışmasında yer almaması eksik kalan kısımlar olduğu burada belirtilmelidir.

Başta Celali İsyanları üzerine yaptığı çalışmalar (1963) ile literatüre önemli katkılar yapan Mustafa Akdağ çalıştığı konu gereği araştırmasında kayıp köyler bahsine de yer vermiştir (Akdağ, 1963; Gümüştü vd., 2016: 45). Akdağ, XVI. ve XVII. yüzyılda Anadolu'yu derinden etkileyen isyanların şiddeti ve devamlılığı yüzünden ahalinin yerini yurdunu terk ettiği ve köylerin boşalarak harap bir vaziyete geldiği tespitini yapmıştır. Celali isyanlarının en şiddetli olduğu “büyük kaçgun” (Akdağ, 1964: 1-51) olarak nitelenen zaman diliminde köylerin 2/3'ünün terk edildiği tezini ileri sürmüştür (Akdağ, 1999). Akdağ'dan sonra yapılan çalışmalarda isyanlar konusuna ve yerleşmelerin terk edilmesi meselesinde büyük çoğunlukla O'nun bilgi, bulguları ve ileri sürdüğü tezlerin sürekli tekrar edildiği dikkati çekmektedir.

Kayıp köyler konusuna ülkemiz için erken tarihlerde (1968) akademik düzeyde ilk olarak değinen yabancı isim Alman coğrafyacı W. D. Hütteroth'dur. Hütteroth Konya çevresini çalışma alanı olarak seçtiği *Landliche Siedlungen im Südlichen in den Letzten Vierhundert Jahren (Güney İç Anadolu'da Son Dört Yüzyılda Kırsal Yerleşmeler)* isimli araştırmasında XVI. yüzyıl tahrir defterlerindeki köyler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Konya vilayetine ait salnamelerde bulunan yerleşme listeleri ile karşılaştırmak suretiyle yerleşmelerin kaybolduğu tespitini gerçekleştirilmiştir. İ. Gökçen'in çalışmasından habersiz olduğu anlaşılan Hütteroth (1968), yerleşmelerin kaybolmasını Celali isyanlarına bağlayarak izah etmeye çalışmıştır (Gümüştü vd., 2016: 45). Söz konusu çalışma doğası gereği ayrıntılı olarak konuya eğilememiş ve XVI ile XIX. yüzyıl aralığında bulunan diğer arşiv vesikalarına bakmadığı için kayıp dönemlerine ve sebeplerine ilişkin katkı sağlayamamıştır. Ayıca Hütteroth, 1971 yılında kaleme aldığı bir makalesinde köylerin kaybolmasına ilişkin fikirlerini şöyle dile getirir (Hütteroth, 1971: 58):

“Osmanlı İmparatorluğunun en iyi devirlerinde (XV ve XVI. yüzyıl) sık bir köy ağı mevcuttu ki bunu mufassal tahrir defterleri ispatlamaktadır. Bu yerleşmeler Celali isyanları esnasında 1600 yılları civarında çözülmüşlerdir. Bu yıllarda memleketin ovalık ve dağlık sahalarında terkedilmiş köyler ve tarlalar hakim duruma geçmişlerdi yalnız dağlık sahalardaki vadilerde köylerin çoğu bu isyanlardan korunabilmiştir”.

Yerel araştırmaları ve bol miktarda kullandığı arşiv vesikaları ile çalışmalar yapan İbrahim Hakkı Konyalı yerleşmelerin kaybolduğu tespitini yapan muellifler arasındadır. 1968 yılında yayınladığı “*Bir Hüccet İki Vakfiye*” başlıklı Beyşehir çevresini konu alan makalesinde konuya şu şekilde yer verir (Konyalı, 1968: 46): “*İncelediğimiz vesikada adları geçen Saılar, Yaycılar, Zindansgt köyleri bu gün yok olmuştur. Bu köylerin yalnız adları buradaki bazı köprülerde ve semtlerde yaşamaktadır. Zaten eski Beyşehri köylerinden yüzde ellisinden fazlası yok olmuştur*”. Ayrıca Konyalı tarafından 1974 yılında vücuda getirilen *Abideleri ve Kitabeleri İle Niçe Aksaray Tarihi* isimli eserinde konuya değinmiştir. Aksaray çevresinde kasaba, köy, mezraa, harabe ve çeşitli tarihi eserleri inceleyen Konyalı, arşiv kayıtlarındaki bazı köyleri arazi çalışması sırasında bulamadığı için eserinde “yok olan köyler” başlığı açarak köy köy değerlendirmelerde bulunmuştur (Konyalı, 1974).

Balkanlardaki Osmanlı topraklarında kayıp köylerle ilgili bir alışma T. Mateescu (1971: 297-345) tarafından kaleme alınmış ve M.T. Gökbilgin tarafından zet eviri gerçekleştirilerek “*Karaharman: Dobruca'nın Kaybolmuş Bir Köyü*” ismi ile Türkçe literatüre kazandırılmıştır (1970). Söz konusu makalede, Eski Zanaarda'nın elebi Mehmet zamanında fethini takip eden süreçte isminin Karaharman'a dönüştüğü, kısa süre sonra büyüyerek kalabalıklaştığı ve Osmanlı-Rus mücadeleleri sırasında (1773-1828/1829) tahribata uğradığı ve 1865-1867 yılında köy statüsünde kaydedildiği, daha sonra Dobruca'nın Romanya'ya katılması esnasında terk edildiği ve 1882 yılına geldiğinde geride terke dilmiş bir mezarlık kaldığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışma bir tek köyü kronolojik olarak ele alması ve konuyu irdelemesi bakımından dikkate değer olmakla birlikte genel resmi ortaya koymaktan uzaktır (Gökbilgin, 1971: 289-296; Gümüşü vd., 2016: 47).

1976 yılına geldiğinde Osmanlı tarihçisi S. Faroğhi'nin müstakil bir çalışmada kayıp köyler konusunu farklı bir safhaya taşıdığı söylenebilir. Zira Osmanlı iskan tarihinde köylerin terk edilmesini bir problem olarak telakki ederek bunun bir proje ekibi tarafından araştırabileceğini ifade etmek suretiyle kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Türkiye'de Toplum Bilimleri ve Yaklaşımlar isimli sempozyumda sunulan “*Anadolu İskanı ile Terk Edilmiş Köyler Sorunu*” başlıklı bildirisi ile bu alanın araştırılması gerekliliğini batı literatüründen de örnekler

vermek suretiyle izah etmiştir. Ancak aradan geçen onlarca yıl sonra bu konuya hasredilen bir çalışma çıkmamıştır (Faroqhi, 1976: 289-302). Ayrıca Faroqhi ilk baskısı 1993 yılında gerçekleştirilen eserinde (Faroqhi, 2011: 214-215; Faroqhi, 2010: 60), Doğanhisar ve Akşehir nahiyelerinde 1584 tahrir defterinde yer alan 61 yerleşmeden 23'ünün (%37,7), Çimeneli nahiyesinde ise 19 yerleşmeden 11'nin (%57,8) kaybolduğunu tespit etmiştir. Söz konusu bu köylerin kayıp sebeplerine ilişkin salgın hastalıklar, besin krizi gibi faktörleri zikrederken söz konusu değerlendirmelerin yetersiz kaldığını ve bilmediğimiz başka faktörlerinde etkili olabileceğini ifade etmektedir.

Özellikle tahrir defterleri üzerine yapmış olduğu çalışmalar ile tanınan Ö.L.Barkan, E. Meriçli ile birlikte yayınladığı *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I* (1988) isimli çalışmasında kayıp köyler konusuna değinen araştırmacılar arasındadır. Eserin hazırlanış amacı kayıp köyler ya da bir iskan araştırması yapmak olmasa da bazı köylerin kaybolduğu tespitini gerçekleştirmiştir. XVI. yüzyıl Hüdavendigâr livasında 1492 yerleşmeden 799 (%53,55)'unun kaybolduğu anlaşılmaktadır. Barkan ve Meriçli'nin bu çalışmasında köylerin terk sebepleri ve zamanlarına ilişkin bir değerlendirme yer almamaktadır (Barkan ve Meriçli, 1988; Gümüşçü vd., 2016: 48).

1989 yılında *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı* isimli doktora tezini tamamlayan Mehmet Akif Erdoğan kayıp köyler konusuna değinen ve sebepleri ile ilgili hipotezler öne süren araştırmacılarıdır. 1998 yılında doktora tezini kitap halinde yayınlayan Erdoğan, bazı köylerin “hali ani'r-reaya” (halkı olmayan) kaydından hareketle daha XVI. yüzyıl içinde terk edildiğini belirtmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılda var olan köylerin önemli bir kısmının günümüze ulaşmadığını saptayan müellif kayıp sebeplerine ilişkin şu hipotezleri öne sürmüştür: “Ortakçıların vergi muafiyetlerinin kaldırılması, vergi tahsildarlarından kaçış, konar-göçer hareketliliği, su sıkıntısı, göl ve su taşkınları, sıtma, suhte ve celali isyanları” (Erdoğan, 1998: 113-115). Bu hipotezleri ifade eden Erdoğan çalışması XVI. yüzyılla sınırlı olması sebebiyle bu hipotezleri arşiv vesikaları, literatürdeki bilgiler ve araziden kaynaklar ile destekleyememiştir.

Konar-göçer grupların iskan edilmesi bahsinde harap ve boş sahalara yerleştirilmesi şeklinde konuya Cengiz Orhonlu ve Yusuf Halaçoğlu değinmiştir. C. Orhonlu (1987) XVII. yüzyıl için, Y. Halaçoğlu (1991) da XVIII. yüzyıl için aşiretlerin iskan bağlamında harap ve boş sahalara konar-göçerlerin iskan edilmesi üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

1992 yılında “*Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries) Some Considerations*” isimli makalesinde tahrir defterlerinin kaynak olarak kullanımında karşılaşılan problemlere yer veren B. K. Ataman kayıp yerleşmeler bahsine de yer vermiştir. Köylerin kaybolmasını göç, isim değişikliği gibi sebepler ile haritadan silindiğini ifade eden Ataman kayıp köyler sorununun çözümü için sanat tarihi, mimari tarih ve yerleşmelerin lokasyonu hususlarına dikkat çekmiştir (Ataman, 1992: 189-192; Gümüşçü vd., 2016: 49).

Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi* (1992) isimli doktora çalışmasında köylerin terk edilmesi meselesine değinmiştir. Adana sancağında 1521 yılında 85 olan köy sayısı, 1572’de 42’ye düşmüştür. Söz konusu bu düşüşü Celali isyanları ve sosyal çalkantılara bağlamaktadır (Kurt, 1992: 56 vd.).

Ahmet Kankal, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı* (1993) başlıklı doktora tezinde (*XVI. Yüzyılda Çankırı* ismi ile Çankırı Belediyesi tarafından basılmıştır) konuya değinmiştir. Kankal, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde mevcut köylerin bazılarının bugün mevcut olmadığını ve bu durumun isim değişikliğinin bir sonucu mu yoksa terk edilmiş olması ile mi ilgili olduğu noktasındaki şüphelerini dile getirmiştir. Söz konusu eserde yazar, köy listelerinin karşısına bugün var olup olmadığını, var ise nereye karşılık geldiğini yazarak aslında bir lokalizasyon çalışması yapmıştır. Yapılan bu tablodaki verilere göre Çankırı sancağında 627 köyden 193’ü (%30.78) kaybolmuştur (Kankal, 2011: 43; Gümüşçü vd., 2016: 50).

Oktay Özel tarafından 1986 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinde ilgili literatürden istifade etmek suretiyle bir takım sosyal ve ekonomik gelişmeler de yeni köylerin kurulmasına, ortadan kalkmasına veya yer değiştirmesine neden olduğunu ifade etmiştir (Özel, 1986: 144-150). Özel, 1993 yılında tamamladığı *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of*

Amasya (1576-1642) başlıklı doktora tezinde kayıp köyler konusuna detaylı bir şekilde yer ayırmıştır. Çalışmasında 1576 tarihli mufassal tahrir defterinde bulunan 372 yerleşmenin 1643 avarız sayımında 144'ünün (%38,70) bulunmadığını tespit etmiş ve takip eden sayfalarda yerleşmelerin kaybolmasına ilişkin şu sebepleri ileri sürmüştür: “Doğa ve iklim işbaşında” başlığı altında, depremler, fırtına, dolu, salgın hastalıklar, küçük buzul çağı konularına değinirken “Celaliler” başlığı altında da ise suhte, celaliler ve büyük kaçgunluk, ardından ehl-i örf, kapıkulu, timar, çiftlik, eşkıyalık, savaşlar, iltizam ve timar, avarız, sürsat bahislerine yer vermiştir. Yazar 2013 yılında hazırlamış olduğu “Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri” isimli eserinde de köylerin kaybolması ve sebeplerine ilişkin değerlendirmelerde bulunur. Özel 2016 yılında doktora tezini *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia (Amasya 1576-1643)* adıyla kitap haline getirmiştir. Söz konusu eserde Amasya'da var olan köylerin %40'ının XX. yüzyıla ulaşmadığı tespitini yaparak köylerin kaybolma sebebini ise daha önceden ifade ettiklerinin yanı sıra özellikle Celali isyanlarına bağladığı görülür. Son olarak 2015 yılında, A. Yaşar Ocak için hazırlanan bir armağan kitabında, “*Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)*” adıyla kaleme aldığı makalesinde Özel, kayıp köyler konusunda yerleşmelerin devamlılığının takip edilmesi amacıyla tahrir, avarız, nüfus ve temettuat defterlerinin birlikte kullanılabileceğini ifade etmiştir (Özel, 2015: 557-592; Gümüşçü vd., 2016: 51).

1994 yılında tamamladığı *Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarki: An Analysis Based on the Tahrir Defters (1483-1569)* doktora tezinde (Acun, 2006) konuya değinen Fatma Acun daha sonra doktora tezinden ürettiği “*15 ve 16. Yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri*”, başlıklı makalede konuyu yeniden ele almıştır. Söz konusu çalışmada 1570 tarihli mufassal tahrir defterinde yer alan 590 yerleşmeden 140'ının günümüze değin varlığını devam ettirdiğini saptamıştır (Acun, 1997: 137-159).

Osman Gümüşçü köylerin kaybolması meselesine 1997 yılında hazırlamış olduğu *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazası'nda Yerleşme ve Nüfus* isimli doktora tezinde yer vermiştir. Yazar burada XVI. yüzyıl son mufassal defterinde 194 köyden 118'inin (%61) kaybolduğunu tespit etmiştir (Gümüşçü, 2001: 55). Daha sonra Hüseyin Çınar ile birlikte hazırlamış oldukları *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çubuk*

Kazası isimli çalışmada ise XVI. yüzyılda Çubuk kazasında bulunan 250 köyden 80'sinin (%32) olduğunu ortaya koymuşlardır (Çınar ve Gümüşçü, 2002: 57).

Emine Erdoğan 2004 yılında tamamladığı *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi* isimli doktora tezinde Ankara sancağında bulunan 569 köyden 254'ünün (%44,60) kaybolduğunu tespit etmiştir (Erdoğan, 2004: 59).

M. Hacısalıhoğlu (2008: 53), *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler, İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler* isimli çalışmasında 1878 tarihinden günümüze yerleşmelerin kaybolma sürecini değerlendirmiştir. Burada yerleşmelerin kaybolmasında asıl faktörün siyasi olduğu, Bulgaristan hükümetince insanların zorunlu göçe zorlanması ve süreç içerisinde yerleşme isimlerinin değiştirilmesi üzerinde durulmuştur.

A. Hüseyinikloğlu ile H. Arslan tarafından 2009 yılında hazırlanan bir makalede, XVI. yüzyıl Niğde kazasında bulunan 120 köyden 50'sinin (%41,6) günümüze ulaşmadığı tespit edilmiştir (Hüseyinikloğlu ve Arslan, 2009: 299-314).

2010 yılında R. Bozyiğit ve T. Tapur tarafından kaleme alınan "Güneybatı Anadolu'da Terkedilen Bir Yerleşim Merkezi: Kayaköy (Fethiye)" başlıklı makalede Cumhuriyet döneminde bir iskan merkezinin boşalarak adeta hayalet bir yerleşmeye dönüşmesine yer verilmiştir. Cumhuriyet devrine kadar Rum nüfus barından Kayaköy isimli yerleşmeden 1923 nüfus mübadelesi ile Rumlar ayrılmıştır. Kayaköy'e daha sonra Balkanlardan gelen muhacirler iskan edilmiş ancak su yetersizliği başta olmak üzere çeşitli gerekçelerle göçmenler buradaki meskenleri terk etmişlerdir. Bir kısmı ovada yeni meskenler bina ederken bir kısmı da farklı yerlere göç etmişlerdir. Kayaköy ise süreç içerisinde tamamen boşalmış ve meskenler harabe haline gelmiştir (Bozyiğit ve Tapur, 2010: 363-387).

2012 yılında Atlas dergisinde Fahri Dikkaya tarafından kaleme alınan "*Tarlada Bir Osmanlı Köyü*" başlıklı makalede konuya yer verilmiştir. Çalışmada Eskişehir İnönü ilçesi Aşağı Kuzfindık köyünün 3 km batısındaki vadide Anadolu Üniversitesi Arkeoloji bölümünün 2009 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında bir kayıp köy tespit edilmiştir. Söz konusu bu bilgileri kamuoyuna

duyurmayı hedefleyen bu yazıda köyün adı ve kayıp sebebine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir (Dikkaya, 2012: 40; Gümüüşü vd., 2016: 54).

O. Gümüüşü'nün yürütücülüğünde 2013 yılı Eylül ayında başlayan 113K101 nolu TÜBİTAK Projesi'nde ilk defa kaybolan yerleşmeler konusu problem temelli olarak etraflı bir şekilde irdelenmeye başlanmıştır. Yapılan arşiv, arazi ve literatür çalışmaları neticesinde yerleşmelerin kaybolması meselesi üç sondaj alanında (Manisa, Konya ve Sivas) ele alınarak Eylül 2016'da tamamlanmıştır. Söz konusu projenin raporunda yerleşmelerin kaybolması meselesi on bir başlık altında tartışılmıştır: 1-Doğal afetler, iklim salınımları ve salgın hastalıklar, 2-Büyük sikke tashihi, 3-Artan vergilerden kaçış, 4-Timar sisteminin bozulması, 5-Celali isyanları ve eşkıyalık, 6-Konar-göçerlerin hareketleri ve baskıları, 7-Kırsal nüfusun azalması, 8-Savaşlar ve askeri seferlerin etkileri, 9-Ayanların faaliyetleri, 10-Mülkiyet özellikleri, 11-Göçler ve bu yolla köylerin toplulaşması. Böylece Türkiye ölçeğinde konu ilk defa bu denli ayrıntılı ve geniş yelpazede araştırılarak ortaya konulmuştur.

Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları S. White (2013) tarafından hazırlanan çalışmada Küçük Buzul Çağı'nın olumsuz şartlarına bağlı olarak iskana ilişkin değerlendirmeler esnasında konuya değinildiği görülmektedir.

İmparatorluğun Açlıkla İmtihânı Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660) isimli bir çalışmada Z. Karademir (2014), "Darlık ve kıtlıkların oluşum sürecini hızlandıran ve etkisini artıran nedenler" başlığı altında köylerin kaybolması konusuna kısaca yer vermiştir.

M. A. Erdoğan 2014 yılında hazırlamış olduğu "Bornova Civarında Terkedilmiş Köyler: Palamut Köyü Örneği" başlıklı bildirisinde, bir köy üzerinden konuyu ele almış ve ilgili yerleşmenin Cumhuriyet döneminde kaybolduğunu tespit etmiştir. Araştırmasında, arşiv vesikalarının yanında sözlü tarih yöntemine müracaat ederek bugün harap vaziyette bulunan köyle ilgili fotoğraflara da yer vermiştir (Erdoğan, 2014: 81-93).

Y. Dursun 2016 yılında kaleme aldığı "XVII. Yüzyılın Ortasında Trabzon Eyaleti'nde Köy Terklerine Dair Bazı Gözlemler" başlıklı makalesinde şer'iyecilleri temel olmak üzere hazırlamış olduğu çalışmasında köylerin terk edilme ve

kaybolma sebeplerine ilişkin (ehli örfün baskıları, artan vergi talepleri, eşkıyalık faaliyetleri gibi) yerelde birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Yapmış olduğu çalışmada 12 köyün terk edildiği ve bu durumun ise kalıcı bir durum arz etmediğini ortaya koymuştur (Dursun, 2016: 593-604).

E. Kut ve N. Yörür (2016: 36-39) tarafından “Terk Edilmekte Olan Köyler Üzerine Bir Araştırma: Ödemiş Lübbey Köyü” başlıklı makale de kaybolan köyler konusuna farklı bir açıdan dikkat çekilmiştir. İlgili araştırmada terk edilen yerleşmelerin doğal, tarihi ve kültürel değerlere sahip olması hasebiyle, korunması gerektiği, turizm açısından kullanılabilceği gibi hususlar göz önünde bulundurularak, eski bir kışlak yerleşmesi olan Lübbey özelinde değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

Yukarıda verilen genel bilgilerden ve literatür değerlendirmesinden sonra konuyu kısaca şöyle toparlamak mümkündür. Avrupa’da XIX. yüzyılda antikacılığa bağlı olarak araştırılmaya başlanan kayıp köyler meselesi, özellikle II. Dünya savaşından sonra akademisyenler tarafından derinlemesine ele alınmaya başlanmıştır. Bu zaman diliminde alan yazınına ilişkin oldukça önemli eserler ortaya konularak köylerin kaybolması ve terk edilmesi çeşitli yönleri ile açığa kavuşturulmuştur. Daha sonra araştırmalar devam etmiş olup son zamanlarda ise daha çok kayıp köylerin görsel malzemeler ve harita teknikleri kullanılmak suretiyle okuyucuya sunulduğu görülmektedir.

Ülkemizdeki duruma bakıldığında ise batıdaki araştırmalardan habersiz bir şekilde Şer’iye sicilleri üzerinde çalışma yapan İ. Gökçen tarafından konu o günün şartların oldukça iyi bir şekilde ele alınmıştır. Belki konuyu tahrir defterlerindeki verilerden kontrol şansı olmaması ve sadece Manisa özelindeki durumu görebilmesi gibi birtakım eksikliklere rağmen daha 1950’lerde köylerin kaybolduğunu tespit etmesi ve köylerin kaybolmasına dair hipotezler öne sürmesi yönüyle yerel/amatör bir araştırmacı olarak gerçekten önemli bir adım attığı söylenilebilir. 1967 yılına gelindiğinde arşiv ve arazi destekli araştırmalar ile sahaya katkı yapan Alman coğrafyacı W. D. Hütteroth’dur. Daha sonra coğrafyacı bir akademisyen olarak Tunçdilek Eskişehir çevresinde köylerin terk edildiğini 1953-4’te ortaya koymuştur. Mustafa Akdağ ise 1963 yılında Celali isyanlarının zirve yaptığı zaman diliminde

Anadolu'da köylerin büyük çoğunluğunun terk edildiğini dile getirmiş ve kendinden sonrakilerce bu hipotezi büyük ölçüde kabul görerek tekrarlanmıştır. 1976 yılına gelindiğinde S. Faroqhi batı literatüründen de istifade etmek suretiyle Anadolu'daki kayıp köyler meselesine araştırmacıların dikkatini çekmek maksadıyla çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Belki de bu yönüyle akademik camiada konunun tartışılması yolunda en önemli adımın O'na ait olduğu belirtilmelidir. Lakin aradan geçen yıllarda bu konunun araştırılmamış olması dikkat çekicidir. Daha sonra özellikle tahrir defterlerine bağlı olarak araştırma yapanlar köylerin kaybolduğunu ve bu durumun sebeplerine ilişkin olarak araştırmalarının içinde birtakım hipotezleri dillendirdikleri görülmektedir. Ayrıca son birkaç yılda ise 2013 Eylülünde başlayan 113K101 nolu *Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem Kaybolan Yerleşmeler* başlıklı TÜBİTAK projesinden haberdar olmuş ya da bu konuya bir şekilde ilgi duyanların gösterdiği alaka ile birlikte eski duruma nazaran birtakım çalışmaların (Özel, 2015; Erdoğan, 2014; Dursun, 2016; Yiğit ve Gümüşçü, 2016b) yapıldığı, konunun giderek popüler hale geldiği söylenilebilir. Bu tür girişimlere rağmen konunun müstakil bir araştırma konusu olarak (bahsi geçen proje dışında) ele alınmaması sebebiyle istenilen sonuca ulaşabilen Osmanlı ülkesi ya da Anadolu özelinde konunun ayrıntılarını dile getiren herhangi bir çalışma gerçekleşmemiştir. Kaybolan yerleşmeler konusunu coğrafi bakış açısıyla ve “tarihi coğrafya” kapsamında ele alan bu çalışmanın; gerek tarih, gerekse coğrafya disiplinine metodolojik açıdan katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMA SORUNSALLARI

Yerleşme merkezlerinin kaybolması sadece belirli bir zaman ve mekânla sınırlı bir durum değildir. Zira köy yerleşmelerinin kurulmasından bu tarafa süreç içerisinde birçok yerleşme kurulmuş ve zamanla bir kısmı terk edilmiştir. Aksi durumda bugün ülkemizde ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan höyük, viran, harabe vb. gibi eski uygarlıklardan kalan iskan kalıntılarını izah etmek mümkün değildir. Bu pencereden bakıldığında zaman içinde yerleşmeler kurulmuş, bir kısmı terk edilmiş ve yerlerine yenileri kurulmuş, bir kısmı da kalıcı iskan mahalleri olarak günümüze değin sürekliliğini devam ettirebilmiştir.

Ülkemizdeki ve araştırma alanlarımızdaki duruma geçmeden önce saha literatüründen hareketle çeşitli ülkelerdeki kayıp yerleşme miktar ve oranlarına değinmekte fayda vardır. 1950'lili yıllardan itibaren yayınladığı eserler ile uluslararası kamuoyunda konunun tartışılması ve gündeme gelmesini sağlayan tarihçi akademisyen W. M. Beresford'un İngiltere'yi ele alan çalışmasında, bölgesel farklılıklar (örneğin kayıp oranı Isle of Wight'ta %22 iken Huntingdonshire'da %2'dir) olsa da ortalama %10 oranında bir kayıp oranının mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Beresford, 1998: 219). Fransa'da ise Ortaçağ yerleşmelerinin %90'ının devam ettiği yani %10'unun kaybolduğu görülmektedir (Faroqhi, 1976: 293). Yunanistan'da şehirlerin dışında kalan yerleşmeler baz alınarak yapılan bir araştırma neticesinde kayıp yerleşme oranının %33 olduğu tespit edilmiştir (Antoniadis-Bibicou, 1965: 403). Yine Çek ülkesinde XIV-XVI. yüzyıllarda gerçekleşen savaşlara bağlı olarak yerleşmelerin yarısının kaybolduğu tespit edilmiştir (Černý, 1994: 125). Burada verilen örneklerde de görüldüğü üzere kayıp köylerin oranı Avrupa'da bölgesel birtakım farklılıklar arz etmektedir (Gümüştü vd., 2016: 490-491). Bölgesel, siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplere ve farklılıklara göre değişik oranların ortaya çıktığı anlaşılan bu manzaradan sonra ülkemizdeki duruma geçilebilir.

Anadolu'daki duruma ilişkin olarak özellikle tahrir defterleri temel alınarak yapılan çalışmalardan hareketle XVI. yüzyıldan günümüze yerleşmelerin kayıp oranlarına dair bazı şeyler söylenebilir. Tahrir defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı her çalışmada lokalizasyon işleminin yapılmaması nedeniyle hepsini

değerlendirmeye almak mümkün olmasa da mevcutlar üzerinden bazı ipuçlarını yakalamak mümkündür. Hüdavendigâr livasında %53 (Gümüşçü vd., 2016: 491), Doğanhisar ve Akşehir nahiyelerinde yaklaşık %66, Larende kazasında %61 (Gümüşçü, 2001: 116), Çubuk kazasında %32, Amasya kazasında %40, Karahisar-ı Şarki sancağında %76 (Acun, 1997: 148), Ankara sancağında %45 (Erdoğan, 2004: 57-58), Niğde kazasında %42 (Hüseyinlioğlu ve Arslan, 2009: 299-314), oranlarında kayıplar gerçekleşmiştir. Bunların dışında tarafımızca gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde kayıp oranları Beyşehir sancağında %55 (Gümüşçü ve Yiğit, 2014), Bozok sancağında %79, Kengiri sancağında %23, olarak tespit edilmiştir. Şu halde gerek yukarıda verilen kayıp oranları ve gerekse tarafımızca tespit edilen kayıp köy oranlarının ortalaması (Manisa ve Konya çevresi köyleri dahil) %54'tür. Bölgesel farklılıklar olmakla birlikte ülkemiz için kayıp oran ortalamasının %50 civarında bir değere (Gümüşçü vd., 2016: 493) karşılık geldiği görülmektedir. Elbette ilerleyen zaman diliminde yapılacak çalışmalar ile ülkemizdeki kayıp köyler tablosu hakkında daha net şeyler söylenebilecektir. Bu değerlendirmelerden sonra araştırma alanlarımızdaki problem durumuna geçilebilir.

Bu araştırma kapsamında Manisa ve Konya çevrelerinde yapılan XVI. yüzyıl yerleşmelerinin lokalizasyonu neticesinde iskan merkezlerinin kayıp ve devam durumları tespit edilmiştir. Zira XVI. yüzyılda mevcut olan yerleşme bugün bir iskan ünitesine karşılık geliyor ise bu durum söz konusu yerleşmenin hayatiyetini devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak lokalizasyonu bir iskan ünitesine değil de bir mevki adına karşılık geliyor ya da hiçbir şekilde yer tespiti yapılamıyor ise bu da ilgili yerleşmelerin kaybolduğunu göstermektedir. Yapılan lokalizasyon çalışması verilerinden hareketle araştırma alanlarında kaybolan ve devam eden yerleşmelerin tespiti kolaylıkla yapılabilmektedir. Manisa ve Konya çevresindeki kaybolan ve devam eden yerleşmeler ve dolayısıyla araştırma alanlarındaki problem durumu şu şekilde belirtilebilir:

XVI. yüzyıl sonundaki arşiv verilerine göre Manisa çevresinde bulunan 219 karyeden 142'si (%65) günümüze kadar devamlılığını sürdüremeyerek kaybolmuştur. Mezraaların tamamı kaybolurken çiftliklerin ise %70'inin kaybolduğu görülmektedir. Şu halde Manisa çevresinde en fazla kayıp oranının mezraalarda olduğu görülmektedir. Çiftliklerde ise mezraalara oranla iskan sürekliliğinin

sağlanabildiği ve bunların %30'unun bir iskan merkezi olarak günümüzde devam ettiği görülmektedir. Manisa çevresinde bulunan toplam 263 yerleşmeden 182'si (%69) XVI. yüzyıldan günümüze kadar geçen zamanda farklı nedenlerle kaybolmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Manisa Çevresinde Kayıp Yerleşmeler

	Manisa köy		Manisa Mezraa		Manisa Çiftlik	
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Toplam yerleşme sayısı	219	100%	31	100%	13	100%
Devam eden yerleşme sayısı	77	35,00%	0	0,00%	4	30,00%
Kayıp yerleşme sayısı	142	65,00%	31	100,00%	9	70,00%

XVI. yüzyıl son mufassal tahrir defterinde Konya çevresinde bulunan 225 karyeden 147'si yani %65'i kaybolmuştur. Aynı sınırlar içinde yer alan 143 mezraadan 130'u kaybolmuş ve kayıp oranı %91'e ulaşmıştır. Şu halde sahada bulunan 368 yerleşmeden 277'si (%75) XVI. yüzyıldan günümüze değin geçen zaman dilimi içerisinde kaybolmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Konya Çevresinde Kayıp Yerleşmeler

	Konya Köy		Konya Mezraa	
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Toplam yerleşme sayısı	225	100%	143	100%
Devam eden yerleşme sayısı	78	35,00%	13	9,00%
Kayıp yerleşme sayısı	147	65,00%	130	91,00%

Bu kayıp oranları göz önüne alındığında seçilen alanların temel araştırma problemi olan kaybolan yerleşmeler için uygun olduğu görülmektedir. Söz konusu kayıp yerleşmeler ne kadar, ne zaman, nerede ve ne sebeple kaybolduğu soruları bu araştırmanın temel problemini teşkil etmektedir. Elbette araştırma yapılan mekâna göre bu kayıp oranları değişebilecektir. Zira her bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik özellikleri ve bu durumları bir şekilde etkileyen coğrafi özellikleri farklılık arz edebilecektir. XVI. yüzyılda konar-göçerlerin yoğun olarak bulunduğu bir sahada kayıp oranları artabilirken erken dönemden itibaren yerleşik hayatın tesis edildiği mekânlarda kayıplarda azalma görülebilecektir. Ya da siyasi, sosyal, doğal, beşeri

birtakım çalkantı ve olumsuzlukların baskın olduğu sahlarda yaşanan olayın büyüklüğü ve etki derecesine göre iskandaki devamlılık oldukça değişkenlik gösterebilecektir. Hal böyle olunca yerleşmelerin kayıp oranları, zamanları, mekânları ve sebepleri birtakım farklılıkları da beraberinde getirecektir. Bu nedenle hazırlanan eldeki çalışmada hem tarihi hem de coğrafi nedenler beraber değerlendirmeye alınarak bir tarihi coğrafya çalışmasının gerçekleştirilmesinin yanında seçilen iki örneklem alanında bölgesel farklılığı ve çeşitliliği ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere XVI. yüzyıl ile günümüzdeki yerleşme listelerinin karşılaştırılması neticesinde kaybolan yerleşmeler tespit edilmiştir. Bu noktada yerleşmelerin ne zaman kaybolduğunun tespiti edilmesi ve değerlendirme kolaylığı açısından elişer yıllık zaman dilimine ait yerleşme listeleri oluşturulmaya karar verilmiştir. Bu amaçla avarız, timar ruznamçe, şer'îye sicili, nüfus ve temettuat defterlerinin yanında salnamelerden yararlanılmıştır. İlgili arşiv kaynaklarından yerleşme listeleri oluşturulurken XVI. yüzyıl yerleşme listelerinde olmayan bazı iskan merkezlerin varlığı görülmüştür. Bu noktada birtakım yerleşmelerin kaybolurken diğer taraftan yeni iskan mahallerinin kurulduğu anlaşılmıştır. İşte süreç içerisinde karşımıza çıkan bu durum yeni bir araştırma sorusunu çalışmamıza dahil etme gerekliliğini beraberinde getirmiştir. O da XVI. yüzyıldan günümüze ne kadar, nerede, ne zaman ve ne sebeple yeni yerleşmeler kurulmuştur? İşte ilerleyen sayfalarda okuyucu öncelikle XVI. yüzyıldan günümüze kaybolan, yeni kurulan yerleşmeler ve yukarıda ifade edilen sorulara yönelik verilen cevapları göreceklerdir.

Çalışmada esas olarak kaybolan kırsal yerleşmeler araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Fakat araştırma sırasında ulaşılan bulgular, yerleşmelerin yalnızca kaybolmadığı, aynı zamanda yenilerinin kurulduğu, yer ve nitelik değiştirdiği görülmüştür. Bu noktada araştırmada, yerleşmelerin tarihi süreç içerisinde kaybolmasının dışında yeni kurulan, yer ve nitelik değiştiren iskan merkezleri de ele alınmıştır. Bu başlıklar altında ele alınan problemler şöyle ifade edilebilir. Yeni kurulan yerleşmeler ne kadar, nerede, ne zaman ve hangi sebeplerle kurulmuştur? İskan merkezlerinin yer ve nitelik değiştirmesi nasıl gerçekleşmiştir? Hangi yerleşmeler yer ve nitelik değiştirmiştir? Yerleşmeler ne tür nitelik değişimleri yaşamıştır? Bu durumlar nasıl açıklanabilir? Bu sorular, Manisa ve Konya çevresinde

ele alınarak varsa mekânsal farklılığı da ortaya koymak suretiyle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Böylece çalışma yukarıda ifade edilen problematikler doğrultusunda “XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla Manisa ve Konya çevrelerinde yerleşmenin evrimi nasıl gerçekleşmiştir?” sorusuna cevap verilmeye gayret edilmiştir.

KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Bu çalışmada XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin geçen zaman dilimi içerisinde çeşitli kaynak serileri kullanılmıştır. Bunlar tahrir defterleri, şer'iyeye sicilleri, timar ruzmançe defterleri, ahkam defterleri, şikayet defterleri, mühimme defterleri, nüfus defterleri, temettuat defterleri, salnameler ve topografya haritaları olarak sıralanabilir. Ayrıca araştırmanın önemli veri kaynağı durumunda yer alan arazi çalışmaları da mutlaka burada belirtilmelidir. Aşağıda çalışmada kullanılan söz konusu kaynaklarla ilgili kısa ve öz bilgiler verilecektir.

Tahrir Defterleri

Sözlüklerde yazma, kaydetme, deftere geçirme anlamlarını içeren tahrir kelimesi Osmanlı mali teşkilatında, vergi kalemlerinin ve bu vergiyi vermekle mükellef olan kişilerin tespit edilmesi için farklı dönemlerde ve farklı mekânlarda gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade etmek için kullanılır (Öz, 2010b: 425). Osmanlı İmparatorluğu, yeni fethettiği topraklar ile kendi arazisini, toprağın mülkiyet ve tasarruf biçimi ile vergi miktarlarını tayin ve tespit etmek amacıyla belirli zamanlarda “istatistiki” bilgiler edinmiştir ki buna tahrir, bu bilgilerin kaydedildiği defterlere de “tahrir defteri” veya “tapu-tahrir defteri” adı verilmektedir (Afyoncu, 1997: 15). Tahrir defterleri, Osmanlı devletinin kendisine mahsus örgütlenme araçlarından biri, belki de en önemlisidir. Devlet, bu sayımlar vasıtasıyla kendi hakimiyet ve otorite gücünü belgeleyebilmekte ve canlılığını muntazam olarak tekrarlayabilmekteydi (Barkan, 1988: 6).

Osmanlı'nın klasik döneminin temel kaynakları arasında yer alan tahrir defterleri devrin sosyal ve iktisadi durumunu açığa çıkarmada vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu sebeple bu devre ‘Tahrir Defterleri Çağı’ adı verilmiştir (Turan, 2012: XIII). Osmanlı idaresine geçen bölgelerde, bu idari yapının gerektirdiği düzen içerisinde, timar sisteminin bir gereği olarak, gelir kaynaklarının tespit edilmesi için sayım yapılmış; yerleşme merkezleri ve buralarda oturan vergi mükellefi evli veya bekar kişilerin teker teker isimleri, tarımsal faaliyet alanları, yetiştirilen ürünler, ve bunlardan alınan vergiler yazılmak suretiyle tahrir defterleri hazırlanmıştır (Emecen, 1989: 2). Yerli ve yabancı birçok bilim adamı tarafından ilgi gören tahrir defterleri idari, ekonomik, askeri, dini, yerleşme, sanat ve teşkilat tarihi, tarihi coğrafya,

coğrafya ile toplumun etnik ve demografik yapısı hakkında bilgiler veren kısaca sosyal, ekonomik ve kültürel geçmişimizi aydınlatan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır (Gümüşçü, 2001: 7).

Tarihi süreçte çeşitli devlet ve imparatorluklar egemenlik sahasındaki vergi nüfusunu belirlemek amacıyla çeşitli sayımlar yapmıştır. Mısır'da ve Akdeniz havzasında hakimiyet kuran medeniyetlerde, Roma İmparatorluğu'nda ve Ortaçağ Avrupa devletlerinde sayım örnekleri bulunmaktadır (Öz, 2010b: 426). Osmanlılar kendinden önceki Türk-İslam devletlerinden devraldıkları mirası geliştirerek ilk padişahlardan itibaren tahrirleri yapmaya başlamışlardır. Barkan'ın tahrir defterleri üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde hemen her bölgede daha önceki sayım sonuçları hakkında bilgi veren "atik, köhne, kadim veya akdem" defterlerden söz edildiği, atıflar yapıldığı anlaşılmaktadır (Gümüşçü, 2001: 8; Barkan, 1940: 34-35). Söz konusu bu durum da tahrir defterlerinin eldeki mevcutlardan çok daha erken dönemlere gittiğini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur.

Tahrir defterlerinin belirli periyotlar dahilinde tutulduğu (10-20-30-40 yıl gibi aralıklar) ifade edilse de böyle bir durum olmadığı bunun yerine ihtiyaca binaen tahrir işleminin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Gümüşçü, 2001: 8-9). Merkezi hükümetin, timar sisteminin uygulandığı eyalet ve sancaklarda vergi mükellefi nüfusu ve tahmini vergi gelirlerini tespit etmesinin birtakım sebeplerinden söz edilebilir. Tahrir uygulaması, devlete taşırayı kontrol etme fırsatı sunmak, bir eyalet ordusuna sahip olmak ve herhangi bir mali örgüt kurma zahmetine katlanmaksızın taşradaki gelirleri toplayıp dağıtımını sağlayan timar sistemiyle yakından ilgilidir. Hatta timar sisteminin doğru bir şekilde işlemesi tahrirlerin titizlikle yapılmasına bağlıydı. Böylece, merkezi hükümet, başlangıçta bir sahanın fethinin hemen akabinde, sonraları da bazı aralıklar ile eyaletlerin beşeri ve ekonomik kaynaklarını tespit etmek için tahrir başvuruyordu (Öz, 1999b: 5).

Tahrir defterlerinden elde edilen verileri çeşitli şekillerde tasnif etmek mümkündür. Veriler, öncelikle "şekil/form" açısından iki gruba ayrılabilir: 1- Bütün tahrir defterlerinde bulunan "standart/standard" veriler. 2- Bölgeye, konuya, zamana, defterleri hazırlayan tahrir heyetinin ilgi, bilgi ve tecrübesine göre değişen; sadece bazı özel ve açıklama gerektiren durumlarda bulunabilen "tesadüfi/coincidental"

veriler. Geniş anlamda almak şartıyla, bunlardan ilkinde defterlerdeki “kantitatif” veriler, ikincisini de “kalitatif” veriler olarak saymak mümkündür. Bu verilerin tamamı aynı değerde olup, iki grup veriden birinin daha önemli olduğunu iddia etmek doğru değildir (Gümüşçü, 2008: 915-916).

İçerdiği bilgilere göre tahrir defterleri mufassal, icmal ve vakıf defterleri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Turan, 2012: XIII). Üç farklı gruba ayrılan tahrir defterlerinin her bakımdan ayrıntılı olanına mufassal; yalnızca idari teşkilata göre vilayet, sancak, kaza, nahiye, köy ve mezraa isimlerini ve hasıl miktarlarını, timar sahibini adını içeren defterlere icmal, iki tahrir arasındaki değişiklikleri ihtiva eden defterlere ise derdest ve ruznamçe adı verilmektedir (Gümüşçü, 2010: 261).

Mufassal Defterler: Osmanlı devleti tarafından, büyük çoğunluğu XV. yüzyılın ilk yarısı ile XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyılın ilk yarısında, her sancak için ayrı ayrı hazırlanan mufassal defterler içinde, sahada bulunan bütün yerleşmeler (şehir, kasaba, köy, mezraa, çiftlik, yaylak ve kışlak) ile bu merkezlerde yaşayan vergi nüfusu, bunların işletildikleri tarım alanları ve büyüklükleri, ürünler ile üretim miktarları, ticaret ve ulaşım ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Elibüyük, 1990: 14). Tahrir işlemi yapılan mekânda mevcut konar-göçer topluluklar ile muaf zümrelerde dahil olmak üzere, vergi ödeme yaşına gelmiş tüm erkek nüfus, köy ve mahalle bazında kaydedilmiştir (Gümüşçü, 2001: 10). Bir yerleşim biriminin vergi mükelleflerinin yazımı sırasında bunların dirlik sahibine ödemekle sorumlu oldukları vergilerin bir senelik toplamı defterlere yazılırdı. Köylü-çiflerin her birisinin ne kadar vergi ödeyeceği belirtilmeksizin çift, ekinlü-bennak, caba-bennak, vb. şekillerde yazılırdı ki bu statülere haiz kişilerin ne kadar vergi ödemesi gerektiği kanunnamelerde bellidir. Tahrir defterlerinde bulunan rakamlar gerçekte toplanan vergi miktarını değil, tahmini vergi miktarlarını temsil ettiği de hatırdâ bulundurulmalıdır. Genel kanaate göre üretimden alınan vergilere dair veriler tahrir işleminden önceki üç yılın üretim miktarları esas alınarak hesaplanmış olması hasebiyle ortalama rakamları temsil eder (Öz, 2000: 18).

Mufassal defterlerin başında tahririn yapılış sebebi, tahrir emin ve katibinin adı ile hangi tarihte yapıldığına dair bir mukaddime bulunur. Mukaddimededen sonra genellikle ilgili sancak veya eyalete ait kanunname bulunmaktadır. Bunları takiben

sancak ve eyaletler, idari bölünüşe uygun bir şekilde yazılmıştır. Öncelikle idari birimin merkezi şehirlerden başlanarak, köy mezraa ve çiftlikler vb. vergi mükellefi nüfus ile arazi, ürünler ve diğer bazı bilgiler kaydedilirdi. Söz konusu mufassal defterlerde kayıtlı verilerin çok ayrıntılı ve çeşitli olması, yatayda-düşeyde ve hem de zaman içinde dağılışı ve karşılaştırma imkanı sunması araştırmalarda bulunmaz bir fırsat ve zenginlik sağlamaktadır. Bu defterlerde tahriri yapılan sahalardaki bütün yerleşme merkezlerinde yaşayan vergi nüfusu, baba adları ile birlikte kaydedilip, toprak sahipliği ve miktarları ile kayıtlıdır (Gümüşçü, 2010: 62).

İcmal Defterler: İcmal yani özet defterler, özellikle XVI. yüzyılda mufassal defterlerde yer almayan dirlik sahiplerinin isimlerini ve gelir toplamlarını verir (Öz, 2000: 19). Mufassal tahrir defterlerinin müsveddelerinden yararlanılarak hazırlanan bu defterler, gelirlerin kimler tarafından tasarruf edildiğini göstermektedir. İdari bölünüşe göre sadece gelir birimlerinin isimlerini ve yıllık hasıllarını içermektedir. Defterlerde vergi ödeyen kişilerin isimleri ve vergilerin nerelerden alındığı gibi ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. İcmal defterde öncelikle o bölgede bulunan padişah, şehzade, beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer görevlilere ait haslar yazılır, daha sonra zeamet ve timarlar kaydedilirdi. Bu dirlikleri tasarruf eden kişilerin isim ve görevleri yazıldıktan sonra gelir birimlerinin yeri, hasılları ve hisse miktarları belirtilirdi. En altta ise timar veya zeametın genel toplamı yer alırdı (Gümüşçü, 2010: 265).

Evkaf Defterleri: Vakıf sayısının az olduğu bölgelerde, vakıflar genellikle mufassal tahrir defterlerinin son kısmına kaydedilmiştir. Ancak vakıf sayısının çok olduğu sahalarda vakıf ve mülkler, mufassal tahrir defterlerinden ayrı bir deftere yazılmıştır. İşte bu şekilde mufassal defterlerden ayrı olarak tutulan defterlere vakıf veya evkaf defterleri ismi verilmektedir. Genel olarak mufassal ve icmal defterlerden sonra ve daha önceki tahrir defterlerindeki kayıtlar, vakfiyeler ve hüccet gibi vesikalara göre hazırlanırlar. Vakıf ve mülkler, sancak ve kaza bazında olmak üzere önce şehirlerdeki sonra köylerdeki vakıflar yazılırdı. Bu defterlerde cami, mescid, zaviye, hankah, muallimhane, medrese, çeşme, türbe vb. vakıflar; buldukları yer, gelir-giderler, gelir kaynağı, köy mezraa, zemin, dükkan vb. yerler hasılları ile işletilme şekli kaydedildikten sonra vakıf görevlileri ve harcama alanları kaydedilirdi. Vakıf defterlerinin başında kaza ve nahiyeleri gösteren bir fihrist ve

mukaddime bulunurdu. Vakıf ve mülkler sancak ve kazalara göre ayrı ayrı yazılırdı. Öncelikle şehirlerdeki vakıflar kaydedildikten sonra kırsal alandaki vakıf kayıtlarına yer verilmiştir (Gümüşçü, 2010: 265-266). Bu defterlerde vakıf olarak tahsis edilmiş yerleşim birimleri hakkında bazen mufassal defterlerde bulunmayan verileri elde etmek mümkün olabilmektedir (Öz, 2000: 20). Bu nedenle gerek tarih gerekse tarihi coğrafya alanlarında yapılacak olan yerleşme araştırmaların bu defterlere bakılmasında fayda vardır.

Avarız Defterleri

Sözlükte sonradan meydana gelen, asli ve sabit olanın zıddı anlamlarına gelen avarız, terim olarak Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe kalemlerinde birbirine bağlı anlamları vardır. Osmanlı dönemi tahrir defterlerinde sadece vergilendirilebilir kişiler yani aile reisleri ve ailelerin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılırdı. Söz konusu tahrir defterlerinde nüfus, avarız hanesi ve hane-i gayr ez-avarız olarak ikiye ayrılmıştır. Avarız haneleri, vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan haneleri gösterirdi (Sahillioğlu, 1991: 108).

Başta savaş harcamaları olmak üzere, devletin aniden ortaya çıkan ciddi masrafları karşılamak üzere bazı kamu hizmetlerini yerine getirebilmek için koyduğu vergilere tekalif-i divani-ye, avarız-ı divani-ye yahut sadece avarız ismi verilmiştir (Akgündüz, 1990: 192). Başka bir ifade ile avarız, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'ın ilanına kadar, olağanüstü hallerde ve özellikle harp masraflarının karşılanması amacıyla, padişahın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermek zorunda olduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki vergilerin ismidir (Barkan, tarihsiz: 13).

Osmanlı bütçelerinde avarız düzenli olmayan gelirlerin başlıcalarını oluştururdu. Bu tip vergilerin çoğu avarız adı altında tahsil edilir ve bazı tahsil fermanlarında bedel-i avarız olarak geçerdi. Avarız nakit olarak tahsil edilirken nüzul ve sürsat ise buğday, un, yağ şeklinde aynı olarak tahsil edilirdi. Vergi terimi olarak ise, yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek avarız hanesinin dört ile eli hanesi bir avarız hanesini oluşturuyordu. Donanma için kürekçi talep edildiği vakit elli hane başına bir kürekçi çıkarılıyordu. Avarız adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hane bir avarız hanesi sayılıyordu. Avarız hanesi'ne düşen miktarı gerçek

haneler kendi aralarında paylaşarak ödemesini gerçekleştirirdi (Sahillioğlu, 1991: 108-109).

Avarız hanesi'nin gerçek hane ile ilgisi olmayıp 3, 5, 7, 10, 15 evden (gerçek haneden) oluşan bir vergi birimidir. Osmanlı ülkesinde standart bir avarız hanesinden söz etmek mümkün değildir. Zira kazadan kazaya, bölgeden bölgeye farklılık arz eden ölçüler mevcuttur (Ünal, 1997: 10).

Osmanlı merkez hazinesinin önemli vergi kalemleri arasında yer alan ve XVI. yüzyıl boyunca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdi, ayni ya da hizmet şeklinde toplanan vergi "avarız-1 divaniye ve tekalifi örfiye" idi. Kısaca avarız olarak adlandırılan bu veriler müslim ve gayrimüslim ahaliden olmak üzere bütün Osmanlı tebaasından alınırdı. Timar sisteminin çözülüşü ve bu çerçevede askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmekte olan timar gelirlerinin yavaş yavaş iltizama verilmesine bağlı olarak avarız grubu vergiler XVII. yüzyıldan itibaren yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür (Özel, 2000: 37-38).

Düzenli hale gelen vergilerin tespiti, dağıtımı ve halktan temini için düzenli aralıklar ile avarız sayımları yapılarak sonuçları avarız defterlerine kaydedilmiştir (Akyüz Orat, 2012: 222). Arşivlerde mevcut olan avarız defter serilerinin çok büyük kısmı özet niteliğindeki defterlerden oluşmaktadır. Bu durumun en önemli istisnası 1640'larda imparatorluk çapında yapıldığı anlaşılan kapsamlı avarız sayımlarıdır. Ancak bu kapsamlı sayımların sınırlı bir bölümünün günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır (Özel, 2000: 40).

Avarız defterlerindeki nüfus ve yerleşmeye ilişkin olan verilerin sıhhatine ilişkin birtakım kuşkular olsa da kendi içinde belirli bir mantığı olan bu kaynağın araştırmalar kapsamında değerlendirilmesi gerekir (Gümüştü, 2016: 443-468). Bu iş yapılırken imkan nispetinde; tahrir, timar ruznamçe ve şer'iyeye sicili defterlerinde bulunan veriler ile avarız defterlerinde bulunan verilerin karşılaştırılması daha sağlıklı değerlendirme imkanı tanıyabilecektir.

Şer'iyeye Sicilleri

Osmanlı Devleti'nde nahiye ve köylerin dışında kalan sancak ve kaza merkezleri kadının bulunduğu mekân olması hasebiyle yargı merkezi olma özelliğini de taşıyordu. Her yargı merkezinde bir kadı yer alıyor ve bu kadının görev yaptığı,

esası İslam hukukuna dayanan müesseselere şer'îye mahkemeleri adı veriliyordu. Adalet ve hükümet işlerinde bütünüyle fihri temellere dayanan çeşitli zamanlarda ise kanunnamelere de istinat etmişlerdir. Burada görev yapan kadılar ve onun naipleri görev ve yetkileri çerçevesinde yaptıkları iş ve işlemleri şer'îye sicilleri olarak isimlendirilen defterlere kaydetmişlerdi. Defterler kadının yetkisine bağlı olarak verdiği belgelerin yanında merkezden taşraya gelen muhtelif belgeleri içermekteydi (Ceyhan, 2011: 52-54). Burada peşinen belirtilmelidir ki, şer'îye sicilleri istatistiki veri sunmaktan uzaktır. Zira sadece mahkemeye bir şekilde intikal etmiş olan davaları içermesi nedeniyle örnekleme veri kaynağı şeklinde nitelenebilir (Gümüştü, 2010: 274). Yapılacak olan araştırma ve değerlendirmelerde bu hususun göz önünde bulundurulması gerekir.

Osmanlı dönemine ilişkin olarak yapılacak olan araştırmalarda önemli kaynaklardan biriside şer'îye sicilleridir. Bunlar şer'î mahkemelerde kadılar tarafından görülen her türlü davanın tarih sırasıyla kaydedildiği defterlerdir. Bu şekilde kaydedilen defterler içinde adli, ekonomik, kültürel konular başta olmak üzere hemen her türlü davalara ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu siciller Türkiye'de ve Yunanistan, Makedonya, Ürdün, Suriye, Mısır gibi eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan ülkelerde bulunmaktadır. Bugün Türkiye sınırları içinde kalan Osmanlı topraklarına ait olmak üzere binlerce şer'îye sicili bulunmaktadır. 1958 yılın H. Ongan'ın verdiği bilgiye göre müzelerimizdeki şer'îye sicili sayısı 7.209'dur. Tasnif dışı kalmış, gözden kaçmış ve şahsi arşivlerde bulunan sicillerde eklendiğinde bu sayının 10.000 civarında olacağı düşünülmektedir (Gümüştü, 2010: 271-273).

Şer'îye sicillerindeki belge türlerinin ve muhtevalarının çeşitli olması bu kaynağın kıymetini artıran bir noktadır. İstatistiki defterlerde ulaşılması mümkün olmayan idari ve sosyal konulara ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler sunması hasebiyle bu kaynak adeta bir hazine niteliğindedir. Özellikle problem temelli araştırmalarda sorunsallara cevap verebilecek en azından yol gösterebilecek birtakım ipuçları içermesi yönüyle de önemli vesikalar arasındadır.

Mühimme Defterleri

Mühimme Defterleri, Osmanlılar zamanında, Divan-ı Hümayun'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir (Kütükoğlu, 2006: 520). Bu defterlerde genellikle devletin merkez ve taşra teşkilatındaki askeri ve idari organların yapısı, çalışma tarzı, müesseselerin işleyişi, harp tarihi ve lojistik malumat, gayrimüsimler, kültür ve sanat hayatı, ilmi ve fikri faaliyetler gibi konulara ait hükümler bulunmaktadır (Gümüşçü, 2010: 278). XVI. yüzyıl ortalarından XX. yüzyılın ilk yıllarına ulaşan bir dönem içerisinde, küçük zaman bölümleri hariç ortalama 350 yıllık zaman dilimi itibariyle hiçbir Doğu ve Batı devletinde bulunmayan kültür ve tarih zenginliğini içeren Mühimme Defterleri, Osmanlı Arşivi'ndeki defter fonları arasında oldukça önemli bir yerde bulunmaktadır. Mühimme Defterleri, hükümlerin çıktığı Divanlar bakımından dört ayrı grupta değerlendirilebilir: 1-Mühimme Defterleri, 2-Rikab Mühimmesi, 3-Ordu Mühimmesi, 4-Kaymakamlık Mühimmesi. Bugün arşivlerimizde 1553-1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme defteri yer almaktadır (Genç vd., 2010: 7).

Bu defterlerin muhteva bakımından taşıdıkları önem ve değerlerini aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür: 1- Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idari ve askeri organların yapısı, karşılıklı münasebetleri, çalışma tarzları, fonksiyonları; müesseselerin organizasyon ve işleyişi, hukuki prosedür hükümlerine dair bilgiler, 2- Komşu ülkeler ile Kuzey Afrika, Balkanlar, Orta Doğu ve Güney Rusya'nın tarihleri açısından çok önemli kayıtlar, 3- Osmanlı Devleti'nin, gayrimüslim tebaası ile olan münasebetleri, azınlıklar hukuku, halkın sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının temini hususlarındaki yönetim politikası, ibadet ve ayin serbestisi, mabedlerin inşası, 4- Hac organizasyonu, surre alayları, mukaddes beldelelere götürülen hizmetler, 5- Osmanlı kültür ve sanat faaliyetleri cümlesinden, imar ve iskan siyaseti, çevre ve belediye hizmetleri, sağlık ve eğitim işleri, geniş vakıf idarelerinin problemleri ve teftişleri, 6- Sayıları hayli fazla olan ve Ordu Divanı'nca tutulan Mühimme defterleri, askeri tarih, harp tarihi ve lojistik hizmetler tarihi yönünden birinci elden kaynak olma özelliği taşımaktadır (Genç vd., 2010: 8-9).

Mühimme Defterleri gerek merkez ve gerekse taşra ile alakalı Divan'da görüşülerek karara bağlanan birçok hususun görülebileceği kaynaklar arasındadır. Bu

yönüyle idari, sosyal ve ekonomik konulara ilişkin örnekleme veri sunan kıymetli arşiv vesikaları arasında yer alır.

Şikayet Defterleri

Osmanlı devlet sistemi adalet prensibi üzerine kurulmuştur. Adalet mekanizmasının iyi bir şekilde işleyebilmesi için halkın şikayetlerini gerektiği durumlarda doğrudan padişaha sunabilmesi, onun emri ile isteklerinin yerine getirilebilmesi ve haksızlıkların giderilmesine bağlıydı. 1649 yılına kadar ferman, berat ve hükümlerin tamamı Mühimme Defterleri'ne kaydolunurken; bu tarihten itibaren yalnızca devlete ait işler Mühimme Defterleri'ne yazılmış, kişisel davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar için Şikayet Defterleri adı verilen ayrı bir defter tutulmaya başlanmıştır. 1742 yılından itibaren ise şikayetlerin eyaletlere göre ayrı defterlere kaydedilmesi usul edinilmiştir. Bu defterlerde idari, askeri yetkililer ile ilgili şikayetler, soygunlar, mahkeme kararlarına yapılan itirazlar, borçlar ile ilgili şikayetler, köylüler arasındaki toprak vb. hususlardaki anlaşmazlıklar, imarlı sipahinin vergileri toplayamaması ile ilgili şikayetleri ve esnaf gruplarından gelen şikayetleri içermektedir. Arşivde Atik Şikayet Defteri adıyla 1649-1837 tarihleri arasındaki kayıtlardan oluşan 213 defter Divan-ı Hümayun Kataloğu'nda bulunurken 1504-1819 tarihleri arasında kaleme alınmış 38 şikayet defteri parçası da Bab-ı Asafi Defterleri Kataloğu'nda yer almaktadır (Genç vd., 2010: 21-22).

Ahkam Defterleri

Hükmün çoğulu olan ahkam, Osmanlı Devleti'nde "padişah buyruğu" anlamına gelmektedir (Sahillioğlu, 1998: 551). Ayrıca arşiv belgeleri bağlamında ise, Divanı Hümayun'dan çıkan hükümlerin kaydına mahsus olan defterlere genel olarak verilen addır. Padişah adına hazırlanan bu hükümlere ferman da denilirdi. Hükümler konularına göre değişik defterlere yazılırdı. Başlıcaları Ahkam-ı Mühimme, Ahkam-ı Şikayet, Ahkam-ı Ruus ve Tahvil olup Divan Sicilleri'nin bir kısmını teşkil ederdi. Muhteva itibarıyla Şikayet Defterleri'nin devamı olan bu defterler eyaletlere göre tutulmuşlardır. Tarih olarak Şikayet Defterleri'nden 104 yıl sonra, hepsi 1742 tarihinden başlayıp II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmektedir (Genç vd., 2010: 22). Ahkam defterleri XVII. Yüzyılda şikayetlerin artmasına çözüm olarak Ragıb Efendi tarafından mahalli sistemin geliştirilmesidir. Böylece tekrar eden

olaylarda söz konusu duruma ilişkin daha önce verilen karara bakılarak daha hızlı hareket edilebiliyordu. Bölgelere göre tasnif edilen ve merkeze ulaşan taleplere süratle çözüm getirilerek ilgili bölgeye ulaştırılması sağlanıyordu (Şimşir, 1994: 361).

Ahkam defterlerinin kapağında nereye ait olduğu yazılmak suretiyle belirtiliyordu. Defterin iç kısmının düzenlenişine bakıldığında ise defterde bulunan kayıtların “evail”, “evasıt” ve “evahir” şeklinde onlu sisteme uygun olarak ay ve yıl da belirtildiği ve buna göre kayıtların düşüldüğü görülmektedir. Ayrıca defterin kimin zamanında tutulduğu bilgisi de bulunmaktadır (Günay, 2013: 16-17). Ahkam defterleri başlığı altındaki tasnifte, 186 tanesi Anadolu, 39 tanesi Karaman ve 36 tanesi Sivas’a ait olmak üzere toplamda 545 defter bulunmaktadır (Emecen, 2005: 125).

Timar Ruznamçe Defterleri

Osmanlı timar sistemi açısından kıymetli bilgilere haiz olan timar ruznamçe defterleri Defterhane-i Amire’nin önemli kaynak serilerinden birisini teşkil etmektedir. Bu defterlerde devlet tarafından sipahilere tahsis edilen timarlara ilişkin kronolojik kayıtlar yer almaktadır (Özünü, 2016: 143). Defterhanenin günlük işleyişiyle ilgili tutulan bu defterler, timar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için Defterhane tarafından verilen tezkire suretlerini ihtiva etmeleri ve bununla birlikte timarlarla ilgili en son bilgilere sahip olmaları ve timar sisteminin kontrolü açısından oldukça önemli kaynaklardır (Genç vd., 2010: 138).

Timar ruznamçe defterlerinde; vilayetlere ait timar işlemleri hakkındaki belge ve tezkereler, mülk ve timar sahibinin isimleri, dirlik hasılları, dirlik sahipleri ile dirliğe sahip olanlar hakkında biyografileri, tımarlı sipahinin kariyerine dair malumat, timar gelirinin başka bir kişiye aktarımının usul ve gerekçeleri, timara sahip olma süresi, dirliğe sahip olan kişinin fiziksel özellikleri gibi konularda bilgiler yer almaktadır (Özünü, 2016: 143). Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde 982 ve 983 numaralı Timar ve Zeamet Tevcihi ve Yoklama Defteri Katalogları’nda yer alan defterler 1517-1836 tarihleri arasını kapsamakta olup adetleri 2231’dir (Genç vd., 2010: 139). Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde ise 1364 adet timar ruznamçe defteri yer almaktadır (Anonim, 2009: 25).

Arşivimizde yer alan timar ruznamçe defterleri, timar sistemin uygulandığı sahalarda XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yerleşme bazında veri sunmakta ve bu sayede yerleşmelerin devamlılığı takip edilebilmektedir. İstatistiki bir kaydın bulunmadığı söz konusu döneme ilişkin ayrıntılı bilgi sunan bu defter serisinin, yerleşme coğrafyası için oldukça önemli kaynaklar arasında yer aldığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Nüfus Defterleri

Osmanlı'da 1830-1831 yılında yapılan sayım (Karal, 1997: 10) çağdaş manadaki nüfus sayımlarının öncüsü kabul edilmektedir. Daha önceki dönemlerde hane sayılırken bu kez kişilerin sayılması söz konusu sayımın teknik açıdan olumlu tarafıdır. Olumsuz tarafı ise sadece erkek nüfusun sayıma dahil edilerek vergi alma ve asker temini amacını gütmesidir. Bu nüfus sayımları II. Mahmut'un ıslahat hareketlerinin bir parçasıdır. Yeniçeri ocağının kapatılması ve yeni bir ordunun teşekkül etmesi ayrıca 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesi gibi nedenler İmparatorluğu öncelikle askeri kaynakların tespitine yöneltmiştir. Esas amacına uygun olarak bu sayımda sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. Fiili durumda askere alınabilecek olan sadece Müslüman nüfustur. Bunun yanında cizye ve bedel-i askeriye'ye tabi gayrimüslim nüfus da çoğunlukla "reaya", Ermeni, Yahudi, Kıpti olarak tasnif edilmiştir (Behar, 2000: 68). 1830 nüfus sayımına bütün Osmanlı topraklarında aynı zamanda başlanıp bitirilmiş değildir. Bazı yerlerin tahrir işlemi 1831 senesine sarkmıştır. Bazı bölgelerde yapılan sayımın eksikliğinin (Filibe ve Tırhala gibi) fark edilmesi üzerine sayım yeniden yapılmak durumunda kalmıştır (Kütükoğlu, 2010: 4).

Çeşitli zamanlarda yapılan Osmanlı nüfus sayımlarına ilişkin kayıtlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "NFS.d" kısaltması ile bulunmaktadır. Bu defterlerin analitik envanteri yapılan kısmı, dijital çekimleri yapılmak suretiyle araştırmacıların hizmetine sunulmuş durumdadır. Nüfus defterlerinin baş kısmında ait olduğu yer ve tarih ile defterin hangi amaçla hazırlandığına dair bilgilere de yer verilmiştir. Bunun dışında nüfus defterlerinde, sayımı yapılan ahalinin Müslüman ve gayrimüslim ahali (Zimmi, Yahudi, Hıristiyan gibi) olduğu belirtilmek suretiyle tutulduğu görülmektedir. Bazı örneklerde görüldüğü üzere farklı dini grupların

defterlere kaydedildiği de anlaşılmaktadır. Bu defterlerde kişilerin isimleri ve yaşlarının genelde yatık bir şekilde tevellüd, fevt, müteveffa ya da helak ifadeleri kullanılmak suretiyle mevcut durumları yazılırdı. Bazı defterleri tutan katibin hassasiyeti sebebiyle kazadaki kişiler hakkında ne zaman nerede buldukları ve mevcut durumda ne yaptıklarına ilişkin ayrıntılı bilgilere de yer verdiği görülmektedir (Güneş, 2014: 230-233).

Temettuat Defterleri

Temettuat defterleri, gerek tarih ve gerekse tarihi coğrafya çalışmalarında kullanılabilir mühim kaynaklardan sadece biridir (Yiğit, 2011a: 18). Özellikle XIX. yüzyıl sosyo-ekonomik hayatının ortaya çıkarılmasında kıymetli verilere sahip önemli bir kaynaktır (Yiğit, 2011b: 2). Tanzimat'tan önceki dönemlerde değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için hane reislerinin gelirlerinin tespiti amacıyla yapılan temettuat sayımları, XIX. yüzyıl ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatı için oldukça değerli bilgiler içermektedir (Kütükoğlu, 1995: 395).

Temettuat defterlerinde şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlak, arazi gibi gayrimenkulleri ile bütün cins ve evsaftaki hayvanlar ve yetiştirmiş oldukları ürünler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Işık, 1999: 242; Temurçin ve Babacan, 2006: 163). Temettuat defterlerinden elde edilebilen verileri şu başlıklar altında ele alarak değerlendirmek mümkündür: idari bölünüşe dair bilgiler, hane ve hane sahibine ait bilgiler, nüfus ile ilgili bilgiler, göçler ile ilgili bilgiler, tarım alanları ve üretim ile ilgili bilgiler, hayvancılık ile ilgili bilgiler, eğitim faaliyetleri ile ilgili bilgiler (Yiğit, 2011b: 4-8). İşte söz konusu bu başlıklarda bir sahaya ilişkin oldukça çeşitli verilere ulaşılması mümkündür. Elde edilen bu verilerden hareketle bir mekânın beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerine ilişkin araştırmalar yapmak mümkündür.

Bugün arşivlerimizde yer alan defterlerin büyük bir bölümü taşradan gönderilen orijinal nüshalar olup mahalle veya köy düzeyinde tek bir idari birimi kapsamaktadır. Bunların sonunda çoğu zaman sayımı yapanların (imam, muhtar vb.) mühürlü tasdikleri bulunmaktadır. Bu defterlerin küçük bir bölümü Kamil Kepeci ve

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi içinde yer almakta olup çok büyük bir bölümü ise ayrı olarak tasnif edilerek dokuz ciltten oluşan Temettuat defterleri (ML. VRD. TMT) içindedir. Katalogda mevcut defterlerin az sayıdaki bir bölümü 1840 yılı sayımı sonuçlarını ihtiva etmekte gerisi ise 1845 yılı sayım sonuçlarından meydana gelmektedir. Temettuat Defterleri kataloğundaki toplam defter sayısı ise 17. 540'tır (Güran, 2000: 76). Bu defterler 1988 yılında tasnif edilerek araştırmacıların hizmetine açılmış olup her eyalet kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmış ve özet bilgilerle kataloglara işlenmiştir (Serin, 1998: 728).

Salnameler

Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı yayınlara salname ismi verilmiştir (Aydın, 2009: 52). Salnameler birçok bakımdan Osmanlı'da önemli yenilik ve değişimlerin başlangıcı sayılan Tanzimat'tan sonra yapılan yeni uygulamalardan biridir (Gümüüşçü, 2010: 281). Temelde resmi ve özel salnameler olarak ikiye ayrılmaktadır. Aşağıda sırasıyla Resmi Salnameler, Nezaret Salnameleri, Vilayet Salnameleri ve Özel Salnameler olmak üzere dört alt başlıkta konu ele alınacaktır.

Resmi Salnameler (Devlet Salnameleri): İlki 1847 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Söz konusu salname Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. İkinci salnamede 1849 Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmakla birlikte ilkinde göre içeriği daha zengindir. Daha sonraki yıllardaki salnamelerin hazırlanmasında Ahmed Cevdet Paşa ve Rüşdü Bey görev almıştır. 1872 yılından itibaren Maarif Nezareti Mektubi Kalemî tarafından çıkarılmaya başlanan salnameler 1888 yılından itibaren düzenli bir şekilde Sicil-i Ahval Komisyon-ı Umumisi Tedkikat Kalemince yayına hazırlanmıştır. 1847'den 1908'e kadar altmış dördü hicri tarihlere göre, bundan sonraki dördü 1910-1918 mali tarihlere göre olmak üzere toplam altmış sekiz adet olarak neşredilen devlet salnameleri sadece 1847-1912 yılları arasında düzenli olarak basılabilmektedir. 1912-1916 yıllarında ise savaşlar nedeniyle yayımlanamamıştır. Son devlet salnamesi 1918 tarihini taşıyan devlet salnamesinin yayımına Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir (Aydın, 2009: 52).

Nezaret Salnameleri: Devlet salnameleri kadar düzenli olmasa da yayımlandığı dönemler için önemli bilgi kaynağı oluşturan salnamelerin bir bölümü nezaretler ve askeri kurumlar tarafından hazırlanmak suretiyle 1865-1908 yılları arasında elli dört adet basılmıştır. Bu salnamelerde Osmanlı kara ve deniz ordularının teşkilat yapısı ile asker ve personel sayısı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır (Aydın, 2009: 52).

Vilayet Salnameleri: Bunların hazırlanmasında İbrahim Halit Bey'in yayınladığı Fihrist-i Vilayet-i Haleb adlı salname örnek alınmıştır. İçindeki iktisadi bilgiler ve istatistikler Bab-ı Ali'nin dikkatini çeken bu eserden her vilayete gönderilerek bu tarzda salnameler hazırlanması talep edilmiştir. İlk eyalet salnamesi Saray Bosna'da (1866) neşredilmiş, bunu Halep (1284), Konya (1285), Suriye (1285) ve Tuna (1285) eyaletlerine ait salnameler izlemiştir. Bazı vilayetler sadece bir salname yayınlamışken bazılarında bu sayı otuz beşi bulmuştur. Vilayet salnamelerinin içeriği yayınladıkları vilayetlere göre değişmekle birlikte bunlarda genellikle, vilayetin idari teşkilatı, memurları, mahallin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idari taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar yer alır. Uzun süre neşrine devam edilmiş vilayet salnamelerinde; vilayetlerdeki su, gaz, demiryolu ve tramvay şirketleri, vilayet dahilindeki cami, medrese, tekke, imaret, kahvehane, hamam, han, hastane, bedesten gibi yapılar, ticari müesseseler, fuarlar, zirai üretim ve hayvancılık, tarım arazileri, postaneler ve telgraf merkezleri gibi vilayetin iktisadi ve ticari durumuna dair önemli bilgiler ve istatistikler bulunur. Nüfusun sancak ve kazalara göre dağılımının yanı sıra cinsiyet ve milletlere göre taksimi de gösterilmiştir (Aydın, 2009: 53). H. Duman'a göre 576 adet vilayet salnamesi bulunmakta olup en fazla salnameye sahip olanlar ise Hüdavendigar ve Selanik vilayetleridir (Duman, 2000: 1-19).

Özel Salnameler: Osmanlı Devleti'nde bazı özel kurumlar ve kişiler daha çok almanak diye isimlendirilebilecek türde salnameler yayınlamıştır. Bunları ilki Ali Suavi tarafından Pasris'te 1872 yılında çıkarılmıştır. Bu eserde Suavi Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu, nüfusu, zirai ve sınai üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri ve şirketler hakkında bilgilere yer vermiştir. Özel salnameler içinde özellikle Ebuuzziya Mehmed Tefvik tarafından

yayınlanan salname çok başarılı olmuş ve geniş halk kitlelerin ilgisini çekmiştir. Tevfik'in neşrettiği salnamelerde Avrupa'da olduğu gibi gazete ve dergilerde çıkan önemli yazılardan derlemelerin yanı sıra sanat, meslekler, sağlık gibi konulara dair yazılara da yer verilmiştir. Özel salnamelerden bir kısmı 'nevsal'adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından neşredilmiştir (Aydın, 2009: 53).

Topografya Haritaları

Haritalar gerek modern ve gerekse tarihi coğrafya araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Zira araştırmanın ortaya konulması yanında yapılacak çalışmalarda bir veri kaynağı olma özelliğine de sahiptir (Yiğit ve Top Yılmaz, 2013: 205). Hem tarihi haritalar hem de modern haritalar, tarihi coğrafya çalışmalarında oldukça önemlidir. Butlin'in ifadesi ile "Bir harita ne kadar eski ise ona duyulan ihtiyaç ta aynı oranda artar. Çünkü eski haritalar, geçmişteki yerlerin peyzajlarını anlamak ve sembolleri, konteksleri ve şifreleri çözmek için duyulan ihtiyaç artmaktadır" (Gümüşçü, 2010: 294-295). Başbakanlık Osmanlı arşivinde en eski tarihli 1739 yılına ait olmak üzere 2597 adet harita bulunmaktadır (Genç vd., 428).

Modern haritalar iki ana grupta değerlendirilebilir: Topografik haritalar ve istatistiki haritalar. Topografik haritalar kabaca bir ifade ile yeryüzü yani insanın çevresi ile ilgili olan haritalardır. İstatistiki haritalar ise topografik haritalar temel alınarak hazırlanmış olup büyük ölçüde insanın sosyal ve ekonomik çevrelerine dair bilgiler verirler (Özgüç, 1979: 9).

Ülkemizdeki modern haritaların hazırlanması ve basılma işlemi 1908 yılında Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı ve görevi askeri amaçlı haritaları hazırlamak olan harita Şubesi'nin (1982'de Harita Genel Komutanlığı ismini alır) kurulmasıyla mümkün olabilmiştir. Öncelikle 1911 yılından başlayarak yurdumuzun 1/200.000 ölçekli topografya haritaları (Anadolu 125 pafta) hazırlanmıştır (Doğanay, 2011: 11). Takip eden yıllarda 71 paftadan oluşan 1/250.000, 396 paftadan oluşan 1/100.000 ve 5.584 paftadan oluşan 1/25.000 ölçekli topografya haritaları hazırlanmıştır (Doğanay, 1994: 22).

Türkiye için yapılan araştırmalarda, bu haritalar içinde, bazı eksik ve yanlışlıklar olsa da, tarihi yer ve yerleşme isimlerini belirlemek için oldukça önemli bir kaynak olan 1/200.000 ölçekli paftaların özel bir yeri vardır. Ölçeği gereği bazı

durumlarda yeterince ayrıntıya ulaşamadığı için bu kaynağa ek olarak çok daha fazla ayrıntı içeren 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli topografya haritalarının araştırmalarda kullanılması büyük faydalar sağlamaktadır (Gümüüşçü, 2010: 296).

Arazi Araştırması

Arazi ya da saha araştırması, tarihi coğrafya araştırmasının olmazsa olmazları arasında yer almaktadır. Zira yapılacak arazi çalışmaları ile araştırmacı hem yerel ilişkileri çok daha iyi görebilecek hem de konusu ile ilgili olarak yazılı belgelere kayıtlara geçmeyen bazı verilere de ulaşma imkanı bulabilecektir. Ayrıca arazi çalışması ile belgelerde geçen bilgileri test etme ve verinin mekânsal açıdan uygun olup olmadığını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatı da bulacaktır (Yiğit ve Top Yılmaz, 2013: 200-201).

Arazi araştırması, yerleşmelerin kuruluş yerinin seçimine etki eden faktörlerin belirlenmesinden, kaybolan veya ismi değişen yerleşme merkezlerinin yer tespitinin yapılması (lokalizasyon), iskan devamlılığının takip edilmesi vb. konularda önemli bilgiler sağlar. Ayrıca arazide yapılacak inceleme ve gözlemler, yerleşme merkezleri herhangi bir sebeple günümüze ulaşmamış, kaybolmuş ya da terk edilmiş ise bu yerleşmelerin niçin ve ne zaman ortadan kalktığı konusundaki problemlerin çözümünde kilit rol oynayabilir (Yiğit, 2014).

Arazi araştırmasının yer ve yerleşme isimlerinin doğru okunmasında, masa başı çalışmalar neticesinde okunan isimlerin kontrolünün yapılmasında ve ilgili yer ve yerleşmenin lokasyonun belirlenmesinde çok ciddi faydaları vardır. Zira Osmanlı belgelerinde bulunan yerleşme isimlerinin ilgili belgeyi düzenleyen kişi tarafından yazma ya da belgeyi kullanan araştırmacı tarafından okuma yanlışlarının olabileceği ihtimali araştırmacıların çalışma bölgesinde yerel halk ile doğrudan temasa geçmesini zorunlu kılar. Ancak bu aşamada sahada yaşayan halkın isimleri çalışılan dönemdeki şekliyle bilemeyeceğinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Söz konusu yer ve yerleşme isimleri günümüze kadar varlıklarını değişmeden koruyabildiği gibi zaman içinde meydana gelen söyleyiş ve dil farklılıkları nedeniyle birtakım değişiklikler meydana gelmiş olabilir. Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulmak kaydıyla yer ve yerleşme adlarının en doğru şekli arazi araştırması vasıtasıyla tespit ve teyit edilmelidir (Bahar ve İzbirlik, 1997: 275-276).

Nasıl ki geçmişi bilinmeyen bir konuyu sağlıklı bir şekilde ortaya koymak mümkün değil ise bir mekân üzerinde cereyan etmiş tarihe konu olan olayları da mekânı bilmeden ya da göz ardı ederek düzgün bir değerlendirme yapmak olası değildir. İfade edilen mekân ve zaman boyutunun olmadığı ya da yeterince yer verilmediği çalışmalar doyurucu olmaktan uzak, yavan çalışmalar olacaktır. Bunun için yapılacak olan tarihi çalışmalarda mekân boyutuna gereken hassasiyetin gösterilmesi, arazi araştırmasının yapılması ile nitelikli araştırmalar ortaya konulmasına katkı sağlayabilecektir (Yiğit, 2014).

Yöntem

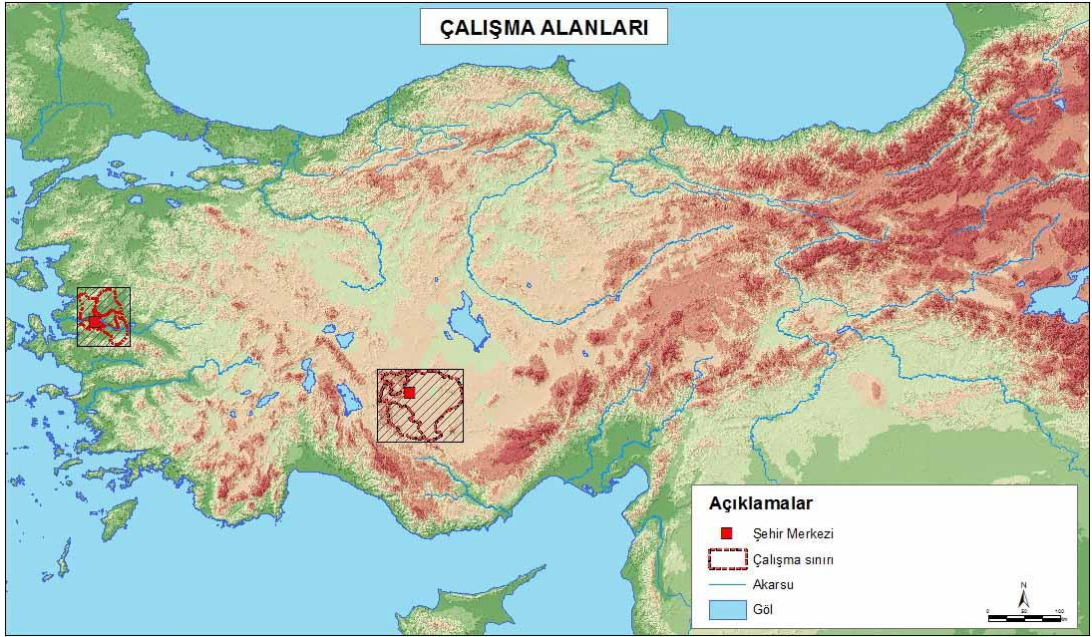
“Geçmişin coğrafyası” olarak ifade edilen tarihi coğrafyada araştırılan dönem geçmiş olması hasebiyle, geçmişini araştıran tarih, arkeoloji gibi bilimlerden ve onların yöntemlerinden yararlanabilir. Bunun dışında coğrafya biliminin kendine has araştırma metodları da tarihi coğrafya çalışmalarında konu, yer ve zamana göre uygulanır (Yiğit ve Top Yılmaz, 2013: 201). Bilimsel araştırmalar hitap ettiği kesime, amacına, zaman boyutuna, veri toplama-değerlendirme tekniklerine göre farklı gruplara ayrılabilir (Arı, 2014: 15; Neuman, 2010: 36). Söz konusu tasnife göre bu çalışma hitap ettiği kesim bakımından temel araştırma; amacına göre keşfedici; zaman boyutu bakımından boylamsal (uzun dönemli), veri toplama ve değerlendirme teknikleri açısından ise nitel (Saha çalışması ve Tarihi-karşılaştırmalı) araştırma gruplarına girmektedir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan problemlerin çözümüne ilişkin hipotezler kurularak, kullanılan kaynak ve yöntemlerle test edilmiştir. Bu yönüyle hazırlanan çalışma, deneysel bir yapıya da sahiptir. Yani bu yöntem yardımıyla, seçilen başka alanlarda kaybolan yerleşmelere yönelik çalışmalar yapılabilir.

İnterdisipliner bir alanda hazırlanmasından dolayı bu çalışmada hem tarih hem de coğrafya disiplinlerinin yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışma bu yönüyle birden fazla yöntem ve tekniğinin kullanıldığı bir araştırmadır. Temelde problem temelli bir tarihi coğrafya çalışması olan bu araştırma Manisa ve Konya çevreleri için aşağıdaki yöntem ve teknikler takip edilerek tamamlanmıştır.

Araştırmanın başlığında olduğu üzere temel olarak çalışmada XVI-XX. yüzyıl aralığında Anadolu’da kaybolan yerleşmeler konu edilmiştir. Ancak böylesi

uzun bir zaman diliminde ve tüm Anadolu’da bu durumun araştırılması iş yükü, zaman ve mali açılardan mümkün olmadığı için iki sondaj bölgesi seçilmiştir. Bu iki sondaj bölgesi seçilirken öncelikle bölgesel farklılığı ve çeşitliliği yansıtabileceği düşüncesi ile Anadolu’nun batısından Manisa çevresi (XVI. yüzyıl Manisa kazası) ve ortasından ise Konya çevresi (XVI. yüzyıl Sahra, Hatunsaray ve Sudiremi nahiyeleri) tercih edilmiştir (Harita 1). Zira doğal ve beşeri özelliklerin değişmesi yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesini etkilediği gibi zaman içerisinde yaşamış olduğu evrimsel süreçte de farklılaşmaya neden olmuştur. Örneğin bir sahada depremler başka bir sahada ise kuraklık ya da sıtma hadiseleri yerleşmenin evriminde belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Harita 1. Çalışma Alanlarının Konumu

Konya ve Manisa çevresinin seçilmesinin ardından söz konusu iki alanın araştırmamıza konu edilen yerleşmelerin kaybolması probleminin varlığının tespiti amacıyla öncelikle XVI. yüzyılda tahrir defterlerinde bulunan yerleşme listeleri oluşturularak lokalizasyon çalışması gerçekleştirilmiş ve XVI. yüzyıl idari bölünüşü ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde seçilen sahalarda XVI. yüzyılda var olan ancak günümüze ulaşmayan yerleşmeler ve bunların kaza ve nahiyelere göre oranları tespit edilmiştir. Her iki sahada kayıp oranlarının %55’nin üzerinde çıkması (Konya çevresi %57; Manisa çevresi %66) seçilen mekânların konumuz açısından uygun olduğunu göstermiştir. Ayrıca her iki merkezin seçilmesinde bir başka

faktörden daha söz edilebilir ki o da, bu sahalarda uzun zaman dilimini kapsayan seri şekilde problemin çözümünün bulanabileceği düşünülen arşiv vesikalarının mevcudiyetidir.

XVI. yüzyıldaki sınırlar; su bölümü çizgileri ve akar-bakar göz önünde bulundurulmak suretiyle tespit edilmiştir. Bu sınırlar, zaman içerisinde meydana gelen idari bölünüş değişikliklerinin araştırmayı olumsuz etkilememesi için, XX. yüzyıla değin korunarak çalışma tamamlanmıştır. Böylece aslında XVI. yüzyıl idari bölünüşündeki sınır XX. yüzyıla kadar hiç değişmemişçesine korunarak idari yapıdaki değişimlerin araştırmada meydana getireceği olumsuzluklar ve yanlışlar ortadan kaldırılarak mekânsal bir bütünlük içerisinde konu tartışılabilmiştir.

Araştırma mekânları ve sınırları belirlendikten sonra çalışma alanlarına ilişkin arşiv vesikalarının sağlanması için çalışılmıştır. Bu noktada öncelikle araştırmamıza başlangıç zamanı olarak XVI. yüzyıl seçildiği için bu dönemin önemli bir kaynak serisi olan tahrir defterleri (mufassal, icmal ve evkaf tahrir defterleri) her iki saha için temin edilmiştir. Bu arşiv vesikalarında bulunan bilgilerden hareketle XVI. yüzyıl yerleşme listeleri tablolara aktarılmıştır. Yerleşme listelerinin oluşturulmasından sonra ARC-GIS ortamında 1/200.000, 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli topografya haritaları yardımıyla lokalizasyon işlemi; arşiv, arazi ve ilgili literatürden de istifade etmek suretiyle tamamlanmıştır. Lokalizasyon çalışması tamamlandığında, incelenen sahalarda yerleşmelerden bugün ne kadarının varlığını sürdürdüğü ve ne kadarının zaman içerisinde kaybolduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu noktada başka bir sorun olarak yerleşmelerin ne zaman kaybolduğu problemine çözüm aranmasına geçilmiştir. Yerleşmelerin kayboluş zamanının belirlenmesi ve anlamlı bir görüntü elde edebilmesi amacıyla elliser yıllık periyotlarda yerleşme listeleri oluşturulmuştur. Bu listelerin oluşturulması için de avarız defterleri, şer'iyeye sicilleri, timar ruznamçe defterleri, nüfus defterleri, temettuat defterleri, salnameler, 1927 yılına ait Türkiye'de Meskun Yerler Kılavuzu isimli eser, 1935 nüfus sayımı ve modern haritalar kullanılmıştır.

Yerleşmelerin ne zaman kaybolduğu tespit edilirken aslında söz konusu zaman dilimlerinde yeni kurulan iskan merkezlerinin de olduğu ortaya çıkmıştır. Zira yukarıda adı geçen kaynaklar taranarak tespit edilen tüm yerleşmeler dönemlik

olacak şekilde tablolara aktarılmıştır. Bu tablolar XVI. yüzyıldakilerle ve bir önceki dönemle karşılaştırılınca ilk defa görülen yani yeni kurulan yerleşmeler gözlemlenmiştir. İşte bu durum da çalışmanın başka bir başlığını, “yeni kurulan yerleşmeleri”, oluşturmuştur. Kaybolan yerleşmelerde olduğu gibi çalışma içerisinde yeni kurulan yerleşmelerin ne kadar, ne zaman, nerede ve ne sebeple ortaya çıktığına ilişkin sorulara cevaplar aranmıştır.

Çeşitli kaynaklardan hareketle yerleşme listeleri dönem dönem oluşturulurken bazı yerleşmelerin farklı bir nitelikte/statüde kaydedildiği görülmüştür. Zira bir kaynakta mezraa olarak geçen bir yerleşme merkezi bir süre sonra karye yani köy olarak karşımıza çıkabilmektedir. Benzer şekilde XVI. yüzyılda köy olarak görülen bir yerleşme zamanla çiftliğe dönüşebilmekte, sonra tekrar karyeye, beldeye ve en nihayetinde mahalle statüsüne haiz olabilmektedir. Tabloların oluşturulması sırasında karşılaşılan bu ve benzeri durumlar çalışmada yeni bir başlığın ele alınmasını gerekli kılmıştır. O da ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere “nitelik değiştiren yerleşmeler” başlığı altında ele alınmıştır.

Masa başı çalışmalar ile arşiv vesikaları ve ilgili kaynaklardan istifade edilerek yerleşme listeleri ve lokalizasyon çalışmaları yapılırken bir taraftan da arazi araştırması gerçekleştirilmiştir. Arazi araştırması, yapılan lokalizasyon çalışmalarına katkısının yanı sıra yerleşmelerin kaybolma ve yeni kurulma sebeplerine ilişkin önemli bilgi ve bulgulara ulaşılmasını temin etmiştir. Özellikle arazi araştırmaları esnasında yerel halk ile yapılan görüşmelerde derlenen bilgiler, bazı durumlarda arşiv vesikalarına hiç yansımayan ancak yerleşmelerin kaybolmasında oldukça önemli bir yere sahip olan sebeplere ulaşılmasını sağlamıştır.

Arazi araştırmaları sırasında, masa başı çalışmalarda fark etmenin çok da mümkün olmadığı bir durumla daha karşılaşmıştır. O da bazı yerleşmelerin yer değiştirmesi ve köylülerin toplu halde yerleşmelerini terk ederek başka bir köye eklenmesidir. Bu da yerleşmenin evrimi bağlamında ayrı bir başlık (“yer değiştiren yerleşmeler”) altında ele alınması gereken durumu ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle arazi araştırması hem veri toplanmasına hem de konumuzla yakından ilgili bazı problemlerin tespit edilmesine ve çözümünün bulunmasına imkan sağlayarak çalışmanın zenginleşmesini temin etmiştir (Foto 1).

Foto 1. Manisa Çevresi Arazi Araştırmalarından Bir Görüntü

2014 Ocak-Şubat ayları ve 2015 Ağustos ayında Manisa'da, 2014 Temmuz ve 2015 Ağustos aylarında Konya'da olmak üzere 4 kez sahaya gidilerek toplamda iki ayın üzerinde arazi araştırması gerçekleştirilmiştir. Arazi alışmaları esnasında fotoğraf makinesi, ses kayıt cihazı, kamera ve not defteri hazır bulundurularak görüşmeler ve sahada önemli görülen kareler kayıt altına alınmıştır (Foto 2).

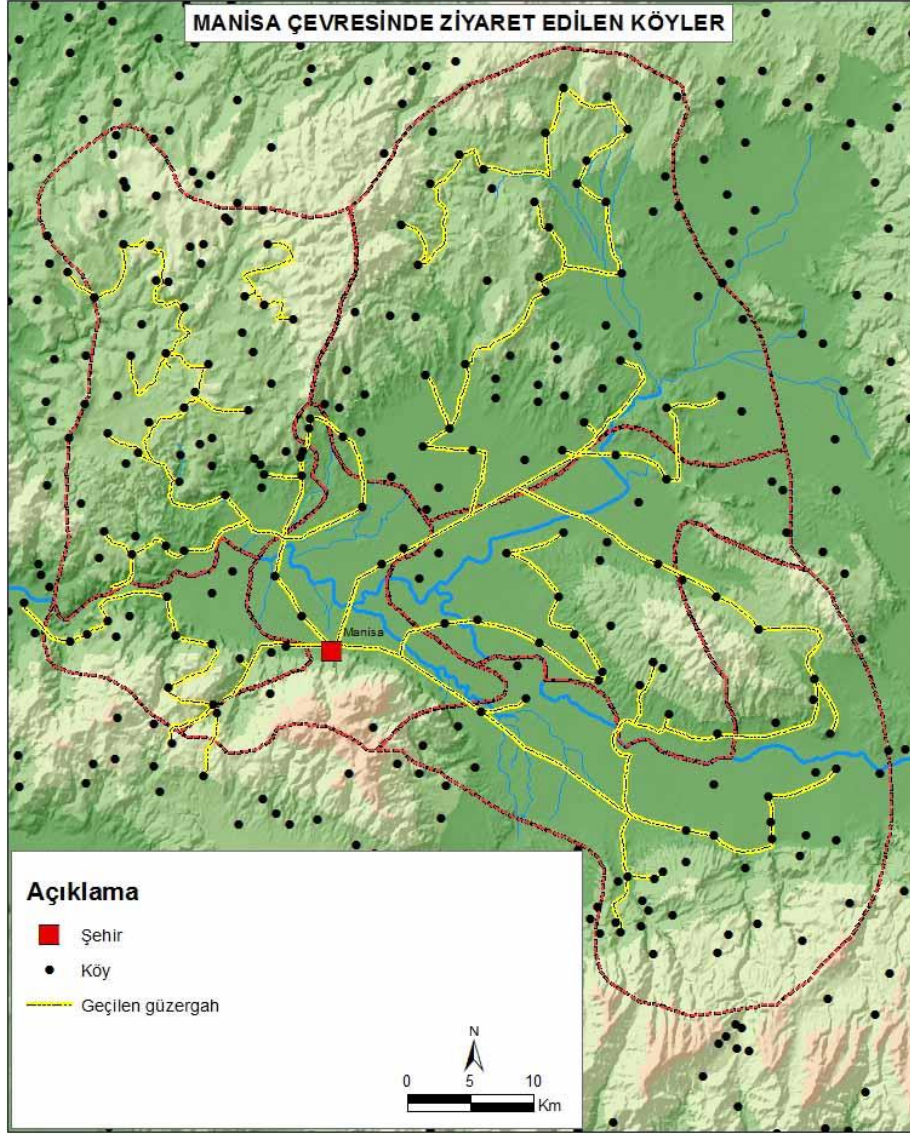
Foto 2. Konya Arazi Araştırmalarında Yapılan Mülakatlardan Bir Görüntü (Ağustos 2014)

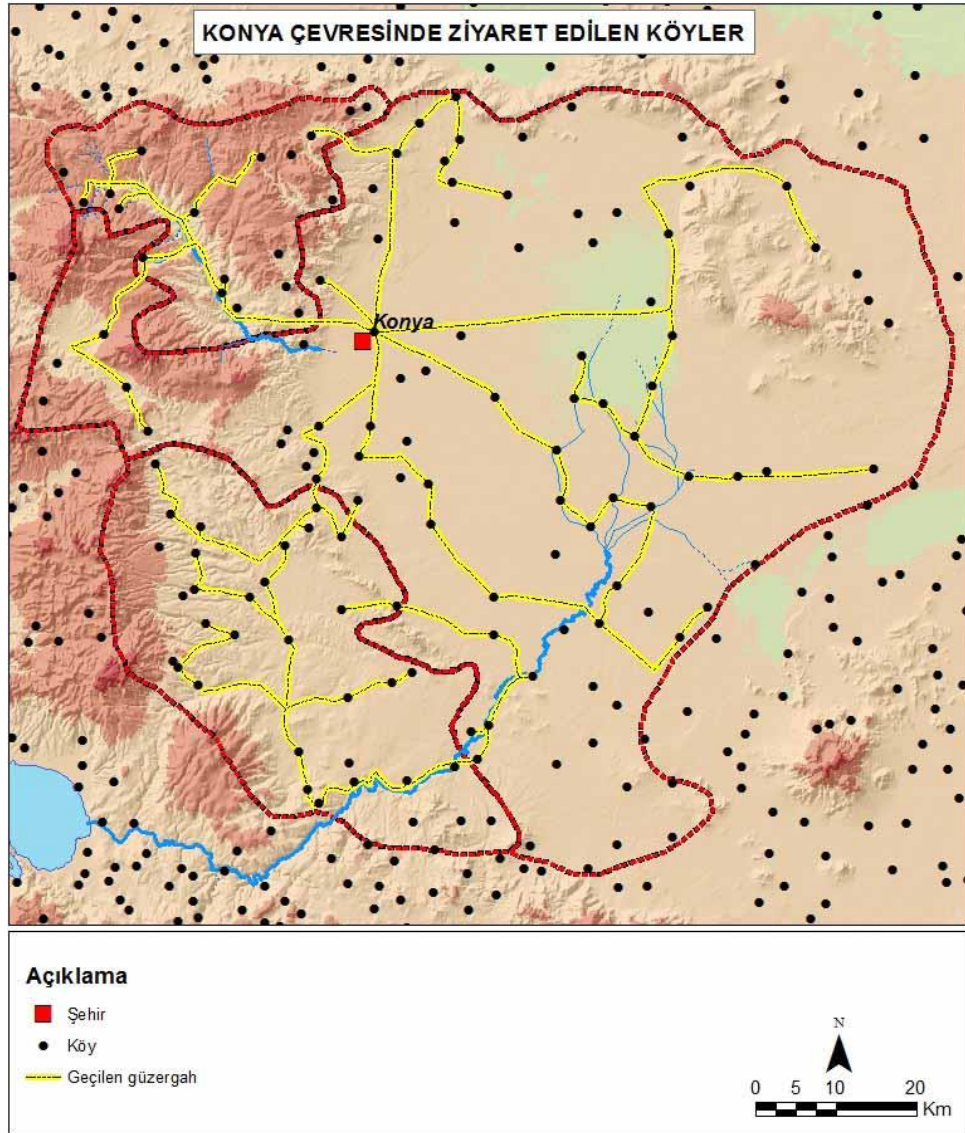
Yürütölen arazi araştırmaları esnasında ayrıca arşiv vesikaları ve ilgili literatürden elde edilen bilgi ve bulgular yerinde test ve kontrol edilerek çalışma sürdürölmüştür. Araştırma alanlarımızda özellikle XVI. yüzyılda mevcudiyeti bilinen bütün köyler ziyaret edilmiştir. Bunun dışında sonraki zaman dilimlerinde kurulan köylere de imkan nispetinde gidilerek görüşmeler gerçekteştirilmiş ve incelemelerde bulunulmuştur (Harita2-3).

Harita 2. Manisa Çevresinde Ziyaret Edilen Köyler

Harita 3. Konya Çevresinde Ziyaret Edilen Köyler

XVI. yüzyıl yerleşmelerin ne kadarının kaybolduğu lokalizasyon çalışmaları ile ne zaman kayboldukları ise ellışer yıllık zaman dilimlerine göre oluşturulan listeler aracılığıyla tespit edilmiştir. Bunu takiben araştırmamızın ana problematiklerinden birisini oluşturan “yerleşmeler neden ve nasıl kayboldu” sorularına geçilmiştir. Çalışmanın yukarıda ifade edilen işleri dışında en fazla zaman bu sorulara cevap bulunabilmesi için sarf edilmiştir. Bu soruların cevabının bulunması amacıyla öncelikle Şer’iye sicilleri, Osmanlı kronikleri, Mühimme defterleri, Ahkam defterleri, Şikayet defterleri taranmıştır. Bu arşiv vesikaları dışında bir şekilde transkripsiyonu yapılmış vesika neşriyatına dayanan eserler de taranarak sorulara cevap bulmaya gayret edilmiştir.

Yapılan arşiv, arazi çalışmaları ve literatür taramaları neticesinde “yerleşmelerin ne kadar, ne zaman, nerede, neden ve nasıl kaybolduğu”; “yerleşmelerin ne kadar, ne zaman, nerede, neden ve nasıl kurulduğu”; “yerleşmelerin hangi nedenlerle yer değiştirdiği” ve “yerleşmelerin nitelik değiştirme sürecinin nasıl işlediği” sorularına ilişkin birtakım hipotezler öne sürölerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Söz konusu hipotezler arşiv, arazi ve literatürden elde edilen bilgi ve bulgular vasıtasıyla desteklenmiştir.

ARAŞTIRMA ALANLARININ YERİ VE FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Bölgesel farklılıkların ortaya konulması amacıyla iki coğrafi bölgeden seçilen araştırma alanlarına ilişkin olarak Manisa ve Konya çevrelerinin fiziki coğrafya özellikleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Manisa Çevresin Fiziki Coğrafya Özellikleri

Araştırmamıza konu edinilen iki alandan biri olan Manisa çevresi (XVI. yüzyıl Manisa merkez kazasının kapladığı alan), Ege Bölgesi'nin, Kıyı Ege Bölümü içerisinde yer almaktadır. Oğuz Erol'a göre bu saha; Ege Bölgesi', Ege Kıyı Bölümü, Edremit ve Bergama ova dağ yöresinden Yunt Dağları çevresi ve Ege Kıyı Bölümü, Kuzey Menderes Masifi yöresinden Gediz Grabeni, Manisa Dağı ve Bozdağlar çevreleri şeklinde tasnif edilmiştir (Erol, 1993: 31). Darkot ve Tuncel tarafından yapılan çalışmaya göre ise araştırma alanı Aşağı Gediz Yöresi'nde yer alır (Darkot ve Tuncel, 1988: 36-44).

Ege Bölgesi Kıyı Ege Bölümü'nün hakim karakteri olan horst ve graben sistemlerine bağlı olarak oluşan sahada, Manisa çevresinin dağlık alanlar ve bunların arasında kalan tektonik ovalar ile karakterize olduğu söylenilebilir. İşte bölgenin bu genel karakterine uyan sahalar arasında araştırma alanımız Manisa çevresi de bulunmaktadır. Sahanın temelinde bulunan ve dünya literatürüne geçen Menderes Masifi olarak nitelenen metamorfik kayalardan oluşan kristalen bir küttedir. Bu kütle Paleozoyik'te oluşan dağ oluşumu hareketleri esnasında şiddetli başkalaşıma uğramıştır (Ardos, 1985: 15; Atalay ve Mortan, 2007: 213). Gediz nehrinin de yerleştiği graben alanı II. Zamanın (Mesozoyik, Kretase) sonunda, III. Zamanın (Tersiyer) başında Egeit Kıtasının yavaş yavaş alçalması ile III. Zamanın ortalarında ve Miyosen'in sonlarındaki şiddetli Alp orojenezi sonucu oluşan fay hatlarının arasında oluşmaya başlamıştır. Çevresindeki yüksek alanlar (horst) arasında kalan çöküntü alanı (graben) IV. Zamanda (Kuvaterner) akarsular tarafından taşınan malzemeler ile alüvyal bir ova haline gelmiştir. Sahanın temelini Paleozoyik'in ilk devrine ait metamorfik kayalar oluşturmaktadır. Bunun yanında Neojen ve Kretase dönemlerine ait birimler daha ziyade tepelik ve dağlık sahalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kula ve Demirköprü Barajı çevresinde bazalt; Saruhanlı, Demirci ve Selendi civarında gnays; Gölarmara, Salihli, Demirci ve Akhisar civarında kalker;

Turgutlu, Salihli arasında kuvarsit; Turgutlu Salihli arasında dar, uzun şeritler halinde kristalin şistler yer alır. Sahada Mesozoyik-Tersiyer ve Kuvaterner'e ait tortul kayaçlar da görülür. Turgutlu-Akhisar, Manisa çevresinde Mesozoyik'e ait formasyonlar yüzeylemektedir. Mesozoyik yaşlı tortul kayaçlar, kireç taşları ve fliş serilerinden oluşmaktadır. Kireçtaşları genellikle Turgutlu kuzeyindeki Çal Dağı civarında, Akhisar batısında Havutlu Dağı, Doğusunda Çal dağı güneyinde Karaöyük Dağı, Manisa'nın kuzeyinde Tavuga Dağı ve Zeytinli Dağı'nda, Güneyinde Karadağ, Dağüstü Dağı ve Dede Dağında ve Sarıkız kaynaklarının doğusunda mostra verirler (Yılmaz, 2009: 72-73). Yunt Dağı çevresinde arazi, Paleozoyik ve Mesozoyik yaşlı temel yapılar ile Neojen ve Kuvaterner'e ait örtü formasyonlarından oluşur. Sahada Miyosen'e ait volkanitler de geniş yer tutmaktadır (Eroğlu, 2009: 3).

Miyosen'de bölgesel ölçekli genişleme kuvvetlerinin etkisiyle oluşmaya başlayan Gediz Grabeni aktif durumdadır. Grabenin tabanı yavaş yavaş çökmekte, kenarları ise görelî olarak yükselmekte ve bu olay, graben kenarlarındaki bir sıra basamak faylar ile gerçekleşmektedir (Foto 3). Gediz Grabeni'nden diri bir fay olarak Manisa Fayı geçmektedir. Turgutlu ile Manisa batısında bulunan Muradiye arasında yaklaşık 40 km uzunluğundaki Manisa Fayı, normal atımlı bir faydır (Eroğlu, 2009: 68). Söz konusu faylara bağlı olarak Manisa çevresinde birçok deprem meydana gelmiş ve bunların bir kısmı yapılan araştırmalar ile ortaya konulmuştur.

Foto 3. Gediz Nehri ve Garben Alanı (Menemen Boğaz'ına doğru)

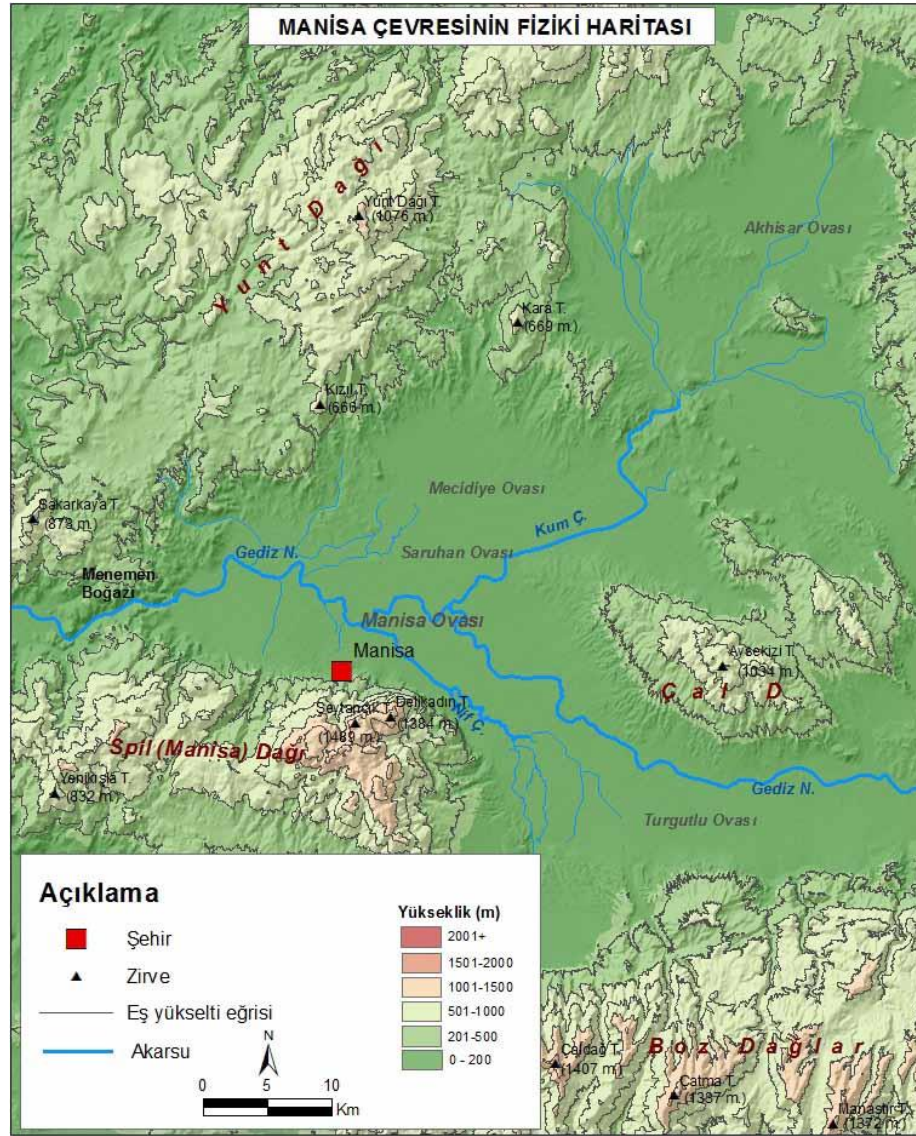

Gediz grabeni Batı Anadolu'nun en genç ve önemli yapısal elemanlarından birini oluşturur. Gediz grabeninin bugünkü KB-KD uzanımlı biçimlenişi, Batı Anadolu'nun K-G doğrultulu genişlemesiyle birlikte Kuvaterner başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Gediz grabeni Kuvaterner başında (Pleyistosen) alüvyon yelpazesi, örgülü akarsu ve batıda bu sistemlerin suyunu boşalttığı bir göl tarafından işgal edilmiştir. Kuvaterner başından itibaren KB-KD doğrultusunda oluşmaya başlamış olan Gediz Grabeni içinde kuzeybatı yönünde akmış olan eski bir Gediz Nehri ve bu nehre kuzey ve güneyden kavuşmuş olan alüvyon yelpazelerinin ürünüdür. Bu dönemde Gediz Nehri KB'ya doğru akış göstermektedir. Grabenin batı kesiminde geniş alanlar kaplayan göl bugünkü Manisa, Saruhanlı, Turgutlu, Akhisar, Kemalpaşa ovalarını kaplamakta olup Çal Dağı ve Spil Dağı ve göle uzanan yarım adalar durumunda idi. Geç Pleyistosen-Erken Holosen'de Ege Denizi-Akdeniz'in seviyesi bugüne göre yaklaşık 90-130 m daha alçaktı ve Menemen'in doğusundan batıya akan ve Manisa gölünün batısında doğuya akan birer akarsu bulunuyordu. Düşük deniz seviyesi ve tektonik etkinlik neticesinde bu akarsulardan özellikle batı da olanın geriye doğru aşındırmasını hızlandırmış ve kaynak tarafının Manisa gölüne yaklaşmasını sağlamıştır. Olasılıkla Holosen başlarında Manisa gölü Menemen

tarafındaki akarsu tarafından kapılmış ve birbiriyle bağlantılı Manisa ve Kemalpaşa göllerinin suları Ege Denizi'ne boşalmıştır. Bölgede yer alan antik Ulucak yerleşiminin yaklaşık 9000 yıl önce terk edilmesinde bu olayın rolü olabilir. Suyu boşalan göl alanı menderesli ırmak çökelim alanı haline gelmiştir. Menemen boğazının açılmasının ardından, Orta-Geç Holosen'de, deniz düzeyinin de yükselmesi ile Gediz Nehri günümüzdeki drenajını kazanmıştır (Hakyemez, Göktaş ve Erkal, 2013: 1-18).

Ege Bölgesi'nin batı kısmını oluşturan Asıl Ege/Kıyı Ege Bölümünde ana çizgileriyle doğu-batı istikametinde uzanan alüvyal tabanlı ovalar yer alır. Dislokasyonların neden olduğu fay diklikleri veya dik yamaçlarla sınırlanan ovaların tabanları deniz seviyesine yakın olup 200 m'den daha az bir yüksekliğe sahiptir. Bununla birlikte, bölgede geniş yer tutan dağlar ve platolar arasında yer alan ovalar ile ciddi yükselti farkları vardır. Bölgenin topografyasını boydan boya yarıp iç kısımlara sokulan ve ovaların sularını toplayan akarsular Ege denizine boşalır, dar bir boğazdan ya da basık bir eşikten geçerek buralarda batıya uzanan deltalar meydana getirmişlerdir (Koçman, Işık ve Mutluer, 1995: 26; Koçman, 1985: 68). Çalışma alanı olan Manisa çevresinde; Gediz grabeni ve onu çevreleyen güney ve güneybatıda Manisa Dağı (Spil Dağı), kuzey kuzeybatıda kuzeyde Akhisar Ovası, doğuda güney güneydoğuda ise Bozdağlar tarafından sınırlanmış ve kabaca orta kesiminde ise Çaldağı yer almaktadır. Bu sahada jeomorfolojik açıdan dağlık alanlara karşılık gelen horst ve bu horstlar arasında çöküntü alanlarına karşılık gelen Gediz grabeni bulunur. Genel olarak Gediz grabeni şeklinde isimlendirilen bu çöküntü alanına Manisa çevresinde Manisa ovası, hemen kuzeyin Kumçayı'nın bulunduğu sahada Saruhan ve Mecidiye ovaları, doğuda Turgutlu çevresinde ise Turgutlu ovası olarak adlandırıldığı görülür (Harita 4).

Harita 4. Manisa Çevresinin Fiziki Haritası

Hidrografik özellikler açısından bakıldığında sahanın en önemli akarsuyu hiç şüphesiz Gediz Nehri'dir. Bu nehre Manisa şehri yakınlarında bugün Kemalpaşa Ovası'nı drene ederek güneyden bağlanan Nif Çayı ve Akhisar Ovası'nı ve takiben Saruhan ovasını kat ederek kuzeyden bağlanan Kum Çayı dahil olur. Söz konusu akarsular gerek su ihtiyacının karşılanması ve gerekse sulı tarım yapılmasındaki rolleri nedeniyle ovaya hayat veren bir niteliğe sahiptir. Bu olumlu özelliklerinin yanında geçmiş dönemlerde, hususiyile yağışın şiddetli olduğu kış aylarında taşkınlara neden olarak insanların can ve mal güvenliğini tehdit eden hatta ciddi zararlara sebebiyet veren bir faktör olarak ta karşımıza çıkmaktadır.

Gediz Nehri, Kütahya ili sınırları içerisinde Gediz ilçesi yakınlarında Murat ve Şaphane dağlarından doğarak bugün Uşak ve Manisa il sınırlarını kat ettikten sonra İzmir il sınırı içirişinde Gediz Deltası'ndan denize dökülmektedir. Toplam uzunluğu 401 kilometre olan havzanın toplam alanı 17.500 kilometrekaredir. İç Batı Anadolu'daki Murat ve Şaphane dağlarının batı ve güney yamaçlarından inen suların birleşmesiyle kaynağını alan nehir, topoğrafik engelleri aştıktan sonra Salihli kuzeydoğusunda aynı adı taşıyan graben sahasına girer. Burada Güneydoğudan gelen Alaşehir Çayı'nı bünyesine katan nehir, güneyden gelen Nif Çayı ve kuzeyden gelen Kum Çayı ile Manisa şehri yakınlarında birleşir. Spil (Manisa) dağı kuzeyinden dolaşan nehir, bu dağın Dumanlı Dağı ile oluşturduğu 10 kilometrelik Menemen Boğazını geçtikten sonra Menemen Ovası'na ulaşarak İzmir şehrinin 44 kilometre batısından denize dökülür (Yılmaz, 2009: 57-60). Gediz Nehri Manisa Köprüsü üzerinde bulunan gözlem istasyonu 1967-2001 yılları arasında uzun yıllık ortalamalara verilerine göre akarsuyun debisi 38,813 metreküp/saniye ve yılda taşıdığı alüvyon (sediment) miktarı ise 387.728 ton'dur (Anonim, 2013: 31).

Akhisar, Mecidiye ve Saruhanlı ovalarını birbirine bağlayan Kum Çayı Boğazı, aynı adı taşıyan akarsuyun (Kum Çayı) bu sahadaki alçak eşik alanını yarması ile oluşmuştur. Yaklaşık 7 metre uzunluğundaki boğazda menderesler çizerek akan Kum Çayı, alüvyal tabana 1-2 metre gömülmüş durumdadır (Eroğlu, 2009: 71-72). Nif Çayı ise Yamanlar dağının doğu yamaçlarından doğarak önce Kemalpaşa ovasını içinde doğuya sonra kuzeye dönerek Manisa Turgutlu arasında bir boğaz vasıtasıyla Manisa şehri doğusunda Gediz Nehri'ne bağlanır (Yılmaz, 2009: 79).

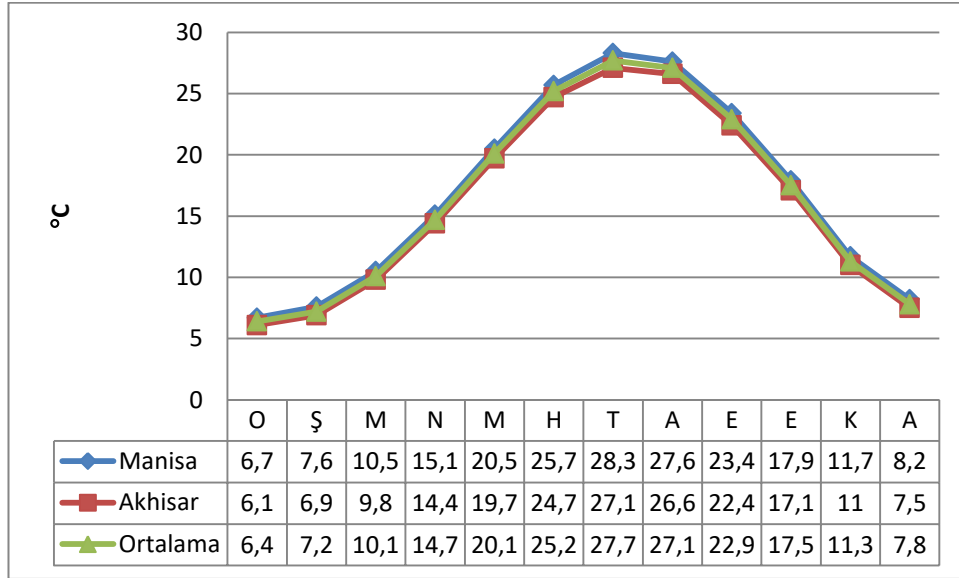
Manisa ve çevresinde geleneksel sınıflandırmaya göre yarı nemli Akdeniz iklimi (Koçman, 1993b: 77) ya da daha ayrıntılı olarak yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı kurak-yarınemli ve yarınemli iklim hâkimdir. Araştırmaya konu edilen mekân iklim ve iklimsel değişkenlik açısından orta düzeyde bir yıllık yağış, mevsimler arası ve yıllar arası yüksek değişkenlik, çok sıcak ve kurak bir yaz; yağışlı ve ılıman bir kış mevsimi ile Türkiye geneline göre yüksek kabul edilebilecek kuraklık olasılığı ile nitelenebilir. Hidroklimatolojik açıdan yörenin en belirgin özelliği ise, kuvvetli bir yıllık su açığının bulunması ve yılın altı aylık sıcak ve kurak

döneminde toprak nem dengesinin kuraklık yönünde çok fazla bozulması ve su açığının kuvvetlenmesidir (Türkeş, 2011: 83; Günal, 1995: 70).

Ortalama aylık sıcaklıkların seyrine bakıldığında 0 °C'nin altında hiçbir ayda düşmediği görülür. En düşük ortalama değerler Ocak ayında (Manisa 6,7 °C, Akhisar, 6,1 °C) gözlemlenirken bu aydan itibaren artarak en yüksek ortalama Temmuz ayında (Manisa 28,3 °C, Akhisar, 27,1 °C) ulaşmaktadır. Manisa ve çevresinde yıllık ortalama sıcaklık Manisa'da 16,9 °C, Akhisar'da ise 16,1 °C'dir. Manisa çevresinde ortalama sıcaklıkları Manisa ve Akhisar ortalaması ise 16,5 °C olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortalama en yüksek sıcaklık Manisa'da Temmuz ayında 35,2 °C iken Akhisar'da 34,6 °C; ortalama en düşük sıcaklıklar ise Ocak ayında Manisa'da 3 °C, Akhisar'da 1,8 °C'dir (Eroğlu, 2009: 88). Görüldüğü üzere Akdeniz ikliminin hakim olduğu alanlarda olduğu gibi Ocak ayında dahi ortalama düşük sıcaklıklar 0 °C'nin altına inmemektedir (Grafik 1).

Grafik 1. Manisa ve Akhisar İstasyonlarına Göre Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri

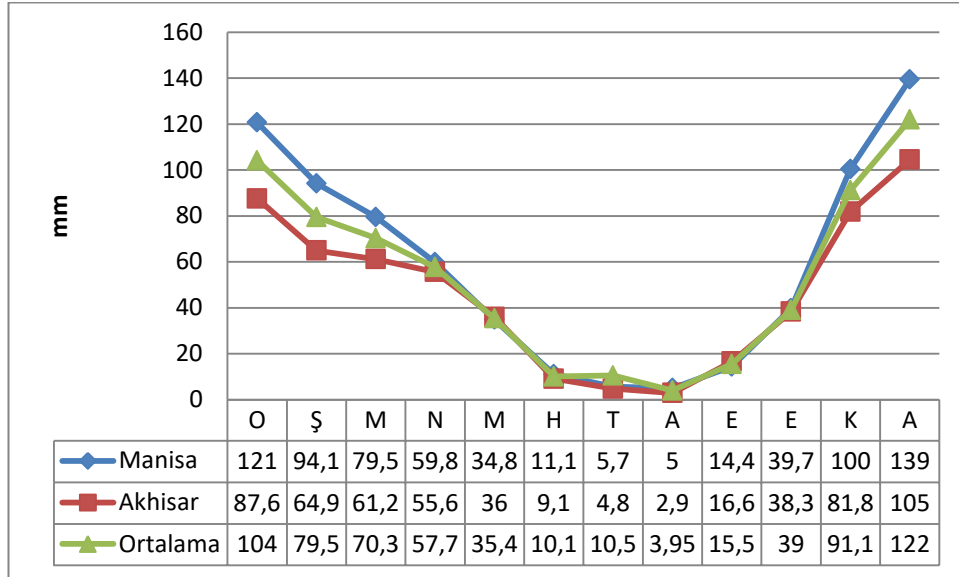

Kaynak: Eroğlu, 2009: 85.

Manisa ve çevresinde yıllık toplam yağış tutarı Manisa'da 704,6 mm iken Akhisar'da bu değer 563,3 mm'dir. Akdeniz ikliminin karakteristiği olarak en fazla yağışların kış aylarında (Aralık: Manisa 139,4 mm, Akhisar 104,5 mm; Ocak:

Manisa 120,7 mm, Akhisar 87,5 mm; Şubat: Manisa 94,1 mm, Akhisar 64,9 mm) en az yağışın ise yaz aylarında (Haziran: Manisa 11,4 mm, Akhisar 9,1 mm; Temmuz Manisa 5,7 mm, Akhisar 4,8 mm; Ağustos: Manisa 5 mm, Akhisar 2,9 mm) düştüğü görülür (Grafik 2).

Grafik 2. Manisa ve Akhisar İstasyonlarına Göre Aylık Toplam Yağış Tutarları (mm)

Kaynak: Eroğlu, 2009: 112.

Kar yağışlı gün sayısının Manisa ve çevresinde oldukça düşük olduğu gözlenir. Kar yağışlı gün sayısı Ocak, Şubat ve Mart aylarında görüldüğü, Manisa’da 3,2 gün iken Akhisar’da 2,9 gün’dür (Eroğlu, 2009: 115).

Manisa çevresinde bitki örtüsü egemen iklimden dolayı Akdeniz bitki coğrafyası bölgesinde yer alır. 700-1000 metreye kadar olan alanlarda kızılçam ormanları görülür; bunların tahrip edildiği alanlarda maki ve kısa boylu olan garig toplulukları yaygındır. Manisa şehrinin sırtını dayadığı dağlık alanlarda ve Yunt Dağı’nın yüksek kesimlerinde orman kuşağı (karaçam, meşe, kestane ve diğer ağaç toplulukları) görülür (Atalay ve Mortan, 2007: 244-252).

Manisa ve çevresinde iklim, bitki örtüsü, ana materyal, aşınma ve birikme olaylarının kontrol ettiği farklı toprak oluşumları ve bunlara bağlı olarak çeşitli toprak grupları görülür. Drenajın iyi olduğu düzlük alanlarda çeşitli ana materyal üzerinde ve özellikle kireçtaşlarının bulunduğu alanlarda kırmızı Akdeniz toprakları görülür. Yarı kurak-yarı nemli iklim şartlarında ve meşe, kızılçam örtüsü altında

gelişmiş kestane renkli topraklar görülür. 1000 m'nin üzerinde özellikle karaçam ve meşe ormanları altında ise kahverengi orman toprakları görülür. Gediz graben alanında birikmenin sürekli devam etmesine bağlı olarak alüvyal topraklar yaygındır. Dağların eteklerinde geniş bir şerit halinde uzanan kolüvyal depolar ve topraklar görülür (Atalay ve Mortan, 2007: 239-242; Darkot ve Tuncel, 1988: 38-41).

Konya Çevresinin Fiziki Coğrafya Özellikleri

Araştırmamızın sondaj alanlarından ikincisini oluşturan Konya çevresi (XVI. yüzyıl Sahra, Hatunsaray ve Sudiremi nahiyelerinin kapladığı saha) Orta Anadolu bölgesinde Konya bölümünde yer alır. Oğuz Erol'a göre ise bu alan; Konya Bölümü, Bozdağlar yöresi ve Konya yöresinden de Konya ovası ve Çumra çevresi doğal yöre ve çevrelerine dahildir (Erol, 1993: 37).

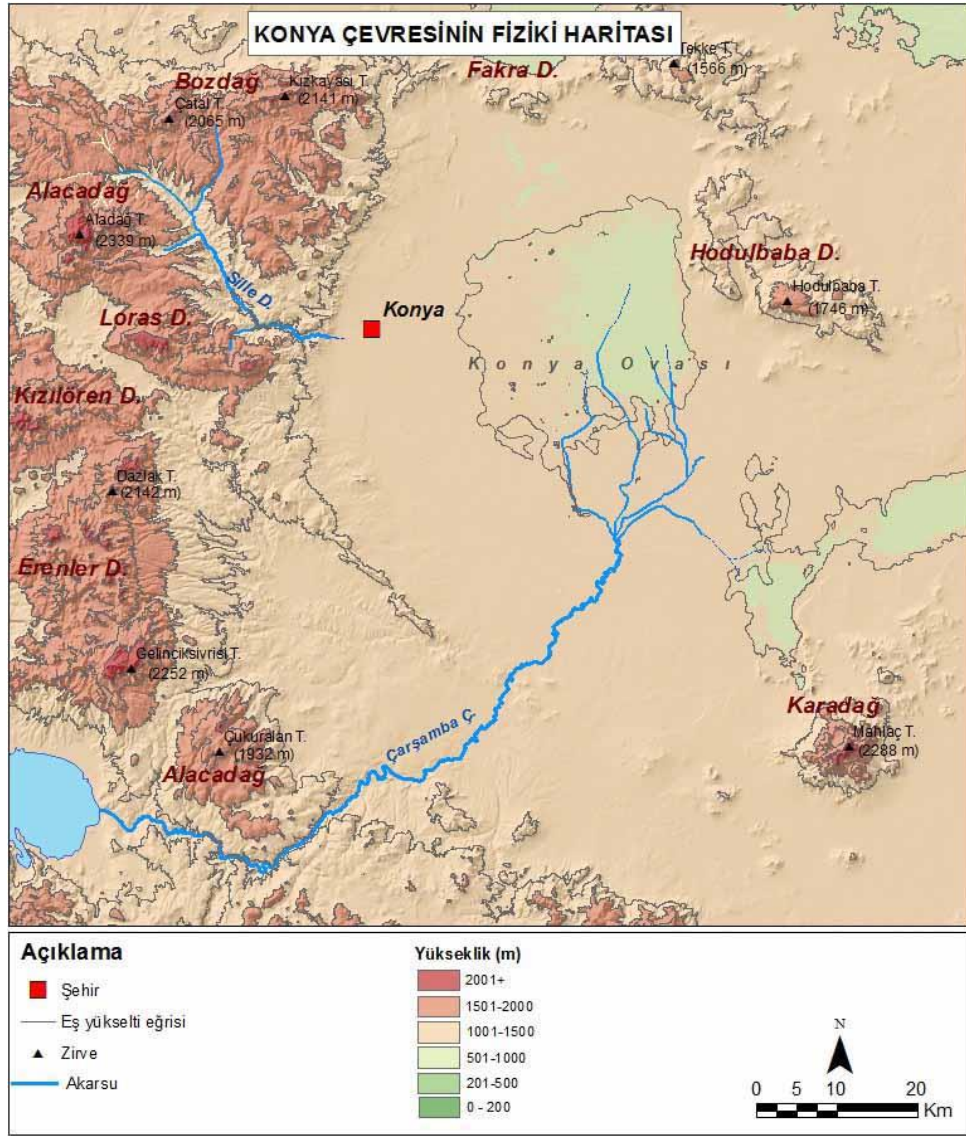
Konya çevresi Kambriyen'den Erken Karbonifer'e kadar olan dönemde denizel konumdadır. Saha Erken Karbonifer'deki Hersinyen orojenezine maruz kalmış, bu süreçte volkanizma ve metamorfizma olayları meydana gelmiş ve kıvrımlı yapılar kazanarak yükselmiştir. Geç Permiyen'de tekrar deniz altında kalan saha Paleosen'de Alp orojenezinin etkisi ile yükselerek büyük bir bölümü kara haline gelmiştir. Miyosen'de bölgedeki blok faylanmalar neticesinde kapalı havza haline gelmiş ve bu havzada biriken sular Konya Gölü'nü oluşturmuştur (Orhan, 2013: 236).

Geç Eosen-Oligosen döneminde Geyik Dağı Birliği'nin oluşturduğu yükseklikleri aşırp güneye doğru ilerleyen Aladağ, Bozkır ve Bolkar birlikleri, Konya Ovası'nın güneyindeki yüksekliklerin daha da artmasına yol açmıştır. Böylece yöredeki deniz suyu kuzey-kuzeydoğuya doğru kaçarak burada kapalı bir iç deniz ile yükseltiiler arasındaki çukurluklarda gölleri oluşturmuştur. Güneydeki Anatolid-Torid kuşağından gelen bol miktardaki akarsular, bu iç denizin sularının tatlılaşmasını sağlamıştır. Bu evrede başlayan volkanik etkinlik, Orta Miosen'den Kuvaterner sonlarına kadar sürmüştür. Orta Miyosen'den itibaren devam eden volkanizmanın çukurlukları doldurarak oluşturduğu yükseltiiler bir taraftan Üst Miyosen sonu bölgenin genel yükselmesine neden olurken, bir taraftan da bu yükselmeye bağlı olarak oluşan doğal setler (Bozdağlar Sırtı) Plio-Kuvaterner göl havzasını, Tuz Gölü

Havzası ve Konya Gölü Havzası (Hotamış Gölü) olmak üzere ikiye ayırmıştır (Bozyiğit ve Güngör, 2010: 175).

Konya şehrinin kuzey-kuzeybatısında yer alan Bozdağlar güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda 60 km uzunluğa sahiptir. Temelinde Paleozoik yaşlı metamorfik kayalar (şist, fillat, kuartzit, dolomitik mermerler) geniş yer tutarken, bunların üzerine Kretase kalkerleri diskordant olarak gelmiştir. Konya şehrinin güneybatısında yer alan Erenler-Alacadağ, Orta Miyosen'den başlayıp Pliyosen'e kadar süren volkanizma sonucu oluşmuştur. Dağlık kütlelerin ana litolojik birimleri andezit, trakiandezit, ve tüfler oluşturmaktadır. Andezit ve trakiandezit lavların fazla akıcı olmamasına bağlı olarak dom özelliği gösteren yeryüzü şekilleri oluşmuştur (Bozyiğit ve Güngör, 2010: 176-177). Konya Ovası'nın güneydoğu kesiminde Karadağ volkanik kütlesi yer alırken kuzeydoğusunda Hodulbaba Dağı bulunur (Harita 5).

Harita 5. Konya Çevresinin Fiziki Haritası

Konya Havzasında günümüzden 23.000- 17.000 yıl önce (son plüvyalde) büyük bir göl oluşmuş ve bu göl en geniş alana yayıldığı zamanda yaklaşık 4.340 kilometrekarelik sahayı kaplamıştır (Roberts ve Erol, Meester ve Uerpmann, 1979: 662). Gölün derinliği kıyıda son 8-10 metre, havza tabanında ise 20-25 metreyi bulmuştur (Harita 6). Ancak bunu izleyen dönemde göl önemli ölçüde çekilerek kurumuş, ancak havzanın alçak kesimlerinde sığ göl ve bataklıklar halinde kalmıştır. Günümüzden 12.000- 11.000 yıl önce az da olsa göl seviyesinde bir yükselme meydana gelmiştir (Atalay, 2005: 123; Biricik, 1992: 43; Erol, 1971: 17; Turoğlu, 2015: 84-85). Günümüzden yaklaşık olarak 10.000 yıl önce Würm sona ermiş ve Holosen başlamıştır. Holosen başlarında ortalama sıcaklığın artması ve yağışların

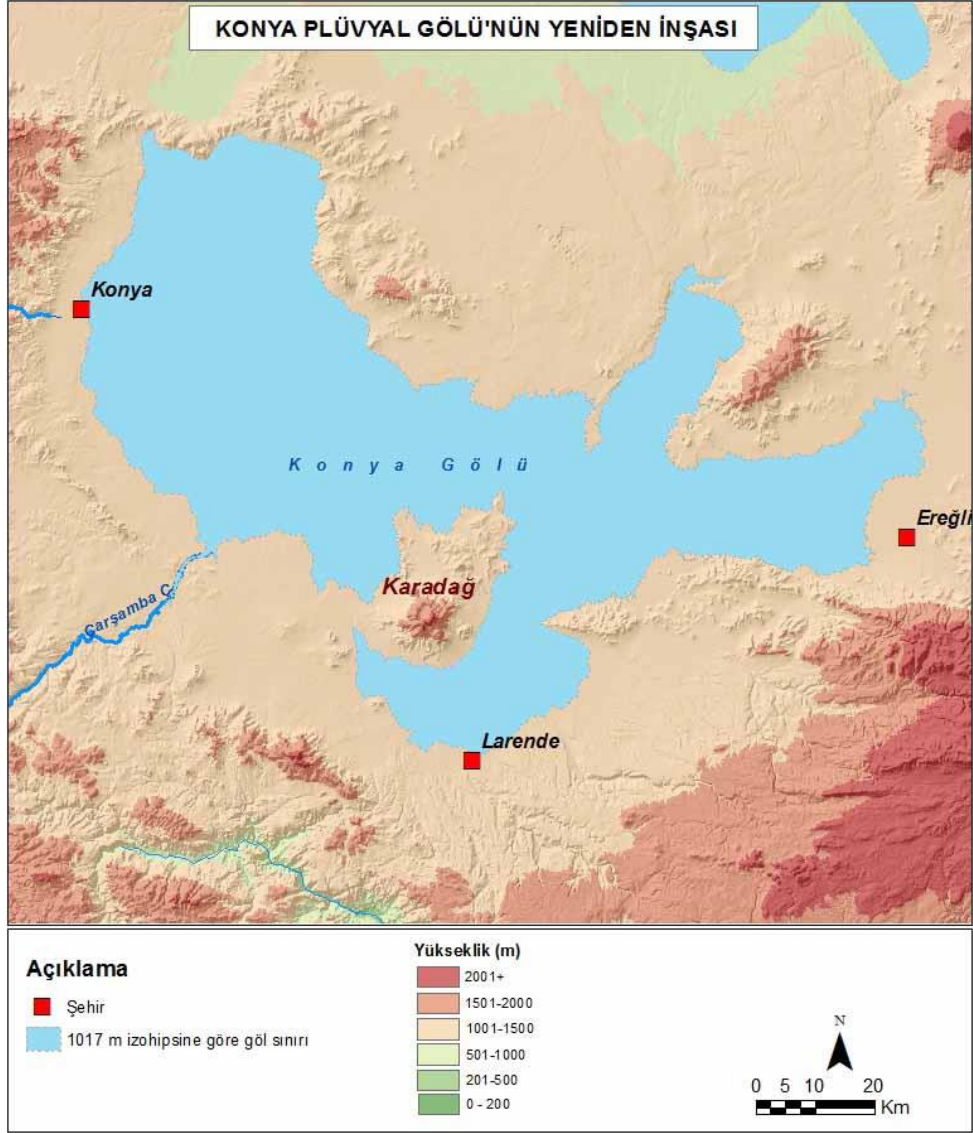
azalması sonucunda Konya Gölü giderek küçülmeye başlamıştır. Gölün alanının giderek daralmasıyla göle su getiren akarsulardan en önemlisi olan Çarşamba Çayı taşıdığı materyali gölün eski tabanı olan düzlükte biriktirerek bugünkü geniş birikinti yelpazesini oluşturmaya başlamıştır. Zamanla gölün terk ettiği düzlük üzerinde geniş ve az eğimli bir birikinti yelpazesi meydana gelmiştir (Yiğitbaşıoğlu, 2001: 154).

Son plüvyalden günümüze N. Roberts, O. Erol vd. (1979: 662) tarafından 5 çekilme dönemine ait kıyı çizgisi tespit edilmiştir. Konya-Ereğli havzasının kuzeybatı kısmında plüvyal ve post plüvyal kıyı şekilleri oldukça gelişkindir. Bu durumun sebebi, plüvyal gölün güneyde Çumra-Kaşınhanı bölgesinde alçak ve kısmen alüvyal bir düzlüğü çevrelemiş olmasına karşılık, kuzeyde doğrudan doğruya, çoğunlukla kristalin kalkerlerden oluşan Bozdağların eteklerine ulaşmış olmasıdır. Bu jeomorfolojik şartların sonucu olarak, güneyde akarsuların getirdiği daha ince materyalden oluşan kumsal ve kıyı kordonları oluşmuş bulunduğu halde kuzeyde PlioKuvaterner etek birikintilerinden aktarılmış daha iri çakıl ve kumlardan oluşan ve büyücek körfezlerin ağızlarını kapatan yüksek ve uzun kıyı kordonları tombololar gelişmiştir. Kuzey kesimde göl daha derin ve yamaçlar daha dik olduğu için, Holosendeki kuruma sırasında göl kuzey kıyılardan, güneye oranla daha geç çekilmiştir. Bu durum, Orta Anadolu'nun en erken yerleşmelerinden biri olan Çatalhöyük'ün bu gölün güney kıyısında bulunmasının temel sebeplerinden birisidir (Erol, 1971: 15).

C14 metodu ile höyüklerde yapılan araştırmalarda, Konya Plüvyal Gölü'ne ait izler ve seviyeler ortaya konulmuş durumdadır. Özellikle bu seviyelere ait 1020 veya 1017 metre izohipsleri arasında yer alan Üst Kıyı Taraçası (Konya-I), 1006 ile 1017 metre izohipsleri arasında yer alan Ana Kıyı Taraçası (Konya II) ile 1006 metre izohipsi altında yer alan bir Alt Kıyı Taraçası (Konya III) bulunur. Roberts'e göre, en yaşlı göl izlerini taşıyan üst kıyı taraçası 30.000 yıldan daha fazla yaşa sahiptir. Söz konusu bu kıyı taraçası üzerinde 1020 ile 1017 metreler arasında kıyı izleri görülebilmektedir. Bu dönemde Konya Gölü'nün derinliği 15 ile 20 metre arasında değişim gösterdiği düşünülmektedir (Roberts vd. 1979: 662-664; Tapur, 2009: 101).

Harita 6. Konya Plüvyal Gölü'nün Yeniden İnşası

Kaynak: Roberts vd. 1979.

Büyük Konya Havzası bütünüyle kapalı havza karakterindedir. Çevredeki yüksek alanlardan havzanın alçak kesimlerine doğru akan sular genel olarak havza dışına akış göstermezler. Yarı kurak iklimin etkisi ile yaz aylarında kuruyan, playa karakterinde geniş fakat sığ göller ve bataklıklar ortaya çıkar ve yok olur (Yiğitbaşıoğlu, 2001: 155). Havza batıdan, Erenler Dağı; güneyden, Orta Toros Dağlarının kuzey kesimleri (Bolkar dağları, Hacıbabadağı); doğudan, Niğde-Bor Havzası; kuzeydoğuda, Karacadağ, kuzeyden Bozdağlar ve Obruk Platosu çevrenmektedir. Havzanın orta kesimlerinde Karadağ volkanik kütlesi bulunmaktadır. Konya Kapalı Havzası ve çevresinde temel formasyonlar olarak

Paleozoik, Mesozoik ve Tersiyer formasyonları, bunların üzerinde ise Kuvaterner dolguları (Eski Konya Göl Tabanı) yer alır (Tapur, 2009: 100).

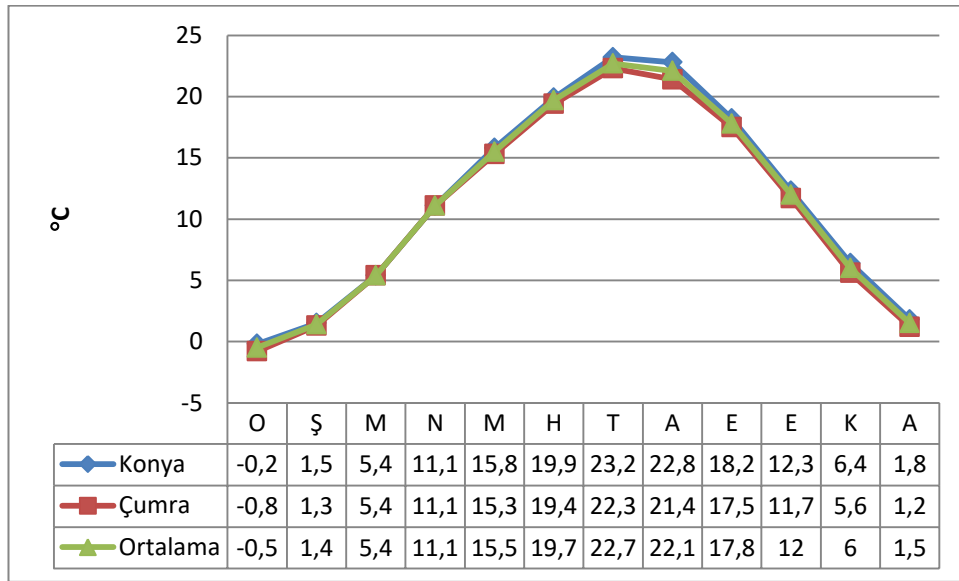
Konya Kapalı Havzası'nın önemli su kaynaklarından biri olan Çarşamba Çayı havzanın güneybatısında bulunmaktadır. Geyik Dağları sisteminin bir parçası olan Akdağ, Güldağı ve Haydar Dağı'nın doğu ve kuzey yamaçlarından doğan Çay, kar ve yağmur sularıyla beslenir. Yer yer karstik sularında karışması ile güçlenir. En önemli karstik kaynak Aygır (Sugözü) Pınarı'dır. Aygır Pınarı'ndan sonra Çarşamba Çayı'na irili ufaklı çok sayıda dere katılır. Bunların içinde Kuruçay, Söğüt, Kayapınar ve Çökelez Deresi en önemlileridir (Buldur ve Sarı, 2012: 92). Bunun dışında Meram Çayı, İvriz Çayı, May Deresi, ve Sille Deresi sahada bulunan ve mevsimlik akış gösteren diğer akarsulardır. Çoğu zaman kuruyan bu akarsular yağışlı dönemde ova tabanına bol miktarda su boşaltmaktadır. Bu nedenle ova tabanında bataklık ve göller oluşmaktadır. Konya'nın 5-6 km kuzeydoğusunda Koca Aslım (Akyay), Konya'nın güneyinde Alakova, Konya'nın 20 km güney-güneydoğusunda Arapçayı ve Sakyatan-Karakaya, Hotamış Bataklığı bunların başlıcalarıdır. Bu bataklıkların çoğu bugün kurutulmuştur (Bozyiğit ve Güngör, 2010: 46-47).

Konya Ovası'nda iklim, ana kaya ve topografya farklılıkları sebebi ile çeşitli toprak grupları oluşmuştur. Yarıkurak iklim şartlarının egemen olduğu sahada genel olarak alt toprakta karbonatların biriktiği kalsimorfik, yani kireçli topraklar yaygındır (Atalay ve Mortan, 2007: 548-550). Eski bir göl tabanı olan Konya ovasının büyük kesiminde alüvyal topraklar yaygındır. Ayrıca Konya ovasının iç kesimlerinde kahverengi topraklar yer alır ki bu toprakların derinliği yetersizdir. Bataklık kesimlerde ise hidromorfik topraklar, ova kenarlarından dağlık alanlara geçişte kolüvyal topraklar mevcuttur. Yıkanmanın sınırlı ve yıllık ortalama yağışın 250-400 mm olduğu sahalarda yaygın olarak görülen toprak tipi olan kahverengi bozkır toprağı Konya çevresinde karşılaşılan diğer bir toprak grubudur (Tapur, 1998: 23-26). Konya Ovasının kuzeydoğu kesiminde kireçsiz kahverengi topraklar yayılış gösterir. Genel olarak topografya dalgalı tepelik ve arızalı bir görünüme sahiptir. Kireçsiz Kahverengi Topraklar andezit ve bazalt gibi püskürük kayaların ayrışma ürünleri üzerinde oluşmuştur. Ovayı güneyden çevreleyen Toros Dağları'nın ovaya inen vadilerinde kaba materyalli, iyi drenajlı alüvyaller bulunur. Bu topraklar A ve C horizonuna sahip, akarsu ve göl orijinli depozitlerin meydana getirdiği ve muhtelif

zamanlarda gelen sedimantasyonun durumuna göre profilinde çeşitli katlar bulunan genç ve derin topraklardır (Bozyiğit ve Güngör, 2010: 183).

Orta Anadolu bölgesinde yer alan Konya ve çevresinde kuzeyden ve güneyden sıradağlar denizel etkilerin iç kesimlere girişini engellediği için yarı kurak iklim şartları hakimdir (Yılmaz, 2011: 101). Sahada yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı karasal iklim özellikleri görülür (Atalay ve Mortan, 2007: 52; Biricik, 1986-1987: 91). Karasallığın etkin olmasından dolayı mevsimler arası sıcaklık farkları fazladır (Koçman, 1993b: 79). Konya çevresinin 62 yıllık rasat verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 11,5 °C, Çumra'da (19 yıllık rasat verilerine göre ortalama sıcaklık 11 °C'dir. Ortalama yüksek sıcaklık Konya'da Ağustos ayında 29,8 °C, Çumra'da 29,6 °C; ortalama düşük sıcaklıklar ise Ocak ayında Konya'da -4,4 °C, Çumra'da -4,8'dir (Tapur, 1998: 7-9) (Grafik 3).

Grafik 3. Konya ve Çumra İstasyonlarına Göre Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri

Kaynak: Tapur, 1998: 7.

Konya ve çevresinde Orta Anadolu'nun genel karakterine uygun olarak Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yağış almaktadır. İlkbahar mevsimini ise kış ayları (Aralık, Ocak ve Şubat) izlemektedir. Ortalama toplam yağış tutarı Konya'da 325,8 mm, Çumra'da 303,2 mm olup iki merkezin toplamının ortalaması ise 314,5 mm'dir. Dağlık alanlarda yağış miktarı 600 mm'nin üzerine çıkar (Atalay ve Mortan, 2007: 544) (Grafik 4).

Grafik 4. Konya ve Çumra İstasyonlarına Göre Aylık Yağış Tutarları

Kaynak: Tapur, 1998: 11.

Konya çevresinde kar şeklindeki yağışlar özellikle kışın Aralık, Ocak ve Şubat aylarında yoğunlaşmaktadır. Bahar aylarında ise yağmur şeklinde yağışlar düşmektedir. İlkbahar aylarında konveksiyonel hareketlere bağlı olarak öğleden sonra günlerce devam eden yağışlara ‘kırk ikindi yağışları’ adı verilir (Atalay ve Mortan, 2007: 44).

Konya çevresinde bitki örtüsü İran-Turan floristik türleri ile Anadolu endemik türlerinin hakim olduğu kurakçıl ve çorak türlerin yer aldığı bir step vejetasyonu bulunur. Özellikle Konya Ovasının tabanında ilkbahar yağışları ile çiçek açıp yeşeren ve gelişen, yaz kuraklığı ile sararıp kuruyan kısa boylu ot toplulukları (bozkır) geniş yer kaplar. Konya Ovası’nın etrafını çevreleyen dağlık alanlarda çeşitli çalı ve orman formasyonları bulunmaktadır (Bozyiğit ve Güngör, 2010: 180; Kaya ve Aladağ, 2009: 267). Ancak tarihin ilk dönemlerinden itibaren iskana sahne olan Konya çevresinde, insan tesiri ile çeşitli ihtiyaçlar ve yangın gibi afetler nedeniyle bitki örtüsü tahribatı fazlaca gerçekleşmiştir. Bugün büyük ölçüde insan elinin ulaşamadığı bazı dağlık bölgelerde, vadi içlerinde çalı ve ağaç formasyonlarını görmek mümkün olabilmektedir.

Sahada yapılan sondajlardan elde edilen numunelerden hareketle gerçekleştirilen polen analizleri (Yiğitbaşıoğlu, 1997: 432) geçmişteki daha gür bir

vejetasyonun kanıtlarını ortaya koymaktadır. Holosen başlarında, çoğunlukla ardıc ve meşe türlerinden oluşan gür bir vejetasyon bulunmaktaydı. Bu vejetasyonun ortadan kalkmasında iklim değişiminin de rolü olmakla beraber insan etkisi daha fazla olmuştur. Giderek artan yoğun bir ağaç kullanımı ve azalan yağış sonucunda günümüzdeki antropojen step alanı ortaya çıkmıştır (Yiğitbaşıoğlu, 2001: 156).

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞMENİN EVRİMİ

1. BAŞLANGIÇTAN XVI. YÜZYILA KADAR YERLEŞMENİN EVRİMİ

Yerleşme Büyük Türkçe Sözlük'te “Bir toplumsal kümenin ya da kalabalık bir nüfus topluluğunun, yaşamak ve ekonomik etkinliklerini sürdürebilmek için belli bir yeri seçmeleri eylemi” olarak ifade edilirken iskan ise “sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskun hale getirmek” şeklinde tanımlanır. Coğrafya terimi olarak ise; hem iskan hem de yerleşme kullanılmakta ve bu kavramların her türlü yerleşmeyi içine aldığı/kapsadığı görülmektedir. İnsanların doğal halde buldukları yahut yaptıkları barınaklarla göçebe kavimlerin daha uzun zaman bir yerde kalan çadır toplulukları, mevsimlere göre yer değiştiren, yazın yaylaya, kışın ovaya inenlerin yılın bir kısmında oturdukları ova, yayla ve dağ gibi eğreti yerleşmeler, nihayet münferit mesken, çiftlik, mezra, köy, kasaba ve şehir, geçici, devamlı; toplu, dağınık; büyük, küçük; bütün yerleşmeler, yerleşme tesisleri, münferit ev ya da ev toplulukları iskan kapsamında değerlendirilmektedir (Koç, 2016a: 650; Tanoğlu, 1954: 1).

İnsanoğlunun yaşadığı doğal ortamdan etkilenmesi ve yaşadığı çevreye uyum sağlaması, kısa ve uzun periyotlar şeklinde olabilmektedir (Taş ve Yakar, 2009: 146). İşte bu uyum süreci doğadan etkilenerek ve doğayı etkileyerek çift taraflı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. İnsanoğlunun yeryüzüne ilk ayak basmasından itibaren başlayan karşılıklı etkileşim ve uyum sürecinin yansımalarının önemli bir göstergesini yerleşmeler oluşturmaktadır. Oldukça önemli bir aşama olarak insanlık tarihinde yer alan bu konu birçok disiplinin ve araştırmacının ilgisini çekerek araştırılmış ve araştırılmaya devam edilmektedir. Nitekim insanoğlunun yerleşme faaliyeti, coğrafya bilimi dışında farklı disiplinler (arkeoloji, sosyoloji, tarih gibi) tarafından da araştırılmaktadır. Ancak yerleşmelerin araştırılması işi, doğal ortam insan etkileşimine odaklanan ve bir mekân bilimi olarak tarif edilen coğrafya disiplininde özellikle de beşeri coğrafya araştırmalarında önemli bir yer tutar. İskan coğrafyası olarak ta ifade edilen yerleşme coğrafyası, coğrafyanın yerleşme yerlerini, konumlarını, büyüklüklerini, genel görünüşlerini, yayılışlarını, planlarını, işlevlerini,

yerel ayrılıklarını ve doğal çevre ile olan etkileşimlerini inceleyen koludur (Sanır, 2000: 290).

İnsanların varlığını sürdürebilmesi için su, yiyecek, giyecek, dinlenme ve korunma gereksinimlerinin karşılanması bir zorunluluktur. Hava olayları, yırtıcı hayvanlar veya diğer insanların saldırılarına karşı can ve mal güvenliğini sağlamak, doğal veya yapay kapalı bir mekânda beslenme, uyuma arzusu ve içgüdü, insan için büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında diğer temel gereksinimlerinin peşinden sürekli koşmak yerine, bunların bir arada kolaylıkla bulunabileceği yerlerde, sabit bir hayat sürme isteği, insan ve onun oluşturduğu toplulukların uzun bir süreç sonucunda ulaştıkları önemli dönüm noktalarından biridir (Özgür, 2000: 1).

Yerleşmelerin doğuşu, birden fazla sayıda aile bireylerinin bir araya gelmesi ve yerleşilecek yerin seçimi ile başlar. Yerleşme yerinin seçilmesindeki esas prensip, doğayı iyi tanımak ve doğadan gelecek karşı etkileri en aşağı düzeye indirmektir. Mevcut ortam koşullarının değerlendirilip değerlendirilememesi, her şeyden önce yerleşenlerin kültürel düzeyine bağlıdır. Yerleşmeyi etkileyen faktörleri değerlendirme yeteneğine sahip olanların yerleşme merkezleri daha sağlıklı yaşama imkanı bulurken, bazı faktörlerin unutulması veya yeterince değerlendirilememesi o yerleşmenin sağlıksız olmasına neden olmuştur. Yüzyıllarca önce kurulmuş yerleşme merkezlerinin varlıklarını sürdürmeleri, ancak yeni ortaya çıkan faktörlere uyum sağlaması ile mümkün olabilmıştır (Tunçdilek, 1984: 33).

Yerleşmeler aynı zamanda insanın yeryüzünde yaşamını ve faaliyetlerini sürdürebilmesi için mekâna bağlı olarak oluşturduğu barınma üniteleri olarak da ifade edilebilir (Taş, 2016: 11). Bu haliyle sürekli (daimi) veya dönemlik (geçici) olarak insanın içerisinde barındığı veya değişik şekillerde faaliyette bulunduğu en basit bir konuttan büyük şehirlerdeki devasa yapılara kadar hepsi yerleşme sayılmaktadır. Bir yerleşme merkezi, çok sayıda konut tarafından işgal edilmiş arazi parçası (sit) ile bu arazi üzerinde insanlar tarafından değişik amaçlara yönelik olarak inşa edilmiş konutlardan ve diğer tamamlayıcı unsurlardan (bahçe, park, cadde, sokak vb.) oluşmaktadır. Yerleşmelerin ana unsuru olan konutların sadece evlerden oluşmadığının bilinmesi gerekmektedir. Ev olarak kullanılan binalarla değişik amaç ve faaliyetlere yönelik olarak yapılmış binaların hepsi de konut (mesken) başlığı

altında toplanmaktadır. Buna göre konutlar, içerisinde barınılan veya değişik faaliyetlerin sürdürüldüğü her türlü yapıyı kapsamaktadır (Gümüşçü, 2012: 288).

Yerleşme, en geniş anlamıyla; insanların oturduğu, faydalandığı alandır. Dar anlamıyla ise insanların içinde oturduğu ve diğer faaliyetlerde bulunduğu yerlerdir (İzbrak, 1975: 351-352). Bu şekilde yerleşme bir anlamda, dünya üzerinde insan eli ile yapılmış bütün yapay şekillerin toplamından oluşur. Bu genişlik içinde yerleşmenin önemi o kadar büyüktür ki, bu insan toplumlarının dünya üzerindeki ilk yapıtı olduğu kadar değer açısından da insan türünün diğer canlılardan ayrılışının da nedeni olabilir. Bu koşullar içinde yerleşme, insanın yücelişinin en somut örneği olarak kabul edilebilir. Şu anda dünyanın neresine bakılırsa bakılsın, yerleşme şekillerinin meydana getirdiği yapısal hacim, insanların dünyaya gerçekten sahip olduklarını kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle yerleşme insanların tesis etmiş oldukları “Dünya İmparatorluğunun” simgesi olarak değerlendirilebilir (Tunçdilek, 1986: VII-VIII).

Yerleşmeler bir yandan doğal şartların diğer taraftan ise insan yaşayışının birikiminin ve kültürünün etkisi altında ortaya çıktığından her iki faktörü de (insan ve doğal ortam) göz önünde bulundurmamak gerekmektedir (Selen, 1945: 97). En eski devirlerden itibaren insanların yeryüzünde kendilerine yaşam alanı olarak seçtikleri yerlerde hiç bir şey tesadüflere bırakılmamış olup insan yaşamı ve faaliyetleri için elverişli doğal koşullara sahip alanlar seçilmiştir. İnsanların yeryüzünde yerleştikleri alanların tamamına ‘ökümen-ekümen’ denilmektedir. Dünya üzerindeki karaların tamamı ökümen saha veya yerleşim alanı halinde değildir. Okyanuslar, denizler, çöller, su yüzeyleri, kutup bölgeleri, karaların çok yüksek kesimleriyle diğer elverişsiz bölümleri (yerleşmeye müsait olmayan dağlık sahalar, sık ağaçlı gür ormanlar, taşkın alanları, bataklıklar vb.) yerleşim faaliyetini bütünüyle engelleyen ya da kesintiye uğratan alanları oluştururlar. Buna karşılık, iklim koşullarının insan yaşamını güçleştirmedeği yerüstü ve yeraltı zenginliklerine sahip alanlar, ulaşım engel oluşturmayan jeomorfolojik üniteler, verimli topraklarla örtülü ovalar, depresyon alanları ve platolar yerleşim faaliyetinin yoğun olduğu alanlardır (Özçağlar, 2003: 64-65).

Yerleşmelerin iskan üniteleri bazı durumlarda yalnızca bir meskenden bazen de milyonlarca insanın yaşadığı şehirlerdeki gökdelenlere varıncaya değin uzanan tüm beşeri yapıları içine almaktadır. Tek mesken ve meskenlerin bir araya gelmesinden meydana gelen köy, kasaba ve şehrin coğrafya da önemli bir yeri vardır. Zira mesken ve mesken toplulukları öncelikle yollar, tarım ve hayvanların ehlileştirilmesi ile beraber doğrudan doğruya insanın meydana getirdiği ve doğal peyzajın yanında beşeri ya da beşerileşmiş diyebileceğimiz peyzajın başlıca unsurları durumundadır. İnsanın tabii peyzajda meydana getirdiği karakteristik unsurlar ve bu itibarla bir memleket ve bölge ekonomisinin, medeniyetinin, gelenek ve göreneklerinin en açık gösterge ve örnekleridir (Tanoğlu, 1954: 2; Tanoğlu, 1966: 200). Her ne kadar insanlar fiziki çevreyi başka yollardan da değişime uğratabiliyorlarsa da, doğal coğrafi görünümün kültürel coğrafi görünüme dönüştürülmesi, en dramatik şekilde, insanların yerleştikleri yerlerde gerçekleşmiştir. Bu yüzden de yerleşmeler tüm beşeri coğrafyanın en merkezi kısmı sayılmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2009: 360).

Yerleşmeler her şeyden önce kır ve şehir yerleşmeleri olarak ikiye ayrılmış olup (Tanoğlu, 1954: 7) günümüzde yapılan çalışmaların birçoğunda da bu temel ayrım kabul edilmiş durumdadır. Yerleşmeler yapısal form açısından ise, toplu ve dağınık ve ikisi arasında kalan yarı dağınık yarı toplu yerleşmeler olarak gruplandırılabilir (Tanoğlu, 1954: 11-12; Yücel, 1995: 449). Her ne kadar dağınıklık, yarı dağınıklık ve toplu yerleşmeye ilişkin olarak iki ev arasındaki mesafenin kaç metre olacağı bir tartışma konusu olsa da ülkemizde bu haliyle terminolojinin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim araştırmayı yapanın değerlendirmesine bağlı kaldığı için bir araştırmacıya göre dağınık görülen bir yerleşme başka bir araştırmacıya göre yarı dağınık olarak değerlendirilebilmektedir.

Meskenlerin yapımında kullanılan malzemeler gerek bölgesel farklılıklar gerekse değişik medeniyetlerin gelenek-görenekleri, kültür birikimi ve farklılıkları neticesinde çeşitlenebilmektedir. Hatta bir bölge içinde dahi yapı malzemesi (kerpiç, ahşap, taş, betonarme vs.) oldukça değişiklik gösterebilmektedir. Tabii ki bu değişiklikleri meydana getiren amillerin başında mekânsal özelliklerin yanında insanların meşgul olduğu ekonomik faaliyetlerde belirleyici olabilmektedir. Günümüze göre ulaşımın daha zor olduğu geçmiş dönemlerde insanlar, mesken

yapımında öncelikle yakın çevresinde var olan malzemeyi kullanmasından başka civarında olan ahşap ve taş gibi malzemelerden de istifade ettiği görülebilmektedir (Tunçdilek, 1956: 92-106).

Ülkemizin hemen her yerinde mağara yerleşmelerinden başlamak suretiyle höyüklerin varlığı yerleşme tarihinin oldukça eskilere gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim ülkemizde ilkçağlardan beri var olan yerleşme merkezlerinin tespit edilmesi; araştırılmayı ve çalışılmayı bekleyen birçok höyük yerleşmesinin varlığı ve arkeolojik kazılar vasıtasıyla henüz ortaya çıkarılmamış ya da keşfedilmemiş yerleşmelerin de var olduğu göz önüne alındığında yaşadığımız toprakların yerleşme açısından ne denli tarihi ve önemli bir merkez olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Anadolu'da yerleşmenin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan doğal koşullara günümüzde bilim ve teknoloji imkanlarının iyileşmesine bağlı olarak bir noktaya kadar karşı konulabilse de, hala etkisini sürdürdüğü bilinen bir gerçektir. Geçmiş dönemlerde, insanların sahip olduğu teknolojik imkanların sınırlılığı nedeniyle doğal koşulların yerleşmeleri günümüze nispetle daha fazla etkilediği muhakkaktır. Bu nedenle ülkemizde tarih öncesi ve tarihi çağlarda kurulan yerleşmeler; yerşekli, iklim, su kaynakları, verimli tarım alanları, ulaşım, güvenlik gibi faktörlere bağlı olarak kurulmuştur. Büyük merkezi devletlerin kurulduğu zamanlarda bu topraklarda, ülke içerisinde güvenlik riski ortadan kalksa da savaş, isyan ve eşkıyalık faaliyetlerinin yaşandığı zaman dilimlerinde tekrar güvenlik problemi ön plana çıkıyor ve yerleşmelerin kuruluş yerini değiştirmesine ya da mevcut yerleşmelerin etrafını sur şeklinde yapılarla çevirmek suretiyle birtakım tedbirler alınmasına sebebiyet veriyordu. Anadolu'da tarihi derinliği olan pek çok şehirde ve yer yer kırsal alanda korunma amaçlı surların ve kalelerin mevcudiyeti bu durumun açık bir göstergesi niteliğindedir.

Tarihi devirlerde doğal ortam koşullarının uygun olduğu mekânlarda kurulan yerleşmelerin gerek kırsal alanda gerekse şehirlerde günümüzde hala varlığını devam ettirdiği görülebilmektedir. Ancak doğal ortam koşullarının ihmal edildiği ya da zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler ile bir ya da birkaç (siyasi, sosyal ve ekonomik) şartın değişmesi, o yerleşmenin terk edilerek harabe haline gelmesine

neden olmuştur. Tarih öncesi dönemlerden kalan höyükler, antik yerleşim merkezleri ve takip eden süreçte kırsal alanda ülkemizde birçok ören, viran ve harabe olarak isimlendirilen yerlerin mevcudiyeti doğal şartların ya da siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin olumsuzlaşmasının bir neticesi olarak değerlendirilebilir. İşte doğal ve beşeri koşullarda meydana gelen değişimler, tarihi süreç içerisinde yerleşmelerin buna verdiği tepkiler, uyum sağlama ya da bir çözüm yolu bularak söz konusu değişiklikleri kendi lehine çevirebilme yetisi yerleşmenin evrimi şeklinde ifade edilebilir. Yerleşme coğrafyası için evrim şöyle tanımlanabilir: belirli koşullar içinde ortaya çıkacak yeni faktörlere ve onların ortaya çıkardığı koşullara uyum sağlama yetisidir (Tunçdilek, 1986: 4).

Paleolitik dönemde ağaç dalları üzerinde yaşayan insanın özellikle Neolitik dönemde sosyo-ekonomik yapının ilerlemesine bağlı olarak yer seçimindeki faktörler de artmıştır. Zira başta sadece korunma duygusu baskın iken Neolitik dönemle birlikte üretim ve mesken yapımı için ihtiyaç duyulan malzemelerin temin edileceği mekân, güvenli bir ortamda geceleme, yaşamsal zorunluluklarını yerine getirme güdüsü ve su kaynaklarına yakınlık gibi faktörler de eklenmiştir (Tunçdilek, 1986: 3-4).

Anadolu çok zengin ve renkli coğrafi özelliklere sahip olması nedeniyle eskiden beri çok farklı kültürler, ekonomik faaliyetler ve uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Kısa mesafelerde dahi fazlaca değişen coğrafi özelliklere ve tarihî zenginliğe sahip olmasına bağlı olarak, başta ekonomik faaliyetler olmak üzere, yerleşmeler, meskenler, kültürel özellikler farklı karakterler kazanmıştır. Yerleşmeler, bu farklılıktan en fazla payını alan öğelerden biri olmuş ve Türkiye topraklarında her bakımdan birbirinden çok farklı olan yerleşme şekil ve türleri ortaya çıkmıştır (Gümüüşü, 2001: 23).

Yerleşmeler bir canlıya benzetilebilir ki, bu suretle doğar, büyür, gelişir ve nihayet ölür (Tunçdilek, 1986: 1). Ancak canlılardan bir farkla yerleşmelerin yaşam süresi ona egemen olan uygarlığın, o mekânda yaşayan insanların devamlılığı, yerleşmeyi sürdürmedeki kararlılık ve başarısı ile ilgilidir.

Oldukça çeşitlilik arz eden Anadolu'daki yerleşmeleri, fizikî görünüşlerine göre “şekil itibariyle toplu, dağınık ve yol boyu yerleşmeler olarak üçe ayrılmaktadır.

Yerleşmelerin tür bakımından ayrımında ise daha çok fonksiyonel özellikler göz önünde bulundurulmaktadır. Buna göre insanların bir yerde bütün yıl faaliyette olmaları “sürekli yerleşmeleri”, geçici bir süre faaliyette olmaları ise “geçici yerleşmeleri” oluşturmaktadır. Sürekli yerleşmelerde, fonksiyonel sınıflama genellikle “şehir, kasaba ve köy” olarak üçe ayrılırken, geçici yerleşmeler de “yayla, kışla, mezraa, kom, oba, dam, ağıl vb.” şeklinde yapılmaktadır. Esasında hangi tür yerleşme olursa olsun, bütün yerleşmelerin fonksiyonları temelde aynı olup, bunlar üç kısma ayrılarak değerlendirilebilir. Birincisi, bütün yerleşme merkezleri orada yaşayan insanların “ikametini” imkan verir. İkincisi, yerleşme merkezleri, barındırdığı insanlar sayesinde “hammadde ve/veya mamul madde” üretir. Sonuncusu ise bu ikisine göre daha geniş bir yelpazesi olan “hizmet” üretimidir. Çağın bilimsel ve teknolojik düzeyine göre yöntemler değişse de bütün yerleşme merkezleri, ya bunların hepsini gerçekleştirmişler ya da bunlardan en az ikisine, yani biri ikamet olmak üzere diğerlerinden birine imkan sağlamışlardır. Geçmiş dönemlerde daha belirgin olan bu ayrım, bugün o derece karışık kaynaşmıştır ki hemen hemen bütün yerleşme merkezleri bu fonksiyonlardan üçünü de barındırır hale gelmiştir (Gümüştü, 2001: 24)

Yerleşik yaşamın temel gereksinimlerini sunduğu olanaklar ile birçok uygarlığa yurtluk etmiş Anadolu, yüzeyinde ve toprak derinliğinde evrensel kültürel gelişime katkıda bulunmuş sayısız toplulukların eşsiz birikimine tanıklık eden bulgularını barındırır. Genelde küresel, özelde ise Akdeniz kültürlerinin birçok bilinmezine yönelik beklentilerine cevap veren bilimsel etkinliklere sahne olan Anadolu, yeni bulgu ve belgeleriyle heyecan uyandıran bir birikimin hamisi olarak uzantıları günümüzde algılanan köklü uygarlıkların da açık müzesi durumundadır (Özkaya ve Coşkun, 2008: 86).

Geçmiş dönemlerde meydana gelen doğal faktörlerin değişmesi özellikle de buzul devirlerinin sona ermesi, tüm insanlık tarihi açısından bir miladı temsil eder. Doğal koşulların uygun hale gelmesi, yerleşme şekli (Neolitik döneme gelindiğinde artık göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçiş) açısından da önemli kilometre taşlarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim yapılan arkeolojik çalışmalar ile bu durum ortaya konulmuş ve konulmaya devam edilmektedir. Yapılan çalışmalar

Paleolitik dönemden itibaren birtakım değerlendirmeler yapmamıza imkan verecek niteliktedir.

Eski Taş Devri adı da verilen, Paleolitik Devir tarih öncesi çağların en eskisi, en uzun süreni (yaklaşık M.Ö. 500.000-15.000 yılları arasını kapsamaktadır) ve yaşam için en zorlu olanıdır. İnsanlık buzul dönemlerinin olumsuz iklim koşullarını yaşamış, birbirini izleyen soğuk ve sıcak dönemlerden etkilenen bitki ve hayvan topluluklarının peşinden yer değiştirmiştir. Bu dönemde yaşanan zorluklar nedeniyle nüfusta birtakım azalmalar meydana gelmiş ancak tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin Akdeniz kıyılarının Antalya bölümü kesimi, Paleolitik'te insanın barınması ve avlanması için en uygun yerlerden birisi olmuştur. Gerçekten Toros dağlarının yapısını oluşturan kalkerler (kireçtaşı) içinde çoğunluğu erimeler ile meydana gelen mağaralar barınma imkanı sağlarken, kireçtaşının susuz ortamında karstik su kaynaklarına inen yabani hayvan sürülerinden avlanarak beslenmeyi de kolaylaştırmıştır (Gümüşçü, Kılıç, Çınar ve Uğur, 2011: 60). Paleolitik döneme ilişkin araştırmalar ülkemizde sınırlı olmakla birlikte Marmara Bölgesi'nde, Büyük Çekmece Gölü kuzeyinde Eskice Sırtı, Kilyos yakınlarında Gümüşdere, İstanbul Boğazı'nın doğusunda Kefken Paleolitik dönem insanların bu sahalardan geçtiğini göstermektedir. Bu dönemi yansıtan ilk buluntu yerlerinden birisi de ülkemizde Konya yakınlarında yaklaşık olarak 600.000 yıl öncelerine tarihlenen Dursunlu, diğeri ise İstanbul'un hemen batısında küçük Çekmece Gölü'nün kuzeyindeki Yarımburgaz Mağarası'dır (Özdoğan, 2011e: 30-31).

Paleolitik Çağı Mezolitik Çağ izlemekte ve bu dönem Neolitik öncesi aşamaya karşılık gelmektedir. Bu dönemde Pleistosen buzulları yavaş yavaş çekilmeye başlamış, dünya ikliminde yaşanan ısınmayla orta enlemler insanların yaşamasına daha elverişli bir hale gelmiştir. Buzullar her yerde aynı süratle geri çekilmediğinden yeryüzünün değişik bölgelerindeki insan toplulukları bu aşamaya değişik zamanlarda ulaşmıştır. Mezolitik Çağ, jeolojideki Holosen'e karşılık gelir. Bu çağda insanlar, yaşamlarını toplayıcılık ve avcılıkla sürdürmüşler, rengineyi; eti, boynuzu ve kemiğinden yararlanan bir av hayvanı olmuştur. Küçük taş (mikrolit) araçlar, silahlar daha önceki çağlarda yapılanlardan oldukça farklıdır. İnsanların yaşadığı barınaklar, iklimdeki iyileşmeye, ısınmaya koşut olarak artık derin mağaralar değil, kaya oyukları ve sığınaklardır. Balıkçılık ve kabuklu hayvan

toplayıcılığı, Mezolitik insanını ırmak, göl, bataklık, deniz kıyılarına yerleşmeye zorlamıştır. Ön Asya'da iklim daha çabuk ısınmış, bu nedenle Avrupa'dan daha önce Mezolitik Çağ bu bölgede başlamış ancak daha kısa sürmüştür (Özdemir, 2004: 177).

Bazen Epipaleolitik dönem olarak da isimlendirilen Mezolitik dönem Paleolitik'ten Neolitik Çağ'a geçişi hazırlayan bir süreç görünümündedir (Sevin, 2002: 14-16). Bu dönemde, insanların beslenme alışkanlıklarında değişiklikler meydana gelmiş, protein ağırlıklı ürünlerin yerini artık çeşitli yemiş, bitki ve kökleri almıştır. Bu durum ileride Neolitik Çağ'ı hazırlayan önemli kilometre taşlarından birisidir. Mezolitik Çağ'ın önemli özelliklerinden birisi de dünyadaki kültürel çeşitliliğin, farklı aletlerle tanıdığımız çok sayıda kültür bölgesinin ortaya çıkmasıdır (Özdoğan, 2011d: 49-50). Bu dönemi temsil eden aletler Türkiye'nin kuzeyinde Samsun civarında Tekkeköy, Isparta Göller Bölgesi'ndeki Baradiz mevkiinde, Antalya Beldibi, Karain ve Çarkini mağaralarında, Ankara Keçiören ve Güdül'de bulunmuştur. Yoğun olarak ise İstanbul Boğazı'nın iki yakasında, Ürgüp Göreme yöresinde, Balıkesir, Kahramanmaraş-Adıyaman arsında, Malatya-Elazığ civarında ve Şanlıurfa Birecik, Suruç ilçelerinde, Konya Pınarbaşı, Karadeniz kıyı kumları üzerinde Ağaçalı, Gümüşdere, Akçalı, Şile, Ambarlıderesi, Gelibolu Yarımadası'nda Akbaş Şehitliği ve ören mevkiinde rastlanmıştır. Ayrıca az miktarda Kars, Bayburt ve Erzurum civarında da ortaya çıkarılmıştır (Gümüşçü vd., 2011: 63).

Yerleşmelere dair bu genel bilgilerden sonra uzun bir yerleşme tarihine sahip olan Anadolu'da araştırma sahalarımız olan Manisa ve Konya özelinde yerleşmenin Neolitik dönemden itibaren yaşanan evrimine geçilebilir. Tabii ki böylesine tarihi derinliği olan ve kültürel anlamda çok büyük zenginlikleri ihtiva eden bir sahada yerleşmenin evrimini yazmak, değerlendirmek oldukça güç bir iştir. Ancak eldeki araştırma ve alan okumalarından elde edilen bir perspektif ile konu ele alınmaya gayret edilecektir.

1.1. BAŞLANGIÇTAN TÜRK FETHİNE KADAR MANİSA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ

Manisa çevresi, Gediz Nehri ve kollarının akış gösterdiği graben üzerinde teşekkül etmiş verimli bir ova, iktisadi faaliyetlere uygun bir iklim ve jeomorfolojik yapı sebebiyle oldukça eski bir iskan geçmişine sahip sahalardan birisidir. Özellikle doğu-batı ticaretinde önemli yolların Manisa çevresinden geçmesi bu mekânın, ekonomik açıdan ayrı bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Manisa çevresi bu özellikleriyle önemli bir medeniyet merkezi olma hüviyetini geçmişten günümüze sürdürmüştür.

Manisa çevresinde yakın zamanda yapılan yüzey araştırmaları neticesinde Neolitik Çağ'ın son dönemlerine ait (Nuriye ve Koldere etrafında) birtakım buluntular tespit edilmiştir. Ancak Neolitik dönemin başlangıç devrelerine ait bir buluntuya henüz rastlanmamıştır (Akdeniz, 2011: 1-46). Bu da ileride yapılacak kazılarla mümkün olabilecektir. Zira Manisa çevresinde yüzey araştırmaları neticesinde Neolitik devrin sonlarına ait buluntular tespit edilmiş olmasına rağmen buluntu merkezlerinde herhangi bir kazı işlemi gerçekleştirilmemiştir. Bu durumda sahaya ilişkin olarak Neolitik döneme ait bilgilerin oldukça sınırlı ve yetersiz kalmasının başlıca nedenidir. İleride yapılacak olan arkeolojik araştırmalar neticesinde bu dönem açık ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulabilecektir.

Ege dünyası M.Ö. yaklaşık 3000 yıllarından başlayarak Tunç Çağı olarak isimlendirilen döneme girmiştir. Kalkolitik Çağ, Anadolu'nun batısında en az araştırma yapılan dönemler arasında yer almaktadır. Bu nedenle döneme ait bilgiler oldukça sınırlıdır (Efe, 2011: 198). Özellikle Anadolu'nun batı kıyıları bağlamında bu dönemi temsil eden önemli buluntu merkezi ise Troia'dır (Korfmann, 2011: 238). Nitekim Troia'nın I.-V. tabakaları İlk Tunç Çağı ile ilgilidir. Bir kale görünümüne sahip olan İlk Tunç Çağı Troia'sında megaron planlı yapılar bulunmakta olup etrafı surlar ile çevrilmiştir (Tekin, 2011: 44).³ French tarafından Manisa'nın kuzey ve

---

³ Troia M.Ö. 3. bin yılda şehir olma özelliğini gösteren bir yerleşim merkezidir. Yapılan kazılar neticesinde üst üste inşa edilmiş şehir tespit edilmiştir. Truva I etrafı tarla taşlarından yapılmış surlarla çevrili alçak bir tepenin üzerine kurulmuş şatodur. Friedrich Williams, 1993. *Ege Medeniyetleri Tarihi*, (Çev. M. Kalaycıoğlu) Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, s. 21. Surun içindeki alanda birbirine paralel birtakım duvarlar bulunmuş, bunların ince

kuzeydoğu kesimlerinde yapılan yüzey araştırmasındaki buluntular ile Hacılar ve Troia’da çıkan buluntular karşılaştırmak suretiyle birtakım sonuçlara varılmaya gayret edilmiştir. Buna göre French, Alibeyli, Arpalı, Hacırâhmanlı ve Halitpaşa’da rastladığı buluntuları M.Ö. 4. bin yıla, Nuriye ve Ulucak’takileri ise M.Ö. 3 bin yıla tarihlenmiştir. Ulaşılan veriler ve bilgiler yardımıyla Manisa çevresinde M.Ö. 3 bin yılda yerleşme yoğunluğunun fazla olduğu anlaşılmıştır (Akşit, 1983: 26).

Manisa çevresindeki ilk yerleşme merkezinin kuruluş tarihi bugün net olarak bilinmemektedir. Ancak günümüz Manisa şehrinin 7 kilometre doğusunda ilk yerleşim birimi olarak kabul edilen Tantalıs harabelerinin M.Ö. 2. bin yıla değin gittiği ve ilk yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir. Takip eden süreçte Deniz Kavimleri Göçleri (Ege Göçleri) esnasında Tantalıs şehrinin harap olmasının ardından aynı yerde Sipylos şehri kurulmuştur. Günümüze Manisa şehri olarak ulaşan Magnesia’nın ise M.Ö. VII. yüzyıldan evvel Magnetler tarafından kurulduğu sanılmaktadır (Akşit, 1983: 28-42).

M.Ö. 2. bin yılına gelindiğinde Anadolu’nun batı kesimlerinde siyasi ve askeri anlamda önemli bir güç yoktur. Ülke, en meşhuru Arzava olan birtakım beylikler arasında paylaşılmış durumdadır. Bu dönemde Yunanistan’da hüküm süren Akhalar (Mikenler) (M.Ö. XVI-XV. yüzyıllarda itibaren) Batı Anadolu kıyılarında ticari koloniler kurmuşlardır. M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreğinde Asur Ticaret kolonileri Çağı adı verilen dönemde meydana getirilen karum ve vabartum’lar Asurlu tüccarların Mezopotamya ile Anadolu arasında gerçekleştirdikleri ticari etkinliklerin odak noktasını oluşturmuştur. Ancak Mezopotamya ile yapılan ticaretin Ege Dünyası ve Manisa çevresi ile olan etkileri konusu açık değildir (Tekin, 2011: 54-55).

Kızılırmak kavsi içerisinde devlet kuran Hititlerin egemenliğinin Batı Anadolu’ya değin ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Batı Anadolu’da Arzawa ülkesinin merkezi olan Apasa’nın, Efes kentinin Hititler zamanındaki adı olduğu düşünülmektedir (Alp, 2001: 50). Gediz Vadisi ve çevresi ise Hititler tarafından

---

uzun dikdörtgen evler meydana getirdiği anlaşılmıştır. Temeller balık kılıcı tarzında tertip edilmiş ve araları killi çamurlarla doldurulmuş tarla taşlarından yapılmıştır. Üst kısımları ise yatay hatlarla pekiştirilmiş kerpiçten meydana gelmektedir. Arif Müfid Mansel, 2014. *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 28.

“Seha Irmağı Yöresi” olarak isimlendiriliyordu. Güneyinde bulunan Mira ve Arzawa Krallığı’ndan ayrılan yönetimlerle birlikte, “Seha Irmağı Ülkesi” Hititler için arada ayaklanan vasal devletlerdendi (Cahill, 2012: 95). Manisa çevresinin Hititlerin egemenlikleri altında kaldığına dair sahada bulunan Kybele kabartması ve anıtlar delil olarak gösterilebilir. Kybele tasviri Tantalıs kalıntılarının doğusunda bulunurken Hitit anıtları ise Karabel geçidi üzerinde Nif yakınlarında yer almaktadır. Karabel geçidi üzerinde bulunan figür Gavur-kalesi ve Boğazköy’deki tanrı tasvirlerine benzeyen bir savaşıdır. Söz konusu bu ipuçları Hititlerin Batı Anadolu’da dominyon kurma girişimleri sırasında Lidyalılar ile karşı karşıya geldiklerini göstermektedir. Sahanın sosyal ve politik manada Hitit etkisi altında kalmasının ötesinde bölge Hitit kralları tarafından yönetilmiştir (Akşit, 1983: 31-36).

Akha uygarlığının (M.Ö. 1200-1150) son bulduğu dönem ile Anadolu’nun Pers Egemenliği’ne girdiği M.Ö. VI. yüzyıl arasındaki dönemde Batı ve Güney Anadolu’da bazı önemli uygarlıklar meydana gelmiştir. Eski Yunanca’nın değişik lehçelerini konuşan bu topluluklar, Batı Anadolu’da özellikle krallık şeklinde yönetilen kent devletleri kurmuşlardır. Yapısal olarak bir kent devleti, dinsel, politik ve yönetim birimlerinin yer aldığı bir merkezi kısım ile bunun çevresindeki ekonomik faaliyet alanı durumunda bulunan diğer bir ifadeyle tarımsal üretimin yapıldığı kesimden (khora) oluşurdu. Kentin merkezi, genellikle, “akropolis” adı verilen yüksekçe bir tepe üzerindeki, etrafı surlarla çevrili alandı. Akropolis’te meclis vb. yönetim binaları ve tapınak gibi dinsel yapılar yer alırdı. Bunun dışında kalan sahada ise diğer kamu binaları ile sivil halkın meskenleri bulunurdu. Demir Çağı’na damgasını vuran ve Ege dünyası ile kısmen ilişkili olan bu uygarlıklardan birisi de Manisa çevresinde hakim olan Lydia uygarlığıdır (Tekin, 2011: 63-90).

Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) grabenlerini kapsayan bölgeye İlkçağ’da Lidya adı verilmekteydi. Bu aynı zamanda Anadolu’ya özgü bir uygarlığa da isim olmuştur (Sevin, 1982b: 246). Lidya çevresi sahip olduğu tarımsal potansiyelin ve zengin yeraltı kaynaklarının yanı sıra geniş ormanlara ve yaylara sahip bir sahaydı (Cahill, 2012: 92). Lidya’nın kuzeyinde Mysia, güneyinde Karia, batısında Ionia, doğusunda ise Phrygia bölgeleri bulunmaktaydı. M.Ö. 2. bin yılda siyasi egemenlikleri oluşturan Lydia’lıların kökeni Anadolu’nun Tunç Çağı’na kadar gitmektedir (Tekin, 2011: 90-93). Lidyalıların kurulmuş olduğu saha Hermos (Gediz)

Nehri kolları tarım ve içme suyu ihtiyacının karşılanması için uygundu. Yağışların yeterli olması ve bitki örtüsü sayesinde kereste ihtiyacı rahatlıkla karşılanabiliyordu. Kil yatakları bakımından zengin olması tabak, çanak yapımı için elverişli bir imkan sağlıyordu. Tmolos Dağları (Bozdağlar) üzerinde bulunan mermer yatakları sayesinde Lidyalılar zamanında lahit ve yontu yapımında kullanılıyordu. Koyun, keçi ve atların beslenebileceği otlaklar vardı. İşte Lydia bölgesi söz konusu doğal zenginlikleri ile önemli bir iskan sahası olmuştur. Lidyanın başkenti Sardeis'te küçük lambacı ve çömlekçi dükkanlarının bulunduğu pazar yerleri mevcuttu. Sardeisliler yalnızca Ege kıyılarındaki İonia kentleri ile değil Yunanistan kent devletleri ile de ekonomik ilişkilerde bulunmuşlardır (Sevin, 1982b: 246-258). Lydia Krallığının insanlık tarihine en büyük hediyesi hiç şüphesiz sikkenin icat edilmesidir (Tekin, 2011: 93; Demir, 2014: 268-271). Bu büyük keşif İlkçağ dünyasının ekonomik gelişimini büyük ölçüde hızlandırmış, hatta tarihi akışını değiştirmiştir. Para sisteminin icadı modern ekonominin temelini oluşturmuştur (Sevin, 1982b: 256; Akurgal, 2000: 286).

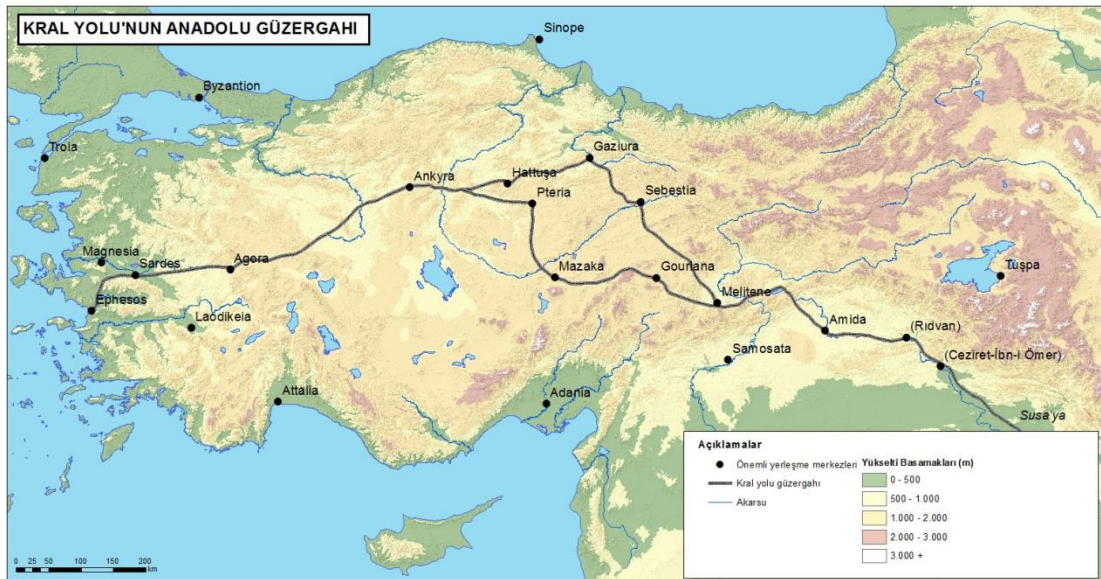
Lidyalılar ile ilgili en önemli bilgilerin elde edildiği kaynaklar M.Ö. VII-IV. yüzyıllar arasına tarihlenen mezarlardır. Bilgilerin çoğu Sart Çayı çevresindeki mezarlıklardan ve Gediz Nehri ile Marmara Gölü arasında yer alan Bintepe Tümülüsü'nden gelmektedir. Tümülüslerin uzaktan rahatça görülebilecek noktalara yapılmış olması bunların seçki zümreler için yapıldığını göstermektedir. M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Pers egemenliği ile birlikte tümülüs geleneği gerileme dönemine girmiştir (Roosevelt, 2012: 122-127).

M.Ö. VI. yüzyıl ortasında Med Devleti'nin birdenbire çöküşü Kyros yönetimindeki Persler'in yükselişi Ön Asya'da siyasi denge ciddi değişikliğe uğramıştır (Sevin, 1982a: 268). Nitekim M.Ö. 546 yılında Persler Akdeniz ve Ege ticaretini elinde tutma arzusunun önündeki en büyük engel Batı Anadolu'daki Lydialıları yenerek başkent Sardeis'i ele geçirmiştir. Böylece Magnesia çevresinde 200 yıl sürecek Pers egemenliği başlamıştır. Persler Anadolu'yu satraplıklar şeklinde idare etmişlerdir. Bu dönemde Anadolu'daki iki önemli satraplık merkezi Sardeis (Manisa Sart) ve Daskyleion (Ergili) idi. Bu dönemde Manisa çevresi hususiyile

Sardeis'i savunma sistemi, mütevazı evleri ve güzel paredeisos⁴ları ile önemli bir kentti (Tekin, 2011: 95-97). Sardeis merkezli Sparda satraplığı Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytennia bölgelerini içine alıyordu (Sevin, 1982a: 270). Bu dönemde, Persler'e karşı gerçekleştirilen birtakım ayaklanmalar neticesinde Magnesia şehri ve kırsal alan zarar görmüştür (Akşit, 1983: 46).

Perslerin 200 yıl boyunca Anadolu'yu egemenlikleri altında tutmalarının en önemli nedenleri arasında kurdukları düzenli yol ağının mevcudiyetidir. Bu yollardan en uzun ve en önemlisi Batı Anadolu'da Ephesus ve Sardeis ile Susa arasındaki ünlü "Kral Yolu"dur. Yol, Phrygia topraklarını kat ederek Ankyra, Kappodokia, Yukarı Fırat ve Babylonia'dan geçerek Susa'ya ulaşıyordu (Gümüşçü vd., 2011: 143-145). Herodotos'un verdiği bilgilere göre yolun uzunluğu 2500 kilometreyi buluyor ve yolculuk üç ayda tamamlanabiliyordu. Yol boyunca inşa edilen dinlenme tesisleri bulunuyor ve yol güvenliği her eyalette satraplar tarafından sağlanıyordu (Sevin, 1982a: 275) (Harita 7).

Harita 7. Kral Yolu'nun Anadolu Güzergahı

Kaynak: Gümüşçü vd., 2011.

⁴ Paredeisos, Yunanca bir kelime olup Perslerdeki ev parklarını ifade etmektedir. Bkz. Tekin, 2011. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, kitabın sözlük kısmı.

Kral yolunun Magnesia'nın doğusundan geçmesi ve Magnesia'nın oldukça önemli bir şehir olan Sardeis'e olan yakınlığı gibi faktörler şehir çevresine ticari ve ekonomik açıdan önemli avantajlar sağlamış olmalıdır (Akşit, 1983: 49). Söz konusu Kral Yolu, doğal elverişliliği hasebiyle Magnesia ve çevresinin ticari bir merkez olma hüviyetini kazanmasında etkili olmuştur. Bu durum da hiç şüphesiz sahadaki yerleşmelerin kuruluş ve devamlılığında önemli bir etken olarak değerlendirilebilir.

M.Ö. 334 yılında doğu seferine çıkan İskender Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Anadolu'ya ayak basmıştır. Perlesler ile Granikos'un (Bigaçay)'un doğu kıyısında mücadeleyi kazanan İskender'e Anadolu'nun kapıları açılmıştır (Mansel, 2014: 455). Daha sonra güneye inerek Sardeis'e yönelen İskender kente yaklaştığında Lydia satrabı ve beraberindeki heyet tarafından karşılanarak şehrin teslim olacağını bildirmişlerdir. Böylece Sardeies ve Magnesia Büyük İskender'in egemenliği altına girmiştir. İskender bu sahada sadece idarecileri değiştirmiş yerel yönetim mekanizmasını bozmamıştır (Tekin, 2011: 125-127). Sardeislere ve bütün Lidyalılara bağımsızlık tanınması ile Magnesiialılar da Pers egemenliğinden çıkarak hürriyetlerine kavuşmuştur. Belki de en önemli husus kendi kendilerini yönetebilme hürriyetine sahip olmalarıdır (Akşit, 1983: 57-58). İskender fethettiği bölgelerde Persler'den kalma yolları onartmış, gerekli olan yerlere yenilerinin yapılmasını sağlamıştır. Ticari anlamda gelişmeye uygun noktalarda yeni şehirler kurdurarak buralara insanları iskan ederek canlılık kazandırmıştır. Persler döneminde mevcut olan posta örgütünü daha düzenli hale getirmiştir (Özsait, 1982: 287). İskender egemenliği döneminde Anadolu satraplık şeklinde yönetilmeye devam edilmiştir. Manisa çevresi de merkezi Sardeis olan Lydia satraplığının içinde kalmıştır (Akşit, 1983: 58).

Büyük İskender'in ölümünden (M.Ö. 323) sonra onun fethettiği topraklarda komutanları arasında bir egemenlik mücadelesi yaşanmıştır (Tekin, 2011: 144). İskender komutanlarından olan Perdikkas Lydia Menandros'unu hakimiyeti altına almıştır (M.Ö.321). Böylece Magnesia çevresi Perdikkas idaresinde kalmıştır. M.Ö. 319 yılında komutanlar arasında yaşanan mücadele neticesinde Magnesia çevresi Antigonos'un egemenliği altına girmiştir. M.Ö. 301 yılında ise Lysimakhos'un hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 221 yılında komutanlar arasında devam eden mücadeleler neticesinde bütün Küçük Asya gibi Seleukhos I'in hakimiyet sahasında

kalmıştır. Kısa süre sonra Antiokhos I'in idaresi altına girmiştir (M.Ö. 281/280). Antiokhos I ile Bergama devleti arasında gerçekleşen mücadeleyi Bergamalılar'ın kazanması (M.Ö. 263) sonucunda Magnesia çevresi tabi hale gelmiştir. M.Ö. 220 Bergama devletinin gerilemesine bağlı olarak Magnesia yine Selukhosların egemenliği altına (M.Ö. 220) girmiştir (Akşit, 1983: 59-73). Seleukhoslar zamanında Magnesia gerek stratejik ve gerekse ticari konumu nedeniyle özel bir öneme sahip olmuştur. Nitekim Seleukhoslar Magnesia'yı askeri muhkem bir mevki olarak kullanmışlardır. Magnesia'nın batıda denize olan yakınlığı, Yunan şehirleri ile olan ilişkisi ve diğer taraftan Anadolu'nun iç kısımları ile olan bağlantı yolu üzerinde yer alması gibi nedenlerden dolayı tarihi süreçte önemini korumaya devam etmiştir (Akşit, 1983: 86-87). M.Ö. 189 yılında Romalılar ve onların Bergamalı müttefikleri ile Antiokhos'un Magnesia yakınlarında giriştikleri mücadele neticesinde Lydia Romalıların Anadolu'daki Ephesos merkezli eyaleti haline gelmiştir (Cahill, 2012: 105).

Roma egemenliğine girdikten sonra Magnesia çevresi Asya eyaleti içinde yer almıştır. Roma hakimiyeti döneminde Magnesia bir ticari merkez olarak önemini korumuştur. M.S. 17 meydana gelen bir deprem sebebiyle Magnesia çevresi ciddi tahribata uğramıştır. Bu dönemde bölgede bulunan şehirlerin beş yıllık vergisinin affedilmesi depremin yol açtığı zararın boyutunu göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur. İmparator Diocletianus (M.S. 284-305) zamanında yeni bir idare sistemi uygulanarak ülke on iki idari bölgeye ayrılmış ve her birinin başına da bir vali atanmıştır. Böylece Magnesia'da III. Asiana bölgesine dahil olmuştur. M.S. 293 yılında ülkenin genişliği nedeniyle Diocletianus kendine yakın dört arkadaşına bölüştürmek suretiyle dörtlü idare sistemi getirmiştir. Magnesia, Nikomedia'da (İzmit) ikamet eden Diocletianus ile ona bağlı Kayser Galerius'un hakimiyeti altına girmiştir (Akşit, 1983: 105).

M.S. 395 yılında Theodosius ölüm yatağında imparatorluğu iki oğlu arasında paylaşırması ile Roma doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış oldu. Doğu Roma tarihi süreç içerisinde Bizans olarak isimlendirilecektir. Magnesia ve çevresi de Doğu Roma içinde kalmıştır. Magnesia şehrinin etrafı surlarla çevrilmiş ve bir kale ile güçlendirilmiştir (Akşit, 1983: 133). Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir. VII. yüzyıldan itibaren Thrakesion Theması için yer almıştır. Gerek

bu yüzyılda ve gerekse daha sonraki yüzyıllarda devam eden Arap akınlarına uğrayan Manisa çevresi Bizans'ın saha üzerindeki hakimiyetinde önemli bir değişiklik olmamıştır (Anonim, 1983: 5533).

Bizans hakimiyeti sırasında Manisa şehri ve çevresi, özellikle XII. yüzyıl sonlarında önem kazanmaya başlamıştır. 1204'te gerçekleşen Latin İstilas sonucu Anadolu topraklarında adeta bir sürgün dönemi yaşayan Bizans, İznik'te tesis ettiği İznik Devleti, yapılan anlaşmalar ve mücadeleler neticesinde topraklarını Manisa çevresini de içine alacak şekilde genişletmiştir. Böylece İznik Devleti için Manisa önemli şehirler arasındaki yerini almıştır. Özellikle doğu-batı istikametinde ana ulaşım ağı üzerinde olan Manisa, imparatorluk hazinesinin ve darphanesinin merkezi haline getirilmiştir. Bu durum coğrafi potansiyelinin yanı sıra Manisa şehrinin önemini daha da artıran hususlar arasında yer almaktadır. Ayrıca I. Manuel Komnenos zamanında Türk akınlarını durdurmak için oluşturulan savunma sistemi (Neokastra teması) Laskarisler döneminde daha da önem kazanarak Manisa çevresini de içine alacak şekilde düzenlenmiştir. Bu durum hem şehrin önemini göstermekte hem de güçlü bir savunma sistemine sahip olduğu fikrini uyandırmaktadır (Ermiş, Gündüz Küskü ve Yılmaz, 2016: 252-253). Sahada XIII. yüzyıl sonundan itibaren Türk akınları başlayacak, Manisa çevresinin fethi ve Saruhanoğulları Beyliği'nin teşekkülü ile tam manasıyla Türk hâkimiyeti tesis edilecektir.

1.2. TÜRK FETHİNDEN XVI. YÜZYILA KADAR MANİSA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ

Anadolu'nun batı kesiminin Türkleşme İslamlaşma süreci Doğu ve Orta Anadolu'dan farklı bir gelişim arz eder. Zira Doğu ve Orta Anadolu'nun Türkleşmesi büyük ölçüde XI. ve XII. yüzyılda gerçekleşmişken Batı Anadolu'nun Türkleşme süreci XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın ilk yarısını kapsamaktadır. Hal böyle olunca araştırma alanlarımız içerisinde bulunan Manisa'nın da bu bölgede yer alması Türkleşme konusunu Batı Anadolu özelinde ele almayı zorunlu kılmaktadır.

1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu içlerinde ilerleyen akıncı komutanların esasında Ege kıyılarına kadar uzandığı buralarda geçici de olsa hakimiyet kurduğu fakat kalıcı olamadığı görülmektedir. Örneğin 1081-1093 yılları arasında Ayasuluk çevresinde Tanrıvermiş; İzmir çevresinde ise Çaka Bey tarafından beylikler kurulmuştur. 1096 senesinde Haçlı birliklerinin Anadolu'ya ulaşması ile birlikte Batı Anadolu'yu Türkler terk etmek zorunda kalmışlardı (Gümüüşçü vd., 2011: 198-199).

Batı Anadolu'nun özellikle de araştırma alanımız Manisa çevresinin fethi ve Türkleşmesi XIII. yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyılın ilk yarısı arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'da elinde kalan bu son toprakları kaybetmesi, XIII. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede kurulan Türkmen Beyliklerinin başarısı olduğu kadar, 1261 yılında Bizans başkentinin yeniden İstanbul'a nakledilmesinden sonra imparatorluğun siyasî, askerî ve ekonomik yapısında meydana gelen değişikliklerle de ilgilidir (Ayönü, 2012: 117).

Türkleşme süreci Batı Anadolu'da XIII. yüzyılın son çeyreğinde başlayabilmiştir. Zira 1202 yılında başlayan IV. Haçlı seferinde Bizans'ın başkenti İstanbul'un Haçlılar tarafından işgali ile birlikte Bizans önde gelenleri henüz Latinler tarafından ele geçirilmemiş sahalara kaçarak yerel halkın da desteği ile Bizans'ın devamı için devletler kurmuşlardı (İznik, Epir ve Trabzon'da). Bunlardan İznik İmparatorluğu I. Theodoros Laskaris önderliğinde kurulmuştur. Kurulan bu devletlerin amacı başkentlerini Latin işgalinden kurtararak Bizans'ın yeniden ihyasının sağlamaktır. Bizans imparatorluğunun temel kurumlarını İznik'e taşıyarak

yeniden bir diriliş başlatılarak, İstanbul'a tekrar geçilinceye dek, imparatorluğun siyasi ve dini merkezi haline gelmiştir (Ayönü, 2009: 6-7).

Bizans'ın idare merkezinin doğuya kayması ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı yönündeki ilerleyişi durdurulmuştur. Anadolu'da doğu sınırının güvenlik altına alınması Komnenos hanedanı (1081-1180) döneminde yapılan eyalet yönetiminin tema sistemine göre düzenlenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemenin amacı batı yönünde Türk akınlarına karşı Batı Anadolu'nun zenginliklerini korumaktır. Türkler, özellikle I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde Batı Anadolu'daki Bizans egemenlik sahalarına yoğun taarruzlar gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle İmparator, doğu sınırının güçlendirilmesi amacıyla matuf olarak Khliara (Kırkağaç), Pergamon (Bergama) ve Atramytion (Edremit) gibi önemli merkezleri ve etrafındaki bölgeleri içine alan Neokastra temasını kurmuştur. Onun ölümü (1180) ile birlikte savunma sistemi de çökmüş ve Türk akınlarına karşı hiçbir şey yapmayan merkezi idareye karşı yerel halkın ciddi tepkisi oluşmuştur (Ayönü, 2009: 8).

Başlangıçta Kırkağaç, Bergama ve Edremit'i kapsayan kale (neokastron) inşa faaliyetleri daha sonra Hermos (Gediz) ve Kaikos (Bakırçay) vadileri arasındaki kırsal alanda yaşayan halkın güvenliğinin sağlanması amacıyla yaygınlaştırılmıştır. Yeni inşa edilen neokastronlardan sonra bölge iskana elverişli duruma gelmiş ve nüfus artmıştır. Sağlanan güvenli ortamda halk tarımsal faaliyetleri rahatça yapılabilmiş, üretim ve verimlilik artmıştır (Tok, 2010: 303-311).

Bizans ile Selçuklular arasında Amasra'dan Sakarya Nehri'ne paralel olarak güneye ve doğuya doğru inen sınır bir yay şeklinde Anadolu'nun güney sahillerinde bulunan Dalaman Çayı'na kadar uzanıyordu. Ancak Bizans açısından sınır sorununu teşkil eden nokta Anadolu'nun güneybatısında özellikle Menderes havzasında büyük sürüleri ile dolaşan Türkmen grupları teşkil ediyordu. Söz konusu sınırın tam anlamıyla güvenliği Laskaris'in ölümünden sonra tahta oturan damadı III. Ioannes Vatatzes (1222-1254) zamanında gerçekleşmiştir. Vatatzes tahta geçtikten kısa süre sonra idare merkezi Batı Anadolu'ya (Nymfaion/Kemalpaşa) taşınmıştır (Ayönü, 2009: 11). Magnesia (Manisa) III. Ioannes Dukas Vatatzes döneminde (1222-1254) imparatorluğun fiilen merkezidir. Bu dönemde hazine yönetimi Magnesia'dan kontrol ediliyordu. Magnesia kalesinin surları bu dönemde tamir edilmiştir (Tok,

2010: 311-312). Önemli yollar üzerinde bulunan bu noktaya yönetimin taşınması bu bölgedeki tahkimatin artırılması Türk akınlarına karşı Bizanslıların başarılı olmasını sağlamıştır (Ayönü, 2009: 11).

1261 yılında VIII. Mihail Paleologos (1259-1261) Bizans İmparatorluğu'nu yeniden İstanbul'a taşımıştır. Başkent'in İznik'ten İstanbul'a taşınması tüm dikkatlerin batıya kaymasına neden olmuştur. Bu durum Bizans'ın Anadolu'da yer alan eyaletleri için bir felaket döneminin başlangıcını teşkil etmiştir. Artan giderleri karşılamak için vergi yükünün artmasına bağlı olarak Anadolu'daki Bizans köylüleri zor durumda kalmış, ayrıca toprak tasarrufunda yapılan değişiklikler sonucunda da sınır savunmasında görev yapan askerlerin imtiyazları kaldırılmıştı. Ağır vergilerle yoksullaşan Anadolu halkı, tüm kaynakların İstanbul ve Avrupa için harcanmasından rahatsızdı. Belki hepsinden önemlisi doğuda sınır güvenliğinde bulunan askerlerin batıya kaydırılması ve onların yerini ise tecrübesiz ücretli askerlerin almasıdır. Hazinesinden zamanında ücretleri gönderilmeyen askerler yerlerini terk etmiş ve bu bölgeler savunmasız hale gelmiştir. Devrin Bizans tarih yazarı Pachymeres'in ifadesiyle, İmparatorluğun kaynaklarını bilinçsizce harcayan VIII. Mikhail, açığı kapatmak için Anadolu eyaletlerinde yaşayan ahali üzerine ağır vergiler yüklemiştir. Ağır vergileri ödemekte güçlük çeken Bizans halkı, kendilerini daha adaletli davranan Türklerin tarafına geçmeye başlamış ve böylece Türkler, kendi saflarına geçen ahalinin rehberliğinde Bizans topraklarını ele geçirmişlerdi. Ayrıca daha önceleri Bizans topraklarına akınlar düzenledikten sonra geri dönen Türkler şimdi ele geçirdikleri sahalara yerleşmekteydiler (Ayönü, 2012: 117-118; Ayönü, 2009: 14).

Başkent'in İstanbul'a taşınması ve arkasından zincirleme meydana gelen siyasi, askeri ve toplumsal olaylar neticesinde Bizans'ın doğu savunması çökmüştü. Zira başkent'in İznik'e taşınması sürecinde oluşan otorite boşluğu nedeniyle İtalyan denizciler Akdeniz'deki adaların çoğuna, Franklar Yunanistan'a, Bulgarlar ve Sırlar ise Balkan yarımadasının kuzey kısmına hakim olmuşlardı. Bu manzara karşısında Bizans imparatoru askeri politikasının önceliğini Balkanlara kaydırды. Sınırdaki kalelerin tamirine yönelik birtakım girişimlerde bulunan Bizans, artık bu konuda başarılı olamadı. Fırsatı ganimete çeviren Türkler akınlarını artırarak Batı Anadolu'da önemli ilerlemeler kaydettiler. Batı Anadolu'da Bizans'ın kaderine terk ettiği sahada Türkler sahillere uzanan nehir vadilerini keşfederek Kaikos (Bakırçay),

Hermos (Gediz), Kaystros (Küçük Menderes) ve Meandros (Büyük Menderes) boyunca akınlarını yoğunlaştırmışlardır. Böylece Türkler Menderes Nehri'nin güneyinde yer alan sahayı büyük ölçüde ele geçirdiler. Özellikle Moğol istilasının taziyki ile Anadolu'ya akın akın gelen nüfus kitlesini uca, Bizans sınırına kanalize edilmesiyle bu bölgelere yerleştiler. Moğolların Anadolu'dan çekilmesini takip eden süreçte bu Türk boyları Bizans'a olan akınlarını devam ettirerek hakim oldukları bölgelerde kendi yerel idarelerini kuracaklardır. İstanbul'un yeniden başkent olması ve merkezin oraya taşınmasından 10 yıl sonra Türkler Paphlagonia bölgesinden Pamphylia bölgesine değin uzanan tüm Bizans topraklarına akınlar düzenliyordu. VIII. Mikhail'in 1282 yılında öldüğünde Bizans'ın Anadolu'daki tüm eyaletleri neredeyse Türker'in eline geçmişti (Ayönü, 2009: 15; Tok, 2010: 312).

1290'lı yıllardan itibaren uç bölgesi olan Batı Anadolu'da Saruhan Bey faaliyet göstermeye başlamıştır. 1300'lere gelindiğinde Saruhan Bey'in Manisa çevresindeki akınları sonucunda bazı merkezler ele geçirilmiş ve Manisa şehri abluka altına alınmıştır. Saruhan Bey Bizanslılar tarafından Batı Anadolu'ya sevk edilen Katalan birliğiyle mücadele etmiştir. 1304 yılından itibaren abluka siyasetine hız vererek Manisa çevresinde birçok yere hakim konuma gelmiştir. Oldukça muhkem bir kaleye ve güçlü bir istihkama sahip olan şehri 1310 yılından sonra fethedebilmiştir (Emecen, 2009: 170-171). Böylece Manisa çevresinde önemli bir üs olan Bizans şehri kalıcı bir şekilde Türklerin eline geçmiştir.

Saruhanogulları Beyliği (kuruluşu 1313) de Batı Anadolu uç kesiminde 1290'lı yıllardan itibaren faaliyet gösteren Saruhan Bey tarafından Manisa merkezli olarak kurulmasından itibaren Türk yerleşmesi egemen olmuştur. Osmanlının kesin ilhakına değin yaklaşık 90 yıl Gediz Havzası'na hakim olan Saruhanogulları, bu bölgenin Türkleşmesine hizmet ederek çeşitli imar ve bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Saruhan ili bu devirde, Manisa, Tarhaniyat (Menemen), Nif, Akhisar, Güzelhisar, Demirci, Adala, Marmara, Mandehorya (Kemaliye), Ilıcak, Kayacık, Gördük (Gördek), Gördüs (Gördes), gibi şehir ve kasabaları bünyesinde bulunduruyordu (Emecen, 1989: 2). Kuzeyde Karesiogulları, doğuda Germiyanogulları ve güneyde Aydınogulları ile komşu olan beylik Batı Anadolu'daki Karesi, Aydın ve Menteşe gibi denizci Türkmen beylikleri arasında yer almaktaydı (Emecen, 2009: 170).

Saha egemenliğinin sağlanması için ardından şehir ve kırsal alanlarında iskan ve imar faaliyetleri ile bu topraklar kalıcı Türk yurdu haline gelmiştir. Sahanın Türk yurdu haline gelme sürecinde tüm Anadolu’da uygulandığı üzere Saruhan beyleri yurt kurmak ve vatan tutmak isteyen kişilere birtakım muafiyetler sağlamanın yanında araziler temlik ederek vakıf kurmalarını temin etmişlerdir. Nitekim Saruhan Sancağı’nda, Saruhanoğulları beyleri tarafından temlik edilen zaviye ve zaviye fonksiyonlu birimlerin sayısı 87’dir. Bunlardan 25’i zaviye, 53’ü çiftlik ve 9’u da mezarlardan oluşmaktadır (Demirtaş ve Yiğit, 2015). Şehyerler, gaziler, alpler, ahiler gibi toplumun önde gelen kişilerine devlet ricalinin kolaylıklar ve muafiyetler sağlamak suretiyle Batı Anadolu’da Manisa çevresinin Türkleşme ve İslamlaşma sürecini hızlandırmışlardır. Kısa süre içerisinde Türkmenlerin yurt tuttuğu bu saha tüm birimleriyle iktisaden faal hale gelmiştir. Gerek yerleşik ahali ve gerekse konar-göçer grupların Manisa çevresinde yurt tutmaları ile iskan deseni şekillenmiştir.

Manisa çevresine Saruhanoğullarının fethi ile birlikte belirginleşen iskan sürecine ilişkin olarak toponimik veriler bazı önemli hususlara işaret etmektedir. XVI. yüzyıl tahrir defterlerindeki yerleşme listeleri değerlendirildiğinde sahadaki yerleşme birimlerinin isimlerin neredeyse tümüyle Türkçe olması dikkat çeken bir durumdur. Bu da şunu göstermektedir ki, sahanın süreç içerisinde Bizans dönemi idarecilerinin yaptığı baskılar, bölgenin maruz kaldığı akınlar, gerçekleşen savaş ve mücadeleler sırasında büyük ölçüde boşalmış olduğudur. Söz konusu bu durumlara bağlı olarak ortaya çıkan nüfus azlığı ve iskan yoğunluğundaki seyrekliği ve hususiyle kırsal alanların iktisaden atıl durumu Türklerin egemenliği ile birlikte değişmiş ve yeniden hayat bulmuştur. Ancak Bizans döneminde yerleşme olup adı unutulmuş ya da Türkler geldiği zaman kültürel aktarımın bir şekilde gerçekleşmemesi sebebiyle isim devam etmemiş ama “kilise”, “papaz” gibi isimlerle geçmişte bir iskan mahalli olduğuna dair fikir veren yerleşmelerin olduğu (Çatal Kilise, Kebe Kilise, Kenise, Papaslık gibi) burada ifade edilmelidir (Yiğit ve Demirtaş 2015).

Saruhanoğulları zamanında önemli imar ve iskan faaliyetlerine sahne olan Manisa çevresi 1390 yılında Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına savaş olmaksızın ilhak edilmiştir (Karadeniz, 2011: 12; Emecen, 2012: 83). Ancak 1402 Ankara Savaşı sonrasında Saruhanoğulları beyliği tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Osmanoğulları arasında meydana gelen taht mücadelesini kazanan Çelebi Mehmed

eliyle (1411'den sonra ve 1415'ten önce) bölge de Osmanlı egemenliği sağlamıştır. Çelebi Mehmed Manisa çevresine tam hakimiyeti sağladıktan sonra burayı bir sancak (Saruhan sancağı) haline getirmiştir (Emecen, 2009: 172-173). Yiğit ve Demirtaş tarafından yapılan bir çalışmada Manisa Kazası sınırları dahilinde vakıf defterleri, şer'iyeye sicili ve ilgili literatürden istifade edilerek Saruhanoğulları dönemine referans gönderen kayıtlardan hareket edilerek Saruhanoğullarından Osmanlı'ya intikal eden yerleşmeler tespit edilmiştir. Bu çalışma neticesinde Saruhanoğulları'ndan Osmanlıya intikal eden 95 yerleşme merkezi olduğu ortaya konulmuştur (Yiğit ve Demirtaş, 2015). Tabii ki vakıf köyü olmayan ya da ilgili çalışma kapsamında kullanılan kaynaklarda geçmeyen Osmanlıya intikal eden köylerin de mevcut olduğu hatırdadır.

Sahada Osmanlı idari teşkilatının ve sisteminin tesis edilmesinin ardından Manisa XVI. yüzyıl sonuna değin Osmanlı şehzadelerinin saltanat tecrübesi kazandıkları bir merkez olması hasebiyle Batı Anadolu'nun önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir (Emecen, 1989: 22).

***

XI. yüzyıldan itibaren Türk akıncılarının faaliyetleri ve arkasından gelen konar-göçer ve yerleşik ahalinin gerek kır gerekse şehir alanlarında yerleşmesi ile birlikte Anadolu'da iskan yeniden düzenlenmiş ve yeni bir boyut kazanmıştır. Zira yaşanan savaşlar, Bizans yerel idarecilerinin halk üzerindeki baskı ve zulümleri nedeniyle, Türk fütuhata adeta Anadolu'daki yerleşmeler için bir can suyu niteliği taşımıştır. Zira Anadolu'ya gelen konar-göçer, köylü ve şehirli nüfus kendilerine uygun noktalara yerleşerek iskan merkezlerinin devamına, iskan olmayan iktisaden atıl bir vaziyette bulunan Anadolu kırsalını iskanın ve üretimin bir parçası haline getirmişlerdir. Şehirlerde ilk başta mevcut gayrimüslimler ile yaşayan Türkler, kurdukları mahalleler ve iş kolları sayesinde karşılıklı etkileşim ile şehirdeki iş bölümünde de yerlerini almışlardır. Bu noktada yapılan cami, medrese, han, zaviye gibi yapılar ile dini ve sosyal hayattaki ihtiyaçlarını karşılayarak yekvücut halde imar ve üretim faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Şehirlerde kurulan zaviyeler sayesinde halk dini, siyasi ve içtimai hayatın gereklerine uygun bilgi aktarımlarının gerçekleştirildiği bir sivil toplum kuruluşu olarak önemli roller üstlenmişlerdir. Keza

bu zaviyelerin etrafında yeni meskenlerin yapılması ve zaman içerisinde belirli bir yekune ulaşması ile mahalleler teşkil etmiştir. Söz konusu bu zaviyeler bu yönüyle mahalle nüvelerini oluşturma özelliğine de sahiptir.

Kırsal alanda ise konar-göçer gruplar Anadolu ve Bizans sınırlarında faaliyetlerini devam ettirerek yurt tutma ve iktisaden faal olma cihetiyle önemli roller üstlenmişlerdir. Yaylak ve kışlakları arasında ritmik hareketler yapan konar-göçer grupların kışlak merkezleri süreç içerisinde daimi iskan merkezleri olan köylere dönüşmüştür. Nitekim bu durum kışla/kışlak ekli ve adlı yerleşme isimleri (Hatay Yayladağı ilçesi Kışlak köyü, Çorum Mecitözü ilçesi Kışlacık köyü gibi) olarak günümüze değin ulaşmıştır. Benzer bir şekilde doğal ve beşeri şartların müsait olduğu sahalarda yaylalar, güzleler de daimi yerleşmelere dönüşerek iskanın kalıcı ve devamlı olmasını sağlamıştır. Ülkemizde yayla olarak dönemlik yerleşmeye konu olanların yanında daimi iskan merkezi haline gelenlerde (Hatay Yayladağı ilçesi, Alanya Yaylalı köyü gibi) bulunmaktadır.

Bizans döneminde atıl ve üretim dışı kalan kırsal alan gelen konar-göçer grupların dışında yerleşik hayat tarzını benimseyen Türkler tarafından Bizans'tan kalan köylere eklemelenmek veya onların harabe haline gelmiş kuruluş yerlerini kullanmak suretiyle iskanın devam ettirildiği ya da yeniden ihya edildiği kır yerleşmeleri mevcuttur. Nitekim bu durumu Türkçe olmayan ancak Türkçe söylenişe uygun hale getirilerek telaffuz edilen Bizans'tan devralınan yer ve yerleşme adları göstermektedir. Konya çevresinde Sille, Kilistra, Botsa ve Detse gibi köyler bu duruma verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

Verilen bu bilgilerin ardından Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde iskan şekil ve özelliklerine dair bazı hususları yapılan çalışmalar kapsamında belirtmekte fayda vardır:

Mükrimin Halil Yinaç Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra yerleştikleri ya da yeniden kurdukları şehirleri üç gruba ayırarak değerlendirmektedir (Yinaç, 2013: 138). a) Türklerin mevcut olan eski Anadolu şehirlerine yerleşerek yerli halk ile karışması ancak kendileri fatih ve Müslüman olmaları nedeniyle daha seçkin bir sınıf halinde bulunmaları. b) Anadolu'nun fethi sırasında akınlara maruz kalan veya savaş ve mücadele neticesinde elde edilen ya da askeri bir nedenle tahrip edilen şehirlerin

üzerine veya civarına yeniden kurulan şehirler. c) Askeri amaçla ya da iktisadi zorunluluklar nedeniyle yeniden kurulan şehirler.

Şehirlerde durum bu şekilde özetlenebilirken kırsal alandaki duruma ilişkin olarak Alattin Aköz tarafından Anadolu kırsalında üç farklı yerleşim modelinden söz edilmektedir (Aköz, 2014: 172): Birincisi mevcut köylere gelen Türklerin dahil olarak Müslim, gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı köylerdir. Söz konusu bu köyler en kadim ve kırsal alandaki en kalabalık köyleri oluşturur. Bu tip köylerin Türk iskanından önceki isimleri büyük ölçüde korudukları ağız ve söyleniş özelliklerine bağlı olarak küçük değişikliklerin meydana geldiği görülür. İkincisi ise Türkler geldiklerinde daha önce var olan yerleşmenin terkedilmiş/boşalmış olan köylere konması suretiyle yeniden şenlendirmek şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tür köylerin isimlerinde daha çok viran, kilise adlı/ekli yerleşmeler olduğu görülmektedir. Üçüncü model ise doğrudan fetih sonrasında Türkler tarafından kurulan köyler olup bunların isimleri ise tamamen Türkçe'dir. Türk ad verme geleneklerine göre farklı isimlerin verildiği görülmekle birlikte en yaygın olanları Türk boy adları, aşiret adları, şahıs adları, coğrafi yapıya ilişkin olanlardır.

Osman Gümüşçü vd. tarafından yukarıda ana ekseni verilen kır ve şehir iskan biçimlerine yönelik olarak Malazgirt sonrası için üçlü iskan modeli önerilmiştir: a)Yaşayan kadim yerleşmelere iskan, b)Terk edilmiş yerleşmelere iskan, c)Yeni kurulan yerleşmelere iskan.

a-Yaşayan kadim yerleşmelere iskan: Bu başlık altına alınan yerleşmeler de iki gruba ayrılmıştır. a) Kökleri antik çağlar ve hatta daha eski dönemlere uzanan Bizans kentsel yerleşmeleri ile kırsal iskan merkezlerine yerleşerek, Bizanslılarla birlikte yaşayan Türklerin, eski yerleşmelere eklenmesi ile iskanın devam ettirilmesi. b) Bu şekilde iskanın başladığı yerleşmelere, bazen Bizans yerleşme merkezine değil de hemen yakınına kurulan yerleşmelerde iskanın sürdürülmesi (Gümüşçü vd., 2016: 105).

Türk fütuhâtı öncesinde var olan ve fethi takip eden süreçte aynı noktada iskanın devam ederek günümüzde de mevcut olan şehir ve köy yerleşmeleri bunlara örnek teşkil etmektedir. Söz konusu yerleşmelerin isimleri de büyük ölçüde korunmuş, sadece bazı küçük ağız ve söyleniş özelliklerine bağlı değişimler

yaşanmıştır. Nitekim bu duruma örnek olarak; İstanbul (Konstantinopolis), Konya eski adı İkonium, Manisa eski adı Magnesia verilebilir. Kırsal alanda da benzer örnekler görmek mümkündür. XVI. yüzyıl Konya kazası dahilinde olan ve bugün devam eden yerleşmelerden Bulumya, Botsa, Kirvad, Suğara Türkleşme öncesindeki isimlerini büyük ölçüde günümüze taşımışlardır.

Türkleşme sürecinde bazı iskan merkezlerinde kadimden gelen sit alanı kullanılmayarak oraya yakın bir nokta tercih edilmiştir. Bu durumda eski sit alanı kullanılmadığı için yerleşmenin önceki adı da terkedilerek yeni bir isim verilmiştir. Bu durum Denizli örneğinde Doğan Kuban tarafından şöyle açıklanmıştır (Kuban, 1968: 59-60):

“Türkler, Laodicea yakınında, adını ondan alan Ladik (Denizli) şehrini kurdular. Türklerin eski şehirler ve kastralar yakınında yeni yerleşmeler kurmalarının bir başka örneği Eskişehir’dir: Eskişehir Dorylaeum’dan üç kilometre uzaklıktadır. İyi su kaynakları civarında kurulmuş olan Eskişehir, çok eski devirlerden beri iskan edilmiş bir yöre idi.”

b-Terk edilmiş yerleşmelere iskan: Bizans döneminde terk edilmiş veya harabe haline gelmiş kırsal ve kentsel eski yerleşme merkezleri üzerine veya yakınına kurulan Türk yerleşmeleri (Gümüüşü vd., 2016: 106).

Türkler Anadolu’ya geldiklerinde birçok yerleşmenin özellikle kırsal alanda bulunanların büyük ölçüde tarihi süreçte meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik sebepler ile terkedildiği anlaşılmaktadır. Türkleşme sürecine ilişkin araştırmalar gerçekleştiren birçok bilim adamının eserlerinde Anadolu’nun fetihlerden önce büyük ölçüde boşaldığı ancak az sayıdaki nüfusun kale şehirlerde, etrafı surlar ile çevrili müstahkem mekânlarda hayatlarını devam ettirdiği dile getirilmektedir (Koç, 2006: 241; Anzerlioğlu, 2002: 225-266; Turan, 1971/1997). İşte böyle bir durumda Türkleşme süreci ile birlikte bu topraklara gelen Türkler daha önce iskan kalıntısı/harabesi bulunan terk edilmiş iskan ünitelerine yerleşmişlerdir. Tahrir defterlerine yansıyan verilerde görüldüğü kadarıyla XVI. yüzyıl Anadolu’sunda viran adlı/ekli yerleşmelerin oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Türkler bu sahaya geldikleri zaman bir kısım yerleşmelerin harap ve viran halde olduğunu görmüşler, ad verirken de bu özelliğe göz önünde bulundurarak isimlendirmiş olmalıdırlar. Böylece ülkemizde arşiv belgelerinde ve topografya haritalarında viran adlı/ekli yer ve yerleşme isimleri ortaya çıkmıştır (Yiğit, 2017b: 197).

c-Yeni kurulan yerleşmelere iskan: Büyük kısmı kırsal yerleşme, özellikle geçici kırsal yerleşme olan ve doğrudan Türkler tarafından, deyim yerindeyse tamamen “sıfırdan” kurulan yerleşmeler. Sıfırdan kurulan yerleşmelerin belki çok büyük kısmını kırsal yerleşme merkezleri oluşturmaktadır. İster yerleşik isterse konar-göçerlerin kurduğu ismi Türkçe olan bütün kırsal iskan merkezleri bu gruba girmektedir. Kırsal alandakiler kadar yaygın olmasa da sıfırdan kurulan şehirlerde mevcuttur. Bunlara, Seydişehir, Yenişehir, Nevşehir, Ergene, Karapınar, Sungurlu, Ordu, Gülşehir gibi yerleşmeler örnek olarak verilebilir (Gümüüşü vd., 2016: 107).

Anadolu kırsalında boş arazilerde yerleşme kuruluşuna uygun olan mekânlarda sıfırdan iskan merkezleri de teşekkül etmiştir. Bu noktada bir bey ya da ilgili boyun önde gelen kişinin tarihi tekamül ve tecrübesi ile seçtiği uygun mekâna yeni bir yerleşme kuruluyor ve buraya Türk ad verme gelenek ve göreneklerine uygun bir isim veriliyordu. Ad vermede bazen mekâna ait coğrafi özellikler etkili olabildiği gibi kurucu kişi ya da boy ve cemaatin adı da dikkate alınabiliyordu. Söz konusu bu durum tahrir defterlerinde bulunun yerleşme isimlerinde açık bir şekilde görülebilmektedir.

Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde parçalanmış büyük boy yapılarına mensup küçük grupların ve bunların temsilcilerinin iskan süreci Osmanlılar döneminde Anadolu sathında giderek daha da genişledi. Bu dönemde Horasan erenleri ya da Rum abdalları diye anılan, çoğu bir kabileye mensup, hatta bir obanın /boyun önde gelen temsilcisi niteliğindeki baba ve abdal lakaplı dervişlerin Anadolu sathına yayılmış vaziyette kendi inşa ettikleri tekke ve zaviyeler aracılığı ile yerleşik hayata geçmeleri ve etrafında toplanan bireyleri yerleşik hale getirme noktasındaki fonksiyonları dikkate değer bir durumdur. Hacı Bektaş-ı Veli, Emirci Sultan, Barak Baba, Dede Garkın, Saru Saltık gibi dervişler daha çok ana yol güzergahlarına ve ıssız geçitlere konarak tekke inşa etmişlerdi. Buralardan gelen geçenlere dini ve sosyal hizmetler sunarken gayri müslim komşuların da İslamlaşmasında önemli rol üstlenmişlerdi. Bunlar XIV. yüzyıldan itibaren Balkanlar’da da faaliyet yürüttüler. Dervişler kendi boylarından olan veya olmayan, Anadolu’da büyük kitlelerden kopup küçük gruplar halinde ayrılan obaların veya ailelerin tekkelere yakın bölgelerde yerleşmesine ve toprakla uğraşmalarına ön ayak olmuşlardı (Koç, 2016b: 659).

Kırsal kesimde iskan merkezi kuranlar arasında Barkan tarafından ifade edilen “Kolonizatör Türk Dervişleri”nin (Barkan, 1942: 284-353) ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu dervişler şehirlerin dışında kırsal mekânda, uc bölgelerde, çeşitli yollar üzerinde ve ıssız bir geçitte kurdukları zaviyeler ile öncü bir karakol ve iskan çekirdeklerini tesis eden başlangıç faktörü niteliği taşıyordu. Şöyle ki bir şeyh veya ulu kişi gelip boş, iskanın olmadığı bir mekâna zaviyesini kuruyor, daha sonra o mekâna gelenlere öncülük ve rehberlik etmesinin yanında zaviyedeki şeyhin etrafında toplanan kişiler buralarda kendilerine mesken yaparak kırsal alanda üretim faaliyetleri gerçekleştiriyorlardı. Böylece atıl vaziyetteki araziler bir taraftan iktisaden faal hale gelirken diğer taraftan da başlangıçta tek bir zaviye binasının bulunduğu mekânda artan meskenler ile bir daimi yerleşme vücut buluyordu. Bu yönüyle zaviyeler, kırsal alanda ve sınır boylarında hem ileri bir karakol hem de iskan nüvelerini oluşturan başlangıç unsurudur.

1.3. BAŞLANGIÇTAN TÜRK FETHİNE KADAR KONYA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ

Konya çevresi sahip olduğu yer şekilleri, iklim özellikleri, toprak yapısı, su kaynaklarının mevcudiyeti, tarım alanları ve ulaşım imkanları gibi özellikleri, kısaca coğrafi potansiyeli sayesinde, tarihin her döneminde önemli bir iskan merkezi olagelmiştir. Özellikle Holosen olarak isimlendirilen ve günümüz iklim koşullarının egemen olmaya başladığı zamandan itibaren Anadolu sathında yerleşik hayatın ilk ortaya çıktığı merkezlerin bu sahada yer alması bahsedilen durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Son buzul çağının sona ermesi ile birlikte Anadolu genelinde ılıman bir iklim dönemine girilmiş ve ilk iskan çekirdekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Konya gölünün sularının çekilmesi ile birlikte henüz tarımsal faaliyetleri gerçekleştiremeyen insanoğlu avcılık ve toplayıcılık ile hayatını idame ettiriyordu. Bu dönemde insanların kaya sığınakları önündeki açık alanlarda yerleşmeler kurduğu görülmektedir. Epipaleolitik (Geç-Yontma Taş) Dönem olarak isimlendirilen bu dönemi temsil eden yerleşmeler (İsmil yakınında Derviş'in Hanı, Karaman-Süleyman Hacı Köyü) Konya'nın yaklaşık 60 km doğusunda bulunmaktadır. Konya Karatay ilçesinde bulunan *Boncuklu Höyük Göbekli Tepe*'nin (M.Ö. 10.000 yıllarına ait olduğu düşünülen bu yerleşme) *Nevali Çori Avcı Toplayıcı Köyler* ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir (Bahar, 2013: 240).

İnsanların ilk barınaklarına beşiklik eden Toros dağlarının hemen kuzeyinde bulunması, geçmişte Konya çevresinin önemli bir yerleşme merkezi olmasını sağlayan hususlar arasındadır. Zira avcılık toplayıcılık ile hayatını devam ettiren insanlar, Konya çevresinde bulunan göl ve su kaynaklarının kenarlarında yerleşik yaşama geçme fırsatı bulmuşlardır. Bu durumun en güzel delili hiç şüphesiz bugün özellikle Konya ovasında nerdeyse adım başına bir höyükle karşılaşılması durumudur. Bazılarında kazı yapılmaya başlanmış olsa da sahada uzun yıllar arkeologları meşgul edecek derecede çok höyük yerleşmesi bulunmaktadır. Söz konusu bu manzara, Konya ve çevresinin yerleşik hayata geçişte önemli bir mekân olduğunu göstermesinin yanı sıra sahanın iskan geçmişinin derinliğine dair fikir vermesi açısından da ayrıca dikkate değer bir durumdur.

İnsanların uzun süren avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamından sonra tarım yapmaya, hayvan evcilleştirmeye ve sabit köyler kurmaya başladığı Neolitik Çağ 6 bin yıllık bir dönemi kapsar. Bu çağ yalnızca teknolojiye önemli yeniliklerin çıkması değil, toplumun yaşam biçimi, hayata bakışı ve düzeninde de köklü değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdir (Özdoğan, 2011b: 56). Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan Neolitik Dönem (Yeni Taş Dönemi/Cıvalı Taş Devri) insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir. Bu dönemin ana öğeleri, geçici doğal barınaklardan kalıcı köy yaşamı; avcılık ve toplayıcılıktan da üretime yani tarım ve hayvancılığa geçiş şeklinde özetlenebilir (Sevin, 2002: 18-19).

Neolitik Çağ, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ olarak iki bölümü ayrılır. Bu bölümlenme sadece kilden kap kacak yapımı gibi yeni bir teknolojinin ortaya çıkmasına bağlı değildir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da yerleşik yaşam ve bunun gereği yeni bir mimari, köy yaşantısı ortaya çıkarak beslenmeye tahıllar ve evcilleşme sürecindeki hayvanlar giderek daha fazla katılır, ancak avcılık ve toplayıcılık hala yaşamın temelini oluşturur. Buna karşın Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ile birlikte çiftçiliğe, besin üretimine dayalı ekonomik model tüm kurallarıyla birlikte yerleşmeye başlar ve toplumsal hayatın her kademesine yansır (Özdoğan, 2011b: 56). Konya çevresi Çanak Çömleksiz (Akeramik) Neolitik Yerleşmeler Dönemi'nde (M.Ö. 8000-7000) ziraat ve hayvancılık faaliyetleri başlamıştır. Bu dönem yerleşmeleri, Hayıroğlu Boncuklu, Seydişehir Suberde, Beyşehir Erbaba, Höyük Çukurkent, Can Hasan III, Çatalhöyük ile temsil edilmektedir (Bahar, 2013: 241).

Bu devirde birbirinden farklı iki çekirdek bölge olarak; Yakınoğu Neolitik'i diye adlandırılan Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu'nun güney kısımlarının dahil olduğu birinci bölge ve Orta Anadolu'da özellikle Konya, Niçe çevresi ikinci bölge olarak değerlendirilebilir (Gümüşçü vd., 2011: 56). Orta Anadolu'da Güneydoğu Anadolu'dan daha farklı bir mimari ve yerleşim anlayışı geleneğinin olduğu ve M.Ö. 6. bin yılın sonuna yani Erken Kalkolitik Çağın bitişine kadar gelişerek devam ettiği anlaşılmaktadır. Orta Anadolu mimarisi, Güneydoğu'daki çağdaşlarına göre çok daha eşitcil ve tekdüze bir görünüm arz eder. En erken örneklerini gördüğümüz Aşıklı Höyük (Aksaray), Canhasan III (Karaman) yerleşmeleri ve daha sonraki Neolitik Dönem yapılarının birbirine çok benzediği

görülmektedir. Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük'te ortaya çıkarılan yerleşme düzeni Doğu Anadolu'daki çağdaşlarından oldukça farklıdır. Yakınoğu'da serpiştirilmiş, birbirinden bağımsız yapı birimlerinin yerine Orta Anadolu'da bütün yapıların bitişik düzende, birbirine eklenmiş, dar yollarla ayrılmış kalabalık mahalleler olduğu görülmektedir. Orta Anadolu'da kerpiç mimari ile birlikte özenle sıvalı ev, taban ve duvarları belirgin olarak karşımıza çıkar. Aşıklı höyükte görülen bu mimari daha sonra gelişerek Anadolu köy mimarisini oluşturmuştur. Çatalhöyükte ise evler, Aşıklıhöyükte olduğu gibi tek katlı ve düz damlıdır. Taş temele sahip olmayan düz duvarlar, ahşap dikme ve kirişlerle desteklenmiştir. Evler birbirine bitişik ve çoğunun dışa bakan yüzeyleri arasında hiçbir açıklık yoktur. Mahalleler oluşturacak şekilde kümelenmiş evlerin arasında sokak bulunmaz ancak zaman zaman büyük avlular ve ağllar yer alır. Bölme duvarları bulunmayan her yapı 25 metrekare genişliğinde ve dörtgen bir ana oda ile dar bir ya da birkaç depodan oluşur. Genellikle kapısız olan bu meskenlere damlardaki açıklıktan ahşap merdivenlerle girilir (Türkcan, 2012b: 14-15).

M.Ö. 7000-5500 yılları arasındaki dönemi kapsayan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem sonunda avcılık artık beslenme için hayati önemini yitirmiş, günümüzde olduğu gibi boş vakit uğraşı haline gelmiştir. Buna karşın başta buğday ve arpa olmak üzere mercimek ve baklagillerin yoğun olarak ekilip biçildiği ve giderek bunların tür çeşidinin arttığı bir süreç yaşanmıştır. Ayrıca, tarımsal faaliyetlerin temel bir ekonomik girdi haline dönüşmesiyle birlikte yeni tarım alanları açılması sonucunda ormanlık ve çayırılık alanlarda antropojenik tahripler başlamıştır. Çiftçiliğe dayalı tipik bir köy yaşantısı sisteminin tüm kuralları ile oturmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ sonunda artan nüfusla birlikte büyük yerleşmeler Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'da ya tamamen ortadan kalkmış ya da önemli ölçüde küçülmüştür. Orta Anadolu ve Göller Bölgesi'nde yerleşme sayılarında belirgin bir artış göze çarpar. Söz konusu bölgelerde Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerin sayısı 20 iken Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmelerin sayısı 100'ü aşmaktadır (Özdoğan, 2011a: 78-80).

Orta Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ ile birlikte hızlı bir nüfus artışı ve Neolitik kültür bölgesinin yayılma süreci izlenir. Orta Anadolu Konya Çumra ilçesi yakınlarında bulunan Çatalhöyük Neolitik Çağ'ın tüm gelişmelerini

büyük bir zenginlikle yansıtır. Konya havzasındaki yerleşmeler kerpiçten ve oldukça büyük yerleşme birimleri şeklindedir. Kullanılan mekânlar önceki dönemlere göre daha büyük ve karmaşık bir plana sahiptir (Özdoğan, 2011a: 85-88).

Çatalhöyük 1950'li yıllarda J. Mellart tarafından, Orta Anadolu'da yaptığı yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş ve kazılar 1961 yılında başlamıştır (Hodder, 2011a: 87). Günümüzden 9000 yıl öncesine tarihlenen Çatalhöyük, nüfusu 3000-8000 arasında olan bir yerleşim birimidir. M.Ö. 7400-M.Ö.6000 yılları arasında 1400 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. İlgili mekânda yaşayan insanlar evlerini terk edip onları toprakla örttükten sonra üstlerine yenilerini yapmaları suretiyle 18 katlı bir yerleşim alanı ortaya çıkmıştır (Hodder, 2011b: 7). Çumra ilçe merkezinin 11 kilometre kuzeyindeki höyük doğu ve batı olmak üzere iki yerleşme yerinden oluşmaktadır. Şimdiye dek kesintisiz 14 yapı katı incelenebilen Doğu Çatalhöyük'ün Erken Neolitik Çağ yerleşmesi binden fazla konut ve 8 bin kişiyi bulduğu sanılan nüfusuyla Yakın Doğu'nun bilinen en büyük köy ya da kasabalarından biridir (Sevin, 2002: 48-49). Çatalhöyük, gelişmiş, uzmanlaşmış ekonomik faaliyetlerin ve bölgelerarası ticaretin odaklaştığı bir merkezdi ama bir yönetim işlevi içermiyordu ve bir yönetici sınıf oluşmamıştı. Bu durumun nedeni ekonomik yapının çeşitlenmesi ve uzmanlaşmanın ortaya çıkmasına rağmen elde edilen artık ürünün oldukça sınırlı olmasıdır (Aktüre, 2004: 33). Çatalhöyük'ün yerleşildiği zamanlarda zorlu çevresel koşulların olduğu, taşkınların meydana geldiği ve etrafının sulak, bataklık alanlar ile çevrili olduğu tespit edilmiştir. Böylesi olumsuzluklara rağmen suyun Çatalhöyük sakinlerinin hayatındaki önemi, mekândaki kireç ve kil yatakları bakımından zenginliği ve kolay ulaşılabilmesi belirleyici olmuştur. Çünkü bu malzemeler heykel, kap kacak yapımı ve kabartmalı nesnelere yapılmasında önemli bir yere sahiptir (Hodder, 2011a: 87). Yapılan kazılarda bulunan mühürler, ticaretin ve özel mülkiyetin varlığını göstermektedir. Ayrıca Çatalhöyük'te tarım, hayvancılık, çanak-çömlek yapımı, dokumacılık, madencilik, avcılık ve Çarşamba Çayı'nda balıkçılığın ve obsidyenden silahların yapıldığı tespit edilmiştir (Bahar, 2013: 241).

Çalışma alanımıza oldukça yakın bir noktada bulunan ve kazı yapılan önemli Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmelerinden birisi de Canhasan III Höyüğü'dür. M.Ö. 7500'lü yıllara ait olduğu düşünülen höyükte Çanak-Çömleksiz Dönem tabakaları yedi yapı katı ile temsil edilmektedir. Yapı mimarisi açısından

bakıldığında taş temelsiz ve kerpiç duvarlardan yapılan evler çoğunlukla iki odalıdır. Evin duvarları ve tabanları kil malzeme ile sıvanmış ve kırmızı renkte boyanmış vaziyettedir. Meskenler avlular çevresinde bitişik nizamda kümelenmiştir evlerin bazılarında duvar içinde gömülü olarak yapılmış fırınlar bulunur. Koyun, keçi ve sığırı evcilleştirmişler, yabancı Ekmeklik ve Emmer, ekmeklik ve makarnalık buğday, çavdar otu, arpa, mercimek kültüre alınmıştır (Sevin, 2002: 44-45).

Neolitik Çağ'ın çiftçiliğe dayalı besin üretimi, yerleşik köy yaşantısı birçok yerde bu özelliklerini koruyarak devam etmiştir. Ancak Neolitik Çağ'ın getirdiği dinamizm zamanla ortadan kalkarak zengin kültürler, basit köy topluluklarına dönüşür. Buna karşın coğrafi özellikleri nedeniyle bazı bölgelerde köy yaşantısı yeni bir dönüşüm geçirerek daha sonra görülecek Kent-Devlet-İmparatorluk ekonomik sistemin çekirdeğini oluşturur. Kalkolitik Çağ genel manada kentleşmeye doğru giden bir süreç olarak ifade edilebilir. Bu nedenle bu dönem tarımcı köylerin kentleşme süreci olarak tanımlanır (Özdoğan, 2011c: 102). Burada kent yalnızca yerleşimlerin kalabalıklaşması değil, yeni yönetim biçiminin; bürokrat ve zanaatkar sınıfının da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Kurumsallaşan ticaret ve ekonomik çıkar bölgeleri ile güç göstergeleri Kalkolitik Dönemde oluşan kent devletlerinin temel simgeleri durumundadır (Gümüşçü vd., 2011: 70).

Konya Ovası ve Göller yöresi Neolitik Çağ kültürlerine son veren büyük yangından sonra, genel olarak Kalkolitik Çağ'a girildiği kabul edilmektedir. Bakır-taş Çağı adı da verilen bu sürece İleri Üretici Dönem ya da Gelişkin Köy Dönemi gibi isimlerde verilebilir. Bu zamanda Anadolu basit köy topluluklarınca paylaşılmış olup bu dönemin en önemli iki özelliği bakır aletlerin giderek taşın yerine geçmesi ile kökleri Erken Neolitik Çağ'a uzanan boya bezemeli çanak çömlekleridir (Sevin, 2002: 78-79).

Orta Anadolu ve Göller Yöresinde gerçekleştirilen yoğun araştırmalar neticesinde Erken Kalkolitik Dönem yerleşmeleri Çanak Çömlekli Neolitik dönemde artık tarıma dayalı, hayvan evcilleştirmesini tamamlamış yerleşme biçimlerinin büyüyen geliştiği gözlemlenmiştir. Orta Anadolu'da Batı Çatalhöyük, Can Hasan I gibi büyük Erken Kalkolitik yerleşmelerinde bitişik nizamda sıralanmış ancak duvarların iç kısımlarına gömülmüş yapının ikinci katını da destekleyen payanda adı

verilen karşılık duvar çıkıntıları dörtgen yapıların tipik özellikleridir. Erken Kalkolitik Çağ'ın belirgin özelliği taş aletlerin giderek azalması, gerçek metalürjinin artarak gelişimi ve geç evresinde yerleşmelerin büyüyerek köy birimlerinden kentleşmeye doğru gitmesidir (Türkcan, 2012a: 37-38). M.Ö. 5600-M.Ö. 3000 arasında yaşanan Kalkolitik Çağ (Bakırtaş Çağı) Konya çevresinde Batı Çatalhöyük, Can Hasan I (Karaman), Çayırhöyüğü (Ilgın), Eldeş Höyüğü (Ilgın), Başhöyük (Saryönü) gibi yerleşme merkezleri ile temsil edilir (Bahar, 2013: 241).

Orta Kalkolitik Çağ'da İç Batı Anadolu ve Orta Anadolu'da Neolitik Dönem'den itibaren iskan sahası olan ovalardaki yerleşmelerden birçoğu terk edilir ya da yer değiştirir. Buna karşın daha önceki dönemlerde iskan olmayan vadi yamaçları, yüksek sırtlar, plato kısımlarında yerleşmeler görülür. Yine benzer şekilde yerleşmelerin kısa süreli olduğu, sık sık yer değiştirdiği anlaşılır. Bu dönemde tarımsal üretim devam etmekle birlikte hayvancılık daha ön plana çıkmıştır. Konya gibi büyük ovalık alanlarda tarımsal faaliyet devam ederken özellikle İç Batı Anadolu ve Orta Anadolu'da küçük ovaların bulunduğu sahalarda yerleşmeler hemen hemen tümüyle savunmalı yüksek noktalara kaymıştır. Söz konusu bu durumun sebebi tam olarak anlaşılammış olup Trakya üzerinden gelen bir göç dalgasına maruz kalındığı yönünde görüşler vardır (Türkcan, 2012a: 38-39).

M.Ö. 4 binden itibaren, Geç Kalkolitik Dönem'de Anadolu'nun özellikle batısında hissedilen yeni nüfus hareketleri etkilerini Orta ve Kuzey Anadolu'da da göstermiş; nüfusa bağlı olarak yerleşme sayılarında artış meydana gelmiştir (Türkcan, 2012a: 40).

Hem Anadolu'da hem Ön Asya ülkelerinde, Kalkolitik dönemin sonlarında insanoğlu %70 oranında bakır, %30 oranında kalayı karıştırarak tuncu keşfetmiş, bu keşif ile maden yatakları açısından zengin olan Anadolu'da madencilik gelişmiştir. Böylece Anadolu'nun çeşitli bölgeleri arasında ve komşularla yapılan ticari faaliyetler artmıştır. Madenciliğin hızla gelişmesi, uzmanlık gerektiren meslek gruplarının ortaya çıkmasına ve bunun sonucu olarak da iş bölümüne dayalı kentleşmenin başlamasına neden olmuştur. Bu şekilde ilk kent devletleri kurulmuş ve siyasi örgütlenme başlamıştır (Polat, 2012: 61).

İlk Tunç Çağı'nda Eskişehir yöresinde, Antalya civarında ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde "Anadolu tipi yerleşme" adı verilen bir düzende yapıların bir avlu etrafında radial planda sıralanmış olduğu yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bazı yerlerde aralarında avlu ve işliklerin var olduğu çok odalı evlerin dağınık bir düzende yerleştirildiği görülmektedir. Konya çevresinde ise Anadolu'nun geleneksel malzemesi olan kalıplara muntazam dökülmüş ve güneşte kurutulmuş kerpiç tuğlaların yanı sıra elde şekillendirilen kerpiç topaklar da yapılarda kullanılmıştır. Bazı yerleşmelerde ise kerpiç ile birlikte ahşap malzemeye de ağırlık verilmiştir. Çoğu yerde evlerin temeli taştan yapılmıştır. Dörtgen planlı yapıların damları çok kez düz dam şeklindedir (http://www.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf Son erişim: 28.05.2017). M.Ö. 3000-M.Ö. 2000 yılları arasında yaşanan İlk Tunç Çağına ait Konya çevresi yerleşmeleri ise Sızma (Selçuklu), Gelemiş (Kadınhanı), Pazar Höyüğü (Sarayönü), Alaaddin Tepesi ve Aşkar (Karatay) Höyüğüdür (Bahar, 2013: 241).

Orta Tunç Çağı Anadolu'sunun en çarpıcı özelliği Mezopotamya ile başlayan çok sıkı ve örgütlü bir ticaret ilişkisi, bunun sonucunda da yazının ortaya çıkmasıdır. Kabaca M.Ö. XX. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş görünen bu örgütlü ticaret dönemine Asur Ticaret Kolonileri Çağı denilmektedir. 200-250 merkepten oluşan kervanlar ya Kahramanmaraş-Elbistan Ovası üzerinden ya da Ergani-maden geçidi ile Toroslar'ı aşır, Tohma Çayı vadisi boyunca ilerleyerek Kültepe'ye varıyorlar; Anadolu'ya kalayın yanında, güneyin beğenisine göre dokunmuş ince kumaşlar getiriyorlardı (Sevin, 2002: 244-245). Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da güç sahibi kent devletleri (Hatti, Türki ve Puruşanda) kurulmuştur. Hatti Krallığı'nın Boğazköy çevresi olduğu bilinmekle birlikte, Puruşanda Krallığı'nın yeri olarak ise Aksaray Acemhöyük ve Konya Karahöyük olduğuna dair tezler bulunmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait yüzlerce mühür baskısı ve çanak çömlek Konya Karahöyük kazısında çıkmasına rağmen yazılı belgelere ulaşılammıştır. Asur Ticaret Kolonileri dönemini takiben Konya çevresinde Hitit egemenliği beş yüz yıl boyunca devam etmiştir (Bahar, 2013: 241).

Orta Anadolu'da kendinden önceki Hatti uygarlığının kavimlerini bir arada toplayarak egemenlik kuran devlet Hititler'dir. Hititlerin Anadolu'ya ne zaman ve

nereden geldiği konusunda tartışmalar bulunmaktadır (Sevin, 2002: 165). Genel olarak Hititler'in Anadolu'ya M.Ö. 2. bin yılın başlarında göç ettiği varsayılır. Bu dönemde Anadolu'da, yerel beyliklerle anlaşmalı olarak ticaret yapan Asurlu tüccarların kurdukları pazar yerleri (karum) ve menzil istasyonlarından oluşan bir örgüt bulunmaktaydı (Dinçol, 2011: 61). Tarihleri boyunca yayılcı bir politika izleyen Hititler, düzenledikleri askeri seferler ile Kuzey Suriye'ye, Batı ve Güney Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. M.Ö. 13. yüzyılda Hitit Devleti altın çağını yaşamış, birçok ülkeyi kendine bağlamış, böylece hem siyasi hem de ekonomik açıdan güçlenmiştir (Alparslan, 2011a: 45).

Hitit dönemi yaşamı ve ekonomisine genel olarak bakıldığında, Anadolu'nun coğrafi koşullarını yansıtacak ve potansiyelini ortaya koyacak birçok şeyin temelini atıldığı söylenilebilir. Tahıl üretiminin kırsal yapı üzerindeki egemenliği, hayvancılık, bağcılık, bürokratik ve yasalara dayanan devlet yönetimi, timar sistemi, sulamalı ve kıraç tarım sistemleri vb. hemen hepsi en iyi bir şekilde bu dönemde kurulmuş, ve sonradan gelenler bunları çok az değiştirerek uzun süre kullanmışlardır (Tunçdilek, 1986: 21). Hititler zamanında Konya çevresinin önemini koruyarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Batı Anadolu'da irili ufaklı devletçikler halinde bulunan Arzawa Konfederasyonuna karşı stratejik bir noktada bulunması nedeniyle burada Tarhuntaşşa adında bir krallık kurmuşlardı. Kadeş savaşı sonrasında Hitit İmparatoru Muwattaliş, savaş sırasında başkentini bir süre Tarhuntaşşa'ya taşımıştır (Bahar, 2013: 241).

Anadolu'da Hititlerden itibaren yer ve yerleşme isimlerinin büyük ölçüde korunarak ancak küçük değişiklikler daha sonraki dönemlerde Pers, Yunan ve Roma döneminde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bugünkü Konya şehri Romalılar zamanında İkonium, Konya ve çevresi ise Lykonía bölgesi olarak adlandırılmıştır (Bahar, 2013: 10).

M.Ö. ikinci bin yılın ilk yarısında Kızılırmak Havzası'ndaki başkentleri Hattuşa'da kurulan Hitit Devleti, yaklaşık beş asır kadar devam eden imparatorluk, M.Ö. 1200'lerde ayrıntıları bilinmeyen nedenlerle son bulmuştur. Bundan sonra Anadolu'da birkaç yüzyıl güçlü bir devlet kurulamamış, halk geleneksel yaşama dönmüştür. Hitit kral ailesinden gelen birçok sülale Anadolu'nun güneyine göç

etmiştir. Hitit idaresi altında Torosların güneyinde yaşayan kentler ve buradaki yönetici sınıf ise bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. İşte yaygın olarak Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından birkaç yüzyıl sonra Toros bölgesinde, Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de kurulan birçok bakımdan Hititlerin devamı olduğunu gösteren kent devletleri Geç Hitit Devletleri/Beylikleri ismiyle tanımlanmaktadır (Alparslan, 2011b: 63). Bir süre dağınık beylikler halinde varlığını sürdüren Hititlerin en önemli krallıklarından birisi de Konya Kızıldağ'da ortaya çıkan "Hartapus Krallığı"dır. Bölgede Geç Hitit Krallıkları ve Frig Devleti (M.Ö. 750-690) yerleşmeleri arasında Alaeddin Tepesi, Sızma Höyüğü, Seydişehir II Höyüğü, Cicek Höyüğü (Çumra), Belören Höyüğü (Bozkır), Çavuş Kale, İvriz Anıtı, Hatunsaray Zoldura Höyüğü, Hatıp Kale sayılabilir (Bahar, 2013: 242).

Hititlerin yıkılışından sonra Anadolu'da Frig Devleti'nin kurulmasına kadar geçen süre, yaklaşık 400 yıl olup yapılan arkeolojik araştırmalarda başkent Hattuşa da dahil olmak üzere Orta Anadolu'nun hiçbir kentinde, "Karanlık Çağ" adı verilen bu döneme ait bir buluntuya rastlanamamıştır (Gümüşçü vd., 2011: 194). Karanlık Çağ'ın ardından Sakarya Irmağı kıyısında Ankara Polatlı'da Gordion merkezli bir krallık kuran Frigler, Konya çevresine hakim olmuşlardır. Frig Kralı Midas'ın Orta Anadolu krallıkları ile işbirliği yapmak suretiyle gerçekleştirdiği sefer güzergahları Konya üzerinden Karaman ve Sertavul Geçidi olmuştur (Bahar, 2013: 242). Bu dönemde ulaşımda kilit bir noktada bulunma özelliğiyle ön plana çıktığı görülmektedir.

Frigler'den sonra bölgede yüz yılı aşkın Kimmerler egemen olmasına rağmen onlara ait kültürel eserleri tespit etmenin oldukça zor olduğu anlaşılmaktadır. Kimmerleri Batı Anadolu'dan çıkaran Lidyalılar (başkent Sardeis) doğu sınırını Kızılırmak'a kadar genişletmişlerdir. Konya havalisi bir sürede Lidyalılar'ın egemenliği altında kalmıştır (Bahar, 2013: 242).

M.Ö. 6. yüzyıl ortasında İran'daki Akamenid hanedanından Anşan'ın kralı 'Büyük Kyros II', geniş toprakları fethetmeye girişmiş ve sonunda tek bir kralın hakimiyeti altında, çeşitli halkların oluşturduğu ve bugün genel olarak tarihin ilk dünya imparatorluğu olarak isimlendirdiği hükümdarlığı kurmuştur. Akamenid hakimiyeti bundan sonra M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki Büyük İskender'in

fetihlerine kadar neredeyse kesintisiz bir şekilde devam etmiştir (Casabonne, 2012: 187). Merkezi bölgeleri Eski İnan olan Persler, 200 yılı aşkın bir süre Anadolu'yu egemenlikleri altına almışlardır. Bu süreçte tüm Anadolu gibi Konya çevresi de Pers hakimiyetinde yaşamıştır. Pers büyük Kralı I. Dareios (M.Ö. 522-486) zamanında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşturulan satraplıkların, verginin toplanıp büyük krala ulaştırılmasını sağlamak dışında Anadolu'daki politika ve mimariye yansıması ise zayıf kalmıştır (Tekin, 2012: 228). Geniş bir alanda hakimiyet kuran Persler, katı olduğu kadar esnek olmayı da başarabilen bir yönetim anlayışını benimsemek durumundaydı. Bu durumu göz önünde bulunduran Pers İmparatorluğu'nun en ayırt edici özelliği, kültürel ve dini hoşgörüsüdür (Toteva, 2012: 200). Ancak Pers İmparatorluğu'na karşı büyük bir fetih seferine girişen Büyük İskender'e karşı koyamamışlardır (Gümüştü vd., 2011: 147).

Babası II. Philippos'un ölümünden sonra M.Ö. 336 yılında Makedonya Krallığı'nın başına geçen Büyük İskender ilk olarak Yunanistan'daki Makedonya egemenliğini düzenlemiş ve kısa bir süre sonra büyük bir orduyla doğu seferine çıkmıştır. İskender'in doğu seferi M.Ö. 334 yılında Gelibolu yarımadası üzerinden Anadolu'ya geçişi ile başlamıştır (Oransay, 2012: 148-149). İskender, 12 yıl 8 ay kadar kısa bir sürede Hindistan'dan Mısır'a kadar uzanan topraklarda savaşarak, günümüz siyasi coğrafyasında 18 devleti (Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Mısır, Irak, İnan, Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan) bütünüyle veya kısmen hakimiyeti altına almıştır (Doğaner, 2011: 20). İskender'in doğu seferine çıktığı M.Ö. 334 yılı ile son Helenistik Krallık olan Mısır'daki Ptolemaioslar'ın Actium Savaşı'nda M.Ö. 31 yılında Roma'ya yenilmelerinden kısa bir süre sonra Kraliçe VII. Kleopatra'nın intiharıyla tarih sahnesinden silindikleri M.Ö. 30 yılı arasındaki yaklaşık 300 yıllık dönem tarihçiler tarafından "Helenistik Dönem" olarak adlandırılmaktadır (Gümüştü vd., 2011: 148-151). Helenistik Dönem içerisinde Anadolu pek çok değişiklik yaşamıştır. Anadolu'da ve yakın çevresinde kurulan Helenistik Krallıklar, Anadolu'nun birçok yerinde şehirler inşa etmişler ve ayrıca daha önce kurulmuş şehirlerin gelişmesini sağlamışlardır (Tek, 2012a: 167).

M.Ö. 323 yılında Büyük İskender, Doğu Seferi dönüşü Babilde ölümü üzerine Konya ve çevresi uzunca bir süre Selevkosların elinde kalmıştır. M.Ö. 133

yılında da Romalıların desteklediği Bergama Krallığı Konya çevresine egemen olmuştur (Bahar, 2013: 242). Sonrasında ise Konya çevresi Romalıların hakimiyeti altına girecektir.

Roma Devleti, M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarında İtalya Yarımadası'nda krallık şeklinde doğmuş, M.Ö. 509 yılında Eski Roma Cumhuriyet'i kurulmuş, M.Ö. 27 yılında ise imparatorluk seviyesine yükselmiş ve böylece Akdeniz Havzası'nda büyük bir gelişim göstermiştir (Çapar, 1980: 123-124). Konya toprakları M.S. 41 yılında Roma İmparatoru Claudius tarafından koloni haline getirilerek Claudiconium adını almıştır. M.S. II. yüzyılda Konya, Lykaonia eyaletinin merkezi başkenti durumuna gelmiştir (Bahar, 2013: 242). Roma İmparatorluk çağında Anadolu'da bulunan eyaletlerin güvenliği ve refahının temini için yol kalitesi artırılmış ayrıca sıfırdan yeni yollar da inşa edilmiştir. Yolların güvenliği ise Roma ordusunun askerleri tarafından sağlanılmıştır. Söz konusu yolların yapılması ve güvenliğin tesis edilmesine bağlı olarak Anadolu'da zengin kaynaklar işletilerek ticari bir canlılık yaşanmıştır (Tek, 2012b: 209-210).

M.Ö. I. yüzyıldan itibaren imparatorluk şeklinde yönetilen Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçü'yle başlayan karışıklıklardan sonra M.S. 395 tarihinde doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı kısmı (Batı Roma İmparatorluğu) 476 yılında Kavimler Göçü ile Avrupa'ya gelen Kuzey Kavimlerinin saldırıları sonucunda yıkılmış, doğu kısmı ise varlığını, Doğu Roma İmparatorluğu veya Bizans İmparatorluğu adıyla bütün Ortaçağ boyunca sürdürmeyi başaramıştır (Gümüüşü vd., 2011: 173).

İstanbul'un başşehir oluşu ile Roma dünyasının ağırlık noktasının doğuya kaydığı gibi aslında bir Doğu dini olan Hıristiyanlık da Konstantinos'un himayesinde bütün imparatorluğa hakim olacak duruma kavuşmuştur. Özellikle 325 yılında İznik'te toplanan I. Genel Konsil Hıristiyanlığa yeni bir güç kazandırmıştır (Demirkent, 1992: 230). Böylece IV. yüzyıl başlarında I. Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi ile birlikte imparatorluk Hıristiyanlık ile de karakterize olmaya başlamıştır (Ostrogorsky, 1999: 43; Yalduz, 2003: 270).

I. Justinianus zamanına gelindiğinde Roma ile Bizans kiliselerinin birliği sağlanmış ve birçok alanda reformlar yapılmıştır. Hukuk alanında oldukça önemli

reformlar gerçekleştirilmiş, bütün ülke sınırlarında korunma sistemi kurulmuş, merkezi idare güçlendirilmiştir. Ayrıca onun zamanında Ayasofya Kilisesi inşa edilmiştir (Demirkent, 1992: 232; Daş, 2012: 46-47). II. Justinianus Tiberious Constantinus ve Mavrikios gibi imparatorlar döneminde İranlılara karşı yoğun mücadeleler verilmiştir (Özmenli, 2008: 329-330). Mavrikios disiplinli bir askeri organizasyon kurarak ülkesindeki savunma sistemini güçlendirmiştir (Gümüşçü vd., 2011: 178). Heraklios zamanında kurulan thema ve merkezi idaredeki logothet'ler Bizans devletine rahat bir nefes aldırıştır. Bu sisteme göre Anadolu toprakları dört büyük thema halinde organize edilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 93-95; Gümüşçü vd., 2011: 178; Demirkent, 1992: 233). Konya Bizans Dönemi'nde (M.S. 669) Anatolikan theması içinde yer almıştır (Bahar, 2013:242). Hristiyanlığın Anadolu'da yayılışı sürecinde Pavlus'un Konya'da ikamet etmesi şehrin kutsal bir öneme de sahip olmasını sağlamıştır (Baykara, 2002: 183).

Konya çevresinin Bizanslılar zamanında önemli bir iskan sahası olduğunu toponimik veriler de göstermektedir. Nitekim XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde 1530 ve 1584 yıllarındaki kayıtlarda yerleşme isimleri birtakım ipuçları vermektedir. Öncelikle sahada Türkçe olmayan ve Türk iskanı öncesinden intikal eden oldukça fazla yerleşmenin varlığı bu durumun delili niteliğindedir. Aymanos k., Bulumya k., Ayazma nd. Deniz mz., Botsa k., Cüre ve Meke mz., Çermezen k., Çuradingi mz., Detse k., Dinorna k., Eksile k., Enbulus k., Filoros k., Gene k., Genge k., Geregelas mz., Gilisıra k., Guduref k., İrvad k., Kesriye k., Kirvad k., Kiryad k., Kötil mz., Malas k., Maravi mz., May k., Parsana mz., Perpil k., Silye k., Suğara k., Tolatsa k., Zordula k. köy ve mezraların sayısı 31 bulmaktadır. Bu durum Konya çevresinde Bizans ve öncesi dönemden intikal eden kırsal alandaki yerleşmelerin bir kısmını göstermektedir. Bunun dışında isminde kilise ve manastır geçen yerleşmeler de bulunmaktadır ki bu manzara sahaya gelindiğinde mekânda bir kilisenin var olduğu ve bu mabede atfen isim verildiği kanaatini oluşturmaktadır. Bunlar Akkilisa mz., Beşkilise k., İkikenise k., Kızılcakenise mz., Kilisecik k., Kilisehisar mz., Sivrikilisa mz., Sivrikilisa k., Üçkilise k. ismindeki 9 yerleşmedir. Burada değerlendirilmesi gereken bir diğer husus da ören ve viran adlı/ekli yerleşmelerdir. Türkler Konya çevresine geldikleri zaman bir kısım yerleşmelerin harap ve viran halde olduğunu görmüşler, ad verirken de bu özelliğe göz önünde bulundurarak isimlendirmişlerdir.

Ağcaviran k., Ağcaviran mz., Akviran k., Akviran k., Başviran mz., İrinci viranı mz., Kalburcuviranı mz., Kalınviran k., Ortacaviran mz., Ortaviran mz., Virancık k., Viranlı Salur k., Yakup viranı k., Yakupviranı mz., Yassıviran mz. gibi isimlerden oluşan 15 yerleşme tespit edilmiştir (Yiğit, 2017b: 197). İşte tüm bu toponimik veriler sahada Türk iskanı öncesi iskan desenine dair bir fikir vermesinin yanında yerleşmelerdeki devamlılığı göstermesi açısından ayrıca dikkate değer bir durumdur.

Emeviler döneminde 723-724 yılında Konya fethedilmiş ancak daha sonra bir şekilde elden çıkmıştır. Abbasiler döneminde Konya'ya çeşitli akınlar yapılmış, şehir geçici bir süre ele geçirilmişse de tekrar Bizans egemenliğinde kalmıştır (Baykara, 2002: 183). Sahadaki kalıcı Türk hakimiyeti 1084 yılında Selçuklular tarafından fethedildikten sonra gerçekleşmiştir (Bahar, 2013: 243).

1.4. TÜRK FETHİNDEN XVI. YÜZYILA KADAR KONYA ÇEVRESİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ

Türkler'in Anadolu'ya ilk gelişi, Malazgirt'ten çok daha önceki dönemlere uzanır. M.S. 395-398 arasında Avrupa Hunları hem Trakya hem de Doğu Anadolu üzerinden bu topraklara gelmişler ama uzun süre kalmayıp tekrar yurtlarına dönmüşlerdir. Daha sonra, 515-516 yıllarında bu defa Sabar/Sibir Türkleri Anadolu'ya akınlar yaparken; VIII. yüzyıldan itibaren Abbasiler döneminde Türkler yine Anadolu'ya geldiler (Sevim ve Yücel, 1989: 27). Malazgirt öncesinde, İbrahim Yinal ve Kutalmış önderliğindeki Türkmenler, 18 Eylül 1048 tarihinde Bizans kuvvetlerini Pasin (Hasankale) ovasında büyük bir yenilgiye uğrattılar. Bu zafer sayesinde Türkmenler -Malazgirt'ten önce- Anadolu'ya yayılma imkanı bularak, Trabzon'a kadar ilerlediler. Daha sonra Anadolu'ya yayılmaya başlayan Türkmen kitleleri, 1059'da Sivas ve Malatya'yı ele geçirdiler. 1064 yılında Alparslan Kars'ı fethetti. 1067'ye gelindiğinde Kayseri, Niksar ve Konya fethedilmişti. Afşin Bey, 1068'de Anadolu'yu boydan boya geçerek, İstanbul Boğazı'na kadar ulaştı. Türkmenler Anadolu'nun doğu ve orta kısımlarına yayılmışlarsa da, burası henüz onlar için emin bir yurt olmaktan uzaktı. Çünkü Türkmenlerin düzenli Bizans ordularına karşı mücadele edecek güçleri olmadığı için Bizans orduları üzerlerine geldiği zaman Türkmenler, Kafkaslar'a geri çekilmek zorunda kalıyordu. Ayrıca Anadolu'nun fethedilmemiş pek çok müstahkem mevki ve kaleleri vardı (Afyoncu, 2010: 17-18).

Oğuzların, Çağrı Bey ile 1018'de başlayan Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşuna, (1040 yılına) kadar devam eden ilk akınları, keşif hareketi özelliğini taşımaktadır. Fakat Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt zaferine kadar süren otuz yıllık (1040-1071) devrede yoğunlaşan Türk gaza ve savaşları Anadolu'da Bizans mukavemetini kırma ve bu ülkede yurt kurma bakımından oldukça önem arz etmektedir. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melik-şah gibi büyük sultanlar Türkmen muhacirlerini Anadolu'ya sevk ederken hem İslam ülkelerini onların akınlarından ve devleti asayişsizlikten kurtarıyor; hem de urugdaşlarına yurt buluyor ve hem de Bizans'a karşı daimi bir kuvvet kazanıyorlardı (Turan, 2003: 277; Ocak, 2006: 445). Türkler Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya yaptıkları akınlar sırasında kuzeyden güneye şu güzergahları kullanmışlardır: a) Aras nehri boyunca

başlayıp Karasu ve Kızılırmak devam ederek Orta Anadolu'ya ulaşan yollar, b) Aras, Murat suyu, Yukarı Fırat vadilerinden Doğu Anadolu'ya ve Orta Anadolu'da Konya çevresine kadar batı istikametindeki yollar, c) Kura Irmağı'ndan, Çoruh, Kelkit ve Yukarı Kızılırmak vadileri boyunca Kastamonu, Çankırı ve Batı Karadeniz kesimlerine kadar olan yollar, d) Çoruh ve Karadeniz sahilindeki güzergah, e) Hoy-Bargiri (Muradiye)-Ahlat yolu ile Van bölgesi üzerinden devam eden yollar (Kaya, 2014: 219). Bu ana güzergahları takip ederek Anadolu'ya önemli akınlar ve yağma faaliyetleri düzenlenmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Anadolu'nun kaderi, 1071 yılında Malazgirt savaşıyla belirlenmiştir (Witteck, 2000: 27).

Cihat ve gaza motivasyonunun yanında siyasi, ekonomik ve sosyal gerekçeler Türkleri bu topraklara sevk ederken İran'da merkezîyetçi bir yönetim anlayışı benimseyen Selçuklu idarecileri onları bu sahaya itiyordu. Bizanslılar onlarca yıl bu akınlara karşı bir takım direnç göstermeye çalışmış ve nihayetinde Türk tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmiştir (Cahen, 2010: 27-28; Rasyonî, 1993: 163; Quataert, 2002: 45). Romanos Diogenes 1071 ilkbaharında tüm Selçuklu ülkesini istila etmek amacıyla büyük bir ordu ile yola çıkmıştır. Diogenes, 26 Ağustos Cuma gününde Alp Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu ile Malazgirt-Ahlat arasındaki Rahve Ovası'nda karşı karşıya gelmiştir. Büyük bir yenilgiye uğrayan Diogenes esir alınmıştır. İşte bu galibiyet Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde önemli bir kilometre taşını teşkil etmiştir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar IV. yüzyıldan başlayarak Hun, Sabir ve Bulgar olmak üzere çeşitli Türk topluluklarının Anadolu'ya girdikleri bilinmekteyse de 1071 sonrası dönemde kalıcı Türk iskanı gerçekleşmiştir (Ayönü, 2012: 109-113). Konya çevresinde Türkler 1069 yılında Selçuklu kumandanı Afşin Bey ile birlikte ortaya çıkmışlardır. Ancak 1071 Malazgirt'i takiben 1073 yılında bu sahanın fethi gerçekleşmiştir. Türkler Alaeddin Tepesi diye adlandırılacak olan kaleye ve kırsal alana yerleşmişlerdir. Konya havalisindeki kır ve şehir iskanının nüvesi bu dönemde oluşturulmuştur (Baykara, 2013: 243).

Birinci Haçlı seferleri esnasında Konya ve çevresi Bizanslıların eline geçmiştir (1097). Daha sonra I. Haçlı seferini atlatan Konya ve çevresi Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olarak önemli bir gelişim sürecine girmiştir. Ancak III.

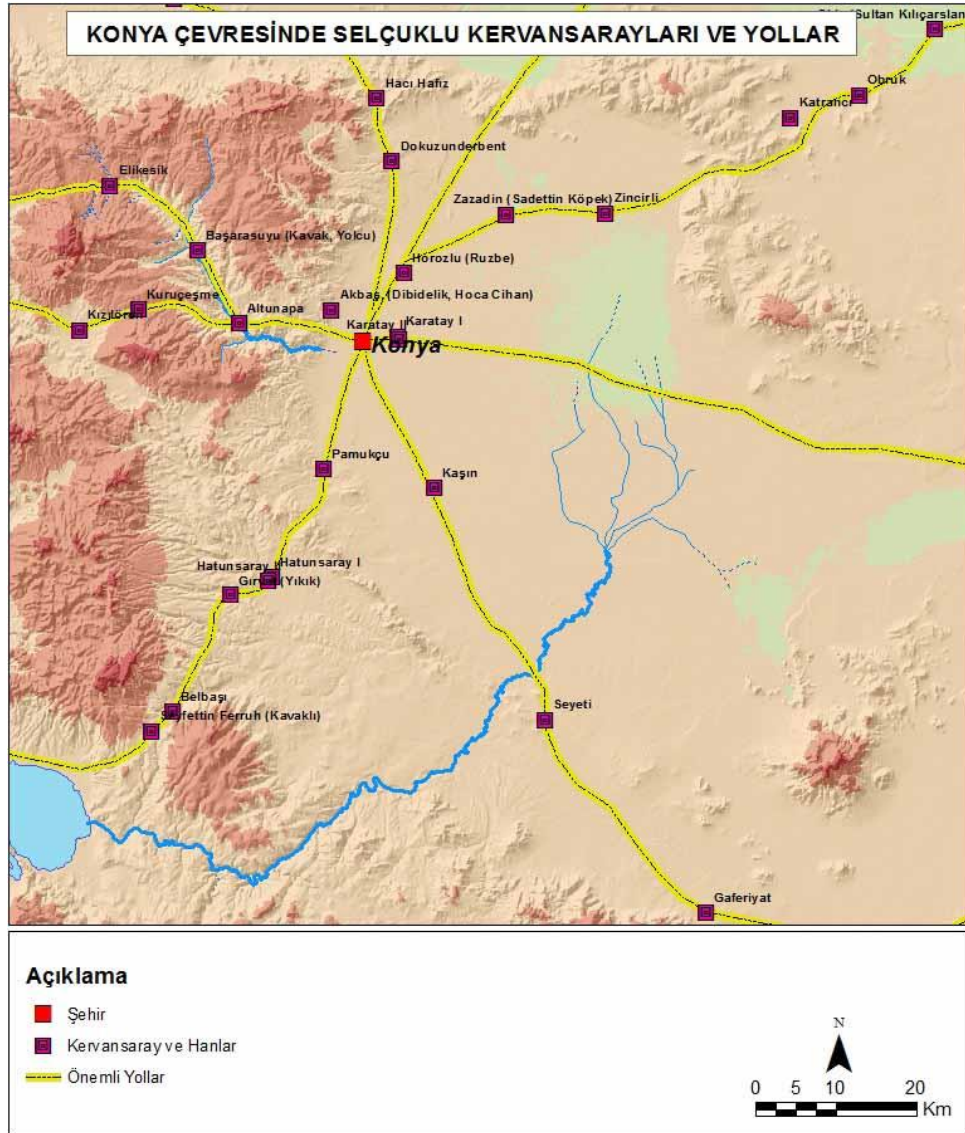
Haçlı seferi sırasında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, Anadolu Selçuklu başkentini ele geçirmiş (1190), yağmalamış ve tahrip etmiştir. Fakat burada fazla kalamayan Barbarossa yoluna devam etmiştir. XIII. yüzyıl başlarına gelindiğinde veliahtlar arasında saltanat çekişmeleri yaşanmıştır. I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerin Konya ve havalisi oldukça parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde özellikle Konya şehri fiziksel manada da gelişme göstererek mahalle sayılarında artışlar meydana gelmiştir (Baykara, 2002: 183).

Bizanslılar tarafından Anadolu Selçuklularının başkenti İznik'in ele geçirilmesi (1097) ile birlikte başkent Konya'ya taşınmıştır (Sevim, 2014: 116). Böylece Konya şehri ve kırsalı önemli bir gelişim sürecine tanıklık etmiştir. Çünkü bu dönemde gaza maksadıyla Anadolu'ya akın eden Msülüman Türkler hem Konya çevresinin hem de Anadolu'nun şehir ve kır iskanının tesis edilemesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Sultan Mesut ve Sultan II. Kılıçaslan dönemlerinde Konya, kasaba olmaktan çıkıp önemli bir şehir hüviyetini kazanmıştır (Baykara, 2013: 243).

III. Haçlı seferi sırasında 1190'da Konya Haçlıların eline geçmiş, yağmalanmış fakat uzun süre Haçlıların elinde kalmamıştır. XIII. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu veliahtları arasında saltanat çekişmelerine tanık olan şehir özellikle I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde parlak bir dönem yaşamıştır. Anadolu Selçukluları zamanında Konya şehri "Darülmülk" unvanıyla anılmıştır. XIII. yüzyılın ilk yarısında sağlanan iç güvenlik sayesinde, Selçuklu ülkesinde köyler kurularak toprağa yerleşme ve hatta şehirleşme dönemi başlamıştır. Hem yaylak ve kışlak alanlarında iskanda bir kararlılık başlamış hem de Konya başta olmak üzere şehir hayatına katılanların sayısında ciddi artışlar meydana gelmiştir (Baykara 2002: 244-246). Konya'nın dört bir tarafına uzanan yollar ticari anlamda önemli bir güzergah ve uygulanan sigorta sistemi sayesinde ticari canlılık ile kendini gösteren bir saha olması hasebiyle Anadolu Selçuklu döneminde bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Böylece Konya çevresi, ticaretin ve refahın merkezi haline geldiği pekala söylenilebilir. Nitekim bu durumun en güzel kanıtı Konya şehri içerisinde bugüne ulaşabilmiş Selçuklu mirası eserler ve dört bir kolda bulunan kervansaraylardır (Harita 8).

Harita 8. Konya Çevresinde Selçuklu Kervansarayları ve Yollar

1243 Köseadağ Savaşı yenilgisi, ardından 1256 Sultanhanı Savaşı ve 1258’de Hülagu’nun Anadolu’ya gelişi ve sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti’nin İlhanlı’ya tabi hale gelişi yeni bir gerileme sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Konya’da Anadolu Selçuklularından arda kalan hakimiyet boşluğunu Karamanoğulları doldurmak istemiş bu da Konya’ya yeni taarruzların yapılmasına neden olmuştur. Nitekim Karamanoğulları giriştikleri mücadeleler neticesinde XIV. yüzyılın başında Konya’ya tamamen hakim olmuşlardır (Baykara 2002: 249). Zaman zaman süregelen Karamanoğlu İlhanlı çekişmesi sırasında şehir çeşitli mücadelelere sahne olmuş ve el değiştirmiştir (Baykara, 2002: 184; Baykara, 2013: 249; Gök,

2013: 256). Bu durumlar da hiç şüphesiz sahadaki şehir ve kır iskanını olumsuz etkilemiştir.

1308 yılında Selçuklu Sultanı Gıyasüddin Mesud'un vefatından sonra Selçuklu saltanatı sona ermiş ve Karamanlıların başındaki Mecdüddin Mahmud Bey Konya'yı ele geçirerek (1308) Karamanoğullarının bağımsızlığını ilan etmiştir. 1324'te İlhanlı baskısının sona ermesinden sonra Karamanlılar Konya havalisine kesin olarak yerleşmişlerdir (Aköz, 2000: 58-59). İlk Osmanlı- Karamanoğulları mücadelesi Alâüddin Ali Bey ile I. Murad arasında başlamış ve Osmanlılar galip gelmiştir (Ünal, 1986: 190-191). İkinci karşılaşma I. Murad'ın ölümünü fırsat biilen Alâüddin Ali Bey ile Yıldırım Bayezid arasında cerayan etmiştir. Bayezid nerdeyse bütün Karaman şehirlerini zapt etmiş, fakat kız kardeşi Melek Hatun'un da bulunduğu elçilik heyeti ile yapılan görüşmeler sonucunda Karamanoğullarına şehirleri iade edilmiş ve iki devlet arasında Çarşamba Suyu sınır kabul edilmiştir (1391) (Aköz, 2000: 61; Tekindağ, 1993: 323). 1396 yılında Alaüddin Ali Bey'in tekrar harekete geçmesi üzerine Yıldırım Bayezid Konya üzerine yürümüş Alaüddin Ali Bey idam edilmiş, Konya ve Larende Osmanlı egemenliği altına alınmıştır. Bu olay ile Karamanoğulları Beyliği büyük bir yenilgiye uğramış ve varlığına büyük ölçüde son verilmiştir (Aköz, 2000: 61-62). 1402 Ankara Savaşı sonrasında Osmanlılarda yaşanan fetret döneminde Timur Karamanoğullarından II. Mehmed Bey'e Karamanlı ülkesini, Konya, Kayseri, Kırşehir, Sivrihisar ve Beyşehir de dahil olmak üzere Beypazarı'na değin toprakların yönetimini vermiştir. Karamanoğulları üzerine yürüyen Mehmed Çelebi zamanında Kütahya, Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir'i almıştır (1414). II. Murad zamanında Karamanoğlu Taceddin İbrahim Bey arasında önemli çekişmeler yaşanmıştır. Osmanlı egemenliğindeki topraklar üzerine taarruza geçmesi üzerine padişah II. Murad, Taceddin İbrahim Bey'in yaptıkları hakkında Mısırlı âlimlerden de fetva alarak kalabalık bir orduyla Karaman iline girmiş ve buraları yağmalatmıştır (1444) (Sümer, 2001: 458). II. Murad'ın ölümü (1451) üzerine tekrar harekete geçen İbrahim Bey başarılı olamamıştır (Aköz, 2000: 64). Karaman Beyliği'nin varlığına son vermeye kararlı olan Fâtiş Sultan Mehmed birçok sefer düzenlemiş ve 1468 Nisan'ında önce Gevele'yi ardından Konya'yı almıştır. Osmanlılar, Akkoyunlu tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra Karamanoğullarının elinde kalan dağlık bölgeler, Niğde ve Develi yöresiyle İçil

sahillerine yönelik 1474'te sefer düzenlemiştir. Bu seferin başarıya ulaşması ile Karaman Beyliği tam anlamıyla Osmanlı kontrolüne girmiş ve bu topraklarda sükûnet sağlanmıştır (Sümer, 2001: 458-459). Böylece Osmanlı ile Karamanoğulları arasındaki yaklaşık 150 yıllık mücadele son bulmuştur. Konya çevresi Fatih Sultan Mehmet zamanında 1468 yılında Osmanlı'nın eline geçmiştir. Bu süreçte şehrin etrafına yeni surlar ve hisarlar yapılmak suretiyle savunma düzeni değiştirilmiş ve Konya bir beylerbeylik haline getirilmiştir (Gök, 2013: 256-257). Karamanoğulları idaresinde bulunan toprakların Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra bu beyliğe atfen "Karaman Vilayeti" adı verilmiştir. Karaman-ili'nde bulunan Konya, Niğde, Aksray, Akşehir, Beyşehir, Larende gibi şehirler Fatih döneminde, Kayseri, İçil ise II. Bayezit döneminde Osmanlı hakimiyetine girmiştir. XVI. yüzyıl boyunca Konya, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde, İçil ve Kayseri Karaman Beylerbeyliğinin değişmeyen sancakları olarak kalmıştır (Aköz, 2013: 257-258).

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEM YERLEŞME YAPISI

1. XVI. YÜZYIL YERLEŞMELERİ

Ana hatlarıyla da olsa yukarıdaki bölümde Paleolitik Çağ'dan başlayarak XVI. yüzyıla değin yerleşme geçmişi ortaya konulmuştur. Buraya kadar verilen bilgilere nispetle kaynakların, araştırmaların nitelik ve niceliği bakımından daha zengin bir zaman diliminin başlangıcı olan XVI. yüzyıla geçilebilir. Zira büyük ölçüde siyasi istikrarın sağlandığı XVI. yüzyıl iskan yapısı ile ilgili elimizdeki arşiv kayıtları sayesinde oldukça ayrıntılı bilgilere sahip durumdayız. Öyle ki tahrir defterlerinde yer alan şehir, köy, mezra ve çiftlik detayındaki yerleşme verileri araştırmacılar için oldukça önem arz etmektedir. İşte burada eldeki tahrir defterlerinde yer alan verilerden hareketle XVI. yüzyıl Manisa ve Konya çevresi yerleşmeleri ele alınacaktır.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren mağara yerleşmelerinden başlamak üzere farklı topluluk ve medeniyetlerin hakim olduğu Anadolu'da yerleşme tür ve çeşitliliğinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Nitekim Paleolitik Çağ'dan XVI. yüzyıla değin yerleşme geçmişi yukarıdaki sayfalarda görüldüğü üzere oldukça değişkenlik arz etmektedir. Yerleşme tür ve sayısında görülen iniş ve çıkışlar hiç şüphesiz insanoğlunun birikiminin yanında bu mekânda egemenlik kuran uygarlıklar ve onların yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarla yakından ilişkilidir. Malazgirt Zaferi'ni takip eden süreçte Anadolu'da kademe kademe Türkleşme ve İslamlaşma süreci başlayarak birçok konuda olduğu gibi yerleşme konusunda da ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır.

Orta Asya'dan başlayan göçler neticesinde Horasan bölgesinde toplanan Türklerin nihai hedefi, bir noktadan sonra Anadolu olmuştur. Özellikle Moğol baskısı ile daha da şiddetlendiği anlaşılan bu göç tazyiki öncelikle Anadolu'da Bizans sınırına dayanarak bu Türk sınırının batıya doğru gelişmesini sağlamıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerleyişi ve iskan politikası ile birlikte Anadolu'dan yapılan sürgünler ve göçler ile iskanın oldukça hareketli bir yapı arz ettiği düşünülebilir. Bunların dışında Anadolu içlerinde meydana gelen göç hareketleri ve konar-göçer faaliyetleri nedeniyle iskan konusunun oldukça karmaşık bir hal aldığı

söylenilebilir. İşte bu sebeplerle gerek fetih sürecinde ve gerekse takip eden zaman dilimlerinde meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik sebepler ile yerleşmeler kurulmuş ve XVI. yüzyılda (özellikle yüzyılın ikinci yarısında) bu topraklarda oldukça sık bir iskan deseni ortaya çıkmıştır.

XI. yüzyılda başlayan ve XVI. yüzyıla kadar süreklilik arz eden (Gümüştü vd., 2016: 108) Orta Asya'dan göçler, Maveraünnehir bölgesinden ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun egemenlik sahasından Anadolu'ya kanalize olmuştur. Gerek XI. yüzyılda Malazgirt Zaferi'ni takiben gelenler ve gerekse Moğol hareketinin önünden Anadolu'ya gelen gruplar tüm Anadolu'da olduğu gibi araştırma alanlarının Türkleşmesinde büyük etkiye sahiptir. Göçün XI. yüzyıldan XV. yüzyıl başlarına değin bu denli uzun sürmesine bağlı olarak Anadolu'da birçok yerleşme kurulmuştur. Bu dönemi özellikle XVI. yüzyılın son yarısını kırsal alanda yerleşme kurmak için marjinal alanların dahi kullanıldığı bir süreç olarak değerlendirmek ve ifade etmek mümkündür. Zira Konya çevresinde XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki yerleşme sayısı ve yoğunluğunun Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında ve günümüzde dahi olmadığı dikkati çekmektedir. Bu dönemde Konya çevresinde 241 köy varken aynı alanda günümüzde sadece 147 köy bulunmaktadır. Konya çevresinde XVI. yüzyıla nazaran günümüzde köy yoğunluğunun %39 oranında azaldığını göstermektedir. Orta Anadolu genelinde hakim olan karasal iklim koşulları, yağış yetersizliği gibi nedenlerle günümüzde bir ailenin geçimini sağlayabileceği tarım alanının büyük olma zorunluluğu vardır. Tarımda meydana gelen makineleşme ile birlikte bu denli geniş araziler rahatlıkla işlenebilmektedir. Ancak geçmiş dönemlerde bu kadar geniş toprağı bir ailenin işlemesi mümkün değildir. Dolayısıyla günümüze nazaran XVI. yüzyılda daha sık bir iskan yoğunluğu vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yerleşme deseni günümüze değin büyük ölçüde korunmuş olup XVI. yüzyıldaki bir yerleşme yoğunluğu yaşanmadığı değerlendirilebilir.

Manisa çevresine bakıldığında ise yerleşme yoğunluğunda çok büyük bir değişiklik olmadığı hatta XVI. yüzyılın ikinci yarısına nazaran birkaç köy eksik olduğu görülür. Manisa çevresinde ilgili dönemde 219 köy varken günümüzde aynı sınırlar içerisinde bu rakam 216'dır. XVI. yüzyıl iskan deseni ile günümüzün karşılaştırılmasında Konya çevresine nispetle daha kararlı bir iskan yoğunluğuna

sahip olduğu görülür. Bu durum da birim alandan alınan verim ve ekonomik değeri yüksek ürün elde edilebilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Zira Konya çevresinde günümüzde köyler arası mesafe Manisa'ya göre daha fazla olduğu dikkati çeker. Örneğin Konya Ovasında bulunan Ortakonak köyü kuş uçuşu Acıdort'a 9 kilometre, Kayacık'a 8 kilometre ve Sakyatan'a 15 kilometre mesafededir. Çardak köyü Karakaya'ya 4 kilometre, Yarma'ya 6,5 kilometre, Sakyatan'a 11 kilometre uzaklıkta yer alır. Manisa çevresinde ovada yer alan Hacıhamza köyü kuş uçuşu Saruhanlı'ya 3,2 kilometre, İshakçelebi'ye 2,4 kilometre, Adiloba'ya 4,4 kilometre mesafededir. Yine Manisa çevresinde ova da yer alan Çobanisa köyü Hamzabeyli'ye 3,6 kilometre, Hacıhaliller'e 4,3 kilometre, Yeniköy'e 1,7 kilometre, Yukarıçobanisa köyüne 2 kilometre mesafedir. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere Konya çevresine göre Manisa çevresinde köyler arasındaki mesafe oldukça kısadır. Bu noktada gerek XVI. yüzyılda ve gerekse günümüzde aynı sınırlar içerisinde birim alan (km²) başına düşen köy sayısına bakmak anlamlı olacaktır. XVI. yüzyıl Manisa çevresinde araştırma sınırları dahilinde ortalama 16 km²'ye bir köy, günümüzde aynı sahada ortalama 14 km²'de 1 yerleşme düşmektedir. Konyadaki duruma bakıldığında ise araştırma sınırları dahilinde XVI. yüzyılda ortalama 32 km² başına 1 köy, günümüzde aynı sınırlar içerisinde ortalama 53 km²'ye bir köy düşmektedir. Bu bulgular geçmişte ve günümüzde Konya çevresindeki köylerin Manisa çevresine kıyasla alansal olarak daha geniş arazilere sahip olduğunu doğrular niteliktedir. Böylesi bir durum Manisa çevresinde iklim, sulama imkanları sebebiyle birim alanda üretilen ürünün verimliliği ve ekonomik olarak değeriyle ilgili olmalıdır. Zira Manisa çevresinde daha küçük arazi parçasına sahip olan bireyler, tarımsal verimliliğin ve ekonomik getirinin yüksek olması sayesinde geçimini temin edebilmektedirler. Ancak Konya çevresi için aynı durum söz konusu olmayıp günümüzde hane başına daha büyük arazi parçaları gereklidir.

Bu genel değerlendirmelerden sonra XVI. yüzyılda araştırma sahalarımız olan Manisa ve Konya çevresi yerleşmelerine geçilebilir. İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere yerleşmeler şehir ve kır yerleşmeleri olmak üzere iki temel tasnif üzerinden değerlendirilecektir. Tahrir defterlerinden nefis olarak kaydedilen yerleşmelerin "şehir" anlamını taşır ki bu haliyle araştırma alanlarımızda iki şehir yerleşmesinden söz edilebilir. Bunlar "Nefs-i Konya" ve "Nefs-i Manisa"dır. Kırsal alanda ise

köyler, mezraalar ve çiftlikler yer almaktadır. Mufassal tahrir defterlerinde yer alan kayıtlardan yerleşmenin türünü diğer bir ifade ile köy mü yoksa köye bağlı yerleşmeler mi olduğunu da anlamak mümkündür. Söz konusu defterlerde “karye-i Hasırcı”, “karye-i Kilisıra”, “mezraa-i Akkaya”, “mezraa-i Karaca Ahmed” gibi kayıtlarda olduğu üzere bu durum net bir şekilde anlaşılabilir.

İşte aşağıda sırasıyla Manisa ile Konya çevresi yerleşmeleri şehir ve kır bağlamında bir değerlendirme yapılarak ele alınacaktır. Bu aynı zamanda daimi (sürekli) ve dönemlik yerleşme ayrımı yapılmasını da sağlamaktadır. Bu şekilde bakılınca nefsi Konya, nefsi Manisa ve karyeler daimi yerleşmeleri oluştururken mezraalar ise genel manada dönemlik iskan merkezlerini meydana getirmektedir. Ayrıca sahada bulunan konar-göçer gruplara dair ilgili literatürden ve tahrir defterlerinden elde edilen bilgi ve bulgular bağlamında zaman zaman yer verilecektir.

2. ŞEHİR YERLEŞMELERİ

Şehir yaygın şekilde kullanılmasına rağmen günümüzde dahi genelgeçer bir tanımının yapılmasında birtakım zorluklar görülür. Bu zorluklar bir yandan şehrin şekil, boyut, görünüm ve fonksiyonları bakımından büyük farklılıklar arz etmesinden diğer yandan ise günümüzde eskiden şehre özgü olan bazı özelliklerin kırsal alanlarda da yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde tanımlama da yaşanan sıkıntılar bir tarafa tarihi süreçte şehir kavramını zamana ve mekâna göre ele almak bu durumda önem kazanmaktadır (Aliağaoğlu ve Uğur, 2010: 1). Nitekim Anadolu'da şehir geçmişi Hellenistik ve Roma dönemine kadar Bizans kültürü ile geçmişi Orta Asya Türk kültürüne kadar giden Selçuklu, Osmanlı şehrinin bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu kentlerinin geçmişlerinden gelen birikim Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri yeni unsurlarla karışmış ve sentezlenmiştir (Eravşar, 2002: 333).

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman burada kuruluşları eski çağlara kadar giden şehirleri hazır olarak bulmuşlardır. Bugün de kullanılan pek çok şehir adının Türkçe kökenli olmayışı bu durumu gösteren en önemli deliller arasındadır. Bu şehirler kendilerini iklim ve yerşekli özelliklerine en iyi biçimde uydurmuş, kırsal yerleşmelerle iyi ilişkiler kurabilmiş, bu nedenle de yaşamlarını sürdürebilmiş yerleşmelerdir. Doğal olarak Anadolu'da kurulmuş kentlerin hepsi aynı ölçüde başarılı olamamış, pek çoğu Türklerin gelmesinden çok önce, bir bölümü de sonra ortadan kalkmıştır (Alsaç, 1993: 18).

Türklerin Anadolu'yu fethetmesi özellikle de Anadolu Selçuklu Devleti'nin teşekkülü ile birlikte bu topraklarda şehir hayatı başlamıştır. Bu dönemde şehir hayatına geçen Türkler için yerleşim yeri seçimi açısından önlerinde üç farklı seçenek bulunuyordu. Bunlar; Bizans şehirlerinin çok az değişiklik yapılarak kullanılması, büyük değişiklikler yapılarak Bizans şehir sit alanlarının kullanılması ve son olarak doğrudan Türkler tarafından kurulan şehirler (Beyşehir, Seydişehir gibi). Türkleşme ve takip eden süreçte Anadolu'da az sayıda sıfırdan kurulan şehrin olması ilk iki seçeneğin daha hakim olduğunu göstermektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2010: 38-39).

Daha önceki dönemlerde mevcut olan ve Türkler tarafından ele geçirilen Anadolu şehirlerinin önemli özelliklerinden birisini kalelere sahip olmaları oluşturur. Nitekim Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde bulunan kalelerin birçoğu bir önceki dönemin bakiyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin temel işlevi, sakinlerini korumak olduğundan, buradaki kale, Türk şehir iskanının başlangıcındaki en mühim faktördür. Kale ile şehir arasındaki ilişkiler sebebiyle, XI. yüzyıl sonlarında Türk asker ve komutanları alınan eski Bizans şehirlerine/kale-şehirlerine aileleriyle birlikte yerleşmeye başlamışlardır. Bir kısım Türklerin yerleşmesiyle başlayan bu süreç Alaaddin Keykubad zamanında (1220-1237) doruk noktaya ulaşmıştır. Böylelikle Orta Anadolu’da yer alan Bizans kale-şehirleri, birer Selçuklu Türk şehri olarak devam etmiştir (Baykara, 1990: 530). Anadolu Selçukluları zamanında kale inşasına devam edilmiş olup bu durumun temelinde iki sebebinden söz edilebilir: 1) Haçlı seferleri, 2) Beylikler arasında devam eden mücadele. Bu nedenlerden dolayı Anadolu’nun birçok yerinde kaleler, müdafaalı kasırlar yer almaktadır (Sevgen, 1960: 6).

Osmanlı dönemine gelindiğinde öncelikle bir yere şehir denilebilmesi için birtakım dini ve idari fonksiyonları üstlenerek belirli bir nüfus yoğunluğu ve ticarete konu alışverişin olması gerekiyordu. Osman Ergin’e göre; İslam fıkıhçıları şehri şöyle tanımlamışlardır. “Şehir, dini işlere bakan bir müftüsü olan kaza hakkına sahip bir kadısı olan yerdir”. Kimi Osmanlı kaynakları şehri “Cuma kılınur ve bazarı durur yer” (Ergenç, 1981: 1265 vd.) olarak tanımlamışlardır. Gerçekten bir Cuma camisi Osmanlı şehirlerin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmaktadır (Gümüüşçü, 2001: 75). Bir yerleşme yerinin şehir ya da kasaba olabilmesi için bazı işlevsel özelliklere (kadının bulunması, pazar etkinliklerinin varlığı, nüfusunun büyük bir kısmının tarım dışı faaliyetler geçimini temin etmesi gibi) sahip olması gerekir (Faroqhi, 2011: 12-13). Osmanlılarda sanayi ve ticari faaliyetler şehirlerde toplanmıştır. Yalnız Sanayi Devrimi öncesi çeşitli bölgelerde görüldüğü üzere Osmanlılarda da, tarımsal faaliyetler tamamıyla şehir dışında değildir. Şehrin sanayi ve ticari faaliyetleri ile bütünleşmiş kırsal alanı (köy mezra vb.) görmek mümkündür (Ergenç, 2012: 116).

Bir şehir meskenlerin bir araya toplanmasından ve bir bütünlük arz etmesinden oluşan mahallelerden meydana gelmektedir. Adeta mahalleler, şehrin hücreleri gibidirler. Türk-İslam şehirinde mahalle, adeta şehrin küçültülmüş bir

minyatürüdür. Şehirde olduğu gibi mahallelerinde meydanı, meydan kahvehanesi, meydan çeşmesi, mescidi, yönetici olarak imamı daha sonra muhtarı vardır (Baltacı, 2010: 270). Şehir ve kasabalar büyüklüğüne göre kapalı çarşı, bedesten, hamam, hastane gibi binalar yanında özellikle kasabaların en önemli yapısı, içinde Cuma namazı kılınan büyük cami bulunur ki buna birçok yerde “Ulucami” denilir. Ulucamiden başka halkın yaptırdığı mescidler şehrin muhtelif mahallelerinde yer alır (Selen, 1948: 595-596). Selçuklu şehirlerinde olduğu gibi, Osmanlı şehirlerinde de “cami”, yani “Mescid’ül-Cuma”nın önemli bir yeri vardır. Cuma mescidi, şehir halkının Cuma ve bayram günlerinde bir araya gelip, kaynaşmasını sağlayan mekânlardır (Baykara, 1999: 529).

Sosyal müesseselerin başında gelen camiler, hem ibadet yeri, hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerlerdir. Camilerin etrafında bazen geometrik bir düzen içinde, bazen de mekânın özelliğine göre çok defa belirli bir estetik dikkate alınarak evler serpiştirilmiş vaziyette bulunurdu. Bu evlerden başka önemli binalardan biriside eğitim öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği medreselerdir. Medreselerin birkaçı bir cami etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler ekleniyordu. Büyük camilerin yanında sebil, imaret, dar’uş-şifa, hamam vb. sivil ve sosyal hizmetlerin yürütüldüğü binalarda inşa edilmiştir. Bu haliyle bütün yapılar, bir külliye meydana getirir ve adeta yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederdi (Kazıcı, 2010: 331-332).

Osmanlıların bütün belgelerinde, belirli bir yerleşme merkezini anlatan ve o yönetim biriminin merkezi durumunda olan yerler “şehir, kasaba ya da nefis” olarak adlandırılarak gelmiştir (Gümüşçü vd., 2011: 315). Genellikle tahrir defterlerinde “nefis” deyimini “yönetim biriminin merkezi niteliğinde olan şehir ya da kasaba düzeyindeki yerleşim merkezi” için kullanılmıştır (Arıkan, 1988: 42-45). Nüfus açısından bakılırsa şehir, “400’den fazla vergi nüfusu olan yerleşme merkezleri” olarak tanımlanabilir. Hatta “400-1.000 vergi nüfusu olan yerleşme merkezleri küçük şehir”, “1.000-3.000 vergi nüfusu olanlar orta büyüklükteki şehir” ve “3.000’den fazla vergi nüfusu olanlar da büyük şehir” olarak sınıflandırılabilir” (Faroqhi, 1993: 12-13; Gümüşçü, 2001: 75).

Şehre ilişkin verilen bu genel teorik çerçeveden anlaşıldığı üzere araştırma alanımızda yukarıda ifade edilen şehir kriterlerine uygun iki merkez bulunmaktadır. Bunlardan birisi Saruhan Sancağının ve aynı zamanda Manisa kazasının merkezi olan ve aynı adı taşıyan Manisa şehri (Nefs-i Manisa)'dır. Diğeri ise benzer özelliklere sahip Karaman vilayeti, Konya sancağı ve kazasının merkezi olan Konya şehri (Nefs-i Konya)'dir. Bu iki şehir kuruluş yeri seçiminde etkili olan faktörlerden başlamak suretiyle tarihi bir perspektifle ilerleyen sayfalarda ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. MANİSA ŞEHRİ (NEFS-İ MANİSA)

Manisa ve çevresinin daha geniş bakıldığında ise batı Anadolu'nun öne çıkan yanı, bu sahanın çağlar boyunca, büyük bir kültür ve medeniyet merkezi olmasıdır. Nitekim tarihi süreçte batı Anadolu'da sayısız şehirler kurulmuş olup bunların bakiyelerinin bir kısmını bugün dahi görmek mümkündür (Yücel, 1987: 63). İşte bu sahada kurulan önemli şehirlerden birisi de araştırma alanımız içinde yer alan Manisa şehridir.

Manisa şehri eski adı Sipylos olan Sipil (Manisa) Dağı'nın kuzey eteğinde, Gediz Nehri'in güneyinde, kabaca doğu batı yönlü Gediz grabenine hakim bir noktada yer almaktadır. Şehir ilk dönemlerde bugün Manisa Kalesi olarak isimlendirilen yerde iken süreç içerisinde Sipil Dağı'ndan Manisa Ovası'na geçiş noktasındaki etekte gelişim göstermiştir. Şehrin bu noktada kurulması belirli fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerine bağlıdır ki öncelikle bu özelliklere yer vermekte fayda vardır.

Şehrin sırtını dayadığı hemen gerisindeki Sipil Dağı'nın oldukça sarp olması ve bu noktada muhkem bir kalenin mevcudiyeti nedeniyle dışardan gelebilecek saldırılara karşı korunaklı olmasını temin etmiştir. Kalenin özellikle savaş zamanlarında zapt edilmesi oldukça güç bir mevkide yer alması da burada şehrin kurulması, gelişmesi ve devamlılığını sağlayan en önemli etkenler arasındadır. Sipil Dağı'nda bulunan kalenin doğu kısmındaki duvarların Hellenistik döneme ait olduğu düşünülmektedir. Günümüze ulaşabilen Bizans istihkamı dağın eteğindeki dış kale ile Akropoliste'teki (Sandikkale) iç kaledir (Karakaya, 2003: 583). Manisa kalesi uzun bir geçmişe sahip olsa da özellikle Bizanslılar zamanında Türk akınlarına karşı koymak için inşa ve tamir edilmiştir. Evliya Çelebi'nin tanıklığından kale çevresinin 2200 adım olduğu, kalenin yedi kapısının bulunduğu, bu kapılardan birisinin şehre açıldığı ve şehre uzaklığının 4000 adım olduğu öğrenilmektedir. Saruhanoğulları tarafından muhasara ile alınan Manisa kalesi (Foto 4) beyliğin Osmanlı'ya sulh tarihi ile geçmesi sebebiyle bir engel teşkil etmemiştir. Osmanlı hakimiyetinde kaleye muhafızlar yerleştirilmiş ve timar tahsisi yapılmıştır (Emecen, 1989: 43-44).

Foto 4. Manisa Kalesi ve Geriye Kalan Sur Parçaları

Yerleşmelerin dağılışının belirli fiziki coğrafya şartları ile yakından ilgili olduğu görülmektedir.⁵ Nitekim Anadolu'daki yerleşmeler ana yollar üzerinde, su kaynaklarının çevresinde, verimli ovalarda, Pliyosen ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı platolar ve bunların yarılmasıyla ortaya çıkan yamaçlarda toplanmıştır (Özdemir, 1996: 210). Şehirler açısından konuya yaklaşıldığında Anadolu'da kurulan şehirlerin sulama ile artı ürüne izin verecek su boylarında kurulduğu dikkati çeker (Tuna, 1987: 119). Bu durum hiç şüphesiz Manisa içinde geçerli olup şehrin hemen kuzeyinde Gediz Nehri bulunur. Ayrıca Sipil Dağı'ndan inen akarsular vardır ki bunlar Tabakhane, Akbaldır ve Haydar dereleridir. Şehirlerin kuruluş yeri seçiminde bir akarsuyun varlığına delil oluşturacak Anadolu'dan birçok örnek vermek mümkündür. Akşehir, Tekke Çayı; Konya, Meram Çayı; Larende, Fisandon Çayı; Niğde, Tabakhane Çayı üzerinde veya yakınlarında kurulmuş olması suyun mevcudiyetinin şehirlerin kuruluş yeri seçimindeki belirleyiciliğini göstermektedir (Gümüşçü, 2001:

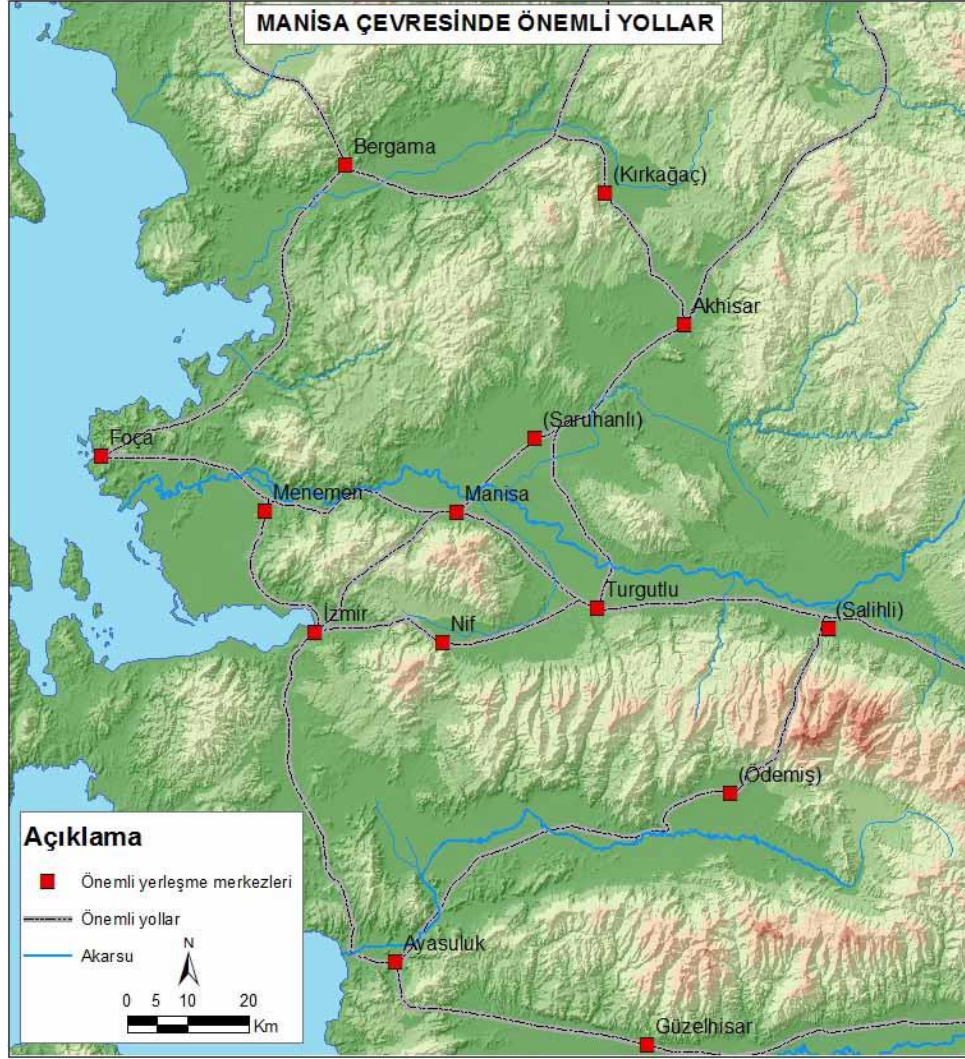
⁵ Fiziki coğrafya şartlarının yerleşmeye etkilerinin değerlendirildiği bir çalışma için bakınız. Oğuz Erol, 1973. *Ankara Şehri Çevresinin Jeomorfolojik Ana Birimleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

68). Ayrıca Manisa şehri için Sipil Dağı'nın eteğindeki kaynak suları da hatırdâ tutulmalıdır. İşte Manisa şehrinin söz konusu dağın yamacında kurulmasının temel sebepleri arasında güvenlikten sonra su kaynaklarının bu sahada mevcudiyeti ve ulaşılabilir olması yer alır.

Manisa şehrinin kuruluş ve gelişmesinde ulaşım imkanlarının ayrı bir yeri vardır. Nitekim şehir ulaşım bakımından doğu-batı yönlü ticaret yolu üzerinde bulunması hasebiyle kıyı şeridini iç bölgelere bağlayan ana arter üzerinde önemli bir konuma sahiptir. Manisa şehri, XV. yüzyılda önemli ve büyük bir ticaret merkezi olan Bursa'ya giden yollar üzerinde yer alıyordu. Ayrıca Manisa, Hind ve Uzakdoğu mallarının Anadolu'ya giriş ve aynı zamandan Anadolu ürünlerinin çıkış kapısı olan Antalya Limanı'na ulaştıran Batı Anadolu yol güzergahı üzerinde bulunuyordu. Seyyah İbn-i Batuta Batı Anadolu'da kıyı şehirlerine ulaşan ve Manisa'dan geçen yolu takip etmiştir. Bu yol güzergahı ve buna bağlı olan tali yollar XVI. yüzyılda oldukça canlı bir ticaret arteri durumundadır. Hatta Teke, Hamid, Menteşe ve Aydın sancaklarından gelip İstanbul'a ve oradan Rumeli'ye uzanan yolların kavşak noktası Manisa şehridir. Bu yol Manisa, Akhisar, Balıkesir, Bursa ve Mudanya üzerinden deniz yolu ile İstanbul'a ulaşıyordu. XVI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başlarından itibaren bir liman şehri olan İzmir'in ticari bir merkez olarak yükselmesi ile birlikte doğudan Turgutlu üzerinden Manisa'ya ve buradan Sabuncu Beli'ni aşarak İzmir'e ulaşan yol önemli bir arteri oluşturmuştur. Doğudan gelen yolun Manisa'dan sonra bir diğer güzergahı ise Menemen Boğazı'ndan Menemen ve Foçalar'a (Eski ve Yeni Foça) ulaşmaktadır. İşte bu iki iskele İzmir ve Foçalar doğudan ve Manisa çevresinden gelen ürünler Manisa üzerinden bu iki limana ulaştırılarak deniz aşırı memleketlere gemiler vasıtasıyla nakledilebiliyordu. Bu iki limanın dışında Urla ve Sivrihisar iskelelerinin Rumeli'den hububat getirerek veya hububat yükleyerek ticarete konu olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu iskelelerin varlığı Manisa çevresinin XVI. yüzyılı takip eden süreçte dışa açık bir ticari ekonomiye sahip olduğunu göstermektedir (Emecen, 1989: 65-67). İşte önemli ulaşım güzergahlarına göre olan konumu Manisa şehrinin kuruluşunda ve tarihi süreç içerisinde devam ederek günümüze ulaşmasında etkili olmuştur (Harita 9).

Harita 9. Manisa Çevresinde Önemli Yollar

Şehrin hemen kuzeyinde Gediz nehrinin geçmesi ve söz konusu sahada akış gösteren başta Gediz Nehri, Nif Çayı ve Kum Çayı gibi akarsular tarafından getirilen alüvyal malzemenin birikmesiyle oluşan verimli ovada gerçekleştirilen tarım ile şehrin gıda ihtiyacının büyük ölçüde temini sağlanmış olmalıdır. Sahanın sahip olduğu iklim özellikleri sayesinde yıl boyu tarımsal üretime imkan tanınması da ayrıca bu noktada belirtilmelidir. İşte yerleşmenin kuruluş ve gelişmesinde oldukça hayati öneme sahip olan doğal ve beşeri faktörler tarihin ilk dönemlerinden itibaren şartların uygun hale gelmesi ile birlikte burada bir şehrin kurulmasını ve tarihi süreç içerisinde devam ederek günümüze değin ulaşmasını kolaylaştıran önemli hususlar olarak dikkati çekmektedir.

İlkçağ'da Lidya bölgesinde bulunan Manisa şehrinin kuruluş tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak bugün Manisa şehrinin 7 kilometre doğusunda bulunan Tantalıs harabelerinin ilk iskan yeri olduğu ve M.Ö. II. bin yılına ulaşan bir geçmişinin olduğu ifade edilebilir. Frigler zamanında Sipylos ismiyle bir şehir kurdukları, M.Ö. VII. yüzyılda bu sahada ortaya çıkan Magnesia denilen şehrin bu yerleşmenin yerini aldığı düşünülmektedir (Emecen, 1989: 15; Karakuyu, 2005: 64-90). Tarihi süreçte Magnesia şehri, Lidyalılar, Persler, Makedonya, Bergama krallıklarının yönetiminde kaldıktan sonra Roma ve Bizans İmparatorlukları döneminde Batı Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden birisi olmuştur (Karakaya, 2003: 583). Eski çağlar boyunca askeri üs olma özelliği taşıyan şehir, muhkem bir kale olması nedeniyle önemini korumuştur. Şehrin sivil iskana açık bir yerleşme olarak genişlemesi Geç Roma-Erken Bizans dönemine rastlar. Bu dönemde şehir bugün harap halde olan iç kale kesiminde ve onun biraz aşağısındaki alanda yayılış göstermiştir (Emecen, 2003: 579).

Manisa şehri dağın eteğinde kuzeye doğru kademeli bir şekilde eğimi azalan ovaya kavuşan eğimli bir yüzey üzerinde olup bu yüzey doğudan batıya Tabakhane, Akbaldır ve Haydar dereleri tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. Söz konusu dereler şehri doğu batı istikametinde sınırlandıran engeller olarak dikkati çekse de buralar köprüler vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Bu noktada Manisa şehri asıl gelişmesini yapılan imar faaliyetleri ve tesis edilen siyasi istikrar sayesinde Türk hakimiyeti döneminde sağlamıştır (Darkot, 1998: 289). Manisa şehri Saruhanoğullarının kuruluş tarihi olarak da kabul edilen 1313 yılında Türk hakimiyeti altına girmiş (Uluçay, 1998: 290) ve 90 yıl boyunca bu hakimiyet devam etmiştir. Magnesia şehri yeni hakimlerinin söyleyiş ve ağız özelliklerine bağlı olarak Mağnişiye, Mağnisa şekline dönüşmüştür. Daha Saruhan Bey zamanında Manisa neredeyse tamamen Türkleşmiş, şehrin çehresi değişmeye başlamış ve sahiplerinin engin medeniyeti burada hakim olmaya başlamıştır (Emecen, 1989: 17-18). Bizans döneminden intikal eden sur dışındaki ilk yapı Saruhanoğlu İlyas Bey döneminde, İlyas Bey Mescidi'nin yapılmasıyla başlamış olup İshak Çelebi döneminde yapılan Ulucami ve külliyesi önemli bir çekirdek olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Manisa şehri doğu batı istikametinde gelişim göstermiştir. Günümüze ulaşan Saruhanoğulları tarihi yapılarına bakarak bu sınırın doğuda tabakhane Deresi batıda

ise aybaşı Deresi ile sınırlanan ve Topkale yamacında Bizans surlarının önünden devam eden hat üzerinden geçen sahayı kapsadığı anlaşılmaktadır (elik, 2014: 34-37).

Manisa şehri ve çevresi ilk kez Yıldırım Bayezid tarafından 1389-1390 kışında gerçekleştirilen askeri hareket neticesinde Osmanlı hakimiyetine girmiş ancak kalıcı hakimiyet tesisi 1402 Ankara Savaşı ve takip eden siyasi kargaşa ortamı nedeniyle 1415'den biraz önce tesis edilebilmiştir. Bizans döneminde kalenin etrafına sıkışmış olan şehir Saruhanoğulları döneminde nispeten genişlemiş ancak ovaya doğru kuvvetli inme eğilimini Osmanlı hakimiyetinde göstermiştir. Tabakhane ve Akbaldır dereleri, Osmanlı döneminde şehrin doğal sınırlarını oluşturmuştur. XV ve XVI. yüzyıllarda Manisa'da şehzadelerin ikamet etmeleri şehrin fiziki görünüşünde etkili olmuş, özellikle şehzadelerin yanında bulunanlar tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile yeni yerleşim alanları meydana gelmiştir (Emecen, 2003: 578-579). Saruhanoğulları dönemindeki şehrin merkezinin Osmanlı döneminde farklılaştığı ve Sultan Cami çevresinde geliştiği görülür. Osmanlı döneminde şehrin sınırı tarihi yapılara bakılarak doğu sınırı Alaybey mahallesi, batı sınırı aybaşı deresinin batı kesimi, güney sınırı ise Saruhanoğulları dönemi sınırı ve kuzeyde ise bugün istasyon binasının olduğu alanı kapsayan çerçeveye sahip olduğu söylenebilir (elik, 2014: 37).

Saruhanoğulları ve Osmanlılar zamanında önemli imar faaliyetlerine sahne olan Manisa şehrinde, cami, mescid, zaviye, han, hamam ve imaret gibi pek çok bina yapılmıştır. Özellikle Osmanlılar zamanında şehzadelerin Manisa'da sancağa çıkması ile birlikte bu yapım ve imar faaliyetleri daha da artarak şehrin çehresinde önemli izler meydana getirmiştir (Uluçay, 1998: 291). Saruhanoğulları ve Osmanlı döneminde girişilen imar faaliyetleri ile Manisa cami, mescit, tekke, zaviye, askeri, siyasi ve sosyal yapıları ile derin tarihin izlerini taşımaktadır. Tüm bu yapılar yerleşmelerin gelişme hız ve yönünü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Manisa şehir merkezinde bulunan Saruhanoğulları döneminden 6 cami ve mescit, Osmanlılar döneminden kalma 30 cami ve külliyesi bile bu imar faaliyetlerinin yoğunluğunu göstermesi açısından dikkate değerdir (elik, 2014: 35). Ayrıca Osmanlı döneminde şehzadeler için şehrin kuzeyinde inşa ettirelen ve oldukça geniş bir alan kaplayan Saray-ı Amire (1445'te II. Murad devrinde inşa edilmiş ve Fatih

Sultan Mehmed döneminde genişletilmiştir) şehri fiziki, sosyal ve ekonomik açıdan etkileyen önemli unsurlar arasındadır (Karakaya, 2003: 587).

1530 yılı tahrir defterinde Manisa şehrindeki mahalle sayısı 37, nüfus 1258 hane (yaklaşık 6.500-7.000 kişi) iken 1575 yılında mahalle sayısı (Karakuyu, 2007a) 42'ye nüfus ise 1530 haneye (yaklaşık 8.000-8.500 kişi) ulaşarak orta büyüklükte (Faroqhi, 2011: 14) bir şehir olma özelliğini sürdürmüştür (Karakuyu, 2007b). Saruhanoğulları ve Osmanlı döneminin başlarında şehirde Hristiyan nüfus bulunmazken 1492 yılından itibaren İspanya'dan çıkarılan ve Manisa'ya yerleştirilen Yahudi gruplar şehrin ilk gayrimüslim nüfusunu oluşturmuştur. Yahudi nüfus 1530'da 88 hane (yaklaşık 500 kişi) iken 1575 sayımında hane sayısı 117'ye (yaklaşık 700 kişi) ulaşmıştır (Emecen, 2003: 580).

2.2. KONYA ŞEHİRİ (NEFS-İ KONYA)

Konya sahip olduğu yer Şekilleri, iklim özellikleri, toprak yapısı, su kaynaklarının mevcudiyeti, tarım, ulaşım vb. özellikleri ile kısaca coğrafi potansiyeli sayesinde tarihin her döneminde önemli bir iskan merkezi olagelmiştir. Nitekim bu özelliklere sahip olan bu sahanın tarihin her döneminde yerleşmeye sahne olduğu ve farklı uygarlıklara ev sahipliğı yaptığı yapılan çalışmalar ile ortaya konulmuştur.

Konya Şehri, Konya Ovası'nın batı kenarındaki dağlık alana nispeten yakın bir mevkide, yaklaşık 1000 metre yükseklikte Meram Çayı'nın büyük birikinti konisi üzerinde kurulmuştur (Öcal, 2003: 9). Konya Şehrinin yer seçiminde etkili olan temel faktörlere bakıldığında, geniş bir ovanın kenarında tarımsal üretim için uygun bir mekânın varlığı, su kaynaklarının mevcudiyeti, dışardan gelebilecek tehlikelere karşı savunma sistemi, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde ana ticaret yolları üzerinde bir kavşak noktasında bulunması hasebiyle sanayi öncesi dönemin hemen her önemli kentinin sahip olması gereken dört özelliğine (Tekeli, 2011: 252) sahip olduğu dikkati çeker. Konya Şehrinin kuruluşunda etkili olan bu dört temel özelliğı detaylı olarak ele almak, çalışmanın bütünlüğünü sağlamak açısından faydalı olacaktır.

Konya Şehrinin batı yakasından kaynağını alan akarsular kapalı bir havza özelliğini taşıyan ova tabanında son bulur. Konya Şehrinin aynı adla anılan ovanın batısında kurulmasında su kaynaklarına yakınlık belirleyici olmuştur. Zira yarıkurak iklim şartlarının egemen olduğu Konya Ovası ve çevresinde yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde en öncelikli faktör ulaşılabilir ve kullanılabilir suyun mevcudiyetidir. Şehrin yakın çevresinde 1/25.000 ölçekli topografya haritalarında net bir şekilde görülebilen çok sayıda sarnıç ve kuyunun varlığı yerleşmenin kuruluş yeri seçiminde su kaynaklarına yakın olma dürtü ve güdüsünün ne denli yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Şehrin hemen batısından Meram Deresi, Nişan Deresi, Keçili Deresi, Andimin Dere, Söğüllü Deresi, Selbasab Deresi gibi akarsular burada zikredilebilir. Bu akarsular mevsimlik de olsa geçtikleri yatağın kenarlarına inşa edilen sarnıçlar (1/25.000 ölçekli topografya haritalarında görülebilen Devle, Arap, Takkalı, Kabaklar sarnıçları ile Kanlısarnıç, Topraksarnıç gibi) vasıtasıyla su

ihtiyaçlarını belirli ölçüde karşılayabilmişlerdir.⁶ Ayrıca şehir çevresinde açılan kuyular (Aşkar, Dudugun, Hacıosman, Kağnıcı, Mesuthoca, Sokakbaşı kuyuları gibi) ve çeşmeler su ihtiyacının belirleyiciliği konusunda önemli ipuçları vermektedir.⁷

Konya şehrinin kuruluş yeri olarak seçilen mekânda gelebilecek dış tehditlere karşı savunma ihtiyacına binaen bir kale tesis edilmiştir. Konya şehrinde iki kaleden söz etmek mümkündür. İlki, Aladdin Tepesi'nin olduğu noktada bulunan iç kale ve Anadolu Selçukluları zamanında şehrin konutlarını saracak şekilde düzenlenen dış kaleden oluşan yapıdır. Diğer kale yapısı ise Osmanlılar zamanında inşa edilen Zindankale'dir. Dış Kale, Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubad zamanında tamamlanmış olup yapıldığı dönemde şehri çevreleyen büyük bir surdur. Osmanlılar devrinde nüfus artışı ile birlikte mevcut bu alan yetmemiş, şehir güney ve güneydoğuya genişlemiş, sur dışına taşmış ve böylece sur eski önemini kaybetmiştir. XVI. yüzyılda bu surun Ertaş, Çeşme, Aksaray, Larende ve Yeni kapılarının kullanıldığı tespit edilmiştir. İç Kale ise şehrin asıl merkezini teşkil eden etrafı surla çevrili durumda olan eski bir höyüktür. İç Kale surlarının ilk defa inşasının Roma ve Bizans dönemlerinde olduğu düşünülmektedir. Osmanlı zamanında varlığını devam ettiren bu sur Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan zamanında yapılmıştır. Bu sur içinde bugün bir parçası hala ayakta olan Alaaddin Köşkü olarak isimlendirilen saray ile surun inşası aynı civarda olmalıdır. Konya şehrinde bir başka kale ise Zindan Kale olup şehri çepeçevre saran surun kuzeybatısında Osmanlılar tarafından inşa edilmiş müstahkem bir noktadır. Burası Fatih Sultan Mehmet zamanında surlar tamir edilirken yaptırılmıştır. Burası önemli evraklar ve toplanan vergilerin muhafaza altında tutulduğu yerdir. Bu iş için önceleri İç Kale kullanılırken süreç içerisinde ilgili mekânın iskan mahalline dönüşmesi ve fonksiyonunu yitirmesine bağlı olarak Zindankale inşa edilmiştir (Ergenç, 2012: 41-42).

Tarihi süreçte Konya şehrinin bulunduğu nokta önemli yolların geçtiği bir güzergah ve kavşak noktası olagelmiştir. İstanbul'dan başlayarak, Üsküdar, İznik,

---

⁶ Şehrin hemen doğusunda Sarnıç mahallesi bulunmaktadır. Bu durum süreç içerisinde sarnıç olan mekânın şehrin içinde kalması suretiyle bir mahalleye dönüştüğünü gösterir.

⁷ Bugün Konya şehrinin içinde çeşme isimli mahallelerin (Şeyhulemaçeşme mah. ve Akçeşme mah. gibi) varlığı bu durumun delili niteliğindedir.

Bilecik Kütahya, Afyonkarahisar, Akşehir üzerinden gelen yol Konya'ya uğruyor buradan Larende, Ereğli, Lülüve, Pozantı, Tarsus, Adana, Misis, Payas, İskenderun Antakya, Helep ve Şam'a değin uzanıyordu. Bu güzergaha Osmanlı döneminde "hac yolu"/"sağ kol" ismi veriliyordu. Ayrıca güneyden Antalya, Manavgat ve Alaiye'den başlayan yollar Beyşehir üzerinden Konya'ya ulaşıyordu. Kuzey istikametinden Ankara ve daha kuzeyde bulunan İran'a devam eden yola ve Osmanlı zamanındaki ismi ile "sol kol"a bağlanıyordu. Kuzeydoğu istikametinde Aksaray, Kayseri ve Sivas üzerinden Doğu Anadolu ve Karadeniz sahil şeridine ulaşılması mümkün oluyordu. Şu halde Konya merkeze alındığında kuzey-güney ve doğu-batı istikameti başta olmak üzere tüm anayolların kesiştiği bir merkez olarak dikkati çeker. Konya'dan geçen yollar tabii bir güzergah olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden itibaren özellikle ticari faaliyetlerin egemen olmasıyla birlikte ön plana çıkmıştır. Söz konusu bu önemini Roma ve Bizans döneminde de korumuştur. Özellikle Anadolu Selçuklu zamanında bu topraklar ticaretin de başkenti haline gelmiştir. Bugün Konya çevresinde Anadolu Selçukluları döneminden intikal eden köprü (Foto 5), kervansaray ve hanlar bu durumu net bir şekilde göstermektedir.

Foto 5. Konya Çevresinde Tarihi Fonksiyonunu Yitirmiş Çiledar Köprüsü (Gilisıra[Gökyurt] köyü KD)

Tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirileceği bir mekânın mevcudiyeti Konya şehrinin kuruluş yeri seçiminde etkili olan bir diğer faktördür. Özellikle sahada geniş bir ovanın mevcudiyetinin yanında özellikle batıdaki dağlık ve engebeli sahalardan gelen akarsuların ovaya kavuştuğu noktalar tarihi süreçte sebze ve meyve yetiştiriciliğinin yapılabildiği yerlerdir. İşte gerek kuru tarım alanlarının yapılabildiği ve gerekse yaz döneminde yetiştirilen sebze ve meyve üretiminin sağlandığı bağ-bahçe alanları sayesinde şehirde oturan insanların gıda ihtiyacı karşılanabiliyordu. İşte su, tarım alanları, savunma sistemi ve önemli yolların kavşak noktasında bulunması bu mekânda Konya şehrinin kuruluş ve gelişmesinde belirleyici faktörler olarak ifade edilebilir.

Konya şehri ismini binlerce yıldır sürdüren şehirler arasında yer alır. Konya, Phrig (Frig) dilindeki Kawania veya Grekçe Eikon'dan çıktığı düşünülmektedir (Baykara, 1985: 15). Romalılar döneminde Konya şehri Lykaonia olarak isimlendirilen ovalık alanın içerisinde yer alıyor ve İkonium olarak isimlendiriliyordu. Romalılar'ın Lykaonia adını verdikleri Konya çevresine Hititler, Luviler oturduğu için Luvi ülkesi anlamına gelen Lukawania adını vermişlerdir. Bu dönemde bölgenin başkenti Konya şehrini de Luvice İkuwania olarak adlandırmışlardır (Bahar, 2013: 239-240). Roma döneminde siyasi istikrarın ve güvenliğin sağlanması neticesinde şehir Alaaddin Tepesi etrafında açık alanda gelişim göstermiştir. Bizans döneminde ise özellikle İran ile başlayan mücadeleler neticesinde Konya şehri zarar görmüş olmalıdır. VII. yüzyılda Müslümanların Anadolu'ya özellikle de İstanbul'a yönelen orduların geçişi sırasında Konya şehri de bu durumdan etkilenmiştir. Bu dönemde halkın bir kısmı daha güvenli olan dağlık alanlara ve Gevele (Gaballa) kalesine çekilerek buradan şehrin savunması gerçekleştirilmiştir (Baykara, 1985: 23-24). Konya şehri Emeviler tarafından 723-724 yılında fethedilmiş, daha sonra Abbasiler döneminde de çeşitli akınlar yapılmış ve geçici olarak ele geçirilmişse de tekrar Bizans egemenliğinde kalmıştır (Baykara, 2002: 183). Bizans devrinde çok kalabalık olmayan küçük bir şehir durumunda olan İkonium nüfusunun önemli bir kısmı batıdaki sarp kalelerin himayesinde, Meram dolaylarında vadi içlerine çekilmiş durumda olmalıdır. Bu dönemde şehrin savunması daha çok Gevele kalesi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Baykara, 2013: 243).

Türkler ilk defa Konya önlerinde 1069 yılında Selçuklu kumandanı Afşin Bey ile göründüler. Fakat bölgenin fethi 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra 1073 yılında gerçekleşmiştir. Konya Kalesi içinde yaşayan gayri-müslim halkın bir kısmı çıkarılmış ve bunlar Sille'ye giderek yerleşmişlerdir. Konya kalesi ilk zamanlarda ülke içini koruyan önemli bir askeri istihkam özelliği taşımıştır. 1073 senesinde doksan kadar Türk ailesi kale içine yerleştirilerek kale koruma altına alınmıştır. Alaeddin tepesi diye adlandırılacak olan kaleye yerleştirilen Türkler, çevrede yer alan bazı ziraatçi köylerin vergilerinden oluşan gelirleri ile geçimlerini sağlamıştır. Konya şehrindeki Müslüman-Türk nüfusun çekirdeğini daha fetih ile birlikte yerleştirilen bu Türkler oluşturmuştur (Baykara, 2013: 243).

1097'de İznik'in Bizanslıların eline geçmesi üzerine Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'ya taşınmıştır. I. Haçlı seferini atlatan Anadolu'da Konya başkent olarak önemli bir gelişim sürecine girmiştir. Çünkü Rum diyarındaki gaza hem İslam aleminde hem de İç Asya'daki Türkler arasında önemli yankılar bulmuş, durmaksızın batıya gazi olmak isteyen insanların akışı başlamıştır. Ayrıca Konya'ya idari merkez olmasından dolayı kalabalık bir insan kitlesi gelmiştir. Selçuklu sultanlarının karargahı olması ve yöneticilerin gelişi ile şehrin nüfusu hızlı bir şekilde artmış, kale içinde ev yeri olabilecek alanlar tamamen dolmuştur. Bu nedenle Türklerin bir kısmı sur dışındaki alanlara özellikle kuzey ve doğu kesimine yerleşmişlerdir. Konya XII. yüzyılda baba-oğul iki Selçuklu sultanı (Sultan Mesut 1116-1155 ve Sultan II. Kılıçaslan 1155-1192) zamanında, istikrarlı bir idare sayesinde adeta bir kasaba olmaktan çıkıp bir şehir haline gelmiştir (Baykara, 2013: 243).

III. Haçlı seferi sırasında 1190'da Konya Haçlıların eline geçmiş, yağmalanmış fakat uzun süre Haçlıların elinde kalmamıştır. XIII. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu veliahtları arasında saltanat çekişmelerine tanık olan şehir özellikle I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde parlak bir dönem yaşamıştır. Anadolu Selçukluları zamanında "Darülmülk" unvanıyla anılan XIII. yüzyılın ilk yarısı, sağlanan iç güvenlik sayesinde Selçuklu ülkesinde köyler kurarak toprağa yerleşme ve hatta şehirleşme dönemi olarak kabul edilebilir. Hem yaylak ve kışlak alanlarında iskanda bir kararlılık başlamış hem de Konya başta olmak üzere şehir hayatına katılanların sayısında ciddi artışlar meydana gelmiştir.

Konya şehri en canlı ve kalabalık zamanını XIII. yüzyıl ortalarında yaşamıştır. Bu sırada Konya’da en fazla %10’u gayrimüslim olmak üzere 60.000 kadar nüfus olmalıdır. Konya şehrinin XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarındaki büyümesi eski savunma düzenini etkisiz durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Konya şehrinin çevresine 4 km uzunluğunda yeni sur ve burçlar yapılmıştır (1221). Böylece Konya, daha geniş bir çevreyi dolaşan beden ve burçlarla sağlam şekilde korunarak tam anlamıyla korunmuş şehir “mahsure” haline gelmiştir. Surlar arasında kaldığından işlevsiz kalan Alaeddin Tepesi’ndeki kale yerine, yeni surların batıdaki kesiminde bir iç kale=ahmedek (geç devirlerin Zindankale’si) yaptırıldı. Yapılan imar faaliyetleri, şehrin fiziki şartları ve ekonomik hayatında XIX. yüzyıla değin etkisini sürdürmüştür. Şehrin kapıları oradan başlayan yolun ulaştığı yere göre isimlendirilmiştir (Antalya, Larende, Aksaray kapıları gibi) (Baykara 2002: 1783-184; Baykara, 2013: 244-246). Tarihi süreçte eski fonksiyonunu kaybettiği için yıkılmaya başlayan ancak kalıntıları XX. yüzyıl başlarına kadar şehrin çeşitli yerlerinde görülebilen bir sur şehri kuşatıyor ve on iki kapısı (Ertaş, Halkabegüş, Aksaray, Telli, Atpazarı, Demir, Larende, Meram, Yapılı/Eski, Çeşme, Sille kapıları) bulunuyordu (Ergenç, 2012: 32-33; Konyalı, 2007: 109-121).

1243 Köseadağ yenilgisini takip eden süreçte Anadolu Selçuklu Devleti’nin İlhanlı’ya tabi hale gelmiş ve bu durumda bir süre canlılığını korusa da (Gök, 2013: 255) Konya şehrinin bir gerileme dönemine girmiştir. Artık Konya şehri nüfus çeken değil aksine mevcut nüfusunu da kaybeden bir yerleşme konumuna düşmüştür. Bu dönemdeki otorite boşluğunu Karamanoğulları doldurmaya gayret etmiş bu da yeni mücadelelere yol açmıştır. Karamanoğulları XIV. yüzyılın başında Konya’ya tamamen hakim olmuşlardır (Baykara 2002: 183-184; Baykara, 2013: 249). Karaman beylerinin egemen olduğu dönemde Konya’da eserler (24 darülhuffaz ve 4 medrese) vücuda getirilmiştir (Eravcı, 2013: 254). Dönem dönem yaşanan Karamanoğlu İlhanlı çekişmesi sahada istikrarsızlığa neden olmuştur. Ortaya çıkan çekişme zamanlarında şehir tahribata uğramış, başkent olduğu dönemdeki önemini ve payidarlığını kaybetmiştir (Baykara 2002: 184; Baykara, 2013: 249; Gök, 2013: 256). Bu süreçte surlar ile muhafaza edilen şehirde bir küçülme meydana gelirken kırsal alandaki yerleşmelerin ciddi zarar gördüğü düşünülebilir. Kırsal alanda siyasi

ve sosyal bunalımların etkisi ile yerleşme ve nüfus yoğunluğunda da azalma meydana gelmiş olmalıdır.

Konya Fatih Sultan Mehmet zamanında 1468 yılında Osmanlı'nın eline geçmiş, yeni surlar ve hisarlar yapılmak suretiyle şehrin savunma düzeni değiştirilmiş ve Konya bir beylerbeylik haline getirilmiştir. Bundan sonraki süreçte genellikle sakin bir hayat yaşayan Konya şehri mütevazı bir sanayi ve ticaret şehri olarak varlığını devam ettirmiştir (Gök, 2013: 257).

Konya şehri, şehir tanımlamalarında geçen birçok özelliğe taşısa da yoğun iş bölümü ve tarım dışı faaliyetlerle uğraşılması noktasında ayrılmaktadır. Şehirde her ne kadar bir iş bölümü bulunuyorsa da, bir aile, esnaflık ile uğraşmanın yanı sıra bir miktar tarlasının olması bir kaç inek ve koyuna sahip olması sebebiyle de tarım ve hayvancılık ile uğraştığı görülmektedir. Tabi ki bu durumun, diğer Osmanlı şehirlerinin birçoğu için de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim Konya şehrinde yaşayan insanların %50'ye yakın bir bölümü belirli bir oranda tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır (Tuş, 2007: 21). Nitekim Konya şehrinin hemen çevresinde insanların günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bahar ayları ile birlikte çeşitli sebze yetiştirdikleri bağları bulunuyordu. Örneğin, Doğu'da Kumköprü Bağları; Kuzeyde Hoca Fakih, Sille Bağları; Batı'da Hoca Cihan, Tahirler, Köyceğiz ve Meram Bağları şehre yakın bağ alanlarıydı (Ergenç, 2012: 31).

Konya şehri Selçuklular döneminde kapladığı alansal büyüklüğü daha sonraki dönemlerde seyrek dokusu sebebiyle, meydana gelen büyümeyi, aynı mekân içinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar korumuştur (Tuş, 2007: 25). Konya şehir nüfusu XII. yüzyılda 3-4 bin civarında iken Anadolu Selçuklularının başkenti olmasıyla birlikte XIII. yüzyılda 60 bin kişiye ulaşmış fakat Anadolu Selçuklularından sonra gerek başkent olma özelliğini yitirmesi ve gerekse yaşanan Osmanlı-Karaman mücadeleleri gibi sebepler ile bir daha o denli nüfusu yakalayamamıştır. Konya'nın eski kalabalık nüfusuna kavuşması ancak 1945 sonrası dönemde gerçekleşebilmiştir.

Konya şehrinin nüfusu 1500'de 3.400, 1540'da 7.100, 1584'de 14.700, kişiden oluşuyordu (Aköz, 2013: 263; Tuş, 2007: 12-133). Osmanlı döneminde vergi mükellefi sayılarına göre yapılan tasnife göre Konya şehri orta büyüklükte (1000-3000 arası vergi mükellefi) bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu

dönemde Anadolu'da yer alan şehirlerin içinde sadece Bursa büyük şehir kategorisine girmektedir (Faroqhi, 2011: 14). Konya şehri nüfusu, XVI. yüzyılda bütün Akdeniz memleketlerinde (Braudel, 1993: 485-487) ve Osmanlı ülkesinde meydana gelen nüfus artışına uygun bir eğilim göstermiştir.

3. KIR YERLEŞMELERİ

Kır yerleşmeleri denildiğinde kasaba ve şehrin dışında kalan köy, mezraa, çiftlik, kom, oba, yaylak, kışlak gibi tüm yerleşmeler kast edilmektedir. Araştırma dönemimizde iki temel kırsal yerleşmelerden söz etmek mümkündür ki bunlar köy ve mezraalardır. Köy ve mezraaların dışında Konya çevresinden farklı olarak Manisa çevresinde çiftlik yerleşmeleri mevcuttur.

Köy kavramı geçimlerini hammadde üreterek sağlayan insanların yaşadığı nispeten küçük yerleşme merkezleri ile adı geçen faaliyetlerin yapılması için gerekli arazinin oluşturduğu birliği ifade eder (Gümüştü, 2001: 98). Köyler meskenler, sınırlar ve meskenlerle sınırlar arasında kalan ekonomik faaliyet alanları olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Köylerde meskenler diğer kırsal yerleşmelerde de olduğu üzere doğal ortamda bulunan malzemeye göre toprak, taş veya ahşaptan inşaa edilir. Su, toprak ve beşeri faktörlere bağılı olarak köy yerleşmeleri toplu, dağınık ve hat boyu şeklinde sıralanan evler şeklinde bir dokuya sahip olabilir (Gümüştü ve Küçüktaşçı, 2016: 86).

Bilindiğı üzere köylerde iktisadi faaliyetler büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa (kurulduğı mekân özelliklerine bağılı olarak balıkçılık, ormancılık ve avcılık da söz konusu olabilir) bağılıdır. Başka bir ifade ile köyler, ham madde üreten ve bunları başta şehirlerdeki insanlara, kırsal alandaki diğer ihtiyaç sahiplerine pazarlayan ve şehirden temel birtakım ihtiyaçlarını temin eden insan gruplarının oluşturduğı bir yapıya sahip iskan merkezidir.

Anadolu topraklarında Neolitik dönemden itibaren ilk köy yerleşmeleri ortaya çıkmış ve köyler günümüze değin kırsal yerleşmelerin ana çekirdeğini oluşturmuştur. Merkezi yönetimler tarafından planlı bir şekilde tesis edilen şehirler dışında bütün yerleşmeler başlangıç aşamasında küçük birer köy karakteri taşırlar. Doğal, beşeri ve ekonomik şartların elverişli olduğı müddetçe köyler sakin olan insanların ekonomik faaliyetlerdeki işbölümü ve gelişmişliğine göre gelişerek önce kasaba sonra da şehir karakteri kazanabilirler. Bu haliyle organizmacı görüş ile durum değerlendirilirse; canlılar misali yerleşmeler zamanla gelişerek büyümekte, yaşam koşullarının ortadan kalkması veya bozulmasına bağılı olarak hayatı sona ermekte, yani terk edilerek ortadan kalkmaktadır (Gümüştü, 2001: 98).

Modern Çağ öncesi tüm imparatorluklarda olduğu üzere Osmanlı'da da ekonomik temel tarımsal üretime bağlıydı. Tarımsal faaliyetin gerçekleştirildiği kırsal alanda oturan köylüler devletin zenginliğinin temelini oluşturuyordu. Osmanlı ülkesinde köylüler belirli bir arazide yaşayabilir, çalışabilir, ürünü tasarruf edebilir ve bu tasarruf hakkını çocuklarına bırakabilirdi. Ancak söz konusu arazinin mülkiyetinin devlete ait olması nedeniyle satamaz ve vakfa dönüştüremezdi (Singer, 2008: 15-16). Şayet arazi üzerinde üç yıl üst üste üretim yapmazsa o toprak üzerindeki hakkını kaybeder ve açık artırma usulüyle ilgili mekânın işletme hakkı başka birine devredilirdi (İnalçık, 2008: 101).

Osmanlı mali sistemi içerisinde normal şartlarda köylerin büyük kısmı timar sistemi içerisinde ve bir sipahinin kontrolü altında bulunuyordu. Bu köylerde yaşayan insanlar mülkiyeti devlete ait olan topraklarda tarım ve hayvancılık yaparak vergilerini devlete ödüyorlardı. Ancak timar sisteminin dışında kalan küçük bir kısmı vakıf köyleri olduğundan vergilerini vakfa vermek durumundaydı. Köylerin bazıları da derbentçi, köprücü, çeltikçi, yağcı, kuşçu vb. hizmetleri yerine getirme karşılığında avarız-ı divaniye gibi bazı yükümlülüklerden muaf tutuluyordu (Gümüüşü ve Küçükkaşçı, 2016: 86).

Osmanlı zamanında köylerde, halkın (reaya) yanı sıra timar sisteminin uygulandığı bölgelerde timarlı sipahiler de oturuyordu. Devlet böylece hem asker ihtiyacını temin ediyor, hem de kırsal alandan sağlanan vergi kalemlerini direkt olarak timarlı sipahilere tahsis etmek suretiyle bir noktada işini kolaylaştırmış oluyordu. Sınırları belirli bir iskan biriminde üretimin devamlılığı ve kontrolü bu şekilde sağlanmış oluyordu. Merkezi idare sınırları belirli bir alandaki üretimin bütünlüğünü ve devamlılığını önemsiyordu. Bu durumun önemine binaen geçmiş dönemlerde hususiyle tahrir defterlerinde sınırlar kayıt altına alınmıştır. Tahrir yapan memurların önemli görevlerinden birisinin de sınır ihtilaflarının ortadan kaldırılması meselesi olması bu durumun önemini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur (İnalçık, 1987: XXVIII).

H. İnalçık'a göre bir iskan mahallinin köy olması için bir yerde toplanıp oturan köylü ailelerin varlığı yeterli değildir. Belirleyici olan faktör tahrir eminleri tarafından belirli bir süre defterlere yazılmış olmasıdır. Bu resmi kayıt ile Osmanlı

imparatorluğu köyü, ekili arazisi ve otlakların sınırları ile toplam vergi yükümlülüğünün miktarı belirli bir toprak ve komunal yaşantı birimi olarak tanımlanmış olmaktadır. Bu durumda köylü aile sayısı ya da ekilen arazi miktarı o kadar belirleyici değildir. Asıl tayin edici unsur tarım temelli bir yerleşimin devamlılığıdır. Osmanlı döneminde bir yerleşmenin köy olabilmesi, sultanın otorite ve çıkarlarını temsil eden sipahi ve köy halkı arasından seçilen ya da dışarıdan getirilen kethüda veya imamın bulunmasına bağlıdır (İnalçık, 2000: 222). İşte İnalçık tarafından bir iskan mahallinin köy olabilme kriteri bu şekilde açıklanmıştır. Ancak araştırma alanlarımızdan Manisa çevresine ait tahrir defterlerindeki kayıtlarda görüldüğü üzere imam ve kethüda bir tarafa hane ve nefere (nüfusa) sahip olmayan yerleşim birimlerinin dahi köy olarak kaydedildiği görülmüştür. Zira Manisa çevresinde 1575 yılında mevcut 219 köy yerleşmesinden 107'sinde hane kaydı görülmemektedir. Konya çevresinde de benzer şekilde 1584 yılında 225 köyden 36'sında hane ve nefer kaydı bulunmamaktadır. Bu köyler dönemin tabiri ile hali anir-reaya durumunda olan yerleşim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yerleşmeler çeşitli konar-göçer gruplar ve komşu köyler tarafından işlenerek vergisi ödenmektedir. Şu halde Manisa ve Konya örneklerinde görüldüğü kadarıyla bir iskan mahallinin karye olarak kaydedilmesi, kethüda, imam, nüfusun mevcudiyetinden ziyade söz konusu mahalde iktisaden faal olan ve vergisini veren bir yapıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumu kırsal alanda büyük ölçüde tarım ve hayvancılık ile geçimini temin ediyor ve devlete vergisini ödüyordu. Şu halde Osmanlı devletinin ekonomisi de büyük ölçüde köylülerden tahsil edilen vergilere bağlı olması hasebiyle tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Köy sayısı içinde küçük bir orana sahip olan birtakım yerleşmelerde “asiyab, tahunhane, bezirhane, şemhane” gibi sanayi faaliyeti olarak değerlendirilebilecek tesislerden elde edilen gelirler ile “bad-ı heva ve arusiye” gibi vergi kalemleri de bulunabiliyordu. Ancak bu kalemlerin sağladığı gelirler, toplam vergi hasılasında oldukça düşük bir orana karşılık geliyordu. Bunların dışındaki bütün gelirler yetiştirilen tarımsal ürünler, deştbanı (kır bekçiliği), çayır, otlak ve otlaklarda yapılan hayvancılık, arıcılık vb. gibi toprağa dayalı ekonomik faaliyetlerden temin ediliyordu (Gümüşçü, 2001: 98).

Köylere ilişkin temel bilgilere yer verildikten sonra XVI. yüzyılda karyelerini müteakiben en çok karşımıza çıkan kır yerleşmesini mezraalar oluşturmaktadır. Mezraa Arapça bir kelime olup “ziraat olunacak, ekilecek tarla, (Develioğlu, 1993: 641) ziraate tahsis edilmiş tarla (Pakalın, 1993: 529)” anlamlarına gelmektedir. Özellikle daimi iskan şekillerinin oluşması sırasında bir geçiş aşamasını da oluşturabilen mezraalar, elimizdeki arşiv vesikalarının da gösterdiği üzere tarihi derinliği olan ve ülkemizde bugün dahi varlığını sürdüren köye bağlı kırsal yerleşmeler arasında yer almaktadır. Dağılımları, hakim iktisadi faaliyetleri, kullanılış süreleri ve zamanları, bölgesel birtakım farklılıklar gösterebilmesine rağmen tüm kırsal yerleşmelerde olduğu gibi mezraalarda da ana ekonomik faaliyet “hammadde üretimi”dir.

İşlevleri bakımından bölgesel farklılık arz eden mezraaları, gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin/kullanımın sürelerinin yıl boyu devam edip etmemesi durumuna göre sürekli ve dönemlik olarak değerlendirmek de mümkündür. Günümüzde sürekli yerleşmeye sahne olanlar bir köyün mahallesi (köy merkezine olan uzaklığı değişiklik arz etmekle birlikte 2-7 km arasında olabilir) durumundadır. Bu türden mezraalara Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olarak rastlanabilmektedir. Dönemlik olanlar ise yılın belirli bir zaman diliminde (ilkbahar ve sonbahar gibi) ekonomik faaliyetin icra edildiği ve ilgili sürenin o mekânda geçirildiği mezraalardır. Dönemlik mezraalar ise Karadeniz Bölgesi’nde (özellikle de Doğu Karadeniz Bölümü’nde) görülmektedir (Doğanay, 2014: 326).

Mezraalar, H. İncalık tarafından çoğunlukla ahalisi dağılmış eski iskan mahalleri olarak tanımlanmıştır. Hatta Osmanlı kanunnamelerinde geçen kayıtlardan hareketle bir yerin müstakil mezraa olabilmesi için harabesi, suyu veya mezarlığının olması gerekliliğine yer verilmiştir (İncalık, 1987: XXIX). İ. Şahin tarafından ise Osmanlılar zamanında sürekli yerleşim yeri olmayan ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen mali bir terim olarak tanımlanmıştır (Şahin, 2004: 546). Şu halde tanımlamalarda birtakım farklılıklar olsa da tarihi süreçte mezraalar, eski bir iskan mahallinin terk edilmesi ve arazisinin işlenmesi şeklinde mezraya dönüşebildiği gibi hiçbir iskan izi olmaksızın sadece ziraat yapılan yer olmak suretiyle tasarruf edilen yerler olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Mezraalar

hammadde üretiminin gerçekleştirildiği ve buna bağlı olarak vergisinin ödendiği kırsal iskan mahalleridir.

Genellikle belirli bir sınırı olan mezraalar yakın bir köyün kullandığı yer olmasının yanında “haric raiyyet”in (yani ilgili timar sahibi üzerine yazılmamış çiftçilerin) gelip işledikleri topraklar olarak da görülebilir (İnalçık, 1987: XXIX). Mezraaların gelirleri sipahi timarı içerisinde yer almasından başka padişah ve sancakbeyi hasları ile zeametleri arasına da dahil edilebilmektedir (Ünal, 2011: 472). Ayrıca gelirlerinin tamamı veya bir kısmı hisse olarak vakıflara da tayan edilebilmektedir (Şahin, 2004: 547).

Mezraalarda hem tarım hem de hayvancılık birlikte yapılabilmektedir. Her ne kadar tahrir defterlerindeki verilerde hayvancılığa dair vergileri yaygın olarak görmek mümkün olmasa da arıcılık, yerine göre küçük ve büyükbaş hayvancılık yapıldığına alınan vergilerden hareketle hükmedilebilir. Ayrıca O. Gümüşçü tarafından ifade edildiği üzere bir mezraada hayvancılığa dair vergi kaydının bulunmaması da o mekânda kesin olarak hayvancılık yapılmadığını göstermez. Zira mezralardaki araziye eken köylünün, yeni bir tarlayı ektiği için buradan elde ettiği üründen dolayı vergi ödemesi (tapu, gallat vergisi vb.) normal bir durumdur. Fakat daimi ikamet ettiği ve kayıtlı olduğu karyesinde, vergisini ödediği hayvanı için bir de mezraa da vergi ödemesi haklı bir durum olarak kabul edilemeyecektir (Gümüşçü, 2001: 122). Bu durumlar göz önüne alındığında Osmanlı döneminde, özellikle de XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde adı geçen mezraalarda tarım ve hayvancılık faaliyetinin beraber yapılabildiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Mezraalardan sonra araştırma alanlarımızda sadece XVI. yüzyıl Manisa çevresinde karşımıza çıkan kır yerleşmesi, çiftliklerdir. XVI. yüzyılda çiftliklerin günümüzdeki anlamından farklı anlamlar taşıdığı görülür. Özellikle XVI. yüzyıl arşiv vesikalarında geçtiği kadarıyla bu dönemde belirli bir büyüklüğe sahip arazi parçasını ifade etmektedir. Temel fonksiyon olarak tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği çiftlikler de mezraalar gibi hammadde üretimi ile karakterize olduğu söylenilebilir. Ancak mezralardan farklı olarak XVI. yüzyıl Manisa çevresinde bulunan çiftlik yerleşmelerinde gelirler toplu bir şekilde yazılmış ve bu kayıtlarda mezraalarda olduğu gibi hayvancılığa dair açık vergi kalemlerine (kovan

ve ganem resmi gibi) yer verilmemiştir. Şu halde kayıtlar dikkate alındığında tarımsal faaliyetlerin baskın olduğu bir yerleşme türü olarak değerlendirmeyi zorunlu kılan kaynaklarla karşı karşıyayız. Ancak tarımsal faaliyetin çekici gücü olan bir çift öküze ve kendi gıda ihtiyaçlarını sağlayacak kadar büyük ve küçükbaş hayvana sahip olma zorunluluğu gibi dönem şartları göz önünde bulundurulduğunda belirli bir miktar hayvancılık faaliyetlerinin de buralarda mevcut olduğu düşünülebilir.

Osmanlı döneminde geleneksel tarım ekonomisinin temel aracı, bir çift öküz ile çekilen sabandır. Bir çift öküzü olan aile, bir işletme ünitesini oluşturur ki bu ana ekonomik sosyal düzene çift-hane sistemi denilmektedir. Bir çift öküzün yardımıyla işlenebilen tarlaların tümü “çiftlik” olarak ifade edilmektedir (İnalçık, 2013: 245-251). Resmi tanıma göre bir çiftlik arazi bulunduğu mahalle ve toprağın yetiştirme kabiliyetine bağlı olarak değişmek suretiyle ala (verimli) yerden 80-100 ve edna (kıraç) yerden 100-150 dönem arasında tespit edilmiştir. Dönüm ise “yürümek adımı ile eni ve uzunluğunu kır adım yer”e deniliyordu. Bu ölçülere göre yer tasarruf eden reaya, tahrir defterlerine tam (=bütün), ya da 1 çift, yarısına malik olan nim çift olarak kaydedilmiştir (Ünal, 2011: 170). İşte Osmanlı toprak sisteminde ülke arazisinin büyük kısmı bir köylü ailesine yetecek şekilde parçalara bölünmek suretiyle tahsis edilmiştir ki bunlara reaya çiftlikleri ismi verilmektedir (Barkan, 1979: 392).

Osmanlı toprak düzeninde reaya çiftliklerinin dışında eski uygulamaların bir devamı olarak doğrudan doğruya askeri sınıf mensuplarının tasarrufunda da çiftlikler bulunuyordu. Bu tanımlamaya, özel bir askeri teşkilat içinde yer alan yaya-müsellem, doğancı çiftlikleri ve timarlı sipahilerin ellerindeki hassa çiftlikleri girmektedir. Ayrıca erken dönemlerde yeni açılmış tarım alanları çiftlik adı altında, devlete belirli bir toplu ücret ödemek şartıyla, askeri sınıf mensubu kişiler ellerinde bulundurabiliyordu.⁸ Bunların dışında reaya tarafından ekilen vakıf ve mülk çiftliklerden söz edilebilir. Ancak XVI. yüzyıl sonlarında itibaren başlayan sosyal kargaşa ortamında Celali isyanları ve özellikle “büyük kaçgunluk” olarak ifade edilen dönemde köylülerin yerlerini yurtlarını terk etmesi neticesinde birçok çiftlik, yeniçeri ve diğer askeri sınıf mensuplarınca ele geçirilmiştir. Bu dönemde askeri

---

⁸ Barkan çiftlikleri 1)Reaya çiftliği, 2) Hassa Çiftlik, 3) Askeri vazifelere bağlı çiftlikler ve 4)Büyük zirai mülk ve işletme çiftlikleri olmak üzere değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Barkan, 1979. “Çiftlik”, s. 392-397.

sınıfların dışında ayan ve eşraf tarafından mukataalı çiftlikler eyaletlerdeki zengin ve nüfuzlu şahısların eline geçmiştir. İşte çiftlik, önceleri timar sistemi içerisinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları (XVII. ve XVIII. yüzyıllarda) büyük zirai işletmeleri ve malikaneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Böylece XVIII. yüzyıldan itibaren büyük ayan ve eşrafın zapt ettiği yerler olarak çiftlik tabiri büyük mülk ve tarımsal işletme anlamını kazanarak günümüze ulaşmıştır (İnalcık, 1993: 313-314).

3.1. MANİSA ÇEVRESİNDE KÖY YERLEŞMELERİ

Manisa ve çevresi sahip olduğu doğal ve beşeri coğrafya özellikleri nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden itibaren yerleşmelere sahne olmuş alanlardan birisidir. İlkçağ'da Lydia bölgesine karşılık gelen Gediz Nehri ve onun içinde aktığı aynı adı taşıyan grabenin verimli tarım alanı olması bu durumda etkilidir. Gediz Nehri, Kum Çayı ve Nif Çayı akarsuları tarafından sulanan bu verimli graben sahaları üretim açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Söz konusu bu graben alanı aynı zamanda doğal bir oluk olması hasebiyle Anadolu'nun batısını orta kesimlere bağlayan güzergahlardan birisini teşkil etmektedir. Tarihi süreçte Sard şehrinin ve Kral yolunun buradan geçmesi ulaşım açısından bu güzergahın önemini göstermektedir. Ayrıca Sard ve Manisa'ya kadar gelen yol buradan kuzeye yönelerek Marmara bölgesi ve en nihayetinde İstanbul'a ulaşıyordu ki bu yönüyle de bölgenin ulaşım hattı içerisinde önemli bir hususiyeti bulunmaktadır. Zaman zaman meydana gelen depremler, sel, taşkın hadiselerinin yanında siyasi sosyal ve ekonomik sebepler ile iskanda birtakım değişikliklerin meydana geldiği bu saha sahip olduğu avantajlar nedeniyle sürekli yerleşmeye konu olmuştur. İklim şartları, tarımsal verimlilik ve ulaşım şartları buradaki yerleşmelerin kuruluşu ve gelişmesinde önemli etkenlerdir. Nitekim küçük bir köy iken günümüzde önemli ilçeler haline dönüşen pek çok merkezin bu sahada varlığı (Turgutlu, Saruhan ilçeleri gibi) bu durumun kanıtı durumundadır.

XVI. yüzyılda Saruhan Sancağı'na bağlı kazalardan birisi olan Manisa kazası yüzyıl içerisinde idari bölünüşte birtakım değişiklikler olsa da, Manisa (Merkez nahiye), Belen, Emlak, Palamud, Yengi, Yunddağı, nahiyelerinden oluşuyordu. Kaza sınırı içinde XVI. yüzyıl başında 1530'da 150 köy (74 köy nefer kaydı yoktur) ve 10 mezraaya sahipken (Emecen, 1989: 111-112) 1575 yılında köy sayısı 219 ve mezraa sayısı 44'e ulaşmıştı.⁹ 1575 yılında 219 karyeden sadece 112'sinde nefer

---

⁹ TK. KKA 115 nolu mufassal defter referans alınarak Manisa kazası dahilindeki tüm yerleşmelerin dışında araştırma alanımıza giren *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan* isimli kaynakta bulunan yerleşmelerde listeye dahil edilmek suretiyle 219 köy ve 44 mezraa sayısına ulaşılmıştır. Erdoğan, M. Akif ve Bıyık, Ömer, 2014. *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara.

kaydedilirken diğerlerinde ise nefer olmadığı ve buralarda konar-göçer grupların bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Manisa çevresi köylerinde 1530 yılında 1706 hane olan nüfus 1575 yılına gelindiğinde 2442 haneye yükselmiştir. Bu değerlere göre nüfusta yüzyılın birinci yarısından ikinci yarısına kadar olan zaman diliminde % 30 oranın bir artış gerçekleşmiştir (Emecen, 1989: 155).

Manisa köylerinde gayrimüslim nüfusun oldukça az olduğu dikkati çeken hususlardandır. Nitekim sadece 3 köyde gayrimüslim nüfus kaydına rastlanmaktadır. Horos köyünün tamamı gayrimüslim (6 şarapdar, 16 hane ve 4 mücerred) iken Çatalkilise (8 hane, 3 mücerred gayrimüslim; 4 hane, 1 mücerred müslim) ve Kafırboz köylerinde (1 imam, 14 hane ve 10 mücerred müslim; 27 hane, 3 mücerred gayrimüslim) müslim ve gayrimüslim nüfus beraber bulunmaktadır (Emecen, 1989: 159-180). Toponimik verilerin de gösterdiği üzere bu manzara da sahanın Türkler gelmeden önce büyük ölçüde boşalmış olduğunu ve Türk iskanının süreç içerisindeki yoğunluğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

XVI. yüzyıl Manisa çevresinde Manisa şehri dışında Manisa köyleri ve buna bağlı yerleşmeler (mezraa, çiftlik) ve sahada konar-göçer gruplardan ibaret bir yerleşme deseni olduğu anlaşılmaktadır. 1530 yılı tahririnde sahada kaydedilmiş 42 konar-göçer cemaat bulunmaktadır. Manisa kazasında köy olarak kaydedilen (köy tüzel kişiliğine sahip) ancak hiçbir hanesi olmayan yerleşmeler mevcuttur. Bu köylerin arazisi üzerinde bulunan ve birtakım tarımsal faaliyetler gerçekleştiren Ellici Yörükler, Mukataa Yörükleri, Buğurcu Yörükleri, Karaca Yörükleri ve diğer yörük grupları yer almaktadır. Ayrıca hane kaydı olmayan bu köylerin arazilerinin komşu köy ahali tarafından işlendiğine dair kayıtlar da düşüldüğü görülür. Söz konusu yörük toplulukları kışı Gediz tabanında ovalık alanlarda geçiriyorlar hem de tarımsal faaliyet yaparak yiyecekleri ürünleri çıkarıyorlar ve devlete de vergilerini ödüyorlardı. Yaz geldiğinde ise hayvanlarını daha serin yerlere yaylalara (Yund Dağı

---

¹⁰ Emecen tarafından XVI. yüzyıl Manisa çevresinde iskan üç grup halinde değerlendirilmiştir: a) Toprağa bağlı reaya (timar raiyyeti), b) konar-göçer gruplar (Ellici Yörükler, Mukataa Yörükleri, Buğurcu Yörükleri, Karaca Yörükleri ve diğer yörük grupları) c) piyade ve müsellemler. Emecen, 1989. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.111-123-154.

gibi) çıkartarak yüksek rakımlardaki otlarla buluşturmak suretiyle iktisaden faaliyetlerine devam ediyorlardı.

Manisa çevresindeki Ellici yörüklerin hukuki statüleri Biga ve Karesi gibi Anadolu eyaleti sancaklarındaki kul statüsündeki ellici ve kesimci taifelerinden farklılık arz etmektedir. Bu Ellici yörükler Rumeli çevresinde görülen ve temelleri Selçuklular ve beylikler dönemine kadar giden askeri teşkilatın varisleri durumundadır. Bunlar “her elli haneye bir eşkinci” verdikleri defterlerine kaydedilmiş olup sefer zamanlarında azep, yaya ve mesellemler gibi eşkinci çıkartmakta ve bunu da her elli hanede bir eşkinci “eşdirmek” suretiyle yapmaktaydılar. Böylece bu yörükler, Ellici sıfatını almışlar, zamanla bu sıfat, onların askeri teşkilat içindeki yerlerini belirten ayrılmaz bir parçaları olmuştur. 1530 yılında 74 adet köyde 976 hane ve 328 ellici bulunuyorken, bu sayı 1575 yılında ciddi bir artışla, 189 köyde 1475 hane ve 1203 mücerrede ulaşmıştır (Emecen. 1989: 131-135).

Mukataahane yörükleri, ortakçı durumunda iken zamanla sistemin bozulması neticesinde ortakçılık karşılığı vergilerini mukataa olarak veren, büyük kısmının yörük, çok az bir kısmının kul menşe’li kimselerden teşekkül ettiği düşünülmektedir. Mukataa yörüklerinin nüfusu 1530 yılında 1030 hane ve 63 mücerred iken 1575’te 1183 hane ve 764 mücerreden oluşmaktadır. Karaca yörükleri Karesi sancağında teşkilatlanmış olan ve aynı adla bilinen yörük topluluğuna mensup olup idari ve hukuki olarak bunlara bağlıdırlar. 1530 yılında 362 hane ve 35 mücerred, 1575 yılında 355 hane ve 284 mücerredden kayıtlıdır. Buğurcular Halep bölgesinden gelen ve deve yetiştiren bir gruptur. 1530’da 17 hane 1 mücerred, 1575’te 29 hane 16 mücerred kayıtlıdır. Ayrıca Manisa çevresinde timar reayasası (1530’de 98 hane 7 mücerred, 1575’te 80 hane 47 mücerred) ve vakıf reayasası (1530’de 13 hane 1 mücerred, 1575’te 45 hane 30 mücerred) olan yörükler de bulunmaktadır (Emecen. 1989: 136-142).

XVI. yüzyılın ilk yarısında 1530 tahririnde 150 karye varken yüzyılın ikinci yarısında bu rakam 219’a yükselmiştir. Yüzyılın ilk yarısından ikinci yarısına kadar olan zaman diliminde köy sayısı % 31 oranında artarak sıklaşmıştır. Yüzyılın ilk

yarısındaki yerleşmeler büyük ölçüde devam ederken iskana uygun yerlere yeni karyeler kurulduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıl Manisa kazasında bütün Osmanlı ülkesi kırsalında olduğu gibi ana ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Mülkiyeti devlete ait olan topraklarda kiracı statüsünde bulunan reaya tarım ve hayvancılık yaparak vergisini devlete ödüyordu. Nitekim karyelerde bulunan vergi kalemlerine bakıldığında reyanın temel geçim kaynağının ve dolayısıyla devletin kırsaldan temin ettiği vergilerin esasını tarıma dayalı uğraşlar olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Bu durumun birkaç istisnası asiyap (değirmen), tahunahane ilgili dönemin sanayi faaliyetleri olarak değerlendirilebilecek vergi kalemleridir. Manisa kazasına bağlı Kösel karyesi örneği ele alındığında hınta (buğday), şair (arpa) gibi temel maddelerin üretimi dışında mahlut, çavdar, burçak nohut, erzen (darı), böğrölce, piyaz (soğan), armud, bağ, bahçe, bostan, kestane, yonca gibi vergi kalemlerinin varlığı da dikkati çeker. Şu halde köylerde tahıl üretiminin yanında sebze ve meyve üretiminin de gerçekleştiği ifade edilebilir. Manisa çevresinde tarım ürünlerinin bu denli çeşitli ve zengin olması sahip olduğu coğrafi özellikleri (iklim, verimli tarım alanları, su kaynakları) ile ilgilidir. Tarımsal faaliyetlerin dışında ağnam, kovan, çayır, yaylak vergilerinin mevcudiyeti köylerde hayvancılık faaliyetlerinin olduğunu göstermektedir. Örnek teşkil etmesi açısından Kösel köyüne ait kayıt aşağıya alınmıştır.

Karye-i Köşeler, tabii Yengi, timar-ı Mehmed merd-i timar ve Mustafa dizdar-ı kala'-i Mağnisa ve Halil merd-i kale (TK KKA 115, 35b-36b)

Öşr-i Hintta	Öşr-i Şair	Öşr-i	Öşr-i	Öşr-i	Öşr-i	Öşr-i Erzen
Müd 5	Müd 7	Mahlut	Çavdar	Nohud	Burçak	Keyl 2
Kıymet	Kıymet	Müd 1	Keyl 5	Keyl 1	Keyl 2	Kıymet 28
2400	1960	Kıymet 280	Kıymet 70	Kıymet 24	Kıymet 28	
Öşr-i	Öşr-i Piyaz	Öşr-i Bağat	Öşr-i	Öşr-i	Öşr-i	Öşr-i
Böğrölce	Keyl 1	ve Bağçeha	Bostan	Kestane	Yonca	Amrud
Keyl 3	Kıymet 12	500	50	50	42	48
Kıymet 72						
Resm-i	Resm-i	Resm-i	Resm-i	Resm-i	Resm-i	Nısfı
Kovan	Zemin 137	tapu-yı	Yaylak 90	Ağnam 500	Asiyap Bab	Asiyap
150		zemin ve			1	30
		hakkı firar			30	
		176				
Çayır	Ma'den-i	Beher tarla	Bad-ı heva	YEKÜN		
30	Amiz	ve bostan	ve cürm ve	9000		
	30	su ararlar	cinayet ve			
		der karye-i	resm-i			
		mezbure 15	arusane ve			
			duhan ve			
			deştbanı			
			5000			

Köylerde sanayi faaliyetleri olarak değerlendirilebilecek pamuk, kendir-kenevir, susam, dut yaprağı ve boya vergi kalemlerine de rastlanır ki bu da kırsal kesimde bu ürünlerin işlendiği ve kullanılabilir hale getirildiği küçük işletmelerin mevcut olduğunu gösterir. Nitekim bölgeden İstanbul'a yelken bezi, esir gömlekligi ve tente bezi gibi ürünlerin talep edilmesi dokumacılık faaliyetlerini göstermektedir. En fazla susam Yengi nahiyesinden elde edilmekte ve Manisa şehrindeki tahinhanede işlenerek tahine dönüştürülmektedir. Az miktarda keten ve kenevir üretilen

Manisa’da deri üretiminde kullanılan palamud bunlara nispetle daha fazla vergi hasılasını oluşturmaktadır. Dut yaprağından verginin alınması ise ipek üretildiğini düşündürmektedir. Ayrıca “öşr-i boya” şeklinde vergi alınması köylerde kök boya üretildiğini göstermektedir. Araştırma alanında buğdayın una çevrilmesi amacıyla kullanılan değirmenlere de rastlanır. XVI. yüzyılda Manisa çevresinde 117 su değirmeni, 4 sel değirmeni ve 10 ding adı verilen değirmen mevcuttur (Emecen. 1989: 250-259).

1575 yılında oluşturulan yerleşme listelerinde bulunan toponimik veriler sahanın iskan özelliklerine dair birtakım ipuçları vermektedir. Sahada bulunan karye isimlerinin %46’sı kişi ve cemaat adlarından (Adil Obası, Alayundlu, Alibeylü, Dedelü, Doğancahu, Evliyadanlu, Halidlü, Işık Hacı, Kasımlu, Kızıl Yakuplu, Osmancalu, Şeyhler, Umur Beylü ve Yunuslu karyeleri gibi) oluşmaktadır. Bu da sahanın Türkleşme sürecinde kırsal alanın büyük ölçüde boş olmasına bağlı olarak sıfırdan yerleşmeler kurmak suretiyle iskan yapısının şekillendiğini ve kurucularına nispetle de isimlendirildiğini göstermektedir. Kişi cemaat adlarından sonra mekân özelliklerinden % 14 (Akçaköy nd. Yukarı Akçaköy, Bozca, Gökçe, Karaköy, Kızılhavlu, Kuşlu, Manastır, Orta, Sakar Kaya, Üçhavlu, Koca Kilise ve Kebe Kilise karyeleri gibi), yerşekli özelliklerinden %7 (Ada, Burunviran, Çataklı, Depecik, Kayırlı, Kayrak, Kızıl Depeli ve Sekilik karyeleri gibi), bitki örtüsü özelliklerinden %4 (Çaltı, Çamlıca, Kuru, Kozluca, Palamud Pelidalanı ve Saruçam karyeleri gibi), hidrografik özelliklerden %4 (Akıpınar, Atik Beğdere, Çıtak Deresi, Dere, Dereköy, Kayapınar, Koldere ve Köşkpınarı karyeleri gibi), mesleklerden %2 (Çobanlı, Kadı ve Paşaköy karyeleri gibi), üretim özelliklerinden %2 (Bostancalu, Çölmek ve Penbelik karyeleri gibi) aldığı görülür.¹¹

Manisa çevresindeki XVI. yüzyıl karyelerin jeomorfolojik birimlere olan dağılışı kuruluş yeri seçimi hakkında birtakım fikirler verebilmektedir. Yerleşmelerin dağılışını üç ana jeomorfolojik birim (dağlık alanlar, ovalık alanlar ve son olarak yamaç ve plato alanları) üzerinden değerlendirmek mümkündür.

---

¹¹ Bunların dışında % 20 oranında diğer grubuna alınan isimler (Bargir, Berketli, Gürzelü, Sırtanlı, Sinirli, Söbüler, Velamanlu, Yarcı karyeleri gibi) yer almaktadır.

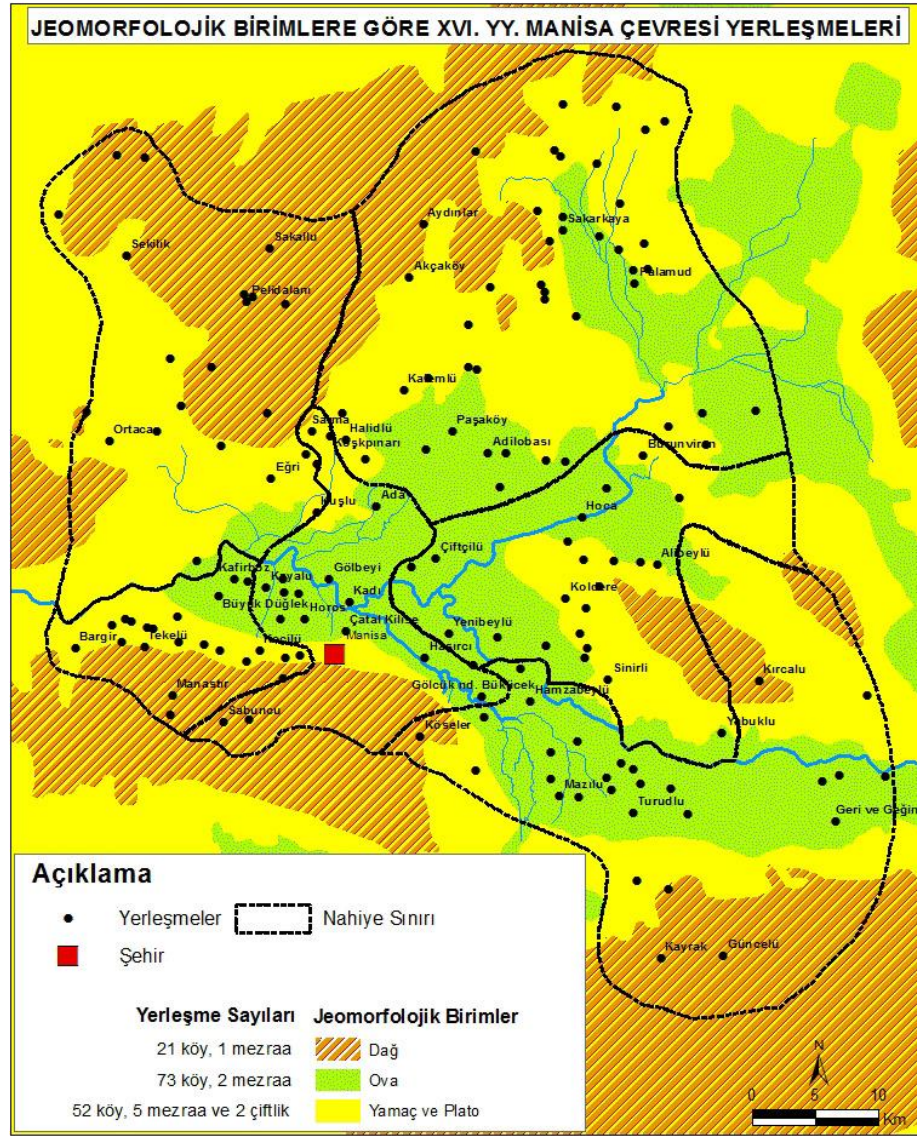
Karyelerin en yoğun olduğu jeomorfolojik birim yamaç ve plato alanlarıdır. Özellikle ova tabanından dağlık alana geçişi sağlayan yamaçlar kaynak suları bakımından zengindir. Ayrıca tarım ve hayvancılığı birlikte yürüten dönem insanları ova tabanlarında ve düzlük alanlarda tarımsal faaliyetlerini yaparken plato ve yamaçlarda hayvancılık faaliyetini gerçekleştirebilmiş olmalıdır. Ova tabanında uygun olan yerlerin tarımsal faaliyetler açısından kullanıldığı düşünöldüğünde bu sahaların her iki ekonomik faaliyeti (tarım ve hayvancılık) yapmak için elverişli olduğu değerlendirilecektir. Plato alanlarında ise geçimlik düzeyde tarımsal faaliyet yapılmakla birlikte ağırlıklı uğraşın hayvancılık olduğuna hükmedilebilir. Nitekim Yund Dağı güneyinde Ortaca köyü çevresinde ve mücavir alanlarda arazi araştırması sırasında da gözlendiği üzere bu sahada tarım alanları oldukça sınırlıdır. Bu haliyle bu tür alanlar belirli bir oranda kuru tarım yapılmakla birlikte hayvancılığa daha elverişli yerler olarak değerlendirilebilir.

Ova olarak değerlendirilen ve Gediz grabeninin tabanını teşkil eden saha Gediz Nehri ve kolları tarafında sulanmaktadır. Tarımsal faaliyetler açısından oldukça elverişli imkanlar sağlayan bu saha, karye yoğunluğunda ikinci sırada (52 karye) yer almaktadır. Bu da zaman zaman Gediz Nehri'nin taşkın yapması, sivrisinek ve dolayısıyla sıtma hastalığı gibi birtakım risklere rağmen sahanın iskan yoğunluğu bakımından ikinci sırada yer almasını sağlamıştır.

En az karyenin bulunduğu jeomorfolojik ünite ise (21 karye ile) dağlık alanlardır (Harita 10). Dağlık alanlarda oldukça sınırlı tarım alanı yer almakta ve haliyle bu mekânlarda en önemli ekonomik faaliyet kaçınılmaz olarak hayvancılık olmaktadır. Özellikle Manisa Ovası'nda yer alan birtakım konar-göçer grupların bu sahaya çıktığı düşünöldüğünde dağlık alanların bölgenin ekonomik faaliyetleri içindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Zira ilgili dönemde yazın sıcağından hayvanlarını kurtarmak ve taze otlar ile beslemek isteyen insanlar bu sahalara çıkarak hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirmiş olmalıdırlar. Bugün ova ile dağlık alan arasında böylesi ritmik bir hareketten söz edilemese de geçmişte Manisa ovasında kışlayan konar-göçerlerin dağlık alanlara çıkmak suretiyle yazı geçirdiği rahatlıkla düşünölebilir.

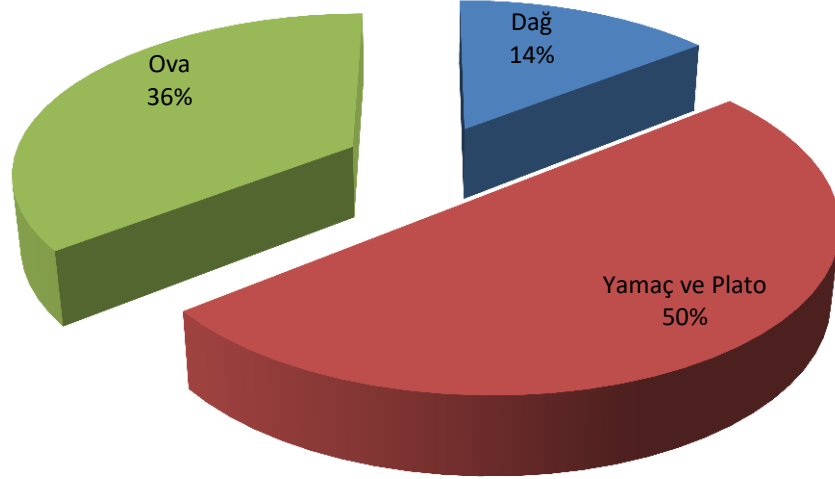
Harita 10. Jeomorfolojik Birimlere Göre XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

Genel olarak Manisa çevresinde köylerin ana jeomorfolojik ünitelere göre dağılışına bakıldığında şöyle bir değerlendirme yapılabilir. En fazla köyün bulunduğu jeomorfolojik üniteyi (%50) yamaç ve plato alanları oluşturmaktadır. Bu da her iki karyeden birisinin yamaç ve plato alanlarında kurulduğunu göstermektedir. Yamaç ve plato alanlarından sonra en fazla köyün bulunduğu (%36) jeomorfolojik ünite ovalık alanlardır. Bu saha verimli tarım alanlarına ve özellikle sulamalı tarım yapma imkanına sahip olması nedeniyle birtakım riskler (sel, taşkın ve sıtma gibi) taşısaya dahi tercih edildiği anlamına gelmektedir. Son olarak ise %14'lük dilim ile en az köyün bulunduğu jeomorfolojik ünite dağlık alanlardır. Yamaç ve plato ile ova alanlarının toplam yüzde değeri %76'ya varmaktadır (Grafik 5). Bu manzara geçmiş

dönemlerde insanların köy kurarkenki temel motivasyonunu göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Grafik 5. Jeomorfolojik Birimlere Göre Manisa Çevresinde Köylerin Dağılışı

XVI. yüzyıl Manisa çevresi yerleşmelerinde ev ve eklentileri yapılırken kullanılan yapı malzemesi hakkında arşiv vesikalarından malumat elde etmek oldukça güç olsa da arazi araştırmaları sırasında gerçekleştirilen gözlem ve incelemelerden hareketle birtakım fikirler öne sürülebilir. Zira betonarme evlerin oldukça yeni ve kırsal alanda hala doğal yapı malzemesini görmek mümkün olması hasebiyle bazı değerlendirmeler yapmaya imkan vermektedir. Özellikle kırsal alanda rahatlıkla meskenlerin inşasında kullanılan geleneksel yapı malzemesi görülebilmektedir.

Bilindiği üzere coğrafya disiplinini ilgilendiren yapı malzemesi, şekli ve çeşitli kısımlarının düzenlenmesi itibariyle bulunduğu çevrenin şartlarını taşıyan ve aksettiren evlerdir. Coğrafi çevreye en iyi uyan ve buldukları ortamın etkisini taşıyan evler daha ziyade kırsal alanda bulunanlardır (Tanoğlu, 1966: 202). Bu durumun bir yansıması olarak Manisa çevresinde özellikle Gediz graben alanında yaygın olarak kerpiç ve ahşap karışımı malzemeden evler yapıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde sahada betonarme evler yaygın olsa da köylerin içerisinde ve çevresinde doğal yapı malzemesinin yoğun bir şekilde kerpiç olduğu görülür. Bu durumun en

güzel örneklerinden birisi Manisa kuzeyinde ova içerisinde yer alan terk edilmiş Büyük Düğlek köyü camisinin duvar kalıntılarıdır. Söz konusu caminin duvarları kerpiç malzemeden inşa edildiği için sadece temele yakın kısımları günümüze ulaşabilmiştir. Ancak taş malzeme kullanılarak inşa edilen minaresi bir kısmı yıkılmış olsa da büyük ölçüde ayakta durmaktadır (Foto 6). İşte bu örnekte görüldüğü üzere kalıcı bir eserin dahi duvarlarının büyük ölçüde kerpiç malzemeden yapılmış olması bu sahadaki hakim yapı malzemesini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur.

Foto 6. XVI. Yüzyıl Düğlek Köyü Cami Minaresi

Ova tabanındaki durumdan sonra dağlık alanlara bakıldığında yapı malzemesinin değiştiği görülür. Özellikle Yund Dağı çevresinde oldukça yaygın bulunan volkanik kayalar (başta andezit) ev ve eklentilerinin yapımında yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Duvarları taştan olan meskenlerin üstü yer yer toprakla örtülü vaziyettedir. Çatının kapatılmasında toprak malzemenin yerini kiremit aldığı sahada rahatlıkla gözlemlenebilmektedir (Foto 7).

Foto 7. Taş Malzemenin Kullanıldığı Bir Mesken: Manisa Örencik Köyü

Spil Dağı ve çevresinde ise taş ve ahşabın bol olmasına bağlı olarak yapı malzemesi ova tabanı ve Yunt Dağı çevresine göre farklılık arz etmektedir. Bu sahada evlerin duvarlarında taş malzeme kullanılırken, çatının kapatılmasında ahşap ve kiremit malzemedен yararlanılmıştır. Özellikle Menemen boğazına yaklaşıldığı noktalarda tekrar taş mesken yoğunluğu görülmektedir.

Birçok bölgede görülebildiği üzere Manisa çevresindeki doğal yapı malzemesi kullanılarak yapılan evlerde de tek bir malzemedен meskenin inşa edilmediği, evin duvar kısımları taş olsa dahi çatı kısmının örtülmesinde toprak, ahşap ve kiremit gibi malzemelerden yararlandığı görülmektedir. Artan imkanlara bağlı olarak betonarme evlerin giderek yaygınlaştığı araştırma alanlarında özellikle de ova kesiminde doğal yapı malzemesi kullanılarak inşaa edilen ev ve eklentileri giderek azalmaktadır.

3.2. MANİSA ÇEVRESİNDE MEZRAA YERLEŞMELERİ

Manisa çevresinde Köylerden sonra en kalabalık yekunu oluşturan kır yerleşmesi mezraalardır. Araştırma alanında 1530 yılında 10 mezraa varken 1575 yılına gelindiğinde mezra sayısı 44'e çıkmıştır. Bu durum artan nüfusa bağlı olarak köylerdeki mevcut arazinin yetersizliği nedeniyle insanların yeni üretim mekânları için tarla açmaları veyahut atıl olan yerleri iktisaden faal hale getirmeleri ile ilgili olmalıdır. Böylece kırsal alanda açılan yeni tarım alanları ortaya çıkmış, 1530 yılına nispetle 1575 yılında mezraa sayısında %77 oranında bir artış meydana gelmiştir.

1575 yılında Manisa çevresinde mevcut 31 mezraadan 7'sinin lokalizasyonu gerçekleştirilebilmiştir. Bu da mezraalarda lokalizasyon başarı oranının % 29 olduğunu göstermektedir. Çoğunlukla kalıcı iskanın olmadığı, büyük ölçüde tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile iştilgal edilen bu sahaların kalıcı yerleşmeye yani karyeye dönüşmemesi ve geçen zamana bağlı olarak isminin bir şekilde unutulması gibi faktörler mezraalarda yer tespitinin düşük olmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Mezraalarda ekonomik faaliyetin sürdürülebilirliği açısından bağlı bulunduğu karyeye yakın olma ihtimali yüksektir. Her ne kadar köylerin yakınlarında bulunabilseler de yapılan tüm çalışmalara ve gayretlere rağmen hepsinin yer tespitini yapmak mümkün olmamıştır. Ayrıca burada şu durum da belirtilmelidir ki tahrir defterlerinden sonraki arşiv vesikalarında mezraa kayıtlarına oldukça az rastlanmaktadır. Toplu yerleşme listelerinin olmayışı bazı yerleşme isimlerinin XVII. ve XVIII. yüzyıllar için şer'iyeye sicilleri ve timar ruznamçe defterlerinden, XIX. yüzyılda ise nüfus, temettuat defterleri ve salnamelerden elde edildiği düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Araştırmamıza konu edilen Manisa çevresinde XIX. yüzyıla ait vesikalarda mezraa kaydı dahi yer almamaktadır. Tüm bu durumlar mezraaların isim olarak büyük ölçüde unutulmasına ve yer tespitinin yapılamamasına neden olan önemli faktörler arasında yer alır.

Manisa çevresinde bulunan mezraaların büyük çoğunluğunda nüfus bulunmazken bu durumun istisnaları da mevcuttur. Örneğin 1530 yılında Kadı mezrasında 2 nefer nüfus kaydedilmiştir. Bahse konu Kadı mezraasının 1575 yılındaki tahrirde karyeye dönüştüğü görülmektedir. Bu şekilde yüzyılın başında mezraa olan yerleşmelerin yüzyılın sonunda karyeye dönüşebildiği gibi tam tersi

örneklerden de söz etmek mümkündür. 1530 sayımında “İmrehor” ve “Karacabergos” karye olarak kaydedilmişken 1575 yılı sayımında ilgili yerleşmelerin mezraa olarak kaydedildiği görülür (Emecen, 1989: 117). İşte yüzyıl içinde dahi yerleşmelerin statüsü bakımından birtakım değişikliklerin olduğu, karye iken mezraaya ve mezraa iken karyeye dönüştüğü bazı durumlarda da tamamen ortadan kalkabildiği anlaşılmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken hususlardan birisi de geliri zaviyeye tahsis edilmiş olan mezraaların özellikleridir. Karaca Ahmed adlı zaviyenin bulunduğu Karaca Ahmed mezraası bir vakıf arazisidir. Gelirleri zaviyenin akaratını oluşturan mezraada 1530 yılında 1 imam, 20 hane ve 3 mücerred nüfus mevcut olup bunların tamamı zaviye şeyhleridir. Bunlardan başka mezraa çevresinde 15 hane, 2 mücerred mukataa; 5 hane ellici yörüklerden oluşan konar-göçer gruplar da meskundur. 1575 yılına gelindiğinde zaviye şeyhleri 19 hane ve 20 mücerredden ibarettir (Emecen, 1989: 165). Bu örnekte görüldüğü üzere hiçbir nüfus kaydı bulunmayan karyelerin olduğu Manisa çevresinde mezraada nüfuslu köylerin dahi üzerine çıkabilen kayıtlara rastlanabilmektedir. Elbette söz konusu durum zaviyenin varlığı ve burada görev yapan şeyhlerin mevcudiyeti ile ilgili olsa da her iki tahrir defteri kayıtlarında da görüldüğü üzere idari statüsü değişmeden kalmıştır. Belki de vakıf olması hasebiyle kayıtlarda bir değişikliğe gidilmediği ve mezraa statüsünde kayıt sürecinin tercih edilmek suretiyle karışıklığa sebebiyet vermeme gayretinin etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak her hal ve karda bir mezraanın iskan ve nüfus özellikleri bakımından bu hususiyetleri taşıması dikkate değer bir örnektir. Bir örnek oluşturması amacıyla Karaca Ahmed mezrasının kaydı aşağıya alınmıştır (TK KKA 544, s. 17b; Erdoğan, ve Bıyık, 2014: s. 83-84 ve 488.):

Mezra’-i Karaca Ahmed tâbi’-i Mağnisa: iki pare yerdir Timurtaş oğlu Ali Beg Hacı Süleyman ile İbrahim begden satun alub Hoşkadem Paşaya vakf-ı evlâd etmiş vech-i meşruh üzere merhûm Sultan Murad han Sultan Mehmed han ve Sultan Bayezid han mukarrernâmeleri olmağın merhûm Süleyman han tâbe serahudan dahi nişan-ı hümâyûn verilüb ve zaviye-i mezbure dervişleri ki hüddâm-ı makamdır avâriz-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olalar deyu ellerinde muafnâmeleri vardır ve zikr olan mezra’ya ber vech-i evlâdiyyet berât-ı hümâyûn ile Mehmed nam kimesne mutasarrıfdır tarih-i berât sene 974.

Hasıl:

Çift 6	Bennak 13	Mücerred 20	Öşr-i hinta	Öşr-i şa'ir
resm 198	resm 156	resm 120	1,5 mudd öşr 720	1 mudd 11,5 kile öşr 161
Salyane-i erz an-enhâr-ı hassa 5 keyl-i	Salyane-i milh an-memlehâ-i Saruhan	Yekün 2285		
Mağnisa ba-keyl 500	3 şinik Öşr 150			

“Mezraa-yı Göcek nd. Bükücek (tabi-i Manisa) timar-ı merdan-ı Kal’a-i Manisa, on çiftlik yerdir” (TK KKA 115, s. 19b), Mezraa-yı Sazlık tabi-i karye-i mezbure (Yengi nahiyesi Kızılyakuplu karyesi) beş çiftlik yerdir, haricden ekilür” (TK KKA 115, s. 34b), “Mezraa-yı Ağaç der nezdi Ali Beylü tabi mezbur (Yengi nahiyesi Yeni Beylü karyesi) an zeamet-i Piri Çavuş el mezbur” (TK KKA 115, s. 41b), “Mezraa-yı Küçük Şamlu der nezdi Bazarganlu tabi-i Yengi an timar-ı Katip Hüseyin an Katiban-ı defteri hakani, altı çiftlik yerdir, hariçten ekilür, öşür ve rüsumun verirler” (TK KKA 115, s. 43a), Mezraa-yı Ömerlü tabi-i Belen, timar-ı İbrahim, beş çiftlik yerdir, hariçten ekilür” (TK KKA 115, s. 45a; TK KKA 115, s. 43a; TK KKA 115, s. 41b), “Mezraa-yı Hekim tabi-i Yunddağı an timar-ı Kaitp Hüseyin an Katiban-i defter-i Hakani” (TK KKA 115, s. 66a) kayıtlardan da anlaşıldığı üzere mezraalarda çeşitli konar-göçer gruplar ve mücavir köylerin ahali tarafından üretime konu olduğu anlaşılır. Mezraalarda buğday, arpa, burçak nohud, pamuk, bostan, çeltik, zemin, deştbanı (TK KKA 115, s. 45a) mahlut, alaf, böğrölce, susam, soğan, bağat, bostan, ağnam, kovan (TK KKA 115, s. 34b; TK KKA 115, s. 48a) erzen, armud, sumak, boya, otlak (TK KKA 115, s. 56b), kestane (TK KKA 115, s. 62b) kışlak, duhan, hakkı firar (TK KKA 115, s. 63a) gibi vergi kalemlerin de olduğu görülmektedir. Şu halde XVI. yüzyıl Manisa çevresi mezraalarında tahıl, sebze, meyve ve çeşitli sanayi bitkileri üretimi gerçekleştirilmektedir. Tahsil edilen ağnam, koyun, otlak ve kışlak vergilerinin de gösterdiği üzere mezraalarda hayvancılık faaliyeti de yapılmaktadır. Bunların dışında tapu, zemin gibi resimlerin (vergilerin) de alındığı anlaşılmaktadır.

Mezraaların büyük çoğunluğunda nüfus olmayıp bu durumun istisnası Karaca Ahmed mezraası (zaviye şeyhlerinin dışında mukataa ve ellici yörükler oturur),

Küçük Şamlu mezraası (mukataa yörükleri oturur), Emneddin mezraası (mukataa ve ellici yörükler oturur)'dır. Sadece Karaca Ahmed mezraasında zaviyede bulunan şeyhler ve aileleri diğer mezraalarda ise konar-göçer grupların oturduğu görülmektedir. Bu noktada karyelerde dahi sürekli oturan ahalinin bulunmadığı bir durumda mezraalarda genel manada kalıcı iskanın olmaması normal bir durum olarak değerlendirilebilir.

Manisa çevresinde nahiyelere göre mezraaların dağılışına bakıldığında en fazla mezranın Belen ve Palamud nahiyelerinde bulunduğu görülür. Belen ve Palamud nahiyeleri büyük ölçüde ova, yamaç ve plato alanlarından oluşan bir yapıya sahip olup toplamda 16 mezraa bulunmaktadır. Şu halde XVI. yüzyıl Manisa çevresinde bulunan 31 mezraadan 16'sı (%51,56) iki nahiyede toplanmış durumdadır. Bu rakama, büyük ölçüde ovalık bir yapıya sahip olan Manisa Merkez nahiyesinin de eklenmesi ile ova, yamaç ve plato alanlarında kurulan mezraa sayısı 21'e çıkmaktadır ki bu da %67'lik bir orana karşılık gelmektedir. Bu durum sahada kurulan her üç mezraadan ikisinin bu jeomorfolojik birimlerde (ova, yamaç ve plato) yer aldığını göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3. XVI. Yüzyılda Manisa Çevresinde Mezraaların Dağılışı

Nahiyeler	Mezraa sayıları
Manisa Merkez	:5
Belen	:11
Palamud	:8
Yengi	:4
Yunddağı	:3
Toplam	31

1575 yılında sahada yer alan mezraaların toponimik özellikleri yerleşmelere ilişkin birtakım ipuçları içermektedir. Mezraa isimlerinin % 61'i kişi, cemaat adından (Karaca Ahmed, Akkoyunlu, Dünderlu, Balabanlu, Okçu Baba, Şeyh İsmail mezraaları gibi), %19'u yerçekli özelliklerinden (Gölcük, Kıran, Akçaköy mezraaları gibi), %13'u bitki örtüsünden (Sazlık, Kozluca, Badem mezraaları gibi) aldığı görülmektedir. Mezraalarının büyük çoğunluğunun kurucularının adıyla isimlendirildiği dikkati çekmektedir. Bu noktada sahada önde gelen karizmatik

kişilere araziler tahsis edilmek suretiyle üretimin artırılmasının yanında belki ondan daha mühimi sahanın vatanlaştırılması , yerleşme ve nüfus yoğunluğunun artırılarak kalıcı iskanın sağlanmış olduğu ifade edilebilir. Bilindiği üzere Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde bu topraklarda arazi tahsisi gerek beylikler ve gerekse Osmanlı döneminde yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Söz konusu bir mekânın tasarruf hakkının verilmesi ile ilgili mekâna kurucu şahsiyetin veya cemaatin adına ithafen isimlendirildiği tahrir defterlerindeki toponimik verilerden net bir şekilde görülebilmektedir.

3.3. MANİSA ÇEVRESİNDE ÇİFTLİK YERLEŞMELERİ

XVI. yüzyıl Manisa çevresindeki çiftlik yerleşmeleri vakıf defterinde (Erdoğan, ve Bıyık, 2014) ve şer'iyeye sicillerindeki (Uluçay, 1940; Uluçay, 1946) vakfa ilişkin kayıtlarda yer almaktadır. Mufassal tahrir defterinde hiçbir çiftlik kaydına rastlanmamış olup ilgili defterdeki köye bağlı yerleşmelerden sadece mezraalar bulunmaktadır. Söz konusu vakıf defterinde ve şer'iyeye sicillerinde bulunan çiftlik yerleşmelerinden araştırma alanımıza girdiği tespit edilen kayıt sayısı 13'tür. Aşağıya alınan iki örnekte görüldüğü üzere Vakıf defterinde yer alan kayıtlarda ilgili çiftliğe ilişkin bazı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Şeyh İshak Çiftliği (TK KKA 544, s. 20b; Erdoğan, ve Bıyık, 2014: 87, 485)

“Çiftlik der karye-i Papaslık tâbi’-i Mağnisa Şeyh İshak çiftliği demekle maruf vakıf çiftliğe Mehmed ve Veli ve Osman ve Ahmed ve diğer Mehmed nam kimesneler berât-ı hümâyûn ile mutasarrıflardır deyu tarih-i berât sene 976 Hâsıl 780”.

Şeyh Sindel Çiftliği (TK KKA 544, s. 27b; Erdoğan, ve Bıyık, 2014: 98, 476)

Çiftlik der karye-i Kıran tâbi’-i Yengi Şeyh Sindel Çiftliği demekle maruf çiftliğe Derviş Ahmed ve Mehmed nam kimesneler mutasarrıflar olup sonradan karye-i Marılıdan Derviş Mehmede verilmiş nişan-ı şerifle mutasarrıftır deyu mukayyed der defter-i atik hâsıl 100”.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere çiftliklerin adı, yakın bulunduğu ya da tabi olduğu karye ve nahiyeye ilişkin bilgilerin yanında kimlerin tasarrufunda olduğuna ve tasarruf hakkının kim tarafından verildiğine dair malumatlar yer almaktadır. Şeyh İshak Çiftliği'nin Papaslık isimli karye sınırları içinde olduğu ve Manisa Merkez nahiyeye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Yine Şeyh Sindel Çiftliği'nin Yengi nahiyesinde bağlı Kıran karyesi sınırları içinde olduğunun yanında tasarruf edenlere köyleri ile birlikte yer verilmiştir. Şu halde çiftliklerde tasarruf hakkı bulunanların söz konusu mahalde mi oturduğu yoksa köyden mi gelip gittikleri tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak çiftliklerin farklı karye ahalileri tarafından müşterek olarak işlendiği Şeyh Sindel Çiftliği örneğinde görülebilmektedir. Zira Kıran karyesinde bulunan çiftliğin Derviş Ahmed ve Mehmed isimli kişilerin yanında Marılı karyesinden Derviş Mehmed tarafından işleme hakkının verildiği kayıttan anlaşılmaktadır. Bu çiftlikte herhangi bir nüfus kaydının olmadığı ve mücavir karyelerde oturan kişilerce işlendiği anlaşılmaktadır.

Manisa çevresinde yer alan 13 çiftlik yerleşmesinden 4'ünün yer tespiti yapılabildiği. Bu da %30 gibi bir lokalizasyon başarısına tekabül etmektedir ki sahada yer alan mezraa lokalizasyon oranı ile başa baş bir durum arz ettiği söylenilebilir. Dört çiftlik yerleşmesinin lokalizasyonu yapılırken biri 1/200.000 ve 3'ünde 1/25.000 ölçekli topografya haritasındaki bilgilerden hareketle yapılabildiği. Lokalizasyonu yapılan bu dört çiftlik yerleşmesinin (Tazyurt çiftliği, Şeyh Sindel çiftliği, Şeyh İshak çiftliği ve Saruhanoğlu Hızır Çiftliği) günümüze bir iskan mahalli olarak ulaştığı görülmektedir.

Bazı çiftliklerde nüfusa ilişkin herhangi bir bilgi yer almazken bir kısmında nefer kaydının bulunduğu görülmektedir. Araştırma alanlarımıza giren Arıkoğlu ve Kurşunlu çiftliklerinin durumu böyledir. Arıkoğlu çiftliğine 16, Kurşunlu çiftliğine ise 14 nefer kaydedilmiştir. Şu halde bu iki örnekte görüldüğü üzere vakıf olarak kaydedilen çiftliklerde nüfus bulunabildiği anlaşılmaktadır.

Karaman Kısığı olarak isimlendirilen mevkide bulunan Arıkoğlu Çiftliği'nin kuyu ve köprü'nün bakım ve onarımının süreklilik arz edecek şekilde sağlanması için Saruhanoğulları döneminde tahsis edildiği ve Osmanlı döneminde değişmeden (evlatlarına devr olunmak suretiyle) devam ettiği kayıttan anlaşılmaktadır. Ayrıca çiftliğin belirli bir sınırının olduğu ve bu sınırın nerelerden geçtiği ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir.

Arıkoğlu Çiftliği (TK KKA 544, s. 20b, 21a; Erdoğan, ve Bıyık, 2014: 88, 483)

“Çiftlik-i Karaman Kısığı nam mevzide olan köprü kurbünde olan kuyu mesâlihi için ve köprü için vakf-ı evlâd olan Arıkoğlu Çiftlik demekle maruf bir çiftlik yer mezkur köprü ve kuyu muhafazası için merhûm Saruhanoğlu müsellemanâ enfâ' olduğu cihetden kadîmü'l-eyyâmdan ber vech-i iştirak berât-i padişahî ile muhafazat iderlermiş elân berâtla mutasarrıf olanlar Mahmud ve Kasım ve Abdullah ve Halil nam kimesnelerdir deyu mukayyed der defter-i atik hâlâ berât-ı padişahî ile Hamza ve Cafer ve Hüseyin ve Veli nam kimesnelere mutasarrıflardır Hâsıl 500”.

“...Ve mezkur çiftliğin hududu Karaman Kayasından giden büyük yoldan Kızıl Yakublunun odun yolundan Dam Kayacuğa andan Yel değirmenine andan Gerişanyeri? yüzü biri eğri yüzü egridir andan Küçük Boğaz Kayadan Eski Tekye yerinden geri Ulu yola ulaşır ve aşağıda olan bir pare yer ki kırk dönüm miktarıdır elan mutasarrıflar ellerinde sene semane ve sebin ve semanemie tarihiyle muvarrah hüccetleri vardır deyu mukayyed-i der defter-i atik”.

Karaman Kayası mevkiinde bulunan Kurşunlu Çiftliği'nin ise Saruhanoğlu İshak Çelebi tarafından Şeyh İsmail isimli kişiye vakıf olarak verildiği ve onun

evlatları üzerinde Osmanlı padişahlarının da onayı ile devam ettiği anlaşılmaktadır. Vakıf kaydının altında orada yaşayan neferler belirtilmiştir.

Kurşunlu Çiftliği (TK KKA 544, s. 20b; Erdoğan, ve Bıyık, 2014: 87, 485)

“Kazâ-i Mağnisada Karaman Kayasında Kurşunlu demekle müsemma bir çiftlik Saruhan oğlu İshak Çelebi Şeyh İsmail nam azize vakf-ı evlâdlık üzere vakf edüb sene selase ve sittin ve tisamie tarihiyle muvarrah mektub verüb sonradan oğulları Aşık Paşaya ve Devlet Gaziye merhum Sultan Murad han tâbe serâhudan hükm-i hümâyûn sadaka olunmuş ve Sultan Mehmed ve Sultan Bayezid ve Sultan Selim rahimehumallahu dahi vakf-ı evlâdlık üzere hükm-i hümâyûn sadaka etmişler ve merhûm Sultan Süleyman han aleyhi’r-rahmete ve’l-gufran dahi mezbur azizin evlâdı vakf-ı evlâdlık üzere ber vech-i iştirak mutasarrıf olmalarıçün berât-ı hümâyûn sadaka etmişler ve halâ evlâd-ı şeyh-i mezbur bunlardır ki zikr olunur... Hâsıl fî sene 720”.

Saruhanoğulları döneminde Türk hakimiyetinin sahada kurulmasının ardından kırsal alanda vatanlaştırılma işleminin vakıf ve temlikler yoluyla devlet adamlarının teşvikleriyle devam ettirildiği görülmektedir. Özellikle önde gelen karizmatik kişilere ve din ulularına birtakım araziler temlik edilmek suretiyle sahada yurt tutulması ve süreç içerisinde kalıcı iskanın tesis edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca belirli arazi, parçalarını çiftliklerin tasarruflarını birtakım kişilere vermek suretiyle kuyu, köprü gibi bayındırlık hizmetleri kırsal alanda sağlanmıştır. Evlatlık şeklinde devam eden hizmet ve tasarruf hakkı ile bahse konu olan bayındırlık hizmetlerinin sürekliliği temin edilmiştir.

XVI. yüzyıl Manisa çevresinde bulunan çiftlik yerleşmelerinin toponimik verilerine bakıldığında oldukça ilginç bir görünüm arz ettiği görülür. Zira araştırma alanında bulunan 13 çiftlik adının 10’u (%77) şahıs ismi (Şeyh Sindel, Nusret, Bahşayış, Ahi Yakup, Arıkoğlu, Sofu Sevindik, Şeyh Sindel ve Saruhanoğlu Hızır çiftliği gibi) taşımaktadır. Bu durumda çiftliklerin kurucularına ve tahsis edilen kişiye nispetle isimlendirildiğini göstermektedir.

3.4. KONYA ÇEVRESİNDE KÖY YERLEŞMELERİ

Konya çevresi Orta Anadolu'da önemli yolların kesiştiği, yerleşme ve ekonomik faaliyetlere uygun yapısı ile tarihin ilk dönemlerinden itibaren iskana sahne olmuştur. Batı kesimi dağlık ve engebeli olan araştırma sahasının doğu kesimi ise büyük ölçüde ovalık alanlardan oluşmaktadır. Kuru tarım şartları ve hayvancılık faaliyetlerinin egemen olduğu bu sahada XVI. yüzyılda gerek köy ve gerekse konar göçerlerden oluşan grupların meskun olduğu bir bölge olarak karşımıza çıkar. Haliyle köylerde oturan yerleşik ahalini dışında sahada konar-göçer gruplar da mevcuttur.

XVI. yüzyıl başlarında (1518) Karaman vilayeti dahilinde bulunan kazalar Konya, Larende, Belviran, Aladağ ve Ereğli'den oluşmaktadır (Gümüşçü, 2001: 132). XVI. yüzyıl içerisinde idari bölünüşte birtakım değişiklikler yaşansa da 1584 tarihli tahrir defterine göree Konya kazası ise Sahra, Hatunsaray, Sudiremi, Zengicek, Saidili ve İnsuyu nahiyelerinden ibaretti. Tarafımızca çalışmaya konu edilen saha ise Sahra, Hatunsaray ve Sudiremi nahiyelerinin kapladığı alandan oluşmaktadır. Tahrir defterlerindeki verilere göre Konya çevresinde 1530 yılında 199 karye (köy) mevcuttur. Bu rakamın XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde 1584 sayımında 225'e ulaştığı görülür. 1530 yılında 54 köy nefersiz iken bu rakam 1584 yılında 36'ya düşmüştür. Köylerde 1530 sayımında nefer sayısı 3.429 iken 1584 yılında 9.190'a yükselmiştir.

Konya'da gayrimüslim nüfusun oldukça az olduğu ve sadece iki köyde olduğu görülmektedir. 1584 yılı sayım sonuçlarına göre Sille'de¹² 291 ve Hatunsaray'da 41 nefer gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Bunun dışında araştırma alanı dahilinde bulunan köylerde gayrimüslim nüfusa rastlanmamıştır. Bu durumda sahanın gayrimüslimler tarafından erken devirlerden itibaren terk edildiği anlaşılmaktadır.

---

¹² Baykara tarafından Konya şehrinin fethinin ardından kale içinde bulunan gayrimüslimlerin çıkarıldıktan sonra Sille'ye giderek yerleştikleri ve orada hayatlarını devam ettirdiği ifade edilmiştir. Baykara, 2013. "Türkiye (Anadolu) Selçukluları Zamanında Konya", s. 243.

XVI. yüzyıl Konya çevresinde tarımsal ürün çeşitliliğinin Manisa'ya göre oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Güğercinlik karyesi örneğinde bu durum net bir şekilde görülebilmektedir. Buğday, arpanın tabiatı ile ilk sırayı aldığı saha da bir miktar sebzenin ve bal üretiminin de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Karye-i Güğercinlik nısf-ı öşr-i medrese-i Nizamiye ve nısf-ı ahâr vakf-ı imaret-i İbrahim Bey salari ve Rusum-ı örfiye tabi'-i Sahra (TK KKA 115, 35b-36b)

Gendüm	Şair	ve	Resm-i	Nısf-ı öşr-	Resm-i	tapu-yı	Nısf-ı badi heva
Keyl 152	alaf		ganem	i kovan	zemin		ve
Kıymet 1064	Keyl 152		350	22	100		Resmi cürüm
	Kıymet 760						YEKÜN 2386

Hisse-i Vakfı an Öşr

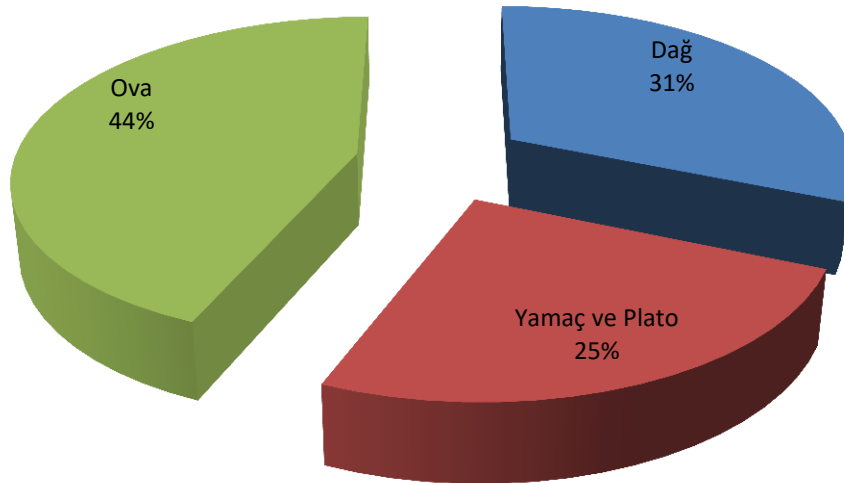
Gendüm	Şair	Öşr-i bostan	Nısf-ı öşr-i
Keyl 608	Keyl 608	82	kovan
Kıymet 4257	Kıymet 3040		22
			YEKÜN 7400

Konya çevresinde bulunan köylerin toponimik özelliklerine bakıldığında; %9'unun yer şekillerinden (Ağcain, Önkayacık, Kayapınar, İpsikaya, Depelü, Çukurçimen ve Çat, karyeleri gibi), %7'sinin su ile ilgili (Uzun Musalu Deresi, Susuz, Sulutaş, Koca Kuyusu ve Eğrikuyu karyeleri gibi), %6'sının aşiret, cemaat adlarından (Kayı, Ağaçlı Avşar, Kınık, Bayat ve Karkın karyeleri gibi), %5'inin höyük adlı/ekli (Tataröyüğü, Karaöyük, Gököyük, Dedeliöyüğü ve Seyidöyüğü karyeleri gibi), %4'ünün viran adlı/ekli (Yakupviranı, Viranlusalur, Virancık, Kalınviran ve Hisarcık karyeleri gibi), %3'ünün bitki örtüsünden (Kozagaç, Gürelma ve Kavak karyeleri gibi), %2'sinin şahıs adlarından (Yusufcuklar, Salahuddin, karyeleri gibi), %2'sinin kilise adlı/ekli (Üçkilise, Kenisecik ve Sivrikilise karyeleri gibi), %2'sinin mesleklerden (Hatip, Çobanlar ve Kalburcu karyeleri gibi), %2'sinin yerleşme türünden (Yenicekişla, Konuşkişla ve Kışlacık karyeleri gibi), %2'sinin renklerden (Ak nd. Serracılar, Ağca Ahur ve Boyaluca karyeleri gibi), %1'inin tarımsal ürünlerden (Penbukçu, Karpuzludinek ve Arpalu

karyeleri gibi), %1'inin ilgili mekândaki yapılardan (Saraycık ve Künbed karyeleri gibi) hareketle isimlendirildiği görülmektedir.¹³

Konya çevresinde köylerin ana jeomorfolojik ünitelere göre dağılışına bakıldığında en fazla yerleşmenin % 44 ile ovada yer aldığı görülmektedir (Grafik 6). Çalışma alanında oldukça geniş yer kaplayan ova alanının XVI. yüzyılda köylerin en fazla yoğunlaştığı birim olması dikkat çekici bir durumdur. Söz konusu sahada en büyük sorun su temini iken açılan kuyular vasıtasıyla bu problemin aşıldığı anlaşılmaktadır. Ovalık alanda bulunan köyler, özellikle Çarşamba Suyu'nun kollara ayrıldığı sahada yoğunlaşmaktadır. Bu da ovalık alanlarda suyun belirleyici ve hatta yerleşmelerin kuruluş faktörleri içerisinde içme ve kullanma suyunun etki derecesini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu saha aynı zamanda oluşan suğullar ve tutulan bentler vasıtasıyla sulu tarım faaliyetlerine bağlı olarak tarımsal verimliliğin yüksek olduğu sahalardır. Söz konusu durumlar sahada köylerin yoğunlaşmasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.

Grafik 6. Jeomorfolojik Birimlere Göre Konya Çevresinde Köylerin Dağılışı

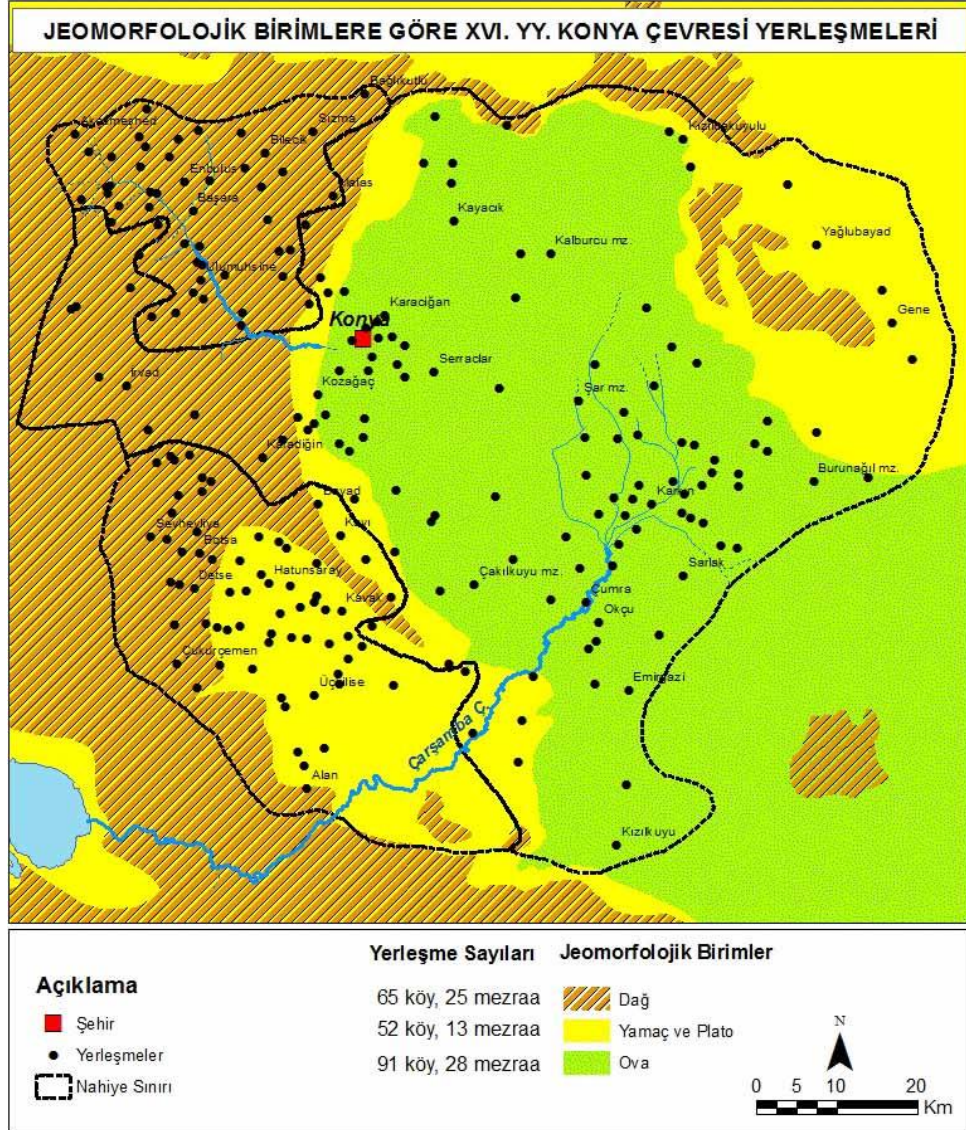

¹³ Konya çevresinde %11'i Bizans ve öncesi dönemlere referans gönderen (Tolatsa k., May k., Dinorma k., Botsa k., Filoros k., Detse k. Arkıd k. gibi) yerleşme isimleri mevcuttur. Geriye kalanlar (%43) ise olarak ifade edilebilecek diğer (Tol k., Yenice k., Sırçalı k., Başara k. gibi) yerleşme isimlerinden oluşmaktadır.

İkinci sırada köylerin yoğunlaştığı jeomorfolojik ünite % 31'lik oran ile dağlık alanlardır. Bu sahada Sudiremi nahiyesi köylerinin tamamının ve Hatunsaray nahiyesinden de önemli miktarda köyün yer aldığı görülür. Bilindiği üzere dağlık alanlar geçimlik miktarda tarım ve önemli ölçüde ise hayvancılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlardır. Dağlık alanın tercih edilmesinde kaynak sularının mevcudiyetinin dışında önemli bir faktör de güvenlik olmalıdır. Ovalık alanlara göre daha güvenli olan bu sahalarda yerleşmelerin daha uzun süreli olarak hayatiyetini devam ettirdiği görülebilmektedir. Nitekim ileride yerleşmelerin kaybolduğu mekânlar incelenirken görüleceği üzere kayıp oranlarının dağlık alanlarda daha az olduğu görülecektir. Bu da su temini, güvenlik gibi faktörlerin önünü çektiği bir dizi doğal ve beşeri koşulların etkisiyle ilgilidir. Son olarak ise %25'lik oran köylerin yoğunlaştığı üçüncü jeomorfolojik birim yamaç ve plato alanlarıdır. Bu alanların kuru tarım faaliyetleri ve hayvancılık ile karakterize olduğu söylenebilir. Suyun vadi içlerinden ve çeşitli kaynak sularından temin edildiği bu sahada özellikle Hatunsaray nahiyesine bağlı köylerin yoğunlaştığı görülmektedir (Harita 11).

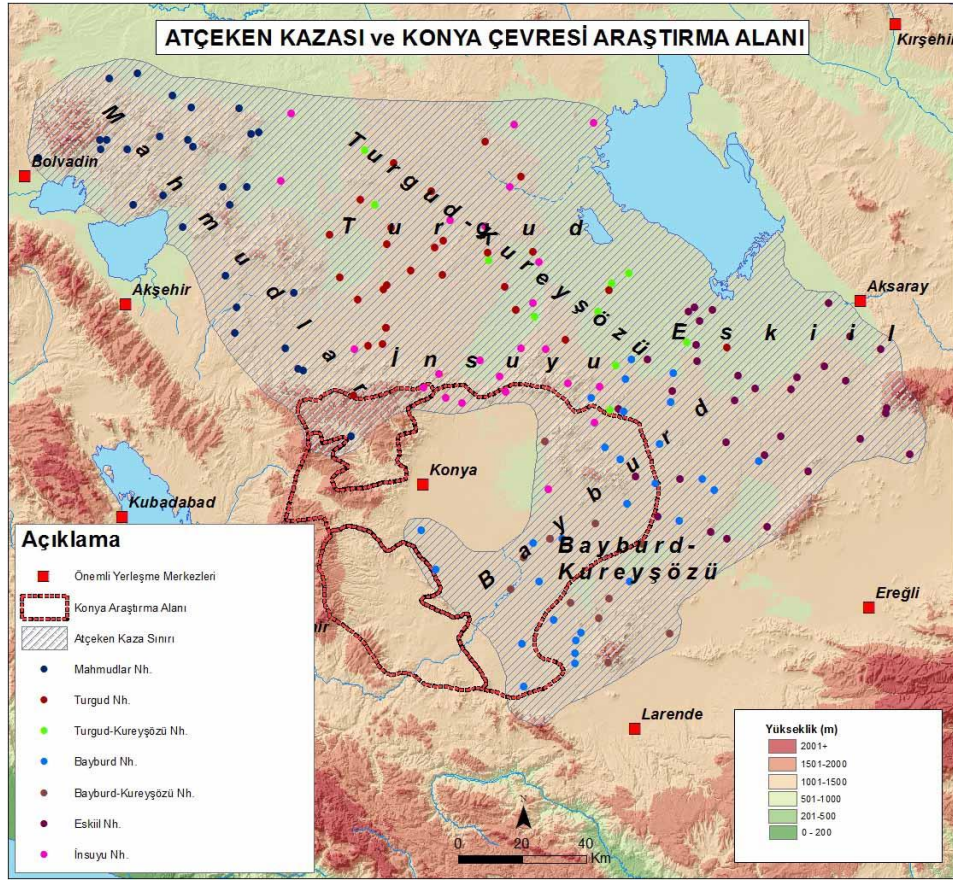

Harita 11. Jeomorfolojik Birimlere Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri

Konya çevresinde yerleşik ahalinin dışında konar-göçer gruplarda mevcuttur. Konar-göçer gruplar içerisinde en dikkat çekenini ise Atçekenler'dir. Atçekenler özellikle batıda Tuz Gölü'nden Eber Gölü'ne, güneyde ise Konya Ovası'nın son bulunduğu Toros dağlarının Orta Anadolu'ya sokulan kollarına değin inmektedir (Yiğit ve Gümüştü, 2016a: 578-598). Atçekenler'in araştırma alanımıza dahilinde yer alan XVI. yüzyıl Sahra nahiyesinde, yoğunlaştığı görülür (Harita 12).

Harita 12. Atçeken Kazası ve Konya Çevresi Araştırma Alanı

Atçeken terimi Osmanlı il yazıcıları tarafından at yetiştiren toplulukların at vergisi verdiklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Her yıl devlete “at akçesi/at resmi” veren Atçekenler avarızdan muaf tutulmuşlardı. Kanunnamelerde belirtildiği üzere her on iki haneden bir at alınmak suretiyle vergilendiriliyorlardı. Ancak uygulamada bu değerin değiştiği (Eski il’de 13 hane, Bayburt’ta 21 hane, Turgut kazasında 10 hane bir at verdiği) görülür. Atçekenler sadece at yetiştirmemişler tarım ve koyun yetiştiriciliği ile de meşgul olmuşlardır (Beldiceanu-Steinherr, 1991: 48-49). XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Atçekenlerin bir kısmı mevcut yurtların bir kısmı da Karaman eyaleti dışında yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. 1591 yılı sayımına göre kendi yurdu dışında yerleşenler toplam Atçeken nüfusunun 1/3’üdür. 1500 yılında Atçekenler’in kayıtlı olduğu mahaller 1591 sayımında karye olarak kaydedilmiştir. 1500 tarihinde 4.854 hane ve 2.248 mücerreden oluşan Atçeken nüfusu 1518 sayımında 7.090 hane ve 3.444 mücerrede ulaşmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyıl başlarında Celali İsyanları ve eşkıyalık faaliyetleri gibi

sebeplerle Atçekenler yurtlarını terk ederek dağılmışlardır. Nitekim 1591 yılında Karaman eyaleti dahilinde köylerde 12.223 nefer mevcutken 1642 yılında bu rakam 1.865'e (1591'de şehirde 826 neferden den 1642 yılına gelindiğinde 574'e gerilemiş) düşmüştür (Karadeniz, 1995: 139-152). Bilindiği üzere avarız tahrirlerinde köy sayılarında da ciddi düşüşlerin olduğu yapılan muhtelif çalışmalarda yaygın olarak görülen bir durumdur. Yukarıda verilen rakamlarda da açıkça görüldüğü üzere Atçekenler'in nüfusunda 1642 avarız sayımında büyük bir düşüş gözlemlenmektedir. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında avarız tahrirlerinin sıhhatine ve verdiği bilgilerin güvenilirliğine dair şüphelerin (Gümüştü, 2016: 443-468) yanı sıra konar-göçer grupların bir kısmının farklı vilayetlere gitme ve bir kısmının da olduğu sahada köy ve şehirlerde yerleşik hayata geçme ihtimali hatırdan tutulmalıdır.

Yapılan arazi araştırmaları sırasında gerçekleştirilen gözlem ve incelemelerden hareketle Konya çevresinde meskenlerde kullanılan yapı malzemesi hakkında bazı şeyler söylemek mümkündür. Zira arazi araştırmaları sırasında sahada bulunan geleneksel yapı malzemesi rahatlıkla görülebilmektedir. Bu sebeple araştırılan zaman diliminde Konya Ovası'nda ev ve eklentilerinin büyük ölçüde kerpiç malzemedan inşaa edildiği söylenilebilir (Foto 8). Bu evler kil, mil, balçık bazen de saman, ot, yaprakla karıştırılarak kalıplara dökülen ve güneşte kurutulan kerpiçlerle yapılır (Tanoğlu, 1966: 214). Bitki örtüsü ve mekân özelliklerine bağlı olarak Konya araştırma alanında en yaygın doğal yapı malzemesi olarak kerpiç ev ve eklentileri çıkmaktadır. Bu evler düz damlı olup ağaç gövdeleri kerpiç duvarların üzerine dayanarak yan yana sıralanmış ve bunların üzerine de çevrede bulanabilen dal, çalı, çırpı ve ot gibi malzemeler ile örtülmüştür. Tüm bu iş ve işlemlerden sonra toprağın çatıya serilmesiyle dam yapımının tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Foto 8. Kerpiç Malzemenin Kullanıldığı Bir Mesken: Konya Ortakonak Köyü

Dağlık alanlarda ise (Sudiremi ve Hatunsaray nahiyesinin bir bölümü) ev ve eklentileri büyük ölçüde taş malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Taş evler özellikle diğer yapı malzemenin bulunmadığı yada ev yapımına elverişli olmadığı sahalar yaygın olarak kullanılır (Tanoğlu, 1966: 214). İşte bu durumda insanların taş malzeme kullanmaktan başka çaresi kalmamaktadır. Araştırma alanında Sudiremi nahiyesindeki meskenlerin neredeyse tamamı ve Hatunsaray nahiyesinin yüksek kesimlerinde ev ve eklentilerinin inşasında kullanılan doğal yapı malzemesinin taş olduğu görülür (Foto 9).

Foto 9. Taş Malzemenin Kullanıldığı Mesken: Konya Sadıklar Köyü

Geçiş alanlarında ise doğal çevre özelliklerinin bir yansıması olarak mesken yapımında birden fazla malzemenin birlikte kullanıldığı görülebilir. Özellikle plato ve yamaçlarda kerpiç malzeme ağırlığını korumakla birlikte taş malzemenin de ev ve eklentilerinin yapımında kullanıldığı anlaşılır. Evlerin temelleri taştan yapılırken duvar kısımlarında ahşap ve kerpiç malzemenin birlikte kullanılır. Dam kısımları ise geçmişte büyük ölçüde ağaç gövdeleri, çalı çırpının üzerine toprak serilmek suretiyle yapılırken günümüzde örtü malzemesi olarak kiremit ve saç malzemenin yaygınlaştığı dikkati çeker (Foto 10).

Foto 10. Taş ve Kerpiç Malzemenin Beraber Kullanıldığı Mesken: Konya Üçkilise (Orhaniye) Köyü

Konya çevresi araştırma alanında mesken yapımında en baskın malzemenin kerpiç olduğu bunu taş meskenlerin takip ettiği anlaşılır. Dağların yüksek kesimlerinde taş malzeme ağırlık kazanırken yamaç ve plato alanlarına geçişle birlikte taş ve kerpiç malzeme birlikte kullanılmaktadır. Ova tabına geçildiğinde ise kerpiç malzemenin dışında başka bir alternatifin kalmaması insanları kerpiç malzemeden ev ve eklentileri yapmaya mecbur etmiştir. Bugün Konya çevresinde betonarme evler yaygınlaşsa da hala doğal yapı malzemesinden inşa edilmiş birçok meskenin kullanıldığı rahatlıkla görülebilmektedir.

3.5. KONYA ÇEVRESİNDE MEZRAA YERLEŞMELERİ

Konya çevresinde 1518 yılında 145 mezraa varken 1584’de 143’e gerilediği görülür. Buda köy sayısının sahadaki artışı ve birtakım mezraaların köy statüsüne dönüştüğünü göstermektedir. Zira artan nüfusa bağlı olarak 1530 köy sayısı 199 iken 1584 yılına gelindiğinde 225’e kadar çıkmıştır.

1584 yılında bu sahada bulunan 143 mezraanın 76’sının lokalizasyonu gerçekleştirilmiştir. Bu da %53’lük bir lokalizasyon oranına karşılık gelmektedir. Manisa’ya göre mezraa sayısı fazla olmasına rağmen Konya çevresinde böylesi bir değere ulaşılması bir başarı şeklinde değerlendirilebilir. Manisa çevresine nispetle Konya çevresinde lokalizasyonda daha başarılı olunmasının sebebi kültürel devamlılığın daha iyi sağlanmasıyla ilgili olmalıdır.

“Mezraa-yı Avcı Ömer (tabi-i Sahra), Arkıdlu ziraat eder” (TK KKA 104, s. 74a), “Mezraa-yı Gökçegöbe, karye-i Dinlendik ahalisi ziraat ederler (tabi-i Sahra)” (TK KKA 104, s. 72a), “Mezraa-yı Gökbaşlı, karye-i Kızılca Mihmad ve Ağca Kuyulu ziraat ederler (tabi-i Sahra)” (TK KKA 104, s. 74a), “Mezraa-yı Sayalu, Alanlu ve Kuyulu halkı ziraat ederler (tabi-i Sahra)” (TK KKA 104, s. 72a), “Mezraa-yı Mederes-i Altunpa, öşr-i vakfi merdrese-i Altunpa, Saraycık ve Kiçi Muhsinelü ziraat ederler (tabi-i Sudiremi)” (TK KKA 104, s. 131a), “Mezraa-yı Encime ve Kalcı, Dilkemi ve Bulamas ahalisi ziraat ederler (tabi-i Sudiremi)” (TK KKA 104, s. 131a) gibi kayıtlarda görüldüğü üzere mezraaların komşu köyler tarafından işlendiği dikkati çeker. Konya çevresinde bulunan mezralarda hane kaydına rastlanmamıştır. Mezralarda özellikle buğday, arpa, alaf, piyaz, bağ, bostan¹⁴ üretiminin yapıldığı çift ve deşt-bani (kır bekçiliği)¹⁵ ceviz¹⁶ asi yap¹⁷ arıcılık¹⁸ otlak¹⁹ vergisinin temin edildiği anlaşılmaktadır. Konya çevresinde bulunan mezralarda otlak ve kovan vergisinin de alınması hayvancılık faaliyetlerinin

---

¹⁴ Dinek, Zift Damı, Turfal Tömeği, Karadığın mezraaları gibi. TK KKA 104, s. 93a.

¹⁵ Bayındır mezrasında tapu ve deşt-bani vergisi beraber kaydedilmiştir. TK KKA 104, s. 99a.

¹⁶ Dursun nd. Kışla Saraycık mezrasında TK KKA 104, s. 131a.

¹⁷ İne Devle mezrasında 2 bab değirmen kaydı bulunmaktadır. TK KKA 104, s. 131a.

¹⁸ Salurlu mezrasındaki kayıta kovan öşrü alınmıştır. TK KKA 104, s. 131b.

¹⁹ Zift Damı mezraası, TK KKA 104, s. 73a.

de yapıldığını göstermektedir. Her ne kadar tarımsal faaliyetler baskın olsa da mezralarda belirli bir oranda hayvancılık da mevcuttur. Buraya bir örnek olması açısından 1584 yılı Sahra nahiyesine bağlı Yenice ve Karadiğın mezraalarına ait kayıtlar aşağıda verilmiştir.

Mezra-i Yenice nezd-i karye-i Ağaçlı Avşar (tabi-i Sahra) (TK KKA 104, s. 72b)

Hasıl

Gendüm	Şair	Resm-i Tapu ve Deşt-
Keyl 85	Keyl 85	bani 30
Kıymet 595	375	YEKÜN 1000

Mezraa-i Karadiğın nezdi sınuru karye-i Gödene, karye-i Hatip ve Gödene halkı ziraat ederler (tabi-i Shara) (TK KKA 104, s. 73a)

Gendüm	Şair	Öşr-i bağ ve bostan	Öşr-i Piyaz
Keyl 83	Keyl 83	100	104
Kıymet 585	Kıymet 415		YEKÜN 1300

1530 sayımında sahada 145 mezra varken 1584 sayımında ise bu sayı 143 olarak tespit edilmiştir. Bir kısım mezraaların gelişerek köye dönüşmesine rağmen XVI. yüzyılın ilk yarısındaki mezraa sayısına yakın olması artan nüfusa bağlı olarak daha fazla tarım alanına ve üretime olan ihtiyacı göstermektedir. Nitekim aynı süreçte karye sayısının 199'dan 225'e çıkması da bu durumu teyit eder niteliktedir.

1584 yılı sayımına göre Konya çevresi mezraalarının toponimik özelliklerine bakıldığında bazı değerlendirmeler yapmaya izin verdiği görülür. Şöyle ki mezraaların % 40'ı kişi, cemaat adlarından (Bayramlı, Dünderlu, Emir Hacı, Bayındır, Pir Ahmed, Kızıl Hamid mezraaları gibi), % 11'i mekân özelliklerinden (Eyne Ağıl, Bostan, Dinek, Kırk Çardak mezraaları gibi), %8'i hidrografik özelliklerden (Beşdere, Çakilkuyu, Sarnıç, Akpınar, Yerkuyu mezraaları gibi), %6'sı yerşekillerinden (Burun Ağıl, Kızıl Yer, Çatal, Akkaya mezraaları gibi), % 4'ü bitki örtüsü özelliklerinden (Budak Çayırı, Çayır, Çimlik, Çiçekadası mezraaları gibi)

hareketle isimlendirilmiştir. Ayrıca %3'ü viran ekli (İrinciviranı, Yassıviran, Başviran mezraaları gibi) bir isme sahiptir.²⁰

Konya çevresinde mezraaların dağılışına bakıldığında en fazla mezraanın büyük ölçüde Konya ovasına karşılık gelen Sahra nahiyesinde olduğu anlaşılır. Sahra nahiyesinde 141 köy ve 105 mezraa kaydı yer almaktadır. Bu durumda nerdeyse her köye bir mezraa düşmektedir ki ilgili dönemde Konya Ovası'nın büyük ölçüde iktisaden faal bir saha haline getirildiğini göstermektedir. Ayrıca tüm Akdeniz ülkeleri ve Osmanlı ülkesinde nüfus artışına bağlı olarak üretim için insanların yeni tarım alanları açma ve kullanma eğilimi ve mecburiyetini de gözler önüne sermektedir. Sahra nahiyesinden sonra Sudiremi nahiyesine bakıldığında 22 köy yerleşmesine karşın 26 mezraa bulunmaktadır. Köy sayısından daha fazla mezraa kaydının bulunduğu bu saha dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Hal böyle olunca tarım alanlarının yetersiz olması insanları ulaşabilecekleri mesafelerdeki mekânları tarımsal faaliyetler için değerlendirmeyi zorunlu kıldığını düşündürmektedir. Son olarak en az mezraa sayısına sahip nahiye ise 62 köy yerleşmesine karşın 12 mezraa ile Hatunsaray'dır. Söz konusu saha dağlık ve engebeli sahaların yanı sıra yamaç ve plato alanlarının geniş yer kapladığı bir yapıya sahiptir. Bu durumun bir yansıması olsa gerek ki daha az sayıda mezraaya sahiptir. Zira yamaç ve plato alanlarında tarım için yeterli alana sahip olan insanların çok fazla mezraa ihtiyacı duymadıkları düşünülebilir.

---

²⁰ Bunların dışında diğer kategorisinde yer alan %28'lik bir dilim kalmaktadır. Bunlara örnek olarak Çalgır, Yenice, Sayalu, Akkilisa ve Mire Kötil mezraaları verilebilir.

4. XVI. YÜZYIL YERLEŞMELERİNİN LOKALİZASYONU

Lokasyon coğrafi araştırmalarda ilk soru olan “nerede” sorusuna cevap verilmesinde anahtar bir role sahiptir. Çünkü araştırılan “olay”ın olduğu kadar, bir mekânın analizinde de, herşeyden önce, “yer”in bilinmesi gereklidir (Tümertekin, 1994: 187). Zira “yer”in bilinmesi ile coğrafyanın temel ayırıcı ilkesi olan dağılış prensibi tatbik edilebilir. Bilindiği üzere coğrafya çalışmalarında dağılışın oldukça özel bir yeri vardır. Söz konusu dağılış yatayda, dikeyde ve bazı durumlarda zamanda olmak üzere üç şekilde yapılabilir (Gümüşçü, 2013: 187). Söz konusu yatayda ve dikeyde dağılışın gösterilmesi tarihi coğrafya çalışmalarında yerleşme merkezlerinin tespit edilmesiyle mümkündür. Çağdaş coğrafya araştırmalarında yerleşmelerin lokalizasyonu bir problem teşkil etmezken tarihi coğrafya çalışmalarında halledilmesi gereken bir zorunluluktur. Günümüzden geriye gidildikçe bu problem daha da büyüleyebilmekte ve lokalizasyonda başarı düşebilmektedir (Yiğit ve Salan, 2013: 959). Dolayısıyla eldeki verinin ait olduğu yerleşme merkezini ve faaliyetlerin yürütüldüğü sahayı bulmak mümkün olmayabilir. Hatta elimizdeki verilerin tamamı veya büyük kısmı havada kalabilir. İşte bu mahsuru ortadan kaldırmak için, öncelikle geçmişteki yerleşme merkezlerinin yeri tespit edilmelidir, yani lokalizasyonu yapılmalıdır (Gümüşçü, 2010: 327).

Tarihi süreç içerisinde yerleşmelerin isim değişikliğine uğraması, doğal ve beşeri afetler neticesinde yerleşmenin terk edilmesi lokalizasyonu zorlaştıran faktörler arasındadır (Yiğit ve Top Yılmaz, 2013: 203). Eskiye gidildiği oranda yerleşme merkezlerinin günümüze ulaşma şansının azalması bu durumda etkili olan sebepler arasındadır. Geçen süre içerisinde ilgili dönem yerleşmelerinin bazıları tamamen ortadan kalkarken, bazılarının sit alanı değişebilmektedir (Gümüşçü, 2001: 47). Tabi ki lokalizasyon çalışmalarındaki başarısızlık sadece zamanın uzunluğuna bağlı değildir. Zira siyasi sınırların değişmesi ve yeni egemen unsurun bir önceki mirası silme kararı bu durumda etkili olabilmektedir. Nitekim XX. asrın başlarına değin Osmanlı toprakları olan Balkanlarda özellikle Yunanistan ve Bulgaristan’da böyle bir çalışmaya girişildiği bilinen bir gerçektir. Diğer bir sebep ise yaşanan sosyal ve ekonomik gerekçeler ile yerleşmenin terk edilmesi ve aradan geçen zaman dilimine bağlı olarak kültürel kopuşun yaşanmasıdır. Bu şekilde kültürel devamlılığın sağlanamadığı yerlerde lokalizasyon çalışmalarında başarısızlık

kaçınılmaz olabilmektedir. Hele bir de siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan oldukça hareketli bir geçmişe sahip olan bu topraklarda durum daha da ciddi bir hal alabilmektedir. Şüphesiz tüm bu olumsuz ihtimal ve durumlara karşın kültürel devamlılığın her şeye rağmen devam ettirilebildiği sahalarda mevcuttur. İşte kültürel devamlılığın sürdürülebildiği bu alanlarda lokalizasyon çalışmasında önemli başarılar elde etmek mümkündür.

Şimdiye değin çeşitli araştırmacılar tarafından (çoğunluğu tarih ve coğrafya bilim mensupları) tarihi vesikalarda geçen yerleşmelerin lokalizasyonuna ilişkin çalışmalar (kitap, makale, lisanüstü tezler) yapıldığı görülür. XVI. yüzyıl yerleşmelerinin lokalizasyon çalışmaları Barkan²¹ ile başlamış ve Barkan, %38 oranında başarı sağlamıştır. Takip eden süreçte lokalizasyon çalışmalarında Göyünç (1991: 202-203) %28, Emecen (1989: 158-221) %42, Doğru (1992: 175-208) %50, Elibüyük (1990: 22) %72, Gümüşçü (2001: 49) %85, Demir (2007: 66) %48, Hüseyinlioğlu ve Arslan (2009: 299-314) %73, Yiğit ve Salan (2013: 831) %83 oranında başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Verilen bu örneklerde de görüldüğü üzere lokalizasyon başarısı yapılan çalışmanın niteliği, uygulanan yöntem ve tekniklere ve bölgesel farklılıklara da bağlı olmak suretiyle değişiklik arz etmektedir.

Lokalizasyon işleminin önemi ve yapılan bazı araştırmalardaki başarı durumuna yer verdikten sonra araştırma alanlarında harita, arşiv, arazi ve ilgili literatürden istifade etmek suretiyle gerçekleştirmiş olduğumuz çalışmalara geçilebilir. XVI. yüzyılın son mufassal defterinde yer alan yerleşmeler üzerinde gerçekleştirilen lokalizasyon çalışması aşağıda Manisa ve Konya özelinde ayrı ayrı değerlendirilecektir.

---

²¹ Barkan bu tarz çalışmanın ilk örneğini 1939 ve 1940 yıllarında İktisat Fakültesi Mecmuası'nda yayınlamıştır. Bu çalışmada İstanbul Haslar kazasına tabi olan 164 köy yerleşmesi üzerinde lokalizasyon çalışması gerçekleştirilmiştir. Ömer L. Barkan, 1980. "XV ve XVI Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliği'nin Organizasyon Şekilleri", *Türkiye'de Toprak meselesi, Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, s. 575-686.

4.1. MANİSA ÇEVRESİ YERLEŞMELERİNİN LOKALİZASYONU

Yerleşmelerin lokalizasyonu ile ilgili çalışmalarda yerleşmelerin tespitinde haritalar araştırmacının işini oldukça kolaylaştıran kaynaklar arasında yer alır. Haritalarda bulunan yerleşme, mevkii, ova, akarsu, tepe vb. adlarından yola çıkarak lokalizasyon yapmak mümkündür. Elde mevcut olan harita ne kadar eski tarihli ise araştırmacıya o denli fayda sağlayacaktır (Yiğit ve Top Yılmaz, 2013: 200). Bu noktadan hareketle eldeki çalışmada son mufassal tahrir defterine bağlı olarak Manisa çevresi yerleşme listelerinin oluşturulmasının ardından Harita Genel Komutanlığı tarafından hazırlanmış olan 1/200.000 ölçekli Manisa (1946), Akhisar (1944), İzmir (1946), Ayvalık (1948), 1/100.000 ölçekli J18, J19, K18, K19, K20, L18, L19, L20 paftaları ve ilgili sahayı içeren (kaynakçada detaylı bir şekilde verilen) 1/25.000 ölçekli paftalardan istifade edilmiştir.

XVI. yüzyılın son sayımında Manisa çevresinde 219 köy, 31 mezraa ve 13 çiftlik bulunmaktadır. Yapılan lokalizasyon çalışması neticesinde 219 köyden 139'u lokalize edilerek %64 oranında başarı elde edilmiştir. Yapılan masa başı çalışmaların ötesinde yoğun harita ve arazi araştırmaları ile Emecen tarafından gerçekleştirilen %42'ninin üzerine çıkılabilmiş olsa da Elibüyük, Gümüşçü, Hüseyinlioğlu&Aslan, ve Yiğit&Salan'ın gerçekleştirdiği lokalizasyon başarısının gerisinde kaldığı burada belirtilmelidir. Bu durumda etkili olan faktörlerin başında Manisa çevresinde XVI. yüzyıl köylerinden %65'inin kaybolması gelmektedir. Bu noktada yerleşmelerin kaybolması ve en önemlisi kültürel devamlılığın bir şekilde kesilmesi nedeniyle günümüze mevki adı olarak dahi söz konusu XVI. yüzyıl yerleşmelerinin gelmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenlerle lokalizasyon başarı durumu XVI. yüzyıl Manisa çevresi köylerinde %64'te kalmıştır. Manisa çevresinde bu zamanda bulunan 139 köyün 69'u 1/200.000, 40'ı 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından, 25'i arazi araştırmalarından, 5'i ilgili saha literatüründen ve 1'i de tahrir kayıtlarında bulunan ipuçlarından yararlanılarak yer tespiti gerçekleştirilmiştir. Tabi ki bir köy bazı durumlarda birden fazla kaynaktan tespit edilmek suretiyle söz konusu lokalizasyon işleminin sağlanması da yapılabilmektedir.

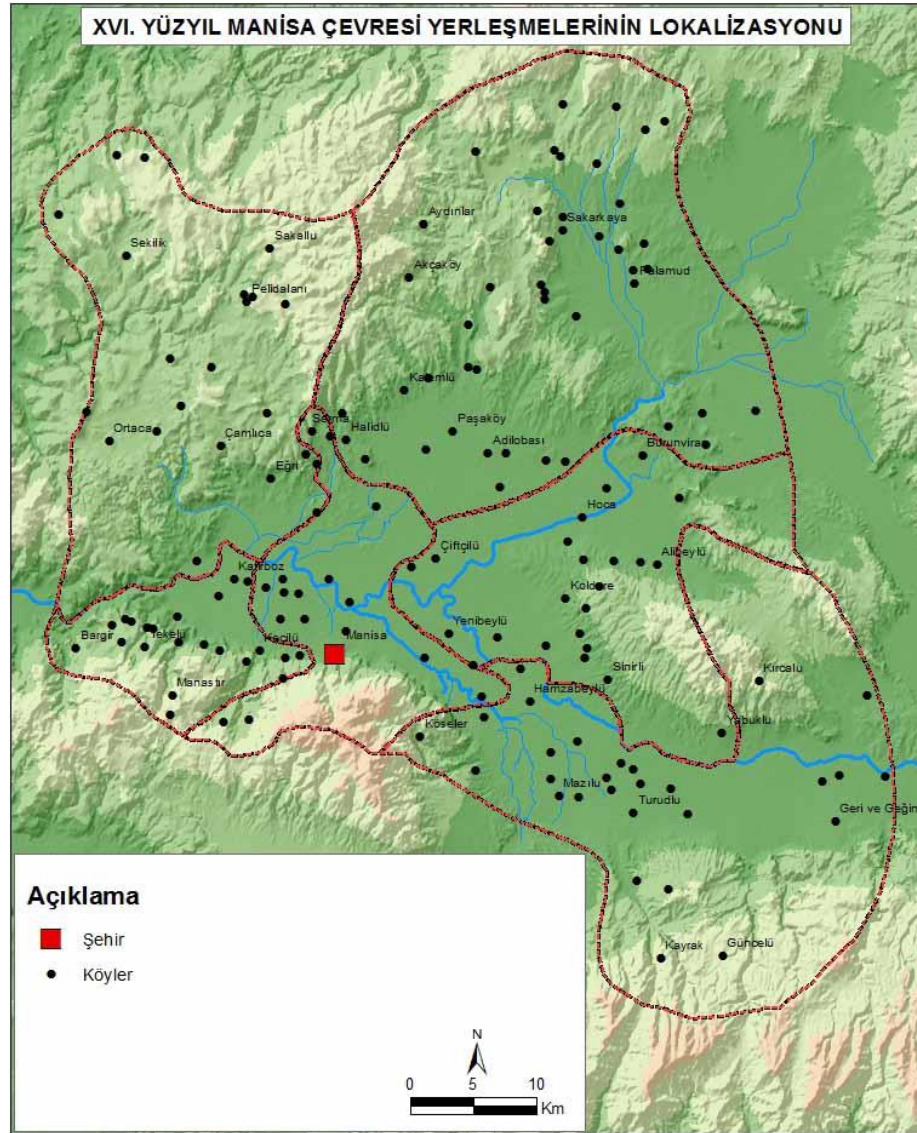
XVI. yüzyıl Manisa çevresinde köye bağlı yerleşmelerde lokalizasyon başarı oranı mezraalarda %23 iken çiftliklerde %31'dir. Mezraa ve çiftlik yerleşmelerinin

doğaları gereği (köye bağlı yerleşme olmaları nedeniyle) silinip gitmeleri daha kolay olduğu için lokalizasyon oranının düşük olması normal karşılanabilir (Tablo 4). Lokalizasyonu yapılabilen 7 mezraadan; 5'i 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından ve 2'si de arazi araştırmalarından hareketle yer tespiti yapılmıştır. Çiftlik yerleşmelerinde ise 1'i 1/200.000 ve 3'ü 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından istifade edilmek suretiyle lokalizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir (Harita 13).

Tablo 4. Manisa Çevresi Yerleşmeleri Lokalizasyon Başarı Durumu

XVI. Yüzyıl Manisa Yerleşmeleri	Köy sayısı	<i>Köy lok.</i>	Mezraa sayısı	<i>Mezraa lok.</i>	Çiftlik sayısı	Çiftlik lok.	Toplam yerleşme sayısı	<i>Toplam yerleşme lok.</i>
	219	139	31	7	13	4	263	150
Yüzde		64,00%		23,00%		31,00%		57,00%

Harita 13. Manisa Çevresi Yerleşmelerinin Lokalizasyonu (XVI. Yüzyıl)

Tüm çaba ve gayretlere rağmen Manisa çevresinde XVI. yüzyılda bulunan tüm yerleşmelerden %57'sinin lokalizasyonu yapılabilirken %53'ünün yer tespiti gerçekleştirilememiştir. Söz konusu bu yerleşmelerin geride mevki adı olarak bile olsa isim bırakmadan kaybolup gittiği anlaşılmaktadır.

Lokalizasyonu gerçekleştirilen bir kısım yerleşmeler günümüzde iskan merkezi olarak devamlılığını sürdürmüşken bir kısmı süreç içerisinde terk edilmiş ve bugüne ismi mevki adı olarak ulaşmıştır. Bunlar gerek topografya haritalarından ve gerekse arazi araştırmaları neticesinde tespit edilen mevki adlarıdır. Kuru karyesi Kuru mvk., Kersencik karyesi Kersenköy mvk. (Foto 11), Karaca Ahmed mezraası Karaca Ahmed Türbesi mvk. şeklinde günümüze ulaşmıştır.

Foto 11. XVI. Yüzyıl Manisa Kersencik Köyü Sit Alanı

Bir takım yerleşmelerin lokalizasyonu araştırma alanına ilişkin daha önce araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle yapılmıştır. Bu duruma örnek olarak Çatalkilise, Ada, Kızıl Depeli karyelerinin yer tespitinde Emecen'in (1989) eserinden istifade edilmiştir. Bazı durumlarda köyün kendisi günümüze ulaşmasa da mezarlığı devam edebilmekte ve lokalizasyon çalışmasında mezarlığın ismi önemli bir ipucu sağlayabilmektedir. XVI. yüzyıl Manisa çevreinde bulunan Uzun Ali karyesi bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır. Uzun Ali karyesi günümüze ulaşmasa da mezarlığının (Koca Ali Mezarlığı) ulaşması neticesinde lokalizasyonu gerçekleştirilmiştir.

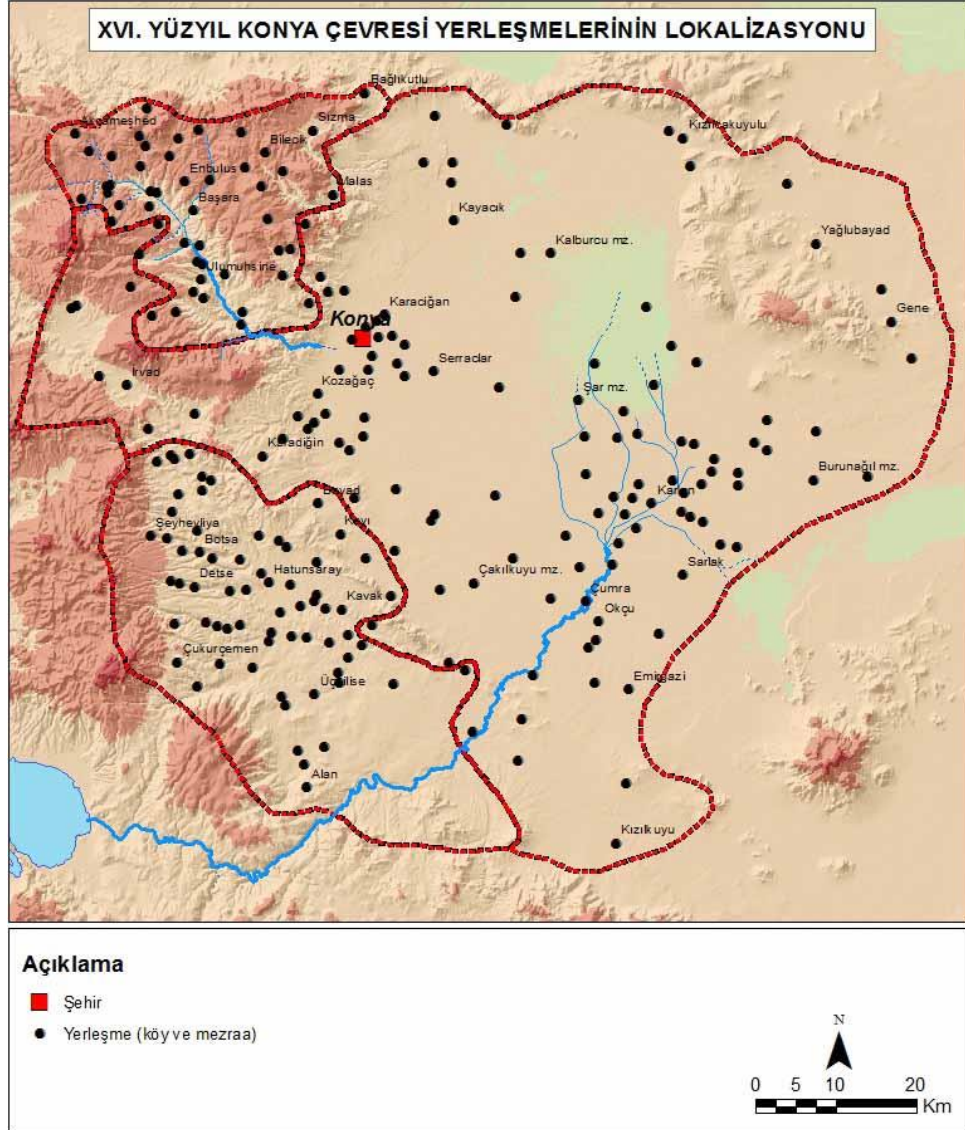
4.2. KONYA ÇEVRESİ YERLEŞMELERİNİN LOKALİZASYONU

Konya çevresine ait yerleşme merkezlerinin lokalizasyonu yapılmadan önce XVI. yüzyılın son mufassal tahrir defterine bağlı olarak yerleşme listeleri oluşturulmuştur. Yerleşme listeleri tamamlandıktan sonra Harita Genel Komutanlığı tarafından hazırlanmış olan 1/200.000 ölçekli Konya, Ilgın, Aksaray ve Konya Ereğlisi, 1/100.000 ölçekli L27, L28, L29, L30, M27, M28, M29, M30, N27, N28, N29, N30 paftaları ve ilgili sahayı içeren (kaynakçada detaylı bir şekilde verilen) 1/25.000 ölçekli paftalardan yararlanılmıştır.

XVI. yüzyıl son mufassal tahrir defterinde Konya çevresinde (Sahra, Hatunsaray ve Sudiremi nahiyelerinde) 225 köy ve 143 mezraa bulunmaktadır. Yapılan harita, arazi ve literatür çalışması sonrasında 225 köyden 167'sinin yer tespiti yapılarak %74 oranında lokalizasyon başarısı elde edilmiştir. Konya çevresinde köylerin kayıp oranı %65'tir. Bu haliyle Konya çevresindeki lokalizasyon başarısı Manisa çevresinden %10 daha yüksektir. Bu da temelde söz konusu alanda bir şekilde kültürel devamlılığın devam etmesi ile ilgili olmalıdır. Konya çevresindeki köylerden 52'si 1/200.000, 65'i 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından yararlanılarak lokalizasyonu gerçekleştirilmiştir. Geriye kalan köylerden 36'sı arazi araştırmalarından, 10'u tahrir defterlerinde yer alan ipuçlarından ve 4'ü de ilgili saha literatüründen yararlanılmak suretiyle yer tespit işlemi tamamlanmıştır (Harita 14).

Harita 14. Konya Çevresi Yerleşmelerinin Lokalizasyonu (XVI. Yüzyıl)

Mezraalardaki duruma bakıldığında XVI. yüzyılda Konya çevresinde mevcut 143 mezraadan 76'sının yer tespiti yapılmak suretiyle %53 oranında başarı sağlanmıştır. Bu durum Manisa ile karşılaştırıldığında öncelikle şu belirtilmelidir ki Manisa'da mezraa sayısı 44, Konya'da ise 143'tür. Konya çevresinde mezraa sayısının fazla olmasına rağmen lokalizasyonda Manisa'ya göre oldukça yüksek bir başarı elde edilmiştir (Tablo 5). Mezraaların yer tespiti yapılırken 7'si 1/200.000, 31'i 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından yararlanılarak, geriye kalanlardan 21'i arazi çalışmalarından, 16'sı tahrir defterlerindeki ipuçlarından ve 1'i ilgili literatürden istifade edilerek lokalizasyonu yapılmıştır.

Tablo 5. Konya Çevresi Yerleşmeleri Lokalizasyon Başarı Durumu

	Konya köy	Köy lok	Konya Mezraa	Mezraa lok	Toplam yerleşme	Toplam yerleşme lok.
G. Toplam	225	167	143	76	368	243
Yüzde		74,00%		53,10%		66,03%

Yapılan lokalizasyon çalışmaları neticesinde XVI. yüzyıl Konya çevresinde bulunan toplam 368 yerleşmeden 243'ünün yer tespiti yapılarak %66,03 oranında başarı elde edilmiştir. Konya çevresindeki XVI. yüzyıl yerleşmelerinin bazıları hayatiyetini devam ettirmiş olsa da bazıları süreç içerisinde kaybolmuştur. Kaybolan söz konusu yerleşmelerin bir kısmının isimleri kuruluş mekânlarındaki höyüklerde yaşadığı görülmektedir. Sırçalı Höyüğü, Balıklağa Höyüğü, Bostan Höyüğü, Beşkese Höyüğü ve Zordula Höyüğü gibi. Bazı yerleşmeler ise ören, viran adıyla (Budaköreni, Yassıören, Müneccimöreni, Gavuröreni ve Ortaören gibi) günümüze ulaşmıştır. Kaybolan yerleşmelerden bazılarının ismi de bugün köprü ve çeşmelerde yaşamaktadır. Örneğin Şahna karyesi Şahna Köprüsü; Rustum karyesi Rustum Çeşmesi (Foto 12); Yenicekişla karyesi Kışla çeşmesi olarak yaşamaktadır.

Foto 12. XVI. Yüzyıl Rustum Köyü'nden Bir Yadigar

Lokalizasyon işlemi yapılırken dikkati çeken bir diğer husus ise bazı yerleşmelerin bugün Konya şehri içinde mahalle, cadde ve sokak isimleri olarak yaşadığının tespit edilmiş olmasıdır. Gaziler karyesi Gazi Cad.; İkizce karyesi İkizce Sok.; Kayapınar karyesi Kayapınar sok.; Celal mezraası Celal sok. şeklinde günümüze ulaşmıştır. Bu durumun başlıca iki sebebinden söz etmek mümkündür: İlki, Konya şehrinin mücavir alanında bulunan söz konusu bu yerleşmeler zamanla şehrin alansal genişlemesine bağlı olarak şehrin içinde kalmıştır. İkinci ihtimal ise ilgili yerleşmelerin ahalisinin bir sebeple yaşadıkları iskan merkezinden toptan kalkıp şehre gelmesi ve eklememesidir. Bu durumda kalabalık bir şekilde gelen insanlar şehrin bir kenarına topluca yerleşmiş ve göç ettikleri yere atfen mahalle adı verilmiş olmalıdır. Zamanla mahalle olarak devam edebilse de bir kısmı ismini devam ettirememiş, eski mahalle adları bugün sokak ve cadde adı olarak ulaşmış olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANLARINDA KAYBOLAN, YENİ KURULAN, YER VE NİTELİK DEĞİŞTİREN YERLEŞMELER (XVI-XX. YÜZYIL)

Yerleşmelere ilişkin araştırmalar, coğrafya disiplininde özellikle de beşeri coğrafyada oldukça önemli ve merkezi bir mevkide bulunan çalışma konuları arasında yer alır. İnsanoğlu, yeryüzünde ilk ortaya çıkışından itibaren dış etkilerden korunarak geceyi güvenle geçirebileceği, dinlenebileceği, hayatını sürdürebileceği çeşitli faaliyetlerini huzur içinde gerçekleştirebileceği bir ortamın arayışında olmuştur. Süreç içerisinde bu ortamın seçimindeki temel prensip aynı kalsa da zamanın ve mekânın şartlarına göre seçim kriterlerine yeni birtakım istekler eklenmesi kaçınılmaz olmuştur. İlk dönemlerde mağaralar ve ağaç kovukları gibi doğal barınaklar tercih edilirken tarımsal faaliyetlerin başlaması ve bir yerde sabit kalma arzusu yerleşik hayatı zorunlu kılmıştır. Başlangıçta yerleşmelerde temel fonksiyon korunmak ve barınmak iken zamanla ekonomik faaliyetlerdeki değişimle birlikte kırsal yerleşmeler gelişip büyümüşlerdir. Süreç içerisinde yerleşmeler arasındaki ticari ilişkiler, güvenlik, iş bölümü derken idareci sınıf zorunluluk haline gelerek ilk şehir yerleşmeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Artan tehditlere karşı yerleşmelerin etrafının surlarla çevrilmesini, askeri organizasyonların kurulmasını icbar etmiş ve zamanla devletler ortaya çıkmıştır. Tüm bu durumlar yaşanırken birtakım yerleşmeler ortadan kalkmış, bir kısmı da yeni yeni kurulmuştur. Örneğin ilk dönemlerdeki mağara yerleşmeleri zamanla terk edilmiş, göl kenarları ve vadi tabanları gibi suya yakın noktalarda ortaya çıkan Neolitik dönem yerleşmeleri kurulmuş ve zamanla bunlar da terk edilmiştir. Hatta kırsal yerleşmelerin dışında şehir yerleşmelerinin de bir kısmının (Efes, Milet, Troya, Hattuşa gibi) terk edildiği dikkati çeker. İşte tüm bu örneklerde görüldüğü üzere hem kırsal yerleşmeler hem de şehir yerleşmeleri zamanla terk edilebilmekte ve ortadan kalkabilmektedir. Bir yerde yerleşmeler ortadan kalkarken, diğer taraftan aynı mekânda ve başka yerlerde yeni iskan merkezleri ortaya çıkabilmektedir.

Tarihi süreçte yerleşmelerin bir taraftan kaybolurken diğer taraftan yenilerinin kuruluyor olması nasıl izah edilmelidir? Bu çalışmada yerleşmelerin kaybolması ve yenilerinin kurulması doğal, siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin

tamamının etkisinin olduğu ve olabileceği ön kabulü ile açıklanmaya çalışılmıştır. Zira söz konusu bu hususların birinin ihmal edilmesi veya sadece bir sebep ile izah edilmeye çalışılması aşağıdaki bölümlerde net bir şekilde görülebileceği üzere mümkün görünmemektedir. Nasıl ki bir mekânda yerleşmenin kuruluşunda birden fazla faktör etkili oluyor ise aynı şekilde bir mekândaki yerleşmenin ortadan kalkması da oldukça farklı sebepler ile ilişkili olabilmektedir.

Araştırma alanlarında XVI. yüzyılda var olan ve süreç içerisinde yeni kurulan yerleşmelerin çeşitli sebepler ile ortadan kaktığı, yer değiştirdiği, ihtiyaca binaen aynı mekânda yeni yeni yerleşmelerin vücut bulduğu, yerleşmelerin yer ve nitelik değiştirdiği anlaşılır. Başka bir ifadeyle geçen zaman, değişen koşullar altında yerleşmeler ya yeni şartlara uyum sağlayarak yaşamlarını sürdürmekte ya da ortadan kalkmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde öncelikle iki ana başlıkta kaybolan ve yeni kurulan yerleşmeler zaman, mekân ve sebepler açısından ele alınacaktır. Sonraki iki ana başlıkta ise yer değiştiren ve nitelik değiştiren yerleşmeler değerlendirilecektir. Söz konusu durumların izahı yapılırken, literatür, arşiv ve arazi çalışmalarından elde edilen bilgi ve bulgulardan hareketle bir sentez ortaya konulmaya gayret edilecektir.

1. KAYBOLAN YERLEŞMELER

İnsanlar tarafından kurulan yerleşmelerin en ilkelinden en mükemmeline varıncaya kadar büyük ölçüde benzer süreci yaşadıkları görülür. Kerpiç malzemenin kullanıldığı Neolitik dönem köy yerleşmelerinden Demir Çağı'ndaki şehirlere varıncaya değin bu topraklarda kurulan, gelişen (Tunçdilek, 1985: 4-5) ve bir zaman sonra terk edilerek günümüze harabesi ulaşan yerleşmelerin varlığı bilinmektedir. Bu ortadan kalkıŐ elbette doğal, beşeri ve ekonomik süreçlerin bir neticesi olarak karşımıza çıkar. Dünyada ve ülkemizde ilk dönemlerden itibaren kuruluş mekânı doğru seçilen, siyasi, sosyal ve ekonomik şartların kısaca coğrafi potansiyelin devam etmesi sayesinde uzun bir iskan geçmişine sahip kır ve şehir yerleşmeleri mevcut olduğu gerçeği de belirtilmesi gereken bir husustur. Hal böyle olunca bir şekilde kurulan kır ve şehir yerleşmelerinin varlığının devam etmesi ya da süreç içerisinde kaybolması iskanın doğasında görülen ve oldukça olağan bir vakıa olduğu söylenebilir (Foto 13). Burada araştırmaya konu edilen husus ise, olağan dışı fazla sayıda ortadan kalkan yerleşmelerin kaybolma mekânları, zamanları ve sebepleridir.

Foto 13. XVI. Yüzyıl Manisa Yerleşmelerinden Alayundlu Köyünün Harabesi

Yerleşmelerin kaybolmasının sadece belirli bir dönem ve mekâna has bir durum olmadığını göstermesi bakımından burada İngiltere'den C. Taylor tarafından

yapılan bir çalışma örnek olarak gösterilebilir (Taylor, 2010: 6). Taylor, tarihi süreçte köylerin kaybolması gerçekliğinin sadece bir döneme has olmadığını ve tüm iskan tarihi için geçerli bir durum olduğunu belirttikten sonra araştırma sırasında uyguladıkları anket neticelerinde görüldüğü üzere köyler süreç içerisinde genişleyip küçülmüş, yer değiştirmiş ve yerleşme planları tümünden değişmiştir. IX. yüzyılın ilk yarısında yerleşme dokusu biraz seyrek olsa da geç Sakson döneminden XX. yüzyılın ortalarına kadar olan zaman diliminde İngiltere’de tüm süreçte köyler oldukça farklı sebepler ile terk edilmiştir. İşte Taylor yapmış olduğu araştırmada tüm bunları tespit ettikten sonra nihai kertede yerleşmelerin terk edilmesinin yalnızca Ortaçağ köyelerine has bir durum olmadığı ve bütün iskan tarihi için olağan bir durum olduğunu ortaya koymuştur (Gümüşçü vd., 2016: 486).

Bir mekânda yerleşmenin kuruluşunda etkili olan sebeplerin süreç içerisinde ortadan kalkması, önemini yitirmesi, değişen zaman ve şartlara bağlı olarak farklı çekiciliklerin oluşması gibi bir ya da birkaç neden ile yerleşmeler terk edilebilir ve süreç içerisinde tamamen kaybolabilir. Bu şekilde meseleye bakıldığında yeryüzünün bir nevi yerleşme mezarlığı olduğu da söylenilebilir. Çünkü yeryüzü çeşitli dönemlerde kurulmuş ancak çeşitli nedenlerle zamanla ortadan kalkmış iskan kalıntıları ile doludur. Bunlardan bir kısmı yapılan araştırmalar vasıtasıyla tespit edilmiş ve üzerinde çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak ülkemizde dahil olmak üzere daha tespit edilmeyen ya da bir şekilde tespit edilse bile üzerinde araştırma sürecine henüz girilmemiş yerleşmeler mevcuttur. Bu durum oldukça yakın bir zaman dilimi sayılabilecek Anadolu’nun Türkleşmesinden sonra kurulan Anadolu Selçuklu, beylikler ve Osmanlı dönemleri için de geçerlidir. Bu dönemdeki yerleşmeler üzerine birkaç istisna hariç çalışmanın gerçekleştirilmediği burada belirtilmelidir.

Osmanlı egemenliğinin Anadolu’da tesis edildiği XVI. yüzyıl içinde dahi bazı yerleşmelerin ortadan kalktığı ve bazılarının da yeni kurulduğu rahatlıkla tahrir defterlerinde bulunan kayıtlardan görülebilmekte ve takip edilebilmektedir. XVI. yüzyılda karye olarak kaydedilen yerleşmelerin yüzyıl içinde kaybolması ya da “hali anirreaya” şeklinde notların yer alması dikkate değer bir durumdur. Özellikle XVI. yüzyılda hiçbir şekilde nüfusun bulunmadığı köy yerleşmelerinin mevcudiyeti ve bunların birer daimi iskan merkezi şeklinde kaydedilmesi kayıp yerleşmelerin

değerlendirilmesi ve bu zaman dilimindeki durumları göstermesi bakımından önemlidir. Bu tür kayıtlardan da anlaşıldığı üzere bazı yerleşmelerin arazisi çevre köylerde yaşayan insanlar ve çeşitli konar-göçer gruplar tarafından işlendiği ve bu şekilde vergisinin ödendiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde nüfusu olmayan ve arazi işlenmediği için vergisi ödenmeyen bir mekânın tahrir defterlerine il yazıcıları tarafından kaydedilmesinin hiçbir mantıklı açıklamasından söz etmek mümkün değildir. İşte tahrir defterlerindeki bu manzara XVI. yüzyıl içinde bir şekilde daha önceden karye olarak kaydedilmiş yerleşmenin sonraki sayımda ilgili mekânda hiçbir nüfusun kalmamasına rağmen, çevredekiler tarafından arazisinin işleniyor olması nedeniyle, il yazıcıları tarafından karye kaydının sürdürüldüğü değerlendirilebilir.

Osmanlı'da "klasik dönem" (1300/1450-1600) olarak ifade edilen zaman dilimi içinde dahi yerleşmelerin kaybolması ve yenilerinin kuruluyor olması iskandaki dinamik yapıyı ve değişimi göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken husus yerleşmelerin olağan dışı bir şekilde kaybolduğu dönemlerin mevcudiyetidir. Zira günümüzde bile özellikle kırsal kesimlerden 1980'li yıllardan itibaren siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle başlayan yoğun göçün bir neticesi olarak birçok yerleşme terk edilmiş durumdadır. Kırsal alandaki yerleşmelerin bir kısmı tamamen terk edilip harabeye dönüşürken bir kısmında ise yılın belirli dönemlerinde nüfustaki artış ile dönemlik olarak kullanıldığı dikkati çeker. Bu durumlar göz önüne alındığında zaman değişse de yerleşmelerin terk edilme ve süreç içerisinde kaybolma durumlarının değişmediği ancak sebeplerin zamana ve mekâna göre farklılıklar gösterebildiği gerçeği ile karşı karşıya kalınır.

1.1. KAYIP DÖNEMLERİ

Yerleşmelerin kaybolma zamanlarına ilişkin tespitler, modern bilim pratiğinin çok öncesinde iskan merkezlerinin terk edilmesine tanık olan ya da bir şekilde bu durumdan haberdar olan kişilerin kaleme aldığı eserlere yansımıştır. Nitekim yerleşmelerin kaybolmasına ilişkin tespitler; devlet görevlileri, il yazıcıları, kronik müellifleri, seyyah vb. kişiler tarafından yazıya geçirilmiştir.²² “(XVI. yüzyılın ilk yarısında) Vilâyet-i Trablus’da bundan akdem 3000 mikdârı köy ve karye olup, kesret-i zulm ve bid’atden ekseri harâb olup, hâliya 800’ü ma’mûr bulunup bâkisi mezra’â olduğu sebebden” (Akgündüz, 1991: 501); Sivas’ta “Karye-i Han-ı Selçuk tâbi-i Sivas... mezkûr karyede defter-i atikde 22 nefer kimesne müselman yazılıb mezkûrlar perâkende olup...” (Demir, 2007: 117); “...bi'l-cümle mezbûrların vech-i meşrûh üzere fesâd ü gammâzlıklarından nice kimesnemiz celâ-yı vatan itmişlerdür” (Tanrıvermiş, 2014: 282), “...nice fukaranın celay-ı vatan etmelerine sebep olup vesair fukara dahi bunun zulm ve ta’addisinden terk-i diyar etmek üzere olup...”; (Şahin, 2014: 129) vb. ifadeler köylerin terk edilmesine dair bilgilere örnek teşkil etmektedir.

Yerleşmelerin terk edilmesine ilişkin durumların oldukça çeşitli kaynak türlerine yansıdığı görülmekle birlikte burada sadece kısa bir seçki sunulmakla yetinilecektir (Gümüştü vd., 22-41):

Seyyah Polonyalı Simeon XVII. yüzyılın ilk yarısında (1610-1611 yılında Bursa’dadır), köylerin terk edilmesine ilişkin şu bilgileri verir: “Tokat’tan hareket ettikten bir buçuk gün sonra Artuk yani Altınova (Artukabad=Artova) ve payitaht şehri olan Sivas’a geldik. Yolda sık sık harabe haline gelmiş büyük köyler gördük” (Andreasyan, 1964: 80-88); 1620-21 yıllarında kaleme alınan Kitab-ı Müstetab’ta: “...memâlik-i mahrûsada olan kurâ ve mezârî harâba yüz tutub re’âya ve berâya perâkende olup...”, “...kadîmi olan memleketlerimizin ekseri harâb ve re’âya ve

---

²² Dönemin tanıkları ve arşiv vesikalarından örnekler ile konunun etraflı bir değerlendirmesi için bkz. Osman Gümüştü, 2017. “Gözlemcilerinin Kaleminden Osmanlı Döneminde Yerleşmelerin Terk Edilmesi ve Kaybolması” Kitap Dostu Ali Birinci’ye Armağan (Ed. O. Köse), Polis Akademisi Yayınları, Ankara, s. 479-502; Gümüştü, Demir, Erdoğan Özünlü, 2016. *Türkiye’nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*, s. 22-41.

berâya celâ-yı vatan...”, “...Sivas canibinden Arz-ı Rum (Erzurum)’a ve Van’a varınca kurâ ve mezâriden dört bölükden ancak bir bölümü mamur kalmıştır...” (Yücel, 1974: 2-20); Harput kazası avarız defterinde “...Harput kazası ahalisinin mikdarı kalmayup ve Kuzabad nâmında bir nahiyesi ahalisi dahi bi’l-küllîye perâkende ve perişân olmağla harâb olmuştur...” (Ünal, 1997: 11-13); Katip Çelebi’nin, 1652-53 yılında yazdığı eserinde “Celaliler zuhûru ile re’âyaya za’f gelüb terk-i diyâr ve karyelerden şehre firâr itdiler. Hala İstanbul etrafı bile doldı”(Katip Çelebi, 1280: 10-11); Evliya Çelebi (1997: 236, 245-246), “...Anadolu vilâyetinde yigirmi sancak yerde niçe yüz bin ibâdullahı râhatda komayup tâ cülûs ı Mehemmed Hân’ın ibtidâsına gelince üç eyâlet yeri harâb u yebâb eyleyüp bir vech ile ele girmek muhâl oldu”; Konya şer’iye sicilinde “karye-i Dinorna ahâlisi on seneden berü perâkende ve perişân olmalarıyla” (KŞS. nr. 23 s. 76/1); Ahmet Refik’in (Altınay) “Anadolu’da Türk Aşiretleri” isimli eserinde arşiv kaynaklarına dayanan “...ekser kurâ ahâlisi perâkende ve perişân oldukları...” “...Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Denizli ve Geyikler, Kemer Hamid, Urla, Dazkırı, Çarşamba Lazikiye, Uluborlu, Burdur, Soma, Çölabad, Uşak, Baklan, Sandıklı, Honaz ve sâir kazalarda hâli ve harâbe ve bila-sâhib 42 adet kurâyâ ... Geyikler kazasında Pınarbaşı nâm mahalde 18 pâre bila-sâhib harâbe kariyyelerde sâkin olub...”, “...Kiçiborlu ve Sandıklı ve Hule (Urla?) ve sâ’ir kazalarda hâli ve harâb ve bila-sâhib 40 adet kurânın...” (Refik [Altınay], 1989: 103-165); Mustafa Nazmi Efendi (1622-1701) tarafından kaleme alınan “Hediyyetül-İhvan” isimli eserde geçen “...memâlik-i Osmaniyan harâb ve yebâb ve suzan ve kurâ ve kasaba virân, ahâlisi perişân...”. İşte verilen bu seçkilerde de görüldüğü üzere tarihi kaynaklarda köylerin terk edilmesi ve harap olmasına ilişkin oldukça çeşitli delillerin olduğu söylenilebilir (Türer, 2011: 414-415; Gümüştü vd., 2016: 40). Hal böyle olunca yerleşmelerin tarihi süreçte her zaman kaybolabildiği gibi bir manzara karşımıza çıkmaktadır. Kaynakların tanıklığı üzerinde kaybolmaya ilişkin bazı örneklerin verilmesinin ardından tarafımızca tespit edilen kayıp dönemleri meselesine geçilebilir.

Araştırma sırasında XVI. yüzyıl arşiv vesikalarından hareketle yerleşme listelerinin hazırlanmasının ardından yerleşmelerin ne zaman kaybolduklarını tespit etmek amacıyla arşiv vesikalarından hareketle ellişer yıllık yerleşme listeleri oluşturulmuştur. Oluşturulan bu listeler neticesinde 1600 yılından itibaren

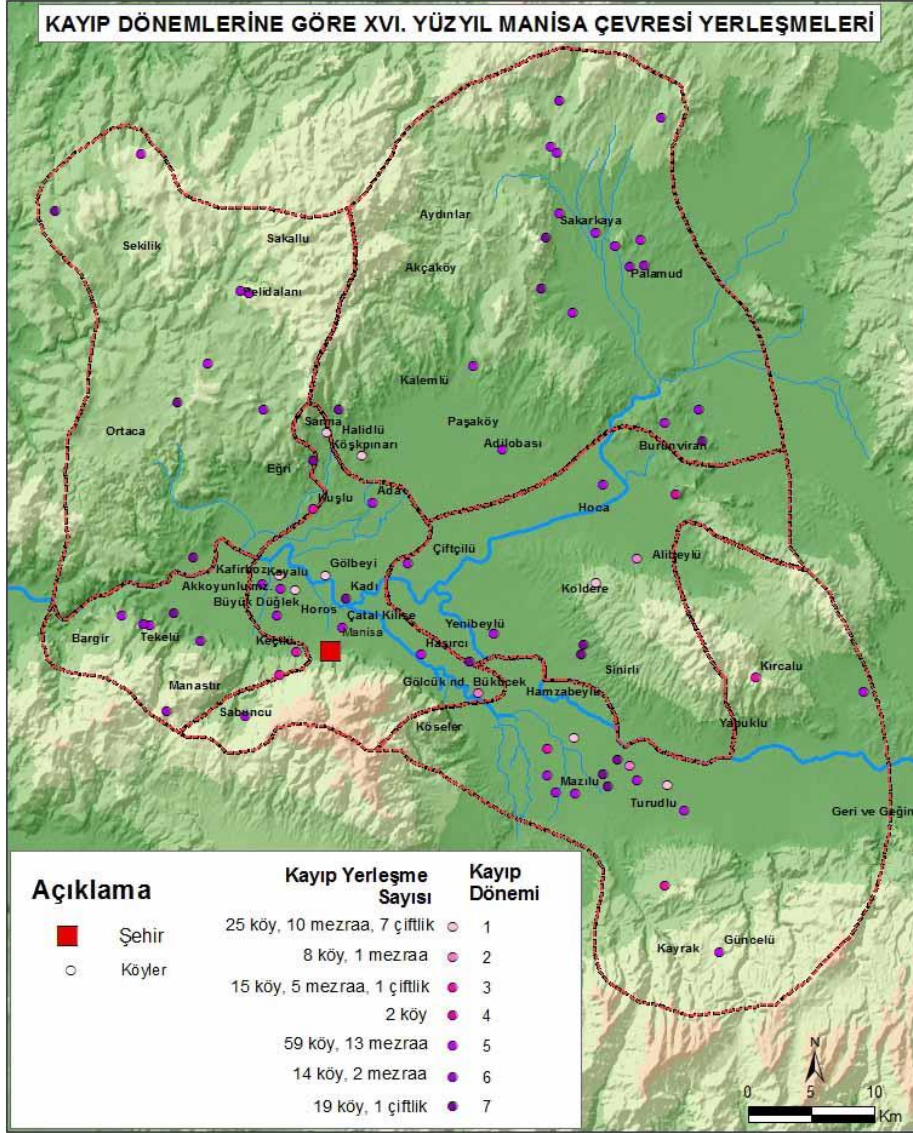
yerleşmelerin devamlılık durumları ortaya konulmak suretiyle kayıp dönemleri tespit edilebilmiştir. Ortaya çıkan tabloya bakıldığında araştırma alanlarında yerleşmelerin kayıp dönemlerinin bölgesel olarak farklılık arz ettiği ve belirli tarih aralıklarında kayıp miktarlarının oldukça fazla olduğu ilk göze çarpan husus olarak belirtilebilir (Tablo 6).

Öncelikle köy yerleşmeleri ele alındığında Manisa’da en fazla kaybın sırasıyla %42 ile 5. dönemde (59 köy), %25 ile 1. dönemde (25 köy) ve %12 ile 7. dönemde (19 köy) olduğu görülmektedir (Harita 15). Konya’da ise %43 (63 köy) ile ilk sırayı 1. dönem alırken bunu %19 (28 köy) ile 4. dönem ve %18 (26 köy) ile 2. dönem takip etmektedir (Harita 16).

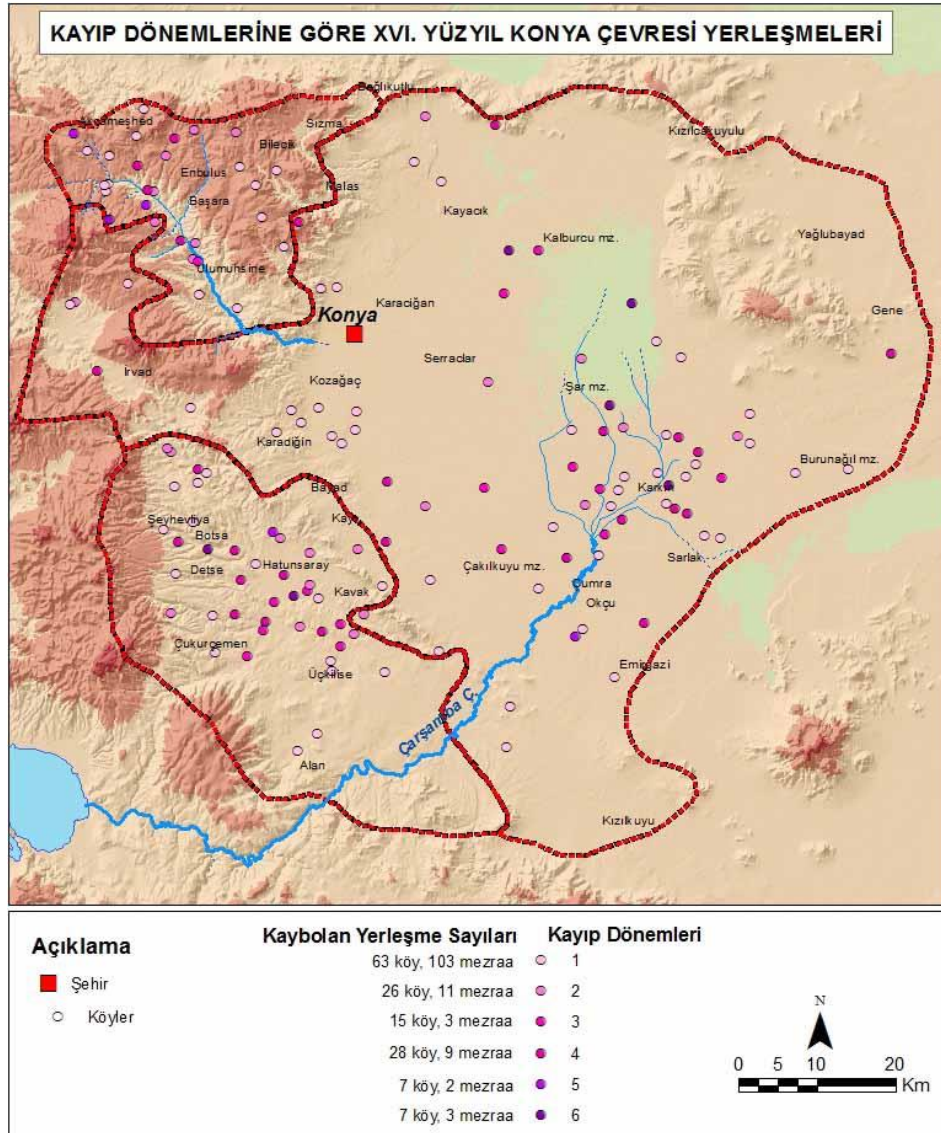
Tablo 6. Manisa ve Konya Çevresi Köylerinin Kayıp Dönemleri

Dönem	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
Zaman Dilimi	1600- 1649	1650- 1699	1700- 1749	1750- 1799	1800- 1849	1850- 1899	1900- 1949	Toplam
Manisa Kayıp Köy Sayısı	25	8	15	2	59	14	19	142
%	18,00%	6,00%	11,00%	1,00%	42,00%	10,00%	12,00%	100%
Konya Kayıp Köy Sayısı	63	26	15	28	7	7	0	147
%	43,00%	18,00%	10,00%	19,00%	5,00%	5,00%	0	100%

Harita 15. Kayıp Dönemlerine Göre XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

Harita 16. Kayıp Dönemlerine Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri

Büyük ölçüde dönemlik yerleşme olan mezraaların yanı sıra çiftliklere ilişkin kayıp dönemlerinde de en büyük kayıp oranı 1. Döneme karşılık gelen 1600-1649 aralığı olduğu görülmektedir. Manisa çevresi mezraalarının %32'si, çiftliklerinin %78'i ve Konya çevresi mezraalarının da %79'u bu dönemde kaybolmuştur. Genel manada toplam kayıpların yoğunlaştığı 1. Dönem olsa da detaya inildiğinde bazı farklılıklarda mevcuttur. Örneğin Manisa mezraalarının en fazla kaybolduğu zaman dilimi 1800-1849 tarihi olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Manisa ve Konya Çevresinde Mezraa ve Çiftlik Yerleşmelerin Kayıp Dönemleri

Dönem	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
Zaman Dilimi	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	Toplam
Manisa Kayıp Mezra sayısı	10	1	5	0	13	2	0	31
%	32,00%	3,00%	16,00%	0,00%	42,00%	7,00%	0,00%	100%
Manisa Kayıp Çiftlik sayısı	7	0	1	0	0	0	1	9
%	78,00%	0,00%	11,00%	0	0,00%	0,00%	11,00%	100%
Konya Kayıp Mezra sayısı	103	11	3	9	2	3	0	130
%	79,00%	9,00%	2,00%	7,00%	1,00%	2,00%		100%

Köye bağlı olan ve büyük ölçüde dönemlik iskan merkezleri olan mezraa ve çiftliklerin birinci dönemde kaybolması oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu bu durum yerleşmelerin kaybolma sebeplerinin yanı sıra bir noktanın izahını zorunlu kılmaktadır. Bu da XVII. ve XVIII. yüzyıl yerleşme listelerindeki veriler ve defterlerin tutuluş amaçları ile ilgilidir. Bu dönemdeki yerleşme listeleri, avarız, timar ruznamçe ve şer'îye sicili defterlerinden derlenmiştir. Avarız defterlerinde dönemlik iskan merkezleri bir tarafa, kalıcı yerleşmeler olarak değerlendirdiğimiz köylerin büyük çoğunluğunun olmadığı bilinen bir husustur. Köylerin ortadan kalktığı ya da kaydedilmediği bir ortamda mezraaların bu defterlerde yer almaması (oldukça az sayıda bulunması) olağan bir durum olarak değerlendirilebilir. Avarız vergisinin bir yerleşim merkezinde yaşayan bireylerin ortaklaşa ödediği bir vergi olduğu hatırlandığında hane ve nüfus kaydı olmayan iskan merkezinin avarız defterlerinde kaydedilmemesi normal bir durum olmalıdır. Zaten çevre köy ahali tarafından işlenen bu yerleri kullanan bireyler kayıtlı olduğu iskan merkezinde avarız vergisinden üstüne düşen mükellefiyeti yerine getirdiği için ayrıca mezraa kaydının bulunmaması anlaşılabilir bir durum olsa gerektir. Avarız defterlerinden sonra timar ruznamçe defterleri timarlı sipahilere gelir tahsisinin gerekçesinin, geliri temin edeceği yerleşme birimlerinin ve alacağı miktarların kaydedildiği defterlerdir. Timarlı sipahi ve timar rejiminin uygulandığı bu iskan sahalarında bir şekilde değişikliğe konu olan durumlarda kayıtlar gerçekleşmiştir. Şayet ilgili yerleşmelerde bir değişiklik olmadı ya da söz konusu mekândaki köye bağlı yerleşmeler yazılmadı ise bunu görmek mümkün olmayabilecektir. Şer'îye sicillerinde de muhtevası gereği

oldukça çeşitli dava ve kayıtlar söz konusudur. Herhangi bir sebeple avarız ve salma gibi vergi kalemlerinin dağıtım sırasında toplu yerleşme listelerinin mevcut olduğu durumların dışında defterlerde münferit dava ve işlemlere ilişkin kayıtlar vesilesiyle iskan merkezlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Aksi durumda yani herhangi bir davalık durum ve işlem gerçekleşmemiş ise bunların şer'îye sicillerinde geçme ihtimali ortadan kalkmaktadır. İşte tüm bu durumlarda süreç içerisinde köye bağlı iskan ünitelerinin yazılmadığı ya da oldukça az yazıldığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. İlgili merkezlerin iktisaden faal olmasına rağmen kaydedilmemesi gibi bir durumun mevcudiyeti akla çok yatkın gelmemektedir. Ekonomik olarak getirisi olsa işlenilmeye devam edilse bir şekilde kayıtlara yansımaları gerekirdi. Tüm bu durumlar defterlerin tutuluş özellikleri gibi gerekçelerin ve buna bağlı bazı şüphelerin yanında süreç içinde köy ve köye bağlı yerleşmelerin ortadan kalktığı, kaybolduğu ve arşiv vesikalarına yansımadağı söylenilebilir.

1.2. KAYIP MEKÂNLARI

Yerleşmelerin kaybolma dönemlerinde olduğu gibi kaybolma mekânlarında da oldukça farklılıklar mevcuttur. Zira Anadolu gibi mekânsal anlamda kısa mesafelerde değişen iklim, jeomorfolojik yapı ile beraber yerleşmelerin kuruluş yeri seçimi ve dolayısıyla dağılışı da çeşitli farklılıklar arz etmektedir. İlk kuruluş mekânının seçilmesinde fiziki ve beşeri şartların birleşimi neticesinde insan aklı ve tecrübesinin bir yansıması olarak gerçekleştirilen iskan noktasının tespitinde olduğu gibi kayboluş sürecinde de kaybolma mekânlarının farklılaşmasının ana nedeni zaman içerisinde değişen doğal ve beşeri koşullardır.

Yerleşmelerin terk edilmesi ve kaybolması Osmanlı ülkesine göre az olsa da araştırma yapılan hemen her ülkede yaşandığı tespit edilmiştir. İşte dünyanın farklı bölgelerinde görülebilen kayıplar Osmanlı ülkesinde daha yaygın ve yoğun olarak yaşanmıştır. Hatta öyle ki XVI. yüzyıldan günümüze her iki yerleşmeden birisi çeşitli sebeplerle terk edilmiştir. Osmanlı ülkesinin hususiyle de bugün Türkiye topraklarında XVI. yüzyıldan günümüze kayıp oranlarının değiştiği, başka bir ifade ile bölgesel farklılıklar arz ettiği rahatlıkla öne sürülebilir. Ancak daha net tabloların ortaya konulabilmesi için gerçekleştirilen lokalizasyon ve kayıp köylere ilişkin çalışmaların artması gereklidir. Türkiye genelinde muhtemel farklılıkların yerelde aynı sancak, kaza içerisinde dahi farklılaştığı, yapılacak ayrıntılı çalışmalar sayesinde ortaya konulabilecektir.

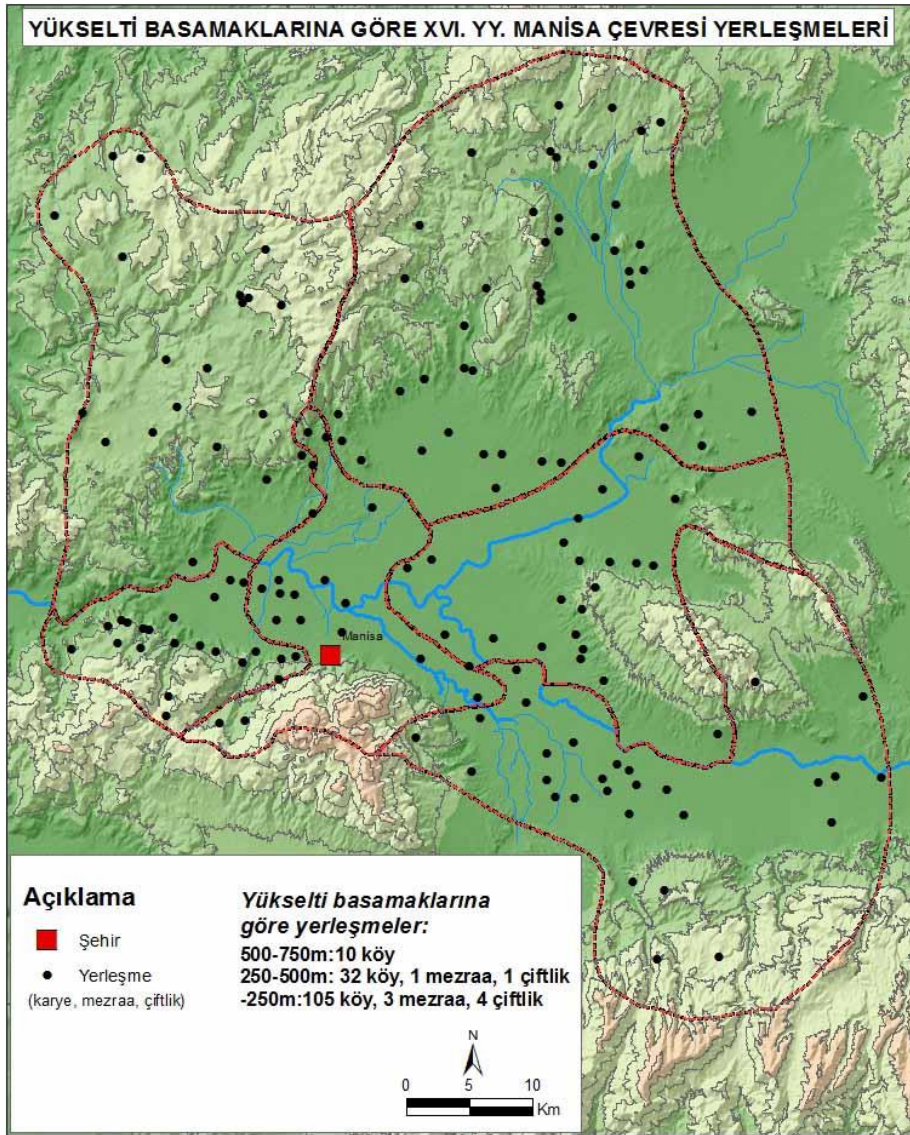
Konuya temel olması amacıyla öncelikle XVI. yüzyıl yerleşmelerinin yükselti basamaklarına göre dağılışı ele alınacaktır. Çünkü böylece yerleşmelerin kuruluş yeri seçimindeki ana faktörlere ilişkin bir değerlendirmenin ötesinde kaybolmada etkili olan temel sebepler hakkında önemli ipuçları da elde edilebilecektir. Lokalizasyonu yapılabilen XVI. yüzyıl yerleşmelerinden Manisa çevresinde 250 metreden daha az yükselti değerine sahip alanda 105 köy, 4 çiftlik ve 3 mezraa bulunmaktadır. Bu saha büyük ölçüde Gediz grabenine ve hafif eğimli yamaç ve platolardan oluşan alana karşılık gelmektedir. Bu sahanın oldukça yoğun yerleşmeye sahne olması hiç şüphesiz yükseltinin azlığı, ulaşım şartlarının kolaylığı ve belki bunlardan daha önde geleni verimli tarım alanlarına sahip olması olarak değerlendirilebilir. İşte tüm bu öncü faktörler sahada bulunan ve lokalizasyonu gerçekleştirilen 147 köyden 105'inin

(%71) bu sahada kurulduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile XVI. yüzyıl Manisa çevresindeki her üç köyden ikisinin 250 metrenin altında bulunduğu anlamına gelmektedir.

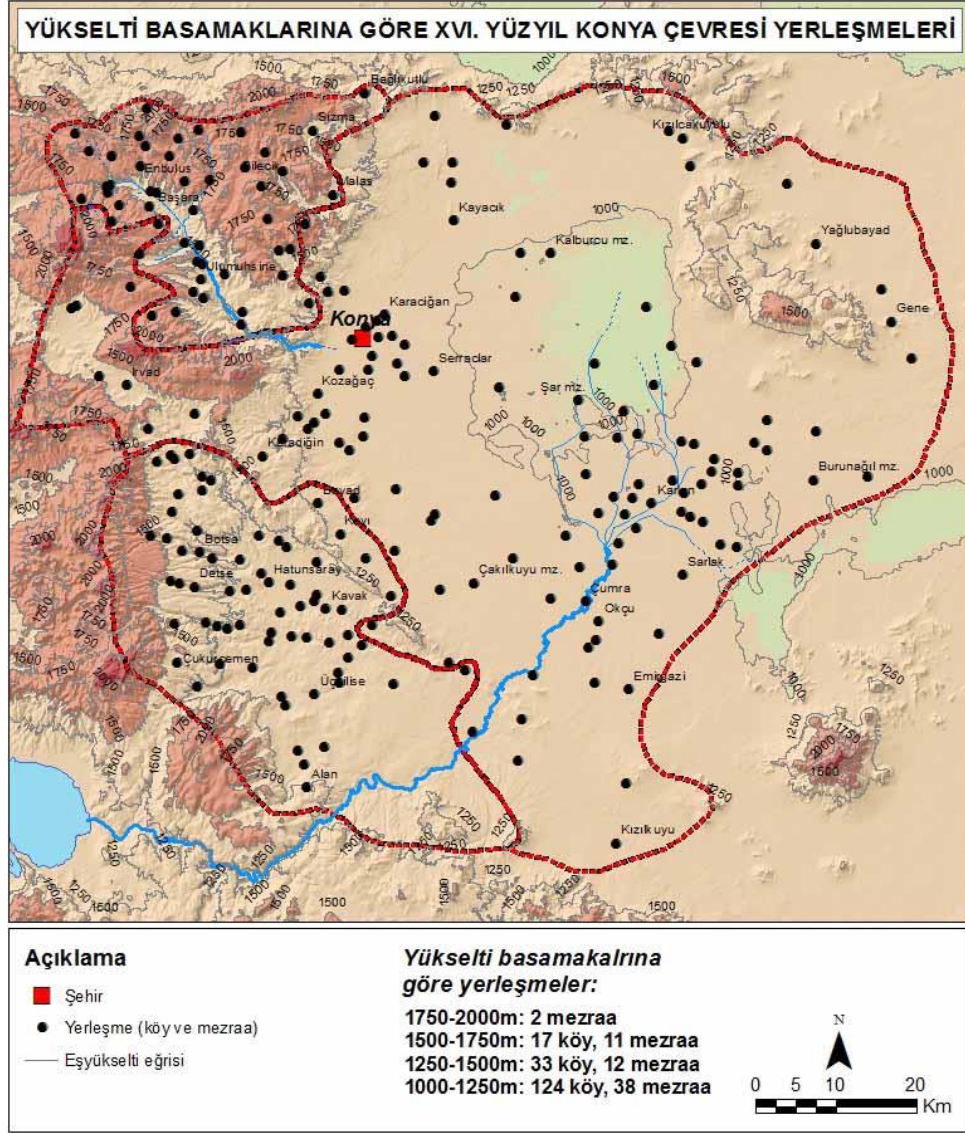
250-500 metre aralığında 32 köy 1 mezra ve 1 çiftlik yer alırken 500-750 metre aralığında 10 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Şu halde Manisa çevresinde köy yerleşmelerinin büyük çoğunluğu 500 metrenin altındaki bir sahayı kuruluş mekânı olarak tercih etmiştir. Zira 500 metre eş yükselti eğrisinin altında kalan 137 köy yerleşmesinin toplam köy yerleşmesine oranı %93'tür (Harita 17).

Harita 17. Yükselti Basamaklarına Göre XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

Konya çevresinde yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışına bakıldığında 1000-1250 metre aralığında 124 köy, 38 mezraa yer aldığı görülür. Büyük ölçüde Konya Ovası'na ve bunun dışında yamaç ve plato alanlarına karşılık gelen bu sahalar, XVI. yüzyılda lokalizasyonu gerçekleştirilen 191 köyden %65'ini bünyesinde barındırmaktadır. 1250-1500 metre yükselti aralığında 33 köy, 12 mezraa; 1500-1750 metre aralığında 17 köy ve 11 mezraa; 1750-2000 metre arasında ise 2 mezraa bulunmaktadır. Konya Ovası'nın yükselti değerinin ortalama 1000 metre olması sebebiyle en fazla yerleşmeyi 1000-1250 metre aralığındaki mekân barındırırken yükseltinin artmasına bağlı olarak 1750 metreden sonra köy yerleşmesi ortadan kalkmaktadır. XVI. yüzyılda kuruluş mekânı seçilirken Konya çevresinde etkili olan temel faktörlerin, yükseltisi az, ulaşımı kolay ve tarım alanlarının mevcut olmasının belirleyici olduğu ifade edilebilir. Bunun dışında ovanın kenar bölgelerinde su kaynaklarının mevcudiyeti de insanların yerleşme kuruluş yeri seçiminde belirleyici faktörler olarak belirtilebilir (Harita 18).

Harita 18. Yükselti Basamaklarına Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri

Yükselti basamaklarına ilişkin olarak verilen temel bilgilerden sonra ana jeomorfolojik ünitelere göre yerleşmelerin kayıp oranlarına geçilebilir. Bu çalışma kapsamında araştırma alanlarında sadece burada gruplandırıldığı üzere dağ, ova, yamaç ve platolardan oluşan bir jeomorfolojik üniteden söz etmek elbette mümkün değildir. Ayrıntıya inildiğinde oldukça fazla jeomorfolojik üniteden söz etmek pekala olanaklıdır. Ancak burada araştırmanın niteliği bakımından ana jeomorfolojik üniteler üzerinde bir değerlendirme yapılmasının yeterli ve daha kullanışlı olacağı düşüncesiyle böyle bir yol tercih edilmiştir.

Bilindiği üzere tarihi süreçte insanlar hayatlarını kolaylaştıracak nitelikte alanlarda yaşamayı ve yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Düz ya da düze yakın alanlar

insan ve faaliyetleri için elverişli ortamları oluştururken; yüksek, engebeli ve dağlık alanlar beşeri faaliyetlerin büyük ölçüde kısıtlandığı mekânlar olarak karşımıza çıkar (Taş, 2016: 51). Bu noktada diğer faktörlerin yanında jomorfolojik özelliklerin, iskan merkezlerinin kuruluş, gelişim ve devamlılığında önemli bir yere sahip olduğu değerlendirilebilir.

Manisa çevresinde lokalizasyonu gerçekleştirilen yerleşmelerin en fazla ova, yamaç ve plato alanlarında yer aldığı görülmektedir. Bu iki ana jeomorfolojik birimde 125 köy, 7 mezraa ve 2 çiftlik bulunmaktadır. Dağlık alanda ise sadece 21 köy ve 1 mezraa bulunmaktadır. Şu halde Manisa çevresindeki XVI. yüzyıl köylerinin %86'sı ova, yamaç ve plato alanlarını kuruluş mekânı olarak seçmiştir.

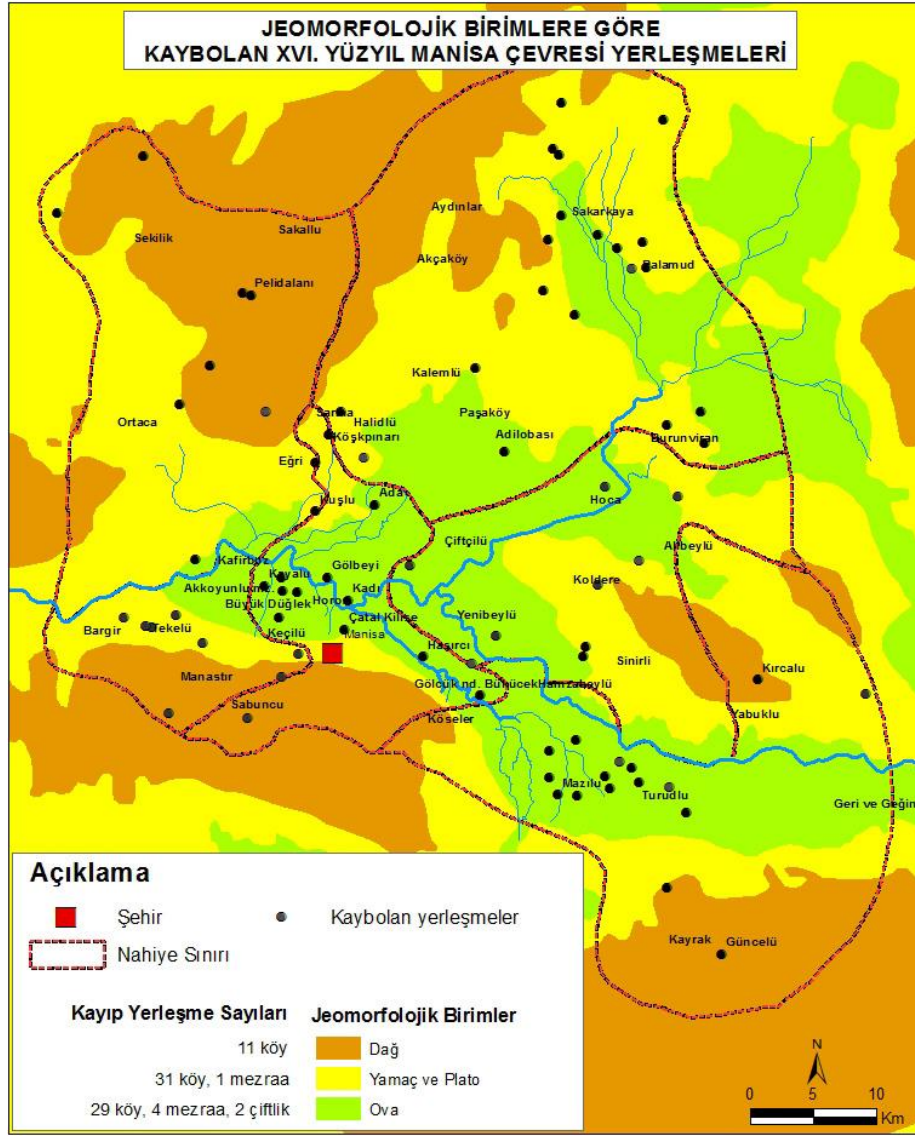
XVI. yüzyılda Manisa çevresinde yerleşmelerin jeomorfolojik birimlere göre kuruluş mekânlarının ardından kaybolan yerleşmelerin söz konusu ünitelere göre dağılışına bakıldığında en fazla kayıp 29 köy, 4 mezraa ve 2 çiftlik ile ovalık alanlardadır. İkinci sırada yamaç, plato alanları (31 köy, 1 mezraa) ve son sırada ise dağlık alanlar (11 köy) şeklinde bir sıralama ortaya çıkmaktadır. Manisa çevresinde sayı bakımından en az köyün kaybolduğu sahanın dağlık alanlarda olduğu, en fazla kayıpların ise ova, yamaç ve plato alanlarında gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde birtakım avatajlara sahip olan düzlük alanların aynı zamanda yerleşmelerin kaybolmasında her türlü olumsuzluktan ilk ve en çok etkilenen saha olmasına yol açmıştır. Böylece sakin ve güvenli dönemlerde verimli tarım alanları, sulama imkanları ve ulaşım gibi olumlu faktörlerin cezbediciliği, ortaya çıkan asayişsizlik ve kaos dönemlerinde (ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere suhte, Celali ve diğer eşkıyalık faaliyetleri zamanında) tam aksi istikamette bir durum olarak iskanı olumsuz etkilemiştir. Zira kaybolan köylerin toplamı içerisinde ova, plato ve yamaçlarda bulunan yerleşmeler %84'lük bir orana karşılık gelmektedir ki bu sahaların iskan ünitelerinin en fazla kaybolduğu mekânlar olduğunu göstermektedir (Tablo 8; Harita 19).

Tablo 8. Manisa Çevresinde Jeomorfolojik Ünitelere Göre Devam Eden ve Kaybolan Yerleşmeler

Jeomorfolojik ünite/ Yerleşme türü	Devam eden yerleşmeler			Kaybolan yerleşmeler		
	Dağ	Yamaç ve Plato	Ova	Dağ	Yamaç ve Plato	Ova
Köy	10	42	23	11	31	29
Mezraaa	1	1	1	0	1	4
Çiftlik	0	0	0	0	0	2

Harita 19. Jeomorfolojik Birimlere Göre Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

Konya çevresinde lokalizasyonu yapılan XVI. yüzyıl yerleşmelerinden en fazla iskan ünitesinin bulunduğu jeomorfolojik birim 91 köy ve 28 mezraa ile ovalık

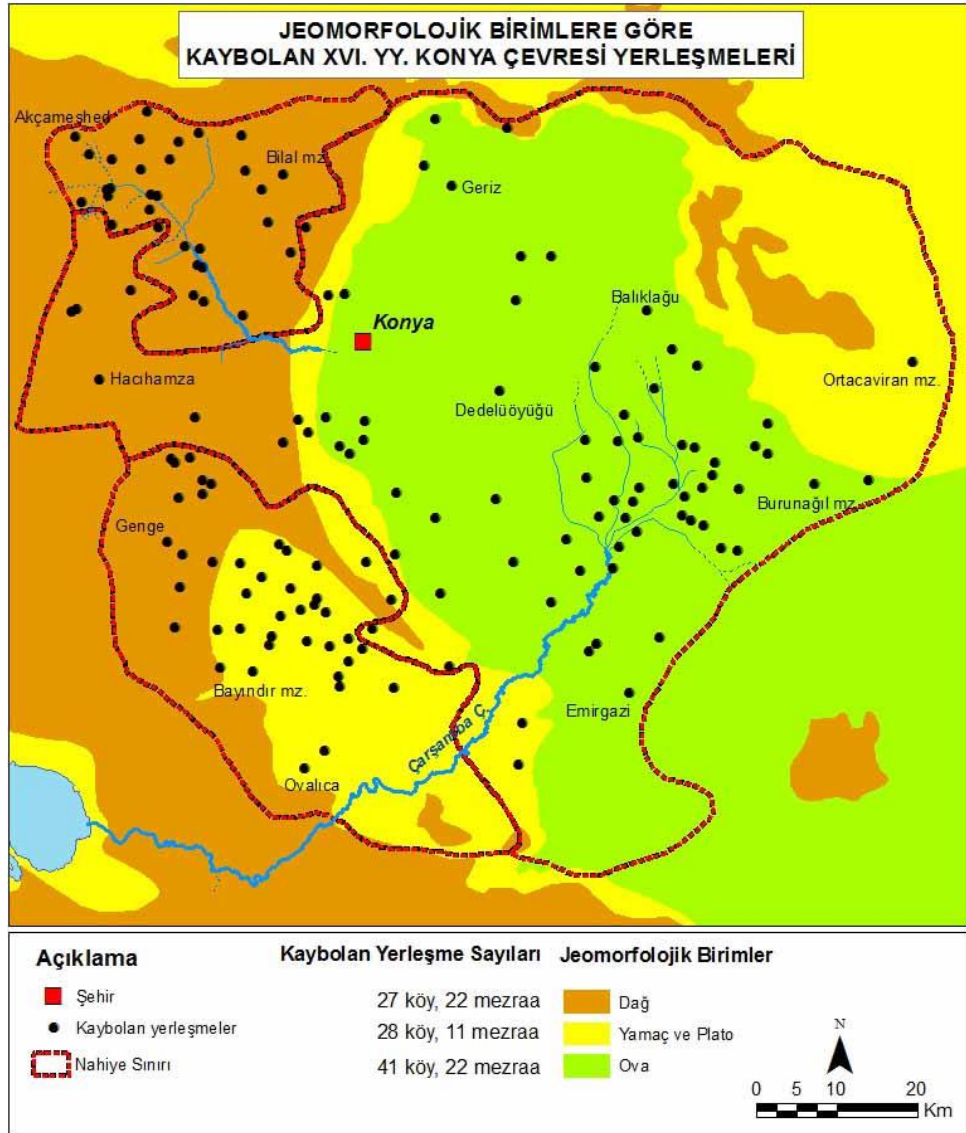
alandır. Bunu takiben 65 köy ve 25 mezraa yerleşmesi ile dağlık alanlar gelmektedir. Son olarak 52 köy ve 13 mezraa yerleşmesi ile yamaç ve plato alanları yer almaktadır.

Kaybolan yerleşmelerin ana jeomorfolojik birimlere göre dağılışına bakıldığında Konya çevresinde en fazla kaybın 41 köy ve 22 mezraa yerleşmesi ile ova alanları olduğu görülür. Köy yerleşmesi bakımından dağlık saha (27 köy ve 22 mezraa), yamaç ve plato (28 köy, 11 mezraa) alanları ile başa baş bir durum arz ederken mezraalarda ise en fazla kayıp dağlık alanlarda gerçekleşmiştir. Köy yerleşmeleri özelinde konu ele alınırsa Konya çevresindeki kayıpların toplamı içerisinde %71'inin ova, yamaç ve plato alanlarında yer aldığı anlaşılır (Tablo 9; Harita 20). Bu durumda ova, yamaç ve palto alanlarının kuruluş mekânı seçiminde yerleşmeye uygunluğu, tarım alanlarının mevcudiyeti ve ulaşılabilirlik gibi faktörler cezbedici özellikleri olarak ortaya çıkan arazinin aynı zamanda yaşanan kaos ortamlarında tam aksi istikamette tesir yaparak iskan merkezlerinin kaybolmasına neden olduğu değerlendirilebilir. Az sayıda köy yerleşmesinin kaybolduğu dağlık alanlarda özellikle tehlikeye açık ova, yamaç ve palto alanlarına göre daha güvenli olması sayesinde Celali faaliyetleri, devlet ricalinin haksız vergi talepleri ve yol üzerinde gelip geçenlerin rahatsız etmeleri gibi durumlardan daha az etkilenerek iskandaki devamlılığın sağlandığı söylenilebilir.

Tablo 9. Konya Çevresinde Jeomorfolojik Ünitelere Göre Devam Eden ve Kaybolan Yerleşmeler

Jeomorfolojik ünite/ Yerleşme türü	Devam eden yerleşmeler			Kaybolan yerleşmeler		
	Dağ	Yamaç ve Plato	Ova	Dağ	Yamaç ve Plato	Ova
Köy	38	24	50	27	28	41
Mezraaa	3	2	6	22	11	22

Harita 20. Jeomorfolojik Birimlere Göre XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri

Kaybolma mekânlarına ilişkin olarak yapılan inceleme ve değerlendirmelerden sonra şu söylenebilir ki iskana uygunluk, tarımsal verimlilik ve ulaşılabilirlik yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde olumlu birer faktör olarak karşımıza çıksa da ülke genelinde veya bölgesel ölçekte çıkabilecek siyasi, sosyal ve askeri olumsuz tesirlerden en fazla etkilenen mahallerin yine buralar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada her jeomorfolojik üniteye yerleşmenin kaybolduğu ifade edilmelidir. Az ya da çok, yerleşmeler (köy, mezraa ve çiftlik) bütün jeomorfolojik birimlerde kaybolmuştur. Bu durumda hangi jeomorfolojik birimde olursa olsun yerleşmelerin kaybolabildiği ancak sayı bakımından birtakım farklılıklar arz ettiği ifade edilebilir. Zira XVI. yüzyılda olumlu faktörlerin teşvik ediciliği

sayesinde fazlaca yerleşme kurulan sahalar aynı zamanda sayı bakımından en fazla iskan ünitesinin ortadan kalktığı mahallerdir. Şimdi kaybolma zamanları ve kaybolma mekânları üzerindeki temel değerlendirmelerden sonra yerleşmelerin kaybolma sebeplerine geçilebilir.

1.3. KAYIP SEBEPLERİ

Yerleşmelerin kuruluşu nasıl doğal, beşeri ve ekonomik faktörlerin bir sonucu olarak oldukça farklı etmenlere bağlıysa tarihi süreçte yerleşmelerin terk edilmesi ve zamanla tamamen ortadan kalkması ve kaybolması da benzer şekilde birden fazla değişkenle yakından ilgilidir. İnsanoğlunun ilk yerleşik hayata geçtiği andan itibaren çeşitli zamanlarda iskan merkezlerinin terk edildiği bugün Anadolu'nun hemen her yerindeki antik dönemlerden kalan yerleşme harabeleri gösterir niteliktedir. Esasında insanın bir mekâna yerleşmesi ora ile özdeşleşmesi, zaman içerisinde gerek fiziki ve gerekse sosyal çevre ile kurmuş olduğu ünsiyeti biranda bırakıp terk etmesi o kadar kolay bir mesele değildir. Olaya bu açıdan bakıldığında insanoğlunun elinden gelen mücadeleyi verdikten sonra bir çıkış kapısı bulamaması neticesinde, yerleşmeleri terk ettiği düşünülebilir. Tabi ki her zaman icbar edici sebepler değil bazı durumlarda çekici sebeplerinde bu süreçte etkili olacağı da görmezden gelinemez bir husus olarak karşımızdadır. İşte bu noktada insanın bir mekânı bireysel ya da toplu olarak terk etmesi itici ve çekici faktörlerin bir sonucu olarak değerlendirilirse yerleşmelerin kaybolması da aynı şekilde itici ve çekici etmenlerin bir neticesi olarak düşünülebilecektir. Zira bir yerleşmenin terk edilmesi ve kaybolması ilgili mekânda yaşayan insanların yaşadıkları köyü, mezraayı bir daha oturmamak üzere boş bırakması hadisesidir. Araştırma dönemiz açısından olaya bakıldığında XVI. yüzyılda mevcut bir yerleşmenin terk edilerek bir daha yerleşilmediği ve adının dahi unutulduğu eski iskan merkezleri kaybolan/terk edilen yerleşmeleri oluşturmaktadır. Anlaşıldığı üzere yerleşmenin terk edilmesi ve kaybolması olarak ifade edilen mesele aslında insanların yaşadığı yerdeki iticilikler veya gidecekleri mekânda çekiciliklerin tesirleri altında gerçekleşen bir göç olgusudur (Gümüüşü vd., 2016: 139). Zira bugün kaybolan yerleşmeler olarak ifade edilen iskan merkezlerinde yaşayan insanlar toptan ölmediğine göre (böyle bir durum olsa bir şekilde tarihi kaynaklara yansıtacaktır) bir şekilde göç etmiş olmalıdırlar. Hal böyle olunca aşağıda ele alınacak kayıp sebepleri tarihi süreçte insanların yaşadıkları mekândan niçin göç ettiklerinin gerekçelerini oluşturacaktır.

1.3.1. Doğal Afetler²³

İskanı ve iskan sürecini derinden etkileyen afet geniş anlamı ile canlı ve cansız çevreye zarar veren önemli ölçüde can ve mal kaybına neden olan sıra dışı, doğal ve beşeri olaylardır. Doğal etkenlerin neden olduğu doğal afetler arasında depremler, sel/taşkın, fırtına, kuraklık, iklim değişiklikleri, çekirge istilasısı, volkan püskürmeleri, don, dolu, yangınlar, salgın hastalıklar sayılabilir (Şahin ve Sipahioğlu, 2007: 5-13).

Tarihin her döneminde ve bütün dünyada gerçekleşen doğal afetler, araştırdığımız dönemde (XVI-XX. yüzyıl), Anadolu'da da etkili olmuştur. Gerçekten de depremler, sel/taşkınlar, çekirge istilaları, yangınlar gibi doğal afetler ile iklim salınımlarından kaynaklanan kuraklık (*Konya'da su sıkıntısı*), aşırı yağışlar (*Manisa'da Gediz, Kumçayı ve Nif gibi akarsularının taşması*), nüfus kaybına ve dolayısıyla iskanın zarar görmesine neden olmuş ve bu yüzden yerleşme merkezleri önce terk edilmiş ve terk sebeplerinin devam ettiği durumlarda da zamanla kaybolmuştur. Aşağıda insanların farklı zamanlarda farklı değerlendirmeler ve çözüm arayışları içerisine girdiği doğal afetler, eldeki belge, bilgi ve bulgulardan hareketle sırasıyla açıklanmaya ve bunların köylerin kaybolmasına etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Depremler

Yerkabuğunun doğal faktörlere bağlı olarak uğradığı kısa süreli sarsıntılara, deprem denir (Şahin ve Sipahioğlu, 2007: 33-35). Doğal afetler arasında kısa sürede etkili olan ve genelde çok ciddi sıkıntılara neden olan depremler, verdiği zarar ve etki alanı itibariyle doğal afetler arasında ilk sırada gelir. Neredeyse bütün Türkiye toprakları III. Jeolojik zamanda kara haline gelmiş genç bir arazi olduğundan, depremler bu sahada oldukça sık ve güçlü bir şekilde etkili olmuş ve olmaya da devam edecektir. Gerçekten de tarih boyunca çok sayıda ve oldukça şiddetli depremlerin yaşandığı bu topraklar, yine çok sayıda yerleşmenin ciddi zarar

---

²³ Araştırmanın bu bölümü genişletilerek Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 26. sayıda makale olarak yayımlanmıştır. İlker Yiğit, (2017a). İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (26), 329-364.

görmesine ve hatta bazı yerleşmelerin tarih sahnesinden silinip gitmesine dahi şahit olmuştur.

Yapılan arkeolojik çalışmalarda, bu türden ciddi zararlar veren bir deprem, (1400 yıl sonra olsa da) tespit edilmiştir. 26 Ekim 2012 tarihli bir haberde, Denizli'nin Eskihisar Mahallesi'ndeki Laodikya Antik kentinde devam eden kazı çalışmaları sırasında bin dört yüz yıllık deprem izlerinin bulunduğu bildirilmiştir (<http://www.iha.com.tr/haber-bin-yillik-deprem-izleri-buldular-248289/> son erişim 01.08. 2016). Ay ve günü belli olmayan fakat M.S. 17 yılında olduğu kesin olarak bilinen, bir başka Batı Anadolu depremi, Büyük Menderes ırmağı ve kollarının suladığı bölgedeki kentlerin bir gecede yıkılmasına neden olmuştur. Depremin merkez üssünün Lydia bölgesi (Manisa ve çevresi) olduğu ancak Ionia bölgesi (İzmir ve çevresi) ile Aiolis bölgesinin de (Edremit körfezinin güney kesimi) etkilendiği anlaşılmaktadır (Tekin, 2007).

Osmanlı dönemine gelindiğinde arşivlerde, doğal afetlerle ilgili pek fazla belge yoktur. Ancak XVII. ve XVIII. yüzyıla ilişkin arşiv belgeleri üzerinde yapılacak olan çalışmalar ile doğal afetlere ilişkin kayıtlar bulmak mümkündür (Faroqhi, 2001: 274).²⁴ Osmanlı dönemindeki tarihi depremler üzerine yapılmış bir araştırmada N. N. Ambraseys ve C. Finkel (2006), tarihi kaynaklardan 1500 ile 1800 yılları arasındaki deprem kayıtlarını tespit ederek değerli bir çalışma yayınlamışlardır. Belki kayıtların çoğunun başkent İstanbul ile ilgili olmasından dolayı, pek çoğu İstanbul depreminin ibaret 255 deprem kaydına yer verilmiştir. Yine aynı nedenlerden İzmir ile ilgili kaydın da fazlaca olduğu bu çalışmada, sadece Manisa, Konya kayıtları takip edildiğinde (Konya'ya ait hiçbir kayıt yoktur) şöyle bir manzara ile karşılaşılır. Araştırma alanlarımızdan özellikle 300 yıl içerisinde Manisa ve çevre bölgede meydana gelip Manisa'yı da etkileyen 15 kayda rastlanmaktadır. Bu 300 yıllık dönemde en fazla depremin kayda geçtiği aralık 1600-1700 dönemidir. Bu dönemde Manisa ve mücavir alanında altı kez deprem yaşanmış, gerek Manisa

---

²⁴ Osmanlı ülkesindeki depremlere ilişkin batılı kaynaklarda daha fazla bilgi yer aldığına dair bkz. Jean Vogt 2001. "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* (Edit. E. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 13.

şehrinde ve gerekse kırsal alanda zararlara yol açmıştır. Manisa çevresinde kaybolan 142 köyden 33'ü (%24) 1600-1700 aralığında ortadan kalkmıştır. Arşiv vesikalarında direkt olarak ilgili köylerin deprem nedeniyle kaybolduğuna dair bir kayda rastlanılamamışsa da iskan merkezlerinin ortadan kalkması ile deprem arasında bir bağlantı olduğu değerlendirilebilir.

İlk resmi Osmanlı Vak'anüvisi olan Naima (ölümü 1716) eserinde²⁵ Anadolu'da meydana gelen olağanüstü durumlara ve depremlere ilişkin bir takım bilgiler verir (İpşirli, 2006: IX). 1645 yılında Nazilli, Güzelhisar'da; Kuyucak ve Yenice köylerinde ay tutulması ve müteakip günlerde deprem meydana gelmiştir (Tarih-i Naima, 2007: 1071). 23.02.1653 tarihinde Güzelhisar'da şiddetli bir deprem meydana gelmiş ve şehrin çoğu binası yıkılmıştır. Birçok mesken, bina yıkılmış, 3000 kadar insan hayatını kaybetmiş ve bir o kadar insan da yaralanmıştır (Tarih-i Naima, 2007: 1140).

Geçmiş dönemlerde Anadolu'da oldukça sık depremler meydana gelmiş ve bunların bir kısmı özellikle tahrip edici olanlar gerek arşiv kaynaklarına ve gerekse çeşitli kişilerin eserlerine yansımıştır. Ciddi tahribatlara neden olan depremlerin en azından günümüze ulaşan kayıtlara bakıldığında Batı Anadolu'da Manisa, (İzmir, Aydın, Denizli ile beraber) çevresinde fazla olduğu ve özellikle araştırma alanımız olan Gediz vadisi üzerinden yer alan yerleşmelerin etkilenerek kaybolduğu öne sürülebilir. Nitekim 22 Eylül 1595 yılında meydana gelen şu şekilde tasvir edilmektedir: Deprem Gediz Nehri'nin aşağı kısımları boyunca bölgesel yıkıma neden olmuştur. Depremden Urganlı, Sart ve Seyyid Ahmedlü (Ahmetli) kasabaları ile Gedik, Bostancı, Hamza Çavuş, Azizlü ve Yapılı köyleri; Barçınlu köyünün yakınlarında, Ilıcak Nehri'nin kıvrıldığı kısımda yer yaklaşık 10 dönümden fazla (9400) yarılmış ve çıkan su bir minare yüksekliği kadar havaya fışkırmıştır... Görgü tanıklarının ifadesiyle yer, Manisa yolunda Gedüslü Köprüsü'ne kadar ikiye ayrılmış ve katran gibi bir su çıkmıştır. Depremin ortaya çıkardığı hasar Akhisar'a kadar yayılmıştır (Ambraseys ve Finkel, 2006: 51). Manisa ile Gediz köprüsü arasında bir yarılmamanın meydana geldiği ve katran gibi bir suyun fışkırdığı şeklindeki anlatılar

---

²⁵ Naima'nın eseri, *Ravzatü'l Hüseyin fi hulâsati ahbâri'l-hâfıkayn*'dir (İpşirli, 2006, s. 316-318).

(abartı ihtimali olsa dahi) yaşanan depremlerin şiddetini, insanlarda ne denli etki yaptığını göstermesi ve köylerin kaybolmasında olası etkisinin göz önünde bulundurulması açısından oldukça önemlidir.

Araştırma sahalarımız arasında yer alan Konya'da taramış olduğumuz kaynaklarda depreme ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bilindiği üzere Konya-Karaman çevresi tektonik depremler açısından oldukça güvenli bir alandır. Ana fay hatlarının uzağında ve sağlam bir zemin üzerinde bulunması nedeniyle bu tür depremlerin pek yaşanmadığı ya da yaşanmış olsa bile insanlara etkisinin az olduğu değerlendirilebilir.

Tarihi süreçte kırsal alanda bulunan meskenlerin doğal yapı malzemesi olarak kerpiç ve ahşap karışımı, yer yer taş malzemedden yapıldığı ve depreme karşı oldukça hassas olduğu düşünülürse özellikle Manisa çevresinde yer alan köylerin terkedilme sebepleri arasında depremin olduğu hipotezi öne sürülebilir. Depremlerde sahada yaşayan insanlar ciddi zararlara uğramış ve bir çıkış yola arama neticesinde köyünü terk etme noktasına gelmiş olmalıdır. Zira köydeki ev ve müstemilatı yıkılan bir insanın, özellikle yer yarılması gibi olaylara şahit olması, yaşadığı diğer olumsuzluklarla birleşince o mekânı terk etmesine ve görece daha güvenli olduğunu düşündüğü köy ya da şehre göç etmesine neden olabileceği hatırd tutulmalıdır.

Sel ve Taşkın Olayları

Bilindiği üzere bir sahada yağışın zamanı ve miktarı dengeli olduğu sürece, sadece insanlar değil tüm bitki ve hayvanların hayatı için de en uygun şartları oluşturmaktadır. Fakat bu denge bozulduğunda, yani yağışlar zamansız düştüğü veya ortalamadan az veya fazla yağdığına bahsi geçen uygun şartlar hemen olumsuzla doğru dönmektedir. İşte sel ve taşkın olayları da böyle şartların bozulduğu ve olumsuzla döndüğü dönemlerde meydana gelen doğal afetlerdendir.

Ege bölgesinde Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Kuzey Ege ve Batı Akdeniz'de yer alan akarsularda sel ve taşkın olayları, genellikle kışın görülmektedir. Orta Anadolu Bölgesi'nde özellikle Konya kapalı havzasında sel olayları genellikle Mayıs ve Haziran aylarında meydana gelen sağanak yağışlardır (Şahin ve Sipahioğlu 2007: 138-139). Günümüzde birçok akarsuyun üzerinde çok sayıda baraj olmasına rağmen, sel ve su baskınlarının yaşandığı bu bölgelerde,

geçmişteki şartların daha kötü olduğunu tahmin etmek zor değildir. Manisa çevresinde özellikle Gediz, Kumçayı ve Nif akarsularının taşması, Konya’da ise ani sağanaklarda küçük derelerin taşkın yapması geçmişte ciddi zararlara yol açabiliyordu.

Geçmiş dönemlerde, sel ve taşkın olayları tarım arazilerinin ya da hasadın sular altında kalmasına sebep olarak üretime zarar veriyordu. Nitekim, 1575 yılında Gediz Irmağı’nın taşması sonucunda Manisa’ya bağlı Büyük Kılcanlu köyünün arazisini de su basmış ve köylünün üretimini yaklaşık on kat düşürmüştür. Sonuçta bazı köylerin arazileri ekilemez hale gelmiştir (Karademir, 2014: 66-68; MD 49, s. 139/463).

1567/69 tarihli 7 nolu Mühimme Defteri’ndeki 117 numaralı kayıta, Manisa şehrinde meydana gelen sel felaketine ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Bu konuya ilişkin olarak sel ve taşkınlar ile ilgili özetle şöyle bir bilgi verilmiştir: Manisa şehir merkezinde Akbaldır isimli çay taşmış; on çeşme, bir mescid, dört kargir köprü, iki medrese ve birçok eve zarar vererek harap hale getirmiştir.

Tahrir defterlerindeki kayıtlarda dahi, Manisa köylerinin Gediz ve kollarının taşkınlarına maruz kalan yerleşme merkezlerinin olduğu ve taşkınlardan dolayı ciddi zararlar gördüğü belirtilmektedir. Büyük Kılcanlu, Çiftçilü, Firuzlu, Göbel köylerinde bahsedilen taşkınlar kaydedilmiştir (BAO TD 115, 39a; Emecen, 1989: 168). Azizlü köyü toprakları, Yaylalu ve Derzilü köyleri ile birlikte, 1530’dan az evvel, çeltiğe alınan suyun taşması sonucu su altında kalmış ve 600 dönüm kadar yeri sazlık ve kara-suluk hale getirmişti. Evliyadanlu köyünün büyük bir kısmı 1530’da Gölcük adı verilen bir sazlık halde bulunuyordu. Göğezlü köyü de yine 1530’dan biraz önce, Gediz taşkınına maruz kalmış, tahrir yapılırken 30 çiftlik yerin ancak 8 çiftliği ziraate kabil bulunmuştu. Yeni nahiyesine bağlı Budakluca köyünün 200 dönüm toprağı, son tahrirde Gediz mecrasındaki bir değişiklik nedeniyle su altında kalmış, daha sonra da Şehzade Şehinşah’ın validesine ait değirmen arkı bu yerlerin üzerinden geçirilmişti. 1530 tahririnde, topraklarının Gediz nehri taşkınına maruz kalmasından dolayı Köseörenlü köyü ahalisinin bir kısmı Sinirlü bir kısmı da Çaparıca köyünde bulunuyordu. Bu taşkında, suyun aktığı yerler kumluk hale gelmiş, ziraate kabil yerler azalmıştı (Emecen, 1989: 169-209). Yine İsmailce köyünde de su

basmasından dolayı harap olan, kargılık ve sazlık, kara suluk olan tarım alanları kaydı bulunmaktadır (BOA TD 165, s. 66-67).

XVI. yüzyıla ait olan bu kayıtların gösterdiği üzere Manisa Ovası'nda bulunan akarsuların taşması zirai üretimi olumsuz etkilemiş ve hatta zaman zaman tarım alanlarının işlenemez hale gelmesine neden olmuştur. Tarım arazisi kalmayan ya da zarar gören insanların önünde muhtemeldir ki, tek bir çare kalıyordu o da hayatlarını idame ettirebilecekleri mekânlara göç etmek. İşte yaşanan taşkınlar nedeniyle defaten zarar gören köylü ahali bir noktadan sonra çaresiz köyünü terk ederek hayatını sürdürebileceği daha güvenli bir yer aramaya koyuluyor olmalıydı. Söz konusu taşkın yatağı üzerinde yer alan köylerin kaybolmasında en önemli faktörler arasında hiç şüphesiz sel ve taşkın olayları baş aktördü.

Tarihi süreçte Manisa havalisinde Gediz, Kumçayı ve Nif akarsularının aşırı sağanak yağışlara bağlı olarak XIX. yüzyılda da taşkınlar yapmıştır. Nitekim 1850-1900 yılları arasında Gediz, Nif ve Kumçayı akarsularının on defa ciddi taşkın yaşanmış ve ahalinin can ve mal kaybına sebep olmuştur. Özellikle, 1876 yılında Gediz Nehrinin bir kolu olan Nif çayı taşmış ve yatak değiştirmiş, Kasaba (Turgutlu) çevresinde tarım alanlarına ve zirai üretime büyük zarar vermiştir. 1883 yılında Gediz nehri taşmış, taşkın sırasında mahsur kalan insanlar başkaları tarafından kurtarılabilmıştır. Manisa çevresindeki köyler ve evler harap olmuş, Manisa'da bulunan demir köprü ve telgraf direklerinin yıkılması ile ulaşım ve haberleşme bir süre kesintiye uğramıştır. 1891 yılında Gediz nehrinin taşkın yapması ile Manisa ovası, Çavuşoğlu çiftliği, Çobanisa, Hacılar (Hacıhaliller) ve Hamzabeyli köyleri büyük zarar görmüş ve Manisa çevresinde 20 ev yıkılmıştır. En büyük zarar ise Çavuşoğlu çiftliğinde yaşanmış, taşkın 70 evden 65'ini alıp götürmüştür. Ayrıca Kasaba (Turgutlu) merkez, Ahmetli köyü ve Foça kazasına bağlı Gerenköy de (30 evin büyük kısmı harap olmuş) Gediz taşkınından önemli derece etkilenmiştir (Satılmış, 2012: 271-282).

Araştırma alanı Manisa ovasını kat ederek geçen ve yerleşmeleri derinden etkileyen Gediz Nehri, Demirköprü Barajı'nın (1960) yapılmasından önce oldukça sık taşkınlar yaptığı ve yatak değiştirdiği tarafımızca yapılan arazi araştırması sırasında müşahade edilmiştir. Zira Turgutlu yakınlarındaki "Kısmalı Köprü" adı

verilen köprünün, bugün meyve bahçeleri içerisinde kalması (Bkz. Foto 14), geçmişte Gediz nehrinin ciddi bir taşkından sonra tamamen (belki de birden fazla) yatak değiştirmesi ile ilgilidir. Bu yatak değişikliğinin hangi tarihte olduğunu şimdilik bilmiyorsak da, Gediz gibi bir nehrin bu köprü altından akıyorken, 1,5 km kuzeye, bugünkü yatağına geçmesi ancak çok ciddi bir taşkın (Erinç, 2000: 439) ile mümkündür. Bu sahada kopmuş menderesleri, eski akarsu yatağını hava fotoğraflarından ve Google Earth'den görmek mümkündür (Foto 15).

Foto 14. Günümüzde Meyve Bahçesi İçinde Kalan Kısmal Köprü

Gediz'in bir seferde değil defaten yatak değiştirdiği, geride bıraktığı eski kanallardan anlaşılmaktadır. Gediz Nehri'nin orta çığırı sayılan bu sahada böyle ciddi bir yatak değiştirmenin yaşanmış olması, daha aşağıda yer alan Manisa Ovası'ndaki durumun vehameti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu köprünün Karaçalı Çayı'nın taşması nedeniyle sık sık zarar gördüğünü yine yörede yaşayanlardan öğrenmek, aynı hususu desteklemektedir.

Foto 15. Gediz Nehri Eski Yatağı Üzerindeki Kısmal Köprü

Kaynak: <http://www.googleearth.com>

Yerel halkın hafızasında, Gediz taşkınlarının hala önemli yer işgal ettiği görülmektedir. Örneğin, Gediz ovasında bulunan Hacihaliller köyünde alınan bilgilere göre, Gediz nehri yağışlı dönemlerde taşarak köyün meskenlerinin bulunduğu yere kadar su basmaktadır (Şeref Ok'dan alınan sözlü bilgi). Bu taşma Çobansa köyü altındaki demiryoluna kadar olduğu belirtilmektedir. Adilobası köyünde verilen bilgilerden Gediz'in kolu Kumçayı'nın sık sık taşıdığını ve etrafına zarara sebep olduğunu öğrenmekteyiz (Erol Yener'den alınan sözlü bilgi). Yine Gediz nehrinin sadece vadi boyunca değil, denize döküldüğü İzmir körfezini doldurma tehlikesi yüzünden XIX. yüzyılda yatağının değiştirildiğini hatırlatmak,²⁶ delta kısmında da zararlı olduğunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu yüzden Manisa için ovada bulunan köylerin terk edilmesi için başka bir sebep aramaya gerek bile yoktur. Nitekim Nif Çayı ve Gediz Nehri'nin taşkın yatağında Turgutlu Ovası'nda ve Manisa Ovasında bulunan 24 yerleşmenin kaybolduğu görülmektedir. Ayrıca Kum Çayı'nın aktığı Mecidiye ve Saruhan ovalarında ise 2 yerleşmenin

²⁶ Gediz nehrinin yatağının değiştirilmesi hakkında fazla bilgi için bkz. Yılmaz, 2009. *Gediz Havzası Bütününde Gediz Deltası'nın Uzaktan Algılama Teknikleri Uygulanarak Alan Kullanım Kararları ve Ekosistem Bozumu İlişkileri Üzerine Araştırmalar*.

kaybolduğu tespit edilmiştir. Bunlar sadece tarafımızca lokalizasyonu yapılabilen kayıp yerleşmelerdir. Ancak lokalizasyonu yapılamayan yerleşmelerin mevcudiyeti sebebiyle bu sayılarının artabileceği hatırdta tutulmalıdır.

Konya çevresinde Manisa'da olduğu gibi güçlü bir akarsu yoktur ancak burada da yoğun sağanak yağışlarda, küçük derelerin taşkına ve ani olarak yüzeysel akışa geçen suların sellere neden olduğu anlaşılmaktadır. Öreğin, 1502-1505 yılları arasında Osmanlı ülkesinde meydana gelen aşırı yağışlar nedeniyle birçok nehir taşkın yapmış, göl seviyeleri yükselerek su basmalarına neden olmuş ve Solakzade'nin ifadesiyle *Konya sahrası derya misali* (H. 1297, M. 1879/1880 yılında) sular altında kalmıştır (Demirtaş, 2004: 40). Konya sahrası olarak ifade edilen alan hiç şüphesiz Konya Ovasına karşılık gelen alandır. Tahrir defterlerinde Sahra nahiyesi olarak geçen bu bölüm Eski Konya Gölü'nün bulunduğu mekânın da bir parçasını oluşturmaktadır. Tarihi süreçte burada ve yakın döneme değin bu mekânlar suğlaların oluştuğu yerlerdir. Yağışların oldukça fazla olduğu söz konusu tarihte çukur alanlarının birçoğunda sular toplanarak adeta bir göl haline gelmiş ve böylesi bir anlatıma konu olmuştur.

Ayrıca, 1686-1687 senesinde Konya Sudiremi nahiyesine bağlı Tat karyesinde bir gün öncesinde şiddetli yağmurdan sonra sel meydana gelmiş köy ahalisinden birkaç kişiyi götürmüş, cesetleri Sille köyü yakınlarında bulunmuştur. Köy ahali bu hadisenin keşif ve tahrir edilmesi yönündeki talepleri üzerine yapılan incelemede içlerinde kadınlarında bulunduğu 11 kişinin başlarını taşlara çarpmak suretiyle öldüğü tespit edilmiştir (KŞS, nr. 34, s. 35/2).

Bu anlatılanlardan sonra Manisa'dan farklı olarak burada Konya için mutlaka ele alınması gereken bir husus vardır: *Suğlalar*. Bugün ülkemizde en az yağışın düştüğü Tuz Gölü ve çevresine çok yakın olan Konya ve çevresi, jeolojik geçmiş, yağış, sıcaklıklar ve yerşekilleri şartlarına bağlı olarak, bu anlamda oldukça hassas bir dengeye sahiptir. Gerçekten de, Eski Konya Gölü adı da verilen ve Pleistosen göl tabanı olan Konya-Ereğli arasındaki düzlük, yağışların fazla olduğu dönemlerde, hemen göl oluşumuna sahne oluyor, var olan göller de kısa sürede genişliyordu. Böyle zamanlarda tarım alanlarını sular basıyor, sivrisinek ve sıtma problemine yol

açıyordu. Yağışların az ve sıcaklıkların fazla olduğu dönemlerde ise, var olan göller hemen kuruyor, diğer sahalara ise kuraklıktan kavrulabiliyordu (Gümüşçü, 2001: 69).

H.983 (1575/76) tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre bol yağışlı yıllarda suğlalar genişleyince, ilgili sahanın sipahileri ahaliden fazla vergi talep edebilmekteydi. Adı geçen suğlalara iyi bakılmayıp, drene edilmediğinde sürekli bataklık haline gelerek sıtma hastalığına kucak açmaktaydı (Gümüşçü, 2001: 106). Çarşamba Çayı'nın Konya Ovası'nda kollara ayrıldığı alanlarda kanunnamelerde de geçtiği üzere suğlalar oluşuyordu. Nitekim bu alanların 1000 m'den daha az yükseltiye sahip, çevresine göre çukurda kalan alanlar olduğu dikkati çeker.

Suğla oluşumuna bağlı olarak sipahi ile halk arasında ortaya çıkan bir sorun Mühimme Defteri'ne özetle şöyle yansımıştır: Karaman'da bazı karyelerin tarlalarını su bastığı ve buraları suğla olmuştur diyerek Nazır Abdülkerim Çavuş, sülüsandan ziyade hisse talep ettiği ve bu sebeple halka harman ettirmeyip, zahirenin çürümesine sebep olduğu bildirilmekle tahkik edip hakikatini bildirmesi talep edilmiştir (MD 27, 139/327). Sıtma sorunu ise, XX. yüzyıl başları gibi geç tarihlerde bile giderilememiş olup, suğlaların bazen yaz mevsiminde kurusalar da sıtma hastalığına yol açtıkları bilinmektedir (Dr. Nazmi, 1922: 75; Sapancalı, 1922: 31).

Belgelere bakılırsa suğlalar, XVI. yüzyılda sürekli kontrol altında tutulmuş, dolayısıyla hem halkı büyük kazançlar sağlamış hem de fazla gelir getirdiğinden padişah hassı durumuna getirilmiştir (Erdoğan, 1993: 492; Akgündüz, 1991: 327-332; Gümüşçü, 2001: 106). Konya suğlaları hakkında kanunnamelerde oldukça ayrıntılı bilgiler vardır. Nitekim "İcmal der beyan-ı suğulaha-yı vilayet-i Karaman" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir (Erdoğan, 1993: 327):

"Kaza-i Seydişehir Gölü ayağından bahar mevsiminde feyezana edüb ve akan su Çarşamba nam mevziden Derelü/Dedelü nam mahalle geldikde olı-gelen adet üzere bend bağlanub bend bağlanmaluk oldukda Belviran kazasından reaya kifayet-i kadri mertekler getirürler. Ve Konya sahrasından ve Çayili'nden ve gayrıdan ırgatlar getürdülüb/getirilüb bağlanan bendin cari olan suyu Alemdar'a uğrayub suğla olur. Andan Kayseroğlanı suğlalarına varır ve andan Gödeneçukuru/Gürünçukuru'na ve andan Karaöyük ve andan Alayer'e ve Virancık suğlasına varır. Ve andan Firuz'a varır. Ve andan Ortaviran suğlasına varır ve andan Sırnık suğlasına varır..."

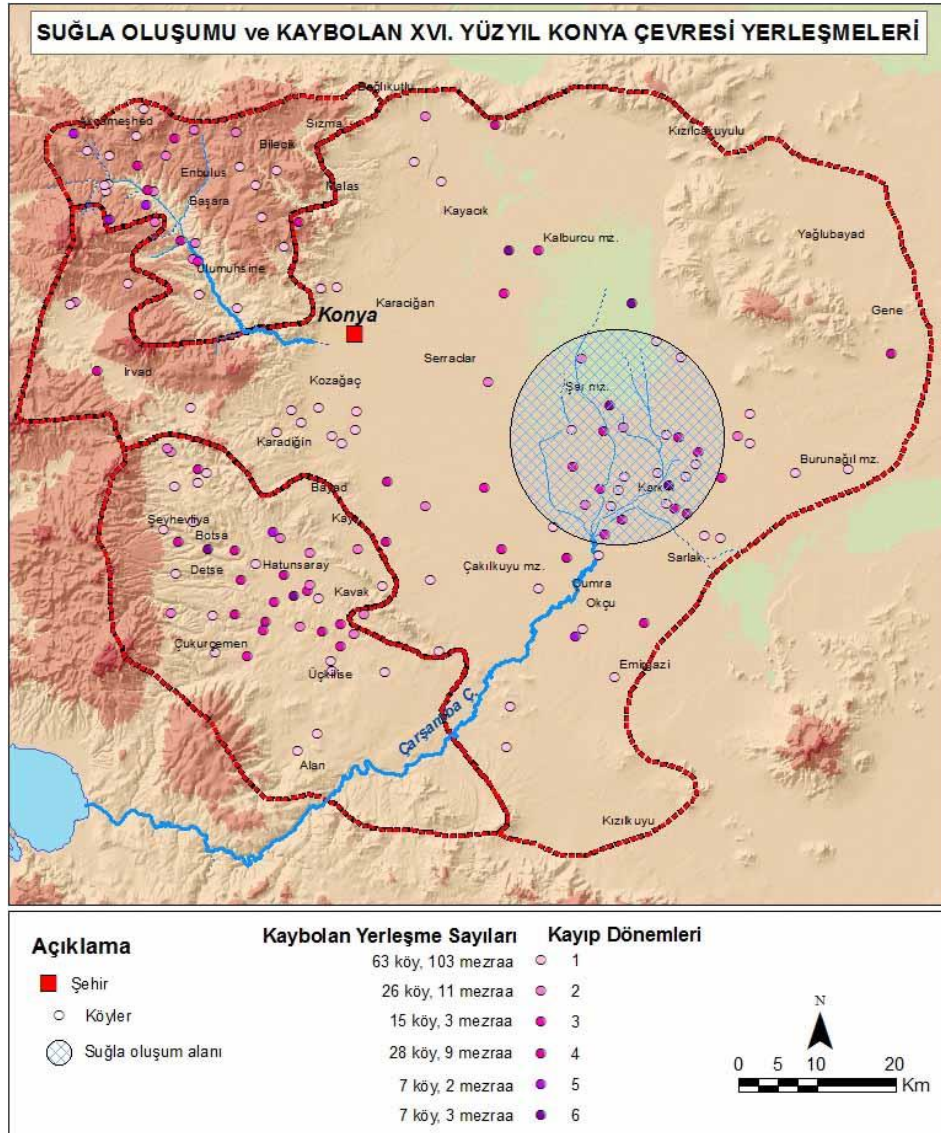
Suğlalardaki halkın daha fazla vergi verdiği ve vergiyi de suğla voyvodalarının topladığı anlaşılmaktadır. Suğla voyvodaları şayet bir yerde suğla oluştuğu haberini alırlarsa gidip o köyde (kendilerine ait olmamasına rağmen) vergi

tahsili yoluna gittikleri görülmektedir. Söz konusu durumlarda timarlı sipahiler, suğla voyvodaları ve halk arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve bu durum mahkemelere intikal etmiştir. Hatta bazı durumlarda sorun yerelde halledilemeyince de İstanbul'a değin problem taşınmış ancak böyle çözümlenebilmiştir.

Örneğin, 1681-1682 senesinde Konya Kazası Belviran nahiyesi Köylüalan/Küplüalan karyesi ve Sahra nahiyesine bağlı Perpil köyü sipahiye timar olarak verilmişken Perpil isimli köyde suğla oluşması üzerine bu köyden suğla voyvodaları haksız yere vergi almışlardır (KŞS 26, 280/1). Bir başka örnekte 1685-86 yılında Konya Kazası Sahra nahiyesine bağlı Karaöyük köyü suğla mukataasındaki araziye su basmış, suyun geç çekilmesiyle ziraat zamanında ve yeterince yapılamamıştır (KŞS 29, 116/1). Yine 1689-1690 senesinden Konya Sahra nahiyesi Yarma köyünde, o yıl suğla suyu ortaya çıkmış ve taşarak birçok eve zarar vermiştir. Suğla voyvodaları köyde suğla oluştuğu için fazla vergi talep etmişlerdir (KŞS 35, JPEG 141/2).

Suğlalar Konya ve çevresi için hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Suğlaların oluştuğu yerler, kuraklık probleminin yaşanmaması ve verimin yüksek olması insanlar için çekim merkezi haline gelebiliyordu. Bu duruma suğla oluşan mekânlarda kurulan köyler iyi birer delil oluşturur. Ancak aynı durum, bazı hallerde özellikle normalden fazla yağış meydana geldiği zamanlarda daha önce suğla oluşmayan çukur alanlarda dahi suğlalar oluşuyor, insanların tarım ve yerleşim alanlarına zarar verebiliyordu. Ayrıca suğla oluşumuyla ilgili mekânda sürekli suyun varlığı sinek popülasyonunun artmasına, sıtmanın ortaya çıkmasına ve insanların o mekândan uzaklaşmasına sebebiyet veren bir faktör olarak da düşünülebilir. İşte suğlalar tüm bu yönleri ve yukarıda belgelere yansıyan bir takım hukuki süreçler ile birlikte iskanın kuruluş gelişme ve devamlılığı için hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Aşağıda yer alan haritada izlenebildiği üzere kaybolan yerleşmelerin Çarşamba Çayı'nın Konya Ovası'nda kollara ayrıldığı ve geçmiş dönemlerde suğlaların mevcut olduğu mekânda yoğunlaştığı görülmektedir. Zira bu sahada 35'in üzerinde kayıp yerleşmenin lokalizasyonu gerçekleştirilmiştir. İşte bu manzara Konya çevresinde suğla oluşumuna bağlı olarak ortaya çıkan problemler neticesinde iskandaki kesintinin nedenleri konusunda önemli ip uçları vermektedir (Harita 21).

Harita 21. Konya Çevresinde Suğla Oluşumu ve Kayıp Yerleşmeler

Kuraklık ve kıtlık

Kuraklık dünyanın herhangi bir bölgesinde ve herhangi bir zamanda, yağışın belirli bir süre uzun süreli ortalamasının altında kalması sonucunda ortaya çıkan şiddetli ya da aşırı su açığı ya da yetersizliği şeklinde tanımlanabilir (Türkeş, 2014: 3). Anadolu’da mevsiminde beklenen yağışın düşmemesi zirai üretimde ciddi rekolte düşüklüğüne ve ilerleyen aylarda kıtlığa neden olabilmektedir. Söz konusu bu duruma bağlı olarak tarihi süreçte ve dahi günümüzde özellikle kuru tarım ürünlerinde önemli dalgalanmaların meydana gelmesinin başlıca aktörü durumundadır (Çiçek, 1995: 77).

Araştırma alanımız Manisa çevresinin de içinde bulunduğu Ege bölgesinde yer alan ovalar 600 mm üzerinde yağış alırlar. Ege ovalarında ortak bir özellik olarak genellikle Nisan ayının ikinci yarısından Ekim ayının ikinci yarısına kadar süren yağışsız bir dönem neticesinde toprakta su yetersizliğine bağlı olarak kuraklık hüküm sürer (Koçman, 1993: 28-29). Nitekim elimizde ki arşiv belgeleri ve literatür Manisa çevresinde yaşanan kuraklığa ilişkin önemli bilgiler verir. Manisa Kazalanı köyünde, 1575 defterinde köy yakınındaki pınarın çevresinde yarım kile çeltik tohumu ekilen yer varken, kuraklık sebebi ile çeltik tarlaları harap olmuştu (Emecen, 1989: 217).

Su sıkıntısı ve kuraklık da Anadolu'nun büyük kesimi için her zaman önemli problemlerden biri olmuştur. Kuraklık ve bunun yerleşmeler üzerindeki etkisine dair Anadolu'dan örnekler vermek mümkündür: İ. H. Konyalı, XVI. yüzyıl kayıtlarında Larende'ye bağlı, Evlad-ı Şeyh Hacı İsmail köyü olarak geçen köyün ve Şeyh Hacı İsmail'in torunlarından olan Yunus Emre'nin Karamaogullarından satın aldığı Karacalkuyusu adlı köyün de diğer köyler gibi "devamlı kuraklıktan dağıldığını" belirtmektedir (Konyalı, 1967: 380). 1874-1875 tarihlerinde başta Ankara, Yozgat olmak üzere Anadolu'da kıtlık meydana gelmiş ve insanlar zor duruma düşmüştür. Bu dönemde nüfus kayıpları yaşanmış ve birçok kişi çareyi İstanbul'a göç etmekte aramıştır (Turhan Sarıköse, 2013: 27).

XIX. yüzyılda oldukça etkili bir kuraklık 1886-1887 yılında Konya'da yaşanmıştır. Bu kuraklıktan dolayı Kayseri ve Yozgat vilayetlerinden buğday ve arpa satın alınmıştır. Konya'da dağlık alanlar ova tabanına göre biraz daha fazla yağış olsa da mahsulün %75 oranında az olduğu anlaşıldığından 800 bin ila 1 milyon İstanbul kilesi zahireye ihtiyaç olduğu bildirilince devlet tarafından söz konusu ihtiyacın 1883-1886 seneleri aşarından tedarik edilmesi istenmiştir. Kuraklıktan dolayı hayvanlarının otlayacağı ot dahi kalmayan Konya ovasındaki ahali hayvanları ile birlikte çevre bölgelere dağılmıştır (Sarıköse, 2013: 64-69).

Yağış yetersizliği, düzensizliği ve zamansızlığından dolayı yaşanan kuraklık insanların beşeri ve ekonomik faaliyetlerine özellikle üretim süreçlerine ciddi zararlar vermiştir. Kuraklığı takip eden süreçte yaşanan en büyük kriz hiç şüphesiz kıtlıktır. Kıtlık kelime anlamı itibari ile herhangi bir ihtiyaç maddesinin veya hizmetin temin edilmesinde yaşanan güçlük iken ıstılahta daha çok yiyecek

maddelerinin çeşitli sebepler ile piyasada veya stoklarda çok az bulunması durumu olarak ifade edilebilir. Kıtlıkların ortaya çıkma nedeni oldukça çeşitli olsa da bunlar çoğu zaman bir doğal afettir. Nitekim, taşkın, sel, kuraklık (yetersiz yağış döneminin tabiri ile; *killet-i baran*), deprem, yangın, salgın hastalık, aşırı sıcak ve soğuklar kıtlığa neden olan başlıca doğal afetler olarak sayılabilir (Kılıç, 2002: 718-719).

Ülkemizde Akdeniz ikliminin hakim olduğu kıyı kuşağında ve karasal iklimin egemen olduğu iç bölgelerimizde kuraklık oldukça belirgindir. Tarihi süreç içerisinde kuraklık ve buna bağlı değişkenlerin daha kırılgan olduğu hatırd tutulursa yerleşmelerin kuruluş, gelişme ve devamlılığında ve de gerektiği durumlarda terk edilmesinde belirleyici bir faktör olduğu hemen ortaya çıkacaktır. Nitekim Osmanlı döneminde ise kuraklık ve buna bağlı ortaya çıkan kıtlık tehlikesine karşı insanların İstanbul başta olmak üzere yağmur duasına çıktığı ve akabinde kurbanlar kesilerek dağıtıldığı görülmektedir.

Yaşanan doğal afetler ile doğrudan bağlantılı olan kıtlık meselesi buraya kadar işlenen ve bundan sonra dile getirilecek tüm olağan dışı durumların sonucu olarak düşünülmelidir. Zaman zaman yaşanan doğal afetler ve buna bağlı ortaya çıkan arz krizi araştırmaya konu olan dönemde de görülmektedir. Özellikle kıtlığa neden olan baş aktörler arasında yer alan kuraklık, XIX. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. Söz konusu 50 yıllık zaman dilimi içerisinde 9 kez ciddi kuraklık yaşanmıştır. Nerdeyse her beş yılda bir insanların karşı karşıya olduğu kuraklık ve buna bağlı problemler üretimi ve yerleşmeleri olumsuz etkilemiş olmalıdır. En çok etkilenenler ise Manisa, Kula, Alaşehir, Salihli kazalarıdır (Satılmış, 2012: 333-363). Ektansif (ilkel, geleneksel yöntemlerle) zirai üretimin yapıldığı geçmiş zamanlarda kuraklık gibi olağandışı durumlar, günümüze nispetle çok daha fazla zarar ve etki ile sonuçlanıyordu. Artarda devam eden kuraklık içinden çıkılmaz bir hal alması neticesinde insanların yerini yurdunu terk ederek koşulların daha iyi olacağını ümit ettiği yere göç etmesine neden olabilmektedir.

Çekirge Afeti

Zararlı böceklerin bir bölgede aşırı derece artması veya bu böceklerin başka bir bölgeye taşınmasıyla afet yaşanabilmektedir. Bunların içinde en zararlı olanı belirli atmosferik şartlarda sayıları artan ve sürüler halinde başka bölgeleri etkileyen

çekirge istilalarıdır (Şahin ve Sipahioğlu, 2007: 402). Yarı kurak bölgelerde yaşayan kır çekirgesi ya da tarla çekirgesi olarak isimlendirilen çekirge türleri büyük sürüler halinde göç ederek geçtikleri yerlerdeki tarım ürünlerine ve bitki örtüsüne ciddi zararlar vermiştir (Kılıç, 2002: 71).

Çekirge felaketi, Mısır ve Suriye’de olduğu gibi Yakındoğu’da da sık sık görülür. Bu felaket 1700-1850 yılları arasında tam 12 kez meydana gelmiştir (Panzac, 2011: 10-11). XVI. yüzyılın sonlarında Edirne’de, XVIII. yüzyılda Kıbrıs, Eflak, Zıştovi, Tuzla, Çanakkale, Babadağ, Rakka ve Adana’da çekirge afeti yaşandığı bilinmektedir. XIX. yüzyılda ise çekirge felaketlerine dair kayıtlarda çok büyük bir artış görülmektedir. Mahsullerinde ciddi şekilde zarar gördüğü bu dönemlerde çekirge istilasına takiben kıtlık ortaya çıkmış ve göçlere neden olmuştur (Satılmış, 2012: 184).

Manisa için konuya bakılırsa, belgelere yansıyan çekirge felaketleri bulmak mümkündür. Vesikalara nazaran çekirge 1555 yılı ile 1656 ve 1684 yıllarında Saruhan sancağında bulunan hemen bütün mezruatı mahvetmiş ve memlekette büyük kıtlığa sebep olmuştur. Manisa ayanı ve Şehzade Selim bu kıtlığı, çekirgeyi def için 14 kadılığa sığırcık suyu getirmek için Hayreddin ve Mehmed isimindeki zatlara yollamışlardı. Sığırcık suyu gelmekle beraber sığırcık kuşları gelmemiş ve çekirge de iki sene Manisa’nın baş belası olarak kalmıştı (Uluçay, 1942: 57). Zirai üretime ciddi zarar veren çekirge istilalarından biriside Turgutlu’da yaşanmış (MŞS 114, 65/1), zirai üretimin yanı sıra yiyecek bulamayan büyükbaş hayvanlar dahi ölmüştür (Günay, 2011: 719). Manisa’da 1556 yılında meydana gelen çekirge istilasını ekili ürünleri ve meyveleri telef ederek halkın perişan olmasına neden olmuştur. Yaşan bu afetten sonra tahıl kıtlığına ve buğday fiyatlarındaki artışa neden olmuştur (Arıkan, 1990: 128-129).

92 nolu Mühimme Defteri, s. 71-72’de bahsi geçen çekirge istilalarından biri, dolaylı bir şekilde şöyle yer bulmuştur: Manisa’da bulunan Sultan Murad vakfının mütevellilğini yapan Müteferrika Ahmed H. 1066 senesinde çekirge istilasını nedeniyle eksik gelen vakıf gelirini kendi malından tamamlamak zorunda kalmıştır (Tarih: 13-22 Temmuz 1657) (MD 92, 71-72). 1684 yılındaki çekirge istilasını

sonrasında meydana gelen kıtlık daha önce yaşananlardan aşağı kalmamıştır (Uluçay, 1942: 58).

1826 senesinde İzmir, Menteşe ve Saruhan sancaklarında meydana gelen çekirge istilasını sonucunda mahsul harap olmuştur. 1827 yılında Manisa ve çevresinde devam eden afet, Manisa kazalarında ekili ve dikili alanlarda verdiği zarar sonucunda halkın ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur (Satılmış, 2012: 186-187). 8 Ocak 1850'de Aydın valisine hükümet merkezince gönderilen yazıdan, Aydın taraflarında çıkan çekirge felaketinin önünün alındığı ancak bu defa Saruhan taraflarında çekirge istilasının görüldüğü anlaşılmaktadır (Gökmen, 2010: 130-131).

Özellikle XIX. yüzyıla ait kaynaklarda çekirge afetine karşı verilen mücadelelere ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Satılmış (2012) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre 1850-1880 aralığında Manisa çevresi, ortalama her altı yılda bir çekirge istilasına maruz kalmıştır. Manisa ve çevre kazalarında pamuk, darı, tütün, susam, arpa buğday ve sebzelere büyük miktarda zarar vermiştir. 1863'te Aydın Valisi Ahmet Paşa'nın talimatıyla Denizli, Aydın, İzmir ve Saruhan sancaklarında, çekirge ile mücadele için her kazadan bir temsilcinin de yer aldığı liva çekirge komisyonları kurulmuştur. Liva çekirge komisyonlarının sunduğu rapor doğrultusunda ciddi önlemler içeren "Çekirge Talimatı" hazırlanmıştır (Satılmış, 2012: 186-241).

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere mekânsal bir takım farklılıklar karşımıza çıksa ve belgelerde konuya ilişkin kayıt yoğunluğu değişse de bu durum bizi yanıltmamalıdır. Zira bazı bölgelerde özellikle son dönemler için benzer kaynakların olmayışı ya da mevcutların henüz tam değerlendirilememesi böyle bir durumun ortaya çıkmasına neden olabilir. Ama elde edilen bilgi ve bulguların gösterdiği üzere insanları ve onların hayatlarını sağlıklı ve huzurlu bir şekilde devam etmeleri önünde ciddi problemlerden biri çekirge olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Manisa'da çekirge afeti ve bunun ile mücadele XIX. yüzyılda devlet ve yerel halkın iş birliği ile gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Yoğun bir çekirge afeti hiç şüphesiz beraberinde kıtlık durumu ile insanları karşı karşıya bırakmış ve bu tür olumsuzluklar yerleşmelerin devamlılığını etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır.

Salgın Hastalıklar²⁷

İnsanlığın karşılaştığı afetlerden birisi de hiç şüphesiz salgın hastalıklardır. Sağlık şartları ve tedavi imkanlarının günümüze göre geride olduğu geçmiş dönemlerde, şimdi basit gibi görünen bazı salgın hastalıklar insanlık için ciddi bir problemdi ve sonuçları genellikle felaket niteliğine ulaşabiliyordu. Nitekim Ortaçağ Avrupa'sında kara ölüm olarak isimlendiren veba, Osmanlı ülkesinde ve İslam dünyasında kıran, taun ve veba olarak anılıyordu.²⁸ Veba (salgın hali “veba-yı müstevli”) her türlü ölümle sonuçlanan hastalığı ifade ederken, taun “hıyarcıklı veba”nın karşılığı olarak kullanılmıştır (Panzac, 2011: 15; Arık, 1992: 7-8). Veba XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl başına kadar Osmanlı İmparatorluğunun halkına musallat olabilecek en öldürücü ve en sık karşılaşılan afetler arasında yer almaktaydı (Panzac, 2011: 4-8).

Tarihi süreçte insanları çokça mağdur eden salgın hastalıklardan birisi de sıtmadır. Sıtma anofel cinsi sivrisineğin ısırması sonucu insanlara bulaşır (Koylu ve Doğan, 2010: 210). Kökeni ve tarihi derinliği bilinen salgın hastalıklardan olan sıtma ile tıbbi mücadele ancak XIX. yüzyılda başlayabilmiştir. Ancak bunun öncesinde insanlar kendi tecrübeleri ile bu hastalıkla mücadele etmeye çalışıyor ve birçok durumda sıtmaya neden olan mekândan uzaklaşmak onlar için o dönemin şartlarında en akılcı çözüm olarak görülüyordu.

---

²⁷ Çalışmanın bu kısmı bildiri olarak şurada sunulmuştur: İlker Yiğit ve Osman Gümüştü, 2016. “Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.)”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016*, Ankara, s. 379-391.

²⁸ Tarihi Selaniki isimli eserde Osmanlı ülkesinde çeşitli veba olaylarının kaydedildiği görülür. İstanbul'da H. 992 (M. 1584-5), 994 (M. 1585-6), H. 995 (M. 1586-7), H. 999 (M. 1590-1), H. 1000 (M. 1591-2), H. 1004 (M. 1595-6), H. 1006 (M. 1597-8) tarihlerinde taun meydana gelmiştir. Özellikle H. 1000 (M. 1591-2) senesinde meydana gelen taun olayında toplu ölümler oldukça fazla olmuştur. Padişahın emri ile devlet önde gelenleri halk ile beraber Ok Meydanı'nda duada bulunmuşlardır. Daha sonra taunun devam ettiği anlaşılıyor ki bu kez Padişah buyruğu ile Alemdağı'na çıkılarak vebanın def'i ve hastaların şifa bulması için dualar edilmiş, kurbanlar kesilerek dağıtılmıştır Selanikli Mustafa Efendi (1999), *Tarih-i Selaniki* (971-1003/1563-1595) C.I-II, (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 147,148, 173, 178, 229, 282, 285, 287, 545, 759, 763). Salgın hastalıkların iskana etkisi üzerine Manisa özelinde bir değerlendirme için de bakınız. İlker Yiğit, ve Osman Gümüştü, 2016. “Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.)”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016*, Ankara, s. 379-391.

1697 senesinde Aydın, Saruhan, Menteşe ve Alaiye sancaklarında veba salgını sebebiyle birçok insan ölmüştür. Geriye kalanların avarız ve nüzul bedellerini ödemeyecek durumda oldukları için merkezden vergi indirimi ve yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu durum üzerine halkın geçmiş borçları affedilmiştir (Armağan, 2005: 912).

Batı Anadolu vebanın sık görüldüğü bölgelerdendir. Kronolojik olarak hemen hemen hiç eksiği olmayan zengin bir belge birikimine sahip olan İzmir şehrinde bir buçuk yüzyılın 80 yılında veba görülür. Nitekim 1716'dan 1720'ye, 1734'ten 1743'e, 1757'den 1763'e, 1765'ten 1772'ye, 1783'ten 1795'e ve 1812'den 1817'ye kadarki dönemler veba salgınlarıyla geçmiştir. Anadolu'nun bu büyük liman şehrinde, çoğunlukla sınırlı, ama bazen çok ciddi boyutlarda, art arda 6, 7, hatta 10, 12 yıl boyunca veba görülür (Panzac, 2011: 58).

Yapılan araştırmalarda kullanılan kaynaklar kökenin karada olduğunu göstermektedir. 1783'te meydana gelen veba Anadolu'dan (İzmir'e) gelmiş olmalıdır. 27 Mayıs 1831'de Fransız konsolosu: "Vebanın karayolu ile Karaman'dan geldiği sanılıyor", ifadesini kullanmaktadır. Ortaya çıkan veba salgınlarında genellikle kırsal alanlardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Örneğin 1767'de İzmir'in 130 km kuzeyinde Kırkağaç, 1834'te İzmir'e 70 km uzaklıktaki Bergama'dan vebanın geldiği söylenmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere veba öncelikle Anadolu içlerinde kırsal alanda çıkmakta ve sonra şehirlere (İzmir ve Manisa) ulaşmaktadır (Tablo 10) (Panzac, 2011: 59).

Tablo 10. İzmir ve Manisa Çevresinde Veba Olayları (1709-1836)

Tarih	Vebanın görüldüğü yerler
1709	İzmir ve Manisa'da
1729	Mayıs'ta Manisa'da, Haziran'da İzmir'de
26 Mayıs 1754	Manisa, Kırkağaç ve diğer köylerde
11 Haziran 1754	İzmir'de
1765	Manisa'da veba çıkar, ancak üç ay sonra İzmir'de
1812	Veba Nisanda İzmir'de; Manisa, Aydın'da veba görülür sonra 21 Mayıs'tan itibaren İzmir'de
1835	Mayıs'ta Manisa'da, 1 Haziran'da İzmir'de,
1836	Manisa'dan İzmir'e veba gelir

Kaynak: Panzac, 2011:59-60.

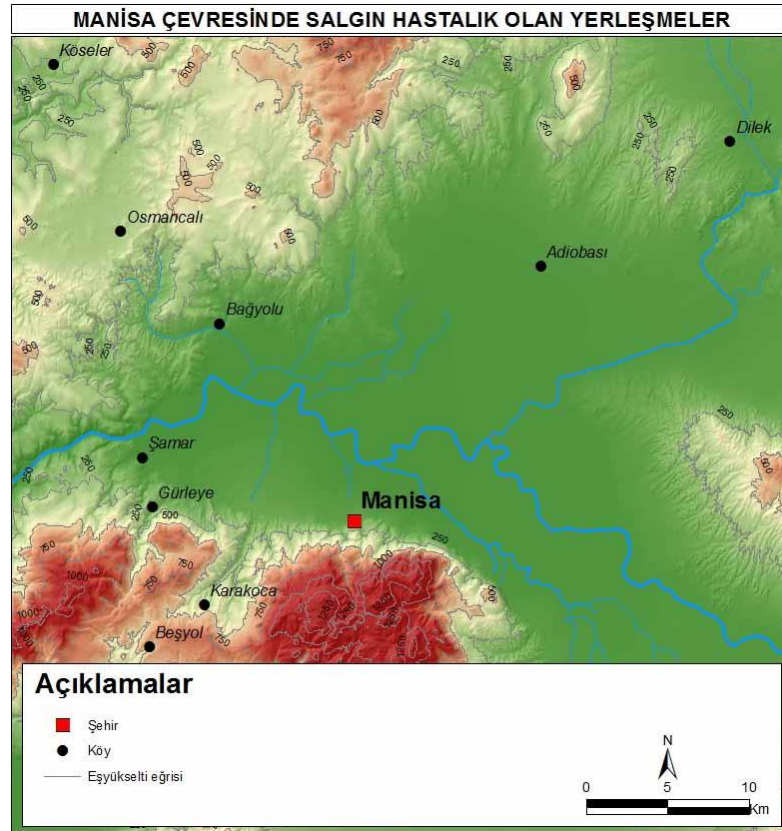
İngiliz gezgin Chandler'in diğer şehirlere ulaşmadan önce vebanın üç ay boyunca İzmir'de hüküm sürdüğünü kesin olarak belirttiği 1765 dışında diğer vakaların hepsi vebanın iç kısımdan geldiğini göstermektedir. Hastalığı bu şekilde kapanın yalnız İzmir olmadığını belirtmek gerekiyor; İzmir'e komşu limanlar, Edremit, Çeşme, Kuşadası da hastalığı iç kısımlardan kapmışlardır. Manisa'dan başka, İzmir ve kıyılardan önce veba olduğu bildirilen diğer bazı iç kısım şehir ve kasabaları arasında Balıkesir, Kırkağaç, Alaşehir, Ödemiş, Kasaba, Bergama, Aydın en sık rastlanan isimlerdir. Vebanın çoğunlukla bu bölgenin pek çok noktasında aynı anda görülmesi ve özellikle de önce kıyıdan uzakta ortaya çıkması, geçici veba odağının yerel tarla veya yabani kemirgenlere dayandığı hipotezini düşündürmektedir (Panzac, 2011: 60-61).

Dönemin tabiri taun, yani vebadan kaynaklanan sıkıntılar bazen çok ciddi problemlere sebep oluyor, köylerin tamamen terk edilmesine yol açabiliyordu. Sadece ele alınan sahalarda değil, Anadolu ve diğer tüm Osmanlı topraklarında da aynı sıkıntılar yaşıyordu. Mesela Manisa'da taunun etkili olduğu zamanlar olmuş ve yörede "ölet" adı verilerek, bu ismin günümüze kadar halkın hafızasında yer almasını sağlamıştır. Yapılan arazi araştırmaları neticesinde sözlü tarih yöntemiyle bu konuya ilişkin önemli bulgu ve bilgilere ulaşılmıştır. Köylerin yer değiştirmesine ve bazı köylerin haritadan silinmesine kaybolmasına neden olan bu süreç, Manisa çevresinde oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da veba hastalığının en fazla görüldüğü ve etkili olduğu yerlerden birinin de Manisa olduğunu rahatlıkla söylenilebilir. Gerçekten de D. Panzac tarafından verilen bilgileri doğrularcasına, bu hastalığın Manisa'da yaygın olduğunu öğrendiğimiz gibi, belki de bu yüzden hem belgelere daha fazla yansındığını, hem de yakın dönemde de görüldüğü için halkın hafızasında daha fazla yaşadığını yaptığımız araştırmalarda tespit etmiş bulunmaktayız. Arazi araştırması sırasında Adilobası, Yunddağı Köseler, Gürleye, Şamar, Bağyolu, Osmançalı, Dilek, Beşyol ve Karakoca köyleri vebaya ilişkin bilgilerin elede edildiği yerleşmeler durumundadır. Hatta bu köylerde gerçekleştirilen görüşmeler sırasında veba (yöresel tabirle ölet) nedeniyle köylerin yer değiştirdiği ve toplulaştığı bilgisine de ulaşılmıştır. Benzer şekilde Manisa çevresinde sıtma ova kesimindeki iskanlı olumsuz etkilenmiş ve köylerin yer değiştirmesine neden olmuştur.

Manisa’da veba ve benzeri rahatsızlıkların özellikle Yunt Dağı çevresindeki yerleşmelerde görülmesi oldukça anlamlıdır. Zira yapılan araştırmalarda da belirtilen vebanın çıkış kaynağının kırsal olduğu tezini doğrular niteliktedir. Yunt Dağı ve çevresinde insanların ana ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Dolayısı ile konar-göçer gruplar ve hayvansal üretime endekli insanların yaşadığı mekânlarda vebanın görülmesi anlamlı bir örüntü ortaya koymaktadır. Nitekim Ahmed Refik tarafından yayınlanan H. 978 (M.1570-1) tarihli bir belgeden, vebanın Yörük taifesi arasında etkili olduğunu öğrenmekteyiz. “... Yörük taifesi taun olmağla ekseri fevt olub eşküncü yamaklarından cüzi kimesne kalub haymanaları dahi vefa eylemeyüb ...” (Refik [Altınay], 1989: 13). Görüldüğü üzere vebanın kırsal alanda hem yerleşik topluluklarda hem de yarı yerleşik konar-göçer topluluklar üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Vebanın kırsal alanda çıktığı ve şehirlere taşındığı yönündeki tezi teyit eder niteliktedir (Harita 22).

Harita 22. Manisa Çevresinde Salgın Hastalık Olan Bazı Yerleşmeler

Yapılan araştırmalara ve arazide tespit edebildiğimiz bilgi ve bulgulara göre kaynağının genellikle kırsal alan olduğu düşünülen veba salgınının şehirlere

ulaşmasına bağlı olarak şehirde yaşayan insanların güvenli olduğunu düşündüğü mekâna göç ettiği görülmektedir. Nitekim Manisa’da taun olması sebebiyle kaçıp Emlak nahiyesi Dere karyesine sığınan iki kişi sicillere yansımıştır. Aslında bu sicil kaydının muhtevası eşkıyalıkla ilgilidir ancak Manisa’dan göç eden kişiler davaya konu olunca, veba olayını da katip burada zikretmiştir (10 Şaban 1031/ 20 Haziran 1622) (MŞS 48, 74/2). Uluçay, tarafından yayımlanan Manisa Şer’iye Sicillerinden 1606 tarihli bir belgede “... Aydın ve Saruhan ve Menteşe sancaklarında bu sene-i mübarekede ... vilayetimize veba müstevli olmağla nice kimesneler vefat eyleyüb...” denilerek sahadaki durum ortaya konulmuştur (Uluçay, 1944: 194-197).

Yukarıda verilen iki veba bilgisi vergi talebi ve asayiş bozukluğu neticesinde belgelere yansımıştır. Söz konusu bu ve benzeri durumlar mahkemeye taşındıkça veba ve taun olayı kırıntılar halinde de olsa belgelere yansımıştır. Gerek asayiş bozukluğu ve gerekse ahalinin mali gücünün talep edilen vergileri ödemeyecek durumda olmasının bir gerekçesi olarak zikredilen veba, ilgili bölgeden sanki hiç eksik olmamış fikrini uyandırmaktadır (Uluçay, 1944: 225-226).

Bu dönemde başta veba olmak üzere, zamanın tıbbının yetersiz kaldığı benzeri diğer hastalıklar için, artık insanlar dini açıdan yaklaşarak dualar ile veya ulu kişi ve şeyhlerden medet umarak çözüm arayışına giriyorlardı. Böyle bir örneği Evliya Çelebi (1997: 27) Simav şehrinin ziyaretgahlarını anlatırken aynen şu şekilde vermektedir:

“...Cavlı mahallesine karib ziyaretgah-ı azim eş-Şeyh Hazret-i Zekeriyâ Efendi, ...zamân-ı hayâtlarında du‘â edüp "Bu Simav şehrine tâ‘ûn ve hummâ marazı girmesin" [deyü] buyurmuşlar. Müddet-i hayâtlarında bu şehir içre yüz elli sene tâ‘ûn girmemiş. Bu du‘â’i yigirmi beş seneye bâliğ iken edüp du‘âları hedef-i icâbetde vâki‘ olup kâmil yüz yigirmi beş sene bu şehir-i Simav'a hummâ ve tâ‘ûn girmemiştir”.

Konya çevresinde, Manisa’ya nispetle daha az salgın hastalık vakıasına rastlanmaktadır. Arşiv, arazi ve literatür çalışmaları neticesinde sadece üç kayıt bölgede veba sıtma varlığına dair bilgi içermektedir. Konya sicillerine veba olayının 21 Kasım 1631 yılı itibariyle yansıdığı görülür. Söz konusu kayda göre Esbkeşan cemaatinin bulunduğu Kapan isimli köyde 32 nefer mevcutken veba salgını nedeniyle çoğu vefat etmiş ve köyde sadece beş nefer kalmıştır. Geriye kalan beş nefer avarız vergisinin düşürülmesini talep etmişlerdir (Uzun, 2008: 193-194).

İzmir'deki Fransız konsolosuna göre, hastalık 1831'de Karaman eyaletinin içlerinde ortalığı kasıp kavurur ve batıya doğru Rodos adasının karşısındaki Makri körfezine ve Antalya'ya ulaşır. 1836'da Karaman'ın iç kısımlarında, Konya'nın kuzeyinde Ilgın'a doğru ve Beyşehir gölünün kuzeyinde veba vardır. Ertesi yıl Konya ve Karaman'da aynı şekilde veba hüküm sürer (Panzac. 2011: 56).

Arazi araştırması sırasında Konya Göçü köyünden alınan bilgiye göre, bu köyün ahalisi geçmişte Güvercinlik mevkiinde iskan olunmuşken, bu noktanın rüzgar almaması, sıcak olması dolayısıyla -detaylarını bilmediğimiz- bir hastalık olmasına bağlı olarak, 4 km. kadar batıdaki şimdiki Göçü köyünün olduğu noktaya taşınmışlardır (Ahmet Küçük'ten alınan sözlü bilgi).

Doğal afetler; deprem sel/taşkın, kuraklık, çekirge istilası, kıtlık vb. araştırma alanlarımız özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Manisa çevresinde deprem, sel/taşkın, çekirge istilası, kuraklık ve kıtlık gibi afetlerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle sahada deprem, sel ve taşkın olaylarının oldukça etkili olduğunu gerek tarihi kayıtlar ve gerekse sözlü tarih yöntemi ile halktan aldığımız bilgiler göstermektedir. Konya çevresi için özellikle kuraklığın aşırı yağışlar sırasında yer yer sel/taşkın ve suğla oluşumları (yerleşim alanlarını ve tarım alanlarını su basması, sivrisineğe bağlı olarak sıtma) sebebiyle afetlerin yaşandığı görülmektedir. Deprem açısından oldukça sakin olduğu anlaşılan sahada su problemi ve buna bağlı ortaya çıkan kuraklık insanları olumsuz etkilemiştir. Ayrıca suğlalar; halk, timarlı sipahi ve suğla voyvodaları arasında anlaşmazlıklara konu olmuştur.

Veba ve sıtma başta olmak üzere salgın hastalıklar tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi özellikle Manisa çevresinde de eksik olmamış gibidir. Zira farklı zamanlarda ve farklı kaynaklardan elde edilen bilgi ve bulgulara göre salgın hastalıklar, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin kırsal ve şehirsal alanlarda insanların karşılaştığı en önemli problemler arasındadır. Ova tabanında sıtma, dağlık alanlarda özellikle Yunt Dağı ve Spil (Manisa) Dağı çevresinde veba (taun) arazi araştırması esnasında yaygın olarak görülen salgın hastalıklar durumundadır. Konya'da ise daha az şekilde salgın hastalık ve vebanın etkili olduğu görülmektedir.

Tüm bu durumlar (ve belki elimizde belge bulunmadığında ya da bir şekilde) ulaşamadığımız doğal afet sebepleriyle tarihi süreçte iskanda bir takım olumsuzluklar

yaşamıştır. Günümüze göre oldukça kırılgan koşullarda üretim yaparak hayatlarını devam ettirmeye çalışan insanlar, zincirleme olarak devam eden afetlere direnme şansları elbette günümüze nazaran oldukça zayıftı. İşte söz konusu bu durumlar halkı yerinden yurdundan istemese de bir umut peşinde sürüklenmeye, başka yerleşmelere, bazen kırsal alana, bazen şehirlere göç etmelerine ve yerleşmelerin terk edilerek süreç içerisinde kaybolmasına neden olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yaşanan bu durumların birer nişanesi; atıl bir köprü, ovanın ortasında bir cami minaresi ve bazen de eski ev temelleri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bir kısmı da hiç şüphesiz geçen zamanda arkada hiçbir kanıt bırakmadan tamamen silinerek kaybolmuş gitmişlerdir.

1.3.2. Eşkîyalık Faaliyetleri

Araştırmamıza konu olan dönemde başta suhte, Celali isyanları olmak üzere eşkıyalık faaliyetlerinin şiddeti ve yaygınlığı bazı dönemlerde azalsa bazı dönemlerde artsa da hiç eksik olmamış gibidir. Başboş, işsiz güçsüz kimselerin dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarının da tesir ve teşvikiyle zaman zaman işin kolay tarafını seçmek suretiyle halka zulmederek, onların canına ve malına kast ettiği anlaşılmaktadır. İşte tüm eşkıyalık faaliyetleri siyasi, sosyal ve ekonomik hayata tesir ettiği gibi iskanda da önemli tahribata neden olmuştur. Araştırma mekânlarındaki duruma ve yerleşmelerin kaybolması üzerine etkilerine geçmeden önce suhte, Celali ve eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili temel bilgilerin verilmesi faydalı olacaktır.

Eşkîya kelimesi sözlükte “bedbaht, talihsiz; günahkar, asi” gibi anlamlara gelen şakî kelimesinin çoğuludur. Türkçe’de sözlük anlamından farklı olarak “yol kesen” anlamına gelen “katıu’t-tarik” (kuttau’t-tarik), “haydut, harami” manasına gelen muharib kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Bardakoğlu, 1995: 463; Gümüşçü vd., 2016: 314). İslam tarihinde “yol kesen” anlamında “harrabe” veya “kuttau’t-tarik” tabirleri yaygın bir şekilde kullanılırken, Osmanlılarda ikinci isimlendirmeye rastlanmakla birlikte halkın canına ve malına zarar veren faaliyetlerde bulunan kişilere çoğunlukla “şaki” ve bunun çoğulu olan “eşkîya” denilmiştir. Osmanlı kaynaklarında ayrıca “Celali, eşirra, harami, haramzade, türedi, haydut (hayduk), uğru” kelimelerinin de eşkıyalık karşılığı olarak kullanılan isimler arasında olduğu görülür (İlgürel, 1995: 467).

Tarihi süreçte insanlık tarihi kadar eski olan zor kullanarak bireylerin mallarını gasp etme, hayatlarına son verme, onları maddi ve manevi birtakım zarara uğratma ve bu işleri özel bir teşkilat dahilinde gerçekleştirme eğilimi özellikle siyasi, sosyal ve ekonomik şartların bozuk olduğu zaman ve mekânlarda oldukça sık rastlanan bir durumdur (İlgürel, 1995: 466; Gümüşçü vd., 2016: 315). Nitekim Marksist tarihçi Hobsbawm eşkıyalığı, varlığı gereği toplumsal düzene karşı bir kafa tutuş olarak tanımladıktan sonra şöyle devam eder (Hobsbawm, 2011: 8-9; Gümüşçü vd., 2016: 251):

“Kanun ve merkezi otoritenin kolunun uzanamadığı dağlar ve ormanlarda şiddete başvurarak silahlı olarak yaşayan erkekler, kendi iradelerini kurbanlarına zora

başvurarak, mal ve paralarını soyarak ya da başka yollarla dayatırlar. Eşkîyalar bu yolla, iktidarı ellerinde tutanlar ya da iktidar üzerine hak iddia edenlere, aynı zamanda hukukun işleyişinin ve kaynak dağıtımının denetimini ellerinde bulunduranlara meydan okuyarak ekonomik, toplumsal ve siyasi düzene kafa tutarlar.”

Eşkîyalık genel manada silah veya başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzenini ve güvenliği ihlal etme fiili ve suçu olarak da ifade edilebilir (Öz, 2010a: 227-228). Eşkîyalık, içinde birkaç suçu birden barındırabilen karma bir eylem olması nedeniyle bunlardan birinin işlenmiş olması ilgili kişinin eşkıya olarak tanımlanmasında yeterlidir (Bardakoğlu, 1995: 464-465). Osmanlı Devleti’nde sıradan eşkıyalık ile devlet görevlilerinin zulüm ve isyanları arasında fark olmasına rağmen devlet bunların tamamını zulüm, teaddi, şekavet kelimeleri ile kavramsallaştırmıştır (Öz, 2010a: 233).

Osmanlı topraklarında gerçekleşen isyan ve eşkıyalık faaliyetleri ayrı bir devlet kurmak ya da hükümeti devirmek için yapılmamış olup bu tür hareketlere girişenlerin temel hedefi devletin imtiyazlı yapısına dahil olmaktır. Eşkîyalar, eski köylüler, topraksız işçiler, talebeler, ücretli askerler, başıboş kişiler gibi farklı ve değişik kimliklere sahip olmuşlardır. Sosyal yapıyı değiştirmeye yönelmemiş oldukları gibi ilan ettikleri bir düşmanları ve bir ideolojileri de yoktur (Acun, 2002a: 698).

Zaman zaman yoğunluğu artan ve azalan eşkıyalık faaliyetlerine karşı Osmanlı toplumunun özellikle kırsal alanda yaşayan insanların direnme gücünden söz etmek pek mümkün değildir. Özellikle ateşli silahların eşkıya grupları arasında yaygınlaşması bu durumu iyice körükleyen bir durum olmuştur. Osmanlıda ateşli silahlar Düzmece Mustafa olayında (1421), Selanik’in fethinde (1430) kullanılmış olmasına rağmen yoğun bir şekilde kullanılması 1444 Varna Savaşı’ndadır.²⁹ XVI. yüzyıldan itibaren tüfeğin devlet tarafından imal edilmesi ile kullanımı artmış ancak patlak veren isyan hareketleri neticesinde tüfekler asi grupların eline geçmişti. Özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da tüfek iyice yaygınlaşmış ve devlet

---

²⁹ Varna Muharebesi’ni kazanan Osmanlılar Haçlıların cenk arabalarını ve silahlarını ele geçirmişlerdir. Gabor Agoston, 2017. *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yay. Haz. Kahraman Şahkul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 20-21.

fermanlar çıkarmak suretiyle tedbirler almış, tüfek teftişleri gerçekleştirmiştir (İlgürel, 1979: 301-305).

Anadolu sathında genellikle meşru bir görev ile ortaya çıkan grupların süreç içerisinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin zorlaması belki de bahse konu grupların kolay olanı tercih ederek eşkıyalığa yeltenmesi oldukça yaygın bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda sırasıyla, Suhte İsyancıları, Celali İsyancıları, çeşitli eşkıyalık faaliyetleri, ehl-i örfün zulümleri ele alınarak bu tür olayların yerleşmelerin kaybolmasına etkisine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Suhte İsyancıları

XVI. yüzyılda toplu halde hareket etmek suretiyle ülke genelinde eşkıyalık faaliyetleriyle karşımıza çıkan ilk zümre suhtelerdir. Farsça'da “yanmış, tutuşmuş” manalarına gelen “suhte” kelimesi, Osmanlı Devleti'nde medrese öğrencileri için ilim tahsiline olan arzu ve isteklerine izafeten kullanılmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı medreselerinde tedrici bozulmalar meydana gelmiştir. Dönemin şartları içinde durumundan memnun olmayan ve işsiz kalan medrese talebeleri çeşitli sayılarda gruplar halinde hareket eden ve halka zulmeden çeteler meydana getirmiştir. “Suhte şekaveti” de denilen bu gayri kanuni hareket Celali isyanlarının da etkisiyle XVI. yüzyılın sonu dek sürmüştür (Alkan, 2009: 342-343; Gümüşçü vd., 2016: 283). M. Akdağ suhte isyanlarının Kanuni'nin şehzadeleri arasındaki mücadelenin ardından başladığını 1559 yılında ağız birliği yapmışçasına tüm suhtelerin isyan ettiğini belirtir. Suhte faaliyetlerinin 1575-1587 yılları arasında zirve noktaya ulaştığını, 1584 yılında yapılan suhte teftiş ve takibatının ardından 1587-1597 arasında gücünü kaybettiği görüşünü ifade etmektedir (Akdağ, 1999: 163-353).

Bilindiği üzere eşkıyalığın eskiden beri görülen arka planında yatan asıl sebep yoksulluktur (Gümüşçü vd., 2016: 280). Osmanlı ülkesi genelinde hakim olan siyasi, sosyal ve ekonomik olumsuzluklar neticesinde kırsal alanda yaşayan gençler çiftlerini bozup göç etmeye başlamışlardır (Akdağ, 1999: 153). Böylece XVI. yüzyılın ortalarından itibaren şehirlerdeki nüfusa gittikçe artan bir oranda yeni sosyal gruplar eklenmeye başlamıştır. Bu yeni sosyal grupların başında da yerli imalat

ve sanayi kollarında çalışmak amacıyla şehirlere gelenler ile sayıları hızlı bir şekilde artan medrese öğrencileri bulunuyordu. Medreselerde okumak ya da okumak bahanesiyle karnını doyurmak üzere akın eden öğrenci kitlelerin ortaya çıkardığı talebin karşılanamaması birtakım sıkıntılara neden olmuştur (Koç, 2013: 148-149).

Osmanlı ülkesi kasaba ve köylerinde yaşayan, geçim sıkıntısı çeken aileler çocuklarını medreseye göndermeyi onların gelecekları için bir çıkış noktası olarak görmüşlerdir. Bu tür bir tercihi açık bir şekilde dönemin tahrir defterlerinde rahatlıkla görmek mümkündür. Zira XVI. yüzyılın son çeyreğine ait defterlerde gerek şehir ve gerekse kırsal alana ait “muhassıl” kaydında ciddi artış³⁰ yaşanmıştır. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren “vergi toplayan” anlamını taşıyan bu kelime XV. ve XVI. yüzyıl kaynaklarında “ilim tahsil eden” kişiler için kullanılıyordu (Koç, 2013: 151-153). Medreselerde bu denli öğrenci yığılmasının nedenlerinden birisi XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok geniş topraklar kazanılmış olmasından dolayı medrese bitirenlere kadılık, naiplik, müderrislik, imamlık vb. vazife kapılarının ardına kadar açılmış bulunması idi (Akdağ, 1999: 154; Cezar, 2013: 141).

Ortaya çıkan huzursuzluk ve kaos ortamından yararlanan bazı medrese öğrencileri, medreseli olmanın verdiği dayanışma ruhu ile 10’ar, 20’şer kişiden oluşan gruplar halinde şehirlerde ve kırsal alanlarda baskınlar düzenleyerek her türlü ahlaksızlığı sergilemekten geri durmayarak halkı haraca bağlamışlardır. Zaman zaman müderris, kadı gibi makam sahibi kişiler suhte isyanlarını gizli ve açıktan desteklemişlerdir. Suhtelerin yer yer Celali bölüklerine de katıldığı bilinmektedir. Nitekim Sinop kadısının bildirdiğine göre suhte ya da suhte suretindeki kişiler yüz elli ve daha fazla sayıda bir olup silahlarla köy köy gezerek baskın yapmak suretiyle insanlara zarar vermekteydiler (Koç, 2013: 151-152).

1558-1576 yılları arasındaki Mühimme defterleri kullanılarak hazırlanan suhte isyanlarına ilişkin bir çalışma da (Yılmaz Solak, 2014: X-XI) konu ile ilgili; 1558-1560 arasında 31, 1565 yılında 24, 1567-1568 arasında 25, 1570-1571 yıllarında 15, 1572 ve 1576 yılları arasında ise 10 belge tespit edilmiştir. Şu halde

---

³⁰ Ordu kazasında tahrir defterinde yer alan veriler bu konuda bir fikir verebilmektedir. 1530 yılında kazada hiç muhassıl kaydına rastlanmazken 1547’de 58, 1613’te 82 rakamına ulaştığı görülmektedir. Baheddin Yediyıldız, 1985. *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 70.

1558-1560, 1565, 1567-1568 yıllarında oldukça fazla sayıda suhtelerin karıştığı asayişsizlik olayı olduğu dikkati çekmek ile birlikte peyderpey devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira ilgili çalışmanın son sınırı olan 1576 dahi 10 belgeye suhte eşkıyalığı yansıması bu durumun bir delili durumundadır (Gümüüşü vd., 2016: 282). Yaşanan suhte isyanlarının yoğunluğu ve mekânsal dağılımına ilişkin başka bir çalışmanın sonuçları, söz konusu olayların sıklığı ve yaygınlığı noktasında önemli fikirler vermektedir. 19 Haziran 1559-1 Aralık 1560 tarihleri arasında bir buçuk yıl müddetince Divana gelen ve görüşülen 1665 hükümden 44'ünün doğrudan suhte veya suhte ve levent eşkıyalığı hakkında olduğu görülmektedir. Neredeyse her on günde bir suhte eşkıyalığı ile ilgili bir haberin merkeze geldiği düşünülürse bunun hiç de azımsanmayacak bir değer olduğu anlaşılır. Suhte olaylarının geldiği bölgelere bakıldığında ise özellikle Anadolu'nun batısında (Antalya Bölümü, Ege Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesinin batısı, Marmara Bölgesinin güney ve doğu kesimi) ve Orta Karadeniz Bölümünde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir (Koç, 2013: 156-158).

Suhte isyanlarının şekavetinin önünün alınamadığı durumlarda insanlar kale ve palanka gibi muhafızlı yerlere sığınarak kurtulmaya çalışmışlardır. Nitekim, Evliya Çelebi Silifke'ye dair "*Sultan Ahmed devletinde Celali kıran Kuyucu Murad Paşayı sahipkıran Silifke'de suhtevat eşkıyasını def için ahali-i vilayet masun olmaların murad edinüb bu kal'ayı yeniden inşa edüb...*" şeklinde malumat vermektedir (Cezar, 2013: 148).

6 Ağustos 1565 tarihinde Akcaşehir kadısı III. Murad'ın Manisa'da bulunan lalasının Akköyü'ne üç tane "kafir firkatesi" Deveboynu isimli yere çıkarak halka "gâret" ettiklerini, daha altı tanesinin de o bölgede görüldüğünü, Sayacı ve Hasan adındaki iki öğrenci yönetiminde 70-80 kişilik bir suhte bölüğünün Palat ve Madun kazalarında insanların malına ve canına zarar vererek her türlü ahlaksızlıktan geri durmadıklarını İstanbul'a şikayet etmesi üzerine haklarında gerekenin yapılması yönünde kadıya emir gelmiştir (Akdağ, 1999: 177).

1568 yılından itibaren sancakbeyleri, bütün tımarlı sipahiler ve diğer sancak askerleri deniz seferlerinde ya da kıyı ve adalarda koruyucu olarak bulunduğundan etkili bir güvenlik tedbiri olarak suhte olaylarını ve eşkıyalık hareketlerini ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Söz konusu dönemde Manisa çevresinde bütün köy

ve kasabalarda korkusuz öğrencilerin baskılarına dair şikayetler başkente akmakta idi (Akdağ, 1999: 199).

Suhte isyanların etkisi ve yoğunluğu azalsa da yer yer XVII. ve XVIII. yüzyıla ilişkin arşiv vesikalarında yer almıştır. 1604 yılında Silahdar Ağası Ali Ağa, Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarına mehayif müfettişi olarak gönderilmiş ve Manisa'ya geldiğinde şehrin ileri gelenlerinden, altı bölük çavuşlarından ve suhtelerin kemerbaşlarından bundan sonra suhtelerin silah tüfek ve diğer savaş aletlerini kullanmamaları konusunda söz almıştır (İlgürel, 1979: 308). İzmir çevresinde ortaya çıkan Suhteli Bekir adlı eşkıya, 150 kadar suhtegan eşkıyasıyla 1719 yılında Turgutlu kazasını basmak için Manisa bölgesini soymakta olan Şer Himmet Bölükbaşı ile ittifak yapmıştır. Turgutlu kazasını basıp halkı soyduktan sonra Ayasuluğ ve oradan Nif'e geçmiştir. Suhteli Bekir, Nif çevresinde soygunlar yapan Alaşehirli Sipahioğlu isimli eşkıya ile birleşmiştir. Daha sonra tekrar Şer Himmet ile beraber Manisa ve Turgutlu etrafında şekavetlerini artırarak devam ettirdikleri dönem arşiv vesikalarına yansımıştır (Bayrak, 2015: 131).

Celali İsyancıları

Celali İsyancıları, XVI. yüzyılın son on yılı ve XVII. yüzyılın ilk on yılına karşılık gelen ve Osmanlı devlet düzenine karşı, başlıca resmi devlet görevlileri tarafından yapılan başkaldırılardır (Acun, 2002a: 695; Akdağ, 1999: 14; Cezar, 2013: 150-151).

Celali isimlendirilmesi "Celale mensup" anlamına gelmek üzere XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celal'le ilişkilidir. Başlangıçta Osmanlı yönetiminden memnun olmayan grupların ve Şii eğilimli Türkmen gruplarının Safeviler'in de tahrikiyle devlete karşı isyan bayrağını çekmeleriyle ortaya çıkmış olup XVI. yüzyıl sonlarında ve takip eden XVII. yüzyılda büyük bir sorun olmak üzere farklı nitelik kazanmıştır. İşte Bozoklu Şeyh Celal'in 1519'da mehdilik iddiası ile Tokat civarında isyan etmesinden sonra meydana gelen isyanlar, amacı ve türüne bakılmaksızın halk arasında Celali sıfatıyla anılmaya başlanmıştır. Bu dönemde halk kendisine zulmeden her türlü eşkıyalık hareketini Celali olarak görmüş ve devlet kendisine karşı isyan eden ele başlarını Celali sıfatıyla nitelemiştir (İlgürel, 1993: 252; Gümüüşü vd., 2016: 278).

Celali İsyancıları, XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa’da ve Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişen ve neticede, askeri düzenden toprak idaresine, vergi toplama yöntemlerine varıncaya kadar birçok alanda dönüşüme neden olan olaylarla yakından alakalıdır. Ancak Celali isyanlarının, belirtilen bu olayların yanında, belki bunlardan daha fazla oranda, devlet politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı çağdaş araştırmacılar arasında hakim bir anlayış olduğu görülmektedir (Acun, 2002a: 695). Dönemin kaynaklarında dinsiz ve imansız olarak nitelendirilen isyancılar aslında dini bir motivasyon ile hareket etmiyorlardı ve bu haliyle bu isyanlar dini olmaktan uzaktı (Griswold, 2002: 173-174; Gümüşçü vd., 2016: 278-279).

XV. yüzyılda ülke topraklarının genişlemesi fetihlerin başarılı olması sayesinde devlet sisteminde yer alma imkanının açık olması, tabanda bulunan sıradan reyanın toplumsal skalada yeni statüler için dikey hareketliliğe imkan sağlayacak koşulların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak XVI. yüzyılın başından itibaren kendini göstermekle birlikte yüzyılın yarısına gelindiğinde iyice belirginleşmiş, idari ve askeri sistemin oturmuş, toplumsal skalada statü değiştirmeye imkan tanıyan koşullar sona ermiş ve insan gücüne olan ihtiyaç belirli bir ölçüde doyuma ulaşmıştır. Bu durumda işsiz güçsüz genç nüfusun önünde diğer geçişkenlik kanalı ve dikey hareketlilik alanı olan medrese kapılarında yığılmaktan başka bir çare kalmamıştır. Yine bu süreçte medreselere olan akın da kırsal alanda tarım sektörünün iki temel bileşeni olan resm-i tapu bedelinde ve öküz fiyatlarında görülen artış (Koç, 2012: 139-148) çiftçiliğe devam etmenin önündeki önemli engeller arasında belirtilebilir (Koç, 2005: 235-239).

Sefer zamanlarında orduya çağrılan ancak savaş sonrasında işsiz güçsüz kalmaya devam eden insanlar önce Avusturya ve 1603’ten sonra da İran ile yapılan savaşın iç güvenlikte oluşturduğu zafiyetten yararlanarak Anadolu’da büyük bir kaos ortamının yaşanmasına sebep olmuştur. Osmanlı kırsalında pek çok köyün de boşalmasına neden olan bu durum dönem belgelerinde “Büyük Kaçgunluk” olarak ifade edilmiştir (Öz, 2010a: 232). M. Akdağ Celali isyanlarının 1575-1596 yılları arasında ortaya çıktığını belirttikten sonra 1596-1610 yılları arasını ise Celali Fetretisi olarak niteler (Akdağ, 1999: 283-452; Akdağ, 1958: 67). Celali isyanların doruk noktaya ulaştığı “Büyük Kaçgunluk” adı verilen dönem M. Akdağ’a göre 1603-1607

iken M. İlgürel'e göre 1603-1608'dir (Akdağ, 1999: 455; İlgürel, 1993: 254; Gümüşü vd., 2016: 291-292).

Osmanlı Devleti esnek ve pragmatik bir siyaset anlayışı ile eşkıyalık olaylarının isyana dönüşmesini engellemeye veya Celali İsyanları ile artık büyük çaplı hareketlere dönüşen başkaldırı hareketlerini içinde bulunan zamanın şartlarına göre bazen pazarlık bazen de bastırma yöntemlerini kullanarak ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Öz, 2010a: 226). 1607 yılına gelindiğinde iyice güçlenen Celaliler ile mücadele sürerken diğer taraftan da bu tarih Celalilerin güç kazandığı bir zaman dilimi olmuştur. Görünüşte İran'a ancak gerçekte Anadolu'yu Celaliler'den temizleme maksadıyla sefere çıkan Kuyucu Murat Paşa iki yıl sonunda başarılı olabilmıştır (Acun, 2002a: 702).

Araştırma Alanlarında Celaliler

Yukarıda bahse konu gruplar ilk etapta devlet emrinde orduda, şehir ve kırsal alanda asayiş ve güvenliği tesis etmek üzere görev alırken bir zaman sonra sistemin koruyuculuğundan sıyrılarak sisteme karşı kendi çıkarları peşine düşmek suretiyle kanun dışı yol ve uygulamalara başvurmuşlar, halka zulüm ve teaddi de bulunmuşlardır. Nitekim dönemin arşiv vesikalarında sıklıkla isimleri geçen bu zümreler adalet dairesinin dışına çıkarak bir döneme adeta damgalarını vurmuşlardır. Nitekim Celali isyanlarının baş gösterdiği Anadolu sathında yaşayan halkının karşı karşıya kaldığı durum anonim bir eserde şöyle dile getirilmektedir (İlgürel, 1979: 309):

“... memleketler harab ve reaya ve beraya dağlar başında ızdırabda olduğundan gayri niceleri çiftin çubuğun dağıdıp, öküzün satup, at edinüp, saban demirin tüfenge değışüp, öğendere kullanırken gönder kullanmağa başlayup, bilcümle gani ve fakir ve civan ve piri kimi atlu ve kimi sekban olup ata binüp kılıç kuşanup, semt semt kalalar ve palangalar ihdas idüp...”

Anadolu sathında olduğu gibi araştırma alanlarımız olan Manisa ve Konya çevresi de Celalilerden fazlaca zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Manisa çevresi için yapılan çeşitli araştırmalar incelendiğinde bu sahada Kalenderoğlu, Yusuf Paşa, Cenentoğlu, İlyas Paşa, Karhaydar, Katircioğulları, yanında eşkıyalığa karışmış suhteler bölükbaşları ve konar-göçer aşiretler mevcuttur (Uluçay, 1944: 11-96). Konya çevresinde ise 1600-1640 yılları arasında Tavil Ahmed, Tavil Mehmed, Saraczade Ahmed Beğ, Kalenderoğlu Mehmed, Magrav (Mehmed Paşa), Deli İlahi,

Rum Mehmed ve Dereli Halil gibi isimler yer almaktadır. 1640-1675 yılları arasında Konya çevresinde Kara Haydaroğlu Mehmed, Katırcıoğlu Mehmed Bey, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan Paşa, Antepli Musa ve iki kardeşi, şaki Osman, Kurd Ali, Hacı Mahmud ve Mutafoğlu Mustafa çeşitli eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur (Gümüşçü vd., 2016: 293; Soyucak. 1997: 48-117).

Manisa çevresinde XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan isyan hareketleri ciddi huzursuzluklara yol açmıştır. Celali Kalenderoğlu Mehmed Manisa üzerine hareket etmiş ancak şehre girmeden kendisine yüklü miktarda para verilmesi teklifine razı edilerek şehre girişinin önü alınabilmiştir. 1607 yılında kendisine verilen eşkıya takibatı görevine gitmeyen Aydın muhassılı Yusuf Paşa Manisa şehrinin çevresindeki kasaba ve köyleri ele geçirmiş ve buraların halkı şehre sığınmak zorunda kalmıştır. 1625 yılına gelindiğinde Birgili Cennetoğlu şehre saldırıya geçse de hükümet kuvvetlerince defedilebilmiştir. 1631 yılında Saruhan Sancağı mutasarrıfı olan İbrahim Paşa ile İlyas Paşa arasında yaşanan anlaşmazlık neticesinde İlyas Paşa şehre girerek yağmalarda bulunmuş, çaresiz kalan halk ise korkudan dağlara kaçmak suretiyle kendini korumaya çalışmıştır (Gümüşçü vd., 2016: 294; Emecen, 2003: 578-579).

Manisa çevresinde tahribatta bulunan Yusuf Paşa'nın kapısında Naima'nın verdiği bilgilere 3-4.000 tüfekli ile birkaç bin atlı maiyyeti mevcuttur. Görevinden el çektirildikten sonra Manisa çevresindeki köylerde ve kasabalarda soyguna girişmiş, 1608 Nisan'ında Manisa şehrinin 3-4 kilometre yakınlarına kadar gelerek insanların mallarını ve paralarını gasp etmişlerdir. Yusuf Paşa'nın bu sahada yapmış olduğu zulümlerden dolayı göç başlamıştır. Manisa şer'ine Sicilleri'nde 1606/1607 tarihli bir belgede sancak içinde Celali eşkıyasının zulümlerinden reayanın çoğunun "celâyı evtan eyledikleri" kaydedilmiştir (Uluçay, 1944: 200-208).

III. Murad zamanında tekaliften muaf hale gelen Manisa şehrinin (Emecen, 2003: 580) yöre halkı için bir cazibe merkezi haline geldiği rahatlıkla ifade edilebilir. Celali şefleri Karayazıcı ve Kalenderoğlu zamanlarında Manisa çevresindeki yerleşmelerden göç almış ve insanlar şehre gelip yerleşmişlerdir. Celalilerin ortadan kaldırılmasının ardından köylülerin tekrar kadimi yurtlarına dönmesi talep

edilmesine rağmen şehre göç yoluyla gelen insanlar dönmek istememişler ve şehre yerleşmişlerdir (Uluçay, 1944: 154-155; Gümüşçü vd., 2016: 295).

Manisa çevresine ağır zararlar veren İlyas Paşa'nın faaliyetlerine ilişkin bilgiyi Naima'nın şahitliğinden öğrenmek mümkündür. Şöyle ki İlyas Paşa, 1632/1633 yılında çok sayıda asker ile şehri kuşatmış, Manisa köy ve nahiyelerinde Paşa'nın sarıca ve levent birlikleri mallarını yağmalamaktan öte "karyeleri ihrak ve tahrip ile azim hasâret" etmiştir (Târih-i Na'îmâ, 2007: 808-809; Gümüşçü vd., 2016: 295). Manisa şehrini aldıktan sonra buraya yerleşen İlyas Paşa'nın adamları şehirde ve köylerde soygun ve zulme devam etmişlerdir. Manisa çevresindeki halk ve hatta Bergama ahalisi yapılan zulümden kaçarak Yunt Dağı'na sığınarak aylarca açlık ve sefalet içerisinde kalmışlardır (Uluçay, 1944: 41-47).

Manisa'dan sonra diğer araştırma alanımız olan Konya çevresinde de Celali isyanlarının oldukça etkili olduğu söylenilebilir. Zira, 1584-1587'ye kadar olan zaman zarfında Celali hareketlerinde ağırlık merkezi Orta Anadolu'ya kaymıştır. 1584'ten önce suhte isyanlarının en hızlı zamanlarında Batı Anadolu, Kastamonu, Çorum, Amasya, Alaiye ve Larende çevreleri en önde gelen karışıklık alanları iken Celali gruplarının önem kazanması ile birlikte Konya ile birlikte Ankara, Kırşehir, Niğde ve Kayseri gibi merkezler ön plana çıkmıştır (Gümüşçü vd., 2016: 318).

1591 yılına gelindiğinde Konya'da mültezim iken yanına bir sürü adam toplamak suretiyle fesada başlayan Haydar Çavuş, üzerinde birçok mal-ı miri bulunduğu gerekçesiyle merkeze bildirilmiştir. 74 nolu Mühimme defterinde geçen bir kayda göre Konya çevresinde, Hızır ve Mehmed adındaki iki sefer firarisi, yanlarına topladıkları levent eşkıyaları ile kol geziyorlardı. Varsak aşiretine de baskın yapan bu asiler, çevre yerlerde soygun ve zulüm yapmaya başlamışlardır. 1603 baharına gelindiğinde Deli Hasan'dan ayrılmış tanınmış Çelali şeflerinden biri olan Tavi Mehmet batıdan Konya istikametine hareket etmiştir. Konya, Aksaray, Niğde ve Kayseri'de ciddi tahribatlarda bulunarak sahadaki köylerin önemli ölçüde boşalmasına neden olmuştur (Akdağ, 1999: 330-416).

Konya kazasına bağlı köylerden Yağlıbayat isimli karye ahalisinin çoğu Celali isyanları sırasında zulüm sebebiyle köylerini terk ederek dağılmıştır. Geride kalanlar ise vergi yükü altında ezilmeye başlayınca mevcut durumlarına göre vergi

alınması için İstanbul'a mektup göndererek çare aramışlardır (5 Mayıs 1630) (Uzun, 2008: 194).

1605 senesinin 9 Nisan'ında Konya kadılığına yapılan bir müracaat Celali İsyanlarının o çevrede yapmış olduğu etkiye dair bir fikir verebilecektir (Gümüşçü vd., 2016: 295-296). Şehirde Şeyh Alaman mahallesinde bulunan Zeynül-Arap zaviyesi mütevellisi yanındaki şahitlerle birlikte kadı huzuruna çıkarak "Celali istilas ve kıtlık ve pahalılık..." döneminde vakfiyenin zayi olduğunu söylemektedir (Yüksel, 1998: 49-56). Niçin kaybolduğu açık bir şekilde belirtilmese de Celali döneminde çıkartılan bir yangın veya gasp yoluyla elden çıktığı düşünülebilir. Nitekim Celalilerin yapmış oldukları baskı ve zulümler hatıra getirildiğinde böyle bir durumun dönem için çok sıradan bir vakia olduğu anlaşılabilir.

Celali Faaliyetlerinin İskana Etkisi

Devletin farklı yollar deneyerek önlemeye çalıştığı genelde eşkıyalık faaliyetleri ve özelde Celali isyanları kırsalda yaşayan halka ciddi zararlar vermiştir. Zira köylü bir kişinin eşkıyalığa katılması ya da maruz kaldığı zulümler karşısında göç etmesi çok da kolay bir hadise değildir. Bu konuda Hobsbawm şöyle demektedir (Hobsbawm, 2011: 45; Gümüşçü vd., 2016: 315-316):

"Köylülerin kökleri toprakta ve evlerindedir; ağaçlar ve deniz laleleri gibi hep yerlerinde kalmak zorundadırlar. Bir erkek evlenip de mülkünü edindiğinde oraya bağlı kalır. Tarlaların ekilip mahsulün kaldırılması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Eşi ve çocukları erkeği sabit bir noktada tutar. Çiftçi hayatının sabit döngüsü ancak bir felaket ya da çok ciddi bir karar olan göç gibi şeyler bozabilir, hem göç gerçekleşse bile gidilen yerde hemen bir mülk edinip yine yerleşmek gerekecektir, aksi durumda köylü olarak kalınması mümkün değildir. İşte bu durum eşkıyaların çıkışına ciddi bir sınırlama getirmektedir. Yetişkin bir köylünün bu sebeplerden dolayı eşkıyalığı seçmesi imkansız olmamakla birlikte yine de zor bir hadisedir".

Eşkıyalık ve türevi bütün baskı ve zulümler karşısında köylerde bulunan halkın önünde birkaç seçeneğinden söz edilebilir: İsyan etmek, tarımsal faaliyetlerin artırılması ve göç. İsyan, bu seçenekler arasında en zor olan ihtimaldir. En çok müracaat edilen devlet görevlilerinin ve isyancıların ulaşamayacağı yerlere kaçmak veya konar-göçer yaşama dönmektir. Anadolu köylüsünün tercihi de bu olmuştur. Şehirlere göç, geçici iş imkanları ve medreselere girebilmek ümidi nedeniyle, özellikle genç erkeklere cazip seçenek haline gelmiştir. Köylüler tarım alanlarını genişletmeyi denemişler ancak iyice dayanılmaz olduğu durumlarda konar-göçer

hayata geçmişlerdir. Bu süreç yaşanırken Devlet her şeye rağmen standart vergilerin dışında daha fazla vergi tahsili yapmaya gayret etmiştir (Acun, 2002a: 704).

Osmanlı topraklarında yaşayan köylüler hasatlarını kaldırıp o yılın vergisini ödedikten sonra sıklıkla borç almak zorunda kalıyorlardı. Taşrada Celali ve eşkıyalık faaliyetlerinin yanında bir de devlet görevlilerinin halk üzerinde baskı ve zulmünün artması ile iş iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu şartlar altında köylülerin çiftbozan akçesini ödeyerek çifti çubuğu bırakarak göç etmesi kolay bir çıkış yolu olarak görülüyordu (Barkey, 2011: 147-148). Bunun yanında izini sipahiye ve devlet görevlilerine kaybettirebileceği bir uzaklığa gitmesi kadının ve sancakbeyinin etki alanı dışında idari bir birime geçmesini göze alabiliyor ve bunu başarabiliyorsa çiftbozan akçesini de ödemesine gerek kalmaksızın köyünü terk edip daha iyi hayat koşullarına ulaşma ümidinin ardına takılıp gidebiliyordu.

Koçi Bey (1994: 63-65), Celali İsyanlarının başlangıç tarihine ve yapmış olduğu tahribata eserinde yer vermiştir (Gümüşçü vd., 2016: 298-299): “...Celâli eşkıyası 1004/1595 tarihinde zuhur edüb Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Maraş ve Haleb ve Şam ve Urfa ve Diyarbekir ve Erzurum ve Van ve Musul eyâletlerinde olan kurâ ve kasabatı garet ve yağma edüb nice memleketler harâb ü yebab oldu...”.

Topçular Katibi Celali isyanlarının halk üzerindeki etkilerini şu cümlelerde ifa etmektedir (Topçular Katibi, 2003: 344-345; Gümüşçü vd., 2016: 298):

“...Eyâletlerde Celâli peyda olup memâliklerde adüvv segbânlar zabtında mîr-i miranlar dahl etmezler. ...vilâyet â'yânları terk-i vatan edüp, fukara vü re'âyâ kûhistanlarda hanumanlarından cüda düşüp, avrat u oğlanların birağup, üftân ü hîzân oldular. Çift ü sığır kalmadı...”; “...Anadolu eyâletlerinde Celâli eşkıyaları tuğyân-ı mukarrer. Ahâlî-i vilâyetlerde bir ferd kalmayup, balkan ve kûhistanlarda Celâli havfindan tavattun edüp, kura ve şehristanlar viran kalur. Ekser re'âyâ feryâd ile Asitane'ye gelürler. Vilâyet-i Anadolu'da sakin olan kapu kulları, Celâli havfindan karyelerde meskenler için palankalar icad etmeğın, tûfengli segbânlar ile ehl ü iyâllerin hıfz eddürürlerdü...”

Ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin eserinde Celali İsyanlarına ilişkin bilgilere rastlanmaktadır: “...Seksen bin asker ile Gürci Nebi nam şakî isyân edüp eli vilâyeti ta Üsküdar'a gelince garet edüp zulm ederek...” “... Kara Yazıcı ve Said Arab ve Kalenderoğlu ve Cennetoğlu ve Deli Hasan ve Kalacak nam Celâliler Anadolu diyarların harâb u yebab etdüklerinde...” vb. anlatımlarla Celali faaliyetlerine dair bilgiler aktarmıştır (Evliya Çelebi, 1997: C. 1, s. 130, 132; C. 2, s. 236, 244, 248; C.

3, s. 46; Gümüşçü vd., 2016: 299-300). Bunun dışında Evliya Çelebi, Celali şefleri Karayazıcı, Kalenderoğlu, Deli Hasan ve Cennetoğlu adlı kişilerin Bursa şehrine saldırma endişesi neticesinde aşağı kalenin bina edildiğini ifade etmektedir. Ankara şehrine dair malumat verirken ise Celali korkusundan şehir çevresine bir kat daha sur yapıldığına yer verir (Sönmez, 2012: 88). Yine seyahatname de Celali korkusundan Aydın kalesinin tamir edildiği ve şiran çevresinde Dirmiri isimli bir kalenin yapıldığı belirtilmiştir (Evliya Çelebi, 1997: C. 9, s. 77-78, C. 2, s. 100).

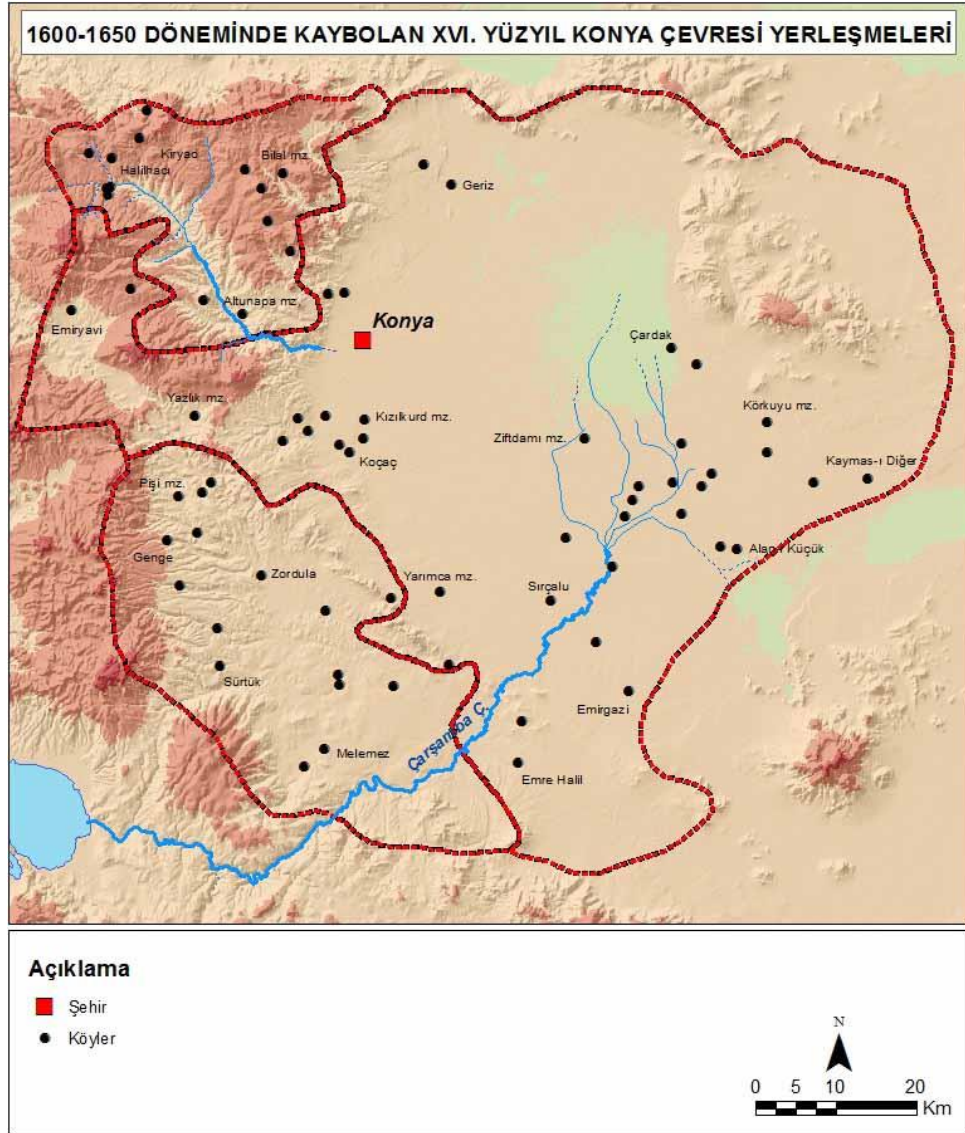
Eşkıyalık ve Celali isyanları karşısında halkın can ve mal emniyetini sağlayamayan devlet, adaletnameler çıkartarak reayayı korumaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır (İlgürel, 1979: 315). Halkın, devletin bu zalimlere müdahale etmesi noktasındaki tek kartı yaşadıkları mekânları terk etmek olduğu görölmektedir. Aslında böylesi bir kartın ortaya konuluyor olması zulümden kurtulurlarsa üretimi sürdürölerek vergilerini vermeye devam edecekleri anlamını taşıyordu. Zira ilk zulme maruz kaldığında durumu devlete bildirilmeksizin yerini terk etmemiş hatta devlete iletilmesine rağmen arzu edilen iş ve işlemlerin gerçekteşmemiş olması gibi durumlara karşın ısrarla yerlerini terk etmeme gayreti içinde oldukları da ayrıca üzerinde düşünölmesi gereken bir husustur. Zira o günün şartlarında göç etmek, yeni bir yurt tutmak ve gittikleri yerlerde ekonomik manada geçimlerini nasıl temin edecekleri hususu gözlerinde büyüyor olmalıdır ki bu konuda haksız da sayılmazlar.

Yaşadıkları yerleri terk etmek ve göç ederek sıfırdan bir hayat kurmanın tüm zorluklarına rağmen M. Akdağ'ın arşiv vesikalarından hareketle ortaya koyduğu bilgilere göre (Akdağ, 1999: 497) kırsalda yaşayan insanların 2/3 göç etmiştir. Kırsalda durum tespiti için köyleri gezen devlet yetkililerinin iskan merkezlerinde bir kişi dahi bulamadığı ve köyün ahali tarafından toptan terk edildiği durumlar ile karşılaşılmıştır (Gümüşçü vd., 2016: 309).

Araştırma alanlarımıza dönölüğünde Celali isyanlarına bağlı olarak 1600-1650 arasında kaybolan yerleşmeler arasında sıkı bir irtibat olmalıdır. Bu zaman diliminde Konya çevresinde 63, Manisa'da ise 25 köy kaybolmuştur. şu halde tüm kayıplar içerisinde 1600-1650 yılları arasındaki zamanı kapsayan ve tarafımızca 1. Kayıp Dönemi olarak belirlenen devirde, yerleşmelerin kaybolma oranı Konya'da

%43, Manisa'da %18'dir. Özellikle bu dönemde yaşananların etkisiyle en fazla kayıp oranı Konya çevresinde iken Manisa çevresi bu bakımdan ikinci sırada yer almaktadır. Köye bağlı yerleşmeler açısından konu değerlendirildiğinde Konya çevresinde 103 (%79) mezraa kaybı ile hem sayı hem de oran bakımından ilk sırayı 1. Dönem'in aldığı görülmektedir. Bu dönemde Manisa çevresinde ise 10 mezraa (%32) ve 7 (%78) çiftlik kaybolmuştur. Bu haliyle köye bağlı yerleşmelerden çiftlikler en fazla 1. Dönemde kaybolmuşken, mezraaların ise en fazla kayba uğradığı ikinci zaman dilimi olduğu dikkati çeker (Harita 23).

Harita 23. Celali İsyanları Döneminde Konya Çevresinde Kaybolan Yerleşmeler

Konya çevresinde bulunan kalabalık Atçeken köylerinin de Celali ve eşkıyalık olaylarından ciddi şekilde etkilendiği gözlemlenir. Nitekim 1591 yılında

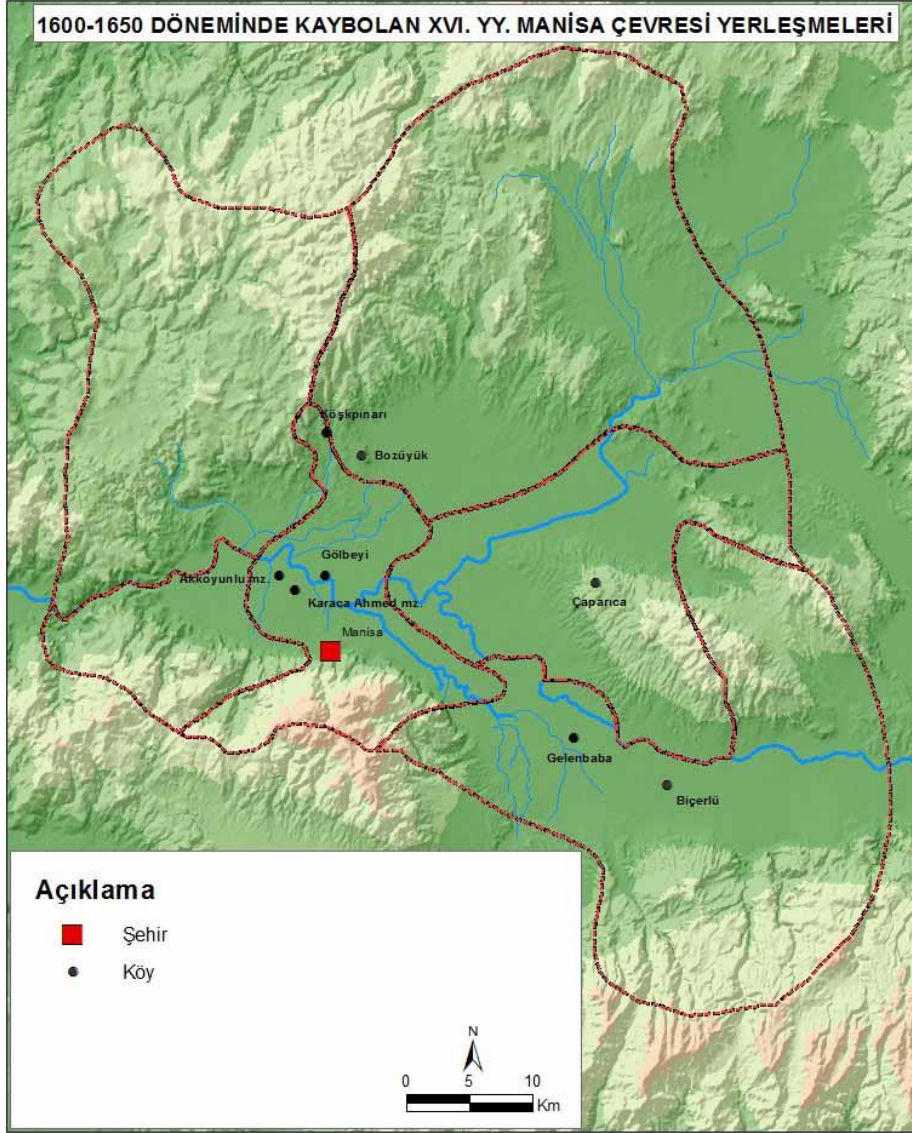
gerçekleştirilen sayımlarda 481 köy varken 1642 sayımında bu değer 133'e düşmüştür (Karadeniz, 1995: 167). Geçen zaman diliminde Atçeken köylerinin %72'si kaybolmuştur. Hal böyle olunca Atçeken köylerinin de bu süreçten ciddi zararlar görerek çıktığı anlaşılmaktadır.

En fazla yerleşmenin ortadan kalktığı 1. Dönem'de (1600-1650) yerleşmelerin kaybolduğu jeomorfolojik birimlere dağılışına bakıldığında Konya'da özellikle Sahra nahiyesine karşılık gelen ova alanlarının ön plana çıktığı görülür. Bu kesimin Celali ve eşkıya faaliyetlerinden fazla etkilenmesinde ulaşımın kolaylığı ve savunma imkanının zorluğu gibi nedenler etkili olmalıdır. Ayrıca Konya Ovası'nda kayıpların bu kadar çok olmasında Küçük Buzul Çağı olarak ifade edilen sürecin de belirleyici olduğu düşünülebilir. Zira bu dönemde ortaya çıkan ekstrem (olağan dışı) durumlar su kaynaklarını, tarımsal faaliyetleri olumsuz etkilenmesiyle yerleşmeler kaybolup gitmişlerdir.

Bu dönemde Manisa çevresinde, erişilebilirliği kolay ve iskan merkezlerinin en çok kurulduğu jeomorfolojik birim olan ovalık sahadaki yerleşmeler olumsuz etkilenmiştir. Celali isyanlarının patlak verdiği süreçte, Manisa çevresinde 25 köy (toplam kayıpların %18'i) kaybolarak en fazla yerleşmenin ortadan kalktığı ikinci dönemi oluşturmuştur. Söz konusu iskan mahalleri Celali ve çeşitli eşkıya gruplarının yağma, talan ve çıkardıkları yangın vb. hadiseler ile ortadan kalkmış olmalıdır (Harita 24). Nitekim 20 Temmuz 1723 tarihli bir kayıta Manisa Ovası'nın eşkıyadan nasıl etkilendiğine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Söz konusu belgeye göre, Manisa Ovası'nda buluna köylerin reayaları 3-5 seneden beri terk-i evtan eyleyerek şehre gelip yerleşmişlerdir. Tarımsal faaliyetler gerçekleştirilemediği için vilayette kıtlığa neden olduğu bildirilmektedir (Uluçay, 1955: 71).

Harita 24. Celali İsyancıları Döneminde Manisa Çevresinde Kaybolan Yerleşmeler

Hem Manisa hem de Konya çevresinde Celali isyanları ve eşkıyalık hareketleri nedeniyle iskanın ağır bir darbe aldığı rahatlıkla ifade edilebilir. Tabii ki bu dönemde (1600-1650) meydana gelen tüm kayıpları sadece eşkıyalık ve Celali baskısı sonucu ortadan kalktığı söylenmezse de kahir ekseriyetinde bu olayların etkisi vardır.

Celali İsyancılarına Maruz Kalanlar Nerelere Gittiler?

Baskı ve zulüm neticesinde yaşadıkları mekânı terk etmek zorunda kalan köylülerin gittiği başlıca yerler M. Akdağ tarafından önem sırasına göre şu şekilde sıralanmıştır: 1) Devlet izniyle uygun yerlere yapılan palankalar ve şehirlerde yer

alan kalelerin içine sığınma, 2) Ulaşımı ve görülmesi zor olan sarp, akarsu vadileri ve ormanlık alanlarda yeni kurulan derme çatma köylere taşınmak ve eski köylerin yerini değiştirme, 3) Sancak dışına göç etme (özellikle doğudaki sınır vilayetlerine), 4) Düzeni bozulan köylü ailelerin genç erkeklerinin levent bölüklerine katılması (Akdağ, 1999: 493; Gümüşçü vd., 2016: 302).

Celali isyanlarının yaşandığı döneme ait belgelere bakıldığında eşkıya grubunun reisinin adı, lakabı, faaliyette bulunduğu sahalara ve gerçekleştirdikleri zulümlere ilişkin bilgilere yer verilirken mazlum köylü ahalinin gittikleri yerler hakkında oldukça az bilgi olduğu söylenilebilir. Bazen şehre, bazen güvenli gördükleri bir köye bazen de dağlık ve ormanlık alanlara halkın sığınması yaygın bir durum olarak değerlendirilebilir. Topçular Katibi'nin eserinde halkın Celali zulmü ve etkileri “...*balkan ve kûh-istânlarda Celâli havfindan tavattun edüp, kurâ ve şehristanlar viran kalur ...*” şeklinde anlatımlara konu olmuştur (Topçular Katibi, 2003: C. 1-2, s. 344-345, 352, 458, 465, 502, 1082.).

EşkİYalar, devlet etkisinin zayıf ve ulaşımın zor olduğu sahalarda yurt tutarlar. Bu tarz yerler askeri birlikleri kolayca hareket edemeyeceği dağlık alanlar ve sınır bölgeleridir (Braudel, 1993: 112; Gümüşçü vd., 2016: 316). Nitekim Manisa çevresinde bulunan Yunt Dağı'nın bir sığınak olduğu arşiv vesikalarından görülebilmektedir. Manisa ve çevresindeki alanlarda Celali korkusundan ve zulmünden kurtulmak isteyen insanlar Yunt Dağı'nı mesken tutmuşlardır. 1631 yılına ait bir buyrultudan anlaşıldığına göre Bergama halkı Celali şefi İlyas Paşa'nın şerrinden ailesini alarak Yunt Dağı'na sığınmışlar, burada da komşu köylerden (Kalemlı, Karesi, Doğanhisarı, Sakallu ve Recepli köylerinden) bazı eşkıyalar insanları rahat bırakmamış ve hayvanlarına el koymuşlardır (Uluçay, 1944: 47).

Köy yerleşmelerinin etrafına kütükler vasıtasıyla çit çevrilmesinden ibaret olan palanka yapımı, bu dönemde müracaat edilen bir savunma tedbiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Balkanlarda da yer yer görülebilen bu yapıların (Eyice. 2001: 234) Celali ve eşkıya gruplarının etkisinden kurtulmak amacıyla Anadolu kırsalında yaşayan insanların da müracaat ettiği bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Topçular Katibi bu hususta “...*Celaliler havflerinden kariyelerde meskenler için palankalar icat etmeğın tüfenkli sekbanlara ehl-ü iyallerini hıfz ettirirlerdi...*” cümlesiyle yer

vermiştir (Akdağ, 1999: 492; Topçular Katibi, 2003: C. 1, s. 492; Gümüşçü vd., 2016: 305). Mühimme Defterlerine de palanka yapımı taleplerin sıklıkla yansıdığı görülmektedir (Demir, 2008: 280; Keleş, 2011: 90-204). Palankalar halk için bir çözüm olsa da zaman zaman eşkıya ve Celali gruplarının ellerine geçmesiyle birlikte ayrı bir problemin kaynağını oluşturuyordu. Bu nedenle hükümet eşkıya eline palankaların geçmesi ve bunların tahribi için sıklıkla emirler göndermek zorunda kalmıştır (Akdağ, 1999: 452; Gümüşçü vd., 2016: 452).

Çeşitli Eşkivalık Faaliyetleri

XVI. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı'nın genişlemesi büyük ölçüde durmuş ve artık mevcut egemenlik sahalarını elde tutma gayreti ve endişesi hakim olmaya başlamıştır. Doğuda ve Batıda uzun süre devam eden savaşlar nedeniyle ortaya çıkan ağır masraflar halkı iyice yoksullaştırmıştır. Ayrıca Anadolu genelinde görülen nüfus artışı diğer önemli bir sıkıntının kaynağını teşkil etmiştir. Uzun savaşlar neticesinde ekonominin iyice kötüleşmesi topraksız ve işsiz genç nüfus eşkıya gruplarına kanalize olmaya başlamıştır (İlgürel, 1995: 467).

XVI. yüzyılda Osmanlı'nın Cermen piyade askeri karşısında başarılı olabilmesi için ateşli silahları kullanabilen asker sayısını artırma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle özellikle Kanuni döneminden itibaren yeniçerilerin sayısı hızla artırılmıştır. Böylece bir yandan yeniçeri ocağı güçlenirken diğer yandan da devşirme usulüne aykırı bir şekilde ocağa Türk soyundan gelenler de alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte nüfus artışına bağlı olarak çiftbozanlık hızla artmış, köylerini terk eden gençlerin oluşturduğu sarıca-sekban (levent) grupları idari ve sosyal sistemi tehdit etmeye başlamışlardır. Kapıkullarını tüfek eğitimi girişimlerinde başarısız olan merkezi yönetime karşı Kanuni'nin oğulları Bayezid ve Selim arasındaki mücadele de ateşli silahlara sahip sarıca-sekbanları kullanmışlardır. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık reaya arasında tüfek kullanımı iyice yaygınlaşmış ve tüfek kullanan kişiler özellikle ümera kapılarında sıkça kullanılmaya başlanmıştır. İşte hükümet böyle bir zaman diliminde Anadolu'daki keskin nişancıları yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri şeklinde teşkilatlandırmak suretiyle savaşlarda kullanmaya başlamış ve bu durum timarlı sipahilerin ihmal edilmesini beraberinde getirmiştir. Başlangıçtaki devletin amacı köy kökenli gençleri

düşük seviyede bir askerileştirmeye tabi tutmak iken bu durum süreç içerisinde taşra eşkıyalığına evrilmiştir (Öz, 2010a: 228-229).

Timar sisteminin çözülmeye başlaması, sipahilerin seferlere katılmayarak kaçak durumda iken eşkıya gruplarına katılması, ayrıca savaş zamanlarında maaş alan ancak savaş sonrasında işsiz duruma düşen eli silahlı sekbanlar ve vergilerini ödeyemeyen konar-göçer aşiretler eşkıya gruplarını meydana getiriyordu (Gümüşçü vd., 2016: 319; İlgürel, 1995: 467). Eşkıyalığın önüne geçmek için zaman zaman (1523, 1528, 1560 ve 1577) ateşli silahların ülke genelinde toplandığı görülmektedir. Araştırma alanlarımız arasında yer alan Konya çevresinde 1723 yılında konar-göçerlerin ellerindeki tüfekler toplanmıştır. Ayrıca Konya kalesinde muhafaza altındayken ele geçirilen elli adet tüfeğin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (Bayrak, 2015: 312-313).

İki yüzyıla yakın devletin resmi askerliğini icra eden miri leventlerin sayıları bir dönem 100.000'e yaklaşmıştır. Merkez ve taşra yönetiminde yapılan bu değişiklikler mali sistemde de birtakım uygulamaları zorunlu kılıyordu. Bu dönemde iltizam sistemi ve avarız vergisinin yıllık bir vergi haline gelmesi reyanın yükünü artırmıştır. Köylü vergi yükü altında sıkıntı yaşarken sarıca ve sekban birliklerinin maaş yetersizliği ve işsizlik gibi bahanelerle eşkıyalığa başvurmaları toplum yaşantısını iyice zora sokmuştur (Öz, 2010a: 230; Gümüşçü vd., 2016: 289).

Görüldüğü üzere oldukça fazla nedenlerle eşkıyalık faaliyetlerine girişen gruplar araştırılan dönemlerde yerleşmelere ciddi zararlar vermiş ve bu durum dönemin arşiv vesikalarına ve yapılan araştırmalara yansımıştır. Konya çevresinde Kanuni'nin oğulları Bayezid ile Selim arasındaki çiftbozanlardan (leventlerden) timarlı sipahilerin bölükler oluşturdukları "yevmli" ordular Konya'da 30 Mayıs 1559'da kanlı bir mücadeleye girişmişler ve bu mücadele Bayezid'in ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır (Akdağ, 1999: 229). Konya'da Nisan 1718 tarihinde şer'îye sicilinde Konya ve çevresinde ortaya çıkan levendat ve eşkıyadan halk köylerinde tarım yapamaz hale geldiklerinden göç ettiği, köylülerin kız ve oğlanlarının bu gruplar tarafından alıkonulduğu bildirilmiştir. Kırsal alandaki köylere yaptıkları kanun dışı hareketler ve köyleri yakmanın dışında şehre gelip kenar mahalleleri ateşe verdiklerine dair bilgiler de yer almaktadır (KŞS 48, 1/2.).

Leventler özellikle kış aylarında köy köy gezerek bu mevsimi geçirdikleri için bu davranışları da ayrı bir zulüm ve şekavet nedeni olmaktadır. 1709 yılı kış aylarında, Katırcıoğlu Mehmet Bölükbaşı elli nefer leventiyle Konya çevresinde köyleri gezip kışlayınca köylerden kurban, konakçı ve bayrak akçesi namıyla on beşer kuruşlarını aldığı ve reayaya zulüm ve teaddi üzere olduğuna dair şikayet edilmiştir (Bayrak, 2015: 113). Eşkîya gruplarının zulümlerine ilişkin müracaatların artması neticesinde devlet Anadolu'nun sağ, sol ve orta kollarında (kutta-i tarik eşkıyasına yönelik) teftiş başlatmış ve sahada bulunan devlet görevlilerini bu konuda ikaz etmiştir (KŞS 45, 285/1).

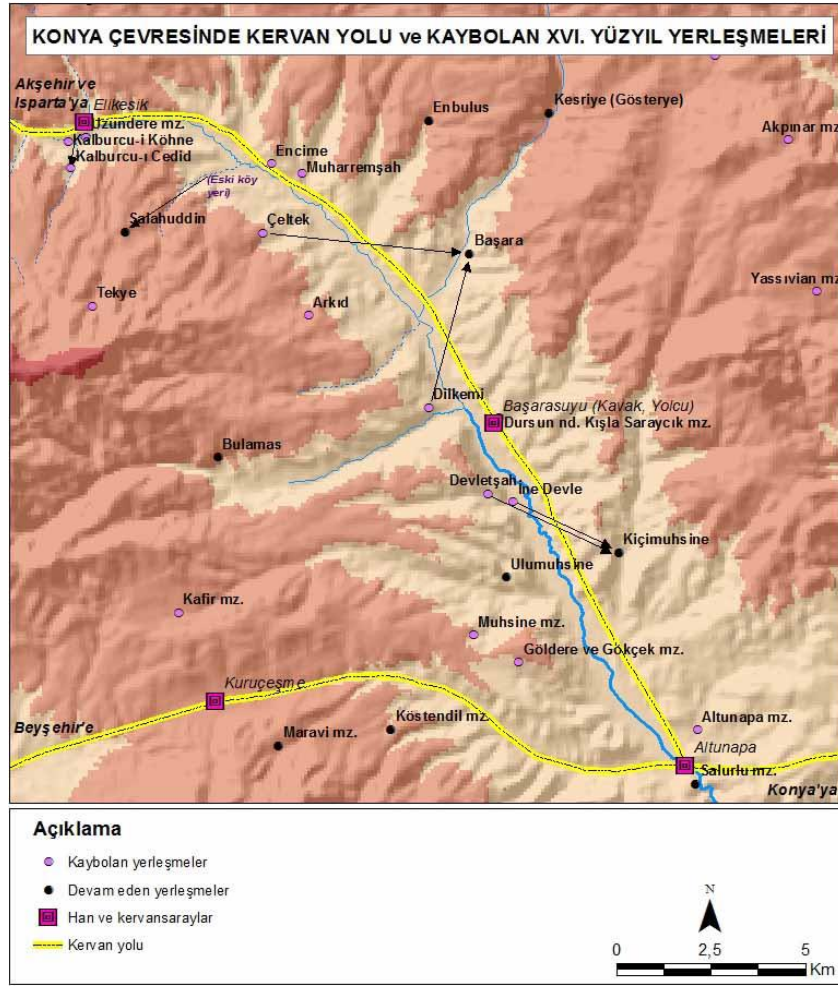
Manisa çevresi de leventlerin eşkıyalıklarının yoğun olarak görüldüğü mekânlardandır. 1719 yılında o çevrede eşkıyalık faaliyetinde bulunan bölükbaşlarından Şer Himmət, Gördesli Ali, Balçovalı İbrahim, Tahtalı Bekir ve Alaşehir'de ortaya çıkan Sipahioğlu'na karşı büyük bir tedip hareketi başlatılmıştır (Uluçay, 1955: 76; Bayrak, 2015: 86). 1721 yılında Manisa çevresinde yeni eşkıya grupları türemiştir. Halkın yoğun şikayetleri üzerine Anadolu Valisi Ali Paşa eşkıya teftişine görevlendirilmiş ve yapılan incelemeler neticesinde birçok eşkıya ortadan kaldırılmışsa da bazıları Aydın tarafına firar etmiştir. Bu dönemde bölgede azılı bir eşkıya olan Cin Halil bölükbaşı 1723 Nisanında İzmir Kadısı Mustafa Efendi'yi öldürmüştür. Saruhan sancağı dahilinde 1733 tarihinde eşkıyadan Tataroğlu, Deli Eyüp oğlu Kara Ali, Demirci kazasından Çoban Ali ve Hacı Hüseyin adlı bölükbaşılar ortaya çıkarak başlarına topladıkları kutta-i tarik eşkıyası ile Demirci ve Gördes kazalarında zulümler gerçekleştirmiştir (Bayrak, 2015: 117-119).

Eşkîyalardan yerleşik halkı korumak adına devlet tarafından palanka yapımı ve silah taşıma izni verilmesi eşkıya baskılarından korunmalarına katkı sağlamıştır. Böylece yerleşik ahali eli kolu bağlı her türlü saldırıya karşı savunmasız bir durumda olmaktan kurtulmuştur. Bu durum özellikle köylü gençlerin eşkıya gruplarına macera için atılmalarının önüne geçmiş olmalıdır. Ama bazı durumlarda elinde silah bulunduran halk devletin başını ağrıtmıştır Zira, macera arayan gençler, silahın verdiği cesaretle ve daha çok kazanmak hırsıyla eşkıya gruplarına katılabiliyordu. Bu durumda devlet halkın elinde olan silahları toplama girişiminde bulunuyordu (Uzun, 2006: 37).

Yol ve Eşkîyalık

Bilindiği üzere yollar ve ana ulaşım güzergahları yerleşmelerin kurulması ve dahi gelişmesinde önemli faktörler arasında yer alan hususlardandır. Ancak Celali ve eşkıyalık faaliyetlerinin kol gezdiği dönemlerde yola yakın olmak, özellikle de yol üzerinde bulunmak iskanı olumsuz etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi asayişsizliğin yaygınlaştığı zaman dilimlerinde yol, iskan için olan cazibesini yitirerek adeta itici bir etki yapmaktadır. Bu durum araştırma alanımız olan Konya'da gerçekleştirilen saha araştırmaları vasıtasıyla gözlemlenmiştir. Konya'dan Isparta ve Akşehir istikametine devam eden kervan yolu Altunapa vadisinden geçmektedir. Söz konusu vadiyi takip eden yol üzerinde üç kervansarayın (Altunapa, Kavak ve Elikesik hanları) yer alması bu ulaşım arterinin önem ve işlevselliğini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur. Söz konusu bu güzergahta yer alan köyler büyük kargaşa ve kaos dönemlerinde özellikle Celali ve eşkıyalık faaliyetlerinin zirveye ulaştığı zaman dilimlerinde ilk etkilenen mekânlar olarak değerlendirilebilir. Zira bu yol üzerinde bulunan bazı köyler terk edilerek kaybolmuşken bazı köyler de 2-3 kilometre vadi içlerine taşınma suretiyle yeni bir kuruluş mekânı seçerek hayatini devam ettirebilmiştir. Bazı durumlarda yol üstündeki köy halkının yoldan uzak güvenli gördükleri bir diğer köye toptan göç etmişler ve söz konusu köyler (XVI. yüzyıl Çeltek, Dilkemi, Devletşah ve İne Devle karyeleri gibi) böylece kaybolarak silinip gitmiştir. 3-5 kilometre mesafeyi bulabilen bu uzaklık insanların eski köylerinin arazisini işlemesine mani olmamış kendileri taşındıkları yeni köyde otururlarken çift ve harman zamanı eski köy yerine giderek tarımsal faaliyetlerini devam ettirmişlerdir (Harita 25).

Harita 25. Konya Çevresinde Kervan Yolu ve Kaybolan Yerleşmeler

Konya çevresinde de ana yollar üzerinde asayişsizlik olduğu 90 Nolu Mühimme defterindeki bir kayıttan anlaşılmaktadır. Karaman Paşası ve Eskiil kadısına gönderilen hüküm şöyle özetlenebilir: Ereğli'den Karapınar'a ve Karapınar'dan Konya'da devam eden ana yol üzerinde gelip geçen hacılar vs. kişiler soyularak türlü zulümlerle karşılaşmış olduğundan güvenliğin tesis edilmesi istenmiştir (MD 90, hüküm no 382). 1702 yılında Manu Bölükbaşı ve leventleri Konya, Ilgın, Akşehir etrafında gezip yolcuları soyarak ahalinin yiyeceklerine el koyarken, yine Konya çevresinde kalabalık bir levent topluluğunun benzeri şikayetler nedeniyle ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir (Bayrak, 2015: 100-111).

Aydın Saruhan ve Mentеше sancaklarında “yol üzerinde bazı eşirra” ortaya çıkmış yoldan gelip geçenlere ve çevre halkına zulüm ettikleri bildirilmiştir (MD 85,

hüküm no 427). 1721 yılında Saruhan sancağında ortaya çıkan “kutta-i tarik” eşkıyası köy köy gezip, yolcuları soymaktan başka ahaliye zulmedip hanımlarını yanlarına alıp dağlarda gezdirdikleri ve buna benzer nice zulüm yaptıkları bildirilmesi üzerine yetkililerin işbirliği içerisinde eşkıyayı yakalayıp cezalandırmaları emredilmiştir (Bayrak, 2015: 294). 1729 senesinde eskiden beri eşkıyalık faaliyetleri yapmakta olan Kozaklı Ahmet isimli kişi 12 kişilik çetesiyle Manisa Köprüsü’nde ipek kervanını soymuşlar ve mübaşir Numan Ağa ile Menemen naibini de öldürmüşlerdir. Yunt Dağı havalisinde bulunan baş eşkıya Kozaklı Himmet’in yakalanması için Manisa kadısı ve Yeniçeri serdarı Kasaboğlu Ali Ağaya emir gönderilmiştir (27 Ağustos 1731) (Uluçay, 1955: 86-146).

9 Mart 1704 tarihinde Manisa kadısına gönderilen hükme göre kazaya tabi Çobansa ve Aşık Hacı karyeleri yakınlarında Yıpranlı Geri dedikleri sahra konak ve göçek yoğunluğundan harap ve ahali de perakende olmuş ve ilgili saha kutta-i tarik eşkıyasının yatağı haline gelmiştir. Eşkıyalar yoldan gelip geçenlerin canına ve malına zarar vermeleri hasebiyle Çobansa ve Aşık Hacı köylerinin ahalisinin konak ve göçek vb. tekaliften muaf olmak üzere derbentçi kaydedilmeleri istenmiştir. Benzer bir durumun Palamud karyesi ahali içinde geçerli olduğu anlaşılır. Aynı yılda ortaya çıkan duruma göre avarız vergisinin ağırlığından perişan olan Palamud ahali Palamud’dan Ballica köyüne kadar olan sahada kutta-i tarik eşkıyasından gelip geçenleri korumak şartıyla köy üzerindeki avarız vergisi kaldırılmıştır. 1705/1706 senesinde İnelköyü Urgancı Boğazı’ndan Kayışlar Köprüsü’ne değin 20 tüfekli ile; Akçapınar köyü, Karacalar Çayı ve Üç Tepeler arasını muhafaza etmek; Alibeylü köyü İshaklar mevkiinden karban mahallini 20 tüfekli ile; Kepenekli köyü Tuz Kuyusu, Çatalca ve Yılanca mevkiilerini içine alan sahayı 20 tüfekli ile korumak şartı ile derbentçi kaydedilmiştir (Uluçay, 1955: 65-66).

Ehl-i Örf’ün Zulümleri

Celali ve eşkıyalık olayları Osmanlı ülkesinde yaşanırken devlet görevlileri yanında bulundurdıkları sekban orduları yardımıyla, halktan kanuni olmayan yollardan vergi toplama ve aşırı baskı uygulama yoluna gitmişlerdir. Sancak beylerinden en alt düzeyde ki vergi toplayıcılarına varıncaya değin pek çok devlet görevlisi (ehl-i örf), kanuni ve gayri kanuni vergilendirme arasında gidip gelerek,

kanunları çiğnemeleri nedeniyle birkaç defa görevden azledilerek tekrar göreve iade edilmişlerdir. Ehl-i örf taifesi görevlerinden el çektirildikten sonra da bu durumdan istifade ederek görev bölgelerinden vergi toplamaya devam etmişlerdir. Kapılarında bulundurdukları sekban birliklerine zamanında ücretlerini ödeyemedikleri durumlarda, maaşlarının karşılığı olmak üzere kendi vergi bölgelerine göndermişlerdir. Tüm bu durumlar halktan kanun dışı ve şiddet yolu ile vergi toplanmasına ve zulme yol açmıştır (Acun, 2002a: 699).

Eşkîya teftişine görevlendirilen kadı ve naib halka zulüm edebiliyor ve hatta bir sancak beyi eşkîya ile birleşebiliyordu. Taşrada devleti temsil eden sipahi oğulları ile silahdar, yeniçeri, cebeci, topçu, beylerbeyi ve sancak beyi subaşlarının bir kısmı eşkîya gruplarını oluşturduğu da vakidir (İlgürel, 1995: 468). Böyle bir duruma örnek olarak Beyşehir kadısı adına hareket eden Birot Mustafa örnek verilebilir. Birot Mustafa etrafına topladığı 50 civarında atlı ile kırsal alandaki köyleri basıp, halkın canına ve malına tasallut ettikleri özellikle Kıftısan, Bademli, Husun(?) ve mücavir köylerde zulüm yaparak halkın paralarını gasp etmiştir (MD 84, hüküm no 28).

Karaman Beylerbeyi Çerkes Ahmed Paşa Konya, Seydişehir, Bozkır, Larende, Niğde, Aksar, Kayseri, Herakliye, Karapınar, Eskiil, İshaklı vs. çevrede kasaba ve köylerde bölüklerini devre çıkararak kanun dışı paralarını gasp etmekten öte halkın canına zarar vermiştir (Târih-i Na'îmâ, 2007: C. 3, s. 728). Karaman defterdarı Yakub isimli kişinin Konya halkına yaptığı zulümler sebebiyle görevden alınması için Konya kadısına ferman gönderilmiştir. Yakub'un zulümlerine tahammül edemeyen halk şayet defterdarın görevden alınmaması halinde toptan yurtlarını terk etmek zorunda kalacaklarını bildirmişlerdir (11 Ağustos 1644) (Uzun, 2008: 177-178).

Gürcistan ileri gelenlerinden Mağrav Bey İran'a karşı gösterdiği başarılı hizmetleri neticesinde Karaman Eyaleti verilmiştir. Göreve gelince ülkesinden yanında getirdiği zalim bir adamı mütesellim tayin etmiştir. Söz konusu mütesellim etrafına topladığı sekbanlar ve çapulcular ile Konya çevresinde halka olmadık eziyetlerde bulunmuş çeşitli soygun ve talanlarda bulunmuştur (Uzun, 2008: 177).

Konya'ya bağlı Esbkeşan reayası üzerlerine düşen vergileri ödemelerine rağmen Maydoslu Kara Mehmet'in tayin olunan her voyvodayla işbirliği yaparak

“konakçı akçesi”, “köçek akçesi” adı altında haksız vergi topladığı gerekçesiyle 1703 yılında şikayetçi olmuştur (KŞS 47, 290/1; Sak, 2014: 738-739). Konya’da 1718 yılında Hacı Abdülfettah Çavuş ve oğlu Abdullah Çavuş ve sabık kethüda yeri Arapoğlu Arif vs. yeniçeriler ve ahalden bir grup eşkıya ile naibi öldürmek kastıyla mahkemeyi basarlar. Ahaliye zulümleri de olan kişilerin mahkemede suçlu oldukları anlaşılır ve hapsedilirken olaya sebep olan Hacı Abdülfettah Çavuş ve oğlu Abdullah Çavuş gönderilen ferman gereğince öldürülmüşlerdir (Bayrak, 2015: 97).

Dini görevi olan kişilerinde bazı eşkıyalık olaylarına karıştığı gözlenmektedir. Konya’da Haydarlar İmamı Abdülkadir, Çorbacı İmam, Aka karyesi hatibi, Dedem İsmail, sabık kethüda yeri Arapoğlu Arif, Hacı Abdülfettah, Çavuşoğlu Abdullah Çavuş adlı şakiler başlarına topladıkları adamlarla, eşraf, ahali ve Konya çevresindeki hanlarda gezip yolcu ve tüccarların mallarını soyup kimilerini de öldürmüşlerdir (Bayrak, 2015: 129).

85 nolu Mühimme defterine yansıyan Aydın ve Saruhan sancağı muhassılı olan Şems Ahmet Paşa’ya hitaben gönderilen hükümde, mirmiran ve mirliva adamları hesabına halktan haksız para vergi toplamasının dışında ilgili çevrede eşkıyaları teftiş bahanesiyle köylerdeki halkın canına ve malına kastettiği haberinin merkeze ulaşması üzerine gerekenin yapılması emredilmiştir (MD 85, hüküm no 248).

1705 yılında Manisa’da şehri ileri gelenleri çıkarlarını korumak için birleşip naibin vergi konusunda adil davranmasına engel olmuşlar, bu durum karşısında da asker ve halk ayaklanmıştır. Askerlerden Bodur Süleyman, Hacı İlyas olmak üzere Çanka Hacı Ali, Burnaz Ahmet, Zülüflü Veli vs. kişiler mahkemeyi basarak İmam Osman Efendi ve Abdülfettahzade Abdurrahman Efendi’yi öldürüler. Ayaklanmanın çıkmasına neden olan Müderris Kabilzade Mehmet Efendi, Kırkık oğlu Seyyit Ahmet Efendi, Saati İbrahim Efendi ve Menziki Ebubekir Çavuş ıslah oluncaya kadar Limni adasına sürülerek cezalandırılmışlardır. Cinayeti işleyen askerlerle ilişkisi olan bazı serdengeçti ağaları da Sakız adasına sürülürken, mahkemeyi basan askerler hakkında on yıl sonra idam kararı verilmiştir (Uluçay, 1955: 92-94).

Turgutlu kazasında 1707 yılında bazı karışıklıklara öncülük eden Abdülbaki, Berber Hüseyin, Mehmet, Bedeloğlu Halil, Giritli Ahmet vs. yeniçeriler Sakız

Adası'nda hapsedilirler. 1711 yılında Alaşehir Kazası'nda, Hacı Ali oğlu Mustafa, Veli oğlu Mehmet, Süleyman Ağa ve kardeşi Halil adlı yeniçeriler reayadan bazı kimselerle ittifak halinde, kazanın işlerine müdahale edip birçok eşkıyalık olayına karışınca Rodos kalesine kapatılmalarına karar verilmiştir (Bayrak, 2015: 89-99).

Resmi devlet görevlilerinin yaptıklarının eşkıyaların yaptığı zulümlerinden hiçbir farkı yoktur. Devlet tarafından yayınlanan adaletnamelerde görüldüğü üzere, halkı soymak ve zulüm yapmakla suçlananlar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi adamları olan voyvoda, subaşı, kethüda kadı ve naipler olduğu dikkati çeker. Ayrıca vakıf idarecileri, mültezimler, eminler, kapıkulu mensupları, sipahiler, yeniçeriler, altı bölük kethüda yerleri vs. yer almaktadır (İnalcık. 2015: 205).

Osmanlı Devleti eşkıyalık, Celali ve ehl-i örfün baskı ve zulümleri karşısında köylü halkı korumak için il erleri teşkilatının kurulmasını desteklemiştir. Bunun dışında öteden beri çıkardıkları adalet-nameler bu dönemde yöneticileri haksızlık ve zulme karşı uyardırmada önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Öz, 2010a: 232). Kırsal kesimde kapı halklarını beslemek için teftiş gezilerini bahane ederek savunmasız köylülerden zorla mal ve para toplayan taşra idarecileri adaletnamelerde şu sözlerle uyarılmışlardır (İnalcık, 2000: 220):

“Her diyara beylerbeyi ve sancakbeyi nasb olunub her birine müstakil haslar tayin olunmaktan murad, vilayet üzerine çıkub cem-i emval eyleyüb memleket ve vilayeti viran eylemek için değildir. Belki vali oldukları vilayette emr-i ma'ruf ve nehy-i anil münker idüb hilaf-ı şer'-i şerif ve mugayir-i kanun-i münif bir ferde zulüm ve teaddi ittirmeyüb zuhur eyleyen ehl-i fesadı hüsn-i tedarik ile ele getirüb muhtaç-i arz ise habs ve arz eyleyüb değil ise şer' ile gereği gibi hakkından gelüb memleket ve vilayeti her vechile hıfz ve hiraset [etmektir].”

***

Yukarıda arşiv vesikaları, arazi araştırmaları ve literatürden yararlanılarak ortaya konulan manzaranın gösterdiği üzere Osmanlı ülkesinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehzadeler arası mücadelede kullanılan tüfekli birlikler Anadolu'ya yayılarak ellerindeki ateşli silahlar ile sosyal düzeni etkilemeye başlamışlardır. 1559 yılında neredeyse tüm Anadolu'da yaygın bir hal alan suhte isyanları içinde buldukları sosyal ve ekonomik buhranın teşvik ve tahriki ile kanun dışı yollara saparak halktan haraç almaya ve çeşitli ahlaksızlıklara konu olmuşlardır. XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında sarıca-sekban birlikleri başıboş leventler işsizlik, ekonomik sıkıntılar vb. gerekçelerle ancak temelde karnını

kolay ve gayri kanuni yollardan doyurmayı tercih ederek devletten bir makam ve mansıp elde etmeye yada kaybettiği eski itibarını kazanmak isteyen Celali şeflerinin arkasında saf tutmuşlardır. Özellikle bu dönem pek çok arşiv vesikasında geçtiği ve araştırmalara yansıdığı üzere özellikle kırsal alanda yaşayan insanların gördükleri zulümler karşısında kitlesel göç hareketlerine katılmalarına neden olmuştur.

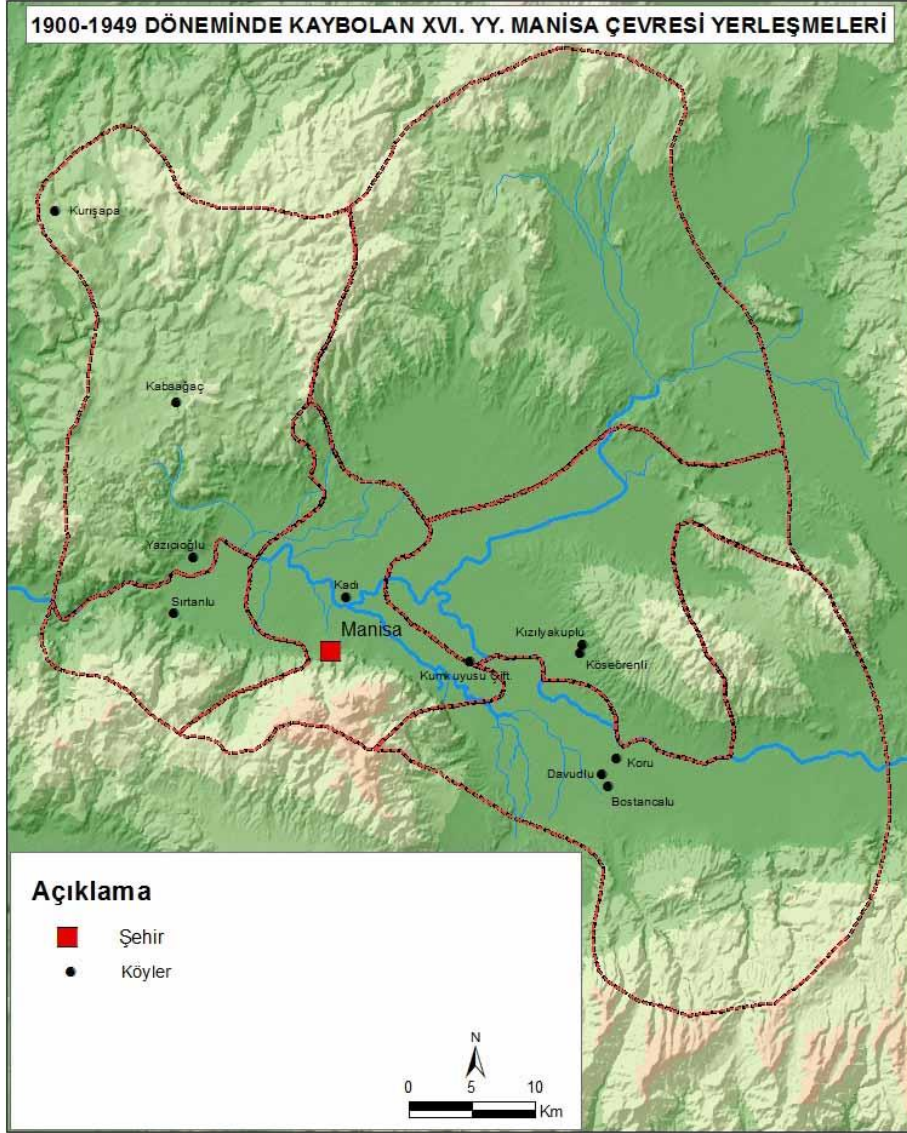
Özellikle savaşlar, siyasi, sosyal ve iktisadi buhranlar bu durumu tetikleyen başlıca unsurlardır. Celali ve çeşitli eşkıya grupları dışında devlet ricalinin halk üzerinde adamları vasıtasıyla devre çıkıp halkın malına ve canına zarar vermesi araştırılan dönemin ayrı bir vechesini oluşturmaktadır. Devletin otoritesini temsil eden ve adaletle hükmetmek üzere görevlendirilen sancakbeyleri, muhassıllar, kadılar, timarlı sipahiler, voyvodalar vs. zaman zaman eşkıyalar ve Celalileri aratmayacak eylemlerde bulunmuşlardır. Tüm bunlar karşısında kıt kanaat geçinen ve geleneksel tarım yöntemleri ile üretme, vergisini devlete ve onun temsilcilerine verme gayretinde olan halk, bu işlerden en fazla zararlı çıkan mazlum taraf olmuştur. Zira her seferinde kurtarılmayı ümit ettiği devlet ve onun temsilcilerinin zaman zaman baskı ve zulümlerine de maruz kalması artık “tuzun da koktuğu” bir devri işaret etmektedir. Ancak devletin ulaşılabilirliği, kırsalda yaşayan bir köylünün dahi divana şikayetlerini ulaştırabilmesi sayesinde devletten ümidini kesmeyen reaya toptan bir isyana hiç tevessül etmemiştir. Onlar canını ve malını kurtarmak için bazı durumlarda mallarından vazgeçerek çiftini çubuğunu bırakarak dağlık, ormanlık alanlara ve güvenli gördükleri şehir, kasaba ve köylere göç etmek suretiyle yaşam mücadelelerine devam azmi ve kararlılığını göstermişlerdir. İşte tüm bu manzara karşısında ortada duran fatura köylerin terk edilerek kaybolması ve bugün Anadolu kırsalında yüzlerce, binlerce terk edilmiş köyün mevcudiyetidir.

Manisa'da XX. Yüzyılın İlk Yarısında İşgal ve Eşkîyalık

Son olarak bu bölümde Manisa için anlamlı bir kayıp dönemine karşılık geldiği için 1900-1950 aralığında kaybolan yerleşmelere yer vermekte fayda vardır. Bu zaman diliminde Manisa çevresinde 19 köy ve 1 çiftlik yerleşmesi kaybolmuştur. Bu rakam 1600'lerden 1949'a kadar olan zaman dilimindeki toplam kayıpların %12'sini oluşturmaktadır (Harita 26). Bu dönemdeki kayıpların hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Milli Mücadele döneminde olduğu

anlaşılmaktadır. Manisa çevresinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, bu sahadaki kır ve şehir iskanına ciddi zararlar vermiştir. 23 Mayıs 1919 ile 8 Eylül 1922 arasında toplamda 3 yıl işgal altında kalmıştır. Sahadan çıkarılması esnasında Yunanlılar çekildikleri alanlardaki köy, kasaba ve şehirleri ateşe vermişlerdir. Manisa, Turgutlu, Alaşehir, Salihli, Karacabey, Söğüt, İznik ve çevrelerinde çıkarılan yangınlar vb. girişimlerle adeta harap bir hale getirilmiştir. Adı geçen sahlarda 1000'in üzerinde köy de yakılıp yıkılarak zarar görmüştür. Yabancı tetkik heyetinin Manisa'da yaptığı incelemeler neticesinde 10.700 ev, 13 cami, 2.728 dükkan, 19 han, 26 bağ kulesi, 3 fabrika, 5 çiftlik binası, 1740 köy evi yakılmasının dışında 4355 insanımız öldürülmüştür (Yörükoğlu, 2002: 162-163). Bu durumun Manisa kırsalında işgal altında kalınan 3 yıl zarfında ve düşman kuvvetlerinin bu çevreden sürülüp çıkartıldığı süreçte onulmaz yaralar açtığı açıktır. 1908 sayımında Manisa şehrinin nüfusu 35.000 iken Yunanların bölgeden sökülüp atılmasının ardından 5 sene geçtikten sonra 1927 nüfus sayımında şehrin nüfusu 28.635'tir (Emecen, 2003: 580-581). Nüfustaki bu denli bir düşüş elbette gerçekleşen savaşlar cephedeki asker kayıpları etkili olmakla birlikte bölgedeki Yunan işgalinin de etkili olduğu açıktır. M. Ç. Uluçay şehirde çıkarılan yangın öncesi bina sayısının 11.337 iken yangın sonrasında 4.355' düştüğünü belirtir ki (Uluçay, 1998: 291) şehirdeki yıkımın boyutunu göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Şehirdeki durum böyle iken kırsaldaki durumun da çok farklı olmadığı hatta daha da kötü olabileceği ifade edilebilir.

Harita 26. 1900-1949 Döneminde Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

Yaşanan bu gelişmelerin dışında I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde kırsal alanda eşkıyalar türemeye ve kol gezmeye devam etmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu durumu fırsat bilen bazı kişiler dağlık alanlardaki köyleri yatak olarak kullanarak yem, yemek, para ve erzak temini noktasında çevre köyleri kullanmak istemişlerdir. Eşkıya çeteleleri yardım etmeyen ve karşı çıkan köylere ise baskın düzenleyerek insanların buraları terk etmelerine ve iskan sahalarının harabe hale gelmesine sebebiyet vermişlerdir. Bu minvalde bir örnek Manisa çevresinde arazi araştırması sırasında tespit edilmiştir. Turpçular isimli köy daha önceden yola yakın düz bir sahada iken eşkıya baskısı nedeniyle tepe bir noktaya çıkarak yerleşmelerini buraya kurmuştur. Ancak “Cihan Harbi zamanında” eşkıyaya karşı

ellerindeki silahlar ile mücadele etseler de bir yere kadar dayanabilmişler ve en sonunda köyü terk etmek zorunda kalmışlardır (Foto 16).

Foto 16. I. Dünya Savaşı Strasında Eşkîya Çetelelerinden Dağılan Turpçular Köyü Harabesi

Manisa çevresinde tarihi süreçte meydana gelen Celali, suhte ve eşkıyalık faaliyetlerinin etkisinin dışında XX. yüzyılın başında ortaya çıkan gelişmelerden fazlaca etkilenen bir alan olmuştur. Diğer araştırma alanımız olan Konya çevresinde Manisa çevresinde olduğu gibi bir işgal olayının gerçekleşmemiş olması nedeniyle iskan daha kararlı bir şekilde devam etmiştir. Ancak Manisa çevresi 3 yıl süren işgal sırasında mevcut sıkıntıların üzerine bir de yerel eşkıya çetelerinin faaliyetlerinin eklenmesi yerleşmelerin kaybolmasında önemli bir etken olmuştur. Yunt Dağı çevresinde yataklanan eşkıya çeteleri buradaki köylerin kaybolmasına neden olurken Yunan işgali ve çekilmeleri esnasında verdikleri tahribat ile ova tabanında bulunan yerleşmeler ortadan kalkmış olduğu söylenebilir.

1.3.3. Timar Sisteminde Değişim

Oldukça geniş bir sahada egemenlik kuran Osmanlı İmparatorluğu bünyesine farklı toplumların katılması meselesi, teorik ve pratik merkezileşme arasında bir denge kurulmasını, diğer bir ifade ile merkezi otoritenin tesisi sağlanırken mahalli şartlar ile uyum sağlayacak bir sistemin kurulmasını zorunlu kılıyordu. İşte merkezi otorite ve mahalli şartlar arasında bir dengenin kurulması gayreti neticesinde, birkaç tür eyalet idare şekli ve sosyo-ekonomik hayat tarzı ortaya çıktı. İmparatorluğun topraklarının büyük kısmında uygulanan timar sistemi, bu idare tarzlarının en yaygın olanıdır ve sistemin uygulandığı yerler, tipik Osmanlı eyaletini temsil etmektedir (Acun, 2002b: 899). Uygulanan timar sisteminin detaylarına girmeden önce Osmanlı toprak teşkilatının temel özelliklerinden bahsetmekte fayda vardır.

Osmanlı Devleti kendinden önce birçok devlet tarafından farklı isimlerle ve küçük farklılıklarla uygulanmış olan miri toprak rejimini devletin temel ekonomik, siyasi ve mali hedefleri doğrultusunda başarıyla uygulamıştır. Klasik dönem Osmanlı tarihi üzerine çalışanlarca miri rejim, sistemin temel unsuru olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu rejim zaman ve bölgeye göre hem hukuki hem de uygulama açısından birtakım farklılıklar göstermiştir (Küçükkalay, 1999: 53).

Selçuklular zamanında uygulanan ikta sistemi, Osmanlı Devleti'nde Türkçe dirlik veya timar sistemi olarak ifade edilmiştir (Zaim, 1999: 35). Osmanlılarda taşranın ve tarımın iktisadi, mali ve toplumsal örgütlenmesinin temelini timar sistemi meydana getiriyordu (Bilge, 2015: 86). Osmanlı ülkesinde 1858 Arazi Kanunnamesi'ne kadar olan zaman diliminde her eyalette ayrı ayrı kanunnameler aracılığıyla düzenlenen toprak teşkilatı uygulanmıştır. Toprağın hukuki statüsü ve tasarruf şekli açısından egemenlik kurduğu her yerde aynı ve tek bir sistemin uygulanmadığı görülmektedir. Geniş bir sahada bulunan topraklarda tek tip bir uygulamanın uzun süre sürdürülebilir olmamasının yanında fetihler aracılığıyla ele geçirilen bölgelerde öteden beri uygulanagelen durumları da göz önünde bulundurmak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu her bölgeye has şekillenen bir yapı tesis etmeyi tercih etmiştir (Şahin, 2012: 438).

Osmanlı döneminde ülke toprakları hukuki açıdan miri, mülk, vakıf ve mevat araziler olmak üzere 4 basamakta değerlendirilebilir. İlk basamakta yer alan miri

arazi, kısaca mülkiyeti devlete ait olan topraklar olup bunlar tasarruf sahibi tarafından satılamaz, ipotek edilemez ya da bağışlanamazdı (Gümüüşü vd., 2016: 240; İnalçık, 2000: 182). Osmanlı döneminde ÷lke topraklarının mülkiyeti daima kamu hazinesine ait olup fiili tasarrufu ve menfaatlenme hakkı çiftçilere emanet edilen tarım arazisi olarak kabul ediliyordu. Mülkiyeti devlete ait olan topraklar esas olarak, tapulu ve mukataalı diye ikiye ayrılmıştı. Bunlardan ilki, tapu düzenlemeleri ile köylülere verilen bütün toprakları, ikincisi basit bir kira sözleşmesi, yani mukataa çerçevesinde kiralanan toprakları içeriyordu. Mukataalı topraklar ise bir kiralama sözleşmesi temelinde, toplayacağı öşürler karşılığı yalnızca toptan belirlenen bir kira bedelini (maktu) ödemeyi kabul eden herhangi birine kiralanan topraklardı. Tapulama işlemine taraf olan kiracı, toprağın bütün vergilerini ödemekle aynı zamanda gerek devlete ve gerekse sipahiye bazı hizmetler sunmakla yükümlü olan bağımlı bir köylü veya “raiyyet” idi. Tapulu topraklar, tahrir defterlerinde kayıtlı, vergi gelirleri sabit bütün tarımsal topraklardı ve çift-hane sisteminin alanını oluştururdu (İnalçık, 2000: 148-151).

Hukuki tasnifin ikinci basamağında yer alan mülk arazi, kendi içinde dört grupta değerlendirilebilir: a) Sultanın miri arazi üzerindeki mülkiyet hakkını bağışlamasıyla (temlik etmesiyle) oluşan mülk’ler, b) Çorak (mevat) arazinin tarıma kazandırılmasıyla elde edilen mülk’ler, c) İslam hukukuna uygun bir satış sözleşmesiyle edinilen mülk’ler, d) Fetihten önceki seçkinler zümresine ait olup Osmanlı sultanınca onaylı mülk’ler. Üçüncü basamakta bulunan vakıf araziler daima devletin gözetiminde olmasına karşın belirli bir vakıf belgesi (vakfiyye) çerçevesinde, çoğu zaman vakıf kurucusunun soyundan gelen bir mütevellinin bağımsız tasarruf ve idaresinde bulunan topraklardır. Dördüncü ve son basamakta yer alan mevat ya da çorak arazi; bakir ormanlar, çöller veya bataklıklar gibi daha önce hiç ekilip biçilmeyen sahalardan oluşurdu ki bu gibi sahaları ıslah edip tarımsal faaliyete açan her kişi tam mülkiyet hakkına sahip olabilirdi (İnalçık, 2000: 182-184).

Osmanlı döneminde miri araziler; has zeamet ve timar şeklinde çeşitli hizmetlere karşılık olmak üzere şahısların kullanımına bırakılmıştır. Yıllık getirisi 100 bin akçeden fazla olan dirliklere has, yıllık getirisi 20 bin ila 100 bin arasında olanlara zeamet ismi veriliyordu (Özönlü, 2011: 49). Miri toprak rejiminin üçüncü

kategorisini oluşturan timar ise geçimlerini ve masraflarını karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara yapmış oldukları görev karşılığında tahsis edilmiş olan ve yıllık geliri 20 bin akçenin altında bulunan vergi kaynaklarını oluşturan dirliklere verilen isimdir (Barkan, 1974: 286). Türkçe kullanımda dirlik (dirilik) ile eş anlama sahip olan timar kelimesi sözlükte ise “bakım, ilgi” manalarına gelmektedir. Terim olarak ise Osmanlı egemenliğindeki vilayetlerde süvari birliğini ve askeri-idari hiyerarşiyi desteklemek amacıyla gerçekleştirilen miras yoluyla geçmeyen bir tahsisattır (İnalçık, 2012: 168).

Timarları mahiyeti itibariyle şu şekilde gruplandırmak mümkündür: a) Eşkinci (süvari) timarı (mülk timar), b) Mustahfiz timarı, c) Mensuhat timarı (müsellem ve yörük gibi askeri hizmetleri lağvedilen sınıflardan boşalan timarlar). Bunlar içerisinde en önemli ve asli olanı eşkinci timarlarıdır. Bu tür timar sahipleri, kanun ile belirtilen oranlarda üretilen mahsulden pay alırdı. Bunun dışında devletten para almaz hem üretimi denetler hem de devlete sefer zamanında ihtiyaç duyduğu cebelü denilen asker yetiştirerek onlar ile birlikte orduya katılırdı (Zaim, 1999: 35).

Temelde timar sistemini, timarlı sipahinin devletten nakit maaş (ulufe) almak yerine, bunun karşılığında belirli bir gelirin kendisine tahsis edilmesi şeklinde de tanımlamak mümkündür (Kurt, 1999: 62). Timar sisteminin uygulandığına dair ilk atıflar Orhan Bey dönemine değin gitmektedir. Osman Gazi zamanında kumandanlara dağıtılan timarların daha çok yurtluk (apanaj) şeklinde veya Doğu Anadolu Türk Devletlerindeki “tuyul” yada “ülke” biçimindeki yurt tarzındadır. Osmanlı timar sisteminin temel özelliklerini Büyük Selçuklu yönetiminde kalan İran’da ve Memlûkler idaresinde kalan Mısır’da görmek mümkündür. Genel bir ifade ile nakit ekonomisinin ve merkezi hazinenin yeterince gelişmediği, ordunun büyük çoğunluğunun süvarilerden meydana geldiği bir devlette tahsis sistemi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu tahsis sistemi eski İran, Bizans İmparatorluğu, Batı Avrupa ve Türk Moğol devletlerinde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti’de çeşitli devletlerde uygulanmış bu sistemlerden belirli ölçüde alıp kendine özgü bir timar uygulaması gerçekleştirmiştir (İnalçık, 2012: 168-169).

Timar sistemi kapsamında değerlendirilecek olan topraklarda devlet, örneğin fethi takiben vergi geliri sağlayabilecek tüm mal ve insan kaynaklarının sayımını

yaparak bunları mufassal tahrir defterlerine kaydederdi (Küçükcalay, 1999: 54). Tahrir işlemi sonucunda hazırlanan mufassal tahrir defterlerinde bölge köy köy, mezraa mezraa deftere geçirilmiş olurdu. Bu tahrir işleminde köyde yaşayan vergi mükellefleri baba isimleriyle birlikte deftere yazılır, şayet bir muafiyet sebebi var ise bir not marifetiyle bu da belirtilirdi. Köylerden ve mezraalardan elde edilen öşür ve vergi miktarları ayrı ayrı yazılarak en sonunda da nihai gelir miktarı yazılırdı (Kurt, 1999: 60). Bu şekilde sahanın tahrir işleminin tamamlanmasının ardından devlet hazinesi, vezir ve beyler için ayrılan haslar çıkartılır, geri kalan kısmı ise sipahiler arasında dağıtımı gerçekleştirilirdi. Her timar bölünemez ve değiştirilemez bir birim olarak değerlendirilir ve bu “kılıç timar” olarak isimlendirilirdi. Kılıç’ın parçalanması uygun görülmez ve bir sipahiye birden fazla “kılıç” verilmesi kanun dışı sayılırdı. Örneğin altı bin akçelik başlangıç timarının üç bin akçesi “kılıç”tı (Gümüüşü vd., 2016: 241; Özünlü, 2011: 50). Sipahi timarının “kılıç” tabir edilen ve sipahilik hizmetine dahil olan herkes için bir başlangıç kadro maaşı oluşturan çekirdek kısmını meydana getiriyordu. Zamanla bir kısım sipahilerin gösterecekleri yararlılıklara göre yapılacak terakki zamları sayesinde maaşları artabiliyordu (Barkan, 1974: 289). Timar tevcihinde öne çıkan sebeplerin ise sefere katılma ve savaşta yararlılık gösterme olduğu dikkati çekmektedir (Özünlü, 2007: 175-187).

Timar Osmanlı hükümdarlarının kesin otoritesi altında bulunan bölgelerde, özellikle yönetim biriminin sancak olduğu alanlarda uygulanıyordu. Bu açıdan bakıldığında sistemin tüm Osmanlı ülkesinde geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca timar düzeninin yürürlükte olduğu alanlar da bile vakıf ve mülk gibi toprağı tasarruf biçimi açısından ya da malikane-divani gibi topraktan alınan vergilerin bölüşümü bakımından oldukça farklı uygulamalar mevcuttur (Arıkan, 1982: 101-126).

Timar sistemi sayesinde çeşitli kamu hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi ve mevcut mali-iktisadi imkanlara intibak edilmesinin yanında vergi kaynağını meydana getiren beşeri ve iktisadi temelin veya mükellefin paternal denilebilecek himaye şartları içinde tutularak korunması da sağlanmış oluyordu. Timar sahibinin normal şartlar altında yanı başında bulunan vergi kaynağının bakımı, ıslahı ve inkişafı ile doğrudan menfaat sağlaması hasebiyle reayayı koruması, verginin kolay ve masrafsız toplanması, hizmetlerle vergilerin birbirine uygunluğu sağlanarak parazit bir sınıfın

ortaya çıkmasının önlenmesi, sistemin taşıdığı ana özellikler olarak değerlendirilebilir (Genç, 2014: 95-96).

Timar sisteminin Osmanlı Devleti açısından temelde üç önemli işlevinden söz etmek mümkündür. Birincisi, devlet aynı olarak tahsil etmek zorunda olduğu için toplaması mümkün olmayan vergileri timarlı sipahilere tahsis ederek sipahilerin geçimlerini sağlıyor ve böylece de hazineden herhangi bir nakdi harcama yapmaksızın büyük bir orduya sahip oluyordu. İkincisi, devlet görevlendirdiği timarlı sipahiler sayesinde otoritesini ülke sathındaki en küçük idari birime varıncaya kadar her yerde sağlıyordu. Son olarak ise devlet, eyaletlerden toplaması gereken vergiler için oldukça fazla sayıda memur görevlendirmekten kurtulmuş bulunuyordu (Aydın, 2001: 67-68).

“Sahib-i arz” veya “sahib-i raiyyet” olarak da isimlendirilen timarlı sipahiler, aslında, ne kendilerine tahsis edilen toprağın mülkiyetine sahipti ne de timarı dahilindeki köylerin efendisi konumundaydı. Devletin toprakla ilgili politikasının esasını teşkil eden miri toprak sistemi ve reaya ile ilgili kanunları uygulamakla yetkili olması nedeniyle sipahilere bu isimler verilmiştir (Acun, 2002b: 903). Osmanlının egemenlik kurduğu bu kuşakta ekonomik bakımdan en etkin üretim sistemi, geleneksel köylü aile çiftliğiydi ve her türlü siyasi altüst oluşun ötesinde, binlerce yıl boyunca kırsal toplumun temel hücreleri olarak kalmıştır. Bu tarımsal örgütlenmenin temelini köylü ailesinin emeği ile bir boyunduruk öküz oluşturuyordu. Ayrıca köylü ailesinin emeği ve bir boyunduruk öküz çiftlik arazisinin büyüklüğü ve kapasitesini belirliyordu. Osmanlı çift-hanesi bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükte bir çiftlik olarak tanımlanan belirli bir toprak birimini tasarruf eden evli bir köylü aileden oluşuyordu. Köylü aile çiftliği (çift-hane), bir köylü aile çiftliği olarak hem bir üretim birimi hem de bir mali gelir birimi karakterindeydi (İnalçık, 2000: 187-191). Bir çiftçi ailesine yeter büyüklükte çift veya çiftlik bölgesel ve mekânsal verim farklılıklarına göre 60-150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasından oluşmaktadır. Böyle bir arazi parçasını elinde bulunduran çiftçi işlediği toprağa karşılık olarak Osmanlı kanunnamelerinde de açıkça belirtildiği üzere “çift-resmi, çift hakkı, kulluk akçesi” adlarıyla isimlendirilen vergiyi ödemekle yükümlüdür (Emecen, 1993: 309).

Timarlı sipahi toprağı mülk edinmemek veya kendi yararlarına kullanamamakla birlikte, boş veya köylü reayanın tasarrufundaki tarım arazisi ile yine timarları dahilindeki otlakları, çorak toprakları, yabani meyve ağaçlarını, ormanları ve suları kontrolleri altında bulundurmaya kanunen yetkiliydi. Timar sahibi, kendi bölgesindeki suçluları izleyip yakalamak gibi inzibati yetkilere de sahipti. Cezalandırma yetkisi ise yerel Kadı'nın tasarrufundaydı. Kısaca sipahi, timar bölgesinde kendi üzerine yazılan köylülerin şahıslarını, haklarını korumak ve sefere çağırıldığında orduya katılmak ile mükellefti (İnalçık, 2000: 157).

Kanunen timar dahilindeki arazi ve bunun üzerinde yaşamakta olan reaya, timar sahibine aitti. Bu aidiyet hukuki olarak birtakım hak ve yetkileri kapsıyordu. Örneğin timar arazisinin boş (hali) yerleri ve diğer bütün kaynakları değerlendirebilir, timar haricinden reaya getirerek buralara iskan edebilirdi. Köylülerin üretim yaptığından emin olmak zorundaydı. Toprağını ekmeyen ve timar arazisini terk eden köylüyü geri getirme sipahinin görevleri arasında yer alıyordu (Acun, 2002b: 903).

Sipahilere timarlar bütün bir köyün geliri yerine birkaç köyün gelirinden hisseler şeklinde veriliyordu. Bu durumun pratikte iki faydasından söz edilebilir. İlki, büyük timar birimleri bölünüp parçalanmaksızın değişik boyutlarda timar ve terfi verebilme imkanı sağlıyordu. İkinci olarak da bu usul, herhangi bir sipahinin tıpkı feodal bir lord gibi bütün köyün toprağı ve sakinleri üzerinde tam ve bağımsız denetim sahibi olmasını önlüyordu (İnalçık, 2000: 158).

Devlet, timarlı sipahiler dahil mahalli otoritelerin (ehl-i örf) köylüyü (reaya) sömürmesine olduğu kadar, köylü ile yakın bağlar kurmasında da karşı olmuş, sistemin işleyişini de bunu sağlayacak şekilde düzenlemiştir. Köylü tarımsal faaliyetlerini kendisi düzenler ve özgür bir şekilde hareket ederdi. Timar sahibi, kanun ve uygulamaların haricinde köylüyü vergi veya hizmete zorlayamazdı (Acun, 2002b: 903).

Temel özellikleri yukarıda verilen timar sistemi sayesinde oluşturulan ordu (timarlı sipahi ordusu), Osmanlı'nın fetih faaliyetlerinde önemli bir güç olarak XVI. yüzyıl boyunca gelişim göstermiştir. Ülke genelinde görülen refahın yükselmesine bağlı olarak gerçekleşen nüfus artışı, vergi gelirlerinin artması ile birlikte yeni

timarlar oluşturulduğu gibi yeni fethedilen bölgelerin de timar sistemi içerisine dahil edilmesi sistemin gelişmesini sağlayan başlıca etkenler olmuştur (Barkan, 1974: 289). Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sistemde değişen siyasi, sosyal ve ekonomik şartların tesiri neticesinde kimilerine göre bozulma kimilerine göre ise dönemin iç ve dış şartlarının bir icabı olarak değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Aşağıda söz konusu bu durumlar ve onların yerleşmelere olan etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Timar Sisteminde Dönüşümün Dinamikleri ve Yerleşmelere Etkisi

Genel manada 1450-1600 arasındaki devre, birçok Osmanlı tarihçisi tarafından Osmanlı “klasik dönem” olarak tanımlanmaktadır. Bu zaman diliminden sonraki süreçte klasik düzenin şu veya bu şekilde belirli ölçüde değiştiği hususunda büyük oranda görüş birliği vardır. Nitekim İnalçık, 1600-1800 yılları arasında Osmanlı mali ve askeri sisteminde kapsamlı bir dönüşümün yaşandığını belirtmektedir. İmparatorluğun kırsal kesiminde tarım ve toprak mülkiyetinde büyük bir krizin meydana gelmesi, 1580’lerdeki enflasyonun timar sistemine de etki yapması gibi hususlar bu dönüşümün çeşitli yönlerini oluşturmaktadır (Öz, 2013: 183; Gümüşçü vd., 2016: 247).

Klasik manada XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timar sisteminde ortaya çıkan durumlar iki şekilde yorumlanmaktadır. İlki timar sisteminin bozulması (Akdağ, 1945: 419-431), ikinci görüş ise değişen şartlara göre timar sisteminde yaşanan değişim ve farklılaşmadır (Öz, 1999c: 52). Son zamanlarda yapılan çalışmalarda hakim eğilimin sistemin bozulmasından ziyade geçirdiği değişim ve farklılaşma olduğu görülmektedir (Gümüşçü vd., 2016: 246).

Timar sisteminde yaşanan değişiklikleri ve sistemin süreç içinde aksamasını ve birtakım problemlere neden olmasını tek bir sebeple izah etmek oldukça güçtür. Bu noktada timar sistemindeki tüm bu durumları dönemin iç ve dış etkenlerinden bağımsız düşünmek imkansızdır. Dış faktörler içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Avrupa’da yaşanan ve komşu ülkeleri de derinden sarsan husus nüfus artışı ve fiyat devrimidir. Özellikle Amerika kıtasından Avrupa’ya akan bol miktarda gümüş ve takip eden süreçte nüfusun hızla artması kıta Avrupası ile birlikte tüm Akdeniz dünyasını etkilemiş, Osmanlı’nın klasik sisteminin sona ermesine neden

olmuş ve yeni bir yapılanmaya gitmeyi zorunlu kılmıştır. Avrupa'nın artan tarımsal ürün ihtiyacı Osmanlı ülkesinde yasaklanmış olmasına rağmen ihracatın artışına neden olmuştur. Bu durum zaten hızlı bir enflasyon yaşanan dönemde Osmanlı ülkesinde tarımsal ürünlerin fiyatlarını artırmıştır. Yaşanan enflasyon ile birlikte Osmanlı klasik sistemi hızlı bir şekilde çözülmeye başlamış ve öncelikle bu durum kendini toprak rejimi ve köylünün ekonomik durumunda göstermiştir. Daha önceleri bey-köylü ve bey-padişah çatışmasının yaşanmadığı ve değişmez bir adil düzen olan timar sistemi, artık piyasa koşullarına devlet tarafından bağlı bir hale getirilmesi nedeniyle piyasanın etkilerine çok hızlı bir şekilde maruz kalmıştır (Aydın, 2001: 69-70). 1585-1586 yıllarında Osmanlı ülkesinde büyük bir fiyat artışı yaşanmıştır. Bu fiyat artışını, devletin paranın istikrarsızlığı karşısında akçe içindeki gümüş miktarının azaltılması, yani züyuf akçenin ortaya çıkışı izlemiştir; bu ise kalp (sahte) paraların ülkede yaygınlaşmasına sebep olmuş ve tüm bu durumlar devalüasyonla sonuçlanmıştır (Öz, 2013: 186; Gümüştü vd., 2016: 268).

Ekonomik etkenlerin dışında değişen savaş teknik ve teknolojileri sayesinde Avrupa'da kullanılan gelişmiş silahlarla teçhiz edilmiş düzenli piyade ordusu karşısında hafif silahlara sahip timarlı sipahi ordusunun çok bir şansı ve avantajı kalmamıştı. Bu durum enflasyonla boğuşan ve ekonomik açıdan iyice zor duruma düşen timarlı sipahilerin askeri teşkilat içerisindeki durumunu oldukça önemsiz hale getirmiştir. Timarlı sipahilerin sefere gitmemelerinin yanında Avrupa ordusu karşısında etki gücünün azalması sonucunda Osmanlı Devleti savaştığı ülkelerle baş edebilmek için benzer donanıma sahip bir orduya ihtiyaç duyuyordu. Böylesi bir ordunun tesisi ve uzun süren savaşların finansmanı hazinede nakit paraya olan ihtiyacı artırıyordu. Bu noktada mahlul (boşalan) timarlar yeni bir kişiye tevcih edilmek yerine merkez hazinesine aktarılıyor ve bir kısmı da kapı kullarına veriliyordu. İşte ekonomik ve askeri yönden değişimin kaçınılmaz olduğu bir noktada söz konusu durumların bir neticesi olarak taşrada timarlı sipahilerin çökmesine neden olmuştur. Ayrıca timar arazileri mukataa haline dönüştürülerek iltizam ve malikane şeklinde işletilmeye başlanmıştır (Aydın, 2001: 70-72). Bu sürecin başlamasıyla birlikte klasik dönem timar, zeamet ve has olarak isimlendirilen dirliklerin gelirleri mahallindeki görevlilere tahsis edilirken zamanla merkezi hazinenin gelirleri arasına aktarılmıştır (Batmaz, 1999: 252).

Timar sisteminin çöküşü çağdaş Osmanlı kaynaklarında, çok sayıda reayanın sipahiler arasına karıştığı, timarların ehil olmayan kişilere verildiği şeklindeki ifadelerle konu olduğu görülmektedir. 1578-1618 yılları arasında Avusturya ve İran ile devam eden savaşlar esnasında çok fazla tolerans gösterilerek çok sayıda reaya imtiyazlı sınıf olan sipahilere dahil edilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan sipahiler yeni katılanları "ecnebi" diye isimlendirerek memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. İşte bu memnuniyetsiz sipahi grubu devlete karşı gerçekleştirilecek olan her türlü harekete destek vermeye ve hatta katılmaya hazır hale gelmiştir. Nitekim XVI. yüzyılda meydana gelen şehzade ayaklanmalarına ve Celali isyanlarına destek vermekte hiç geri durmamışlardır (Acun, 2002b: 906). Dönemin yazarlarından biri olan Celal-zade Mustafa Anadolu, Karaman ve Rum eyaletlerinde timar dağıtımında eski uygulamaların terk edilmesi neticesinde sipahilerin son derece "müşevveş ve mükedder" olduklarını dile getirmiştir (Barkan, 1974: 301).

Timarlı sipahilerin bozulması XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş göstermiştir. Nitekim II. Selim'in son ve III. Murad'ın (1574-1595) ilk yıllarında sipahiler sefere katılarak görevlerini yerine getirmemenin ötesinde devlet yetkililerine rüşvet vererek sorumluluklarını ifa etmemenin yolunu bulmuşlardır. III. Murad zamanında timarların ve yeniden verilen beratların kontrolü iyice gevşemiş ve beylerbeyiler beratları en çok para veren kişilere satmaya başlamışlardır. Hatta çoğu kere bir timar için birkaç tane berat dahi düzenlenmiştir (Üçok, 1944: 90). M. Akdağ'da timar sistemin bozulmasını, hazine veya diğer nüfuzlu şahıslar tarafından, kendi çıkarları amacıyla, zapt olunması ve bu şekilde dirliklerin, askeri hizmete değil, para ile satın alınabilen birer geçim sebebi haline gelmesine bağlamaktadır (Akdağ, 1945: 421).

Osmanlı ülkesinde giderek zorlaşan ekonomik şartlar karşısında timarlı sipahiler uzak memleketlere yapılacak olan uzun süren seferlere pahalıya mal olması nedeniyle katılmak istemiyorlardı. Özellikle de 1584'ten sonra meydana gelen %100 oranındaki enflasyon karşısında timar gelirlerinin aynı kalması, bardağı taşıran son damla olmuştur. Masraflarını karşılamakta büyük güçlükler çeken timarlı sipahiler, reayadan fazla vergi talep etmişler ve seferlere katılmamaya başlamışlardır. Nitekim 1596 senesinde gerçekleşen Haçova Seferi'ne çok sayıda timarlı sipahi katılmamış ve bunlar devlet tarafından "firari" ilan edilerek timarları ellerinden alınmıştır.

Elindeki timarları alınan sipahiler işsizlik neticesinde Anadolu'ya yayılarak birçok kargaşaya neden olmuş ve çeşitli eşkıya gruplarına katılmışlardır (Acun, 2002b: 906-907). Nitekim, 1597 yılında Anadolu sathında oldukça yaygın hale gelen Celali ayaklanmalarında, bütün levent gruplarının başında bulunan isyan şefleri hemen hep timar erbabından ibaret bulunuyordu (Akdağ, 1945: 425).

Girit harplerinin (1645-1669) yapıldığı zaman dilimi içerisinde 1665 senesinin Nisan ayında yapılan bir yoklama defterine göre Rumeli eyaletinden 2.696, Anadolu eyaletinden 1.897, Sivas'tan 471, Karaman'dan 639, Halep'ten 217 ve Kıbrıs'tan 132 olmak üzere toplamda 6.052 timar sahibi bulunmuştur. Bunlardan sadece 815'i çeşitli sancaklarda timarlı sipahilerin gelirlerini toplamak üzere "harçlıkçı" olarak gönderilmişti. Geriye kalanların tamamı sefere katılmamış kaçak durumda idiler. Timarlı sipahilerin hizmetinden memnun olmayan devlet, son derece sıkışık mali durumlara bir gelir sağlamak amacıyla timar arazilerini devlet hazinesine aktarma eğilimi içerisindeydi. 1715 yılında sefere katılmayan sipahilerin "bedeliyyelerini" toplamak için yaptırılan bir yoklama bölgedeki durumu gözler önüne sermektedir. Bölgede mevcut timarlardan 1.517'si köyleri harap olduğundan sahipleri olan sipahilerce terk edilmiştir. 602 timarın sahibi olan sipahilerde, cezası timarlarının ellerinden alınması olduğunu bildikleri halde, yoklamada bulunmamışlardır. Bu durumda değeri yedi milyon akçeyi bulan 2.119 timar defterden çıkartılarak ayrı bir mukataa oluşturulmak üzere devlet geliri haline getirilmiştir (Gümüşçü vd., 2016: 257; Barkan, 1974: 328).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü bunalımı ağırlaştırıcı ve mevcut kurumlarına yayan bir gelişme de, ulufeli asker sayısının artırılmasına yol açan bir olgu olarak savaşlarda, ateşli silahların kullanılmasının yaygınlaşması ve yaya ordusunun ön plana çıkmasıdır. Ateşli silahları kullanmayı bilen ücretli askerlere duyulan ihtiyaç neticesinde kaçınılmaz olarak Osmanlı timar sistemi olumsuz etkilenmiştir (Öz, 2013: 187). Çağın silah teknolojisinin değişmesine bağlı olarak savaş meydanında timarlı sipahiler etkilerini yitirmişlerdir. Ateşli silahlar ile çarpışan Avusturya orduları karşısında yetersiz kalınması sonucunda, giderek artan sayıda tüfek kullanan yeniçeri ve sarıca-sekban birlikleri timarlı sipahilerin yerlerini almaya başlamıştır. İşte bu sebeple giderek gerilemeye başlayan timarlı sipahi ordusu iyice gerileyerek sahip oldukları timarlar da merkez hazinesine aktarılmıştır. Bu

durumda hiç şüphesiz devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıların zamanla artmasına bağlı olarak timarların gelirlerine el konulması eğiliminin daha da artmasının etkisi vardır. Tüm bu hususlar timar sisteminin tasfiyesine giden nedenler arasında değerlendirilebilir (Acun, 2002b: 907).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan büyük çaptaki nüfus artışı ve buna karşılık tarım üretimindeki artışın buna yetişememesi kırsal alandan kasaba ve şehirlere göçü artırmıştır. Kasaba ve şehirlerde iş imkanlarının yetersizliği ile karşılaşılması durumunda işsiz kalan gençler ya suhte (medrese öğrencisi) olarak medreselere ya da sekban-sarıca olarak bey kapılarına yığılmışlardır. Bu gruplar buldukları bölgelerde zamanla çeşitli huzursuzlukların da kaynağını teşkil etmişlerdir (Gümüştü vd., 2016: 265-266; Öz, 2013: 187-188).

XVI. yüzyılda askeri yapının esasını timarlı sipahilerin teşkil etmesinin yanında ülke içindeki iç emniyette sipahiler tarafından sağlanmıştır. Ancak XVII. yüzyıla gelindiğinde ordu, timarlı sipahiler ve toprak rejimi ile hiç alakası olmayan “kapıkulları” ve “sekban-sarıcalar”dan oluşmuştur. Kapıkulları eskiden olduğu üzere maaş olarak ulufe alıyorlardı. Genel manada timarlı sipahilerin ve onların cebelilerinin yerini tutmuş bulunan sekban-sarıcalar da, kapıkulları gibi, ulufe alarak hizmet ediyorlardı (Akdağ, 1945: 427-428). Bu dönemde hükümet, Anadolu’da keskin nişancıları yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri halinde teşkilatlandırmak suretiyle savaşlarda kullanmaya başlamıştır. Böylesi bir uygulama timarlı sipahilerin ihmal edilmesinin ötesinde savaş dışındaki zamanlarda sarıca-sekbanların terhis edilmeleri ve istihdam dışı kalmaları, bu iki kesimin kolayca eşkıya gruplarına dönüşerek ciddi asayiş problemlerine sebebiyet vermelerinin nedenleri arasındadır. Ortaya çıkan eşkıyalık ve asayiş problemleri de kırsal alanda yaşayan halkı, üretimi ve dolayısıyla da timar sistemini olumsuz etkileyen hususlardandır (Öz, 2013: 189; Gümüştü vd., 288-289). Özellikle XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında Anadolu’yu kasıp kavuran Celali isyanları sırasında sekban-sarıca toplulukları ve timarlı sipahiler Celali gruplarında yer almışlardır. Bu durum karşısında kırsal alanda köylerinde oturan reayanın görevi ise, hem devlete vergisini ödemek hem de bu eşkıya gruplarını beslemektir (Öz, 2013: 189).

XVII. yüzyılda Osmanlının klasik yapılarındaki değişikliklerin en önemlilerinden birisi ve belki de birincisi timar sistemindeki değişmedir. Geleneksel bakış açısına göre timar sistemi ihmal edilmiş, timarlar hak sahiplerinin dışında ekabir adamlarına verilmiş ve miri araziler çeşitli şekillerde belirli kişilere tahsis edilmiştir. Osmanlı ıslahat yazarlarının eserlerinde bu durum şiddetle eleştirilmiş, savaşta fiilen bulunan kişilerin hakkı olan timarların büyük devlet adamlarının denetimine girmesi, onların da bu dirlikleri keyfi olarak kendi adamlarına tahsis etmesi neticesinde düzenin bozulmasının temel nedenleri olarak belirtilmiştir. Ateşli silahların yaygınlaşması ve piyade askerin öneminin artmasına paralel olarak devletin ücretli asker sayısını arttırması ve dirlik olarak tahsis edilen gelirleri nakdi vergilere dönüştürme çabalarının sonucunda timar sistemi zayıflamış ve süreç içerisinde ortadan kalkmıştır (Gümüüşü vd., 2016: 249; Öz, 2013: 198).

XIX. yüzyıl başlarına gelindiğinde artık timar sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutan önemli müesseseler arasında yer alma özelliğini çoktan kaybetmiş durumdaydı. Ancak Anadolu'da hala timar alanları mevcuttu. Nitekim orduda hem timarı hem de maaş geliri bulunan kişilerin sayısı oldukça fazlaydı. Timar sisteminin tasfiyesinin birkaç adımda gerçekleştiği ifade edilebilir. Bunlardan ilki mahlul timarların yeniden tevcih edilmeksizin hazine tarafından zapt edilmesidir. İkinci olarak timarlı sipahilerin yeni tesis edilen veya modern bir hale getirilen kurumlarda istifade edilmesi politikasına uygun olarak Lağımıcı ve Humbaracı Ocaklarında kullanılmalarıdır. Timar sisteminin kaldırılmasına ilişkin en ciddi adımlar II. Mahmut döneminde atılmış ve Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından 1831 yılından itibaren bazı eyaletlerde timarlı sipahilik lağvedilerek timar arazileri hazine gelirleri içine dahil edilmiş ve iltizam sistemi ile idare edilmeye başlanmıştır. Ayrıca yeni kurulan birlikler (Süvari Mansure Ordusu daha sonraki adı Süvari Asakir-i Şahane-i Muntazama, Redif Askeri Teşkilatı, Zaptiyelik Teşkilatı) içerisinde sipahiler istihdam edilmiştir. Bu görevlendirmelerin dışında mali anlamdaki son adım çeşitli askeri görevler veya emeklilik karşılığında el konulan timarlara bedel ödenmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Uzun bir süreçte gerçekleşen timar sistemi resmen kaldırılmış olsa da timar bedeli almaya hak kazananlarının haklarının varislerine intikali sebebiyle imparatorluğun sonuna değin bedel ödeme uygulaması devam etmiştir (Aydın, 2001: 75-99).

İç ve dış sebeplerin tahrik ve teşvikiyle timar sisteminde yaşanan bozulmanın kırsal hayatı olumsuz etkilediği açıktır. Uzun süren savaşlar, timarlı sipahinin savaşlarda arzu edilen neticeleri vermemesi sonucu peyderpey önemini yitirmesi, timarlı sipahilerin savaşa gitmeyerek kaçak hale düşmeleri, enflasyon faktörü ve bu durumun askeri ve sivil hayat üzerindeki tesirleri, sekban-sarıca birliklerinin önem kazanması, işsiz kaldıkları dönemlerde sarıca-sekbanların hayatlarını idame ettirmek için yasal yolların dışına çıkmaları kırsal kesimdeki halkı derinden etkilemiştir. Sefer zamanlarının bitmesiyle birlikte işsiz güçsüz kalan sarıca-sekban ve aldığı timar geliri kendine yetmeyen sipahi gruplarının bir kısmının işin kolay olan tarafını seçerek eşkıyalık yapmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen hiç şüphesiz kırsal alanda üretim yaparak vergisini ödemeye çalışan köylü halktır.

Dönemin kronik yazarlarından olan Kitab-ı Müstetab'ın müellifi uzun süren savaşları, arzu edilen neticelerin alınmamasını ve bu durumun Osmanlı ülkesindeki etkilerini şu cümlelerle dile getirmiştir: “...her yıl gâhî Acem ve gâhî Rumili'ne seferler olmağla Anadolu memleketlerinde re'âyânın ekseri perâkende ve perişan olduklarından mâ'âdâ niceleri dâhî eşkıyâ ve celâlî olub kurânın dahî ekseri harab ve yebâb olmuştur...” (Yücel, 1988: 17; Gümüüşü vd., 2016: 252). Söz konusu eşkıyalık faaliyetlerine katılanlar (dönemin tabiri ile “levendat”), kırsal alanda insanların sükun içerisinde yaşamalarına ve üretim yapmalarına müsaade etmemiştir.

Gerek iç ve gerekse dış etkenler sebebiyle tüm ülke genelinde özellikle ekonomik anlamda darboğazın yaşandığı bir süreçte timarlı sipahilerin kanuna aykırı vergi talepleri yaygın bir hale dönüşmüştür. Zaten sosyal çalkantılar nedeniyle zor üretim yapan ve vermek zorunda olduğu vergi miktarını güç bela ödemeye çalışan reayanın üzerine bir de haksız birtakım talep ve külfetlerin binmesi köylüyü iyice içinde çıkılmaz bir hale sokmuştur. Dönem kaynaklarında oldukça sık bir şekilde şikayete konu olduğu anlaşılan meselelerden birisi de usulsüz ve haksız vergi talepleridir. Konya'da 1706 yılında bazı sipahilerin usulsüz ve haksız muamelelerinden şikayetlerin artması üzerine sipahi kethüdası uyarılmıştır. Yine 1706 yılında Hatunsaray nahiyesinde beş sipahi, halka kötü muamele edip, zamanlı zamansız on beş adamıyla gezip ihtiyaçlarını halktan isteyerek rahatsız ettikleri için şikayete konu olmuştur (Bayrak, 2015: 126).

Kırsalda tımarlı sipahilerin, sarıca-sekban gruplarının baskısı, bu zümrelerden bazılarının da dahil olduğu çeşitli eşkıya grupları altında bir taraftan ezilen ve diğer taraftan da merkezi idareye vergi vermekle yükümlü bulunan halk çıkış kapısı olarak askeri gruplara dahil olmayı görmüştür. Normal şartlarda “reaya ata binüp kılıç kuşanmak yokdur” (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998: 141) düsturu gereği reayanın askeri sınıfa geçmesi yasaklanmış olmasına rağmen süreç içerisinde bunun da delindiği görülmektedir. Çağdaş müelliflerin eserlerine de yansıdığı üzere kanun dışı asker alınması süreç içerisinde yaygın bir hal almıştır. Nitekim dönem müelliflerinden Aziz Efendi tanıklığından kanunlara aykırı olarak asker alındığı, halkın bağını bahçesini bırakarak devlet hizmetine girdiği veya seyyidlik iddiasında bulunarak bir takım muafiyetler peşine düştüğü anlaşılmaktadır (Çolak, 2010: 108). Bunun dışında tahrir defterlerinde kayıtlı isimler üzerine “*sipahi, ammâ ra’iyyet-zâde, atası köhne defterde ra’iyyete kayıtlı*” şeklinde düşülen notlar reayadan askeri sınıfa geçme eğiliminin açık delili olarak değerlendirilebilir (Ünal, 2013: 89; Gümüüşcü vd., 2016: 259).

Dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarında etkisiyle tımar sisteminde yaşanan değişim ve buna bağlı ortaya çıkan aksaklıklar iskanı olumsuz etkilemiştir. Tımarlı sipahilerin, sarıca-sekbanların, yeniçerilerin, ehl-i örfün ve çeşitli eşkıya gruplarının baskı, zulüm ve haksız vergi talepleri karşısında bulunan köylerinin bir kısmı çiftini çubuğunu terk ederek göç etmek durumunda kalmışlardır. Muhtelif arşiv vesikalarına ve dönemin kronik yazarlarının eserlerine yansıdığı üzere tımar sistemindeki aksaklıklar ve bunun etkilerine ilişkin önemli ipuçları mevcuttur. Değişen silah teknolojileri nedeniyle önemini yitiren tımarlı sipahiler ve onların yerini alan sarıca-sekban birlikleri sefer döneminin dışında kalan zaman diliminde işsiz kalmaları ve bir şekilde kolay olanı seçmek suretiyle eşkıya gruplarına karışmaları ve haksız yere vergi toplamaları ve çeşitli zulümlerde bulunmaları döneme damgasını vurmuştur. Yer yer ortaya çıkan vergi tahsilindeki mücadeleler ve ehli örfün “devreye çıkararak” maiyyetindeki kalabalık grupların yem ve yiyecek ihtiyaçlarını temin ederek halka yapmış olduğu zulümler halkı bezdirmiş olmalıdır. İşte tüm bu durumların karşısında eli kolu büyük ölçüde bağlı olan çaresiz köylüler göç ederek yerini yurdunu terk etmiş ve neticede yerleşmeler kaybolmuştur.

1.3.4. Vergi Baskısı

Günümüzde, devletin kamu giderlerini karşılamak için kişilerden cebren ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değer vergi olarak tanımlanmaktadır. İlk başlarda bireylerin ortak harcamalara gönüllü ve yardım niteliğinde katılımı ile başlayan, devlet teşkilatının tesisi ile genel nitelikte ve mecburi bir mükellefiyete dönüşen vergi, toplumların tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir (Kenanoğlu, 2013: 52). Çeşitli uygarlıklarda eski dönemlerden itibaren görülen halkın vergi yükümlülüğünün Osmanlılar döneminde oldukça farklı terimlerle ifade edildiği görülür. Tarihi kaynaklarda çoğunlukla “virgü” şeklinde geçen kelime XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bugünkü şekli ve kapsamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Klasik dönemde vergi vb. mükellefiyetleri ifade için kullanılan en yaygın terim teklif/tekalif kavramıdır. Tekalif vergi, resim gibi nakdi, aynı ve bedeni mükellefiyetleri kapsayacak şekilde geniş kapsamlı olup tekalif-i şer’iyye ve tekalif-i örfiyye diye iki kısma ayrılır.³¹ Tekalif-i şer’iyye zekat, öşür, haraç, ve cizyeden ibarettir. Tekalif-i örfiyye ise tekalif-i adiiyye ve tekalif-i şakka olmak üzere iki türdür. Tekalif ile ilgili bir başka sınıflandırma da tekalif-i şer’iyye-tekalif-i fevkalade ayrımıdır ve “devletin olağan üstü ihtiyaçları için hükümdarın emriyle vaz olunan teklif” şeklinde tanımlanan tekalif-i fevkalade de, tekalif-i örfiyye ve tekallif-i şakka olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Taklif-i örfiyye savaş nedeniyle hazinede yeterli paranın bulunmaması durumunda “tekalif-i adiiyye kavaidine tevfikane tarz ve tahsiline mesağ-ı şer’i bulunan teklifler”, tekalif-i şakka ise “böyle bir ihtiyaca müstenid ve tekalif kavaidine muvafık olmayan ve bina-enaleyh vaz’ ve tahmiline cevaz-ı şer’i bulunmayan tekliflerdir (Kenanoğlu, 2013: 56; Gümüüşcü vd., 2016: 213).

Osmanlı döneminde reaya kapsamına vergi veren şehir, kasaba ve köy halkı ile konar-göçerler giriyordu. Bu gruplara girenlerden herhangi bir kişi devlet eliyle birtakım muafiyetler sağlanarak vazifelendirilebilirdi ve bu vazife sona erene değin verilen muafiyet devam ederdi. Ancak vazifeleri bittikten sonra muafiyet sona erer ve kişi tekrar raiyyet statüsüne dönerdi (Halaçoğlu, 2014a: 106). Osmanlı İmparatorluğu tarafından halktan alınan vergiler temel olarak şer’i ve örfi olmak

---

³¹ Şer’i ve Örfi tekliflerin bir dökümü için bakınız. Zaim, 1999. “Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti’nin İktisadi Durumu”, s. 38-39.

üzere iki başlık altında toplanmıştır. Ancak devletin tebaasından aldığı vergiler üç büyük bölümde değerlendirilmektedir. 1) Rüsüm-ı şer'iyye (zekat, haraç, öşür, cizye vb.), 2) Rüsüm-ı örfiyye (çift, ispenç, arus, cürüm, cinayet vb.), 3) Avarız-ı divaniyye (avarız akçesi, nüzul bedeli, sürsat vb.) (Taşkın, 2013: 56).

Osmanlı vergi isimlendirilmesinde resim ve avarız gibi genel terimlerin yanında bir kısım vergilere işaret eden bac, bad-ı heva, hasılat, bedel, caize, iane gibi terimlerin de kullanıldığı görülür. Osmanlılar tarafından fethedilen yerler miri arazi şekline dahil edilip zekat, öşür, haraç ve cizye gibi şer'i vergiler karşılığında aynı veya nakdi birçok resimler tespit edilerek tahsil edilmiştir. Fethedilen yerin tahrir işlemi gerçekleştirildikten sonra o bölgeye has vergiler ilgili bölgenin kanunnamesinde yer alırdı. Kanunnamelerde geçen çoğu vergi aslında öşür ve haraç karşılığı alınan resimler olarak isimleri yerel kullanımlara göre farklılaşmıştır; zekat, öşür, haraç ve cizye karşılığı tarh ve tahsil edilen seksen resim bulunuyordu (Kenanoğlu, 2013: 56;).³²

Osmanlı mali yapısını temsil eden merkez maliyesinin gelirlerinin esasen cizye, avarız ve mukataadan oluştuğu görülür. Cizye sıhhatli ve çalışan gayrimüslim erkelerden alınan şer'i bir vergidir. Avarız ise ihtiyaç duyulmasına binaen devletin halka yüklediği vergilerdir. Mukataalar ise her türlü iktisadi faaliyetten alınan oldukça çeşitlilik arz eden ve çoğunluğu vasıtalı vergilerden meydana gelen bir özellik gösterir. Timar ve vakıf sektörlerine bırakılan gelirlerde mukataalar içinde yer alır (Özvar, 2007: 523).

İnalcık tarafından belirtildiği üzere Osmanlılarda temel vergi ve toprak sistemi çiftthane sistemi tabiriyle ifade edilir. Çifthane sistemi ise arazi, vergi ve hane sayımları sayesinde tespit edilir. Burada vergi haneden alınırdı, ayrıca hane olağanüstü durumlarda toplanan teklif türü (avarız) vergiler için de mali bir birim niteliğini taşıyordu. Osmanlı devleti örfi vergi ve yükümlülüklerinin çoğunu çift resmi ile ilişkili hane esasına göre rüsüm, tekalif-i örfiyye ve avarız-ı divaniyye sistemi altında sürdürüyordu (Gümüüşü vd., 2016: 213; Kenanoğlu, 2013: 56).

---

³² Osmanlı tebaasından alınan vergilere ilişkin bakınız. Çağatay, 1947. "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 483-511.

Osmanlılar, vergi tespit ve tahsilinde adil bir yönetim anlayışı için önemli çabalar sarf etmiştir. Devlet hazinesinin önemli bir kaynağını teşkil eden vergilerde, tebaanın farklılığı nedeniyle doğabilecek adaletsizliklerden ve bu duruma sebebiyet verecek uygulamalardan kaçınmıştır. Örneğin yeni bir yer Osmanlı topraklarına dahil edildiğinde, ekonomiye, cari olan vergi sistemine büyük müdahaleler yapılmamış, yereldeki loncalar, tüccarlar, mültezimler ve sarraflar ile işbirliği içinde çözüm gerçekleştirilmiştir. Ancak merkezden uzaklaşma ile birlikte vergi uygulamalarında birtakım adaletsizlikler baş gösterebilmiştir. Özellikle vergilerin iltizam yoluyla toplanması, halkın yüksek miktarda vergi yükünün altında ezilmesine neden olmuştur (Yereli, Köktaş ve Selçuk, 2015: 209).

Osmanlı İmparatorluğunda timarlı sipahilerin yerini giderek artan sayıda kapıkullarının alması her sefer zamanı çoğalan, sarıca ve sekban birliklerin fazlaşması ile birlikte merkezi hazinenin giderleri artmıştır. Devletin bu zümrelerin maaşını ödemek için nakit ihtiyacı maliyenin dolayısı ile de vergi sisteminde birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1580'lerde Avrupa'da yaşanan gümüş istilas ve bunun ardından ortaya çıkan fiyat devrimi Osmanlı maliyesindeki değişimi zorunlu kılan durumlar arasında yer alıyordu. Devlet bu durumlar karşısında bazı çözüm yollarına müracaat etmiştir: 1) Reayanın ödemekte olduğu geleneksel vergilerin miktarını artırmak yerine olağanüstü zamanlarda müracaat edilen avarız vergilerine yönelmiş ve bu durumun sonucunda avarız-ı divaniyye ve tekalif düzenli gelir kaynakları haline getirilmiştir. 2) İmdadiyye olarak isimlendirilen vergiler ihdas edilmiştir. 3) Timar ve has arazilerinin gelirleri mukataa olarak iltizama verilmiştir. 4) Vergilerin toplu ödemeler şeklinde tahsil edildiği ancak dağılım ve toplanmasının yerel ahaliye terk edildiği maktu sistem yaygınlaştırılmıştır (İnalçık, 2016: 45-46).

Osmanlı döneminde alınan şer'i ve örfi vergileri ödemeye devam eden halkın avarız gibi ilk başlarda olağanüstü hallerde toplanan verginin daimi bir hal alması, yeni tip vergi usullerinin ortaya çıkması, kırsal kesimde yaşayan halkı etkileyen önemli durumlar arasında yer almaktadır. Bu vergi kalemlerinin altında zorlanmasının dışında devlet görevlilerinin ve vergi toplayıcılarının kanun dışı fazla miktarda para toplamaları, devre çıkıp yem ve yemeklik talep etmeleri, köylünün belini büken durumların başında gelmektedir. Bir de eşkıyalık faaliyetlerine maruz kalan köylülerin olan biten onca şey karşısında katlanacak durumunun ve

esnekliğinin kalmaması ayrıca hatırdâ tutulmalıdır. Olağan ve olağanlaşan vergilerini bir şekilde ödeyen ya da ödemeye gayret eden ahâlinin yerini yurduunu terk etmesine sebebiyet veren durumun belgelere yansıdığı kadarıyla ağır vergi ve mükellefiyetlerin yanında kanun ve defter dışı haksız talepler olduğu görülür. Halkın maruz kaldığı bu durumun kırsal alandaki yerleşmelerin terk edilmesinde ve kaybolmasında olan etkisi burada vergi baskısı olarak kavramsallaştırılmıştır.

Sosyal ve ekonomik açıdan Osmanlı toplumu değerlendirildiğinde hakim özelliğın bir tarım toplumu veya tarımsallaşmış şehirli toplum durumunda olduğu görülür. Toplumun büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağlarken devlet gelirleri de büyük ölçüde tarım ürünlerinden alınan vergilerden oluşuyordu. Bu özellikleri ile Osmanlı toplumunun nüfusunun kahir ekseriyeti köylülerden meydana geliyordu. İmparatorluğun merkezi bölgelerinde yaşayan köy halkının çoğunluğu timar sistemine tabi durumdaydı. Bu çerçevede tarımsal faaliyetler ile uğraşan köylüler sancaklarındaki kanuna göre vergilerini verirlerdi. Padişah nazarında Allah'ın bir emaneti kabul edilen köylüleri ehl-i örfün zulmünden koruyan temel mekanizma Osmanlı adalet sistemidir. Kınalızade Ali Efendi gibi siyasi düşünce yazarlarınca “daire-i adliyye” toplum idaresinin temeline yerleştirmişlerdir. Buna göre adalet dünyanın kurtuluşunu temin eder; dünya, duvarı devlet olan bir bağdır; devleti düzenleyen şeriattır; hükümdar olmadan şeriat korunamaz; askersiz hükümdar olmaz; mal olmadan hükümdar asker toplayamaz; malı hasıl edecek olan halktır; halkı padişaha kul eden ise adalettir. Böylesi bir adalet telakkisinin neticesi olarak halk, herhangi bir haksızlık ve zulüm durumunda kadıya müracaat eder, orada sonuç alamazsa beylerbeyi divanına, nihayetinde de Divan-ı Hümayun'a ve bizzat padişaha halini arz edebilirdi (Öz, 2007: 532-534).

XVI. yüzyılın ilk yarısından ikinci yarısına gelindiğinde tüm Akdeniz ülkeleri gibi Osmanlı Anadolu'sunda da nüfus iki katına çıkmıştır. Nüfus artışına nazaran ekilebilir alanların aynı oranda artmadığı ve bu duruma bağlı olarak da kişi başına düşen arazi miktarının azaldığı çeşitli araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir (Özel, 2006: 221-222; Yediyıldız, 1985: 118-199; Öz, 1999c: 70-71; Demir, 2010: 59-82; Gümüştü vd., 2016: 214). Başka bir ifade ile XVI. yüzyılın ilk yarısı ile XVI. yüzyılın ikinci yarısında nüfus ile tarımsal arazi arasındaki denge ikincinin aleyhine bozulmuştur (Cook, 1972: 10-11). Ayrıca M. Öz, XVI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde

tahrir verilerinden hareketle gerçekleştirdiği hesaplamalar neticesinde hane başına düşen üretimde azalma yaşandığını tespit etmiştir (Öz, 1997: 77-90; Öz, 1999b: 112-115). XVI. yüzyılın sonunda meydana gelen tarım arazilerinde ve hane başına düşen üretim miktarındaki düşüş, halkın farklı çözümler aramaya başlamasına, bir kısmının da göç etmesine neden olmuş gözükmektedir. Yaşanan bu durumlar ve araştırmaların sonuçları halkın üretim anlamında fakirleştiğine işaret ederken mükellef oldukları mevcut vergi kalemlerinin üzerine avarız vergisinin ağırlığı ve haksız talepler altında oldukça zorlandıklarını göstermektedir. Nitekim XVII. yüzyıl İstanbul Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlardan hareketle görülen vergi davalarının araştırılması amacıyla yapılan bir incelemede genellikle mükerrer vergi ya da kanunsuz, izinsiz ve uygun olmayan miktarlarda vergi taleplerine yönelik şikayetlerin giderilmesi yönünde hükümler tespit edilmiştir. Vergi tahsilinde karşılaşılan bir sorun ise tahsildarların kanunsuz talepleri ile ödeme gücü olmayan kişilerden fazla para istemesidir (Yereli, Köktaş ve Selçuk, 2015: 219). İstanbul örneğindeki bu durumun benzerlerini taşrada da açık seçik bir şekilde görmek mümkündür. Araştırma alanlarımız bağlamında vergi baskısı olarak ifade edilen hususlar, farklı yönleri itibarıyla burada avarız vergisinin ağırlığı, çeşitli bahaneler ile halktan vergi talebi ve fazla vergi talebi olmak üzere üç başlık altında irdelenecektir.

Avarız Vergisinin Ağırlığı

Osmanlılarda avarız vergisi özellikle sefer zamanlarında ordu ve donanmanın masraflarını karşılamak üzere topladığı acil durum vergileridir. Bu acil durum vergilerinin arasında nüzul olarak isimlendirilen iâşe vergisi, halkın mallarını önceden belirlenmiş bir mahalle götürüp satması yani sürsat, donanmada kullanılmak üzere kürekçi toplanılması ve son olarak da avarız akçesi ismiyle toplanan nakdi vergi yer alıyordu. Ancak çoğu durumda hizmet ve aynı vergilerin yerine bedel olarak isimlendirilen para kabul ediliyor ve hatta yeğleniyordu (İnalçık, 2016: 46-47).

Önceleri olağan üstü durumlarda sefer zamanlarında alınan avarız vergisinin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren kalıcı bir vergi haline gelmesi halk üzerinde oldukça bezdirici bir tesir icra ederek iskana ciddi zararlar vermiştir. Avarız

vergisinin baskısı altında kalan halk çareyi göç etmekte ve zaman zaman da köylerini toptan terk etmekte bulmuştur. Avarız vergisinin iskana verdiği tahribatın oldukça iyi bir örneğini Harput kazası üzerine yapılan bir çalışma oluşturmaktadır. 1632 tarihli avarız sayımında kazanın avarız hane sayısı 242,5 olarak tespit edilmiştir. Aradan geçen sekiz yıl sonra 1640'lara doğru, yöre halkının avarız hanesinin yüksek olduğu noktasında taleplerine hükümet merkezince olumlu cevap verilerek 4 avarız hanesi olsa da bir indirim yapılarak 238,5'e düşürülmüştür. Dört avarız hanesi düşüşten memnun olmayan yöre halkı daha fazla indirim yapılması amacıyla tekrar istekte bulunmuşlar ancak bu durum merkezde aksi tesir yaparak kazanın avarız hane sayısı 400'e çıkarılmıştır. Mevcut avarız hanelerinin yükünü çekmekte güçlük çeken kaza ahalisi için bu durum ciddi bir yıkım haline dönüşerek sahada göç başlamış, nüfus azalmış, hatta Kuzabad isimli nahiyede "ahali bil-külliye perakende ve perişan olmağla" harap hale gelmiştir. Kaza genelinde de durum pek farklılık göstermeyerek ahalinin çoğu yurtlarını terk etmiştir. Geriye kalanlardan ancak 133 avarız hanesi kadar vergi toplanabilmiştir. Harput şehrindeki ve köylerindeki hanelerin yanına "hali ve harabe", "terk-i diyar etmiştir", "na mevcut olmağla ismi yazılmamıştır" şeklinde notlar düşülmüştür (Ünal, 1997: 11-13; gümüşçü vd., 2016: 219-220). Harput kazasında avarız yükünün fazlalığı karşısında halkın indirim taleplerinin aksine zam yapılması şehirde ve kırsal alanda insanların göç etmesine ve bazı iskan merkezlerinin ise tamamen boşalmasına neden olmuştur.

XVII. yüzyıl Ankara örneğine bakıldığında ise avarız vergisinin geride kalanları zor durumda bıraktığı görülmektedir. Zira 1752-1754'te Büyük ve Küçük Haymana ve civarı mukataasındaki konar-göçer halk hastalık sebebiyle dağılmış, bu durum karşısında ilgili halkın zaman aşımı süresi baz alınmaksızın kadim yurtlarına döndürülmesi istenmiştir. 1764 ve 1769 yılında da konar-göçerlerin yurtlarına döndürülmeleri için emirler çıkarılmaya devam edilmiş ancak bir netice alınamamıştır. 1795 tarihine gelindiğinde Küçük ve Büyük Haymana'da sadece 15 köy kalmış, geride kalanlar vergi yükünü çekmeye kudretlerinin olmadığından bahisle gidenlerin kadim yurtlarına döndürülmesi mümkün olmazsa kendilerinin de dağılacaklarını bildirmişlerdir (Özkaya, 1981-1982: 188-189).

Halkın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik darboğazda sürekli hale gelen avarız vergisini ödemekte zorlanmaları sebebiyle indirim talepleri dönem

vesikalarına yansımıştır. Gaferiyad kadısının kaza ahalesinin perakende ve perişan olmaları gerekçesiyle 37,5 ve 1 rub' avarız hanesinde indirim talep etmiş ve merkez tarafından avarız hane sayısında 7,5 ve 1 rub' indirim gerçekleştirilerek 30 avarız hanesine düşürülmüştür (22 Ocak 1681) (KŞS 25, 271/2). Konya kazası Hatunsaray nahiyesine bağlı Köyceğiz ahali köylerindeki halkın perakende ve perişan olmaları hasebiyle mali güçlerinin yetmeyeceğini gerekçe göstererek avarız hanelerinde indirim talep etmişlerdir (20 Haziran 1687) (KŞS 34, 230/1).

Manisa kazası Belen nahiyesine bağlı Gümülcü köyü 9 avarız hanesi varken köylülerden bir kısmının ölmesi bir kısmının ise dağılması neticesinde geride kalanların bu bedeli ödemeye güçlerinin yetmeyeceğinden bahisle 5 avarız hanesinin tenzilini istemişlerdir (1 Nisan 1687) (Uluçay, 1955: 46). Manisa kazasının 1306,5 rub' olan avarız hanelerinin şehir ve köy ahalesinin perakende ve perişan olduğu, bir önceki seneden beri de eşkıya istilasında halkın dağılması nedeniyle bölge halkının mevcut avarız vergisini ödemeye muktedir olmadığını Manisa kadısı, Aydın ve Saruhan muhassılı merkeze arz ederek indirim talep etmiştir. İstanbul'dan bu durum üzerine Manisa Belen, Turgud, Palamud ve Emlak nahiyelerinin avarız kaydı arşivden kontrol edilerek daha önceden gerçekleşen talepte 1526 ve rub' olan avarız hanesinde 1685/1686 senesinde 220 haneleri indirilmiş olduğu, mevcut istekleri neticesinde de 306,5 rub' avarız hanesi daha kaldırılarak 1000 avarız haneye düşürüldüğü bildirilmiştir (19 Haziran 1698) (Uluçay, 1944: 468-469). Bazı iskan merkezlerinde ise avarız vergisinin etkisiyle halk toptan dağılmıştır. Mart 1704 tarihli belgede Manisa kazası dahilindeki Palamud köyü ahali tekaliften dolayı perakende ve perişan olmuştur (Uluçay, 1955: 766).

Kırsal alanda gerek kırdan kıra ve gerekse kırdan şehre olan göçler nedeniyle geride kalan köylü ahali avarız vergisini ödemekte adeta ortak arayarak göçenlerin peşine düşmüşler, bir kişiyle de olsa verginin paylaşarak ödenmesi için uğraşmışlardır. Köylerde yaşayan insanların 25-30 sene önce köyden şehre göç ederek vergisini şehirde vermesine rağmen türlü gerekçeler ile göçmenleri geri getirmek suretiyle vergiye ortak etmek istedikleri dikkate değer bir durumdur. Bu türden bir olay 21 Aralık 1686'da Konya kazası Sudiremi nahiyesine bağlı Resul köyü ile ilgilidir. Resul köyü ahalesinden İshak mahkemeye vararak Hamza isimli şahsın köylerinde otururken kalkıp Karakurt mahallesine göç ettiğini, köydeki

tekalife ortak olmadığını ifade ederek söz konusu tekalifin alınmasını talep etmiştir. Tarafların dinlenmesinin ardından Hamza'nın köyde arazi ve emlakı olmadığı, köyden ayrılalı da 25 sene olduğunun anlaşılması üzerine Hamza lehine dava sonuçlanmıştır (KŞS 31, 212/3). 24 Mart 1669 tarihinde Konya Şer'iyeye Sicili'ne yansıyan bir kayıttaki Sudiremi nahiyesine bağlı Yağlıkutlu ve Malas köyleri birlikte 3,5 ve rub' avarız hane vergisine tabi iken bu miktarın yalnızca Yağlıkutlu'dan talep edilmesi üzerine, Yağlıkutlu köylüleri bu rakamı tek başlarına ödemeye takatlerinin olmadığı gerekçesiyle itiraz ederek iki köy arasında bölüşülmesini talep etmişlerdir (KŞS 17, 240/2.). Benzer bir olay Bayburt kazası Karakaya köyü ahalisi tarafından Dolabucu mahallesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu mahallede meskun olan Hüseyin, Musa ve Mustafa hakkında köydeki tekalife ortak olmaları talep edilmişse de şehre göç edeli 7 sene geçmiş olması ve köyle alakalarının, emlak ve arazilerinin olmaması hasebiyle reddedilmiştir (16 Mayıs 1687) (KŞS 34, 19/1.). Köy ahalisinin dağılması neticesinde geride kalan 3-5 hanenin köyün ödemekle mükellef olduğu avarız vergisini kaldıramayacak durumda olmaları onları oldukça zor durumda bırakmıştır. Belviran kazasından gelen temsilciler Afşarviranı isimli köyün üzerlerine düşen avarız vergisini ödemediklerini ve bunun ilgili köy halkından tahsil edilmesini istemişlerdir. Ancak Afşarviranı köyünden kadı huzurunda bulunan kişi köy ahalisinin "bil-küllüye perakende ve perişan" olduğunu ifade ederek birkaç hane kaldıklarını ve köy üzerine düşen vergiyi ödeyecek güçlerinin olmadığını bildirmiştir (6 Ağustos 1765) (KŞS 58, 501/3). Konya Hatip karyesi ahalisi de daha önce şehre göç ederek Civar mahallesinde oturan Molla Ahmed'in köylerindeki tekalife ortak olmalarını istemişlerdir. Ancak köyde tekalif icab eden herhangi bir mal varlığı mevcut olmadığı için mahkeme Molla Ahmed lehine neticelenmiştir (9 Ocak 1789) (KŞS 65, 59/4).

Ilıca kazası Bayramışlı köyünden Cafer, Manisa kazası Belen nahiyesi Gözübüyükler isimli köye göç ederek burada oturan Mustafa ve Mehmed hakkında önceden köyümüzde beraber avarız vergimizi verirken göç ettiler ve üzerlerine düşen avarızı vermemektedirler diyerek şikayetçi olmuştur. Mustafa ve Mehmed Bayramışlı köyünden göçeli 13 sene olduğunu, köy ile ilgili tüm alakalarının kesildiğini beyan etmişler ve şahitlerin dinlenmesi sonrasında Cafer'in iddiası reddedilmiştir (MŞS. 58, 13/3). Manisa'ya tabi Ağca köyünde sakin Bayram, Bali ve

Mehmed isimli kişiler, Ramazan hakkında “Karacalar reayasındandır lakin 1059 senesine mahsub olan avarızdan üzerine düşeni vermemekte olduğunu” ve ilgili verginin alınmasını talep etmişlerdir. Ramazan ise ifadesinde Karacalar reayasının dağıldığını, babasının orada raiyyet kayıtlı olduğunu ancak kendisinin herhangi bir kaydının bulunmadığını beyan ettikten sonra hiçbir vergiyi şu ana kadar onlarla birlikte vermediği hususunda yemin ederek davayı kazanmıştır (MŞS 100, 22/2).

Çeşitli Bahanelerle Halktan Vergi Talebi

Araştırılan zaman diliminde vergi baskısının altında ezilen, vergi yüküne çeşitli ortaklar bulma gayretine giren halkın bir de devlet görevlileri tarafından zulme uğratıldıkları görülmektedir. Şöyleki dönemin kaynaklarında devlet görevlilerinin türlü bahaneler öne sürülerek halktan cebren vergi topladıklarına sıkça rastlanmaktadır. Konya Bab-ı Aksaray mahallesinde yaşayan Ali ve İbrahim isimli kişiler avarız ve tekaliflerini yerine getirdikleri halde Sahra nahiyesi Gündür (?) isimli köyün sipahisi ve Konya kalesi mustahfizlarından olan iki kişi, Ali ve İbrahim’e, “sizin dedeniz benim köyümde sakin olmuş raiyyetimidir, sizler de benim raiyyetimin oğullarısınız” diyerek raiyyet rüsumu ve çift-bozan vergisi talep etmiştir (Temmuz 1672) (KŞS 16, 174/3). Konya şehrine başka köylerden gelip yerleşmelerine rağmen Gödene karyesi sipahisi Mahmut Ağa tarafından raiyyet rüsumu talep edildiği gerekçesiyle beş kişi şikayetçi olmuştur. Yapılan inceleme ve tarafların dinlenilmesi sonrasında beş kişinin Gödene karyesi ahali olmadığı ve raiyyet rüsumu verme yükümlülüğünün bulunmadığı ifade edilerek rencide edilmemesi hususunda karar çıkmıştır (12 Aralık 1677) (KŞS 23, 90/2). Konya şehrinde Şükran mahallesinde oturan Veli isimli kişi Belviran mukataasına mutasarrıf olan Hacı Abdi’den haksız yere kendisinden 1 kuruş çift-bozan vergisi aldığından bahisle 1 kuruşunun geri alınmasını mahkemeden istemiştir (Ekim 1684) (KŞS 28, 220/2). Sipahiler köyde arazi emlakı olmamasına rağmen göç eden kişiden hala raiyyet rüsumu ve çift-bozan vergisi talep etmişlerdir. Konya kazası Sudiremi nahiyesine bağlı Kiçimuhsine isimli köy sipahisi olan Bektaş Ağa’nın vekili Seyyid Mehmed Ali isimli kişi, Burçaklu mahallesinde meskun olan Molla Ali’den köyün raiyyeti olduğu halde raiyyet rüsumunu ve çift-bozan vergisini vermediği gerekçesiyle davacı olmuştur. Yapılan inceleme neticesinde köyden geleli 40 sene olduğu ve şehirde

bulunduğu mahallede üzerine düşen mükellefiyetleri yerine getirdiği anlaşılarak dava Molla Ali lehine sonuçlanmıştır (31 Ağustos 1785) (KŞS 64, 84/2.).

Halkın sürdürdü geldikleri tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak yeni vergi türleri ve gerekçeleri ortaya koyan bazı yetkililer haksız yere akçelerini almışlardır. Konya kazası mirabiyye mukataası toprağında ziraat yapan halk bağ, bahçe ve ekinlerinde sulama yaptıklarında sekizde bir öşür vergeldikleri halde mukataa emini bununla yetinmeyerek dönüm başına ilkbahardaki sulama için 7 guruş sonbahardaki sulama için ise 6 guruş para talep ettiği gerekçesi ile halk şikayetçi olmuştur (14 Mayıs 1690) (KŞS 35, 258/1). Mart 1634'de Manisa mutasarrıfına ve kadısına gönderilen fermanla haksız yere halktan üretmedikleri ürünlerden vergi talebinde bulunduğu görülmüştür. Belen ile Kızılhavlu köyleri halkından, buralarda susam yetiştirilmediği ve sipahilere böyle bir vergi daha önce hiç vermedikleri halde zabıtlar resm-i susam adı altında akçe talep etmişlerdir (Uluçay, 1942: 146).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru bey ve paşalar akçenin değer kaybına uğraması nedeniyle ekonomik sıkıntı içerisinde girmiştir. Acil durumlarda seferlere katılacak yeterli miktarda sarıca ve sekban birlikleri buldurmak mecburiyetindeydi. Aksi durumda bey ve paşalar buldukları makamı kaybedebilirlerdi. Bu nedenle sefer dönemleri dışında da kapılarındaki sarıca ve sekban birliklerine bakmaya mecbur hisseden valiler bunun mali yükünü reayadan çıkarıyorlardı. Bunun için takip ettikleri birinci yol, maiyyetlerindeki kalabalık sekbanları ile devriyeye çıkmak bahanesiyle halktan iâşe toplamaktı. İkinci bir yol ise eski bir gelenek olan ahaliden, paşaların hem hizmet bedelini hem de örfü dayanarak tekalif-i örfiyye olarak isimlendirilen vergileri tahsil etmektir. Valiler tarafından sultanın buyruklarının aksine bir şekilde alına vergiler külfetli ve usulsüz niteliğini vurgulamak amacıyla tekalif-i şakka (kanunsuz vergiler) olarak isimlendirilmiştir. Kanunsuz vergi olarak nitelenmesine rağmen ihtiyaç zamanında özellikle de seferler sırasında çok sayıda sekban toplayan paşalar, serden geçti (kumandan) istihdam etmekten rahatsız değildi. İşte bu haliyle paşaların kendi vergilerini bulunduğu bölgede salmasına imkan tanıyan bu uygulamalar varlığını sürdürmüştür. Valilerin vergileri tahsil etmeleri ve sekban birliklerine bakmanın en kolay yolu kırsal alanda görünürde para cezalarını toplamak gerekçesiyle devriyeye çıkmaktır. Bu yasal bahane altında hizmet akçesi (mübaşiriyye, kapı harcı) ve pişkeş (selamiyye veya

selamlık, teşrifîyye, kudumiyye, ikramiyye, toprak-bastı, mefruşat-baha, kaftan-baha, çizme-baha, konak ve göçek akçesi) olarak ikiye ayrılacak vergiler topluyorlardı. Vali dışında mütesellim, voyvoda ve subaşları gibi görevliler de hizmet akçesine benzer şekilde devir akçesi, veya devriyye, zahire baha, nal-baha, tavuk-baha, yemeklik, yemlik, kurban akçesi ve at baha vb. adlar altında vergiler alıyorlardı. Bu türden vergileri koyanlar sadece valiler değildi. Mübaşir ve tahsildarlar, kendi namlarına mübaşiriyye ve tahsildariyye gibi resimleri topluyorlardı. Vakıf ve timar gelirlerini toplamakla mükellef tahsildarlar kolcu akçesi, yazıcı akçesi, sarrafiye, akçe-başı gibi vergi kalemleri koymakla yetkiliydiler. Hatta sekban ve bölükbaşlar halktan konakçı akçesi ve çavuş akçesi gibi resimler tahsil etme hakkına sahipti (İnalçık, 2016: 49-51).

Bölgedeki devlet görevlileri ve bunların adamları kırsalda kalabalık maiyyetleri ile teftişe çıkıyorlardı. Meslea, 28 Mart 1655'te Manisa Çobanisa köyüne 600 atlı ile gelen Zeynel Abidin Paşa, halktan "konakçı akçesi" adı altında 15.514 akçeyi bulan mallarını (yem, yemeklik, içecek vb.) gasp etmiştir. Ayrıca Sarıca ve Toyyusuflu köylerinde 2 Nisan 1655 tarihinde 500 adamı ile "konakçı" namıyla konarak 30 kuruşlarını, 70 keyl şair, 10 kuzu, 200 adet tavuk vs. almak suretiyle halka zulüm etmiştir (Uluçay, 1944: 341-342).

Devlet görevlileri paranın dışında insanların evlerine konarak bedava yem, yemeklik alıp mallarını gasp ediyorlardı. Özellikle sancak beyleri ve subaşlar adamlarını devre çıkarma bahanesi ile halktan "selamlık, nal-baha, kaftan-baha, divan ağırlığı akçesi" adı altında kanun dışı olarak paralarını almışlardır. Ayrıca "Celali ve suhte eşkıyası ile gezdiniz onlara yataklık ettiniz" gibi isnatlar ile cerime adı altında akçelerini almışlardır (3 Mayıs 1614) (Uluçay, 1944: 216-217). Manisa kazası ahalisinin merkeze gönderdiği arzuhale cevaben gelen yazıda mirmiran, mirliva ve mütsellimler vb. ehl-i örf taifesinden bazı kimseler maiyetindekilerle birlikte sakin oldukları evlerde yem, arpa, saman, odun, bal, yağ, koyun, kuzu, tavuk, vs. mallarını alarak halkı zor durumda bıraktıkları görülmektedir (Mart 1657) (Uluçay, 1944: 351).

İlgın ve çevresinde voyvoda Ahmed ve oğlu Seyyid Cafer 60 nefer atlı ve iki bayrak sekban ile ikişer defa "dûr ve zahire baha" adı altında her haneden 9-10'ar

kuruşlarını, yem ve yemeklerini almanın dışında, yemlik namına 5-6'şar keyl terekelerini ve bad-ı heva adı altında da her neferden 2'şer kuruşlarını, resm-i yaylak ve yatak adı altında da 40-50'şer kuruşlarını alarak zulümde bulunmaları neticesinde halk perakende ve perişan olmuştur (Ocak 1681) (KŞS 25, 291/1).

Gördük kazası timar köylerinin reayası İstanbul'a mektup göndererek Akhisar'da sakin olan Abdullah Efendi isimli kişiden haksız talepleri ve uygulamaları nedeniyle davacı olmuştur. Abdullah Efendi köyleri sipahilerinden iltizam yoluyla almış ancak resm-i bennak vs. rüsumlarını kanun dışı bir şekilde almayarak, üzerlerinde bırakarak daha sonra fazla miktarda talepte bulunmuş ayrıca başka kazalara reayayı göndererek fazla akçelerini almanın türlü yollarına başvurmuştur (Şubat 1701) (ŞD. 33, 17/4).

Van kazasından kalkıp Akşehir kazasında Nedir(?) isimli köyde 15 senedir oturan Hüseyin, Ali ve Resul isimli kişiler vergilerini, avarız bedellerini ödeyip tekaliflerini yerine getirdikleri halde bazı kimseler "siz Türkman taifesindensiniz" ithamı ile Türkman ağalarına haberdar ederek adı geçen şahısların haksız yere paralarının alınmasına sebebiyet vermeleri üzerine durumu İstanbul'a ulaştırmışlardır. Karaman valisi, Akşehir kadısına ve Konya naibine gönderilen hükümde haksız yere gerçekleştirilen zulmün ortadan kaldırılması istenmiştir (Nisan 1720) (ŞD 84, 124/2).

Fazla Vergi Talebi

Araştırmaya konu edilen zaman diliminde halkın karşılaştığı durumlardan birisi de kanun ve defter dışı olarak fazla vergi talepleridir. Bu durumda taşrada görevli devlet adamlarının kapı halkının kalabalık olması, onların maaşlarının ve iaşesinin temin edilme zorunluluğu etkili olmalıdır. Ayrıca mültezimlerin ve diğer vergi toplayıcılarının aç gözlülüğü nedeniyle olağan vergi rakamının çok üstündeki talepler dikkati çeker. Aralık 1595'te Anadolu Beylerbeyine gönderilen fermanda daha önce cürümden 150-200 akçe alınırken 1000-1500 akçe alınmaya başlandığına yer verilmiştir. Ayrıca resm-i çift, bennak, âdeti ağnamları, kısaca şer'i ve örfi vergileri kanun dışı bir şekilde artırılmıştır (Uluçay, 1944: 164). Güzelhisar-ı Menemen kazasının avarız ve tekaliflerini Manisa mutasarrıfı toplarken birkaç seneden beri Bergama voyvodaları kanun dışı bir şekilde fazla miktarlarda

toplamışlardır. Voyvodaların zulmünden ahalinin çoğu yurtlarını terk etmişler, geride kalanlar ise göçenlerin hisselerini çekme kudreti olmadığını ve kendilerinin de “perakende ve perişan olmamız emr-i mukarrer olmağın” diyerek içinde buldukları güçlükleri dile getirmişlerdir (Uluçay, 1955: 214-215). Manisa kazasına bağlı Turgudlu nahiyesi köylerinde resm-i bennaklerinin eskiden olageldiğinden fazla sipahilerce cebren 200-300'er akçe alınması üzerine durum İstanbul'a bildirilmiştir. Merkez tarafından Saruhan sancağı mutasarrıfına ve Manisa kadısına hitaben gönderilen hükümde, evlilerden 12'şer akçe, bekarlardan 6'şar akçe alınarak bunun dışında halkın bir akçelerinin dahi aldırılmaması istenmiştir (MŞS 52, JPEG no 25/1).

Manisa, Menemen ve Yengi kadınlarının arzuhaline verilen cevap da taşradaki haksız uygulamalar hakkında birtakım fikirler vermektedir. Bölgede sipahi oğlanı, cebeci, topçu, beylerbeyi ve sancakbeylerinin voyvodaları, subaşılar ve bazı eşkıyalar vs. ortaya çıkarak insanların malına ve canına zarar verdiği, yem ve yemeklerini aldıkları, aydan aya köylerden akçe toplayarak zulmettikleri bildirilmiştir (Haziran 1598) (Uluçay, 1944: 178-179). Fazla vergi noktasında Haziran 1606'da Saruhan sancağındaki kadılara gönderilen hüküm bölgedeki asayişsizlik ve halk üzerindeki baskıya ilişkin durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sancakbeyi kethüdaları 200-300 atlı, ümena, ummal, mültezim, nuzzar 100-200 atlı ile gezerek halktan bedava yem ve yemeklik almaktan da öte halkın canına ve ırzına tasallut etmişlerdir. Sancakbeyi kethüdaları köy köy dolaşarak sebepsiz ve kanunsuz bir şekilde 5-10'ar akçelerini almak suretiyle senede 200.000 akçelerini almışlardır. Subaşılarda konak, göçek adı altında 600-700 akçe toplamıştır. Ummal, ümena, mültezim ve nuzzarlar önceden 24'er akçe alınagelen yerlerden 150-200'er akçe; 33 akçe alınması gereken yerden 200'den fazla akçe; resmi ağnam koyun başına 1 akçe iken 10'ar ve daha fazla akçe almışlardır. Ayrıca 100-200'er atlı ile köylerde gezerek zulmettiklerinden ellerinde hiçbir nesnesi kalmayan insanlar da “cümlemiz celay-ı vatan ve terk-i mesken edüb her birimiz bizzarure bir diyara perakende ve perişan olmamız mukdadderdir” diyerek durumlarını İstanbul'a bildirmişlerdir (Uluçay, 1944: 117).

Mevcut avarız vergisini ödemekte zorlanan halk üzerindeki kanun dışı fazla vergi talebi, köylüleri daha da zor bir duruma sokmuştur. Yaylalı ve (...) köyleri

ahalisi İstanbul'a arzuhal göndererek sipahilerince terekelerinin, penbelerinin öşrünün vaktinde alınmayarak daha sonra geçerli rakamdan fazla tahsil etmelerinin yanında çift resimlerinin de kanun dışı yüksek miktarda alındığını bildirmişlerdir. Manisa kadısından sipahileri, tereke ve penbelerinin öşrünü vaktinde alması ayrıca bölgede cari olan resm-i çift miktarınca tahsili hususlarında tenbih etmesi istenmiştir (Mart 1643) (Uluçay, 1942: 151-152). Haziran 1610 tarihli bir kayıta Palamud nahiyesine bağlı Çakmaklık köyü ahalisi üzerlerinde 2 avarız hane yazılı iken daha fazla vergi talep edilmesi üzerine durumu İstanbul'a iletmiştir. Manisa kadısına gönderilen hükümde fazla vergi talep edilmek suretiyle Çakmaklık köyü halkına zulmedilmemesi ve bu durumun önlenmesi istenilmiştir (KŞS 28, 234/2 ve 235/1). Manisa ahalisi bağlarında yetiştirdikleri üzümün gerekli öşrü zamanında voyvodalarına ödedikleri halde kendi geçimleri için yaptıkları şıradan voyvodalar tarafından tekrar öşür talep edilmek suretiyle rencide edildikleri hususunda arzuhal göndermişlerdir (Eylül 1647) (Uluçay, 1942: 153).

Konya Hatunsaray nahiyesine bağlı Detse köyü ahalisi üzerlerine düşen aşar vs. vergilerini vermelerine rağmen İbrahim ve Mehmed isimli sipahilerin subaşları fazla vergi almak suretiyle halkı perakende ve perişan olma noktasına getirmişlerdir (ŞD 93, 154/2). Belviran kazasına bağlı Durla, Alibeyöyüğü, Seniroğlanı, Dinek ve Elmasun, Üçkilise köylerinden bazı kimseler Karaman mirmiranı Ali Paşa'nın Mütesellimi Ebubekir Ağa hakkında subaşlarının üç ayda bir köyleri dolaşarak sekizer bin akçe toplarlar iken buna razı olmayıp otuzar kırkar bin akçe talep etmeye başlamışlardır. Ayrıca üç ayda iki kere fazla sayıda adamları ile salariye, kuru ve devir adı altında paralarını almaları sebebiyle köy ahalisinin çoğunun dağıldığını dile getirmişlerdir (13 Eylül 1672) (KŞS 16, 48/2).

Yetki Sınırını Aşmak ve Hariçten Köylere Müdahale Etmek

Zaman zaman bazı kişiler, insanları kadı ve ehl-i örf mensuplarına haksız yere gammazlayarak zulme uğramalarına neden olmuşlardır. Bu türden bir olay Nif kazasına tabi Gazili köyünde ortaya çıkmıştır. İbrahim Halife, Veli Şeyhoğlu, Süleyman Dede, Murad Beşe, Abdi Dede, Kara Veli, Ali Bali ve Marak(?) Ali isimli kişiler kaza içerisinde kadının ve ehl-i örften kimselerin yanına vararak Develik(?)

isimli karyesi ahalisini gamz ederek akçelerinin alınmasına sebebiyet vermişlerdir (30 Ocak 1625) (MD 80, hüküm no 1271).

Manisa, Ilıca, Maramara ve Nif kadılarına hitaben yazılan bir hükümde Belen Derzilü, Süldürek ve Yarcı köyleri Piyade beyinin zeameti ve serbest olmasına rağmen dışarıdan sancakbeyi subaşları ve adamları müdahale ederek cürm-ü cinayet vergilerini ve kalabalık maiyyetleri ile köylere varıp yem ve yemeklerini alarak halka zulmettikleri ve ahalinin dağılmasına neden olduklarından bahisle haklarından gelinmesi istenmiştir (3 Şubat 1625) (MD 80, hüküm no 1252). Ocak 1636 Saruhan sancağı mutasarrıfı olan Vezir Mustafa Paşa'nın haslarından olan Belen ve diğer has karyelerindeki bağların haraç ve rüsumları Paşa'ya aitken, piyade erlerinin ve başkalarının karışarak vergileri almaları ve bu durumun önlenmesi istenmiştir (Uluçay, 1942: 149).

Manisa şehrinde Anbarcıoğlu Mehmed, Karakadioğlu Abdülkerim ve İzmirli Katip Mustafa isimli şahıslar hakkında bunlar her gelen kadıya ya naip ya da katip olup halkın başına türlü işler açarak haksız yere akçelerinin alınmasına sebebiyet vermekte denilerek şikayetçi olunmuştur. Manisa vali ve kadısına Nisan 1717'de gönderilen hükümde adı geçen kişilerle alakalı daha önce birkaç defa merkezden emir gönderilmesine rağmen halledilmediği hatırlatılarak bu defa gerekenin yapılması istenmiştir (ŞD 71, 346/2).

Vezir Kasım Paşa'nın mutasarrıf olduğu Konya kazası Hatunsaray nahiyesine bağlı Girvat isimli köy ahalisi üzerlerine düşen vergileri ödemiş olmaları ve serbest olmak hasebiyle dışarıdan müdahale edilmemesi gerekirken bazı voyvoda, subaşları ve ehl-i örf taifesinden birtakım kişiler fazla sayıda atlı ile gelerek köylülerin evlerine konup yem, yemek, kuzu, arpa, saman vs. yiyecek ve mallarını almaktan başka "aylık akçesi, matbah odunu, imdat odunu güherçile odunu, kara arpa, deve zahiresi, devir akçesi" isimleri altında kanun dışı birçok paralarını almışlardır (Şubat 1672) (KŞS 16, 197/2).

Sultan Alaeddin vakfı karyesi olan Sille "Mefruzü'l kalem ve maktuü'l-kıdem" serbest olup üzerlerindeki vergileri ifa etmelerine rağmen dışardan dahl edilmemesi hususunda mirmiran adamları, subaşları vs. ehl-i örf karışmamaları üzere ferman olmasına rağmen Karaman beylerbeyi fermana mugayir bir şekilde

yem ve yemeklerini yedirdiği, arpa, akçe ve senede dörder yüz guruş alarak zulmettiği bildirilmiştir (Haziran 1678) (KŞS 24, 276/3).

Bölgedeki konar-göçer grupların da fazla vergi taleplerinden mustarip olduğu görülmektedir. Bozulus Türkmeni ahalisi İstanbul'a arzuhal göndererek üzerlerine düşen vergi ve yükümlülükleri gereği şekilde yerine getirmelerine rağmen voyvoda 1090 ve 1100 senelerinde fazladan 20.000 guruş paralarını, birçok at ve develerini gasp etmiştir (Haziran 1678) (KŞS 35, 294/1).

***

Süleyman Sudi tarafından yapılan Osmanlı maliyesi ve vergi sistemi ile ilgili tespitlerin bulunduğu 1881 yılına ait çalışma konumuz açısından önemli bilgiler içermektedir. İlgili çalışmada devletin fermanlar çıkartarak vergi sisteminde uyulması gereken kurallara dair bilgilerin yer aldığı bölüm dikkat çekicidir. Özetle şu bilgilere yer vermiştir: 1) Osmanlı ülkesinde sefere çıkıldığında toplanacak olan imdad-ı seferiyye ve sefer yapılmadığı zamanlarda imdad-ı hazeriyye hak ve adalet üzere tahsil edildikten sonra eyalet ve sancak mutasarrıfları tarafından bolluk, pahalılık ve başka bahaneler ile halktan bir tane dahi alınmaması, 2) Şer'i davalar için ferman ile beraber mübaşir gönderilmesi gerektiği durumlarda bir mahalle 4-5 adamdan fazla gönderilmemesi, 3) Mübaşirlerin vardıkları mahallerde kimseden parasız yem, yiyecek ve bir şey almamaları, 4) Kadılar ve katiplerin verdikleri hüccet, arz ve sicillere yazılan hüküm vs. mahkeme işlerinden tespit edilenin dışında akçe almamaları, 5) Mukataa voyvodaları, padişah hasları ile vakıfların zabıtları, mütevellî ve cabiler zeamet ve timar erleri tayin olunan şey ne ise kanun gereğince alıp yazıcı akçesi, sarraflık ücreti ve parasız yem, yiyecek ve sair nesnelere istememeleri, aşar ve resimlerde kanun dışı fazla bir akçe dahi almamaları 6) Kethüda ve yeni harb serdarları dahil olmak üzere makul harç adı ile başka yollarla fakirleri incitmemeleri, 7) Vilayet ayanlarının vaki salyane ve tekalifden kendileri için halka bir akçe yüklememeleri, 8) Hibriyedatlar (bilirkişiler), ellerinde olan beratın şartlarından fazla hibriyye almamaları (Özsoy, 2000: 611-656). Osmanlı ülkesinde gerek sicillere yansıyan ve gerekse XIX. yüzyıl sonuna ait bir müellifin eserinde yer verdiği üzere vergilendirmede asıl kargaşaya ve zulme yol açan hususun, ehl-i örfün ve vergi tahsildarların kanun dışı talepleri olduğu dikkati

çekmektedir. Nitekim yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere bu hususu döneme ait arşiv vesikalarından da takip etmek mümkündür.

Çorum Şer'iyeye Sicilleri'nden 1595-1596 tarihli bir defter üzerine yaptığı araştırmasında S. Faroqhi, vergi mükelleflerinin etkinliklerini ele alarak, vergilerde meydana gelen artış ile birlikte vergi toplanmasındaki şiddette meydana gelen artışın, kırsalda yaşayan birçok köylünün gözünde mevcut hayatlarının çekiciliğini ortadan kaldırdığı tespitini yapmıştır (Faroqhi, 2008: 309). Nitekim gerek Faroqhi tarafından Çorum özelinde yapılan inceleme gerekse bu çalışma kapsamında farklı arşiv kaynaklarından elde edilen belge ve bulgular, halkın yeni vergilerden ve haksız taleplerden oldukça şikayetçi olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Böylesi bir durumda ise köylü öncelikle artan baskılar altında şikayet mekanizmasını kullanarak yerelde kadılara, şayet çözüm bulamamışsa en nihayetinde padişaha kadar uzanmak suretiyle problemin ortadan kaldırılması için müracaat gerçekleştirmiştir. Özellikle avarız vergilerindeki indirim talepleri, haksız bir şekilde halkın para ve malına göz dikenlerin def edilmesi hususundaki tüm girişimler bu duruma delil oluşturmaktadır. Ancak bu girişimlere rağmen arzu ettiği neticeyi alamayan halkın önünde ya mevcut zulme katlanmak ya da ilgili mekânı terk etme gibi bir yol kalıyordu. Bazen bireysel olarak gerçekleşen bu göçler bazen toplu bir halde de oluşabiliyordu. Ancak bireysel olarak göçlerin de geride kalanların sırtındaki vergi yükünü artırması ya giden kişinin geri döndürülmesi çabası ile ya da göç edenlerin arkasından kalanların da bu göç sürecine dahil olmalarını icbar ediyordu.

1.3.5. Konar-Göçer Faaliyetleri ve İskan

Türk hayatının ve yaşamının önemli karakteristikleri arasında yer alan konar-göçerlik kendine mahsus özellikleri ile tarihi, sosyal ve kültürel bakımdan bilim dünyamızda önemli bir yer işgal eder. Çok farklı cepheleri olan konar-göçer faaliyetlerinin geçmiş zaman içerisinde iskana da ciddi etkileri olmuştur. Yaylak ve kışlakları arasında mevsimlere göre ritmik bir şekilde hareket eden bu gruplar zaman zaman yerleşik hayata zarar vermişlerdir. Konar-göçerlerin özellikle göç yolları boyunca yerleşik ahalinin malına ve bazı durumlarda da canına kast ettiği dönemin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Topyekün konar-göçerlerin böyle olduğunu söylemek elbette doğru olmasa da geçmiş dönemde toplumun birçok kesiminde meydana gelen bozulmalardan onlar da etkilenmişlerdir. Başına buyruk hareket etme eğiliminin, özgür yaşama saikinin etkisiyle merkezi otoriteye kolay başkaldırabilen, eşkıyalık faaliyetlerine girişebilen bir kesim olarak konar-göçerler de değerlendirilebilir. Merkezi otorite penceresinden bakıldığında konar-göçerler sürekli hareket halinde olan ve bu nedenle de kontrol edilmesi ve gerekli hallerde tedibi zor bir gruptur. Dönem dönem devlet bu grupları belirli bir mekâna bağlamak suretiyle olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve her daim elinin altında ulaşılabilir bir konumda olmasını temin maksadıyla aşiretleri iskan etme girişimlerinde bulunmuştur. XVII. yüzyılda başlayan konar-göçerleri yerleşik hale geçirme faaliyetleri Cumhuriyet devrinde de devam eden bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı özellikleriyle konar-göçerlik, gıda gereksinimini karşılamak için hayvan sürüleri ile birlikte belirli bir mekân dairesinde yerleşik hayatın tamamlayıcısı olarak hayvancılık yapan ve ürünlerini daha çok yerleşik ahaliye pazarlayan iktisadi faaliyet biçimi ve hayat tarzı şeklinde tanımlanabilir. Ritmik bir hareket dahilinde göç eden bu gruplar kışlak mekânlarında meydana getirdikleri meskenler sebebiyle yerleşik hayata geçmeye de eğilimlidirler. XVI. yüzyıla ait arşiv vesikaları üzerine yapılan araştırmaların gösterdiği üzere nüfus artışının da etkisiyle konar-göçerlerin bir kısmı hızlı bir şekilde yerleşik hayata geçerek yeni kırsal iskan merkezlerini (köyleri) oluşturmuşlardır. Osmanlı dönemi kaynaklarında konar-göçer kavramı yerine “göçer, haymâne taifesi, göçebe taifesi, yörük, yörükân, Türkmen taifesi” gibi ifadelerin kullanıldığı görülür (Gündüz, 2002: 161; Gümüşçü vd., 2016: 328). Yaşadıkları hayat tarzının bir yansıması olarak konar-göçerlerin “göçer-evli”,

“göçerler” ve “göçebe” gibi tabirlerle ifade edildiği de burada belirtilmelidir (Şahin, 2006).

XI. yüzyıldan itibaren Türkleşme sürecinin yaşandığı Anadolu’ya tarımcı ve şehirli Oğuzların/Türkmenler’in yanında konar-göçerler de gelmiştir. Bu konar-göçer Oğuzlar yaylak ve kışlak yaşamına uygun sahalara yerleşmişlerdir. Örneğin Denizli çevresinde İbn-i Said’e göre 200.000 çadırlık bir konar-göçer Türkmen grubu mevcuttur. 1071 Malazgirt Zaferi’ni takiben gerçekleşen ilk göç dalgası ile Anadolu’ya gelen ve çoğunlukla Batı Anadolu ve Rumeli de konar-göçer bir hayat süren topluluklara “yörük” ismi verilmektedir. Moğol istilasıyla gerçekleşen ikinci göç dalgası ile gelen ve daha çok Orta ve Batı Anadolu’yu mesken tutan konar-göçerler ise “Türkmen” olarak adlandırılmıştır (Gündüz, 2002: 162-163).

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise konar-göçer grupların “Türkmen” adının yanı sıra “yörük” olarak da³³ isimlendirildiği görülmektedir.³⁴ Zaman zaman birbiri yerine kullanılan bu tabirleri birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür. Batı Anadolu’da konar-göçer grupları ifade etmek için “yörük” tabirinin kullanıldığını ancak Türkmen kavramının yer almadığını³⁵ arşiv vesikalarındaki kayıtlardan görmek mümkündür. Batı Anadolu’ya dağılmış yörüklerin önemli kısmının bir yerleşim birimine kaydedildiği gözlemlenir. Kanunnamelerde de açık bir şekilde belirtildiği üzere, yörük, konar-göçerlikten feragat ederek bir mekâna yerleşse ve ziraatla meşgul olsa aradan on yıl veya daha fazla zaman geçse dahi bu kişiler raiyyet olarak yazılmaz ve tasarruf ettiği yerin vergisini vererek yine yörük olarak kaydedilir. Dolayısıyla bu durum yerleşiklikten konar-göçerliğe ve konar-göçerlikten yerleşikliğe geçişin devlet

---

³³ Yörük ve Türkmen kavramları ile ilgili bir değerlendirme için bakınız. Mehmet Ak, 2015. *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 5-11.

³⁴ Mehmet Eröz’de Yörük ve Türkmen tabirinin aynı manaya geldiğini ve Anadolu’ya gelen konar-göçer Oğuz Türklerini ifade ettiğini belirtir. Mehmet Eröz, 1991. *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, s. 22.

³⁵ Batı Anadolu’da bulunan konar-göçerler için Osmanlı’nın yörük tabirini kullanması mücadele içinde oldukları Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Karamanoğulları gibi devletlere karşı siyasi bir taktik olduğu düşünülmektedir. Zira Orta ve Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan siyasi teşekküller daha ziyade Türkmen gruplarına dayanmaktadır. Bu nedenlerle Batı Anadolu’da bulunan konar-göçerlere Türkmen tabiri yerine Yörük kavramının kullanılması siyasi bir mülahaza olarak değerlendirilmektedir. Hikari Egawa ve İlhan Şahin, 2007. *Bir Yörük Grubu ve Hayat tarzı Yağcı Bedir Yörükleri*, Eren yayıncılık, İstanbul, s. 17.

eli olmadan en azından kanunnamelerdeki hükümlere göre yasal ve mümkün olmadığını göstermektedir. Ancak yörüklerin yerleşik hayat yaşamalarına rağmen dönem kaynaklarında ısrarla yörük kaydedilmelerinin en önemli sebebi ekonomik faktör olmalıdır. Zira yörükler padişah ve hanedan mensupları ve ileri gelen devlet memurlarının gelir kalemini oluşturuyordu. Konar-göçerlerin köylü ya da şehirli olarak kabul edilmesi vergi grubunun ortadan kalkması anlamına geldiği için böyle bir yol izlenmiş olmalıdır (Gülten, 2009: 2-7). Konar-göçerlerin, bu hayat biçiminden çıkamayacağına örnek olarak Naldöken yörük kadılarına gönderilen hüküm burada belirtilebilir. Söz konusu hükümde yörük kayıd olmuş yörüklerin bazılarının sonradan yağcı, küreci ve Medine-i Münevvere evkafına yazılması miri için üzerlerine lazım gelen vergileri vermektan kaçınmaları üzerine şöyle denilmiştir. “defterde mukayyed olan yörük oğlu yörük yağcı ve küreci ve Medine-i Münevvere ve sayir evkafa yazılmağla yörüklükten halas olmayup eşkinci ise eşkincilik ellici ise ellicilik hizmeti idüb üzerlerine maktu’ resim kayd olunmuş ise resimlerin virirler” (Refik [Altınay], 1989: 60-61). Bu örnekte açık bir şekilde görüldüğü üzere sistemde yörük olarak kaydedilmiş kişilerin mevcut statüsünün devlet izni olmaksızın değiştirilmesi mümkün değildir. Ayrıca burada belirtilmesi gereken bir husus da devlet nazarında gerek yerleşiklerin ve gerekse konar-göçer grupların faaliyetleri ve üretimleri birbirine tercih edilemeyecek kadar önem taşıdığı hakikatidir. Bu yüzden Devlet, konar-göçer kanunnamelerinde açıkça görüldüğü üzere onların hayat tarzlarını ve faaliyet alanlarını koruma hassasiyeti içindedir (Gündüz, 2015: 130).

Osmanlılar devrinde konar-göçer topluluklar Anadolu sathında ya büyük gruplar halinde sancak veya kaza statüsünde ya da belirli bir sancak sınırları içinde timar yahut has ünitesi dahilinde olmak kaydıyla idari ve mali teşkilatın bünyesinde yer almışlardır. İl yahut ulus şeklinde isimlendirilen Boz-ulus, Yeni İl Türkmenleri, Atçekenler, Dulkadırlılar, Varsaklar, Ulu Yörük gibi büyük teşekküller kaza statüsünde olup nüfusları oldukça kalabalıktı. Nitekim XVI. yüzyıl vergi kayıtlarının gösterdiği kadarıyla toplam Anadolu nüfusunun %15’ini konar-göçerler oluşturuyordu (Gündüz, 2002: 162; Gümüşçü vd., 2016: 328).

Anadolu sathında Osmanlı zamanında yörük diye adlandırılan küçük topluluklara hemen hemen her sancak bünyesinde karşılaşılabilirdi. Bunlar büyük konar-göçer toplulukların (Bozulus, Yeni İl Türkmenleri gibi) aksine oldukça dar bir

sahada yaylak ve kışlak hayatını devam ettiriyorlardı. Kış şartlarının zor geçmesinin ve hayvanlarına yem ihtiyacının baş göstermesinin de etkisiyle kışlak mekânlarında belirli ölçüde tarımsal faaliyetlerle meşgul olabiliyorlardı. Kışlak bölgelerinde yapmış oldukları ağıllar ve meskenler süreç içerisinde kalıcı bir iskan mahalline dönüşebiliyordu. Bu açıdan bakıldığında küçük konar-göçer topluluklar büyük teşekküllere nispetle yerleşik hayata daha yakındırlar. Osmanlı sisteminde bir konar-göçer hanenin yerleşik hayata geçmesi “yörüklükten feragat etme” ya da “Türkmenlik’ten çıkma” şeklinde kavramsallaştırılmıştır (Gündüz, 2002: 162). Türkmenler, Anadolu’yu baştanbaşa doldurduktan sonra peyderpey yerleşik hayata geçmeye başladılar. Konar-göçerliği terk edip yerleşik hayat geçerek tarım, ticaret gibi iktisadi faaliyetlerle işgal edenler “Türk” diye isimlendirilmiştir (Gündüz, 2015: 46).

Kanunnamelerde geçen “yörük bir yerde ikameti ve kararı olmayıp daima hareket üzere olmağın, yörük lâ mekândır, tayini toprak olmaz”, “yörük taifesine toprak yoktur”, gibi ifadeler, onların toprağa bağlanıp kalmalarının gerekmediği şeklinde değerlendirilmelidir. “Lâ mekân” oldukları ve köylerde ikamet etmediklerine dair ifadeler ile anlatılmak istenen onların herhangi bir köye yerleşme zorunluluğunun bulunmamasıdır. Esasen bu durum yörüklerin lehine bir uygulamadır ve böylece onlar herhangi bir sancak beyinin sorumlulukları altına da girmemiş olurlar (Gülten, 2016: 57). Konar-göçerlerin vergilerini toplamak ve bu vergileri merkeze ulaştırmakla görevli olan kişi Türkmen ağası/voyvoda idi. Temelde konar-göçerler yaylak ve kışlak resmi ile adeti ağnam verirlerdi. Ağnam vergisi XVI. yüzyılda iki koyuna bir akçe olarak belirlenmiştir (Gündüz, 2002: 162).

İl ya da ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, genel kabule göre sırasıyla boy (taife), kabile, cemaat, oymak, mahalle, oba ve aile şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Diğer taraftan cemaat kabile, taife, cemaat, oymak, aşiret gibi tabirler zaman zaman herhangi bir ayırım gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılmıştır. Buna karşın aşiret, konar-göçer toplulukların üst adı, cemaat ise oymakla birlikte aşiretin alt kolları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Batı Anadolu’da bazı yerlerde cemaat adının yanında tir ve bölük kavramlarının kullanıldığı görülür ki, bunlar cemaat kelimesine karşılık gelmektedir (Gülten, 2016: 61-67).

Konar-göçerler, tarihi süreçte Osmanlı'nın Balkanlarda ilerlemesi sırasında Türkleşme ve İslamlaşmanın sağlanması ve ilgili bölgelerin vatan toprağı haline getirilmesinde kullanılan önemli unsurlar arasında yer almışlardır. Bu dönemde Anadolu'nun birçok bölgesinden gönüllü ya da sürgün yoluyla konar-göçer gruplar Balkanlara iskan edilmiştir. Devlet otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde oldukça faydalı olan konar-göçer aşiretler, düzenin bozulması ile birlikte Anadolu'ya geri dönenler ve zaten Anadolu'da mevcut olanlar çeşitli problemlere neden olmaya başlamışlardır. Özellikle XVIII. yüzyıl itibariyle başı bozuk hareket eden sosyal ve ekonomik hayata zararlar vermeye başlayınca konar-göçer teşekküller iskan edilmesi yönünde politikalar izlenmeye başlanmıştır (Erdal, 2008: 3).

Aşiretlerinin eşkıyalığına karşı devletin aldığı bir diğer tedbir de oymakları kendi içlerinden başbuğ tayin etmek suretiyle eşkıyalığı önlemeye çalışmaktır. Oymak ihtiyarları il el erleri başbuğa yardımcı olmak üzere görevlendirilmiştir. Özellikle 1691 yılından itibaren çıkarılan hüküm, hüccet ve fermanlar ile başbuğluk görevi düzene sokulmuştur (İlgürel, 1995: 468). Ancak yapılan bu girişimlere rağmen arzu edilen neticenin alınamaması devleti bu grupları iskan etmeye zorlamıştır.

Konuya ilişkin verilen bu temel bilgilerden sonra araştırmamız açısından önemli olan husus konar-göçerlerin karıştıkları eşkıyalık faaliyetleri ve bunların iskan merkezlerine özellikle de köylerin kaybolmasına etkisidir. Bu noktada gerek daha önce yapılmış çalışmalardan ve gerekse çeşitli arşiv vesikalarındaki örneklerden hareketle konar-göçerler ve eşkıyalık faaliyetleri ele alınmaya çalışılacaktır. Böylece araştırma alanlarından ve dışarıdan örneklerle konu ortaya konularak konar-göçerlerin köylerin kaybolmasına olan etkisi değerlendirilecektir.

Konar-Göçerler ve Eşkıyalık

Osmanlı devletinin çöküş sürecine girdiği dönemlerde toplumun hemen bütün kesimlerinde görülen olumsuzluklar konar-göçer zümreler arasında da gündeme gelerek çeşitli asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Yaşadıkları hayatın etkisi ile çabuk hareket etme, yer değiştirme ve saklanma becerisine sahip olmaları onlar arasında asayişsizlik vakıaları özellikle de Osmanlı'nın son dönemlerinde fazlaca görülmeye başlanmıştır (Selçuk, 2008: 28). Tarihi süreçte konar-göçerler ile yerleşik hayatı

benimseyenler arasında birtakım olumsuzluklar yaşanmış olsa da aslında birbirinin tamamlayıcısı durumundadırlar. Bununla birlikte her iki taraf özellikle konar-göçer grupların tarım alanlarını tehdit etmesi yüzünden ciddi bir rekabetin mevcut olduğu da belirtilmelidir. Tarım alanlarına verilen zararların tazmini ve suçların cezalandırılması gibi kati hükümler bulunmasına rağmen bu hususta arzu edilen netice alınamamıştır. Diğer taraftan da yerleşik ahalinin konar-göçerlere ait kanunnamelerde verilen yaylak ve kışlak mekânlarını kanuna aykırı bir şekilde tarım alanlarına dönüştürme girişimleri ya da göç yolu boyunca yerel idarecilerin vergi talepleri de konar-göçerlerin mustarip olduğu hususlar arasında yer aldığı görülür (Gündüz, 2015: 125).

Ülke sathında konar-göçer grupların kanun dışı hareketleri zaman zaman devleti meşgul etmiştir. Özellikle konar-göçer grupların yerleşik ahali ile sürtüşme halinde olması sıklıkla karşılaşılan hususlar arasında yer almaktadır. Belirli bir yerde sürekli meskun olmamaları nedeniyle çeşitli olaylara karışan konar-göçer aşiret mensubu kişileri takip ve tedip etmek devlet için oldukça zor bir mesele haline gelebiliyordu. Ayrıca konar-göçer taifesi, asi liderlerin ve zorba paşaların ihtiyaç duyduğu kapı halkı ve eşkıya oluşumlarına elaman sağlanmasında önemli bir insan kaynağı vazifesini üstleniyordu (Demirci ve Arslan, 2012: 891).

Konar-göçer hayatın sağladığı avantajlar ve aşiret bireyleri arasındaki mensubiyet ruhunun mevcudiyeti aşiretleri eşkıyalık yapmaya sevk eden faktörler arasında yer almaktadır. Bu mensubiyet ruhu, bütün aşireti herhangi bir olay karşısında adeta yekvücut haline getirebilmektedir. Bu nedenle konar-göçer eşkıyalar, aşiretin içinde rahatlıkla barınabilmekte, takipten kurtulabilmekte ve hatta bir çarpışma anında bütün aşiret üyelerini yanına alabilmektedir. Tüm bu durumlar aşiretlerin karıştığı eşkıyalık hadiselerinin ortadan kaldırılmasında birtakım zorlukların yaşanmasına neden olmuştur (Öztürk, 1990: 972). Belirli bir mekânda sabit kalmayan ve hareket serbestliğine sahip olan konar-göçer gruplar özellikle kervanların geçtiği yollar üzerinde eşkıyalık faaliyetleri gerçekleştirerek soygunlar düzenliyorlardı. Bu nedenlerle merkezi hükümetçe olayların takip edilmesi amacıyla gönderilen fermanlarda birden fazla beylerbeyi, kadı ve sancak beyinin durumdan haberdar edilmesi dikkat çeken bir husustur (Uzun, 2008: 132).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru konar-göçer gruplar devletin zaafını ve ülke genelindeki aksaklıkları fırsat bilerek yerleşik hayata ciddi zararlar vermeye başlamıştır. Daha önceki dönemlerde ziraat alanlarına zarar veren konar-göçer gruplar artık ciddi manada zulümler yapmaya başlamışlardır. Kayseri halkı Türkmen ve Ekrad eşkıyasının mahsullerine verdikleri zararlardan ötürü vergilerini ödeyemez hale gelmiştir. 1688 Ekim’inde Üsküdar’dan Bağdat’a varıncaya dek bütün kadınlara emirler gönderilerek çeşitli bölgelerde kapısız, hevasına tabi şakiler ve onlara katılan Türkmen taifesinden kişiler tüccarlara ve yerleşik ahaliye saldırarak onların canlarına ve mallarına zarar verdiği dile getirilerek haklarında gerekenin yapılması istenmiştir. 29 Ekim 1688’de Türkmen eşkıyasına karşı Kayseri sancağı mütesellimi, Kethüda yeri ve Yeniçeri serdarı ve diğer iş erleri ile ittifak halinde hareket etmeleri istenmiştir (Selçuk, 2008: 44).

Zaman zaman yerleşik ahalinin ekinlerini hayvanlarını yarmak suretiyle konar-göçer grupların verdikleri zarar ve yaşanan anlaşmazlıklar dönem belgelerine yansımıştır. Bu durum hayvancılıkla geçinen konar-göçerlerin bulunduğu bir bölge için olağan bir asayiş problemi olarak değerlendirilebilir. Fakat zorla para alma ve malına el koyma, adam öldürme, hırsızlık, kervan soyma; yerleşik ahali ve diğer konar-göçer gruplar üzerine baskınlar düzenleyerek kır ve şehir hayatına ciddi zararlar vermişlerdir. Bu durumun yaygınlaşması, kısa sürede önünün alınamamasında da hiç şüphesiz mensubu oldukları aşiretin büyüklüğü ve ondan aldıkları güç etkili oluyordu. Bazı aşiretler kendi bölgelerinden çıkarak başka sancaklar dahilinde eşkıyalık faaliyeti gerçekleştirebiliyordu. Bu durum ise hiç şüphesiz eşkıyalığın ülke sathında yayılması ve etki alanının genişlemesi anlamına geliyordu (Demirci ve Arslan, 2012: 894).

Yerleşik ahalinin konar-göçer gruplardan en çok mustarip olduğu konular arasında bağına, bahçesine ve özellikle dönemin en çok üretilen ve en çok ihtiyaç duyulan buğday üretimine verdiği zararlar olduğu dikkati çeker. Zira konar-göçer grupların yerleşik ahalinin ekinlerine hayvanlarını yayması neticesinde yaşanan sıkıntılar oldukça sık rastlanan hususlardandır. Bu konuda 27 Nisan 1618 tarihinde Zamantı kazasına bağlı Karadayı, Zirahur ve Kuyu adlı köylerin sipahisi olan Mustafa isimli kişi Türkmen taifesinin koyunlarını ve davarlarını adı geçen köylerin ekinlerine salarak yedirdikleri ve üç seferdir köy halkının mahsul alamadığı

gerekçesi ile şikayette bulunmuştur. Hatta öncesinde Türkmenlere gidip durumu söylemek istediklerinde kimisi dövülmüş, kimisinin hanımlarına ve oğullarına zulümler yapılmıştır (Selçuk, 2008: 359. Yenişehir, Aydın, Lazkiye Denizli, Çarşamba Lazkiye, Ezine Lazkiye ve Honaz kadıları İstanbul'a mektup göndererek kazalarındaki Danişmendli taifesinden bir kısım cemaatlerin ahalisi her sene tarım alanlarının içine obalarını kurmak suretiyle ziraata ciddi zarar vermelerinin yanında yerleşik ahalinin evlerine baskınlar düzenleyerek canlarına ve mallarına zarar verdikleri, hatta yollarda da gasp ve adam öldürdükleri bildirildikten sonra “ekser kura ahalisi perakende ve perişan oldukları” ifade edilmiştir (Nisan 1692) (Refik [Altınay], 1989: 103-104).

Konar-göçer toplulukların yaylak ve kışlakları arasındaki mesafenin uzun olması göç güzergahlarında yerleşik ahali ile çeşitli problemler yaşanmasına neden olabiliyordu. Bu problemlerin yaşanmaması ve birtakım asayiş sorunlarının ortaya çıkmaması için kendilerine ait kanunnameleri mevcuttu. Örneğin Boz-ulus Türkmenleri Diyarbakir, Mardin, Urfa üçgeninde yer alan Berkiye kışlağından Erzurum-Kars yaylalarına kadar uzun ve meşakkatli bir yolu kat etmek durumundaydılar (Gündüz, 2002: 162). Kanunnamelerde açıkça belirtilmesine rağmen göç yollarını, yaylak ve kışlak mekânlarını keyfi olarak değiştirmeleri şikayetlere konu olmuştur. Örneğin, Kangırı kadısına gönderilen hükümde (17 Aralık 1613) Türkmen taifesinden Mamalu, Selmanlu, Selman Muslu, Alem Beylü, Peçelü, Tavrehli ve Hasan Demürciler cemaatleri aşiret reislerine itaat etmeyerek üzerlerine lazım gelen maktu'larını vermedikleri ve kadimden yürüyegeldikleri yerde yürümedikleri üzerine hem vergilerini vermeleri hem de daha önce kullandıkları göç yollarını kullanarak çevrelerine zarar vermemeleri hususunda tenbih edilmiştir (Refik [Altınay], 1989: 66-67).

1679 yılına ait bir kayda göre Milli oymakları yol keserek eşkıyalık faaliyetlerinin dışında bir kısım ahali çiftliklerine el koyup mallarını gasp etmeleri üzerine ahaliyi çoğu dağılarak Halep, Antakya ve Antab'e gitmiştir. Benzer şekilde Türkmen ve levent gruplarının şekavetlerinden Sivas sancağı Olukman ve Akkuzulu köyleri dağılmış ve buralar harap kalmıştır (Orhonlu, 1987: 42-43). Konar-göçer aşiretlerin Diyarbakir çevresinde giriştikleri isyan ve eşkıyalık faaliyetleri esnasında köyleri yağma ve talan etmişlerdir. 4 Mayıs 1733 tarihli fermanla Diyarbakir valisi,

köylerde yaşayan halkın eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle “perakende ve perişan” durumda olduğunu hatta bu grupların Diyarbekir Kalesi dışına kadar gelerek halka baskı yaptıklarından bahisle faaliyetlerine son verilerek asayişin tesis edilmesi istenmiştir (Cevger, 2016: 346).

Konar-göçerlerin kendilerinin eşkıyalık faaliyetlerine karışmasının dışında bazı eşkıya gruplarına yardım ve yataklık ettiği de dönem belgelerine yansımıştır. 30 Mayıs 1583 tarihinde Alanya beyine ve kadılarına gönderilen hükümde Kara Yörük taifesinin suhte ve diğer eşkıyalara sürekli yataklık yaptıkları ve bunlar hakkında gerekenin yapılması hususunda emir gönderilmiştir. Sultanyeri kadısına 1592/1593 yılında gönderilen hükümde Dişbudak ve Ahlatlı cemaatlerinden şaki ve haramzade kimseler insanların evlerine baskın düzenleyerek canına ve ırzına tasallut ettiği bildirilmektedir (Refik [Altınay], 1989). Konar-göçerlerin sekban ve sarıca eşkıyaları ile birleşerek kasaba, köy hatta şehirlere baskınlar düzenleyerek çeşitli zulümlere karıştıkları 1688 tarihli bir belgeye yansımıştır. Bozok sancağı ahalisi köylere baskınlar düzenleyerek insanların mallarını, hayvanlarını gasp eden hatta 18 cami yıkan Türkmen eşkıyasından çok zarar görmüş, şikayetçi olmuşlardır (Orhonlu, 1987: 42). Karaman eyaletindeki aşiret ve cemaat boy beylerine, oymak kethüdalarına gönderilen hükümde bazı konar-göçer grupların başıboş levendat ve kutta-i tarik eşkıyasına yataklık etmesinin ötesinde himaye etmede ısrar ettikleri ve vermemek için kolluk kuvvetlerine karşı geldikleri bu durumdan vazgeçmeleri hususunda uyarılmaktadırlar (Mayıs 1768) (Refik [Altınay], 1989: 219-221).

Birkaç aşiretin birleşerek artan adam sayıları ve güçleri ile zulme başladıklarında yerleşik ahalinin yapacak pek de bir şeyi kalmıyordu. 1654 tarihinde Selmanlu, Havanşir oymakları ile Şeyhlü, Kürd, Cehulu (?), Karakoyunlu Kara Alilü, Salarlu, Karaca Bekdik, Kürekir, Kaşıkçı, Dönlü cemaatlerine mensup bazı eşkıyalar birleşerek Danişmendlü cemaatinden bazı kişilerin evlerine baskın yaparak beş adamı katletmişler 120 deve, 30 at, 5 sürü, 2500 koyunlarını başta olmak üzere çeşitli mal ve erzaklarını gasp etmişlerdir (Demirci ve Arslan, 2012: 895).

Devlet görevlileri de konar-göçer taifesine mensup eşkıya çeteleri tarafından baskı ve zulümlere maruz kalmıştır. Çoğunlukla mazul ehli örf mensubu kişilere hedef tahtasına oturtan bu eşkıyalar, evler basıp yağmalamalar gerçekleştirmişlerdir.

Bu konuya birkaç örnek vermek mümkündür: Bektaşlı cemaatinden Kürd Nebi, Kabağağaç yakınlarında eski Kudüs Sancak Beyi Arslan Paşa'yı vurmuş ve ticaret mallarını yağmalamıştır. İbliklioğlu isimli eşkıya maiyyeti ile birlikte, Karaman Valisi Hasan Paşa Maraş'ta iken 200 civarında adamını öldürmüşlerdir. Okçu İzzeddinli Aşireti Ayntab'da gerçekleştirdikleri eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle bu durumun ortadan kaldırılması amacıyla Kilis Voyvodası Ahmed görevlendirilmiştir. Eşküyalar Voyvoda Ahmed'in evinin 700-800 kişilik bir grupla baskın gerçekleştirmişler ve voyvodayı katletmişlerdir (Demirci ve Arslan, 2012: 898-899).

Konar-göçer eşkıyalık faaliyetlerinin zaman zaman bir döneme damgasını vuran Celali isyanları kadar etkin olduğu arşiv vesikalarına yansımıştır. Malatya'da Zeynel Çavuş ve Hasan Kethüda 29'u sipahi ve 700-800 atlı piyade eşkıya toplayıp zulmetmeye başlamışlardır. Arşiv belgelerinde geçen ifadesiyle "celali eşkıyası tarzında baş kaldırdılar" denilmektedir ki bu grupların şekavetinin etki ve tesirini göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur (Demirci ve Arslan, 2012: 899).

Kayseri kadısına 6 Mayıs 1610 tarihinde Karatay evkafı köyü olan köy her sene mahsul zamanında Türkmen taifesinden hevasına tabi eşkıyalar maiyyeti ile birlikte gelerek baskı ve zulüm ettikleri, mallarına kastettiklerine binaen haklarından gelinmesi istenmiştir (Refik [Altınay], 1989: 61). Türkmen taifesinden Kara İşmelü, Boz Koyunlu vs. eşkıya Elbistan kazasına gelerek kırk gün boyunca baskı, zulüm ve yağmada bulunmaktan öte 500 kadar kadınlarını ve çocuklarını alıkoymaları üzerine Maraş beylerbeyine ve Anadolu'da Türkmen malı tahsiline memur olan kişiye eşkıya grubunun hakkından gelinmesi için 1689 Mayıs'ında emir gönderilmiştir (Refik [Altınay], 1989: 79). Maraş çevresinde Pazarcık Ovası'nda bulunan ünlü eşkıya Kılıçlı aşiretine mensup eşkıya grubu, 1770 yılında birkaç yüz süvari ile Malatya ve Elbistan arasındaki bölgede yaşayan Mihmatlı Aşiretine saldırarak mallarına ve canlarına zarar vermişlerdir (Söylemez, 2007: 72).

Bazen konar-göçer aşiretlerin askeri sınıf mensubu gibi davranarak üzerlerine düşen vergiyi vermedikleri arşiv vesikalarına yansımıştır. 1659 yılında Antep mahkeme kayıtlarına göre Halep ve Yeni İl Türkmenleri raiyyet ve ağnam vergilerini, yeniçeri, sipahi ve tımarlı olduklarını iddia ederek ödememekteydiler (Usta, 2012: 76).

Devlet konar-göçer aşiretlerin şikayetleri karşısında öncelikle bölgenin kadısı tarafından olayın mahkemece araştırılıp hakikatin ortaya çıkarılmasını ve suçlu bulunanlara gerekli cezaların uygulanmasını istiyordu. Ayrıca olaylara karışan aşiret beyleri gönderilen hükümler vasıtasıyla ihtar ediliyordu. Yapılan bu işlemlerin ardından çözüm bulunamamış ve şikayet devam etmişse bu durumda aşiretler bölünerek her bir grup farklı bir köye iskan edilmek suretiyle etkinliklerinin ve şikayetlerinin azaltılarak önlenmesine çalışılıyordu (Söylemez, 2007: 77).

Devlet, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren aşiretlerden tahsil edemediği vergileri tam olarak alabilmek, onların askeri güçlerinden yeterince faydalanabilmek ve ülke sathında ortaya çıkan asayiş problemlerini ortadan kaldırabilmek, boş köyleri şenlendirmek, üretimi artırmak ve onları kontrol altında tutabilmek amacıyla iskan teşebbüslerinde bulunmuştur (Öztürk, 1990: 965). Ancak devlet tarafından girişilen bu iskan teşebbüslerine yer yer konar-göçerlerin ciddi direnç gösterdiklerine şahit olunmaktadır. Antakya çevresinde iskan edilen Reyhanlı aşireti 1755 yılından itibaren eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştır. İskan sırasındaki devlet ile aşiret arasındaki anlaşmazlıklar ve çekişmeler eşkıyalığa dönüşmüş görülmektedir. Kendilerine tahsis edilen yerlere yerleşmeyen aşiret, Medik Kalesi çevresinde kışlamaya, yoldan gelip geçenleri soymaya, halkın malına ve canına zara vermeye başlamışlardı (Öztürk, 1990: 976). Ayrıca XVII. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Boz-ulus Türkmenleri Orta ve Batı Anadolu'ya dağılmışken Halep ve Yeni İl Türkmenleri Anadolu'nun iç kesimlerine doğru girmeye başlamıştır. Dulkadırlılar ise başta Bozok olmak üzere Urfa'dan Aydın'a kadar olan oldukça geniş bir sahaya yayılmışlardır (Gündüz, 2002: 163).

1701 yılında Kermih, Çökelek ve Kuşdoğanlı cemaatleri, 200 civarında haneleri ile Seyidgazi ve Eskişehir arasında Dudcu Paşa mezarı yakınında harap ve hali olan 10 köye iskan edilmesi kararlaştırılmışken emir dışı olarak Sultanönü sancağı Karacaşehir kazasına bağlı Yukarı Karı-pazarı, Akpınar, Taşlı ve Kabafakı isimli mamur köylere yerleştirilmeleri şikayetlere sebep olmuştur. Zira 1702 yılında Eskişehir sancağı mutasarrıfına halkın perakende ve perişan olmalarının ve konar-göçerler yüzünden uğradıkları zararların önlenmesi için konar-göçerlerin kaldırılarak harap durumda olan 10 köye iskan edilmeleri istenmiştir (Halaçoğlu, 2014b: 62).

Konar-göçerlerin karıştıkları çeşitli eşkıyalık faaliyetleri, yardım ve yataklık etmeleri ve yerleşik ahaliye verdikleri zararlara ilişkin Osmanlı ülkesinin farklı yerlerinden verilen örneklerden sonra araştırma alanlarındaki durumlara bakılabilir.

Konya Çevresinde Konar-Göçerler

Geniş bozkır alanlarına sahip olan Konya çevresinde, büyük konar-göçer teşekküllerden Atçekenlerin yanı sıra kazalar dahilinde küçük konar göçer gruplar da bulunuyordu. Konar-göçerlerin yaylak ve kışlak arasında hareket halinde olmaları her ne kadar belirli bir sınır içinde yaylama ve kışlamalarını zorunlu kılsa da uygulama da bunun dışına çıktığı görülmektedir. Önemli ulaşım güzergahlarının Konya çevresinden geçmesi diğer eşkıya grupları gibi konar-göçerlerden de kanun dışı yollara sapanlar için adeta bir fırsat olmuştur. Zira yol üzerinden gelip geçen hac kfilesinin, tüccarların ve çeşitli yolcuların önü kesilerek canlarına ve mallarına zararlar verilmiştir. İşte konar-göçer aşiretlerin de yol güzergahlarında çeşitli soygun olaylarına karışması yöneticileri sıkı tedbir almaya zorlamıştır. Karaman beylerbeyi Mehmet Paşa yeterli korumanın olmadığı yollarda seyahat edilmemesi, beylerbeyi tarafından yanına adam verilmedikçe yola çıkılmaması hususunda uyarılarda bulunmuştur. Fakat 5-6 tüccar yanlarına adam almaksızın Ilgın, Beyşehir, Kireli arasında Bağırsak Deresi denilen dağlık (“tarik-i cadde” olmayan) yolu kullanarak eşkıyadan kurtulacaklarını zannetmişlerdir. Ancak Isparta tarafına yöneldiklerinde söz konusu mevkiye 9 nefer piyade eşkıya önlerine çıkıp tüccarlardan birisini öldürmüş ve 1000 kuruşluk mallarını da gasp etmiştir. Olayın duyulması üzerine süvari adam gönderilse de, eşkıya piyade olduğu için dağlık ve sarp alanlara sahip sahada eşkıyanın yakalanması mümkün olmamıştır. Eşkıya Hamid sancağına geçerek Anamas Dağı’nda sakin Yörükan taifesinden Çolakoğlu cemaatinin arasına karışmıştır. 1723 Ekim ayında Anadolu valisine söz konusu eşkıyanın Çolakoğlu cemaatinden olduğu haber verilerek yakalanmaları istenmiştir (Bayrak, 2015: 215).

Karaman eyaleti Kadınhanı etrafında oturan Türkmen eşkıyası ahaliyi rencide edip han ağası Hüseyin’i haksız yere öldürmüşlerdir. Tayin edilen mübaşir aracılığıyla eşkıyanın yakalanması ve civarın güvenliğinin sağlanması için Bozulus Türkmenlerinden Oğulbeyli cemaatine bağlı bazı oymakların Kadınhanı’na iskanına karar verilir (Bayrak, 2015: 200). Konya çevresinde Ilgın köprüsünde konar-göçer

aşiretler Şam'dan İstanbul'a gönderilen 16 davar yükü hazineden 6 davar yükünün çalınması olayına karışmıştır. Bu konuya ilişkin defatle fermanlar gönderilmiştir. 4 Mayıs 1664 tarihine ait geçen kayda göre İstanbul'dan ulakla ferman gönderilen Mehmed, Ilgın kazasına varduktan sonra Kadınhanı'na bir saat mesafede Türkmen taifesinden 15 kişi önünü keserek Mehmed'i yaralamışlar, bargir ve eşyalarını gasp etmişlerdir (Soyucak. 1997: 108-112).

Verilen bu örneklerde görüldüğü üzere konar-göçer aşiretlerin yol kesme olaylarına karışmaları ve bu durumun yaygın bir hal alması merkezi hükümeti yol boyunca olan görevlilerine birtakım fermanlar göndermek zorunda bırakmıştır. 21 Aralık 1691 tarihinde 37 Numaralı Konya Şer'iyeye sicilinde yer alan (s. 279/1) bir hükümden anlaşıldığına göre Anadolu'nun orta kolunda bulunan tüm idareciler ve görevliler eşkıya ve konar-göçerlerin insanların canlarına ve mallarına yönelik zulümleri konusunda tedbir almaları için uyarılmıştır (Aköz, 2014: 80-82):

“Anadolu yakasında kapusuz bacasız tâifesinden bazıları fukarâ ve zuafâ ve sükkân-ı memlekete cevri ve teaddileri ve ebna-i sebile taarruz ve katl-i nüfus ve garet emval ve erzak-ı ibad eyledikleri istimâ olunmağın ol makule kapusuz gezen levendat ve Kürd ve Türkmân tâifesinden ferman olunan mahallerde ikamet eylemeyüp fesâd ve şekâvet idenleri buldukları yerlerde ahz ve şer'an müstehak oldukları cezâları tertib olunmak lazım ve mühim olmağla...”

Konar-göçer grupların voyvodalarına vergi vermekte birtakım sıkıntılar çıkararak direndikleri görülmektedir. Böyle bir durum 4 Eylül 1668 tarihinde Konya Şer'iyeye siciline yansımıştır. Bozulus Türkmenlerine bağlı Çökelek cemaatinden Kör Mehmed, Kırçalı cemaatinden Gündoğmuş, Sarı Hıdırlı cemaatinden Mehmed hakkında voyvodaları Mehmed Ağa mahkemede durumu şöyle izah etmiştir. “Tarih-i kitaptan dokuz ay önce Menteşe kazası toprağında evleri ile cemaat-i mezbure oturken üzerlerine edası lazım gelen rüsumatı talep için, Mir aşiretleri olan Cafer Beğ ve Ali Ağa ve Battal ve Hasan ve Salim nam kimesneleri birkaç atlı ile irsal eylediğinde tarafeynde cenk ve cidal ve harb ve kıtal ve eşyaları garet olmuş...”. Görüldüğü üzere iki taraf arasında ciddi bir mücadele olmaktan öte adam öldürmeye kadar gitmiş ve malları yağmalanmıştır (Soyucak. 1997: 108).

Bozulus Türkmenlerinin aşiret reisi maiyetindeki 70-80 kadar atlı adamları ile Kırşehir'e saldırarak insanların canına ve malına zarar vermiştir. Hasan isimli eşkıya Kırşehir halkına ait 36 deve, 400 koyun, para vs. mallarını gasp etmiştir. Bu durum

üzerine Konya müftüsü, Ankara mütesellimi, Ankara ve Kırşehir kadılarına hüküm gönderilerek bu durumlara fırsat verilmeksizin hakkında lazım gelen cezanın icrası talep edilmiştir (Uzun, 2008: 139).

Manisa Çevresinde Konar-Göçerler

Manisa çevresi konar-göçer grupların fazlaca bulunduğu sahalardandır. Kıyı yükseltinin düşük olduğu ılıman Gediz Nehri kıyısında ovalık alanlarda geçiren konar-göçerler yaz başlangıcında sürüleri ile birlikte rakımın yüksek olduğu Yunt Dağı gibi alanlara yaylaya çıkıyorlardı. Konar-göçerlerin yoğun olarak bulunduğu Yunt Dağı aynı zamanda eşkıyalık faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı sahalardan birisi olarak karşımıza çıkar. Jeomorfolojik yapısı nedeniyle erişilebilirliğin kolay olmaması ve güvenlik güçleri tarafından eşkıya takibinin zor olması bu bölgeyi eşkıya gruplarının adeta yatağı haline getirmiştir. Ahaliye yapılan zulümlerden dolayı zaman zaman şikayetlere neden olan yörük aşiretleri ile ilgili olarak 1708 Mart'ında Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı Nasuh Paşa'ya bu tür olayların önüne geçmesi için hüküm gönderilmiştir (Bayrak, 2015: 207).

Saruhan sancağı Adala kazasında Kemer köyünde Kaçar yörüklerinin reisi olan Kara Mehmed, Mermer Oğlu, oba kethüdarları Hacı Ali ve İsa, Gündüz Oğulları, ve Delibey uşakları 100'er, 200'er yörük eşkıyası etraflarına topladığı adamları ile Alaiye mutasarrıfı Musa Paşa'ya saldırarak yüzden fazla maiyyetini öldürmüş ve katarındaki malları gasp etmişlerdir (Mart 1700) (Refik [Altınay], 1989: 118-119).

Perakende-i Türkmen Voyvodası Kazzaz Ahmed'i Manisa kazası Belen nahiyesine bağlı Alibeyli köyü sakinleri Manisa kadısına giderek şikayet etmişlerdir. Alibeyli köyünün sakinlerinin ifadesine göre mahkemeden üç gün önce köylerinde Türkmen taifesinden kimse bulunmamasına rağmen Ahmed'in adamları 50'den fazla atlı ile gelerek kadınlarına ve çocuklarına darp ve küfür etmişler hatta iki kadını hançer kabzası ile yaralamışlardır (Uluçay 1944: 294-295).

Mart 1708'de Manisa kazası Yunddağı nahiyesine bağlı Eğriköy, Çalışır (?), Arpacılar, Halepköy ve diğer köylerin ahalisi, çiftlik ve ağıl sahiplerinden bazı kişilere ait meşelik ve kara çalılık yere kadar uzanan dağ bayırında yerleşen yörükler ilgili bölgenin ahalisini kovmuştur. Bu mekânda topraktan evler yapmışlar ve tarlalar açarak adı geçen köy ahalisine 3-4 seneden beri şekavetleri dokunmuştur. Bu durum

üzerine hükümet, yörüklerin yaptıkları evlerin yıkılarak onların İçil'e iskan edilmesi hakkında Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı Nasuh Paşa'ya emir göndermiştir (Orhonlu, 1987: 37-38).

6 Şubat 1717 Manisa kadısı ve zabıtları iskan edilmesi ferman buyrulmuş Gündeşli Türkmeni aşireti yolculara, yerleşmelere ve bölge ahalisine “şerr-ü mazarratları ziyade olmağla” yakalanması için Ahmed Ağa'nın tayin edildiği bildirilmiştir (Uluçay, 1955: 67). 8 Nisan 1765'te Akhisar çevresine iskan edilen Gündeşli aşiretine mensup bazı gruplar kışlaklarını terk ederek Marmara ve Selendi çevrelerinde Kara Osmanoğlu çiftliğinde ikamet ve perakende olmaları sebebiyle şikayete konu olmuştur (Uluçay, 1955: 81).

4 Ocak 1720 tarihinde Anadolu Valisi Ali Paşa tarafından Aydın, Saruhan, Kütahya ve Karesi sancaklarına gönderilen buyruldu da konar-göçer grupların ata binip kılıç, tüfek vb. silah taşımamaları hususunda uyarılmalarına rağmen bazılarının bu ikazları dinlemeyerek levent kıyafeti ve çeşitli silahlar ile gezerek şakavet üzere oldukları belirtilerek tedibi hususunda tekrar buyruldu gönderilmiştir (Uluçay, 1955: 63-64).

Musacalu cemaatinin Rakka'ya iskanı üzerine emir çıkmasına rağmen bu cemaatten Ca'ber Oymağı iskandan çıkıp Alaşehir ve Kula arasına kışlayıp çoğu da yeniçeri kıyafetinde ve ellerinde de tüfek ile dolaşmaktadır. Yine Karaca Arablular cemaati de Rakka'ya iskan kararına uymayarak Alaşehir yakınlarında kışlayarak levent kıyafetinde tüfekli bir şekilde kol gezmektedir. Elci ve Arbedelü cemaati de iskandan çıkarak Saruhan sancağında kışlamakta ve Akşehir dağlarına yaylağa gitmektedirler ve bunlar da levent kıyafeti giymektedir. Ve sahada daha birçok cemaat levent kıyafeti ve tüfekle dolaşarak Saruhan, Kütahya, Karesi sancaklarında söz konusu yörük cemaatleri yerleşik ahaliye ciddi zararlar vermişlerdir. İlgili bölgedeki konar-göçer cemaatlerin iskana verdiği zarar “cemaatlerin teaddi ve tecavüzi şenialarından bir dürlü takatleri kalmayub memleket harabe vardığın” şeklinde ifade edilmiştir (Mart 1719) (Refik [Altınay], 1989: 155-156).

Musacalu aşiretinden Hüseyin Kethüda Rakka'ya iskan edilen ancak oradan kaçan konar-göçer grupları Haymana, Turgutlu ve Emirdağ çevrelerinden toplamaya çalışmaktadır. Söz konusu bölgelerde bulunan konar-göçer cemaatlerin sebep

oldukları problem dönem belgelerinde “umuru iskanın ihtilaline... memleketin inhilaline bais olduğundan gayri oldukları mahallerde kendü hallerinde durmayub ibadullaha isal-i güzend ve mazarrat eylemeleri...” (Ocak 1729) (Refik [Altınay], 1989: 171-173) cümleleri ile ortaya konulmuştur. Rakka’dan kaçıp Anadolu sathına dağılan aşiretler buldukları mahallerde yerli ahaliye ciddi zararlar vermiştir. Söz konusu aşiretler yollarda da asayişsizliklere neden olduğundan iskan edildikleri bölgeye yani Rakka’ya toparlanıp götürülmesi istenilmiştir (Mart 1729)) (Refik [Altınay], 1989: 178-179).

29 Nisan 1838 tarihinde Çepni aşireti Saruhan sancağı Balat’ta ikamet ederken Karesi sancağı kazaları, Soma ve Kırkağaç nahiyelerinde ahalinin ve yolcuların canına ve malına zarar verdikleri hatta ırzına tasallut ettikleri bildirilmektedir (Uluçay, 1955: 81). Gündeşli aşiretinden adam öldürüp yol kestikleri çeşitli zulümler yapmaları hasebiyle mahkemelerinin yapılması için Manisa’ya gönderilmesi üzerine aşiret beyine Manisa kadısı mektup göndermiş ancak aşiret reisi Gündüz Bey eşkıyaları vermemiştir (23 Mart 1775) (Uluçay, 1955: 215-217).

16 Temmuz 1766 tarihinde Aydın Muhassılı Nasuh Paşa’ya, Saruhan sancak beyi ve kadısına gönderilen hükümde Gündeşli aşiretinden Gündüzoğlu Bekdaş ve arkadaşları başlarına topladıkları 60-100 atlı levent kıyafetli Türkmen ile Akhisar kazası Kum Çayı denilen mevkide yataklanıp yolcuların mallarına ve canlarına zarar verdikleri gerekçesiyle ilgilerin cezasının verilmesi istenilmiştir (Uluçay, 1955: 102-103).

Anadolu yörüklerinden Burhan, Tekeli, Sindel ve Çepni cemaatlerinin yaylak ve kışlağa gidiş gelişlerinde Aydın, Saruhan ve Sığla sancaklarındaki kazaların mahsullerini hayvanlarına yedirdikleri ve yolcuların mallarını gasp ederek zulüm yapmaları sebebiyle kadimi yerlerine iskan edilmeleri için üzerlerine gidileceği için Manisa naibinden ve zabitlerinden Karabel ve Armudlu boğazının tutulması istenmektedir (17 Mayıs 1741) (Uluçay, 1955: 196).

Manisa çevresinde konar-göçer topluluklar yol kesme, adam yaralama ve öldürme gibi çeşitli eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bunun dışında yerleşik ahaliyi belirli bir alandan çıkararak arazilerine el koyma girişimleri de dikkati çekmektedir. Özellikle Rakka’ya iskan kararı verilen ya da Manisa çevresinde

bulunmaması gereken konar-göçer cemaatler yerleşik hayatı derinden etkilemiştir. Belgelere yansıdığı kadarıyla yukarıya alınmaya gayret edilen hususların açıkça gösterdiği üzere konar-göçer aşiretlerin birçok problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yerleşik ahali ile konar-göçerler arasında yaşanan problemler, çeşitli asayişsizlik olaylarına karışmaları nedeniyle devlet, bu toplulukları iskan etmeye karar vermiştir. Ancak bu iskan girişimlerinin hem devlet hem de konar-göçerler için kolay bir şekilde gerçekleşmediği görülür. Nitekim bazı konar-göçer grupların yerleşik hayata geçtikten sonra tekrar eski yaşam tarzlarına döndüğü görülmektedir. Nitekim Batı Anadolu'da Kütahya ve Menteşe sancaklarında farklı tarihlere ait arşiv vesikalarında aynı konar-göçer grupların isimlerinin hem karye hem de cemaat olarak geçmesi dikkat çeken bir durumdur. Kütahya sancağında bulunan Kayı taifesine bağlı İğdeli, Kulaş, Karacakaya, Karacalu, Güricen (Gürce), Kürekçiler ilk kayıtlarda karye olarak kaydedilirken son tahrirde aynı isimler bu defa cemaat olarak belirtilmiştir. Benzer şekilde Menteşe sancağında Oturak Barza taifesine mensup cemaatlerin tamamına yakını 1530 tarihli defterde “tir”³⁶, 1533'te karye, 1563 ve 1583 tarihlerine ait defterlerde ise tekrar “tir” şeklinde kaydedilmiştir (Gülten, 2016: 141-142). Bu örneklerde de görüldüğü üzere şayet il yazıcının bir hatası değilse ya da kışlak mekânlarında kayıt yaparken cemaat adını karye kabul ederek kayıt yapma tercihi göstermemişse yerleşik hayat ile konar göçerlik arasında bir gel-gitten söz edilebilir.

Bazı araştırmacılar tarafından konar-göçerlerin iktisadi faaliyetlerinin yerleşik halkın meşgul olduğu tarımsal faaliyetlere nazaran yaşanan ekonomik krizler karşısında daha çabuk kendilerini toparlayabilme şansına sahip olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Faroqhi (1981) XVII. yüzyılın ikinci yarısından Danişmendli Türkmenleri üzerinden konar-göçerlerin “otarşik” (kendi kendine yeter) bir ekonomik yapıya sahip olduklarını savunur. Faroqhi'nin yapmış olduğu hesaplara göre Danişmendli Türkmenleri özelinde her konar-göçer haneye ortalama 100-200 koyun ve 1,5 deve düşmektedir. Normal şartlar altında Türkmenler hane başına

---

³⁶ Tir kavramı Batı Anadolu'da cemaat karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu konuda bakınız. Gülten, 2016. *Atayurttan Anayurda Yörükler*, s. 67.

düşen bu hayvan sayısı ile rahatlıkla geçinebilecek durumda olmaları hasebiyle XVII. yüzyılın krizleri içerisinde oldukça cazip bir yaşam biçimine sahiptir. Murphey’de (1984) Faroqhi’nin tezini destekler açıklamalarda bulunmuştur. Murphey’ye göre tarımsal ekonominin kendine has bir takım zorlukları ve sınırlılıkları vardır. Tarımsal faaliyetlerin kısa süreli olması, ürünlerin kolay bozulabilirliği kısa sürede pazara götürülüp nakde çevrilme gerekliliği gibi. Ancak konar-göçer ekonomisi uzun vadeli bir iş olup sürü büyüdükçe eldeki sermaye de artmakta idi. Elindeki sürüyü satmaksızın hayvanlardan elde ettiği süt, peynir ve yün pazara götürülüp satma imkanına sahip bulunuyorlardı. Murphey’ye göre Yeni İl Türkmenleri kanunnamesinden hareketle konar-göçerlerin “ayrancı ve civelek” olarak tanımlanan en fakirin ödediği 33 akçe vergi miktarının 60-100 dönümlük bir çift arazisine sahip yerleşik kişinin ödediği vergi ile aynı seviyededir. Şu halde XVII. yüzyıl yerleşik ahalisi için konar-göçerliğe dönmenin birtakım cazip tarafları mevcuttur (Usta, 2012: 67).

Dile getirilen bu hipotezler göz önüne alındığında konar-göçer hayatın özellikle ülke sathında sosyal ve ekonomik krizlerin baş gösterdiği zaman dilimlerinde cazip bir unsur olduğu düşünülebilir. Normal şartlar altında elindeki sürü bir yıl sonra iki katına çıkabilecek olan konar-göçer bir aile sermayesini ikiye katlamış olacaktır. Ayrıca hayvanların bir kısmının satılması yanında süt ürünlerinin pazarlara götürülerek nakde çevrilmesi de konar-göçerler için önemli bir kazanç kapısıdır. Gerek konar-göçerlikten yerleşik hayata geçenler ve gerekse yerleşik olanlar için zirai üretim ve yerleşik yaşam içinden çıkılmaz bir hal aldığına konar-göçerliğe dönüşün olabileceği de göz önünde bulundurulması gereken hususlardandır.

***

Konar-göçerler, Osmanlı ülkesinin ve toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görevlerini icra etmişlerdir. Bir taraftan ülkenin et, süt ve süt ürünlerini temin ederken diğer taraftan da iskana önemli tesiri olan bir grup olduğu görülür. Girişilen iskan faaliyetleri ve bazen de kendi istekleriyle yerleşik hayat geçerek yeni iskan merkezlerinin oluşmasına veyahut da mevcut köy ve kasabalara yerleşerek iskandaki

devamlılığa ve üretimin artmasına hizmet etmişlerdir. Ancak konumuz açısından önemli olan husus yerleşmelerin kaybolmasına tesirleridir.

Ülke sathında ortaya çıkan otorite boşluğundan siyasi, sosyal ve ekonomik kötü gidişattan etkilenerak diğer toplumsal sınıflarda da görüldüğü üzere birtakım eşkıyalık faaliyetlerine karışmışlardır. Aşiret aidiyetinin verdiği güven duygusu ve güç ile ciddi asayişsizliklere neden olmuşlardır. Oldukça hareketli bir yapılarının olmasına bağlı olarak takip ve tedip edilmesinin zorluğu hükümeti ve görevlilerini bu problemlerin ortadan kaldırılmasında meşgul etmiştir. Yukarıda arşiv vesikalarına da yansıdığı üzere yerleşik ahalinin üretimine, malına ve hatta canına kast etmişlerdir. Bu durumdan en fazla zararlı çıkan ise hiç şüphesiz köyde yaşayan ve tarımsal üretim yapmaya vergisini ödemeye gayret eden insanlar olmuştur. Artan baskı ve zulümlere bir de konar-göçerlerin dahil olması köylünün yerini yurdunu terk etmesine neden olan hususlar arasında yerini almıştır. Konar-göçerlerin diğer eşkıya grupları, sarıca-sekban ve levent grupları ile birleşmesi ise köylü ahaliyi iyice müşkil bir duruma düşürmüş olmalıdır. Yapılan her türlü takibat ve gayrete rağmen çaresiz kalan köylü kesim bazen konar-göçer grupların zulümlerinin şiddet ve zorlaması bazen de ortaya çıkan sosyal ve ekonomik buhranların etkisiyle terk-i vatan etmişlerdir. Bu noktada köylü ahalinin yaşadıkları sahaları terk etmesinde ve köylerin kaybolmasında konar-göçer aşiretlerinde payı olduğu söylenilebilir.

1.3.6. Ayanların Faaliyetleri

Ayan Arapça ve Farsça metinlerde, herhangi bir şehir, bir zümre veya devrin “ileri gelenleri, belli başlıları, büyükleri” anlamında yaygın olarak kullanılan bir tabirdir. Osmanlılarda, XVIII. yüzyıla kadar her şehir ve kasaba da ilgili mekânın nüfuzlu ailelerine eşraf veya ayan deniliyordu (Uzunçarşılı, tarihsiz: 40-41). Osmanlı dönemine ait vesikalarda ayan tabirinin oldukça geniş bir mahiyette; voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, müteğallibe, derebeyi şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Mert, 1991: 195-196; Gümüşçü vd., 2016: 385).

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı klasik sisteminde meydana gelen bozulmalara bağlı olarak ortaya çıkan yeni gelişmelerin XVII. yüzyılın sonlarına doğru kesin bir mahiyet kazanması ayanlık müessesesinin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Taşrada asayişin korunmasından vergi toplanmasına kadar geniş bir yelpazede görev yapan ayanlar, bu işleri yerine getirmek ve yürütmek için siyasi birtakım ayrıcalık ve haklara ihtiyaç duymuşlardır. Ortaya çıkan bu durum ayanlık kurumunun ortaya çıkışını güçlendiren ve taşraya hakim olmasını sağlayan faktörlerden olmuştur (Günay, 2006: 94).

XVI. yüzyıl ve öncesinde, vilayetlerde hükümdarın otoritesi vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından temsil ediyordu. Ancak XVII. yüzyıla gelindiğinde valiler, hükümdarın otoritesinin eyaletlerdeki sadık birer temsilcisi olmaktan uzaklaşmıştır. Böylece, bu dönemde taşra idaresinde kadı ve defterdar daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Kadılar, valilerin yol açtıkları yerel suiistimaller karşısında destek için ayanlara yönelmişlerdir. Hatta bazı zamanlarda ayanlar, kadıları valilere karşı işbirliğine zorluyordu. Zaman içerisinde kadı ve defterdarlar yerel çıkarların ve ayanların temsilcisi durumuna gelmişlerdir. Yöneticilerin, devletin verdiği yetkileri suiistimal etmelerini engellemek üzere alınan bu önlemler, farkında olmadan eyalet yönetimlerinde ayanların yükselişine zemin hazırlamıştır (İnalcık, 2016: 69-71). Ayanların önceleri hükümet üzerinde hiçbir tesir ve nüfuzları olmamasına rağmen devlet bunları buldukları sahanın ileri gelenleri olması hasebiyle çeşitli hizmetlerde kullanmıştır (Uzunçarşılı, tarihsiz: 41).

Devlet, taşrada hakim olması ile birlikte vilayet ile ilgili önemli işlerde, başı daraldığında ayanlara müracaat etmiştir (Özkaya, 1999: 165). Şehirlerde bulunan

ileri gelenlerin başı olan ve resmi görevi halk ile hükümet arasında aracılık olan yani asker, zahire, vergi dağıtımı ve toplanması ve diğer önemli görevlerin yapılmasında vilayet ayanının da kendisine yardım etmesi gereken ayan, bu işlerin karşılığında “ayan caizesi”, “ayan ücreti”, “caize”, ya da “ayaniye”, olarak isimlendirilen ücreti alırdı. Süreç içerisinde bununla yetinmeyen ayanlar, vali ve kadılarla anlaşarak “tevzi defterlerine” kendileri için fazla akçe eklemeyi adet haline getirmişlerdir (Özkaya, 1977: 7). Ayanlar mültezim ya da toprak sahibi olarak kazandıkları öneme rağmen tarımı düzene sokmak için bir çaba harcamamışlar, servet edinmenin daha iyi ve daha emin yolu olarak tefeciliği tercih etmişlerdir (McGowan, 2006: 794-795).

Ayanlık döneminin tarihlendirilmesine ilişkin olarak iki çalışmadan söz edilebilir. Bunlardan ilki Mustafa Akdağ olup, ayanlık dönemini 1730 yılı itibariyle başlatır. Buruce McGowan ise söz konusu dönemi 1699 olarak göstermiştir. Mustafa Cezar ve Yuzo Nagat ise XVII. yüzyılın son çeyreğinden başlatırlarken Yücel Özkaya XVII. yüzyılın sonlarını işaret etmiştir. Özcan Mert ise ayanlık devrinin XVII. yüzyılın son yirmi yılı içerisinde girildiği kanatını belirtir (Özcan, 1999: 175).

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında Anadolu’da büyük ayanlar arasında Yozgat ve Çorum çevresinde Çapanoğulları, Manisa’da Karaosmanoğulları, Antalya’da Tekeli İbrahim; ikinci derecede ayanlar ise Rize’de Tuzcuoğulları, Trabzon’da Çemşitoğlu, Gediz’de Nasuhoğlu, Bilecik’te Kayoncuoğulları, Uşak’ta Acemoğulları, Isparta’da Yılanlıoğulları, İzmir’de Katipoğulları ve Milas’ta İlyasoğulları belirtilebilir (Uzunçarşılı, tarihsiz: 4-42). Yerel kökenli ayanlar, taşradaki pozisyonlarını genişleterek alaybeyi gibi taşra görevlilerinin yetkilerini yarı askeri kapı halkını oluşturan asker besleyerek ya da paralı askerler toplayarak işlevsiz hale getirdikleri gibi menzil, asayiş ve kolluk hizmetlerini de ifa etmeye başlamışlardır (Bay, 2014: 5).

Birçok sancağın muhassıllığa çevrilmesi (valinin bütün vergileri toplayarak sancağın hasılatını yıllık olarak hazineye yatırması) devlet mukataalarının açık artırma yolu ile üç yıllığına iltizama verilmesinden vazgeçilerek malikane şeklinde kaydı hayat şartıyla verilmesi, muhassıllık ve iltizamları ele geçirmeleri yerli ayan ve eşrafı hem siyasi nüfuzları hem de servet edinme imkanları bakımından iyice

güçlendirmiştir (Akdağ, 1974: 51-57). Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mültezimlik yapan ayanların sayısı gittikçe artmıştır (Aktan, 1991: 24-25).

Özellikle 1760-1808 tarihleri arasındaki dönemde, Batı'daki "ticaret devrimi" sonucunda Doğu Akdeniz bölgesinin tarım ürünlerine Avrupa'dan artan talebe bağlı olarak ayan önem kazanmıştır. Ayanlar, çift-hane sistemine bağlı miri arazinin büyük kısmını mukataa şeklinde tasarruf altına almasının dışında terk edilmiş ya da mevat arazileri de çiftliklere dönüştürmüştür (İnalcık, 1998: 24-25). Çiftliklerin tarımsal ürünlerin kolay bir şekilde pazara ulaştırılabileceği bölgelerde kurulduğu dikkati çeker. Özellikle büyük şehirlere, ana yollara yakın bölgelere, Tuna ve Ege gibi su yolu taşımacılığına yakın olmak çiftliklerin kurulması için cazip mekânları teşkil ediyordu (Hütteroth, 2016: 47; Gümüşçü vd., 2016: 392).

Ayanların taşrada siyasi ve ekonomik manadaki güçlerinin temeli çiftliklerde ürettikleri ürünlerden ziyade yönetici olmaları sayesinde sahip oldukları idari ve mali otoriteden kaynaklanıyordu. Örneğin Manisa çevresi ayanı olan Karaosmanzade servetini çiftliklerindeki üretimden değil, bir yandan tefeci ve mültezim olarak diğer yandan da Avrupalı tüccarlar ile Türk üreticiler arasındaki ticareti denetim altında tutan kişi olarak yürüttüğü mali faaliyete borçluydu (İnalcık, 1998: 33-34). Başka bir ifade ile ayanlar pazarın sunduğu imkanlardan yararlandılarsa, bu durum ticarete konu mal üretimlerinden daha çok, mütesellim, voyvoda, muhassıl ya da mültezim olmalarının sağladığı güç sayesindeydi (Veinstein, 1998: 54).

Taşrada görev yapan ayanların etkilerini artıran önemli hususlardan birisi de ayanın ölümünün ardından yeni yapılacak atamada oğullarına öncelik tanınması ve yöneticilikte başarı sağlamaları durumunda sülalesine intikal eden "sülale boyu görev" olarak nitelenebilecek bir biçimde idareci kalmalarıdır. Bir ayanın görevden alınması ise genellikle belgelere geçtiği şekliyle tenbih ve uyarı şeklinde görülen adaletsizlik ile ilgili konulardır. Örneğin Fermanlarda ortaya çıkan kanun dışı uygulamalar "...salyane defterine ziyade akçe idhali ve reayasından kendi nefisleri için tahsil daiyesine düşen... bil imhal haklarından gelinmesi..." ifadeleri ile formüle edildiği görülür (Bay, 2014: 9).

Ayanların, 1808 yılında padişah ile Sened-i İttifak'ı imzalayarak varlıklarını resmen tescil ettirmelerine rağmen II. Mahmut zamanında nüfuzları büyük ölçüde

kırılmıştır. Ancak yeni sistem içerisinde muhtarlıktan kaza müdürlüğüne, il meclis üyeliğinden vekillığe kadar birçok alanda mevcudiyetlerini devam ettirebilmişlerdir (Ak, 2010: 34). Tanzimat döneminde ayanların görevleri yeni teşkil edilen kurumlara ve bu kurumların görevlilerine verilmeye başlanmıştır. Merkez tarafından vefat eden ayanların yerine yenisinin atanmaması üzerine resmi ayanlık sona ermiştir (Mert, 1991: 198).

Önceleri bir yerin önde gelen kişileri olan ayanlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin yaşadığı sıkıntılardan, taşradaki devlet gücünün azalmasından ve timar sistemin bozulmasından faydalanarak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bir kurum haline gelmiştir (Özcan, 1999: 179). XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinde kendini göstermeye başlayan ayanların çalışma alanlarımızın bir ayağını oluşturan Manisa çevresinde de oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Manisa Çevresinde Ayanlık

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da Turgudlu'da Seyfioğulları, Adala'da Köseoğulları, Akhisar'da Hacı Şabanoğulları, Menemen Güzelhisar'ında Kalabaklı Hacı Himmetoğulları, Soma ve Kırkağaç'ta Yeğenoğulları, Menemen'de Ali Ağa, Alaşehir'de Hacı Ömer Ağa, Hüseyin Ağa ve Hacı Mehmed Ağa, Demirci'de Musabeşezade Hacı İsmail ve Dedebeyoğlu Mustafa, Gördes'te Sunullah Ağa, gibi pek çok aile mütesellimlik ve voyvodalık görevlerini yapmaktaydılar. Bunların mevcudiyeti ile birlikte bölgede iki hanedan-aile dikkati çekmektedir ki bunlar, Bergama çevresinde Araboğulları ve Manisa çevresinde Karaosmanoğulları'dır (Günay, 2006: 99; Gümüşçü vd., 2016: 404).

Manisa çevresinin bir dönemine damgasını vuran Karaosmanoğulları/Karaosmanzadeler adını bugün Manisa'nın Akhisar ilçesine bağlı Yaya köyü (Zeytinlioiva) sakinlerinden olan Kara Osman Ağa isimli bir timarlı sipahi emeklisinden almıştır. Türkmen kökenli olduğu kabul edilen Kara Osman Ağa, 1666'da III. Murad Cami vakıflarında Bahadırılı mukataası, 1676'da da beytülmal-i amme ve hassa mukataası eminliğe atanmıştır. 1687 yılında Aydın'da deftere kaydedilmeyen Hristiyan halkın cizye tespitini yapmak üzere görevlendirilmiştir. Tarafına verilen bu görevler sayesinde güç ve servet sahibi olan Osman Ağa, Manisa

yanı olarak zikredilmeye başlandı. 1706'da vefat ettiğinde edindiği itibar ve servet ile Manisa ve çevresinde önemli idari görevler üstlenecek Karaosmanoğulları olarak anılacak bir aile bırakmıştır (Nagata. 2001: 467; Gümüşçü vd., 2016: 396-397).

Karaosmanoğulları'ndan Hacı Mustafa Ağa 1743 yılında Saruhan mütesellimliğini elde etmesi ile birlikte bölgenin rakipsiz bir kişisi haline geldi. 1755 yılında Manisa ve Turgutlu çevresi halkı tarafından hakkında yoğun şikayetlerin iletilmesi üzerine görevden alınarak idam edilmiştir. Ancak Hacı Mustafa Ağa ailenin nüfuzunu Manisa çevresindeki kasaba ve köylerde ciddi şekilde yaymıştır (Nagata, 1997: 26). Mustafa Ağa'dan sonra Karaosmanoğlu ailesine mütesellimlik ve mültezimlik verilmeyeceğini devlet ilan etmiş olmasına rağmen Mustafa Ağa'nın oğlu Ataullah 1758 yılında Saruhan mütesellimliğini elde etmiştir. Ataullah Ağa ile Bergama voyvodası Araboğlu arasındaki çekişmeden dolayı bölgede çatışmalar sırasında birçok köy yakılarak harap hale gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine 1766 senesinde Ataullah Ağa'nın hakkında idam fermanı çıkmış ve hükümet güçlerinden kaçarken yolda ölüm haberi gelmiştir (Nagata. 2001: 468; Gümüşçü vd., 2016: 397).

Ataullah Ağa'nın ölümünden sonra Saruhan mütesellimliği Aydın muhassılının kethüdası Süleyman Ağa'ya geçse de Manisa çevresinde tekrar Karaosmanoğulları ailesi nüfuz kazanmıştır. Bu durumun başlıca iki sebebi vardır. Birincisi, Osmanlı Rus savaşlarında (1768-1787) timarlı sipahilerin eski gücünü kaybetmesinden ötürü ayanların topladığı askerler ile savaşa devam etme zorunluluğudur. İkincisi ise ticari bir merkez olarak Batı Anadolu'da ön plana çıkan İzmir şehrinde asayişin temin edilmesi ve eşkıyalardan korunması zaruretidir. Bu nedenler Karaosmanoğulları ailesinin bölgede tekrar hakim olmasını sağlamıştır (Nagata, 1997: 33).

1769'da Sancakburnu muhafızlığı ve İzmir voyvodası olan Hacı Ahmed Ağa, 1771'de Sakız Adası muhafızlığına getirilmiş ve 1773'te de Saruhan sancağı mütesellimi olmuştur. Hacı Ahmed Ağa 1793 yılında vefat etmiştir. Onun zamanında aile fertleri bölgede muhassıllık, voyvodalık yapmışlar ve ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hacı Ahmed Ağanın kardeşi olan hacı Pulat Mehmed Ağa 1780'de Menemen, 1802 yılında ise Turgutlu voyvodalığı yapmıştır. Hacı Ahmed'in

yeğenleri ve Hacı Mustafa Ağanın kardeşi İbrahim'in oğulları Ömer Ağa Bergama voyvodalığı, Hacı Ahmed Ağa da Saruhan mütesellimliği yapmıştır. Kara mütsellim namıyla şöhret bulan Hacı Mehmed Ağa'ya 1794'te Saruhan mütesellimliğine ek olarak Aydın muhassıllığı da verilmiştir. Hacı Mehmed Ağa 1769'da vefat etmiştir. Hacı Ömer Ağa ise ailenin Bergama kolunun kuruculuğunu yapmış, Kırkağaç çevresinde nüfuz elde etmiş ve hatta Karesi mütesellimliğini de elde etmiştir. Hacı Ömer Ağa 1812 yılında Bergama'da vefat etmiştir (Nagata, 2001: 468; Gümüşçü vd., 396-397).

Hacı Ömer Ağa'dan sonra oğlu Küçük Hüseyin Ağa 1813 yılında Bergama voyvodası olmuştur. 1814'te Bergama'da büyük bir vakıf tesis eden Küçük Hüseyin Ağa 1831'de Yaya köyde vefat etmiştir. Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi olan Kara mütsellim Hacı Mehmed Ağa'dan sonra bu aileden Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu Hacı Hüseyin Ağa Saruhan mütesellimliği ve Aydın muhassıllığı elde etmiştir. Hacı Hüseyin Ağa'nın bu görevde kaldığı uzun zaman, Karaosmanoğullarının en parlak dönemi olmuştur. Hacı Hüseyin Ağa, İstanbul'un iaşe ve para temini gibi birçok konuda önemli hizmetleri olmuş ve merkezin takdirini kazanmıştır. Hacı Hüseyin Ağa 1816 tarihinde Manisa şehrinde vefat etmiştir (Nagata, 1997: 44-52).

Hacı Hüseyin Ağa'nın ölümünden sonra Küçük Mehmed Ağa Saruhan mütesellimliğine atandı (1829). Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu Yetim Ahmed Ağa ise Aydın muhassılı oldu. Karaosmanoğlu ailesinden Hacı Eyüp Ağa 1830 tarihinde Yetim Ahmed Ağa yerine Aydın muhassılı oldu ve 1833'te Manisa mütesellimine atandı. II. Mahmud'un ayanları tasfiye çalışmaları neticesinde ailenin gücü giderek azaldı ve aile mensupları birer devlet memuru haline dönüşmüştür. Bu çerçevede Hacı Eyüp Ağa 1839'da Manisa muhassılı, 1842'de Aydın kaymakamlığına getirilmiş ve 1845 yılında da vefat etmiştir. Eyüp Ağa'nın kardeşi Yakup Ağa farklı devlet görevlerinde bulunmuş ve hatta vezirliğe kadar yükselmiştir. Ayanlık ile bir ilgisi kalmayan aile mensuplarından Hacı Mehmed Sadık Bey 1842'den itibaren Saruhan kaymakamlığında bulunmuş ve 1862'de vefat etmiştir (Gümüşçü vd., 2016: 469; Nagata, 2001: 469).

Karaosmanoğulları Manisa çevresinde hakim oldukları süreç içerisinde sahada birtakım imar faaliyetlerinde bulunarak sosyal ve kültürel hayatın

gelişmesinde ve kolaylaşmasında önemli görevler ifa etmişlerdir. Aileye mensup dokuz kişi yetmiş yıl içinde 7 cami (Foto 17), 10 medrese, 1 hadis mektebi, 1 sıbyan mektebi, 1 kütüphane, 5'ten fazla köprü, 1 sebilhane, 30'dan fazla çeşme, 7 döşemeli yol ve pek çok kuyu açmak gibi önemli hizmetlerde bulunmuşlardır (Nagata, 1997: 147). Yapmış oldukları bu olumlu katkılarının yanında iskanı olumsuz etkileyerek yerleşmelerin kaybolmasına da birtakım tesirleri olmuştur.

Foto 17. Yayaköy'de Karaosmanoğlu Cami

Karaosmanoğulları ve Manisa Çevresindeki İskan

Ayanlar bir sahayı iltizam usulüyle alarak o bölgenin mültezimi olma statülerini ve hakimiyetlerini devamlı kılmaya çalışıyorlardı. Aynı ayanın uzun süre bir yerde olması durumu halk tarafından şikayetlere neden olmuştur. Örneğin, 1755'de Turgutlu mukataasını dört yıllığına alan Karaosmanoğlu Hacı Mustafa keyfi vergilendirme girişimleri nedeniyle şikayete konu olmuştur. Halk onun yerine yeni bir mültezimin gelmesini talep ederek Seyyid Mustafa isimli kişiyi tercih etmişlerdir. Yine benzer bir durum 1782 yılında Keşan çevresi ayanı olan Hacı Ataullah Ağa'nın vergilendirmede yaptığı haksız uygulamalar sonucunda yaşanmıştır. Haksız vergilendirme uygulamaları ve halktan gelen şikayetler doğrultusunda iltizam işinin

Keşanlı ayan ve mültezimlere verilmemesi yönünde karar alınmıştır (Güven, 2016: 72).

Manisa çevresinde Karaosmanoğulları ve kaybolan yerleşmeler arasında ciddi bir bağlantı vardır. Zira XVI. yüzyılda timar köylerinin ve arazilerinin Karaosmanoğullarının bölgede bir ayan olarak ön plana çıkması ile birlikte bir kısmı çiftliğe dönüşmüştür. Manisa çevresinde Karaosmanoğullarının çiftlik oluşturmalarını Yuzo Nagata'ya göre dört basamakta değerlendirmek mümkündür (Gümüşçü vd. 2016: 399-403):

1-Eski köylerin arazisi üzerinde çiftlik kurulması: 1667 bir arşiv vesikasına göre İbrahim Gökçen'in belirttiğine göre Karaosmanoğullarının çiftlikleri ile aynı adı taşıyan köyler nahiyelere göre şu şekilde sıralanmaktadır: Belen nahiyesinde Koldere, Çullu, Bazarganlı, Burunören ve Papaslık; Turgutlu nahiyesinde Çobansa ve Hacihaliller; Palamud nahiyesinde Beydere ve Mihail; Emlak nahiyesinde Tekeli'dir (Gökçen, 1950b: 31-32). XIX. yüzyılın ilk yarısına ait olan avarız defterinde çiftlik kaydı altında şu yerleşmelerin ismi geçmektedir: Mihail, Burunören, Tekeliler, Papaslık, Karaağaçlı, Müteveli, Karaveli, Hacihaliller, Hamzabeyli, Harmandalı, Çobansa, Koldere, ve Çavuşzade. Bu ismi geçenlerden Karaveli ve Çavuşzade dışında kalanların tamamı Karaosmanoğlu çiftliğidir. Timar köylerinin her ne kadar çiftliğe dönüştürülmesi yasak olsa da süreç içerisinde çiftliğe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda 1796 Mayıs'ında Manisa kadısına gönderilen bir fermanla bir köyün sonradan çiftlik ittihaz edilmesinin kanuna aykırı olduğu bildirilmiştir. Söz konusu yerleşmelerin avarız kayıtlarında geçiyor olması ise bunların tekrar köy statüsüne döndürüldüğünü göstermektedir (Nagata, 1997: 96-97).

2-Başka aileye ait çiftliklerin satın alınması: Manisa Şer'iyeye Sicilleri'nde Karaosmanoğlu ailesinin başka ailelerden çiftlikler satın aldığı görülmektedir. Saruhan sancağında mütesellim olan Karaosmanoğlu Ataullah Ağa Manisa şehrinde sakin Ahmed Ağa'dan bir çiftlik satın almıştır (27 aralık 1751). Söz konusu çiftlik ev manasında kullanılmış beraberinde eve ait arsa ve konar-göçerler ile yerleşik ahali tarafından ortak kullanım alanı olan meranın da mülk olarak satışı gerçekleştirilmiştir. 5 Mart 1782 tarihinde Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin ağanın

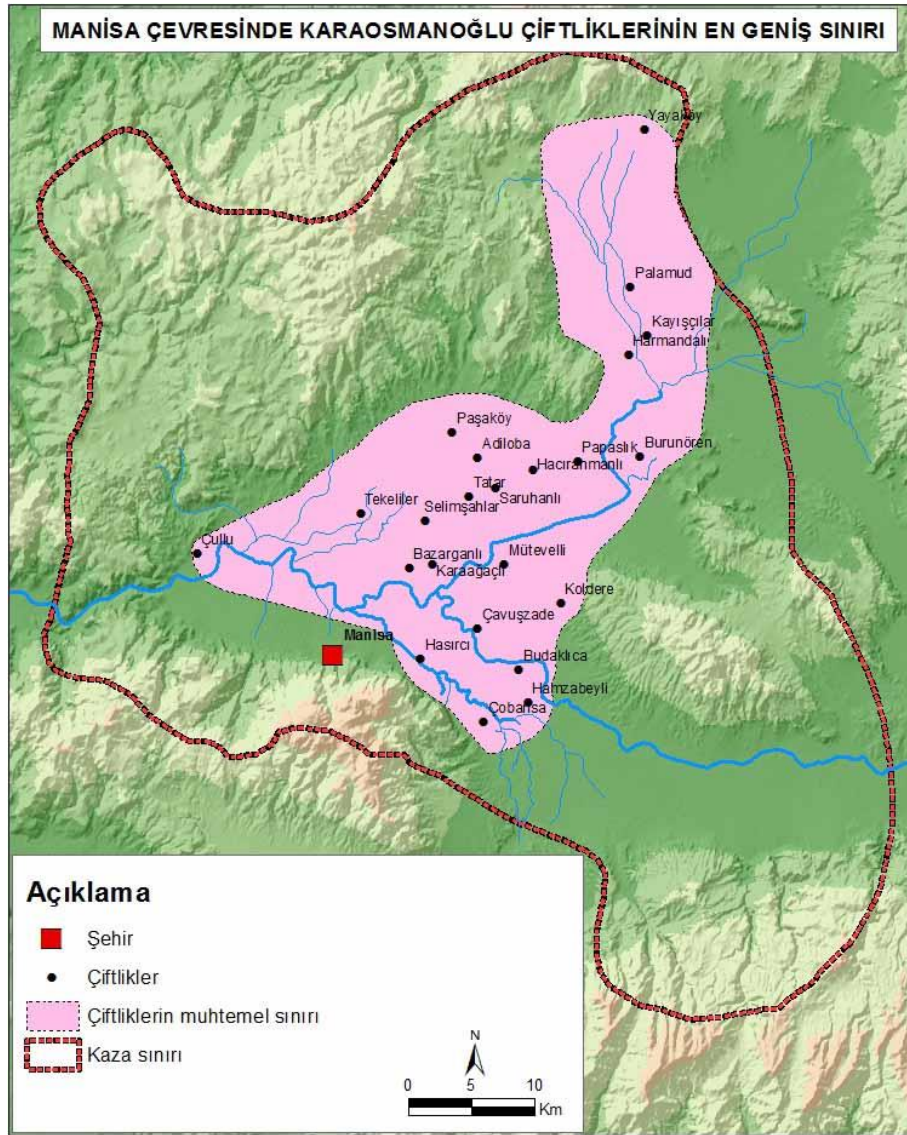
4.000 kuruş karşılığında eski Saruhan mütesellimi Halil Ağa'ya ait Karaağaçlı çiftliğini satın almıştır. 1790'da Turgutlu eski voyvodasına ait Eskiçiftlik ve Arifoğlu çiftliği isimli iki parça çiftliği Karaosmanoğlu Hacı Ahmed Ağa tarafından satın alınmıştır. 1805 yılında ise Karaosmanoğlu Hacı Eyüb Ağa ve kardeşi Yakup Ağa Çakoneoğlu Ahmed Efendi'den Çangara isimli çiftliği almıştır (Nagata, 1997: 97-99; Gümüüşü vd., 2016: 401).

3-Koru ve meralarda çiftlik kurulması: Karaosmanoğullarının koru ve mera alanlarını yer yer çiftliğe dönüştürdüğü görülmektedir. Karaosmanoğlu Mustafa Ağa "Koru-1 Cebel-i Manisa" (İlgın Koru Hassı) mukataası ile etrafındaki birçok timar ve zeameti iltizamı altında bulundurduğu sırada fırsattan istifade ederek yöre halkı üzerinde nüfuz kazanmıştır. Bu dönemde koru kelimesi herhangi bir köyün etrafında yerleşik ve konar-göçer ahali tarafından kullanılan, hayvanların otlatıldığı mera benzeri bir anlam taşıyordu. Bahse konu olan korunun sınırına dair yazılan bir hududnamenin mevcudiyeti korunun lokasyonu ve sınırının nereleri kapsadığı hakkında bilgi vermektedir. Hudud-nameye göre, Kumçayı havzasında bugünkü Selimşahlar, Tatar, Adiloba, Paşaköy, Hacırahmanlı, Hacıbrahimler, Koldere ve Karaağaçlı gibi köylerinin bulunduğu sahayı içine almaktadır. Söz konusu alanı Saruhanlı cemaatine mensup kişiler 1609 yılında ziraate açmak istediklerinde ilgili sahanın Toy Yusufu köyünün merası olması gerekçesiyle izin verilmemiştir. Ancak aradan geçen 150 yıl sonunda büyük ölçüde ziraate açılmıştır. Özellikle Karaosmanoğulları bu sahada çiftlik kurmuşlardır. Zira "Koru-1 cebel-i Manisa" mukataası içerisinde ve etrafında Karaosmanoğullarına ait Burunören, Karaağaçlı, Kayışçılar, Koldere, Mihail, Mütevellî, Papaslı, Selimşahlar, Seyfioğlu çiftlikleri yer alıyordu (Nagata, 1997: 99-102; Gümüüşü vd., 2016: 402).

4-Vakıf topraklarında çiftlik kurulması: Fatih Sultan Mehmed zamanında defterdarlık hizmetinde bulunan Ditrek Sinan Bey'in Manisa'da yaptırdığı medreseye ait vakıf arazilerinin bir kısmı sonradan Karaosmanoğlu çiftliklerine geçmiştir. Yunddağı nahiyesinde Çullu timarın gelirleri vakıf akaratı olarak tahsis edilmişti. 1795-1816 aralığında bu timarın iltizam hakkı iltizam bedelini vakfa ödemek koşuluyla Karaosmanoğlu Yetim Ahmed'in elinde bulunuyordu. 1810-1816 tarihleri arasında fazla iltizam bedeli tahsil etmiş ve Eğri köyünde vakfa ait 6500 dönüm toprak üzerinde koyun ağılı, şerbethane, bakkal dükkanı ve değirmen

yaptırmak suretiyle ziraate engel olmuştur. Mahkemede uzun süre devam eden hak arayışları neticesinde 1829 tarihli fermanla Çullu timarı arazisi için her yıl zemin bedeli ve vakfa icap eden vergileri ödemek şartıyla tasarruf etmesine karar verilmiştir. Böylece Yunddağı’nda Çullu çiftliği meydana getirilmiştir. Bu şekilde miri arazi rejimine ters olmasına rağmen timar arazisinin vakıf toprağı haline dönuştükten sonra ilgili toprağı iltizam eden Karaosmanoğlu tarafından nasıl çiftliğe dönuştürüldüğünü göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Nagata, 1997: 103-105; Gümüştü vd., 2016: 403) (Harita 27).

Harita 27. Manisa Çevresinde Karaosmanoğlu Çiftliklerinin En Geniş Sınırı

Karaosmanoğulları'nın yayılış alanını gösterebilmek amacıyla Yuzo Nagata'nın eserinde çiftlik olarak ismi geçen yerler belirlenerek (Nagata, 1997: 89-

142) yukarıda verilen harita oluşturulmuştur (Harita 27). Söz konusu harita Karaosmanoğullarının bölgede hakimiyet kurdukları süreçte ele geçirdikleri çiftlik alanlarının muhtemel sınırlarını göstermektedir. Haritada net bir şekilde görülebildiği üzere Karaosmanoğulları Gediz ve Kum Çayı'nın akış gösterdiği verimli tarım alanlarının büyük çoğunluğunu ellerine geçirerek çiftliğe dönüştürmüşlerdir. Sahanın verimli olması ve sulu tarım yapmaya imkan tanınması gibi hususlar bölgenin çiftlikler haline dönüştürülmesinde önemli faktörler arasında yer almış olmalıdır. Bu noktada sahada yer alan köylerin arazilerinin büyük ölçüde çiftliklere dönüşmüş olduğu rahatlıkla söylenilebilir.

Ayanlar ve Kaybolan Yerleşmeler

XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına değin Manisa çevresinde hakim olan ayanlar sahada oldukça etkili olmuştur. Karaosmanoğulları Manisa havalisinde oldukça geniş topraklarda çiftlikler kurmanın dışında muhassıllık ve mültezimlik gibi görevler sayesinde büyük servet sahibi olmuşlardır. Ancak tüm bu serveti biriktirirken hakim oldukları Manisa çevresinde iskana ciddi etkileri olmuştur. Gerek kurdukları çiftlikler ve gerekse servet edinme süreçleri ve zaman zaman karşılaşılan ayanların mücadelesi köylerin yakılıp yıkılmasına sebebiyet vermiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karaosmanoğlu Ataullah ile Bergama voyvodası Araboğlu arasında ciddi bir mücadele yaşanmış ve ilgili bölgedeki halk ve yerleşmeler ciddi zararlara maruz kalmıştır. Eylül 1762 tarihinde Manisa Palamud nahiyesinde timar ve mukataa iltizam eden Bergama voyvodası Araboğlu, Sekban Ali, Kanlı Mustafa, Kocabaş ve diğer bölükbaşları ve 800'den daha fazla eşkıya grubu ile bölgede yer alan Gökçe, Aşık, Dedebeyli, Erdelli, Süleyman Obası, ve Sindelli isimli köylere baskın düzenleyerek ahalinin mal, erzak ve paralarını gasp etmiş ve yapacak herhangi bir şeyi olmayan halk yaşadıkları yerleşmeleri terk etmek zorunda kalmışlardır (Uluçay, 1955: 209; Günay, 2006: 101). Ancak Araboğlu ile Ataullah arasında yaşanan mücadele bununla son bulmamış ve devam etmiştir. Nitekim arşiv vesikalarına yansıdığı üzere Araboğlu Mehmed Ağa'nın Sekban Ali, Fazlullah ve altı bölükbaşısı beraberindeki 1.000'den fazla levent birlikleri ile 2 Ağustos 1765 tarihinde Yunddağı nahiyesi köylerinden Mamaklı, Çatak ve Tazyurt'a

saldırı düzenlemişlerdir. Karaosmanoğlu'nun maiyetindeki beş yüz levent birliği karşı koysa da bu esnada 37 köylü öldürülmüş, köyler yakılarak iskan ciddi zarar görmüştür. Maruz kaldıkları bu durum karşısında şikayetçi olan köylü ahali üzerine 9 Ağustos 1765 tarihinde tekrar saldırı düzenlenerek yaylalarındaki evlerini dahi yakan Araboğlu ve beraberindekiler 40'tan fazla insanı da katletmiştir. Adı geçen köylerdeki tahribatın ardından Ortaköy, Türkmenköy ve Osmançalı köylerine yönelen Bergama voyvodası mallarını ve hayvanlarını yağmalamaktan öte 15 kadını da dağa kaldırmıştır. Söz konusu bu duruma maruz kalan köylüler çareyi yaşadıkları mekânı terk ederek Manisa şehrine sığınmakta bulmuşlardır. Karaosmanoğlu Ataullah Ağa ise yaşanan bu süreçte adeta bir kale haline gelmiş olan Yaya köyünde 2.000 piyade ve süvari ile savunmaya çekilmiştir (Günay, 2006: 101-102; Gümüşçü vd., 2016: 405).

Çiftliklerin Kurulması ve Kaybolan Yerleşmeler

Miri arazi rejimine bağlı olarak normal şartlar altında bir köylü ailesinin sahip olduğu çiftliği satamayacağı ve geride mirasçısı kalmayan ölen kişinin çiftliğinin öncelikle akrabalarına tapu bedeli karşılığı verilme usulü süreç içerisinde bozulmuştur. Kırsal alanda köylülerin içine düştüğü mali buhran daha 1550'li yıllardan itibaren kendisini hissettirmeye başlamıştır. Paralı zümrelerin ekonomik çöküntü içinde bulunan köylü aileler arasına girerek faizcilik yapmaları Osmanlı kırsalında zirai sistemi sarsmış ve bunun sonucunda da büyük çiftlikler teşekkül etmiştir. Örneğin, Edirne ve Keşan ve diğer bölgelerdeki köylerin ahali tefecilere borçlanıp mahkemelere başvurarak sahibi oldukları arazi ve emlakı borçlandıkları kişilere belirli ücret karşılığında kadıdan hüccet alarak satmışlardı. XVI. yüzyılın sonunda görülmeye başlayan çiftlikler 1603-1617 yıllarında III. Ahmed zamanında sayıları ciddi şekilde artmış ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde tüm ülke sathında yaygın bir hal almıştır (Özkaya, 1981-1982: 173-181; Gümüşçü vd., 2016: 394). Büyük çiftliklerin tesis edilmesinde köylünün yüksek oranlarda faizle borçlanmasının önemli bir unsur olduğunu Tokat mahkemesine yansıyan bir dava teyit eder durumdadır. Burada bazı yeniçeri ve acemioğlanları, aylık %30 oranında faizle borç veriyorlardı. Borcunu ödemeyen halkın ev, bağ, bahçe ve tarlalarına el koyuyorlardı. Köylünün uygun kredi koşullarına (%10-15) ulaşamayarak %30 oranında faizle borçlanması köylü arazilerinin çiftlik sahiplerinin eline düşmesinde bir araç olduğu

görülür (Faroqhi, 2010: 149-150). İşte borçlarını ödeyemeyen köylü ahali borçlarına karşılık ellerindeki arazileri ayan ve mültezim gibi kişilere devretmeye başlamıştır. Bu şekilde işleyen sürecin sonunda binlerce dönümden oluşan araziler çiftlikler olarak anılmaya başlanmıştır (Eren, 1999: 240).

Halkın içine düştüğü mali sıkıntılardan istifade etmenin yanında Celali isyanları, eşkıyalık faaliyetleri ve ehli örfün baskıları neticesinde köylülerin yaşadıkları bölgeleri terk etmeleri neticesinde kapıkulları, ehli örf taifesi gibi nüfuzlu kişiler geride kalan toprakları sahiplenmişlerdir. Adeta yaşanan krizi fırsata çeviren bu kişiler bu topraklar üzerinde büyük çiftlikler kurmuşlardır (İnalçık, 1998: 22). Bu dönemde timar sisteminde meydana gelen bozulmalar ve idari suiistimaller neticesinde timar arazilerinin zengin sivil vatandaşlara yüksek bedeller ile satılması da çiftliklerin oluşmasında etkili olan hususlar arasındadır. XVIII. yüzyılda ayan ve ağa çiftlikleri ortaya çıkmış ve bu durumdan, dönemin kronik yazarlarından Necati Efendi, birçok timarın vilayetlerdeki memurlar, ehl-i örf ve ayan tarafından ele geçirildiğinden bahisle şikayetçi olmuştur (İnalçık, 1998: 314; Gümüştü vd., 395).

1606'da I. Ahmed zamanında çıkarılan bir hükümden anlaşıldığı üzere, Aydın Saruhan ve Menteşe sancaklarında yaşayan halk, topraklarını satarak ayanlara olan borçlarını ödeyebilmişlerdir. 1609'da çıkan Hatt-ı hümayunda ise halkı perakende olan köylerde, bazı beyler, kadılar, müderrisler, müteferrika, timar sahibi vs. belirli bir güce sahip olanlar terkedilen arazilerin asıl sahipleri gibi görülmeye başlanmıştır. Zira terkedilen köy arazilerinde evler ahırlar bina ederek, çiftlikler kurarak tarım ve hayvancılık yapmaya başlayan bu zümrelerden dolayı köylü ahali tekrar eski yerlerine dönememekte ve bu durumda köylü ahalinin ödemekle mükellef olduğu çeşitli vergileri verememesi sebebiyle hazine zarara uğramaktadır. Çıkan emirde çiftliklerin tekrar eski sahibi olan köylülere verilmesi ve bu emre uymayanların cezalandırılacağı bildirilmiştir. Görünen o ki tüm bu girişimlere rağmen çiftlikler ortadan kalkmak bir tarafa giderek yaygınlık kazanmıştır. Çaresiz kalan köylüler için çıkış yolu ise eskiden kendilerine ait arazilerde şimdi büyük servet sahibi ağaların çiftliklerinde işçi olarak çalışmak olarak belirmiştir (Özkaya, 1981-1982: 178-179; Gümüştü vd., 2016; 394-395).

XVII. yüzyılda yerini yurdunu, çiftini çubuğunu terkeden ahali çiftliklere akın etmiştir. Esbkeşan muktaası ahali malikane mutasarrıfının uygunsuz hareketleri nedeniyle dağılmıştır. Dağılan halk Sivas, Konya, Karaman, Aydın çevrelerindeki ayan ve mütegalibe³⁷ çiftliklerine iltica etmişlerdir. Dağılan esbkeşan reayasının isimlerinin yazıldığı bir defter düzenlenerek hasa, zeamet, timar ve vakıf köylerine geri döndürülmeleri için çalışılmıştır (Özkaya, 1981-1982: 180-181; Gümüşçü vd., 2016: 408).

Özellikle Manisa'da Karaosmanoğullarının çiftliklerinde 1770 yılında Mora'dan ve adalardan gelen Rumlar çalışmaya başlamıştır (Emecen, 2003: 578). Karaosmanoğullarının oldukça geniş olan çiftliklerinde eski arazilerinde çiftlikler kurulan ahalinin yanında bir şekilde çiftini çubuğunu terkeden insanların da bir iş kapısı haline gelmiş olmalıdır. Böylece bir ağa bünyesindeki çiftliklerde oturan, çalışan ve bunun karşılığında belirli bir ücret alan insanlara bir cazibe merkezi haline gelmiş olmalıdır. Artık ehl-i örf vb. baskısından büyük ölçüde kurtulmuş ve üretime bağlı ödemekle yükümlü olduğu vergilerden de sıyrılmış oluyordu. Nitekim Yücel Özkaya, Ankara Şer'iyeye Sicilleri'ndeki kayıtlardan hareketle cizye vermek istemeyen halkın kuvvetli kişilerin çiftliklerinde, bağ ve bahçelerinde, değirmen ve mandıralarında "çoban ve ter oğlanı" ve benzeri çeşitli bahaneler ile çalışmayı tercih ettiklerini tespit etmiştir (Gümüşçü vd., 2016: 408; Özkaya, 1981-1982: 181).

Osmanlı'da XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde ayanlar ülke sathında oldukça egemen bir unsur haline gelmiştir. Ayanların çiftlikler kurması ile köylerin kaybolması arasında ciddi bir ilişki olmalıdır. Zira kurulan çiftliklerin bir kısmı XVI. yüzyılda köy olan yerleşmelerin arazileri üzerinde gerçekleşmiştir. Manisa çevresinde eski köylerin arazileri üzerinde çiftlikler tesis edilmesi ve dolayısıyla yerleşmelerin kaybolmasında ayanların faaliyetlerinin önemli bir yeri olduğu söylenilebilir. Ayrıca zaman zaman ayanlar arasında meydana gelen çeşitli mücadeleler kırsal alanın adeta bir savaş meydanına dönüşmesine neden

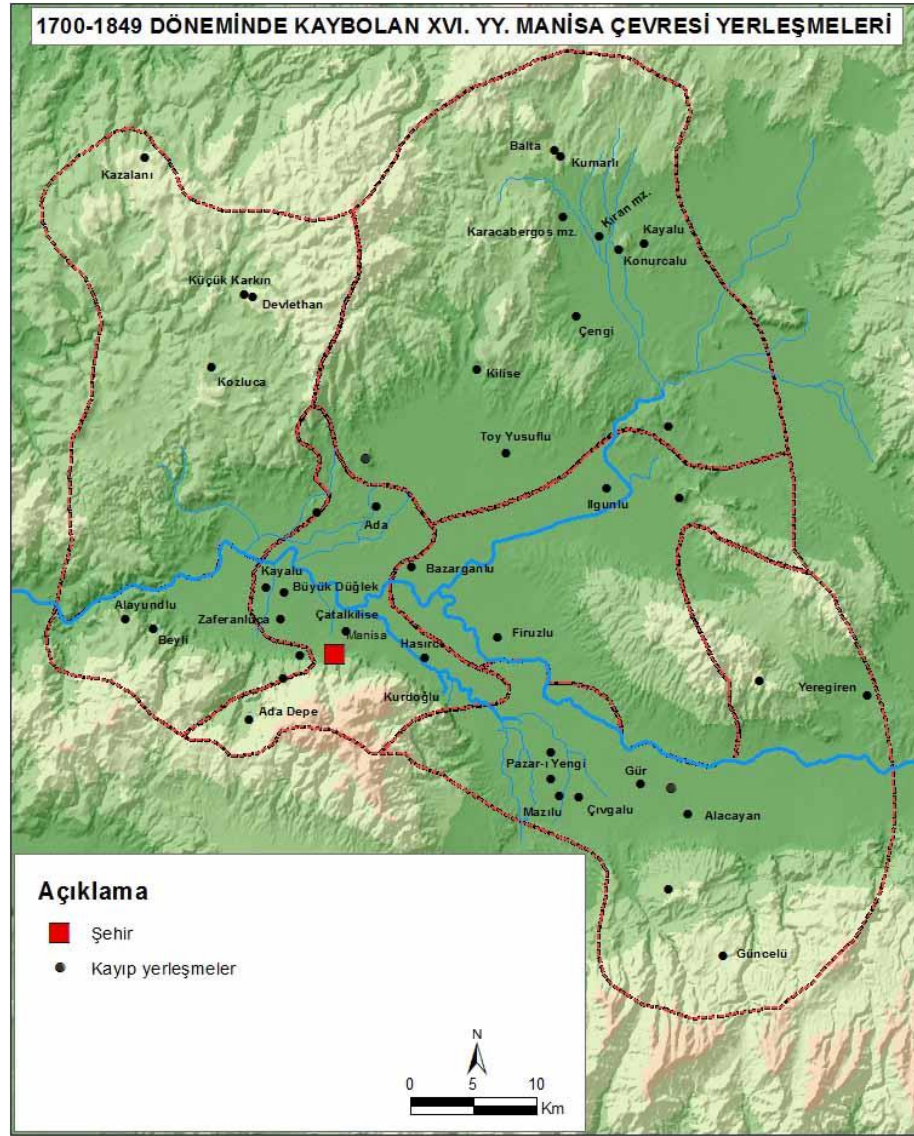
---

³⁷ Mütegalibe, bütün kadim adetlere ve şeriatın buyruklarına aykırı bir şekilde köylülerin her zaman kendi hakları olarak gördüğü şeyleri ellerinden alan kişi olarak tanımlanmaktadır. Suraiya Faroqhi, 2008. *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çev. Gül Ağalı Güven, Özgür TÜresay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 298.

olmuştur. Bu noktada Bergama voyvodası ile Karaosmanoğlu Ataullah arasında geçen durum güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca ayanların bölgenin vergilerini toplarken fazlaca para almak istemeleri neticesinde “tevzi defterlerine” olması gerekenden fazla rakamlar yazması beraberinde köylünün ödemesini iyice zorlaştırmıştır. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında özellikle Manisa çevresinde yerleşmelerin kaybolmasında XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle ayanların rolleri olduğu kanaati daha da güçlenmektedir. Nitekim 1700-1799 aralığında 17 köy kaybolurken 1800-1849 tarihleri arasında 59 köy kaybolmuştur. Özellikle 1800-1849 tarihleri arasında tüm araştırma zaman dilimi içerisinde en fazla oransal kayıp %59 ile bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Sahada köylerin kaybolmasında diğer faktörlerin yanında ayanların faaliyetlerinin oldukça belirleyici bir hal aldığı ifade edilebilir (Harita 28).

Harita 28. 1700-1849 Döneminde Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

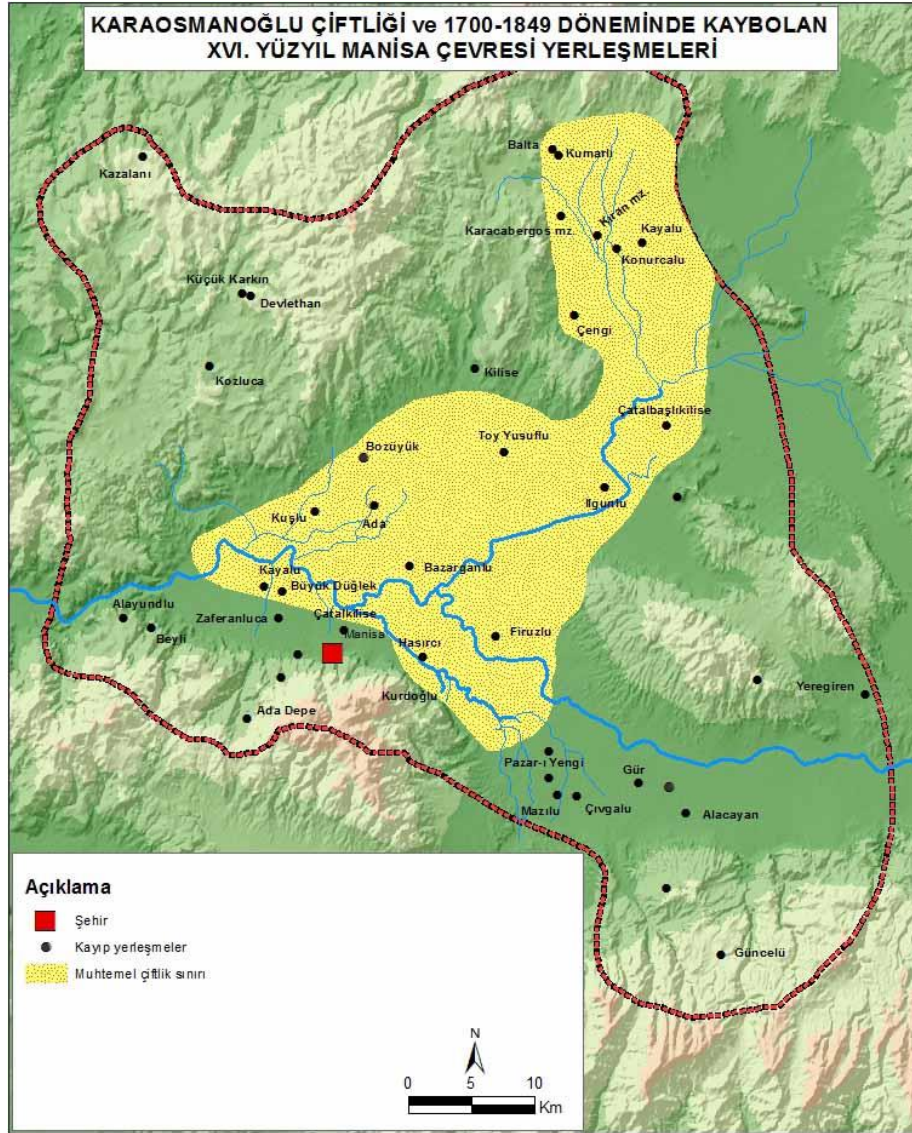

Karaosmanoğullarının çiftliklerinin muhtemel sınırları ile 1700-1849 tarihleri arasında kaybolan köylerin karşılaştırılması anlamlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Nitekim yapılan çalışmalarda arşiv vesikalarına yansıyan bir kısım köyler ve araziler Manisa'da uzunca bir süre egemen güç olan Karaosmanzadelerin genişçe bir alanı çiftlik sınırları dahilinde kontrol ettiği görülmektedir. Söz konusu bu çiftliklerin çoğunluğunun XVI. yüzyıl Manisa çevresi yerleşmeleri arasında yer alması dikkat çeken bir husustur. Sahada 150 yıllık zaman diliminde kaybolan yerleşmelerin (köy ve mezraa) çiftlik sınırları içinde kalması bu köylerin çiftlik arazisi haline dönüştüğünü göstermektedir (Harita 29). Başta ayanların girişi, yaşanan mali büran ve baskılar neticesinde köylünün miri arazi rejimi içerisindeki toprakları

üzerinde çiftliklerin tesis edilmesiyle ortadan kalkmıştır. Köylülerin bir kısmı göç ederek başka yerlere özellikle Manisa dışında cazip bir merkez haline gelen iş olanaklarına sahip İzmir şehrine göç etmiş olmalıdır. Zira XVII. yüzyılın ortalarında ticari hayatı ve yaşayan azınlıklar ile sade bir Osmanlı liman şehri olan İzmir, gerçek manada uluslararası dünya ticaret merkezlerinden birisi olma hüviyetini kazanmıştır. Batı Anadolu hinterlandında bulunan şehirlerde ve kırsal alanlarda yaşayan insanlar için bir çekim merkezi haline gelen İzmir, sahip olduğu avantajlar ve alternatifsizliği sayesinde buraya yapılan yatırımlar ile kısa sürede gelişim göstermiştir. XVIII. yüzyılda da önemini koruyan İzmir şehri Batı Anadolu'da olan ticari önemini koruyarak devam ettirmiştir (Günay, 2006: 97).

Harita 29. Karaosmanoğlu Çiftliği ve 1700-1849 Döneminde Kaybolan XVI. Yüzyıl Manisa Çevresi Yerleşmeleri

Şehirlere göç edenlerin dışında bir kısım köylüde Karaosmanoğullarının tesis ettiği çiftliklerde işçi olarak tarım ve hayvancılık işlerinde çalışmış olmalıdır. Yaşanan ekonomik ve sosyal kargaşaya ortamında Manisa çevresinin muktedir gücü olan ayan ailesinin çiftliklerinde çalışmak hem bir himaye hem de vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulma vesilesi olarak görülmesi dönem insanı için çekici olmuştur.

Manisa'dan sonra araştırma alanımız olan Konya çevresine bakmakta fayda vardır. Konya çevresinin sahip olduğu iklim, toprak ve hidrografik özellikleri nedeniyle o dönemde büyük çiftlikler tesis etmeye çok müsait bir saha olmadığı

değerlendirilebilir. Uzun kış mevsimi, yaşanan don olayları, yetersiz yağış ve su yetersizliği gibi sebepler burada dönem şartlarında kuru tarımı icbar etmiştir. Hal böyle olunca sahada kuru tarım ve hayvancılığın egemen olduğu bir iktisadi sistemin hakim olmasını sağlamıştır. Ancak bu dönemde tüm Osmanlı topraklarında egemen olan ayanlar bu bölgede de egemenlik kurmuş olmalıdır. Zira ayanlar sadece çiftlik kurarak servet edinen ve gücünü sadece tarım ve hayvancılık yaparak kazanan insanlar değildir. Konya ve çevresinde de bölgenin muktedir şahısları Manisa gibi direkt olarak toprak üzerinden olmasa da kırsalda vergi toplamaları sırasında fazla tahsilat yaparak halkı zor duruma sokabilmişlerdir. Bu çevrede ayanların dışında ayanlık iddiasında bulunan birtakım kimseler keyfi hareketler ile ahaliye çeşitli zulümlerde bulunmuşlardır (Gümüştü vd., 2016: 408-409). 1759 yılında Karaman valisine ve Gücü-i Kebir naibine gönderilen hükümde Ali isimli bir şahsın ayanlık iddiasıyla ortaya çıkıp 1747'den bu tarafa halka çeşitli zulümler yaptığı zorla vergi alma faaliyetleri karşısında çaresiz kalan insanların perakende ve perişan oldukları bilgisi yer almaktadır (Karaman AD, 8/60). 1761 yılında Karaman valisi ve Konya Mollasına yazılan bir hükümde Hacıbektaş maa Mucur kazasına bağlı Göynük isimli köy halkının Hüseyin bölükbaşı ve Abdullah'ın ayanlık iddiasıyla 1756'da halktan bazılarını haps, bazılarını darp etmesi nedeniyle dağıldığına yer verilmiştir (Karaman AD, 9/32). 1764 senesine ait belgede köylünün haklarında şikayetçi olmasını bahane eden Hüseyin bölükbaşı ve Abdullah baskı ve zulümleri iyice artırdığına yer verilmiştir. Ayrıca bu iki kişi köylülerin evelerini basıp ırzlarına tasallut etmişler, ahalinin perakende ve perişan olmasına neden olmuşlardır (Karaman AD, 11/5).

1767 senesine ait Ahkam defterinde yer alan hükümden anlaşıldığına göre her ne kadar suçlular cezalandırılrsa da hapisten çıktıktan sonra yine şekavete devam ettiği görülmektedir. Nitekim ayanlık iddiasında bulunan Çavuşoğlu Süleyman isimli şahıs Ilgın kasabasında ve köylerinde halkın dağılmasına sebep olmuş ve bunun üzerine hapsedilmiştir. Ancak hapisten çıktıktan sonra bölgede tekrar zulme başlayan Çavuşoğlu Süleyman halkın dağılmasına neden olmuştur (Karaman AD, 12/35; Gümüştü vd., 2016: 409).

Sahada yaşayan ayanlar ve ayanlık iddiasında bulunan kişilerin yaygın bir hal aldığı zaman diliminde Konya çevresinde iskan merkezleri ortadan kalkmıştır. Konya'da ise kayıp oranları içerisinde ayanların etkin olduğu zaman diliminde

Manisa'ya nispetle daha az olsa da dikkati çeken bir durumla karşılaşılır. Zira Konya çevresinde 1700-1749 aralığında 15 köy (%10) kaybolurken 1750-1799 arası zaman diliminde 28 köy (%19) ortadan kalkmıştır. 1700-1799 aralığı olarak yüzyılın tamamı değerlendirildiğinde bu oranın %33 gibi bir orana karşılık geldiği dikkati çekmektedir.

Araştırma alanlarında ayanların hakim kurduğu XVII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyılın ilk yarısına kadarki zaman diliminde diğer kayıp sebepleri ile birlikte ayanlar ve onların faaliyetlerinin etkisi olmuştur. Özellikle bu süreçte elde ettikleri mültezimlik ve muhassıllık gibi görevler sayesinde taşrada ortaya çıkan otorite boşluğunu devletinde müsaadesiyle dolduran ayan ve eşrafın kırsal iskanın devamlılığı noktasında ciddi etkileri olmuştur. Fazla vergi tahsili, halka yapılan çeşitli zulümler, ayanlık iddiasında bulunan çeşitli kişiler kırsal alanda yaşayan insanların zor olan hayatını daha da güçleştirmişlerdir. Çiftliklerin kurulmasına müsait olan Manisa çevresinde köy arazileri üzerinde çiftlikler tesis ederek köylerin kaybolmasına sebebiyet vermişlerdir. Ayrıca ayanlar arasında yaşanan güç ve nüfuz mücadelelerinde en zararlı çıkan büyük ölçüde savunmasız olan köylü halk kitleleridir. Tüm bu durumlar karşısında çiftini çubuğunu terk eden bir kısım ahali şehirlere göç ederken bir kısmı da kurulan çiftliklerde ayanların işçisi olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir.

1.3.7. Kırsal Alanda Yaşanan Göçler

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç, kısaca insanların yaşadıkları mekânı mevsimlik ya da daimi şekilde terk etmesi ve başka bir yerde hayatını devam ettirmesi olayı olarak tanımlanabilir. Göçler gerek Türk tarihinde ve gerekse Anadolu tarihinde oldukça yaygın olarak görülen bir husustur. Nitekim Türklerin Orta Asya'dan göç etmeleri ve dünyanın birçok sahasına yayılmaları tüm dünya tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Dünya tarihini derinden etkileyen göçlerin dışında ülke sınırları içerisinde meydana gelen göç hareketleri hiç şüphesiz iskan ve onun devamlılığında belirleyici hususlar arasında yerini almıştır. Tarihi vesikaların görece sessiz kaldığı yönündeki hakim kanıya karşın son zamanlarda göç konusuna ilişkin çeşitli bilimsel toplantıların³⁸ ve çeşitli araştırmaların³⁹ gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir (Gümüşçü vd. 2016: 429). Böylece giderek artan sayıda göç çalışması özellikle Osmanlı dönemi için bilim dünyasına kazandırılmaktadır.

Kısa bir tanımlama ile bir yerden başka bir yere hareket olarak ifade edilebilen göç, sadece insanların sayı bakımından bir mekândan diğerine aktarımından ibaret bir olay değildir. Çünkü göç eden insan beraberinde pek çok şeyi

---

³⁸ Bilimsel toplantılara örnek olarak Samsun'da yedincisi 17-19 Şubat 2017 tarihinde düzenlenen "Geçmişten Günümüze Göç VII. Uluslararası Canik Sempozyumu" örnek verilebilir.

³⁹ Bu çalışmalardan bazılarını burada belirtmekte fayda vardır: Münir Aktepe, 1958. "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, IX/13, s. 1-30; Yücel Özkaya, 1981-1982. "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, Sayı 25, s. 171-211; Suraiya Faroqhi, 1998. "Migration into Eighteenth-Century Greater İstanbul as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp", *Turcica*, 30, s. 163-183; İbrahim Güler, 2000. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1995-2000 Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı, Sayı: 36, s. 155-211; Osman Gümüşçü, 2004. "Internal Migrations in Sixteenth Century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, 30/2, s. 231-248. Alpaslan Demir, 2009. "16. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", *Bilgi*, Sayı 50, s. 15-28; Alpaslan Demir, 2011. "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, s. 51-66; Cengiz Şeker, 2007. *İstanbul Ahkam ve Atık Şikayet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Basılmamış YL Tezi); Hüseyin Arslan, 2001. *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul; Emine Erdoğan Özünlü ve Osman Gümüşçü, 2016. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt, 49, Sayı, 1, s. 29-56.

gittiği sahaya taşımaktadır. Bu haliyle göç, nüfus hareketinin yanında sermayenin, bilginin, deneyimin, işgücünün, kültürün, üretim ve tüketim kalıplarının, hayat tarzının ve hatta hastalıkların kısaca yaşamın her alanına dair bir değişimin ve hareketin adı olmaktadır (Yakar, 2009: 40).

Göç, iki farklı nokta arasında yer değiştirmeyi içeren mekân ve bu hareketi gerçekleştiren insan olmak üzere iki temel unsura sahiptir. İnsanlar, mekânsal özellikleri değerlendirdikten sonra bunun sonucuna göre yer değiştirmeyi ya da bulunduğu yerde kalmayı tercih etmektedir. Bu pencereden bakıldığında göç hadisesi oldukça genel prensiplere ve basit bir işleyişe sahip gibi görünse de nedenleri ve sonuçları itibarıyla oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir (Yakar, 2009: 1). Bu nedenle göçün sebepleri ve işleyiş mekanizmasına dair yapılan araştırmalar neticesinde çeşitli kuramlar öne sürülerek izah edilmeye çalışılmıştır. Farklı araştırmacılar tarafından öne sürülen ve geliştirilen kuramların oldukça fazla olduğu peşinen belirtilmelidir. Burada bir fikir vermesi amacıyla öncü ve önemli olduğu düşünülen üç kurama (Ravenstein, Lee ve Petersen'in kuramlarına) kısaca yer verilecektir.

Göçlerin temel sebebini ekonomik nedenlere bağlayan Ravenstein 1871 ve 1881 İngiltere nüfus istatistiklerinden hareket ederek yedi göç kanunu tespit etmiş ve ilk çalışmasını 1885 yılında yayınlamıştır. 1) Göç ve mesafe: Göçmenlerin büyük çoğunluğu sadece kısa mesafeli bir sahaya gider. Bu kısa mesafeli göç, varılan mekânda yeni dalgaları oluşturur ve göçmenler sanayi ve ticaret merkezlerine yönelir. 2) Göç ve basamakları: Sanayi ve ticarete bağlı olarak kentte meydana gelen ekonomik büyüme çevredeki insanları hızla kente çeker. Kentin çevresinde ortaya çıkan seyrelme ise daha uzak bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmaktadır. 3) Yayılma ve emme süreci: Göç olayında yayılma ve emme süreci birbirini desteklemekte ve bu süreçler birlikte ilerlemektedir. Göçmenlerin kente gitmekteki amaçları gelişen ticaret ve ekonomiden pay almaktır. Kentin getirisinden pay alma isteği, daha iyi koşullarda yaşama arzusu yayılma sürecini desteklemektedir. Sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü göç ile karşılanmakta ve gelen göç kentsel alanlar tarafından emilmektedir. 4) Göç zincirleri: Göç zaman içerisinde zincirleme olarak gelişir ve göç alan merkezler aynı zamanda göç de verir. 5) Doğrudan göç: Bu göç türü uzun ve basamaksız bir şekildedir. Bu tür göçlerde insanlar büyük ticaret ve

sanayi merkezlerine yönelerek ve doğrudan buralara ulaşarak yerleşmektedir. 6) Kır kent yerleşimcileri farkı: Kentlerde yerleşik olarak yaşayanlar kırdakilere nispetle daha az göç etme eğilimine sahiptir. 7) Kadınlar erkeklere oranla daha fazla göç etme eğilimindedir. Kadınlar kısa mesafeli göçlerde daha fazla göç eğiliminde iken erkekler uzun mesafeli ve yurtdışı göçlere daha fazla katılmaktadır (Çağlayan, 2006: 68-69). Söz konusu kuram Türkiye’de Osmanlı dönemi göçlerin sebeplerini ve işleyiş mekanizmasını izah etmek için O. Gümüşçü tarafından kullanılmıştır (Gümüşçü, 2004: 231-248).

1966 yılında Everett Lee bir kuram formüle etmiş ve süreç içerisinde çeşitli araştırmacılar tarafından bu kurama katkılar sağlanmıştır. Lee tarafından göçlerin temel karakteristikleri ortaya konularak göçe etki eden itici ve çekici faktörleri dört aşamada belirtmiştir. 1) Yaşanan yerle ilgili faktörler, 2) Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, 3) İşe karışan engeller 4) Bireysel faktörler. Lee’nin ortaya koyduğu itme-çekme faktörlerine göre hem yaşanan hem de gidilecek olan mekânda itici ve çekici faktörler mevcuttur. Başka bir ifade ile yaşanan mekânın ve göç edilecek sahanın kendi içerisinde olumlu ve olumsuz gerekçeleri vardır. Yaşanan yer ile göç edilecek hedef arasında ise birtakım engelleyici makro ve mikro faktörler vardır. Göç hareketinin beraberinde getireceği hukuki ve sosyal belirsizlik, göç mesafesi, ulaşım harcamaları ve ulaşım imkanları gibi etkenler mikro faktörleri oluştururken; katı göç yasaları, ırk ya da ulusal kimliğe gönderme yapan göç sistemleri, göç için sağlık şartları ise makro etkenler olarak ifade edilmiştir (Çağlayan, 2006: 72-73).

Petersen (1958) ise itme ve çekme faktörlerinin altında yatan asıl sebeplerin neler olduğuna odaklanmıştır. O’na göre tarihi döngünün önemine vurgu yaparak belirli bir zaman göç için itme faktörü olarak işleyen bütünlük belirli bir süre sonra çekme faktörü haline gelebilir. Ekonominin genel durumunun göç için her zaman önemli bir etken olduğunu vurgulayan Petersen bireysel ve sınıfsal farklılıkları gözeterek beş göç tipi oluşturmuştur. 1) İlkel (primitive) göçler: Doğal şartların kuraklık, deprem, iklim şartlarının olumsuzluğu, veba gibi unsurların ortaya neden olduğu toplu göçlerdir. 2) Zoraki (forced) ve 3) yönlendirilen (impelled) göçler: burada yönlendirilen ve zoraki göçte sosyal durumun ortaya çıkardığı baskıyı vurgulamaktadır. Şayet sosyal baskıya rağmen bireyler göç edip etmemede karar verme şansına sahip ise bu durum Petersen tarafından yönlendirilen göç olarak

belirtmiştir. 4) Serbest (free) göç: Kişiler ve toplumlar üzerinde herhangi bir zorlayıcı etken olmaksızın göçe katılmak isteyen kişiler kararını kendi başına vermiştir. Bu tipte kitlesel bir göç değil kişisel tercihler ile ilerleyen kişisel göçleri ifade edilmektedir. 5) Kitlesel (mass) göç: bu göç tipi dünyadaki teknolojik gelişmeye bağlı olarak ilerlemektedir. Dünyada ulaşım yol ve imkanlarının gelişmesi sonucunda göç kitlesel bir hal kazanmıştır. Bu göç tipini belirgin kılan ve diğer göçlerden ayıran özellik göçün kolektif bir olgu haline gelmesidir (Tablo 11) (Çağlayan, 2006: 75-76).

Tablo 11. Petersen'e Göre Göç Türleri

Etkileşim Tipi	Göçü Belirleyen Güç	Göç sınıfı	Göç Tipi	
			Tutucu	Yenilikçi
Doğa ve insan	Ekolojik güçlükler	İlkel	Değişerek gezen	Mekândan kaçma
Devlet ve insan	Göç politikası	Zorunlu, Mecburi	Savaş, Yerinden olma	Vasıfsız işçi ticareti, Köle ticareti
İnsan ve onun kuralları	Daha fazla istek	Serbest, Özgür	Grup	Öncü, Lider
Kollektif davranış	Sosyal devingenlik	Kitlesel	Yerleşme	Şehirleşme

Kaynak: Yakar, 2009: 34.

Yukarıda verilen göç kuramları ve bunların dışında ortaya atılan kuramlar bağlamında göçler çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmaktadır. Değerlendirenin tercihinin kalan bu durumu Osmanlı döneminde meydana gelen göçler için de göz önünde bulundurmak mümkündür. Oldukça çeşitli ve fazla olan göç kuramlarından üçüne dair genel bir bilgi verdikten sonra tarihsel süreçte Osmanlı döneminde bu topraklarda meydana gelen göçlere geçilebilir.

Osmanlı döneminde meydana gelen göçleri Lee tarafından ortaya konulan itici ve çekici etmenler ile açıklamak mümkündür. Zira insanların yaşadıkları bölgelerden ayrılarak göç etme nedenleri çeşitli olduğu gibi gittiği yerdeki cazibe unsurları da farklılık arz edebilmektedir. Geçmiş dönemde insanların yerlerini terk

etmesi, ekonomik açıdan zor durumda olma, eşkıya baskısı, doğal afetler, salgın hastalıklar, devlet görevlilerinin, ayanların vs. güç sahibi kişilerin baskı ve zulümleri gibi sebeplerle ilişkili olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Çekici unsurlar arasında ise ekonomik ve sosyal açıdan daha güvenli ve iyi imkanlara sahip olmak, vergi yükünden kurtulmak ve itici faktörlerin tamamının veya bir kısmının olumluya dönüşeceğini ümit ettiği bir sahada yaşama isteği olarak belirtilebilir.

Bölgeden bölgeye ve zamandan zamana değişebilen itici ve çekici faktörlerin etkisiyle Osmanlı döneminde bulunduğu mekândan ayrılması yasak olmasına (Barkan, 1949-50: 545) rağmen göç sürekli yaşanmıştır. Devlet, ideal sisteminin işleyiş mekanizmasının bozulmaması, herkesin yerli yerinde üzerine düşen görev ve yükümlülükleri ifa etmesi için gayret sarf etmiştir. Bu ideal düzenin korunması ve sürdürülebilmesi için devlet kendi kontrolü dışındaki göç olaylarını engellemeye çalışmıştır. Zira Osmanlı idari ve mali sistemi toplumsal sınıfları kendi mesleklerine ve görevlerine bağlama amacı güdüyordu. Temel bir prensip olarak çocuklarını babalarının mesleğini devam ettirmeleri esastı. Özellikle de kırsal alanda köylerde yaşayan köylülerin toprağını terk ederek başka yerlerde iş tutması istenen bir durum değildi ve yasaktı (Tabakoğlu, 1999: 26-27). Ancak aşağıda görüleceği üzere uygulamada bu durum pek de mümkün olmamıştır/olamamıştır.

Osmanlı döneminde gerçekleşen göçlere doğrudan atıf yapan birtakım veriler bulabilmenin imkanı yanında dolaylı bir şekilde göçün varlığına işaret eden hususları da görmek ihtimal dahilindedir. Bu noktada yerini yurdunu terk ederek üretim yapmayan insanlardan alınan çift-bozan vergisi dolaylı göç verisi olarak değerlendirilebilir. Şayet bir kişi meskun olduğu yerdeki araziyi terk edip başka bir yere giderek hayatını kazanmaya başlar ise çift-bozan resmi vermek mecburiyetindeydi (Çağatay, 1947: 501). Kanunnamelerde yer aldığı üzere köylü ahali başka bir yere gitmiş ve yerleşmiş ise tımarlı sipahi ilgili köylüleri eski yerlerine getirme hakkına sahipti. Eyaletten eyalete değişmekle birlikte göç eden köylüyü 10-15 sene içerisinde tekrar köyüne döndürme hakkı bazı yerlerde 20 yıla kadar çıkabiliyordu. Eğer köylü göç ettiği mekâna döndürülmede zorlanmaz ise bu durumda köylü tımarlı sipahiye “leventlik akçesi” ya da “çiftbozan akçesi” olarak isimlendirilen vergiyi ödemek mecburiyetindeydi (Barkan, 1949-50: 545; Akdağ, 1963: 44-48; Faroqhi, 1993: 329). Çift-bozan vergisinin alınması Osmanlının temel

yapı taşlarından biri olan timar sisteminin sağlıklı ve etkin bir işletilmesinin sürdürülebilirliği amacıyla uygulanan bir yaptırımdır. Timar sistemi bir taraftan asker temininin diğer taraftan da tarımsal üretimin ve vergilendirmenin devamı için önem taşıyordu. Kurulan bu düzenin sürdürülebilmesi için birtakım yaptırımlar kaçınılmaz oluyordu ki çift-bozan vergisi bu cezai müeyyidelerden birisi olarak değerlendirilebilir (Erdoğan Öznlü ve Gümüşçü, 2016: 35; Gümüşçü vd., 2016: 430).

Mazeretsiz olarak toprağını boş bırakan ve başka bir yere giden köylüden alınan çift-bozan resminin (Genç, 2007: 526) miktarı XV. yüzyılda Fatih Kanunnamesinde 50 akçe iken XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde 300 akçeye çıkmıştır (Erdoğan Öznlü ve Gümüşçü, 2016: 41; Gümüşçü vd., 2016: 445). Çift-bozan resmi ve leventlik akçesi isimli bu vergiler Tanzimat ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır (Pakalın, 1993: C. III: 30). Söz konusu verginin mevcudiyeti ve XVI. yüzyılın sonunda 300 akçeye kadar çıkması ülke sathında göçün oldukça yaygın olduğunun bir kanıtı olsa gerektir. Ceza miktarının artırılarak göçe tevessül eden insanların engellenmesi amaçlanmıştır. Çift-bozan vergisinin 50 akçeden 300 akçeye değin çıkması, her ne kadar cezai müeyyideler artırılsa da göçün önlenemediğini açıkça göstermektedir. Ayrıca başlangıçta göç eden bir reayanın tekrar eski yerine getirilmesi için üst limit 10 yıl iken bu tarihin de artırılması göç olayının devleti ne denli meşgul ettiğinin ayrı bir delilidir.

Osmanlı tarihi boyunca nüfus dağılımını etkileyen hususlardan birisi de kuşkusuz göçlerdir. Ekonomik faktörlere bağlı olarak kırsal alandan şehirlere gerçekleşen göç olgusu Osmanlı döneminin olağan ve önemli bir özelliği durumundadır. İşçiler ailesini almadan oldukça uzak mesafelerdeki şehirlere giderek belirli bir süre çalıştıktan sonra tekrar memleketlerine geri dönerlerdi. Ekonomik faktörlere bağlı olarak gerçekleşen göçlerin hedef şehri başta İstanbul olmak üzere ticari hayatın ve iş imkanlarının fazla olduğu şehirler, İzmir gibi liman kentleri olabiliyordu (Quataert, 2002: 177).

Osmanlı döneminde kırsal alanlardan şehirlere olan göçe F. Braudel şu cümle ile dikkati çekmiştir (Braudel, 1993: 406; Gümüşçü vd., 2016: 438): “Osmanlı imparatorluğunun bütününde, devletin denetim ve yasaklarıyla, esnaf kuruluşlarının

şüphe duymalarına rağmen, hiçbir kent yoktur ki, talihsiz veya aşırı nüfuslu kırlardan kesintisiz olarak göçmen kabul etmesin”. Braudel tarafından ifade edilen bu husus, özellikle XVI. yüzyılda göç üzerine çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar tarafından kanıtlanmış durumdadır. Barkan ve Meriçli tarafından XVI. yüzyıl Bursa kazası Kapluca kasabasında meskun 107 haneden 13’ü; Bursa şehri Simaviyan mahallesinde meskun 73 haneden 20’si göçmendir (Barkan ve Meriçli, 1988: 8-254). Ayntab şehrinde 1536’da 1.856 neferden 147’si (Özdeğer, 1988: 115-116), Larende şehrinde 1584’te 2.048 neferden 178’i (Gümüşçü, 2001: 167-182), Tokat şehrinde 1554’te 3.227 neferden 338’i, Sivas şehrinde 1554’te 2.380 neferden 144’ü (Demir, 2007: 211-213), göçmendir (Gümüşçü vd., 2016: 440-442). Göç olayı Osmanlı sisteminin tam teşekkül ettiği ve araştırmacılar tarafından klasik dönem olarak isimlendirilen bir devirde (XVI. yüzyılda) Osmanlı ülkesinin açık seçik bir realitesidir.

Farklı sahalarda göçler meydana gelmekle birlikte Osmanlı ülkesi içerisinde en fazla göç olayının gerçekleştiği merkez hiç şüphesiz başkent İstanbul’dur. Şehrin fethedildiği dönemde gerek sürgün ve gerekse gönüllü olmak üzere nüfus hareketinin yoğun yaşandığı bir yer olması nedeniyle kısa sürede nüfusunda hızlı bir artış görülmüştür (Faroqhi, 2016: 461; gümüşçü vd., 2016: 433). Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde devam eden göç dalgaları, şehirde birtakım olumsuzlukların yaşanması ve geldikleri yerlerde nüfus azalmasına bağlı ortaya çıkan problemler neticesinde bu dönemde hükümet birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır (Refik [Altınay], 1987: 205-206). Celali isyanlarının tahrikiyle özellikle de “büyük kaçgunluk” devrinde (1603-1608) kırsaldan şehirlere yaşanan göçten İstanbul da büyük ölçüde etkilenmiştir. İstanbul şehrine giremeyenler Silivri, Ereğli, Küçük Çekmece ve Büyük Çekmece çevrelerinde çiftliklerde hizmetçi olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. İstanbul ve mücavir alanına göç eden kişileri geri göndermek için XVI. yüzyıl sonlarına değin zaman aşımı süresi 5, 10, 15 yıl iken XVII. yüzyılda bu süre 20 yıla çıkarılmıştır. Hatta IV. Murad zamanında bu sürenin 40 yıla çıkarılması problemin büyüklüğünü ve devam ettiğini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur (Gümüşçü vd., 2016: 436; Mete, 2011: 69-74).

Osmanlı döneminde göçler siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin yanında devlet görevlilerinin zulmünden, eşkıyalık faaliyetlerinden ve adaletin

sağlanamaması gibi hususlardan meydana geliyordu. 1764 senesinde Anadolu'nun orta koluna gönderilen göçün men edilmesi fermanında özellikle valiler kendilerine tahsis edilen has, hazeriye ve diğer gelirleri ile yetinmeleri konularında uyarılmışlardır. Valilerin dışında taşrada görev yapan kadılar ve naiplerin rüşvete karışmaları, özellikle mahkemede görülen davalarda zulüm görmüş haklı kişilerin aleyhine sonuçlar çıkararak onlardan mahsul def' adı altında para almaktaydılar. Adaletin kırsal alanlarda tesis edilememesi ve kanun dışı paraların toplanması gibi durumlar göçün itici sebepleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli'den bir şekilde İstanbul'a ulaşan kasaba ve köy halkı, yeniçeri odabaşı ve oda bekçilerine dayanarak, aldıkları mektuplar ile bölgelerine döndüklerinde "biz İstanbul'a varub yeniçeri olduk diye tebdil-i kıyafet" ile taşrada yeniçerilik iddiasında bulunuyorlardı. Köylüler ise yüksek faizlerle borçlanarak ellerindeki tarım arazilerini bir hüccet çıkartarak satarak borçlarını ödemeye çalışıyorlardı. Bu durumda topraksız kalan köylüler çareyi göç etmekte buluyorlardı (Özkaya, 1981-1982: 172-173).

Ülke sathında yaşanan göçler neticesinde tarımsal üretim gerilemiş, vergi kalemleri düşmüş ve bu durum karşısında devlet göçü önlemeye ilişkin 1719 tarihinde birtakım tedbirler almıştır: 1) Göç etmek isteyenler subaylar tarafından engellenecek, yakalananlar hapsedilecek, 2) Gizlice kaçmayı başaranlar diğer bölgelerde yakalanarak yerine geri döndürülecek, 3) Göç edenler cezalandırılarak diğerlerinin göçü engellenecek, halk adaletle yönetilecek 4) Bu kurallar çerçevesinde hareket edilecek aksine hareket cezalandırılacaktır. Alınan bu tedbirlere rağmen göçün önü alınamamıştır. Nitekim 1740 yılında çıkarılan adalet fermanında şu hususlar dikkati çekmektedir: 1) Zabıtlar, ayanlar, kadılar, naipler aşar muhassılları zalimlere yardım etmeyecek, halka yardımcı olarak onları koruyacaktır. 2) Emr-i şerif olmadan vilayet harcı ile vergiler halka yüklenmeyecektir. 3) Çeşitli bahanelerle halka zarar verilmeyecektir 4) Bu durumlara uyulup uyulmadığı gizli ve açıktan teftiş edilecek, ihmali olanlar cezalandırılacaktır. 5) Haksız yere hapse atılanlar ve zincire vurulanlar araştırılarak ortaya konulacaktır. 6) Valiler hazeriyeleri ile yetinmezler, zabıtlar, ayanlar aç gözlülükleri nedeniyle haksız vergi toplarlar ve halka zulmederlerse cezalandırılacaktır. 7) Şayet kanun dışı avarız ve diğer vergiler toplanırsa tespit ve defter edilerek mübaşire teslim edilecektir (Özkaya, 1981-1982:

174-175). Bu maddelerde açık bir şekilde görüldüğü üzere devlet merkezinin adaletnameler vasıtasıyla en çok üzerinde durduğu hususlar ehl-i örfün ve diğer önde gelen kişilerin halka zulüm ederek haksız vergi toplaması neticesinde göçe neden olmalarıdır. Adalet üzere hükmedilmesi, haksız vergi toplanmaması, halkın korunup kollanması, mevcut haksızlıkların giderilmesi ve ihmali olanların cezalandırılması şeklinde uyarılar ile taşrada göçün itici sebepleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu uyarılar çok da işe yaramamış, halk bir şekilde göç kervanına katılmaya devam etmiş ve merkezi idare de adaletname göndermeyi sürdürmüştür.

Gerçekleşen göçler neticesinde yerelde ve ülke sathında birtakım sorunlar baş göstermiştir: 1) Has, vakıf, zeamet ve timar gelirleri zarar görmüş ve noksanlıklar ortaya çıkmıştır. 2) Göç edenlerin üzerine düşen vergiler geride kalanlara yüklenmiş ve göçe katılmayan halk perişan olmuştur. 3) Göç edilen yerlerde kıtlık, yangın gibi hususlar ortaya çıkmıştır. Adaletnameler, uyarılar ve tedbirlere rağmen kırsal alanda göçün itici faktörleri ortadan kaldırılamamış ve önüne geçilememiştir. 1789 Mart ayı sonunda Anadolu'nun sağ koluna yazılan adalet fermanında, kadılar ve naiplerin, şehir kethüdarları ve diğer görevliler ile anlaşarak savaş için araba, deve katır ve bunun gibi istekleri bir kişiye iltizam suretiyle verdikleri anlaşılmıştır. İltizam yoluyla bunu alan kişilerin iki katı bir değeri reayadan zorla toplayarak şehir kethüdarları ve mübaşirleri ile aralarında paylaştıkları, kadıların ve naiplerin de “harc-ı tekalif-i seferiyye” adı ile akçe aldıkları anlaşılmaktadır (Özkaya, 1981-1982: 183-191).

Osmanlı döneminde nüfus artış ve azalışında olağan dışı durumların yaşanıp yaşanmadığı diğer bir ifade ile Avrupa'da olduğu gibi bir nüfus krizinin gerçekleşip gerçekleşmediği üzerine tartışmalar devam etmektedir.⁴⁰ XVII. yüzyılda Osmanlı ülkesinde nüfus krizine vurgu yapan araştırmacıların müracaat ettiği kaynak, avarız ve cizye defterleridir. Bu defterlerdeki rakamlar gerek yerleşme sayısındaki düşüş gerekse hane sayısındaki çok keskin bir iniş, çalışma yapanların bir kısmını kriz yaşandığı hükmüne yönlendirirken bir kısmını olaya şüpheyle bakmaya hatta krizi

---

⁴⁰ Nüfus krizi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız: Gümüşçü, Demir, Erdoğan Özünlü, 2016. *Türkiye'nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*, s. 341-367.

reddetmeye sevk etmiştir.⁴¹ Avarız ve cizye defterlerindeki bu düşüşün başlıca nedeni kaynağın tutuluş amacından kaynaklı olarak belirli bir miktar para ve hizmetin toplanması amacına matuf olması ve ilgili mükellefiyetin şehirde mahallede veya köyde sakin ahaliden toptan alınmasıdır (Gümüüşü vd., 2016: 355). Bu döneme ilişkin elde mevcut herhangi istatistiki bir kaynak olmaması araştırmacıları avarız ve cizye defterlerini kullanmaya icbar etmiş ancak nüfusa ilişkin değerlendirmelerde birtakım hatalı sonuçlar da kaçınılmaz hale gelmiştir. Şu halde söz konusu defterlerin nüfus çalışmalarında kullanılmasındaki sakıncalar nedeniyle kriz fikrini de bu defterlerdeki veriler üzerinden tartışmak, en azından buradaki nicel değerlerden hareketle bir değerlendirme yapmak hataya sürüklemektedir.

Araştırma alanlarımızda avarız defterlerinin öncesi ve sonrasındaki arşiv vesikalarındaki yerleşme listelerinin karşılaştırılması da bu defterlerdeki yerleşme sayısının sıhhatine ve güvenilirliğine dair önemli fikir vermektedir. Konya çevresinde (Sahra, Hatunsaray ve Sudiremi nahiyeleri) köy sayısı 1584 tahririnde 445, 1643 avarız sayımında 91'dir. Şu halde bu alanda 1584'ten 1643'e kadar olan zaman diliminde köylerin %80'i kaybolmuştur. Ancak XVII. yüzyıl timar-ruznamçe defterlerinden hareketle oluşturulan yerleşme listesinde avarız defterlerinde geçmeyen 59 köy tespit edilmiştir. Manisa çevresinde de (XVI. yüzyıl Manisa kazası) köy sayısı 1576 tahririnde 194, 1659 avarız sayımında 70'tir. Buna göre XVI. yüzyılın son mufassal tahririnde bulunan köylerin %64'ü 1646 tarihine kadar kaybolmuştur (Gümüüşü vd., 2016: 363). Ancak timar-ruznamçe defterlerinde avarız defterinde olmayan 108 köy tespit edilmiştir. Söz konusu bu veriler en azından Manisa ve Konya çevresi özelinde nüfus araştırmalarının yanında iskana ilişkin araştırmalarda da tek başına kullanılmasının birtakım hatalara gebe olduğunu göstermesi açısından dikkate değer durumlardır.

---

⁴¹ Bu nitelikteki çalışmalar için bakınız. Maria Todorova. 1988. "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balkaniques*, S. 2, s. 58; Barkey. 2011. Eşkıyalar ve Devlet, s. 51; Oktay Özel. 2004. "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 36/2, s. 191; O. Özel. 2006. "Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihine Bir Bakış", *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, s. 225-227; Mehmet Öz. 1999. "Bozok Sancağında İskan ve Nüfus (1539-1642)", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, C. 3, s. 791-792.

Avarız ve cizye defterlerindeki verilerden hareketle nüfus krizi gibi bir tezin kabul edilemeyeceği ifade edildikten sonra nüfusun düşüş trendine girdiği kırsal alanlar için bazı değerlendirmelerde bulunabilir. Bu nüfus azalmasının köylerin kaybolması arasında bir ilişkiden söz edilebilir mi? Başka bir ifade ile XVI. yüzyılda nüfusu az olan köyler ile kaybolma oranları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Bu sorulara cevap verebilmek için Manisa ve Konya çevrelerindeki XVI. yüzyıl köylerinin nüfus ve kayıp durumuna bakılacaktır (Tablo 12).

Tablo 12. Manisa ve Konya Çevresinde Nüfus ve Kaybolma İlişkisi

Mekân	Kayıp köy sayısı (XVI-XX. yy.)	Kayıp köylerin nefer sayısına göre grupları (1576 ve 1584 sayımı)							
		0	%	1-50	%	51-100	%	101-150	%
Manisa	142	82	57,70%	51	35,90%	5	3,50%	4	2,80%
Konya	147	23	15,60%	95	64,30%	23	15,60%	6	4%

Kayıp köy nüfus ilişkisine bakıldığında hiç nüfusu olmayan ve 50 neferden az nüfusa sahip köylerin daha fazla kaybolduğunu her iki alanda da görmek mümkündür. 1576 yılında Manisa çevresinde hiç nefer barındırmayan 82 köy ve 1-50 aralığında nefer bulunduran 51 yerleşme toplam kayıpların %94'üne karşılık gelmektedir. Konya çevresinde de hiç nefer barındırmayan 23 köy ve 1-50 arasında nefer barındıran 95 köy, toplam kayıpların %80'ine karşılık gelmektedir. Şu halde nüfus bulunmayan köylerin yanında az sayıda nüfusa sahip olan köylerin kaybolma ihtimalinin daha yüksek olduğu öne sürülebilir. Benzer durum Avrupa'da Fransa kırsalında da görülmektedir (Faroqhi. 1976: 293). Burada yapılan çalışmalar neticesin 50'nin üzerinde haneye sahip olan yerleşmelerin oldukça az bir kısmının terk edildiği ancak 50 hanenin altında nüfusa sahip yerleşmelerde kayıpların daha fazla gerçekleştiği tespit edilmiştir (Gümüşçü vd., 2016: 366).

Araştırma Alanlarında Göç

Osmanlı döneminde Anadolu'da kırdan-şehire, kırdan-kıra, şehirden-şehire ve şehirden kıra olmak üzere iç göçler yaşanmıştır. Her ne kadar sistem bireylerin kendi başına buyruk yer değiştirmesi yasaklamış olsa da göç bu topraklarda ve ilgili dönemde hep var olmuştur. Gerek yapılan çalışmalar ve gerekse arşiv vesikalarında yaşanan göçlere ve etkilerine ilişkin veriler bulmak mümkündür. Hatta arşiv vesikalarının dışında yapılan arazi çalışmaları sırasında gerçekleştirilen görüşmelerde

kırsalda bir köyden diğer köye gerçekleşen göçleri ve sebepleri ile ilgili önemli ipuçlarına ulaşmak da imkan dahilindedir. Bu çalışma kapsamında yerleşmelerin terk edilme sebepleri olarak izah edilen tüm maddeler göçün nedenleri arasında yer almaktadır. Burada çalışma alanlarında arşiv, arazi ve literatür araştırmaları neticesinde göçün sebepleri ve işleyiş mekanizmasına dair Manisa ve Konya çevreleri özelinde değerlendirmelere yer verilecektir.

Manisa Çevresinde Göç: Araştırma alanlarımız arasında yer alan Manisa çevresinde XVI. yüzyıl göçlerine ilişkin tahrir defterlerinde birtakım bilgiler yer almaktadır. Katibin titizliği sayesinde ulaşılabilen bu tesadüfi veriler⁴² dönem göçleri ve yönü hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Manisa çevresine ait tahrir defterlerinde yer alan bilgilere göre XVI. yüzyıl içerisinde Manisa şehrine 18 nefer göç etmiştir. Şehre göç edenlerin dışında Manisa kazası dahilinde 187 göçmenin bulunduğu görülür. Bu göçmenlerin çıkış yerlerine bakıldığında 71 köy, 10 şehir, kaza ve nahiyeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Gümüşçü vd., 2016: 355).

Manisa çevresi sadece kendi kırsalından değil Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde yaşayan konar-göçer grupların da göç için tercih ettiği bir yer olmuştur. Sahanın yaşam şartları için elverişliliği, verimli toprakları, müsait iklim şartları ve ticari faaliyetlerin bölgede canlılığı insanları buralara çeken hususlar arasında olmalıdır. Manisa Şer'iyeye Sicilleri'ne yansıyan bir hüküm Batı Anadolu çevresinin göç çekim kabiliyetini açıkça göstermektedir. 1610 tarihli kayda göre, Anadolu, Maraş, Sivas, Erzurum ve Halep eyaletlerinden kalkıp Manisa çevresinde, Gemlik, Sakız ve Midilli'de 10 seneden az süredir serseri gezenler ve yerleşmiş olan konar-göçerlerin ellerindeki emlakın ve arazinin sattırılarak kadim yerlerine döndürülmesi istenmektedir (Gökçen, 1946: 81-82). Bu kayıt açık bir şekilde Anadolu'nun doğusundan, güneyinden ve ortalarından göç etmeye karar kılanlar için Manisa çevresinin cazip merkezler arasında olduğunu göstermektedir. Hatta emlak ve arazi satın alanların mevcut olması bu sahaya kalıcı olarak geldiklerini göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

---

⁴² Tahrir defterlerinin tarihi coğrafya araştırmasındaki önemi ve bu defterlerde yer alan verilerin tasnifi hakkında bakınız. Osman Gümüşçü, 2008. "The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography", *Belleten*, Sayı: 265, s. 911-941

Manisa şehrinin tekalif türü vergilerden muaf tutulması buraya yapılan göçleri hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Kırsal alanda eşkıya, ehli örf baskısı, doğal koşulların ortaya çıkardığı itici faktörlerin yanında şehrin cazibesi de insanları buraya göç etmeye teşvik etmiş olmalıdır. Eylül 1635'te gönderilen bir fermanda özellikle Celali isyanlarından kaçıp insanların şehirlere sığınması nedeniyle zeamet ve timar arazilerinin boş kaldığı ve üretimin zarar gördüğü belirtilmiştir. Bu nedenle 40 yıla kadar göç etmiş olanların kadim yerlerine döndürülmesi hususunda daha önceden emir çıkartılmıştır. Ancak bunun Manisa'da uygulanmadığına binaen Manisa ve çevre kazalardaki kadıllardan ahalinin yerli yerine gönderilmesi tekrar istenmiştir (Uluçay, 1944: 158-159). Manisa çevresinde Celali isyanlarının kırsaldan ciddi göçlere neden olduğu bunların bir kısmının şehirlere bir kısmının ise şehre yakın köylere gelerek yurt tuttuğu arşiv vesikalarına yansımıştır. Manisa Şer'iyeye Sicili'ne yansıdığı kadarıyla Kesdoğan, Çiftlik, Akain, Sarıyer, Sarukaya, Koyun Abdalı, Selçukhan ve Tuzhisarı karyelerinde meskun olan zimmi reaya Celali isyanları nedeniyle oturdukları köylerden kalkarak Manisa şehrindeki Yenice mahallesine ve şehrin mücavir alanındaki köylere yerleşmiştir (MŞS 49, 161/3).

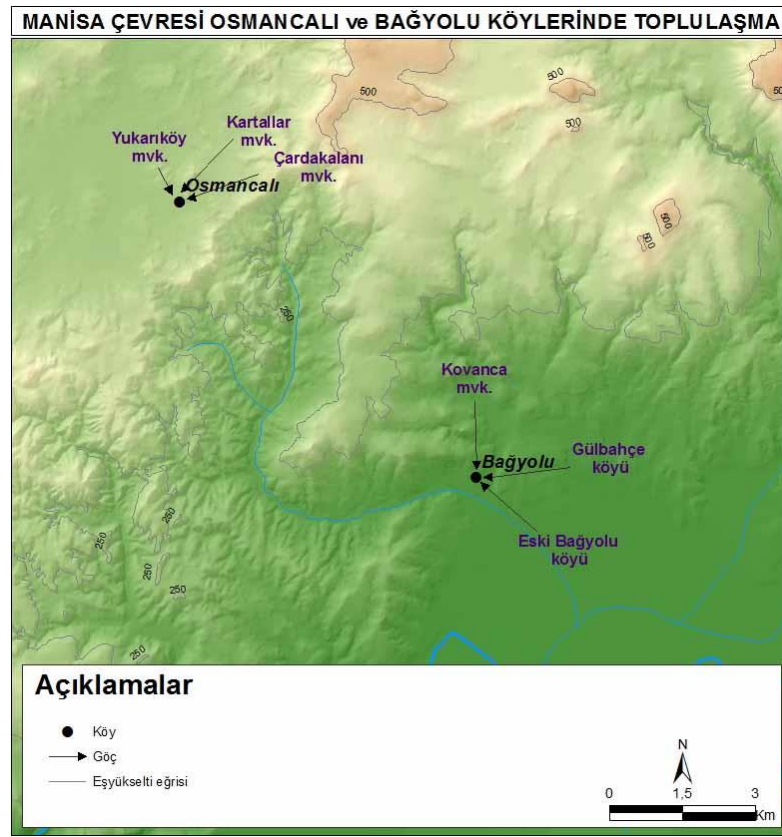
Manisa'da gerçekleştirilen arazi araştırmaları sırasında geçmiş dönemlerde ortaya çıkan salgın hastalıklar başta olmak üzere çeşitli nedenlerle bir kısım köylerin toplulaştığı (Gümüşçü vd., 2016: 428) anlaşılmıştır. Manisa'da 9 köyde salgın hastalıkların hatıralarda yaşadığı ve bu durumun köylerin zaman zaman yer değiştirmesine ve belirli noktalarda birleşmesine neden olduğu görülmüştür.⁴³ Örneğin, Adilobası köyünde, veba hastalığı veya beyin humması nedeniyle Toyyusufluk ve Simad köyleri terk edilerek Adilobası köyünde toplanmıştır (Erol Yener'den alınan sözlü bilgi). Yunddağı Köşeler köyünden alınan bilgiye göre, bugün Gözeler adı verilen ve ev harabelerinin bulunduğu yerleşim yeri (XVI. yüzyıl Gürzeler) "ölet" (veba) sebebiyle terk edilmiştir. Ayrıca Ovacık ismi verilen mevkide de ölet meydana geldiği için Köşeler köyüne ahali gelerek yerleşmiştir.

---

⁴³ Manisa çevresindeki salgın hastalıkların iskana olan etkisi bir bildiri dahilinde ortaya konulmuştur. Burada yer verilen Manisa çevresindeki köylerin salgın hastalıklar nedeniyle yer değiştirmesi ve toplulaşması ilk kez ilgili bildiri kapsamında kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız. İlker Yiğit ve Osman Gümüşçü, 2016. "Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.)", *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016*, Ankara, s. 379-391.

Osmancalı köyü, geçmişte Çardakalanı mevkiinde iken öletten kaçan insanlar şimdiki yerinde köyü kurmuşlardır. Ayrıca Kartallar köyünde yaşayanlar çetelerden kurtulmak için Yukarıköy isimli mevkide yaşayanlarda salgın hastalık (yöre tabiri ile ölet) nedeniyle Osmancalı köyüne gelip yerleşmişlerdir. Bağyolu köyü de bugün Kovanca mevki adı verilen yerde iken öletten dolayı yok olmuştur. Bu köyden sadece bir kadın öletten kurtularak Bergama Örtülü köyüne göçmüştür (Feridun Yılmaz'dan alınan sözlü bilgi) (Harita 30).

Harita 30. Manisa Çevresi Osmancalı ve Bağyolu Köylerinde Topplulaşma

Salgın hastalıkların dışında Manisa çevresinde edinilen sözlü bilgilerden çeşitli toplulaşma örneklerinden söz etmek mümkündür. Sakallı yedi farklı iskan merkezinden (Dedeler, Fırıntepe, Tepişköy/Kasımlı, Bektaşlar, Paylukköyü, Katrancık) gelen konar-göçerlerin kurduğu bir yerleşmedir (Hasan Keskin'den alınan sözlü bilgi). Gümülcülü, konar-göçer grupların (Sazak obası, Çapar obası, Abnalılar obası, Çamlıoba ve Resuller; Hoşçalar, Bozcular ve Çaparlar isimli yörük cemaatleri ile Koldere köyünün) birleşimiyle kurulan köyler arasındadır. Seyitoba ve Bahadırlı köylerini Memiler ve Sindel köyünden göçüp gelenler kurmuştur (Şerif Ahmet

Yılmaz'dan alınan sözlü bilgi) (Foto 18). Maldan köyü sakinleri yerleşmelerinin 400 yıl tarihi olduğunu ifade ettikten sonra Tepeköy, Gedikköy, Kocaköy ve Sarıkayalar isimli dört köyün burada toplandığını belirtmişlerdir (Mehmet Bilgin'den alınan sözlü bilgi).

Foto 18. Sindel Köyü Harabesi

Konya Çevresinde Göç: Önemli yolların geçiş güzergâhında bulunan araştırma alanlarımızdan Konya çevresinde de önemli demografik hareketlilikler meydana gelmiştir. XVI. yüzyıla ait son mufassal tahrir defterindeki kayıtlara göre Konya çevresinde 129 göçmen vardır. Bu göçmenlerden 21'i dışarıya göç etmiştir. 55 kişi Konya kazasına dışardan gelmiş olup geriye kalanlar ise (53 kişi) kaza dahilinde göç etmişlerdir (TK KKA 104).

Konya çevresinde oldukça kalabalık bir konar-göçer grup olan Atçekenlerin kendi kazalarının dışındaki nahiye ve kazalarda yaşadıkları kaydedilmiştir. Şu halde kendilerine ait idari ünitenin dışında yerleşen Atçekenler'den araştırma alanımıza giren Konya nahiyeleri de mevcuttur. Sahra nahiyesinde 1591 tahririnde 239, 1642 avarız sayımında 17, Sudiremi nahiyesinde 15981'de 15, 1642'de 10 nefer Atçeken

göçmeni yaşamaktadır. Ayrıca Konya şehri mahallelerinde de Atçekenler'in bulunduğu görülür. Şehirde 1591 senesinde 435 nefer, 1642'de ise 396 nefer göçmen mevcuttur. Bu rakamlar 1584 tahririndeki Konya şehir nüfusuna olan oranına bakıldığında %12'lik bir dilime karşılık gelmektedir. 1584 sayımında 123 mahalle sayısı olan şehirde 43 ayrı mahallede Atçekenler meskündürler. Mahallelerde farklı sayılarda bulunan Atçekenler kimi mahallede 1 nefer, kimi mahallede 30-40 nefer şeklinde dağılış göstermektedir. 1642 avarız sayımında ise Atçekenlerin meskun olduğu mahalle sayısı 43'ten 32'ye düşmüştür. Bu düşüşte daha önce şehre yerleşen Atçekenlerin artık şehirli nüfusa dahil olduğu ve Atçekenlik statüsünden ilgisinin tamamen kesildiği düşünülmektedir (Karadeniz, 1995: 179-184).

Konya çevresinde gerçekleştirilen arazi araştırmaları sırasında diğerlerine nazaran güvenli ve merkezi olan köylere yönelik gerçekleşen toplu göç hareketleri tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile kırsal iskan merkezleri olan köylerin toplulaşması (Gümüşçü vd., 2016: 428) gerçeğidir. Bu türden bir durumun doğal, sosyal ve ekonomik çok farklı cepheleri vardır. Nitekim bu şekilde gerçekleşen göçlerin itici ve çekici sebeplerinin tamamından etkilenmesi muhtemel bir durum olarak değerlendirilebilir.

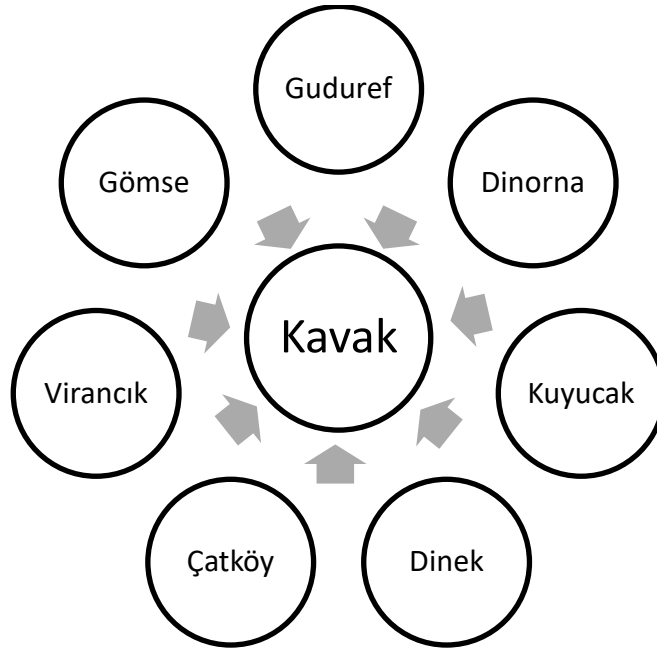
Konya çevresinde XVI. yüzyılda mevcut olan Kavak köyü kırsalda meydana gelen toplu göçlerin hala yerel halkın hafızasında yaşadığı oldukça önemli bir örneği teşkil etmektedir. Bu köyde gerçekleştirilen görüşme sırasında ilgili kişi “bu köy yedi viran üzerinde oturuyor”, “yedi köy dağılıp göç etmiş ve burada toplanmış” dedikten sonra viran yerleşmeleri sayıyor ve rakamın 10' a çıktığı görülüyor (Mustafa Sade'den alınan sözlü bilgi) (Tablo 13):

Tablo 13. Kavak Köyünde Toplanan Yerleşmeler ve Son Kayıt Tarihleri

Köy Adı	Son Kayıt Tarihi	Köy Adı	Son Kayıt Tarihi
1-Kuduref	1530	6-Virancık	1750
2-Dinorna	1667	7- Gömse	1831
3-Kuyucak	1585	8- Çeşme	Yeni kurulan köy
4-Dinek	1697	9- Çiviköy	Yeni kurulan köy
5-Çatköy	1704	10- Havzan	Yeni kurulan köy

Kavak köyünde gerçekleştirilen görüşme neticesinde ifade edilen 10 virandan 7'sinin XVI. yüzyılda Konya çevresinde mevcut olan köyler olduğu tespit edilmiştir. Şu halde Kavak köyü çevresindeki kırsal iskan merkezleri süreç içerisinde farklı tarihlerde mevcut yerleşmelerinden kalkıp buraya gelerek toplanmışlardır (Grafik 7). Kavak köyünde toplanan köylüler süreç içerisinde eski köylerindeki tarlaları işlemeye devam etmiş olmalıydılar. Terk edilen köylerin arazileri faal olarak üretime konu olsalar da iskan çekirdekleri zamanla harap olarak silinip gitmiştir.

Grafik 7. Kavak Köyü Toplaşma Şeması

Kavak köyünde toplanan kişilerin arazilerini işlediğine dair birtakım ipuçlarına arşiv vesikalarından da ulaşmak mümkündür. Konya Şer'iyeye Sicili'ne 1667/1668 tarihinde yansıyan bir davada Kavak köyünden bazı kişilerin 10 yıldır ahalisi tarafından terk edilmiş harap vaziyette olan Dinorna arazisinde (Foto 19) ziraat yaptıkları ve buradan elde ettikleri ürün karşılığı vergi vermedikleri ifade edilmiştir (KŞS 23, 70/1 ve 90/1). Davaya konu olması bu sahada zirai üretimin devam ettiğini ve edebileceğine dair ipucu şeklinde değerlendirilebilir.

Foto 19. Dinorna Köyü Sıt Alanı ve Dinorna Hüyüğü

Konya çevresinde Kavak köyü kadar dikkat çekici olmasa da sahada bulunan diğer iskan merkezlerinin toplandığına ilişkin birtakım bilgiler elde etmek mümkün olmuştur. Örneğin Başara köyü gelirlerinin vakfa tahsis edilmesi dolayısı ile çevresinde bulunan köyler için bir cazibe merkezi olmuştur. Arşiv kayıtlarında en son 1761 yılında mevcudiyeti tespit edilen Çeltek ve son kayıt tarihi 1739 olan Dilkemi köyleri ahalisinin Başara köyüne geldiğini arazi araştırmaları esnasında öğrenilmiştir (İbrahim Özkay'dan alınan sözlü bilgi) (Foto 20). XVI. yüzyıl

kaynaklarında görülmeyen Kızılören köyü 13 hane konar-göçerin burada toplanması sonucu ortaya çıktığı bilgisi yerel halk tarafından ifade edilmiştir. Benzer şekilde Küçükköy isimli yerleşme de Hayıroğlanı ve Niğde tarafından gelenlerin meskun olduğu bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Foto 20. Terk Edilmiş Çeltek Köyü Mezarlığı

Köylülerin toplulaşmasının güvenlik gerekçesi ile devlet eliyle gerçekleştirildiği de görülmektedir. Bu tür bir olay Konya çevresi ile ilgili olmakla birlikte Manisa Şer'iyeh Sicili'nde rastlanmıştır. Burada yer alan kayda göre Esbkeşan mukataası köylerinden Karaman eyaleti dahilinde Eski İl kazasına bağlı Muradca, İnegaziler, Anla(?), Gine(?) ve Bağluca karyeleri ana yol üzerinde bulunmaktadır. Söz konusu köylerde 15-20 hane yaşaması hasebiyle levendat eşkıyasından kendilerini korumamaktadırlar. Bu nedenle köylülerin tamamının Bağluca Derbendi'nde toplanarak derbentçi kaydedilmeleri, buradan geçen hacıları ve yolcuları korumalarına karar verilmiştir. Ayrıca adı geçen köylerden dağılanların da Bağluca Derbendi'ne toplanması özellikle belirtilmiştir (MŞS 214, JPEG no 61/2).

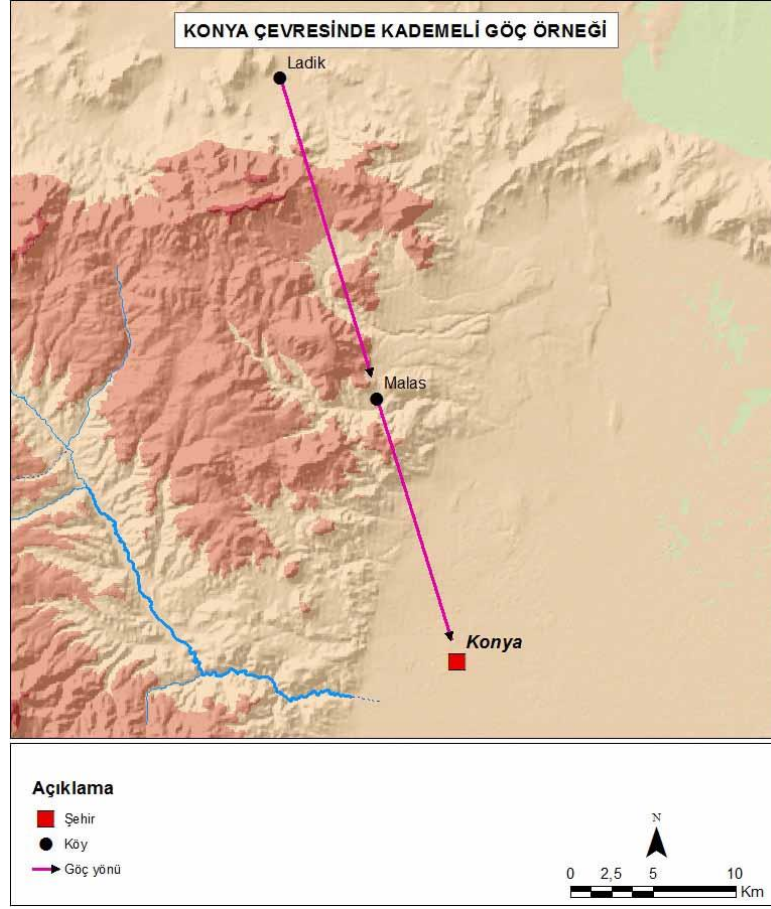
Konya çevresinde köyden-köye gerçekleşen göçlere arşiv vesikalarından farklı örnekler vermek mümkündür. Konya Kalesi muhafızlarından ve Orduözü karyesi timarı olan Süleyman hakkında Harem ağalarından Abdullah Ağa'ya

vekaleten Mehmet Ağa davacı olmuştur (20 Temmuz 1681). Mehmet Ağa, Orduözü karyesine mülhak Mürde karyesindeki Nurullah'ın büyük dedesi Yunus isimli kişi müvekkili olduğum Abdullah Ağa'nın zeamet karyelerinden olan Çomaklar karyesinde kayıtlı iken Mürde karyesine göç etmiş, vergileri burada Süleyman tarafından alınmış ve kendisinin bu raiyyetlerden vergi alamamış olduğunu iddia etmiştir. Yapılan inceleme ve şahitlerin dinlemesi sonucunda yüz senedir Mürde köyü raiyyeti oldukları anlaşılınca davayı mustahfiz Süleyman kazanmıştır (KŞS 25, 255/1). Davayı kazanan kişi bir tarafa bu durum kırsaldaki göçlerin yönünü net bir şekilde ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Ravenstein (1885) tarafından ifade edilen göçler kademeli bir şekilde gerçekleşir ilkesini arşiv vesikalarında görmek mümkündür. İlk önce köyden bir diğer köye sonra da şehre ulaşan bir örnek Konya Şer'iyeye Sicilleri'ne yansımıştır. 3 Eylül 1741'te Malas karyesi sakinleri, Nehr-i Kafur mahallesinde oturan Hacı İbrahim'in dört yıl öncesine kadar Malas'ta oturduğunu ve tekrar ilgili köye döndürülmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Hacı İbrahim aslen Ladik köyünden olduğunu iki sene kadar Malas'ta oturduğunu ancak burada arazi ve emlakı olmadığı için şehre göç ettiğini söylemiştir. Neticede İbrahim isimli şahsın Malas köyüne döndürülmesi talebi mahkemece reddedilmiştir (KŞS 55, 155/1). Bu örnek açık bir şekilde köyden kalkan bir kişinin direkt olarak şehre gitmediğini ya da gidemediğini bunun yerine yakın ve ulaşılabilir olan bir köyü tercih ettiğini daha sonra da buradan şehre ulaştığını göstermesi bakımından değerlidir (Harita 31).

Harita 31. Konya Çevresinde Kademeli Göç Örneği

Arazi araştırmaları, arşiv taraması ve ilgili literatür incelemeleri neticesinde kırsalda meydana gelen göçlerin birtakım sebeplerine ulaşmak bir kısmı hakkında da ipuçlarından hareketle bazı hipotezler öne sürmek mümkündür. Dönem Osmanlı ülkesinde ve özellikle Anadolu'da göçlerin başlıca sebepleri ekonomik faktörler ve çeşitli grupların sebep olduğu eşkıyalık ve zulüm hareketleridir. Söz konusu bu durumların etkisiyle kırsalda yaşayan halk göçe yönelmiştir. Şimdi eldeki bilgi ve bulgulardan hareketle bu göç nedenlerinin ayrıntısına bakılabilir.

Osmanlı İmparatorluğunda timar sahipleri tahsil edecekleri vergi türleri açısından serbest timar ve serbest olmayan timar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Serbest timarlar vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı ve defterdar gibi devlet önde gelenlerine tevdi edilenlerin yanı sıra diğer memurların has ve zeametleri de bu kapsamda yer alıyordu (Aktan, 1988: 75). Serbest timar köyleri ve arazilerinin yöneticisi voyvodalar olup buralara sancakbeyi ve subaşının girmesi mümkün değildi. Adli noktada ise kadı tarafından tayin edilen bir naip vasıtasıyla buraların

teftişi ve hukuki işlemleri gerçekleştiriliyordu. Serbest timar köylerinde güvenliğin temini voyvodalar tarafından sağlandığı için örfi ve şer’i vergilerini toplamalarının yanında “rüsüm-ı serbesti” olarak isimlendirilen “cürm-ü cinayet” ve “resm-i arus” gibi vergilerin tahsili de kendilerine aitti. Sancakbeyinin serbest timar köylerine ve vergilerine herhangi bir şekilde karışma hakları bulunmuyordu (Gümüştü vd., 2016: 24-62). Diğer bir ifadeyle serbest timar bölgeleri “Mefruzü’l kalem ve maktuü’l-kıdem” statüsünde devlet görevlilerinin giremediği ve müdahale edemediği yerler olmak suretiyle (Acun, 2002b: 905) serbestiyete sahip bu tür köylerin zaman zaman eşkıya gruplarının da sığınacak bir limanı haline gelmesinin (Akdağ, 1963: 95-149; Gümüştü vd., 2016: 469) dışında göçlerin hedef noktasıdır. Nitekim 1580 yılına ait Hırzül Müluk isimli eserde bu konuya yer verildiği görülür (Özkaya, 1988: 178). Vezirlere vb. devlet önde gelenlerine tahsis edilen serbest timar köylerine başka yerlerden zulümden ve vergi yükünden kurtulmak için gelip yerleşenler avarız türü vergilerden muaf olmuşlardır. Avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyye türü vergilerden muaf olan serbest timar köylerinin hızlı bir şekilde nüfuslanarak kalabalıklaştığı ve süreç içerisinde kasabaya dönüştüğü ifade edilmektedir (Gümüştü vd., 2016: 468-469).

Avarız Türü Vergilerden Kaçış

Avarız vergilerinin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren sürekli bir hal almasının (Özel, 2000: 37-38) halk üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Çeşitli olumsuzluklarının yanında birde avarız vergisinin daimi bir hale gelmesi köylü ahaliyi göç etmeye zorlayan faktörler arasında yerini almasına neden olmuştur. Yapılan çeşitli araştırmalar ile ortaya konulduğu üzere avarız defterlerinde geçen avarız hane teriminin gerçek hane olmayıp itibari bir birim olduğu tespit edilmiştir. Bu defterlerde geçen avarız hane, ilgili yerleşim biriminde yaşayan nefer sayısı olmayıp onların mali gücünün dikkate alınması neticesinde ortaya çıkan bir rakamdır (Uluçay, 1944: 13-14; Sahillioğlu, 1991: 108-109; Özdemir, 1993: 1581-1613; Tızlak, 2010: 114-123; Küpeli, 2011: 121-122; Gümüştü vd., 2016: 355-358). Söz konusu bu verginin nefer başına değil de ilgili yerleşmenin mali gücüne göre itibari bir avarız hane tespit edilerek alınması kırsalda göçün yaşanmasının nedenlerindedir. Zira avarız vergisinin baskısı altında ezilen halk büyük bir köye göç ederek oradaki avarız vergisine ortak oluyordu. Yeni gelen göçmenlerin ilgili

köydeki vergi yükünün altına girmesi iki tarafın da işine geldiği ve böylece hiçbir sorun yaşanmıyor olduğu söylenebilir.

Araştırma alanlarımız olan Manisa ve Konya çevresinde gerçekleşen göç olayları neticesinde geride kalanların avarız vergisini ödemekte zorlandıkları dönem belgelerine yansımıştır. 1698 tarihinde Manisa kazası ahalileri mahalle ve köylerde halkın eşkıya sebebiyle dağıldığı gerekçesiyle avarız vergilerinin düşürülmesini talep etmişlerdir. Manisa şehri, Belen, Turgud, Palamud, Yunddağı ve Emlak nahiyelerindeki avarız hane sayısı 1.306,5'ten 1.000'e düşürülmüştür (Uluçay, 1944: 468-469). 27 Mart 1699 tarihinde Konya kazasındaki reayanın bir kısmı perakende ve perişan olduğu için geriye kalanların 366 avarız hanesine ödemeye güçleri olmadığı gerekçesiyle avarız hanelerinde indirim talep etmişler ve merkez tarafından kazanın 30 avarız hanesi düşürülmüştür (KŞS 5, 19/2). Avarız baskısının etkisiyle bir merkezden göç edenler vergi yükünden kurtulurken geride kalanlar için mali yükün tahammül edilemez bir hal aldığı anlaşılmaktadır. 1670 tarihli bir vesikaya yansıdığı üzere, Manisa, İzmir, Kula, Demirci ve Uşak kazaları kadılarına gönderilen bir hükümde Güre kazası ahalisinin dağıldığı geride kalanların ise onların avarız hanelerini çekmeye güçlerinin olmadığını bildirdikleri için dağılanların tekrar kadim yerlerine gönderilmeleri ve gerekenlerin yapılması emredilmiştir (Uluçay, 1944: 391).

9 Ağustos 1664 tarihinde bu kez Bayburt kazasından insanlar gelerek Kise Kilise ve Kara Ömer köylerinin Bayburt kazasına tabi olmasına rağmen avarız vergilerini İnsuyu kazası ile birlikte verdikleri gerekçesi ile ilgili köylüler hakkında davacı olmuşlardır. Ancak defter-i hakani üzerinde yapılan incelemeler neticesinde avarız vergisinde İnsuyu kazası kaydedildiği ancak diğer vergileri bağlı olduğu Bayburt kazası ile birlikte vermesi gerektiği görülerek itiraz reddedilmiştir (KŞS 12, 205/3).

Konya'ya bağlı Sudiremi nahiyesi Penbeci köyü ahalisi mahkemeye (17 Mayıs 1664) gelerek Satılmış ve İbrahim isimli kişiler hakkında köylerine düşen tekalifi ödemesini istemişlerdir. Satılmış ve İbrahim ise köyün daha önce toptan terk edildiğini ve kendisinin de bu zamanda şehre gelip yerleştiğini belirttikten sonra

mahallede avarız vergisini ödediğini belirtmiştir. Mahkeme Satılmış ve İbrahim lehine sonuçlanmıştır (KŞS 12, 156/2).

Avarız türü vergilerin baskısından köylü ahalinin bir hane daha yükümlülük alacak kişi arayışına girmesi durumun ciddiyetini göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur. 9 Ekim 1674'te İnsuyu kazasına bağlı Ağcakuyu sakinleri mahkemede, Konya şehrinde Sinanperakende Mahallesi'nde oturan Ali hakkında yaz aylarında gelip bizim köyümüzde sakin olup kışın şehre gitmektedir ancak biz daima bizim köyümüzde oturmasını isteriz demişlerdir. Bu durum üzerine Ali, atalarının Tutub isimli köyde sakin iken tüm ahalsinin dağıldığını, kendisinin de ilgili mahalleye geleli 50 seneyi geçtiğini ve yalnızca birkaç senedir yaz aylarında Ağcakuyu köyüne gittiğini ifade ederek davayı kazanmıştır (KŞS 20, 7/1). Bu örnek bir kişi dahi olsa kendi köylerinin nüfusunu ve böylece vergi mükellefi kişi sayısını artırma amacını göstermektedir.

Verilen bu örneklerin gösterdiği üzere halk avarız vergisinden kaynaklı olarak sıkıntılar yaşamıştır. Zaman zaman kazalarındaki avarız yükünü çekecek kişilerin kayıtlarını kendi kaza ve köylerine taşıyarak bu yükü hafifletme girişimleri olmuştur. Yaşanan ekonomik sıkıntılar karşısında ahalinin bazısı yerini yurdunu terk ederek kırsal alanda köylere ve şehirlere göç etmiştir. Geride kalanlar ise vergi yükünü ödemeleri mümkün olmadığı için toptan göç etmişlerdir.

Tarihi süreçte yaşanan suhte, Celali ve eşkıya faaliyetleri ehli örfün zulümleri gibi etkenler de köylerdeki ahalinin göç etmesine neden olmuştur. Eşkıyalık faaliyetleri ayrı bir başlık halinde ele alındığı için burada sadece göçe etkisinin mevcudiyetine işaret edilip geçilmekle yetinilecektir. Eşkıyalık faaliyetlerinin arttığı dönemlerde şehirler, görece daha korunaklı, palangaya sahip ve kalabalık köyler kırsal nüfusun çekim merkezleri haline gelmiştir. Özellikle ana yollar üzerindeki birtakım yerleşmeler vadi içlerine sokulmuş ve bazıları da toptan kalkarak başka bir köye yerleşmek suretiyle yaşamlarını devam ettirebilmişlerdir. Yakın köylere göçen halk arazisini işlemiş, üretime devam etmiştir.

Ancak zaman zaman dağılan köylerin sahibi arz tarafından tekrar kadimi yerlerine toplandığı da kayıtlara yansımıştır. Konya Kalesi muhafızlarına tahsis edilen Yarımca karyesi ahalsinin dağılmasının ardından köy ahalsinin tekrar

toplanması ve kadim yerlerinde iskanları için emir çıkartılmıştır (KŞS 26, 71/2). Zuamadan İshak Ağa'nın vekili ve subaşı olan Mürsel Bey, Söğüt karyesi sakini Hacı Mustafa'dan davacı olmuştur. İshak Ağa'nın zeamet karyelerinden Yenice köyünde meskun iken Hacı Mustafa'nın Söğüt karyesine göçtüğünü ancak iki seneye değin vergisini Yenice karyesinde vermekte iken iki senedir üzerine düşen vergiyi ödemediği belirtilmiştir. Yenice karyesinden şahitlerin dinlenmesi neticesinde Hacı Mustafa'nın iki seneye değin vergisini burada verdiği bilgisine ulaşılmıştır. Mahkemede Hacı Mustafa'nın iki senelik vergilerini vermesi ve bundan sonra karşı çıkmaması üzerine konu hükme bağlanmıştır (25 Mayıs 1686) (KŞS 31, 48/3.).

Buraya kadar ifade edilenler ve bu araştırma kapsamında ele alınan terk sebeplerinin etkisiyle Osmanlı Anadolu'sunda ve araştırma alanlarında kırdan şehire göç yaşandığı gibi kırdan kıra göç olaylarının gerçekleştiği de görülmektedir. Söz konusu göçler nedeniyle merkezi konuma sahip güvenli, kalabalık köyler birer çekim merkezi olarak etrafındaki yerleşmeler için bir toplanma sahası haline gelmiştir. Merkezi ve korunaklı köylere gelen insanlar ilgili sahadaki tarım alanlarını işleyemeye devam ederek üretimin devamlılığını sağlarken göç ettikleri köylerde avarız türü vergilere ortak olmaları bu göçü kolaylaştıran ve büyük problemlerin çıkmasını engelleyen bir husus olmuştur. Yaşanan bu süreçte kırsal alanda bazı köyler terk edilirken gerçekleşen göçler iskan merkezlerine adeta can suyu olarak iskandaki devamlılığı sağlayan önemli bir etken olmuştur.

Yakın köyler arasındaki göçler neticesinde tarımsal faaliyetlerin devam etmesinin yanında kırsal alandan şehre göç edenler de haftanın belirli günleri giderek köydeki tarlalarını işlemeye devam etmişlerdir (Gümüşçü vd., 2016: 479). 14 Kasım 1718 tarihinde Konya mahkemesinde görülen bir davadaki bilgi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bayburt kazasına tabi Göçü karyesi ahalileri mahkemede aslen Karakaya karyesinden olup Konya'da Polatlar Mahallesi'nde sakin olan Üveys, İvaz ve Mehmed'in tekrar kadim karyelerine dönmeleri için emir olmasına rağmen dönmemişlerdir diyerek ilgili kişilerin Göçü'ye iskan edilmelerini istemişlerdir. Üveys ise savunmasında 40 sene önce Karakaya köyü ahalisinin dağıldığını ve kendilerinin şehre gelip yerleştiklerini, yalnız yaz aylarında Karakaya arazisini ziraat etmek için birkaç gün gittiklerini bildirmiştir. Dinlenen şahitlerde 30 seneden beri

Üveys, İvaz ve Mehmed'in Polatlar mahallesinde sakin olduklarını ifade etmeleriyle Göçü ahalisi davayı kaybetmiştir (KŞS. 48, 159/1).

Kasım 1610 tarihli bir kayda göre şehre geldikten sonra mal mülk sahibi olan kişiler sipahilerine vergilerini vermelerine rağmen hariç kimselerin bu insanları köylerine döndürmek için “elimizde emir vardır” diyerek paralarını almışlardır. Merkezi hükümete iletilen bu durum üzerine köylülerin “öşr-i salariye ve hukuk-i şer'iyelerini” sipahilerine verdikleri için müdahale edilmemesi gerektiği ve Manisa şehri ahalisinin avarız muaf olduğu hatırlatılarak halkın rencide edilmemesi gerektiği kadıya bildirilmiştir (MŞS 41, 152/1). Şu halde Manisa çevresinin avarızdan muaf olması (Emecen, 2003: 580) kırsalda yaşanan olumsuzluklar ve özellikle vergi baskısından kurtulmak isteyen insanların bir sığınak mahalli olması nedeniyle göçler için çekici bir yerdir. Manisa şehrinin bu cazibesinden öte daha dikkat çeken husus ise göç edenlerin sipahilerine olan vergilerini ödemeye devam etmeleri ve güvensizlik ortamında kırsal alandan göçün zımnen de olsa meşru görülmesidir.

Normal şartlar altında ahalinin çiftini çubuğunu terk etmesi yasak olmasına rağmen sipahiye vermesi gereken vergileri ödemeye devam etmesi sipahi-köylü çatışmasının önüne geçmiştir. Zira çift-bozan hale gelen reyanın peşine düşerek geri döndürme yetkisi olan tımarlı sipahinin böyle bir yola tevessül etmemesi gerek köyden-köye ve gerekse köyden-şehre olan göçlerde böyle bir mekanizmanın işlediğine dair önemli bir ipucudur. Mahkeme ve arşiv kayıtlarına yansımayan durumların daha fazla olduğu/olabileceği hatıra getirildiğinde tarihi süreçte kaybolup giden birçok köylü özellikle yakın köylerde meydana gelen toplulaşma neticesinde tarlasını işlemeyi ve vergisini ödemeyi sürdürdüğü makul görünmektedir. Bu husus da kırdan şehre olan göçlerden belki daha fazla miktarda köyden-köye göçün mevcudiyetini düşündürmektedir.

Osmanlı döneminde çeşitli başlıklar altında yer verilen köylerin kaybolmasına dair hipotezler ve bu bölüm dahilinde zikredilen sebepler nedeniyle kırsal alanda göçler hep var olmuştur. Söz konusu göçler kırdan şehre olabildiği gibi belki ondan fazla bir kısmı kırsalın kendi içerisinde cereyan etmiştir. Arşiv vesikaları ve arazi araştırmaları sırasında elde edilen bilgiler bu duruma dair önemli ipuçları niteliğindedir. Kırsalda meydana gelen göçler eşkıya faaliyetlerine bağlı olarak

ortaya çıkan durumlarda güvenli kalabalık köylere doğru olmuştur. Vergi baskısı gibi durumlarda ise genelde serbest timar ve vakıf köylerinin, Manisa özelinde ise çiftliklerin cazip birer göç merkezi haline geldiği söylenilebilir. Başta ekonomik ve güvenlik faktörlerinin etkisiyle gerçekleşen kırsal alandaki göçler neticesinde bir kısım köyler kaybolurken göçler yolu ile bazı yerleşmelerin devamlılığında göçmenler önemli katkılar sağlamıştır.

Yaşanan göçler, ortaya çıkan sıkıntılar karşısında devlet buyrukları gönderilerek ahalinin şehir ve sair sahalardan kadim yerlerine döndürülmeleri istenmiştir. 3 Kasım 1730'da Konya valisi bir buyruk yayınlamak daha önce Karaman eyaleti dahilinde “celay-ı vatan” edenlerin şehirlerde ve kasabalarda oturan köy ahalilerinin kendi köylerine gönderilmeleri istenmiş bu defa da tekid için buyruk gönderilmiştir. Buyruklarda kadılar, naipler, alaybeyi ve kethüdalar, yeniçeri serdarı iş erleri vs. zikredilerek köylüleri biran önce yerlerine göndermeleri ve ziraat vakti geçmeden iskan işlemini gerçekleştirmeleri istenmiştir (KŞS 48, 262/4). Tüm bu ve benzeri çaba ve girişimlere rağmen kırsal alanda göçler devam ederek araştırma alanlarındaki iskan derinden etkileyen bir husus olarak kendini göstermiştir.

2. YENİ KURULAN YERLEŞMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nda iskan ve nüfus politikasının temelinde ihtiyaç duyulan sayıda nitelikli insanın gerekli yerde ve gerekli miktarda bulundurulması vardır. Osmanlı Devleti'nde nüfus ve iskan politikası genel hatları ile bir devamlılık arz etmiştir (Çelik, 1999: 70-71). Osmanlı Devletinin kuruluş, genişleme, duraklama ve nihayet gerileme dönemlerinde siyasi, sosyal ve ekonomik durumlara göre farklı iskan uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Nitekim kuruluş ve genişleme zamanlarında fethedilen bölgelere bir vatan tekakkisi ile Türk nüfusunun nakledilmesi devletin "dışa dönük" bir iskan politikası takip ettiğini göstermektedir. Buna karşın devletin uzun süren savaşlarla uğraştığı dönemlerde ülke içerisinde ortaya çıkan asayişsizlik, vergi adaletsizliği vb. nedenlerle iskan mahallerinin boş ve harap hale gelmesi buralara özellikle konar-göçer grupların yerleştirilerek "şen ve abadan" hale getirilmesi düşüncesi hakim olmuştur. Dolayısıyla da bu dönemlerde "iç iskan meselesi" ortaya çıkmıştır. Bu durum ise 1774'den itibaren Osmanlı'nın toprak kaybetmesi ve oralarda düşman egemenliği altında kalan Müslüman halkın Osmanlı sınırları içerisine gittikçe hızlanan ve yoğunlaşan bir şekilde gerçekleşen göç hareketi ülke sathında yeni boyutlar ortaya çıkarmıştır (Halaçoğlu, 1999: 581). Bu durum Osmanlı'yı "içe dönük" bir iskan siyaseti uygulamaya mecbur etmiştir.

XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin geçen süreçte doğal afetler, Celali isyanları, çeşitli eşkıyalık faaliyetleri, coğrafi keşiflerin etkisiyle Avrupa'ya akan fazla akçe miktarının Osmanlı ülkesinde yol açtığı enflasyon ve bunlarla ilişkili olarak timar sisteminde meydana gelen aksaklıklar, Avrupa'nın ateşli silahlara sahip piyade ordusu karşısında Osmanlı askeri sisteminde ve asker temininde yeni yollara müracaat etmesi, taşradaki ayan, eşraf ve devlet görevlilerin baskıları ve haksız talepleri neticesinde birtakım yerleşmeler kaybolurken diğer taraftan da birtakım yerleşmelerin yeni yeni kurulduğu dikkati çeker. İşte tüm bu süreçte araştırma alanlarımız olan Manisa ve Konya çevrelerinde timar-ruznamçe, şer'iyeciler, hurufat, nüfus, temettuat defterleri ile salnamelerin yanında ve 1/200.000 ölçekli topografya haritalarında geçen yerleşme isimlerinin XVI. yüzyıldaki yerleşmelerin dışında, yeni iskan merkezleri olduğu hususu tespit edilmiştir. Bu yerleşmeler de 50'şer yıllık aralıklar ile bir dönemlendirmeye tabi tutularak (1600-1649, 1650-1699, 1700-1749, 1750-1799, 1800-1849, 1850-1899, 1900-1949 dönemleri) tablolara

aktarılmıştır. Böylece çalışma kapsamında kaybolan yerleşmelerin dışında süreç içerisinde yeni kurulan iskan merkezlerinin de ortaya konulma fırsatı yakalanmıştır. Bir mekânda ya da bölgede yerleşmeler kaybolduktan sonra ilk etapta ilgili mekânda durağan bir görünüm olduğu zannedilebilir. Oysa durum bunun tam aksinedir ve özellikle Anadolu'da fazlaca hareketli bir iskan yapısı ile karşı karşıya olduğumuz burada belirtilmelidir. Dolayısıyla yerleşmenin evrimi kapsamında geçmişten günümüze birtakım yerleşmeler ortadan kalkarken bazı yerleşmeler ise yeni yeni hayat bulmaktadır. Bu noktada araştırılan zaman dilimi içerisinde yeni yerleşmelerin kurulması, kuruluş sahaları ve kurulma nedenleri yerleşmenin evriminin farklı bir yönünü oluşturmaktadır.

2.1. KURULUŞ DÖNEMLERİ

Manisa çevresinde 1600-1949 aralığında yedi dönemde kurulan yerleşmelere bakıldığında en fazla iskan merkezinin 1650-1699 (%27) ve 1600-1649 (%18,5) tarihleri arasında ortaya çıktığı görülür. Başka bir ifade ile XVII. yüzyılda Manisa çevresinde 312 yeni iskan merkezi kurularak 350 yıl içinde kurulan 691 yerleşmenin nerdeyse yarısının (%45,5) bu zaman aralığında ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. XVII. yüzyılda ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik hayattaki çalkantıların iskan merkezlerinin ortadan kalkmasının yanında yenilerinin kurulmasında da etkili bir faktör olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 14).

Tablo 14. 1600-1949 Arasında Manisa Çevresinde Yeni Kurulan Yerleşmeler

Dönemler/ Yeni kurulan yerleşme sayısı	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	Genel toplam
	128	185	77	49	64	97	91	691
Yüzde	%18,5	%27	%11	%7	%9,5	%14	%13	

Konya çevresinde ise Manisa çevresine göre daha az sayıda yerleşmenin kurulduğu görülür. Zira 1600-1949 aralığında Manisa çevresinde 691 yeni iskan merkezi tespit edilmişken Konya çevresinde bu rakam 328'dir. Konya çevresinde en fazla yerleşmenin kurulduğu zaman dilimleri 1700-1749 (%38) ve 1600-1649 (%23)'dur. XVII. yüzyılda Konya çevresi, Manisa çevresindeki durum ile benzer özellikler göstermekle birlikte XVIII. yüzyıl daha fazla ön planan çıkmaktadır. Çünkü XVIII. yüzyılda Konya çevresinde 65 yerleşme kurulmuştur ki bu da 1600-1949 arasındaki 350 yıllık zaman diliminde kurulan 328 yerleşmenin %52'sine karşılık gelmektedir (Tablo 15).

Tablo 15. 1600-1949 Arasında Konya Çevresinde Yeni Kurulan Yerleşmeler

Dönemler/ Yeni kurulan yerleşme sayısı	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	Genel toplam
	75	8	125	46	19	1	54	328
Yüzde	23%	2,2%	38%	14%	6%	0,3%	16,5%	

Her iki araştırma alanında XVI. yüzyıl sonunda mevcut yerleşmelerin 1600-1949 tarihleri arasında kaybolan yerleşme sayıları ile aynı zaman diliminde yeni kurulan yerleşme sayıları karşılaştırıldığında oldukça farklı bir durum ortaya

çıkılmaktadır. Öncelikle bir taraftan yerleşmeler kaybolurken diğer taraftan yeni yerleşmeler ortaya çıkmakta ve tekrar ortadan kalkmaktadır. Nitekim XVI. yüzyılda mevcut yerleşmelerden 450 yıllık zaman diliminde Manisa çevresindeki 142 yerleşme kaybolmasına karşın 691 yeni iskan merkezi ortaya çıkmıştır. Konya çevresinde ise aynı dönemde 147 kaybolan yerleşme varken 328 yeni kurulan iskan merkezi tespit edilmiştir. Şu halde her iki sahada da süreç içerisinde XVI. yüzyılda yerleşmelerde meydana gelen kayıplardan daha fazla yeni kurulan yerleşme mevcuttur. Söz konusu bu yerleşmeler kurulmuş, tekrar kaybolmuş ve zaman içerisinde bu döngü devam ederek 1950'lerdeki iskan düzeni ortaya çıkmıştır (Tablo 16).

Tablo 16. Araştırma Alanlarında Kaybolan ve Yeni Kurulan Yerleşme Sayılarının Karşılaştırması

Dönem	1	2	3	4	5	6	7	
Zaman Dilimi	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	Toplam
Manisa çevresinde kaybolan yerleşme sayısı	25	8	15	2	59	14	19	142
Manisa çevresinde yeni kurulan köy sayısı	128	185	77	49	64	97	91	691
Konya çevresinde kaybolan köy sayısı	63	26	15	28	7	7	0	147
Konya çevresinde yeni kurulan köy sayısı	75	8	125	46	19	1	54	328

1600-1949 yılları arasında gerçekleşen iskanda bu denli hareketlilik oldukça ilginç bir bulgu olarak karşımızda durmaktadır. Bu tablolar, sanılanın ve belki beklenilenin çok çok ötesinde oldukça dinamik bir iskan yapısı ve değişiminden söz etmeyi mecbur kılmaktadır. Özellikle Manisa çevresinde her dönem kurulan yerleşme sayısı aynı dönem içinde kaybolandan çok daha fazladır. Konya çevresinde ise durum bazen kayıpların bazen de yeni kurulanların lehine işlemiş görünmektedir.

2.2. KURULUŞ MEKÂNLARI

Araştırma alanlarında kurulan yerleşmelerin kuruluş mekânlarına bakıldığında eldeki bulgulardan hareketle birtakım değerlendirmeler yapmak mümkündür. Manisa çevresinde Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin iskan edildiği yerleşmeler şehirsiz alanın dışında özellikle ova tabanlarında yoğunlaşmaktadır. Gerek sırf muhacirler için kurulan yerleşmeler olsun ve gerekse mevcut yerleşmelere iskan olsun hep ova tabanındaki yerler tercih edilerek gelenlerin iktisaden tarım ile uğraşabilecekleri bir ortam tesis edilmeye gayret edildiği söylenilebilir. Bu amaca matuf olarak özellikle Balkanlar'dan gelen muhacirler ova tabanlarındaki arazilere yerleştirilmeye özen gösterilmiştir. Konya çevresinde ise Manisa çevresine göre daha az sayıda muhacir kırsal alana iskan edilmiştir. Özellikle sıfırdan kurulan yerleşmeler Konya Ovası üzerindeki boş ve harap alanlarda tesis edilmiştir. Bunun dışında daha önceden mevcut olan iskan merkezlerine belirli sayıda muhacir iskan edilerek bu yerleştirme süreci tamamlanmıştır.

Konar-göçerlerin iskanı ve yeni yerleşmelerin tesisi açısından konuya bakıldığında, Manisa çevresinde iki farklı mekân tercihi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki belirli bir köye yerleşmekle birlikte hayvancılığı baskın bir şekilde devam ettirmek isteyen gruplardır ki bunlar, Yunt Dağı çevresine yerleşmişlerdir. Burada geçimlik düzeyde tarım yapmakla birlikte hakim ekonomik faaliyet olan hayvancılık önde olagelmıştır. Ova tabanında iskan dokusunun sıklaşması ve tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması hasebiyle hayvancılık yapan insanların sürüleri ile buralarda yaşaması çok da mümkün değildir. Zira bu alanda hayvanları ile birlikte hayat sürmeye çalışmak beraberinde tarımla uğraşan insanların ürünlerine zarar verilmesi ve yeni çatışmaların kaçınılmaz olması anlamına gelecektir. Bu nedenle konar-göçer gruplar şayet hayvancılığı sürdürmek istiyorlar ise ova tabanından uzak dağ yamaçları ve plato alanlarını tercih etmişlerdir. Konar-göçerlerin tercih ettikleri ikinci bir mekân ise ova tabanlarıdır. Burası hayvancılığı, en azından küçükbaş hayvancılığı, terk ederek yerleşik bir vaziyette yaşamak isteyen ve hayatını tarımsal faaliyetlerden kazanmaya karar veren konar-göçer gruplarca tercih edilmiştir. Nitekim sahadaki konar-göçerler her iki tercihi de kendilerince savunabilmektedir.

Kimisi hayvancılık yapabilecekleri mera alanlarını ön plana çıkarırken kimileri de sulu tarım yapabilecekleri mekânları incelemektedirler.

Ayrıca 1600-1949 tarihleri arasında kurulmuş oba adlı/ekli yerleşmelerin kuruluş mekânları farklı bir yorum yapmaya imkan sağlamaktadır. Şöyle ki bu yerleşmelerin Manisa çevresinde kuruldukları idari birime bakıldığında iki nahiyede (Palamud ve Belen) ortaya çıktığı görülür. Palamud nahiyesi Kum Çayı'nın akış gösterdiği ova, bu ovayı çevreleyen plato ve dağlık alanlardan oluşmaktadır. Belen nahiyesi ise Kum Çayı'nın akış gösterdiği alanın yanında Çal Dağı'nı büyük ölçüde içine alan bir sahaya karşılık gelmektedir. Şu halde oba adlı/ekli yerleşmelerin kurulduğu nahiyeler bünyesinde hem kışlak hem de yaylak alanlarını barındırabilen bir özelliğe sahiptir. Yaylak için belki nahiyeye dışında ancak kaza ve sancak dahilindeki yerlere gittikleri göz önünde bulundurulduğunda en azından bu yerleşmelerin konar-göçer grupların kışlak mahalleri olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Süreç içerisinde buralarda hayvancılık gerileyerek tarımsal faaliyetler ön plana çıkmıştır. Böylece bu durumdaki yerleşmeler, yaylak ve kışlak arasındaki mevsimlik hareketin ortadan kalkması ile tarımcı köylere dönüşmüşlerdir.

Çiftlik olarak kurulan yerleşmeler ise 1800-1849 yılları arasında ortaya çıkmış ve bunların çoğunluğunun Gediz Nehri ve Kum Çayı'nın akış gösterdiği graben alanlarında tesis edildiği dikkat çekmiştir. Bu sahalar geniş tarım alanları ve sulama imkanları ile eski köy arazilerinin çiftliklere dönüştürülme mekânlarıdır. Bu sahada kurulan çiftlikler zamanla köye dönüşerek Cumhuriyet dönemine köy tüzel kişiliğine sahip olarak ulaşmıştır.

2.3. KURULUŞ SEBEPLERİ

Geçmiş dönemlerde doğal, beşeri ve ekonomik sebepler ile insanlar yaşadıkları yerden göç ederek yerleşmeleri terk etmişlerdir. Göç eden bu insanlar aynı saha içerisinde mevcut köy ve şehirlere gitmelerinin yanında hatta belki ondan daha fazla bir şekilde kırsalda yeni iskan merkezleri tesis etmişlerdir. Bu yeni yerleşmelerin kuruluşunda işte yukarıdaki bölümler altında ele alınan kayıp sebepleri birer faktör olmakla beraber Anadolu içinde ve dışında gelişen durumlar iskan merkezlerinin tesis edilmesinde ayrı bir yere sahiptir. Söz konusu durumlara bağlı olarak Osmanlı devleti de kendi sınırları dahilinde birtakım politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Şüphesiz tarihi süreçte devletlerin iskan politikalarını belirleyen temel hususlar arasında en önemlileri sınırların güvenliği, nüfusun artırılması, etnik dengenin sağlanması, stratejik hedefler ve toprağın işlenebilmesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmenleri iskan etme politikasında bu faktörlerin çoğu etkili olmakla birlikte bazılarının zaman zaman daha ön plana çıktığı söylenilebilir (Erkan, 1999: 613).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş, gelişme ve son bulmasına değin hakim unsur göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Adeta imparatorluk “Osmanlı İmparatorluğu göçle başladı, göçle son buldu” (Kasaba, 2012: 20) ifadesinin bir tezahürü olarak önemli gelişmelerin öncesi ve sonrasında göç meselesiyle karşı karşıya kalmıştır. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğun XVI. yüzyıla değin gerçekleşen fetihlerle topraklarının genişlemesine bağlı olarak dışa dönük bir iskan politikası izlemişken XIX. yüzyıla gelindiğinde durum aksi istikamette seyrederek bu defa kaybedilen topraklardan Müslüman Türklerin Osmanlı hakimiyetindeki topraklara akın etmesiyle içe dönük iskan ve göç faaliyeti gerçekleştirmeye başlamıştır (Kocacık ve Eser, 2010: 188).

Osman Devleti'nin nüfus ve iskan politikalarına dair genel manada böyle bir dönemeleme yapmak mümkün olmakla birlikte detaya inildiğinde bölgesel birtakım farklılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Zira her bölge bu süreçten aynı şekilde ve oranda etkilenmemiştir. 350 yıllık bir zaman diliminde XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla araştırma alanlarında yeni kurulan yerleşmeler bulunmaktadır. Yeni

kurulan yerleşmelerin kuruluş sebeplerine ilişkin olarak temelde şöyle bir tasnif yaparak konuyu ele almak mümkündür:

- Konar-göçer grupların iskanı ve yeni kurulan yerleşmeler
- Muhacirlerin iskanı ve yeni kurulan yerleşmeler

2.3.1. Konar-Göçerlerin İskanı ve Yeni Kurulan Yerleşmeler

Osmanlı toplumu inanç durumuna göre müslim ve gayrimüslim olmak üzere temelde ikiye ayrılmasının dışında, iktisadi faaliyetleri ve yaşayış tarzlarına göre de farklı tasnifler yapmak mümkündür. İktisadi faaliyetler ve yaşayış tarzları göz önüne alındığında, Osmanlı toplumunun oldukça heterojen bir yapıya sahip olduğu değerlendirilebilir. Osmanlı ülkesinde nüfusun kahir ekseriyeti şehir, kasaba ve köylerde yerleşik halde bulunuyordu. Bu yerleşik ahali dışında önemli bir kesimi ise konar-göçer gruplar, oluşturuyordu. Ekonomik olarak geçimlerini yetiştirdikleri hayvanlar üzerinden temin eden, birçok sosyal ve ekonomik fonksiyonları üstlenen konar-göçerler, bu faaliyetlerini icra edebilmek için yaylak ve kışlak arasında mevsimden mevsime yer değiştiriyorlardı (Şahin, 1999: 132). Arşiv vesikalarında aşiret, cemaat, oymak şeklinde tanımlanan konar-göçerlere, etnik kökenden ziyade buldukları bölgeye ve yaşayış biçimlerine göre “Türk/Etrak”, “Yörük” veya “Türkmen” gibi isimlendirmelerde bulunulduğu görülmektedir. Bölgeden bölgeye belirli bir isimlendirme baskın olsa da aynı bölge içinde bir konar-göçer grubu ifade etmek amacıyla kavramların birbiri yerine (örneğin yörük ve türkmen gibi) kullanıldığı da dikkati çeker (Büyükcan Sayılır, 2013: 24).

İl veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler sırasıyla il, boy (aşiret), oymak (cemaat), oba (mahalle) bölümlerine ayrılmıştır. Boy ve oymakların başında bir bey bulunmaktadır. Konar-göçer gruplar yapı itibariyle değişik topluluklar halinde görülebilmektedir: 1) Bir boydan ibaret olan -tek başına ve- müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar. 2) Bir boydan ayrılmış ve zamanla çoğalarak sayıları dörtten on altıya hatta daha fazla bir sayıya ulaşabilen oymaklar grubu. 3) Federasyon şekli gösteren kuruluşlar (Orhonlu, 1987: 14-16).

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve genişleme dönemlerinde Balkanlara ve diğer bölgelere dervişler, alpler, gaziler, şeyhler akınlar gerçekleştirerek bu sahaların yurt tutulmasında ve bu bölgelerin Türkleştirilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Adeta öncü birer karakol gibi rol üstlenen bu kişiler arkadan gelenlere mihmandarlık yapmışlardır. Kurmuş oldukları tekke, zaviye ve buna bağlı olarak oluşturdukları iskan çekirdekleri ile yerleşme sürecini ve bölgedeki hakimiyetin kalıcılığını sağlamışlardır (Barkan, 1942: 279-236). Padişahların ve

beylerin gerek Anadolunun ve gerekse Balkanların Türkleşme İslamlaşma sürecinde bahse konu şeyh, dervişlere temlik ettikleri araziler üzerinde kurulan vakıf müesseseleri, tekkeler ve zaviyeler de buldukları sahaların vatanlaşmasında önemli bir unsur olmuştur (Barkan, 1942: 284-353). Ayrıca konar-göçer aşiretler yaşadıkları hayat tarzları itibariyle göçmeye elverişli bir pozisyona sahip bulunmaları yeni fethedilen bölgelerin Türkleştirilmesinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle Balkanlara yönelik sürgün faaliyetlerinde konar-göçer aşiretler cengaverlikleri, kabile teşkilatları ve disiplinleri sayesinde müsellemler ve ellici gibi bir teşkilatlanmaya tabi tutularak Balkanlarda cihad ve gaza ordularını takviye eden bir unsur olmuşlardır (Barkan, 1951-52: 65-66; Şentürk, 1993: 103-104).

Osmanlı İmparatorluğunda halkın azami derece üretim yapabilmesi devletin hassasiyetle üzerinde durduğu hususlar arasında yer almıştır. Halk bu noktada kendi başına bırakılmayarak en verimli çalışabileceği yerlere, çoğunlukla da yeni açılan münbit arazilere nakledilerek iskan edilmiştir (Barkan, 1951-52: 56). Konar-göçerler de sosyal ve ekonomik sistem açısından timarlı reaya statüsünde idiler. Yaylak ve kışlaklarının içerisinde bulunduğu timar veya vakıf arazisinde aynen timarlı reaya gibi ürettikleri ürünlerden toprak sahiplerine vergilerini veriyorlardı (Tabakoğlu, 1999: 29). Konar-göçerler tarımsal faaliyetler dışında, esasen devletin et ve süt ihtiyacını, at yetiştiriciliğine duyulan gereksinimini karşılıyorlardı. Bunların dışında belirli bir muafiyet karşılığında miri malı nakletmek, maden ocaklarında çalışmak, yol ve köprüleri korumak gibi bazı yükümlülükleri de yerine getirmek suretiyle devlet için önemli hizmetlerde bulunuyorlardı (Saydam, 1999b: 182). Bu nedenle konar-göçerlerin yerleşik toplumun ayrılmaz bir parçasını oluşturmak hasebiyle aslında toplumun vazgeçilemez önemdeki bazı işlevlerini yerine getirdikleri dikkati çekmektedir (İnalçık, 2000: 75).

Büyük ölçüde hayvancılık ile uğraşan ve başta koyun olmak üzere at, katır, sığır ve deve gibi hayvanlardan oluşan sürülerine otlak ve su bulmak kadar, onlara bağlı hayatlarını devam ettirebilmek amacıyla mevsimlere göre yer değiştirerek yaşamak mecburiyetinde olan konar-göçerler, yazın köyler, harabeler veya eski iskan mahallerindeki ya da oldukça uzak mesafelerdeki yaylaklarında konaklarken kışları ise şehir ve kasabaların civarlarında, köylerde geçirirlerdi (Armağan, 2008: 73).

Konar-göçer toplulukların üyelerinin bir kısmı taze otlara ulaşmak için hayvanlarını yaylaklara çıkarırlarken bir kısmı da kışlak mekânlarında tarımsal faaliyetler ve diğer işlerle uğraşabiliyordu. Yaylak ve kışlak arasında hareket halinde olan topluluk mensupları dahi kışlak mekânındaki işlerden tamamen kopuk değillerdi, kışlaktaki işleri mevsimlik olarak sürdürmeleri mümkündü. Boş araziler üzerinde tarım yapmalarının dışında köylülerin ekip biçtiği topraklar üzerinde yarıcı veya mevsimlik işçi olarak çalışabiliyorlardı. Bu türden ilişkiler göz önüne alındığında yerleşik tarım sisteminin yaygın olduğunu ve yerleşik tarım sektörü ile konar-göçer gruplar ve bireyler arasında bir işbölümünün mevcudiyetinden söz edilebilir (Kasaba, 2012: 41).

Kuruluş ve gelişme dönemlerinde önemli fonksiyonlar icra eden konar-göçer aşiretleri devlet, belirli bir zaman sonra yerleştirme teşebbüsünde bulunmuştur. Osmanlı Devleti iskan politikası çerçevesinde konar-göçerler başta olmak üzere bir şekilde yerini yurdunu terk etmiş dönemin tabiri ile levent olmuş kimseleri şu amaçlarla yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır (Halaçoğlu, 1999: 584):

1. Konar-göçerlerin harap ve boş arazilere yerleştirilmesiyle:
  - a) Başiboş konar-göçer toplulukların eşkıyalıklarını önlemek ve yerleşik halka yönelik zararları sona erdirmek
  - b) Boş ve harap yerleri imar ederek şenlendirmek ve ziraate açmak
  - c) Yeni mamureler kurmak
2. Yerlerini terk eden ahalinin eski yerlerine yerleştirilmeleri
3. Derbend, han ve vakıf tesislerinin yeniden düzenlenmesi
4. Konar-göçerlerin yaylak ve kışlak mahallerine iskan
5. Sürgün yoluyla yapılan iskanlar
  - a) Aşiretlerin cezalandırılması amacıyla yapılan sürgünler
  - b) Güneyde asi Arap kabilelerine karşı bir set teşkili için yapılan sürgünler
6. Konar-göçerlerin kendiliğinden yerleşik hayata geçmeleri.

Bu amaçlara matuf olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda konar-göçer gruplar oldukça geniş bir sahada yerleştirilmeye çalışılmıştır. Konar-göçerlerin yerleştirilmeye çalışıldığı başlıca bölgeler ise 1) Kütahya-Aydın yöresi, 2) Konya-

Karaman yöresi, 3) İç-il yöresi, 4) Ankara-Nevşehir yöresi, 5) Sivas-Erzurum bölgeleri, 6) Çukurova bölgesi, 7) Diyarbakir-Malatya bölgesi, 8) Kıbrıs adası, 9) Rakka ve Halep eyaletleri, 10) Rumeli eyaleti (Halaçoğlu, 1999: 584).

Konar-göçer kalabalık grupların aşiret yapısı, hızlı hareket edebilme ve askeri güç oluşturma potansiyellerine sahip olmaları devletin genel politikasına aykırı bir durum arz ediyordu. Bu sebeple kalabalık toplulukların devlet eliyle parçalanarak Osmanlı ülkesinin farklı bölgelerine dağıtıldığı görülür. Örneğin, 40.000 nüfusa sahip Bozulus Türkmenleri XVII. yüzyıldan itibaren devletin iskan politikası kapsamında küçük gruplara ayrılarak yerleşmeye mecbur edilmiştir (Saydam, 1999b: 182).

Konar-göçerlerin iskan edilmesindeki başlıca sebepler şu şekilde belirtilebilir:

a)Konar-göçerlerin yaylak ve kışlakları arasındaki mesafe kısa olabildiği gibi uzun da olabiliyordu. Örneğin, Diyarbakir Bozulus ile Bağdat civarındaki Karaulus'un yaylak mahalleri Erzurum, Karahisar-ı Şarki ve özellikle Tekman bölgesiydi (Şahin, 1999: 138). Konar-göçerler bu şekilde yaylak ve kışlak mahallerine gidip gelirken yerleşik ahaliyi oldukça rahatsız etmişlerdir. Yerleşik ahalinin ekili arazilerinin hayvanlara çiğnetilmesi, mahsüllerinin ve hayvanlarının gasp edilmesi, hatta bazı durumlarda meskenlerinin dahi tahrip edilmesi gibi durumlar mevcuttur. Ayrıca aşiretlerin insan kaçırdıklarına, yaraladıklarına, öldürdüklerine dair durumlar dönem belgelerine yansıyan hususlar arasındadır. Kalabalık gruplar halinde hareket edebilen konar-göçer aşiretler bir köyü toptan harab edebiliyordu. Adeta çoban ile saban arasında bir mücadele olarak nitelenebilecek bu durumun, konar-göçer kitlelerin tahripkar zaferleriyle sonuçlandığı anlaşılır. Kendilerinin gerçekleştirdikleri eşkıyalık faaliyetlerinin dışında çeşitli eşkıya gruplarına yataklık yapabiliyorlar, hatta kendileri bu gruplar ile birlikte şekavet hareketlerine girişebiliyorlardı. Kalabalık konar-göçer gruplar çeteler halinde yollarda zaman zaman eşkıyalık faaliyetlerine, yol kesme gibi durumlara kalkışarak ulaşım güvenliğini ortadan kaldırabiliyorlardı (Orhonlu, 1987: 39-42; Halaçoğlu, 2014b: 43-50). Ortaya çıkan zarar ziyanın önlenmesi ve eşkıyalık faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasının bir basamağını konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesi oluşturuyordu.

b)XVI. yüzyıl sonundan itibaren ortaya çıkan isyanlar, eşkıyalık faaliyetleri sosyal ve ekonomik buhran durumunun XVII. ve XVIII. yüzyılda da devam etmesi nedeniyle kırsal alandaki birçok köy boşalarak hali ve harap bir vaziyette bulunuyordu. Terk edilen bu köyler hiç şüphesiz devletin önemli bir gelir alanını oluşturan timar ve zeamet arazileriydi. Hatta haslar dahilinde olan köy yerleşmeleri de bu süreçten nasibini alarak terk edilmiş bulunuyordu. İskan merkezlerinin boşaldığı bu durum karşısında devlet ülke genelinde harap olan yerleri şen ve abadan etmek de konar-göçerlerden istifade etmeyi düşünmüştür (Orhonlu, 1987: 50-51; Halaçoğlu, 2014b: 50-51).

c)Özellikle sefer zamanlarında ülke içindeki asayişsizlik kendini gösterebiliyordu. Ulaşım güzergahlarında, ıssız geçitlerde, halkın ve tüccarların güven içerisinde seyahat ederek can ve mal emniyetinin sağlanması oldukça önemli bir konuydu. İşte bu amaca matuf olarak konar-göçer gruplar derbentlere ıssız geçitlere yerleştirilmek üzere onlardan istifade edilme yoluna gidilmiştir (Orhonlu, 1987: 47-48). Ayrıca böyle zamanlardaki genel asayişsizlik durumundan istifade eden bazı konar-göçer aşiretler ciddi problemlere neden olabiliyordu. Toplumun genel manada çözülmeye uğradığı zaman dilimlerinde toplumun diğer kesimlerine nazaran daha teşkilatlı bir şekilde hareket edebilmeleri nedeniyle yerleşik ahali üzerinde ciddi tahakküm kurabiliyorlardı (Saydam, 1999b: 183).

Yukarı ifade edilen nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu ülke sathındaki aşiretleri XVII. yüzyıldan itibaren iskan etme girişiminde bulunmaya başlamıştır. Konar-göçer grupların iskan edilmesiyle, yerleşik ahalinin mağduriyetleri ortadan kalkacak, aşiretlerin eşkıyalıklarının önüne geçilecek, büyük bir nüfus kitlesi belirli bir mekâna bağlanmak suretiyle devletin elinin altında ve kontrolü dahilinde zirai üretim yaparak ve vergisini ödeyerek ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktı. Ayrıca boş ve harap halde bulunan birçok arazi böylece iktisaden faal bir konuma getirilmiş olacaktı. Bu hedef ve faydaların gerçekleşebilmesi maksadıyla devlet, yeni mamurelerin kurulması, derbend ve vakıflara yeni ahalinin yerleştirilmesinin yanı sıra konar-göçerleri kendi yaylak ve kışlak mahallerine iskan etmeye çalışmıştır. Tüm bu iskan sürecinde devletin oldukça sık bir şekilde sürgün usulüne müracaat ettiği de görülmektedir (Halaçoğlu, 2014b: 57). Takip edilen iskan siyaseti

neticesinde konar-göçer teşekküllerin yerleştirilmesinde izlenen uygulamalar şu şekilde sıralanabilir:

a)Terk edilmiş harap ve boş sahalara iskan: Yaşanan ekonomik ve sosyal buhranlar neticesinde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yerleşmelerin boşalması devleti ekonomik, askeri ve sosyal açıdan oldukça derinden etkilemiştir. Köylerin terk edilmesi, arazilerin üretim dışı kalması anlamına gelmekte olup bu durum da tımar sisteminin egemen olduğu sahalarda tımarlı sipahinin ücretini alamaması ve dolayısıyla askeri alanda devletin ordusunun zaafiyete uğraması demektir. İşte bu nedenlerle konar-göçerlerin iskan edilmesinde bu hali ve harap yerler tercih edilmiştir. Devlet, aşiretleri yerleştirirken onlara şekavet hareketlerinden vazgeçmeleri ve yerleşik hayata geçmeleri durumunda vergi muafiyeti tanımak suretiyle iskan sürecini cazip kılmaya çalışmıştır. Örneğin, 1700 yılında Danişmendli Türkmenleri, Yeni-il Türkmenleri ve Halep Türkmenlerinden bazı cemaatler, Rakka iskanı firarileri ve has reayasından olmak üzere 1100 kadar hane şekaveti terk etmeleri şartıyla Misis derbendine, derbendci kaydolmuşlardır. Ayrıca hac yolu güzergahında yol emniyetine sağlamaları şartıyla birtakım muafiyetler verilmiştir (Halaçoğlu, 2014b: 67-60). Danişmendli Türkmenlerinden birkaç cemaatin yaylak ve kışlaklarına giderken köy ve kasabalardaki insanların mal ve canına zarar verdikleri gerekçesiyle Suğla sancağı Viranşehir Turabalı mevkiindeki hali ve harabe yere, Balıkesir sancağında Susıgırlığı ve Ömerköyü yakınındaki Timurkapı ve Viranhan olarak bilinen boş araziye yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Haziran 1691) (Refik [Altınay], 1989: 96).

b)Boş ve harap yerleri imar etmek ve ziraate açmak: Kırsal alandaki köylerin boşalması neticesinde iktisaden atıl halde birçok arazi kalmıştır. Ülke sathında asayişin sağlanamamasının yanında birde ekonomik açıdan ciddi problemler ortaya çıkmış, devlet kırsal alandan gelen gelirlerini temin edemez olmuştur. Yaşanan bu durumlar karşısında devletin nihai amaçlarından birisi boş ve harap yerlere yeniden insan topluluklarını naklederek buraların şenlenmesini sağlamaktır. Bu amaçla 1701 yılında Bozok sancağı dahiline Mamalu Türkmenlerinin yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Danişmendli Türkmenlerinden bazı cemaatler de Keçiörlü, Geyikler, Sandıklı ve Çölabad kazalarına iskan edilmişlerdir. 1719 yılında iskan mahalleri olan Rakka'ya gönderilen Karaca Araplu cemaati 30-40 yıldır harap bir

vaziyette olan Saruhan sancağı Mendehorya kazası köylerine yerleştirilmeyi talep etmişler ve devlet tarafından bu durum kabul görmüştür (Halaçoğlu, 2014b: 75-86).

c)Yeni kurulan mamurelere (kasaba, köy, derbend, han) yapılan iskan: Konar-göçer grupların iskan edilmesi çalışmaları sırasında boş ve önemli mevkilere yerleştirilerek o mahallerin şen ve abadan olması maksadıyla birtakım yeni yerleşmeler de tesis edilmiştir. Bir sahada kasaba, köy, derbend ve hanların kurulması, ilgili sahadaki asayişsizliğin giderilmesinde önemli bir araç olmasının yanında, yerleşik ahali üzerinde ve ülke sathındaki güvensizlik baskısı da ortadan kaldırılmış oluyordu. XVIII. yüzyılda Anadolu’da han ve derbendlerin yeniden düzenlenerek mamur bir hale getirilmesi çalışmaları, buralara birtakım ahalinin iskan edilmesini zorunlu kılmış ve Orta Anadolu şehirlerindeki başıboş ahali ve konar-göçer aşiretler buralara sevk edilmiştir. Örneğin 1720 yılında Akşehir-İlgin güzergahında önemli bir noktada bulunan Arkıdhanı’nın yeniden nizama koyulması esnasında han çevresine cami, mektep, hamam, mahkeme ve su yolları yapılarak bir kasaba şekline dönüştürülmüştür. İmar edilen Arkıdhanı’na konar-göçer ve başıboş ahaliden insanlar sevk edilmiştir (Halaçoğlu, 2014b: 90-98; Yörük, 2013: 253). Yine benzer şekilde Ankara Haymana kazasındaki Tunca mevkiine Bozulus’a bağlı Şeyh Ahmedli, Hüseyin Hacı ve Sakılı grupları ve Karaman’da bulunan Küşne oymağı derbentçi olarak kaydedilerek 1731 yılında iskan edilmişlerdir (Orhonlu, 1990: 112).

d)Konar-göçerlerin yaylak ve kışlaklara iskanı: Devlet konar-göçerleri iskan ederken onların bir toprağa bağlanarak zirai üretim gerçekleştirmelerini ve buldukları bölgeyi eşkıyalardan korumalarını hedeflemiştir. Bu nedenlerle onlar bazen mevcut yaylak ve kışlak mahallerine iskan edilmişlerdir. Alaiye ve Beyşehir yörükleri İç-il sancağı yaylaklarına iskan edilirken, 1780 yılında Reyhanlı aşireti ise kışlakları olan Amik Ovası’na yerleştirilmişlerdir (Halaçoğlu, 2014b: 135-136).

e)Sürgün yoluyla yapılan iskanlar: XVII. ve XVIII. yüzyılda konar-göçer grupları iskan çalışmaları sırasında sistemli bir şekilde hareket edilememiştir. Bu süreçte konar-göçerler, iskandan kaçmak, devletin emrine karşı gelmek olduğundan sıkı bir takibe uğramışlardır. Bu süreçte konar-göçerler, eşkıyalarla da zaman zaman işbirliği yaparak asayişsizliğe neden olmuşlar, devlet de onları mahrumiyet bölgesi olan Rakka ve Kıbrıs gibi yerlere sürgün etmiştir (Halaçoğlu, 2014b: 137). Bu

sürgünler iki amaca matuf olarak yapılmıştır. Bunlardan ilki aşiretlerin yapmış oldukları herhangi bir fiil nedeniyle cezalandırılmaları diğeri ise güneydeki asi Arap kabilelerine karşı bir tampon bölge oluşturmak ve set çekmek maksadıyla gerçekleştirilen sürgünlerdir (Aköz, 2014: 100).

f)Konar-göçerlerin kendiliklerinden yerleşmeleri: Konar-göçer gruplar her daim devletin baskı ve yönlendirmesi ile değil aynı zamanda içinde buldukları dönemin şartları içerisinde kendi arzu ve istekleri ile uygun gördükleri mahallere yerleşmişlerdir. Bu durum hiç şüphesiz yer adlarına yansımış durumdadır. Bugün Türkiye topraklarında konar-göçer topluluklardan ismini almış birçok yerleşmenin (Ramazanlı, Kösel, Sakallı gibi) mevcudiyeti bu durumun delilini oluşturmaktadır. Yaylaklarda hayvancılık yapan, kışlak mahallerinde ise hayvancılık ile birlikte belirli ölçüde ziraat ile meşgul olan konar-göçerler adeta yerleşik hayata geçişin bir provasını gerçekleştirmişlerdir. Zaman içerisinde bu türlü bir hayat süren teşekküller, küçük parçalara (10-50 hanelik kısımlara) ayrılarak yaylak ve kışlak mahallerinde evler bina ederek kalıcı iskana adımlarını atmışlardır. Konar-göçer aşiretler tarihi süreçte tarımsal verimliliği uygun olan arazileri bulduklarında yerleşik hayatın cazibesi ve konar-göçer yaşamın zaman zaman kendini hissettiren iticiliği ile yerleşmişlerdir. Böylesi etkenler altında konar-göçerlerin yerleştikleri mahaller çoğunlukla yaylak ve kışlak mekânları olmaktadır. Buralarda buldukları malzemelerle kerpiç, taş, ahşap veya bunların belirli bir oranda karışımı ile meskenlerini inşa etmişlerdir. Ancak bu şekilde yerleşikliğe adım atanlar kati bir şekilde hayvancılığı terk etmemişler, belirli bir süre hayvancılık faaliyetleri ekonomik hayatlarında baskınlığını sürdürmüştür. Kışın tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren bu insanlar, yaz mevsimi ile birlikte hayvanlarını alıp yaylaklara gitmeye devam etmişlerdir (Orhonlu, 1987: 35-36).

Yaylak ve kışlak mahallerinde yer bulamayan ya da bir sebeple konar-göçerliğini sürdürmeye devam ettiği mahalden ayrılmak zorunda kalan aşiretler bazen farklı sancak ve kazalara giderek yerleşik hayata adım atabiliyorlardı. Bu durumu Kösel cemaatine ilişkin derlediğimiz sözlü bilgiler üzerinden örneklendirmek mümkündür. Şöyle ki bir sebeple bugün Antalya Manavgat ilçesi Karadut mahalline gelen Kösel cemaati kendilerine kışı geçirecekleri bir yer aramışlardır. Yapılan görüşme ve müracaatlar neticesinde Karadut isimli mevkiye

yerleşerek Türkmenlerin (Bucakköylülerin) ziraat alanı olan bu sahaya oturmuşlardır. Köselers cemaati mensupları kışı Karadut'ta geçirmekte ve burada Türkmenler ile yarıcı usulü ile tahıl tarımı yapmaktadırlar. Tarlanın mülkiyeti Türkmenlere, tarımsal faaliyetlerin yürütülmesindeki emek ise Köselers cemaati mensuplarına aittir. Böylesi karşılıklı ilişki içerisinde bir taraftan da hayvancılık faaliyetleri iktisadi faaliyetlerinin ana omurgasını oluşturmaktadır (İlyas Ören ve Durdu Yiğit'ten alınan sözlü bilgi). Zira kuru tarımdan gelen pay ile yiyecekleri un ve hayvanlarına verecekleri arpa çıkmaktadır. Yaz döneminde ise Haziran ayında Başyayla olarak isimlendirilen yaylak mahalline hayvanlarını alıp çıkarken aileden birkaç kişi kalarak arpa ve buğday hasadını gerçekleştirmektedir. Bu mahal süreç içerisinde 13 hanelik bir köye (Karadut karyesine) dönüşmüştür. Söz konusu bu yerleşmenin ilk kaydı temettuat defterlerinde tespit edilebilmiştir (10590 nolu Maliyeden Varid Temettuat Defteri). İşte tarihi süreç içerisinde kendi arzu istekleriyle bir mekâna yerleşme faaliyeti ve bir yere bağlanma arzu ve istediğinin hakim olduğu bir durumu göstermesi açısından dikkate değer bir örnektir.

XVII. ve XVIII. yüzyılda girişilen konar-göçerleri iskan etme faaliyetlerinden sonra belirli bir mekâna yerleştirilenler yaylak ve kışlak arasında hareket etmeyi bırakmaya mecbur değillerdi. Çoğu durumda tarımla daha fazla uğraşıp hayvancılığa daha az ağırlık vermek suretiyle hem iskan emrine uyabiliyorlar hem de yapageldikleri hayvancılığı sürdürebiliyorlardı. Bu süreçte tarımsal faaliyetleri mevsimlik etkinlikleri ile kaynaştırarak daha kısa mesafedeki yaylaları tercih etmek durumunda kaldılar. Bazı durumlarda ise mevsimlik hareketlerinin, hayvan nakli ya da hayvan otlatma işini aşiretin tamamının hareket etmesi yerine, sınırlı sayıda çoban aracılığı ile gerçekleştirmiştir (Kasaba, 2012: 86-87). Devlet de bu konu da emirler göndererek topyekün yaylak ve kışlak hayatına devam edilmemesini istemiş ve böylece iskan politikasının akamete uğramasını engellemek için gayret sarfetmiştir. Örneğin Rakka çevresine iskan edilen Tatalı, Kuş, Acurlı, Tuğı Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepeni, Hacalı, Elci, Kılıçlı isimli sekiz konar-göçer cemaatin iskan edilmeleri hususunda Mart 1691 tarihli belge bu durumun iyi bir örneğini oluşturur. Şöyle ki arazi miktarlarına göre tarımsal faaliyet yapıp vergilerini verecekler, eşkıyalara karşı çevreyi koruyup yol güvenliğini tesis edecekler ve bu hizmetlerinin karşılığında da avarız vb. resimlerden muaf olacaklardı. Bu belgede dikkat çeken nokta birtakım

muafiyetlerin sağlanarak iskan edilmelerinden ziyade yaylak mahallerine hayvanlarını topyekün kendileri değil de çobanlar vasıtasıyla gönderilmesinin istenmesidir (Refik [Altınay], 1989: 96-97). Böylece iskan olunan mahalde her daim yerleşik olarak bulunacaklar, üretime devam edecekler ve sürdürdükleri hayvancılık faaliyetini de çobanlar vasıtasıyla devam ettirebileceklerdir.

Gerek XVII. yüzyıl sonlarında Anadoludaki konar-göçer aşiretlerin yerleştirilmesine yönelik ilk sistemli girişimin ve gerekse bunu takip eden XVIII. yüzyıl iskan siyasetinin başarısının sınırlı olduğu anlaşılmaktadır (Egawa ve Şahin, 2007: 112; Gündüz, 2002: 163). Nitekim devletin XVII. ve XVIII. yüzyılda benimsediği konar-göçerleri iskan politikası kalıcı yerleşik bir toplum oluşturamamıştır. XIX. yüzyılın başında bazı bölgelerde konar-göçerlerin sayısında tekrar artış olmuştur. Bu durumun iyi (belki de uç) bir örneğini Adana vilayetinde Tanzimat'ın hemen öncesinde 56.955 konar-göçere karşın 5.000 yerleşik köylü bulunması oluşturmaktadır. Konar-göçerlerin azalması için çalışmalar yapılırken aksi istikamette böylesine bir artış merkezîyetçi Osmanlı anlayışına ters birtakım durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki bazı şehirler çevredeki ürünleri toplayarak bölgesel hatta Avrupa'daki pazarlara ulaştırarak epeyce bir refaha ve üne kavuşmuştur. Örneğin, kökeni aşiret konfederasyonuna dayanan Menemencioğlu ailesi XIX. yüzyılın başlarında Avrupa gemilerinin Akdeniz limanlarında buğday satın almasını sağlayarak ciddi bir servet sahibi olmuştur (Kasaba, 2012: 107-108). Aşiretlerin bu denli güçlenmesinin diğer gerekçeler de göz önüne alındığında iskan meselesini devletin tekrar gündeme almasını zorunlu kıldığı anlaşılmaktadır.

Tanzimatın ilanından sonra konar-göçerlerin uygun mahallere iskan edilerek yerleşik ahaliden sayılmaları ve de iskan edilenlerin idari bakımdan uygun bir yere bağlanmaları düşüncesi mevcuttur (Egawa ve Şahin, 2007: 115). Tanzimat dönemiyle birlikte konar-göçer aşiretlerin buldukları eyaletlerin dışına çıkmalarına sınırlamalar getirilmiştir. Bu uygulama ile konar-göçer aşiretler devlet tarafından aşiret reisine verilen mühürlü mürur tezkeresi ve kefil göstermek şartıyla eyalet dışına çıkmasına izin verilmiştir. 1842 yılına gelindiğinde yaylak-kışlak konusunda ortaya çıkan karışıklıkların önlenmesi amacıyla aşiretlerin buldukları sancak ve kaza dahilinde kalmaları ve bu sınırlar içerisinde yaylak-kışlak mekânlarını

kullanmaları istenmiştir. Bu dönemde konar-göçerler yerleşik hayata geçirme çalışmalarında boş, terk edilmiş araziler tahsis edilerek tıpkı yerleşik halkın yaptığı gibi zirai üretim gerçekleştirmesi teşvik edilmeye çalışılmıştır. İskan çalışmalarına karşı çıkan konar-göçerlere gerektiğinde zor kullanılması talimatı verilmiştir. Kalabalık nüfusa sahip konar-göçer aşiretlerin ise birbirinden uzak mesafelerde köyler kurulmak suretiyle dağıtılarak iskan edilmesi kararlaştırılmıştır (Halaçoğlu, 1999: 585).

Tanzimat Fermanı ile yürürlüğe giren düzenlemeler, özellikle köy idaresinin teşkili ve Arazi Kanunnamesi ile ülke sathındaki arazilerin önce kadastrusuz olarak da olsa parsellenmesi, konar-göçerlerin geleneksel yaylak ve kışlak mahallerinin köy ve köylülülerin arazileri içinde bırakmıştır. Bu yeni durumda konar-göçerlerin kışlak ve yaylak alanları giderek daralmış, bu sahalar tarıma açılmaya başlanmıştır. Konar-göçerler eski yaylak ve kışlak mahallerinde hayvancılık yapabilmek için köy tüzel kişiliğine kira ödemek mecburiyetinde kalmış, bu durum köylü ile olan çatışmaları artıran nedenler arasında yerini almıştır (Aydın ve Yağcı, 2013: 61-62). Tüm bu gelişmeler hiç şüphesiz konar-göçerlerin faaliyet alanlarının daralması ve onları isteseler de istemeseler de bir süre sonra yerleşik hayata icbar eden durumlar olarak karşılıklarına gelmiştir.

1864 Vilayet Nizamnamesi de yerel güçlerin ve konar-göçer aşiretlerin karşısında merkezi otoriteyi güçlendirici bir etki yapmıştır. Arazi Kanunnamesi'nin de ruhuna uygun olarak Vilayet Nizamnamesi'nde devlete karşı toplu değil, bireysel sorumluluğun önemi vurgulanarak merkezi bir yönetim oluşturulmaya çalışılmıştır. Aşiretlerin ve yerel güç odaklarının devletle bütünleştirilmesini sağlayacak kurumsal bir çerçevenin oluşturulması açısından Vilayet Nizamnamesi Arazi Kanunnamesi'nden daha etkili olmuştur (Kasaba, 2012: 130).

Tanzimatla birlikte yeniden teşkilatlanma çabalarına giren Osmanlı devleti yönetim, idari yapı gibi konuların yanında bir de yüzyıllardır devam eden gelenekleri, hiyerarşik düzenleri ve devletle kendine özgü ilişkiler içerisinde bulunmuş olmaları nedeniyle konar-göçer aşiretlerin neden olduğu problemlerle uğraşmak durumunda kalıyordu (Saydam, 1999b: 180). Bu nedenle XVII. ve XVIII. yüzyılda devletin uğraştığı aşiretlerin iskanı meselesi XIX. yüzyılda da gündemdeki

yerini korumuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına akın eden göçmenlerin iskan edilmesi için “İskan-ı Muhacirin Komisyonu” oluşturulmuştur. Daha sonra her vilayette ayrı ayrı birer iskan-ı muhacirin müdürlükleri kurularak hepsi, merkezi İstanbul’da olan umum müdürlüğüne bağlanmıştır. Bu umum müdürlüğünün teşkilatı 1914’te çıkan teşkilat kanununa göre “Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi” ismiyle yeniden tesis edilmiştir. Bu müdüriyet iskan, heyet-i fenniye, sevkîyat ve aşair şubelerine ayrılmıştır. Böylece bu müdüriyet daha önceleri sadece göçmenlere ait gibi teşkil edilmişken konar-göçer aşiretlerin yerleştirilmesi işini de üstlenmiş oldu (Orhonlu, 1987: 119-120).

Cumhuriyet döneminde de konar-göçer aşiretlerin iskan edilmesi devleti meşgul eden konular arasında yer almıştır. Osmanlının son zamanlarında tesis edilen heyetlerin raporları doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 3 Mart 1925’te konar-göçer aşiretlerin Dahiliye Vekaleti bünyesinde olmak üzere iskan edilmeleri kabul edilmiştir. Çıkarılan iskan kanunu ile birlikte konar-göçer aşiretleri yerleştirme işlemine başlanmıştır. Bu süreçte bazı aşiretler kendileri müracaat ederek yerleşme taleplerini devlete iletmışler ve tercih ettikleri bölgeye iskanları gerçekleştirilmiştir (Erdal, 2008: 5; Erdal, 2016: 112).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte sanayileşme ve şehirleşmenin artması sonucunda konar-göçerlik bir kazanç olmaktan ziyade yaşam tarzı itibariyle kültürel bir doku haline gelmiştir. 1960’lı yıllardan itibaren şehirleşme sürecinin hız kazanması, tarım alanlarının ve yerleşim alanlarının genişlemesi ile tüm bunların konar-göçerlerin yaylak ve kışlak sahalarının aleyhine bir seyir izleyerek adeta hareket kabiliyetini sınırlaması, onları bu hayat tarzından vazgeçmeye zorlamıştır. Hayat şartlarının zorlamasının yanında hayvancılık faaliyetlerinin eskisi gibi geniş alanlarda yapılma imkanının ortadan kalkması ve yeni nesillerin eğitim ihtiyaçları konar-göçerlerin yerleşik hale gelmesini zorunlu kılmasının yanında süreci hızlandırmıştır (Erdal, 2008: 11). Bu duruma örnek olarak İzmir’de Kuşçuburun’dan 7 kilometre batıda, dağ eteğinde bulunan Kaplancıoğlu Çiftliği’nin Karatekeli aşireti tarafından satın alınması verilebilir. Satın alınan bu çiftlik zamanla çevredeki diğer obalar tarafından da kışlak ve mera alanı olarak kullanmaya başlanmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde açılan yollar, genişleyen tarım alanları ve orman kanunları bu sahada konar-göçerliğin yapılmasını iyiden iyiye zorlaştırmıştır. Çocuklarını okutma

arzusu gibi durumlarının da sürece eklenmesi ile yerleşik yaşam giderek benimsenmiş ve 1959 senesinde burası 27 hanelik köy haline dönüşmüştür (Eröz, 1991: 264).

Yakın zamanda Antalya, Manavgat, Akseki, Seydişehir, Beyşehir ve Serik'e dağılmış vaziyette bulunan Bozahmetli aşireti üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada eskiye nazaran sayıları oldukça azalsa da yaylak ve kışlak hayatına devam eden yörüklerle ve bunların yerleşik hayata geçişe ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bozahmetli aşiretine mensup kişilerle gerçekleştirilen mülakatlarda hemen hepsinde kısa süre sonra konar-göçer yaşamlarının ve bu faaliyetlerinin sona ereceği yönünde hakim bir kanat bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bu kanaatin egemen olmasında konar-göçerlik yapmanın nerdeyse imkansız hale gelmesi, çocuklarının bu faaliyet ve yaşama sıcak bakmaması, şehirlerde çalışması ve konar-göçerliği yapanların da artık yaşlanmaları gerekçe gösterilmektedir. Bu durum karşısında Bozahmetli yörükleri şehirden ev, arsa vs. alarak konar-göçerlikten elde ettikleri kazancı değerlendirip yerleşik hayata hazırlık yapmaktadırlar (Uslu, 2015: 71-118). Bozahmetliler örneğinde görülen bu durum hiç şüphesiz Anadolu sathındaki birçok yer için büyük ölçüde tamamlanmış veya tamamlanmakta olan sürecin bir nişanesi durumundadır.

Konar-göçerlerin tarihi süreçte Osmanlı toplumu içindeki yeri ve iskan süreçleri ile ilgili temel bilgilere yer verildikten sonra araştırma alanlarımızdaki durumlar sırasıyla ele alınabilir. Burada arşiv vesikaları, saha literatürü ve arazi gözlemlerinden hareketle Manisa ve Konya çevreleri özelinde konar-göçerler ve yeni kurulan yerleşmeler ele alınmaya gayret edilecektir.

Manisa Çevresinde Konar-Göçerler ve İskan

Manisa çevresinde bulunan konar-göçerler Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki iskan girişimlerinin yanında süreç içerisinde kendi arzu ve istekleri ile yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Örneğin Aydın sakini Bozulus Türkmenleri mukataasından olan Gürbenec cemaati halkı 1767 yılından itibaren yerlerini terk ederek Manisa ve İzmir taraflarına yerleşmişlerdir (Halaçoğlu, 2014b: 109).

Toponimik verilere bakıldığında Manisa çevresinde bulunan konar-göçerlerin yerleşik hayata geçme durumlarına ilişkin birtakım değerlendirmeler yapmaya izin

verecek nitelikte olduğu görülür. Örneğin 1600-1949 tarihleri arasında yeni kurulan yerleşmeler arasında oba adlı/ekli yerleşmelerin olması önemli bir ipucu olmalıdır. Konar-göçer grupları ifade eden oba kelimesinin (Hasan Obası, Seydi Obası gibi) zamanla yerleştikleri köylere birer isim olarak verildiği anlaşılır. Oba adlı/ekli yerleşmelerin Manisa çevresinde kuruluş dönemleri ele alındığında özellikle 1600-1649 tarihleri arasında yoğunlaştığı dikkati çeker. 1600-1949 tarihleri arasında kurulan 15 yerleşmeden 9'unun (%60) 1600-1649 tarihleri arasında kurulmuş olması bu hususu teyit etmektedir. Sadece oba adlı/ekli yerleşmeler göz önüne alındığında Batı Anadolu'daki konar-göçer aşiretlerin erken dönemlerden itibaren yerleşik hayata geçmeye başladığı (Gülten, 2016: 135-136; Egawa ve Şahin, 2007: 113) tezini doğrular bir manzara arz etmektedir. Oba adlı-ekli yerleşmelerin yoğun olarak kurulduğu zaman dilimi 1600-1649 tarihleri arasında olsa da 1949'a kadar olan süreçte konar-göçer grupların uygun buldukları bir sahaya muhtemel ki kışlak mekânlarına yerleşmek suretiyle kalıcı iskan merkezlerini kurdularını değerlendirilebilir (Tablo 17).

Tablo 17. 1600-1949 Aralığında Manisa Çevresinde Kurulan Oba Adlı/ekli Yerleşmeler

Sıra no	Nahiye	Yerleşme adı	Kuruluş dönemi	Sıra no	Nahiye	Yerleşme adı	Kuruluş dönemi
1	Belen	Otul (Avdal) Obası	1600-1649	9	Belen	Sakal Obası	1650-1649
2	Belen	Kara Hasan Obası	1600-1649	10	Palamud	Hacı Abdurrahman Obası	1700-1749
3	Belen	Pazarlu obası	1600-1649	11	Palamud	Eriş Obası	1800-1849
4	Belen	Ziftçiler Obası	1600-1649	12	Belen	Bey Oba	1850-1899
5	Palamud	Ballı Obası	1600-1649	13	Palamud	Oba Dere	1850-1899
6	Palamud	Menteşler Obası	1600-1649	14	Belen	Sakar Obası (Heybeli)	1900-1949
7	Palamud	Seydi Obası	1600-1649	15	Belen	Çınar Oba	1900-1949
8	Palamud	Süleyman Obası	1600-1649	<i>Toplam: 15 yerleşme</i>			

Elbette konar-göçerlerin kurduğu iskan merkezleri sadece isminde oba olan yerleşmelerden ibaret değildir. Kışlak ve yaylak alanlarına yerleştiklerinde o mahallin özelliğinden, kurucu şahıslardan isim alanların yanında eski bir harabe adından vb. durum nedeniyle adlandırılmış olması muhtemel bir durumdur. Örneğin sahada sonu -lı, -li, -lu, -lü gibi eklerle biterek konar-göçer taifelere referans olabilecek isimlerle yeni yerleşmeler kurulmuştur. Bunlara örnek olarak Abbaslı, Abalılar, Ahmetli, Bayramlı, Bektaşlı, Demirlü, İnallu, Karakalemlı, Kepeneklı, Kodamanlı, Kulaklı, Mihmadlı, Oğulbeyli, Örselli, Recepli, Sarı Şeyhlü, Sindelli, Tiğimli, Urganlı, Yılgınlı gibi yerleşmeler verilebilir.

Manisa çevresi arazi araştırmasında konar-göçerlerin yeni iskan merkezlerinin teşekkül edilişindeki katkılarına dair önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. 2015 Ağustos’unda Manisa Urganlı köyünde gerçekleştirilen mülakat bu duruma örnek olarak burada zikredilebilir. Urganlı’da verilen bilgilere göre bu köy, Kütahya Emet’ten gelen dört kardeş tarafından kurulmuştur. Yer seçimine ilişkin olarak ise durumu köy sakinleri bir atasözü (deyesek) ile özetlemektedir: Ataları demiştir ki “Bir yerin kuşu keklık otu kekik mi kaç oradan; otu saz, kuşu kaz mı kon oraya” (Ali Bilgiç’ten alınan sözlü bilgi). İşte bu söz konar-göçerlerin kurduğu yerleşmelerin sit alanının belirlenmesinde niçin Gediz graben alanının, sulamaya elverişli ve tarım alanları bol bir yerin seçildiğini oldukça açık şekilde izah etmektedir. Yunt Dağları çevresinde bulunan konar-göçerlerin kurduğu köylerde ise bu söz tam aksi istikamette söylendiği ve “Bir yerin otu saz, kuşu kaz mı kaç oradan; kuşu keklık, otu kekik mi kon oraya” şekline büründüğü görülmektedir. Birbirine zıt bir durum arz eden bu örnekler aslında konar-göçerlerin ekonomik faaliyet olarak tarımsal faaliyetlere mi, yoksa hayvancılığa mı yakın oldukları ile yakından ilgili olmalıdır. Hayvancılığı büyük ölçüde terk eden ve tamamen yerleşik bir yaşam tarzını benimseyen kişiler için sulama imkanlarına sahip geniş tarım alanları uygun yerleşme sahalarını oluştururken; hayvancılığı devam ettirmekle birlikte belirli bir mahalde kalıcı bir şekilde yaşamalarını sürdürebilecekleri köy yaşantısını da arzu eden bireylerin ise bu amaçlarına uygun olarak plato ve dağlık alanları yeğlediği anlaşılır. Plato ve dağlık alanlarda kalıcı bir yerleşme tesis eden konar-göçerler kışı burada geçirmekle birlikte çevredeki mera ve ormanlık alanlarda hayvanlarını otlatabilmekte ve geçimlik düzeyde tarım ile meşgul olabilmektedir.

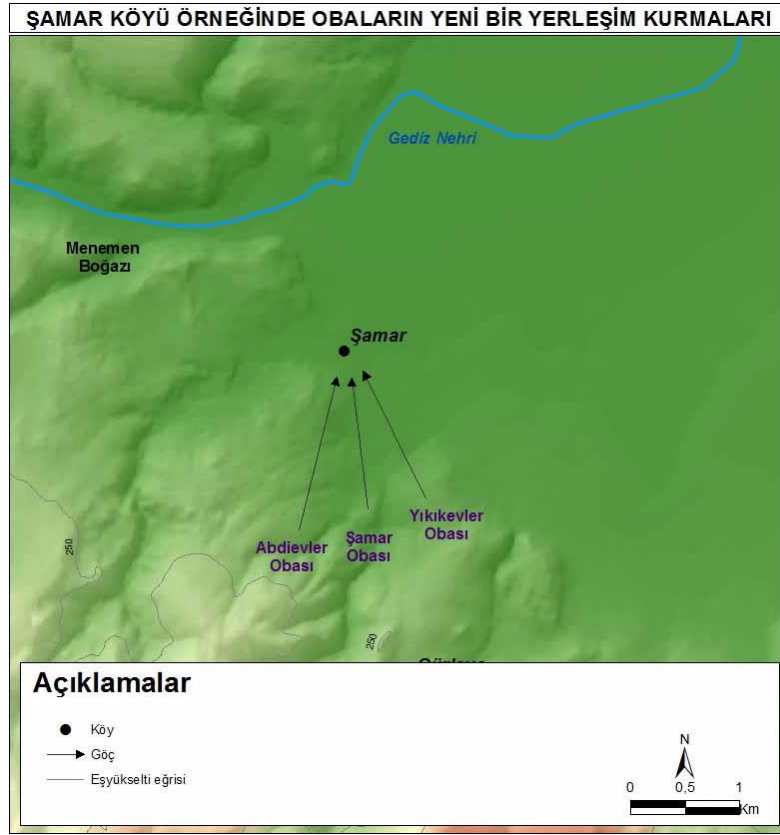
Yaz geldiğinde ise ailenin birkaç üyesi hayvanları alarak daha yükseklerdeki yaylalarda hayvancılık faaliyetlerini sürdürmeye devam edebilmişlerdir.⁴⁴ Nitekim bugün Yunt Dağı çevresinde hayvancılık faaliyetleri ile geçinen insanların mevcut olduğu gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında görülmüştür.

Manisa çevresinde obalardan teşekkül eden konar-göçer gruplar tarihi süreç içerisinde belirli merkezlerde toplanarak yeni yerleşim merkezlerinin tesis edilmesini sağlamışlardır. Bu toplanmada birlikte yaşama ve bir köy teşkil etme arzusunun yanında salgın hastalıklarında etkili olduğu sahada yapılan görüşmeler sırasında tespit edilmiştir. Örneğin Şamar köyü yüz yıl önce yaşanan ölet dolayısıyla eski yerinden kalkan üç obanın (Abdievler Obası, Yıkıkevler Obası ve Şamar Obası) bugünkü yerinde toplanması neticesinde teşekkül etmiştir. Şamar köyü örneği salgın hastalıklar nedeniyle oba olarak farklı mekânlarda bulunan konar-göçer ailelerin belirli bir mekânda toplanma eğilimi göstermektedir (Harita 32).

---

⁴⁴ XVI. yüzyılda Manisa çevresindeki konar-göçerlerin kışlak ve yaylak mekânları için bakınız. Gülten, 2016. *Atayurttan Anayurda Yörükler*, s.162-164.

Harita 32. Manisa Çevresi Şamar Köyü Örneğinde Obaların Yeni Bir Yerleşme Kurmaları

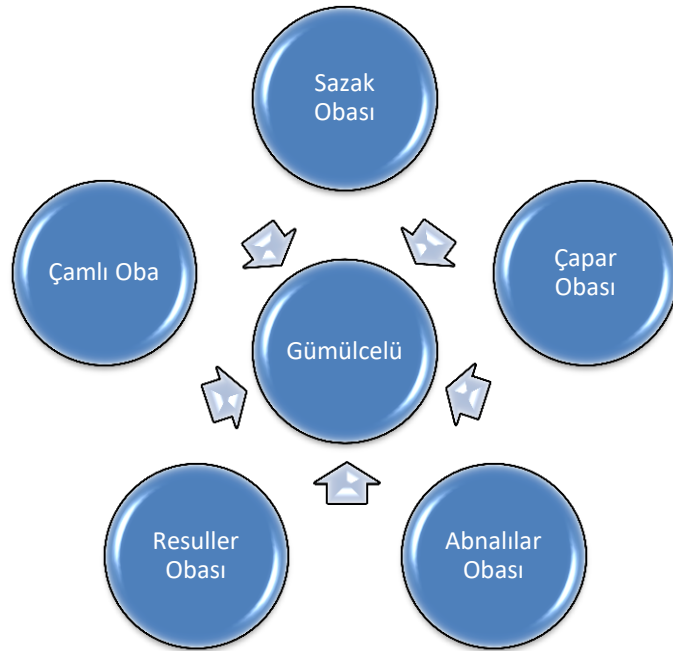

Sakinlerinin verdiği bilgilere göre Gümülcü köyü de, konar-göçer toplulukların birleşmesi neticesinde teşekkül etmiş yerleşmelerdendir. Alınan bilgilere göre Sazak Obası, Çapar Obası, Abnalılar Obası, Resuller Obası ve Çamlı Oba köyün şuanki sit alanında toplanmak suretiyle Gümülcü köyünün oluşturmuşlardır (Grafik 8). Ancak burada şu durum belirtilmelidir ki; o da Gümülcü köyü XVI. yüzyılda Manisa kazası köylerinden olduğu gerçeğidir. Arazide verilen ve arşiv vesikalarında elde edilen bilgiler birbiriyle çelişiyor gibi görünse de bu durumu iki şekilde izah etmek mümkündür. Birincisi bu anlatılanların bölgenin Türkler tarafından fethedilmesini takip eden zaman diliminde Gümülcü köyünün ilk kuruluş sürecine yorumlanabileceğidir. İkincisi ise XVI. yüzyılda mevcut olan Gümülcü köyünün terk edilerek yakın zamanlarda bölgede konar-göçer bir hayat süren grupların bu yerleşmede toplanarak aynı isimle köyü devam ettirme ihtimalleridir. Özellikle bölgenin Yunanlılar tarafından işgali sırasında XVI. yüzyılda kurulan Gümülcü köyünün tamamen terk edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Zira köy sakinleri burada işgal sırasında Yunanlılara ait bir karakol

olduğunu ve Yunanlıların bölgeden sürülüp çıkartılmasının ardından köyün Kömürcü Ali isminde bir şahıs tarafından tesis edildiğini söylemektedirler. Gümülcü'de meskun olan ahalinin verdiği bilgiler ve arşiv vesikalarındaki mevcut veriler göz önüne alındığında Yunan işgali sırasında XVI. yüzyılda tesis edilen yerleşmenin büyük ölçüde yaşayan insanlar tarafından terk edildiği, tamamen boşaldığı ve işgalin sona ermesinin ardından çevredeki konar-göçerlerin burada birleşmek suretiyle harap vaziyetteki köyü yeniden imar ve iskan ettiği şeklinde değerlendirme yapmak makul görünmektedir. Ancak gerek ilk zamanlarda ve gerekse sonraki bir zaman diliminde olsun, köylerin ilk kuruluşunda ve yeniden tesis edilmesinde konar-göçer grupların belirli bir merkezde toplanmasının önemli bir husus olduğunu işaret etmesi bakımından bu örnek ayrıca değerli olmalıdır.

Grafik 8. Gümülcü Köyünde Konar-Göçerlerin Toplanması

Sahada gerçekleştirilen mülakatlarda köyleri oluşturan farklı grupların mevcudiyetine dair birtakım bilgiler de edinilmiştir. Yörükler tarafından kurulan Sindel köyü Aydınogulları, İbiloğulları ve Kuruoğlu isimli üç konar-göçer aile tarafından kurulmuştur (İsmail Yağcı'dan alınan sözlü bilgi). Kargın köyü iki hakim unsurdan teşekkül etmiş olup bir kısım ahali Suriye'den gelen Araplılardan ve bir kısmı da yörüklerden oluşan bir yerleşmedir (Kargın köyünden alınan sözlü bilgi).

Manisa çevresinde bazı köylerde halk arasında konar-göçerlik hatıralarının hala canlı olduğu görülmüş ve burada yaşayan insanların kendilerini yörük olarak ifade ettikleri dikkatlerden kaçmamıştır. Örneğin Örenli köyü ahalisi kendilerinin yörük olduklarını ifade etmektedirler (Musa Cansever'den alınan sözlü bilgi). Ayrıca Yunt Dağı'nda bulunan köylülerin çoğunluğu kendilerini yörük diye ifade etmektedir ki, bu durum aslında hem konar-göçerliği yakın zamanda bırakmaları sebebiyle hatıralarında hala canlılığını koruması hem de yer yer hayvancılık faaliyetinin devam ettirilmesiyle ilgili olmalıdır. Nitekim bazı köylerde özellikle yüksek rakımlarda, tarım alanlarının sınırlı olduğu yerlerde küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin de devam ettirildiği dikati çekmektedir (Foto 21-22). Kendilerini yörük olarak ifade eden köylerden bazıları şunlardır: Avdal (yaylakları Sındırgı, kışlakları Avdal) (Doğan Altı'dan alınan sözlü bilgi), Küçük Sünbüller (Fahri Mayıs'tan alınan sözlü bilgi), Ortaca (Mustafa Gürler'den alınan sözlü bilgi), Beşyol (Mehmet Yılmaz'dan alınan sözlü bilgi), Karakoca (Karakoca köyünden alınan sözlü bilgi).

Foto 21. Yunt Dağları'nda Devam Eden Küçükbaş Hayvancılık

Foto 22. Yunt Dağları'nda Bir Çoban Meskeni

Manisa çevresinde bölgedeki konar-göçerlerin dışında diğer sahalardan gelerek meskun olan grupların da olduğu, sahada gerçekleştirilen mülakatlardan anlaşılabilir. Örneğin Konya Bozkır çevresinden İmamoğulları isimli yörük grubu Halitli köyüne gelerek buraya oturmuşlardır. Urganlı, Kütahya Emet'ten gelen dört kardeş tarafından kurulmuş bir yörük köyüdür (Ali Bilgiç'ten alınan sözlü bilgi). Benzer şekilde Yağcılar köyü ahalisi de kendilerinin yörük olarak Ankara Çubuk tarafından geldiklerini ve buraya yerleştiklerini ifade etmişlerdir. Bunların kurucu unsur olup olmadıklarını ve ilgili iskan merkezine geliş tarihlerini tam olarak tespit etmek her zaman mümkün olmasa da yerleşmelerin kuruluşuna sebep olanların yanında mevcut iskan merkezlerinin devamlılığında önemli bir etken oldukları değerlendirilebilir.

Koyuncu köyünde konar-göçerlerin iskan sürecine ilişkin farklı bilgiler elde edilmiştir. Hacı Tıgılı olarak köylerini isimlendiren Koyuncu ahalisi, Sındırgı'ya yaylaya giden kışı mevsimini de Manisa Turgutlu çevresinde geçiren bir yörük grubudur. Ancak iskan kanununun çıktığı zaman diliminde, bunlar kışlak mekânlarında bulunmaları nedeniyle oldukları mahalle, yani bugünkü Koyuncu köyü sit alanına iskan edilmişlerdir (Hayati Sarıca'dan alınan sözlü bilgi). Bu örnek

Manisa çevresinde konar-göçerlerin, kendiliklerinden bir mekâna yerleşmelerinin dışında devlet eliyle bir yere bağlanmak suretiyle muhtemelen Cumhuriyet dönemindeki iskan girişimleri kapsamında yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.

Konya Çevresinde Konar-Göçerler ve İskan

Konya çevresinde yapılan konar-göçerleri iskan girişiminin daha çok Osmanlı'nın sağ kolunu (Hac yolu) meydana getiren yollar üzerinde gerçekleştiği görülür. Bu yol güzergahındaki geçitlere ve önemli noktalara insanlar sevk edilerek bu mahallerin şenlendirilmesi hedeflenmiştir. 1720 tarihinde Arkıdhanı ve Kadınhanı'na, buraların şenlendirilmesi amacıyla başıboş ahali ve konar-göçer Türkmenler (Oğulbeyli cemaatinden Sarılı, Derili, Abdurrahmanlı, Kara Sarılı ve Hacılı mahalleleri; Bozulus Türkmenlerinden Kara Halillü, Çavundurlu ve Bekirli cemaatleri) iskan edilmiştir. Konya'ya dokuz saat mesafede bulunan Dokuzhanı'na Yağlıkutlu köyünden 45 hanenin yanında, Konya'daki başıboş ahali de buraya sevk edilerek yerleştirilmiştir. Konya ile Karapınar arasında bulunan İsmil köyü derbend kabul edilerek buraya, Acur Türkmenleri ile Ödemişlü'ye bağlı Yazıcı ve Şeyhlü; 1782 yılında ise İncesu sakini Haymelü, Galgallı ve Etyemez cemaatleri iskan edilmiştir (Halaçoğlu, 2014b: 159-161).

Konya çevresinde gerçekleştirilen arazi araştırmaları esnasında, konar-göçerler tarafından kurulan yerleşmelere ve kuruluş süreçlerine ilişkin Manisa kadar olmasa da birtakım bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Sarıcalar köyü, Sarı Hoca isimli bir şahsın arazisi iken; bu civara Alanya'dan gelerek koyunculuk yapan Bezirciler lakaplı yörüklerin bu araziye satın alarak yerleşmeleri ile bir köy haline gelmiştir (Musa Küçükbezirci'den alınan sözlü bilgi). Yukarıpınarbaşı isimli köy ise yörüklerin daha önceden meskun 15-20 haneye eklemlenmesi ile iskandaki devamlılığını sürdüren bir yerleşmedir. Kalburcu köyünün nüfusunun bir kısmını ise etrafta bulunan konar-göçerler, burada yerleşmek suretiyle oluşturmuştur. Sefaköy (İrvat) ise Sarıkeçili yörüklerinden oluşmaktadır (Osman Döğer'den alınan sözlü bilgi).

Konya çevresinde de Manisa çevresinde olduğu gibi konar-göçer grupların Cumhuriyet döneminde toplanması neticesinde kurulan yerleşmeler mevcuttur. Bunlar arasında önemli bir örneği Kızılören köyü oluşturmaktadır. Söz konusu köyde

gerçekleştirilen arazi çalışması sırasında buranın 13 yaylanın (mülakat gerçekleştirilen kişinin hatırlayabildiği Eskiköy, Kozlar, Yılanmış, Eğmir ve Mezgitli) toplanması ile oluştuğu bilgisi edinilmiştir (İlyas Gülpınar'dan alınan sözlü bilgi).

Gerek Manisa ve gerekse Konya çevrelerinde farklı oranlarda olmakla birlikte konar-göçer gruplar, yeni yerleşmelerin kuruluşunda ve daha önceden mevcut iskan merkezlerinin devamlılığında oldukça önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Manisa çevresinde konar-göçer hayata dair hatıraların oldukça canlı olması, Konya çevresine nispetle daha fazla bilgi toplanmasını ve değerlendirmesini mümkün kılmıştır. Ancak şurası bir hakikat olarak karşımızda durmaktadır ki; o da konar göçer grupların hem devlet eliyle hem de kendi arzu ve istekleriyle yerleşik hayata geçmelerinin, Andolu'da ve araştırma alanlarımızda iskanın tarihi süreç içerisindeki değişim, dönüşüm ve yapısının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğudur.

2.3.2. Muhacirlerin İskanı ve Yeni Kurulan Yerleşmeler

Osmanlının kuruluş, gelişme, duraklama ve gerileme dönemlerinde ortaya çıkan koşullar nedeniyle farklı iskan siyasetleri takip ettiği bilinen bir durumdur. Osmanlı döneminde ilk iskan faaliyetleri Batı Anadolu'da başlamış, daha sonra fetih hareketleri ile birlikte Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Arap Yarımadası olmak üzere devam etmiştir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde daha çok aşiretlerin ve diğer yerleşik grupların yeni fethedilen bölgelere nakledilmesi, duraklama ve gerileme dönemlerinde ise kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerin iskanı ile meşgul olunmuştur. XVIII. yüzyıla kadar olan süreçte hali harap arazilerin şen ve abadan edilmesine, yeni mamureler kurulmasına matuf çalışmalar gerçekleştirilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyılda konar-göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmeye çalışmalarının dışında Tanzimat ile birlikte bu husus üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır (Kalaycı ve Kızılkaya, 2012: 362).

Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman Türk halkı Osmanlı ülkesine göç etmeye başlamışlardır. Bu noktada 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonuçları itibariyle önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Osmanlı'nın Karadeniz'deki hakimiyetinin son bulması, 1783'te Rusya'nın Kırım'ı tamamen ilhak etmesi bölgedeki durumu daha kritik hale getirmiş ve burada yaşayan ahali göç etmek durumunda kalmıştır (Yılmaz, 2014: 133). Gerilemenin parçalanmaya doğru gittiği XIX. yüzyılda Osmanlı yükselme döneminin aksine içe dönük bir iskan politikası takip edilmesini icbar etmiş ve kaybedilen topraklardan göç eden milyonlarca Müslüman halk daha iç bölgelere nakledilerek yeniden yerleştirilmek zorunda kalmıştır. Zira bu yüzyılda devamlı surette toprak kaybeden Osmanlının esaret altında kalan eski vatandaşlarına karşı duyarsız kalması mümkün olmadığı gibi temsil ettiği Hilafet makamı nedeniyle diğer Müslümanlara kapılarını hem Devlet-i Aliyye'nin şanına yakışmayacağı hem de İslam dünyası nezdindeki itibarı hasebiyle kapatması mümkün olmamıştır (Yılmaz, 1999 587).

Osmanlı İmparatorluğunun XIX. yüzyılda mağlup olduğu savaşlar neticesinde kaybettiği topraklarda kurulan yeni milli devletlerin uyguladığı katı politikaların dayatması altında kalan Müslüman ahali büyük kitleler halinde Osmalı topraklarına doğru göç etmeye başlamıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın

neticesinde, Kazan'dan Azak'a kadar olan sahada yaşayan Türklerin çoğu Osmanlı hakimiyetinde kalan sınırların içine göç etmiştir (Arı, 2014: 295). Fransız İhtilali neticesinde gelişen milliyetçilik ve bağımsızlık fikri Sırp, Rum, Romen, Bulgar ve Ermeni milletlerinin Osmanlı Devletine karşı harekete geçmesine neden olmuştur. 1804'te Sırp isyanı sonrasında pekçok Türk yerinden olmak zorunda kalmıştır. 1806-1812, 1828-1829 yıllarında cerayan eden Osmanlı-Rus harpleri göç olayını artıran önemli durumlar arasındadır (Sarıcaoğlu, 1999: 603).

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde özellikle 1856-1914 tarihleri arasında kabaca 6.425.000 göçmen Osmanlı sınırları dahiline ve Türkiye'ye akın etmiştir. 1923-1960 arsında geçen dönemde resmi kayıtlara göre 1.187.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Şu halde kabaca bir asır içerisinde (1856-1960) büyük kısmı Balkanlardan olmak üzere Kafkaslar ve Kırım'dan 7.500.000'i aşkın bir insan kitlesi göçler yoluyla bu topraklara gelmiştir (Berber, 2010: 12).

Osmanlının kaybettiği topraklardan kaynağını alan ve "dışarıdan göçler" olarak kavramsallaştırılan husus, 1774 Küçük Kaynarca anlaşması ile başlayarak devletin yıkılışına kadarki zaman diliminde Osmanlı ülkesine yapılan göçleri ifade etmektedir. Hatta bu göçler Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar meydana gelen göçler ile Kırım Savaşı sonrasında meydana gelen göçler arasında önemli farklılık vardır. Kırım Savaşı öncesinde meydana gelen göçler kişilerin kendi iradeleri ile gerçekleşmişken sonraki dönemde Kırım, Balkanlar, Kafkasya ve Girit'ten yapılan göçler kişilerin kendi arzu ve isteklerinin dışındadır. Kırım Savaşı sonrasında farklı merkezlerden meydana gelen nüfus hareketinin sebebi tehcir hareketi ile göçmenler mülteci durumunda göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu göçler ekonomik ve kültürel sebeplerin dışında siyasi bir karar neticesinde kitleler halinde gerçekleşmek zorunda kalmıştır (Çelik, 1999: 98).

Doksanüç Harbi Balkanların dışında Kırım ve Kafkaslarda da etkili olmuş, savaşın kaybedilmesinin ardından bu bölgelerden göçler başlamıştır. 25 Eylül 1878 tarihinde İstanbul'daki göçmen sayısı 387.804'e ulaşmıştır. 1882 yılına kadar olan zaman diliminde Kars'ın batısına göç edenlerin sayısı 82.000'dir. Kırım ve Kafkasya'da göçler daha sonra da devam etmiş 1783-1922 yılları arasında Osmanlı

topraklarına gelen Kırım Türk Tatarlarının sayısı 1.800.000 olduğu tahmin edilmektedir (Sarıcaoğlu, 1999: 604).

Osmanlı Devleti tarafından göçmenlerin daha çok ana yollara yakın, ulaşım imkanlarına sahip yerlere iskan edilmesi bir prensip olarak benimsenmiştir. Böylece göç esnasında yaşanan karışıklıklar nedeniyle farklı sahalara gönderilen ailelerin birbirleriyle irtibat kurabilmeleri ve biraraya gelebilmeleri temin edilmiş olacaktı. Bu anlamda göçmenlerin demiryolunun geçtiği yerlere yerleştirilmelerine de özen gösterilmiştir. Nitekim demiryolları göçmenlerin nakledilmelerini kolaylaştıran ve iskan edilme sürecini hızlandıran bir unsur olmuştur. Göçmenlerin iskanında demiryolu çevrelerinin devlet eliyle özellikle tercih edilmesinin altında mücbir bir sebepten de söz etmek mümkündür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Alman önde gelenleri Osmanlı topraklarında Alman kolonizasyonu oluşturma fikirlerini öne sürmeye başlamışlardır. Bu topraklarda kolonizasyon için çeşitli çalışmalar yapan hatta bunları kitaplaştıran Almanya'ya karşı Osmanlı'nın endişesi iyice artmıştır. Bağdat demiryolu imtiyaz sözleşmesinin Osmanlı hükümetince imzalanmayacağı düşüncesiyle Almanya geri adım atmak zorunda kalmış, hatta bu konuyu dillendirmemeye karar vermiştir. Yine II. Abdülhamid böyle bir durumun ortaya çıkmaması için anlaşmaya kolonizasyonu engelleyici bir madde koydurmuştur. Bu duruma ilave olarak da göçmenlerin bir kısmını demiryolu güzergahına (Eskişehir- Ankara ve Kütahya-Afyon-Konya hattı) iskan ettirmiştir (Önder ve Kırılı, 2005: 132-133).

Balkanlardan, Kafkaslar'dan ve Kırım'dan gelen göçmenler, çoğunlukla boş araziler üzerinde yeni köyler tesis edilerek iskan edilmişlerdir. Bu da Aandolu'da nüfusun kırsalda yoğunlaşmasında etkili bir unsur olmuştur (Kocacık, 1999: 658). Göçmenler için kurulacak köylerin yer seçiminde iklimi muhacirler için elverişli, ormanlara yakın, mümkün olduğunca platolar civarına veya harap vaziyetteki eski yerleşim sahalarına kurulması, orman sahaları ile kurak bölgelere göçmen yerleştirilmemesi ilke olarak benimsenmiştir. Ancak içinde bulunulan savaş dönemi, karşılıklıklar ve arazi yetersizliği gibi sebeplerle başlangıçta belirlenen ilkelere tam manasıyla uyulamamıştır (İpek, 1999: 665).

Osmanlı sınırları dışında kalan Müslüman ahali Anadolu'ya ve elde bulundurulmuş diğer sahalara göç etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü de mali açıdan açtığı giderler nedeniyle hızlandıran bu göçler, toplumsal alanda da önemli etkiler gerçekleştirmiş olup bu etkiler günümüzde dahi devam etmektedir. Özellikle bugünkü Anadolu iskan düzeninin son halini almasında önemli derece bu içe dönük göçler ve muhacirlerin iskanı sonrasında yeni tesis edilen yerleşmeler etkili olmuştur (Kocacık, 1999: 655).

Görüldüğü üzere Osmanlı ülkesine XIX. yüzyılda kaybettiği topraklardan mevcut sınırları dahiline özellikle de Anadolu topraklarına (XIX. ve XX. yüzyıllar) göçmen akını gerçekleşmiştir. Verilen rakamlarda dönemin şartlarının sağlıklı kayıtlar tutulmasını zorlaştırmasına bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak hem Anadolu hem de araştırma alanlarımıza bu dönemlerde çeşitli merkezlerden göçmenler gelmişlerdir. Gelen göçmenlerin bir kısmı daha önceden mevcut yerleşmelere iskan edilirken bir kısmı için ise yeni köyler tesis edilmiştir. Hal böyle olunca kırsal alandaki yerleşme varlığını ve mevcutların devamlılığını sağlaması hususlarında oldukça önemli bir yere sahip olan göçmenlerin bu topraklara gelişleri ve iskana olan etkileri aşağıda araştırma alanları özelinde kaynak bölgelerine göre değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kırım'dan Araştırma Alanlarına Muhacir Göçü

Kırım'ın 1771'de Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Türklerin yaşadığı binin üzerinde şehir, kasaba ve köy tahrip edilmiştir. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile doğan fırsat neticesinde Rusya 1883'te Kırım'ı ilhak etmiş, burada yaşayan Tatar unsurları temizleyerek bölgeyi Ruslaştırmaya girişmiş, ayrıca Avusturya-Macaristan ile birlikte Türkleri bölgeden çıkarma politikalarına ağırlık vermiştir. 1780-1800 yılları arasında Kırım, Kafkasya, Özi ve diğer ülkelerden Osmanlı topraklarına göç eden nüfusun sayısı 300.000-500.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu süreçte göç yollarına düşen 500.000 Tatar göçmenden 300.000'i Osmanlı topraklarına ulaşabilmiştir (Sarıcaoğlu, 1999: 603-604; Arı, 2014: 295).

İşgal edilen ülkelerdeki demografik dönüşümü Rus sömürge siyasetinin ana unsurunu oluşturmaktaydı. Tek bir amacı olan bu siyasete göre Müslümanların bu

sahalardan sürülmesi, alternatif olarak da bu bölgelere Hristiyan nüfusun yerleştirilmesidir. Söz konusu bu siyaset aslında hem savaş hem de barış dönemlerinde tatbik edilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Firuzoğlu, 1999: 687).

1804'te milliyetçilik akımlarından etkilenen Sırlar 1804 yılında ayaklanmış ve bölgedeki bir kısım Müslümanların göç etmesine neden olmuştur. 1806-1812 Osmanlı-Rus mücadelesi, göç hareketinin daha geniş bölgelere yayılmasını sağlamış ve Akkerman, Bender, İsmail vs. kaleler ve Dobruca, Eflak, Boğdan'da yaşayan ahali daha güneye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu tarihte yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalan insan sayısı 200.000'i bulmuştur. 1854-1856 Kırım Savaşı neticesinde göçler yerel olmaktan çıkarak bölgesel ve kitlesel göç hareketleri halini almıştır (Çelik, 1999: 99).

1854-1856 yıllarında meydana gelen Kırım Savaşı'ndan sonra Rusların Kırım, Kafkasya, Türkistan, Azerbaycan, Dağıstan ve diğer bölgelerdeki halka uyguladığı baskı ve zulümler karşısında insanların huzuru kaçmış ve 1862 yılında 230.000'e varan bir göç dalgası başlatmıştır. İlerleyen yıllarda göç eden insan sayısı artmış ve 1867'de 500.000'in üzerine çıkmıştır (Sarıcaoğlu, 1999: 603). Kırım Harbi ve sonrasında gerçekleşen göçlere dair rakamlar net olmasa da 1.000.000'dan az olmadığı kesindir. 1877-1878 yılına kadar göçlerin seyri azalarak devam etmiş ve bu tarihlere kadar göç edenlerin sayısı 1.500.000'i bulmuştur (Çelik, 1999: 99).

Kırım Savaşı'nın ardından Rusyanın bu bölgede sertleşen siyaseti ve uygulamaları sonrasında Müslüman ahali için tek çıkış yolu göç olarak belirginleşmiştir. Gittikçe ağırlaşan koşullar altında bölge Müslümanları çareyi Halifeye sığınmakta ve Osmanlı toprakları dahiline göç etmekte bulmuşlardır. 1783'te başlayan göçler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice hız kazanmıştır. Özellikle 1860-1862 yılları arasında Kırırnda yaşayan pekçok insan başta Romanya olmak üzere, Balkanlara ve Anadolu'ya yerleştirilmiştir. 1860-1863 yıllarında Manisa kazasına gelen Kırım muhacirleri, Manisa şehrine (50 hane 350 kişi), Palamut nahiyesi dahilindeki Ballica timarına (87 hane 350 kişi) ve Manisa'ya iki saat mesafede bulunan Süleyman Paşa Çiftliği'ne (50 hane 135 kişi) ve diğer mahallere yerleştirilmişlerdir (Berber, 2013b: 174-176).

Bu arada Kırım sahil boylarında yaşayan Tatarlar, Osmanlı Devleti ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Ruslar tarafından Rusya'nın iç bölgelerine sürülme girişimleri başlatılmış ve bu durum karşısında bölgedeki insanlar göç etmiştir. İlk başlarda Kırım üzerinden göç edenler Dobruca çevresine iskan edilmişken bir kısmı da İstanbul'a gelmişler ve Anadolu'ya yerleşme arzularını dile gitirmişlerdir. Rumeli'de toprak kayıplarının devam etmesi ve buralarda iskan için yeterli arazinin kalmaması sonucunda artık Anadolu'ya muhacir sevk işlemi başlamıştır. 1859 sonbaharında İstanbul'da bulunan 11.394 Nogay göçmeninden 8.872'si Adana'ya geri kalan 2.522 kişi ise Konya eyaletine sevk edilmeleri kararlaştırılmış lakin yaklaşan kış mevsimi nedeniyle birçoğu İstanbul'da kalmışlardır. Mart 1860'ta ise Konya eyaleti dahilinde Aksaray çevresine ulaşarak yerleşmeye başlamışlardır (Yılmaz, 1996: 75-78).

1890 yılından itibaren Kırım'dan kitle göçleri başlamış ve bu dönemde Konya çevresine de gelenler olmuştur. Ancak üç-beş hane olduğu için arşiv vesikalarına pek yansımaya bu göçmenler kendi imkanlarıyla şehre yerleşmişlerdir. 1893 Mart'ında 125 hane ve 50 hane olmak üzere iki grup halinde Konya'ya Kırımlı muhacirler gelmişlerdir. Ağustos ayında Tercüman-ı Hakikat gazetesinde çıkan habere göre Konya'ya sevk edilen muhacir sayısı 1.025'e yükselmiştir. Muhacirlerin yeni kurulacak köylerde topluca iskan edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu muhacirler, Konya şehrinin dışında Yağlıbayat (70 hane), Zıvarık (50 hane) Fethiye (7 hane) köylerinde ve Çiftören (Yıkık) (50 hane), Alibeyhöyüğü (30 hane) mevkiilerinde iskan edileceklerdir. Ancak Alibeyhöyüğü'nde iskan edilecek 30 kişi buraya yerleştirilmemiş olup bunun dışında planda birtakım değişiklikler olmuştur. Sonuçta Kırım muhacirleri için kurulan yerleşmeler ve yerleştirildikleri eski iskan merkezleri İhsaniye, Ma'mure, Burhaniye, Ahmediye, Süleymaniye ve Fethiye'dir (Yılmaz, 1996: 121-128).

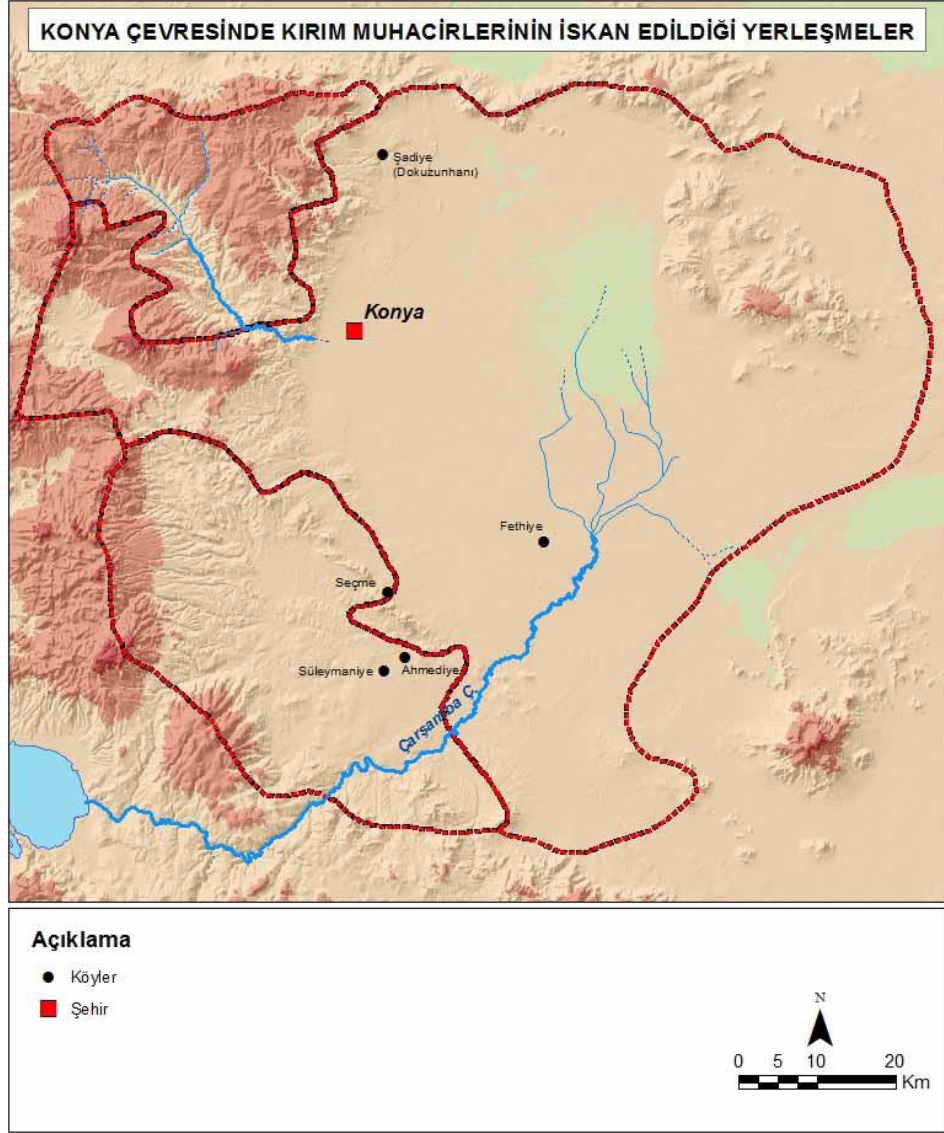
1883 yılından sonraki süreçte Dobrucalı göçmenler de Konya havalisine gelmeye başlamıştır. 1888 yılına doğru Dobruca çevresinde bulunan Nogaylar 46 hane (204 kişi) Konya'ya gelmişlerdir. Konya'ya gelen 18 hane (77 kişi) Hatunsaray nahiyesindeki Susuz Ovacık mevkiine yerleştirilerek bir köy tesis edilmiştir. Daha sonra bu köye 1901 yılında Süleymaniye ismi verilmiştir. Ayrıca Nogay muhacirlerinden 28 hane (127 kişi) Seçme isimli ören yerine yerleştirilerek bir köy

kurulmuştur.⁴⁵ Bu yerleşmenin adı da 1892 yılından itibaren Seçme olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Yılmaz, 1996: 119-120). Dobruca çevresinde hakim olan kuraklık nedeniyle 1899 yılında İstanbul'a gelen 49 hane (119 kişi) Konya'ya sevk edilmiştir. Bu muhacirler Çumra yakınlarındaki Yakupviran mezraası dahilindeki Pir Esat mevkiine yerleştirilerek bir köy tesis edilmiş ve Fethiye olarak ismlendirilmiştir. 1906 yılında Kuzey Dobruca'dan gelen Nogaylar Konya'ya ulaşmışlar ve Dokuzun Hanı isimli mevkiye yerleştirilmişlerdir. Bu köye II. Abdülhamid'in kızlarından Şadiye Sultan'a izafeten Şadiye ismi verilmiştir (Harita 33) (Yılmaz, 1996: 120).

---

⁴⁵ Seçme köyünde gerçekleştirilen mülakatta ahali kendilerini 1885'te buraya gelen Kırım Tatarı muhaciri olarak ifade etmişlerdir. Göç yollarını ise Kırım, Romanya, Köstence, Kaşınhanı ve Seçme olarak sıralamaktadırlar.

Harita 33. Konya Çevresinde Kırım Muhacirlerinin İskan Edildiği Yerleşmeler

Kafkasya'dan Araştırma Alanlarına Muhacir Göçü

1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile birlikte Kafkasya bölgesinde 375 yıldır süregelen Osmanlı egemenliği sona ermiş, yalnızca Batum merkezli Acaristan Osmalı toprağı olarak kalmıştır. Bölge ahalisinin büyük ölçüde Müslüman olduğu bu saha, Rus egemenliği altında kalmıştır. Osmanlı-Rus mücadeleleri ve Kafkas halkının Ruslara kaşı girişmiş olduğu başkaldırıları, Kafkasya'da yaşayan halk üzerindeki Rus baskı ve zulmünü artıran bir husus olmuştur. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Doksanüç Harbi olarak bilinen 1877-1878 mücadelesi Osmanlılar ile

Ruslar arasındaki önemli muharabelerdendir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti için her açıdan ciddi bir yıkımı ifade etmektedir. Zira bu savaştan sonra büyük kitleler halinde Osmanlı topraklarına göçmen akını başlamıştır. Tüm bu süreçte 250.000-300.000 müslüman ölmüş ve 1.500.000 kadar insan Osmanlı topraklarına sığınmak mecburiyetinde kalmıştır (Demirtaş, 2011: 18).

1877-1878 Savaşı sırasında Ruslar işgal ettikleri Kafkas ve Anadolu topraklarında meskun olan Müslüman ahaliyi göç etmeye zorlamıştır. Ruslar savaş sırasında bu amaçlarına ulaşabilmek için işgal ettiği bölgelerdeki Müslüman halkın elindeki silahları toplamış, Hristiyanları ise silahlandırmıştır. Bu durumun sonucunda savunmasız hale düşen Müslüman ahalinin köyleri Rus ordu birlikleri ve Hristiyan halk tarafından yağmalanarak yakılıp yıkılmıştır. Bir kısım insanlar Sibiryaya sürülürken bir kısmı da bu zulümler esnasında hayatını kaybetmiş ve imkan bulabilenler ise göç etmişlerdir (İpek, 1999: 662).

Kafkasyadan özellikle de Kuzey Kafkasyadan gerçekleşen göçler, 1768'de Rusların bölgeyi istila etmeleri ile başlamıştır. 1859'da Şeyh Şamil'in Ruslara yenilgisi ve esir düşmesinden sonra Çerkes direnişi kırılmış, sonrasında ise bölgeden göçler hız kazanmıştır (Saydam, 1999a: 677). Bu bölgeden göçlerin en yoğun gerçekleştiği zaman dilimi 1859-1864 yılları arasındadır. Çerkes göçmenlerin sayısı 1863'te 100.000 olarak tahmin edilirken 1863-1866 yılları arasında 150.000 kişiye ulaştığı düşünülmektedir. Buradan göç eden Çerkeslerin bir kısmı Bulgaristan, Trakya ve Makedonya bölgelerine diğer bir kısmı ise Anadolu'ya iskan edilmişlerdir (Kocacık ve Eser, 2010: 189-190). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu topraklarına göç eden Çerkeslerin sayısı hakkında 1.000.000-2.000.000 arasında rakamlar verilmektedir. Örneğin Justin McCharty 1.200.000 Çerkesin göçte katıldığı ancak bunlardan 800.000 miktarında insanın Anadolu'ya ulaşabildiğini dile getirmektedir (Satış, 2012: 520-521).

Osmanlı iskan politikası kapsamında Anadolu'da Çerkesler yoğun olarak Samsun, Balıkesir, Tokat, Kayseri, Sivas, Bursa ve Eskişehir çevrelerine yerleştirilmişlerdir. Araştırma alanlarımız arasında olan Konya'da 21, Manisa'da ise 4 köye Kafkas göçmenleri iskan edilmiştir. Bu dönemde kurulan köylerin çoğuna

Hamidiye, Osmaniye, İhsaniye, İslamiye, Selimiye, Sultaniye gibi isimler verildiği görülür (Kocacık ve Eser, 2010: 190-191).

Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman halkı Hristiyanlaştırmak, Rus ordusuna katılmak ve başka yerlere gitmek mecburiyetinde bırakan Rus politikası neticesinde bu sahadan 1862’de başlayan göç hareketi 1864 yılında en hızlı dönemini yaşamıştır. Bu süreçte bölge halkı Osmanlı sınırları dahilinde Balkanlara ve Anadolu’ya göç etmiştir. 14 Ekim 1860 tarihinde 269 hane (1.210 kişi) Saruhan sancağı köy ve kasabalarına yerleşmek için izin talebinde bulunmuşlardır (Berber, 2013b: 175). 23 Aralık 1860 tarihli yazıya göre 274 hane (1300 kişi) Saruhan sancağı dahilinde gönderilerek farklı kasaba ve köylere üçer beşer hane dağıtılmak suretiyle yerleştirilmeleri, şayet bu duruma göçmenler rıza göstermezlerse bir veya iki köy şeklinde iskan edilmeleri istenmiştir (Tepekaya, 2006: 469). Manisa çevresine gelen Çeçen göçmenlerin bir kısmı geri dönmek istese de Osmanlı hükümetince bu durum çok uygun görülmemiştir. Bölgenin iklim özelliklerine ilişkin yaşanan olumsuzluklar neticesinde buradan ayrılma girişiminde bulunanların dışında Manisa çevresinde birtakım çözümler arayan göçmenler de mevcuttur. Örneğin Manisa’da iskan edilmelerine rağmen buraya uyum sağlayamayan Çeçenlerin yanına, kaymakam memurlar vererek çevrede uygun yer arayışı gerçekleştirilmiş ve Menemen Güzelhisarı’na bağlı Tekke köyündeki boş bir arazide karar kılınmıştır. Buraya yerleşen Çeçen grubu 42 haneden (200-300 kişi) oluşmaktadır. Manisa çevresine gelen Çeçenlerden bir kısmı bölgeden ayrılrsa da tahminen bu sahada 120-130 hanelik (600 kişi) bir grup iskan edilmiş olmalıdır (Berber, 2013b: 177-178).

1900’lü yılların başında Manisa Saruhanlı köyüne Kırım Bahçesaray’dan gelen birkaç kişilik göçmen iskan edilmiştir. Bu tarihten sonra toplu iskana rastlanmayan Manisa çevresine peyderpey göçmenlerin gelerek yerleştiği görülmektedir. 1908’de 7 kişilik Varna, 1909’da 6 kişilik Silistre ve yine 1909’da Kardıçe’den 3 aileden oluşan göçmenler Manisa’ya yerleştirilmiştir (Berber, 2010: 72-73).

Kafkasya bölgesine gelen Çerkesler de Manisa havalisine iskan edilmişlerdir. 18 Ekim 1860’da 20 haneden (97 kişi) oluşan Çerkes grubu Manisa şehri ve Yayaköy’e yerleştirilmişlerdir. Ayrıca bugün Manisa çevresinde bazı köylerin

1864 yılında Konya havalisine 500 kişiden oluşan Çerkes muhaciri gelmiştir. Ayrıca arkadan gelen 500 hane (2.500 kişi) göçmenin ve önce gelenlerin üçer-beşer hane köylere dağıtılarak yerleştirilmesi hükümet tarafından istenmiştir. Ancak sonraki, 500 hanelik Çerkes muhacirlerinin 1867 yılındaki bir kayıttan Konya çevresine gelmedikleri anlaşılmıştır. Daha önce yerleştirilen 500 kişi ise kadim yurtlarına gitmek üzere bölgeden firar ederek Erzurum taraflarına gitmişlerdir. 1912 yılında Çumra yakınlarındaki Kımık mevkiine 26 hane Batum muhaciri yerleştirilmiştir. Geldikleri memleketlerine istinaden bu köye Batum ismi verilmiştir. Doksanüç Harbi'nden sonra Nahçıvan, Ahıska, Kars, Ardahan gibi yerlerden gelen göçmenlerin çoğu kendi imkanlarıyla yerleşmişlerdir. Konya şehrinde ve çevre köylerde atalarının Kars tarafından geldiğini söyleyen insanlar bulunmaktadır. Bunlar gerek Konya şehrine ve gerekse çevre köylere birer ikişer hane olarak dağılmış durumdadırlar (Yılmaz, 1996: 143-199).

Balkanlar'dan Araştırma Alanlarına Muhacir Göçü

Balkanlarda milliyetçi fikirlerin yaygınlaşması ve yabancı devletlerin tahriki ile bölgede yaşayan gayrimüslim halk bağımsız devlet kurma mücadelesine girişmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlayan Balkan halklarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılışı, Osmanlılar açısından birbirine bağlı olan iki süreci, toprak ve nüfus kaybını beraberinde getirmiştir (Serbestoğlu, 2013: 472).

Balkan ülkelerindeki halkın Osmanlıdan ayrılarak bağımsızlıklarını isteme nedenlerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, Osmanlı imparatorluğunun yönetim örgütünün bozulması ve merkezi otoritenin gücünü yitirmeye başlamasıdır. Osmanlılar içerdeki ve dışardaki gelişmeler nedeniyle gücünü kaybetmeye başlamış ve çoğu memleketlerde sözünü dinletemez hale gelmiştir. Hiç şüphesiz bu durum Balkanlardaki isyan hareketlerinin başlamasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur. İkincisi, Fransız devrimi sonrasında yayılan milliyetçilik fikirleridir. Nitekim bu devrim sonrasında XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliği altında bulunan topraklardaki Hristiyan halk arasında yayılan milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin etkisiyle Sırp, Hırvat, Rum, Bulgar ve Romen topluluklar ayaklanmaya başlamıştır. Üçüncüsü ise Osmanlı egemenliği altından çıkmak isteyenlerin kendilerine Rusların yardım edeceği umudu ve Avrupa

devletlerinin Osmanlı'ya karşı olan tutumu bağımsızlık girişimlerini beslemiştir. XIX. yüzyılda milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleri Balkanlarda filizlenirken buradaki milletlerin hamisi sıfatı ile Avrupa devletleri, özellikle Rusya'nın teşvik ve yardımı ile ayaklanmalar ihtilalci bir görünüm kazanmıştır (Kocacık, 1999: 656).

Göçlerin sebepleri arasında asırlarca hakim unsur olduktan sonra başkalarının özellikle de eski tebaalarının egemenliği altında yaşamının ağır gelmesinin ötesinde asıl sebep Türklerin kalmış olduğu bu bölgelerde yeni hükümetin ve buralardaki Hristiyan halkın Müslüman Türkleri kaçırarak mallarını gasp etmek ve ülkelerini tek bir millettten ibaret kılma hedeflerine matuf olarak gerçekleştirilen baskı ve zulümler yer almaktadır (Halaçoğlu, 1999: 674). Müslümanlara karşı Balkan milletlerinin baskı ve zulümleri, adaletsiz uygulamaları, haksız yere borç isnadı ile insanların dini vecibelerini yerine getirmelerinin engellenmesi bu sahada göçlerin kaçınılmaz olmasına neden olmuştur (İpek, 1994: 111-149).

Balkanlarda XVIII. ve XIX. yüzyılda ortaya çıkan ekonomik koşullar, meydana gelen savaşlar neticesinde bu bölgede Müslüman nüfus azalmaya ve gayrimüslim nüfus artmaya başlamıştır. Tanzimat (1839) ve hususiyile de Islahat Fermanı (1856) ile birlikte gayrimüslim ahaliye tanınan ayrıcalıklar, Batı dünyasının himayesinde onların kuvvetlenmelerini sağlamıştır. Ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklardan faydalanan tüccar ve aydın sınıf mensupları bölgede milliyetçi akımların yayılmasında ve kuvvetlenmesinde öncülük etmişlerdir. Ortaya çıkan bu durumlar neticesinde Osmanlı idaresine karşın ilk ayaklanma Avusturya'nın desteğiyle Sırbistan'da gerçekleşmiştir. 1821 yılında İngiltere'nin desteği ile Yunanlılar isyan girişiminde bulunarak 1829'da bağımsızlığını kazanmışlardır. 1877-1878 Osmanlı Rus muharebeleri neticesinde Osmanlının Balkanlardaki egemenlik sahasının büyük kısmı Makedonya ve Trakya dışında elden çıkmıştır. Bu mücadele sonrasında ölenlerin sayısı 300.000-400.000 iken zorunlu göç dayatılan insan sayısı ise 1.000.000'dur (Karpat, 1992: 30).

Yaşadıkları sahalarda kendini güvende hissetmeyen özellikle de Balkanlardaki Müslüman ahali, Osmanlının egemenliği altında bulunan yerlere göç etmeye başlamışlardır. 1768'de yaşanan yenilginin rövanşını almak üzere başlatılan 1783 savaşı ise göçü hızlandırmış ve 1800 yılına kadar 300.000-500.000 kişi

Osmanlının Avrupa'daki topraklarına ve Anadolu'ya göç etmesiyle bu durum sonuçlanmıştır. İlk başlarda sınıra yakın yerlere göç eden insanlar, bu sahaların da kaybedilmesi ile birlikte yeni göçmenlerin de katılımı ile göç olgusu tekrar tekrar yaşanarak Anadolu içlerine değin uzanmıştır (Çelik, 1999: 98-99).

Doksanüç Harbi olarak tarihe geçen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Balkanlardaki Panslavizm düşüncesi⁴⁷ ile ortaya çıkan Büyük Bulgartistan hayali sahada aşırı Türk-Müslüman düşmanlığına dönüşmüştür. Tuna ve Edirne vilayetlerindeki Türk unsurlar, savaş sonrasında topraklarından ayrılarak muhacir durumuna düşmüşlerdir. Tarihte Bulgar mezalimi ve Doksanüç Harbi olarak geçen bu hadisenin sonucunda yerlerinden edilen insan sayısı 1.500.000'i bulmuş ve bunların 450.000'i yollarda ölmüştür. Bulgaristan'dan başlayan Anadolu'ya yönelik göçler daha sonra da devam etmiştir. 1886-1890 yılları arasında 74.754 ve 1890-1902 yılları arasında 70.603 kişi Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalmıştır (Sarıcaoğlu, 1999: 604).

1883-1890 yılları arasında Bulgaristan, Şarki Rumeli, Romanya, Bosna'dan 126 hane 553 kişi (305 kadın ve 248 erkek) Manisa çevresine iskan edilmek üzere gönderilmiştir. Bu göçmenlerin sevk edildiği yerler arasında Manisa, Akhisar, İzmir ve Karaağaç bulunmaktadır. Manisa çevresine gelen göçmenler için yeni yerleşme merkezlerinin kurulduğu görülmektedir. 1898 tarihli belgelere yansıdığına göre Manisa'ya bağlı Karaağaçlı köyü yakınlarına Çerkes Muhacirler (23 hane 71 kişi) iskan edilerek Mahmudiye isimli yeni bir yerleşme tesis edilmiştir. 1908 Aydın Vilayet Salnamesi'ne yansıyan bilgilere göre Manisa'da göçmenler için kurulan köyler Ahmediye (104 kişi), Süleymaniye (163 kişi), Nuriye (bugün Burunören köyü 403 kişi), Mahmudiye (63 kişi) ve Burhaniye (bugün Lütfiye köyü 120 kişi)'dir. 1877-1910 döneminde Manisa çevresine gelen göçmen aile sayısı 1.500-2.000 hane ve tahminen 7.500-10.000 kişiyi bulmuştur. Bu dönemde Manisa şehrinin nüfusu 35.011, kazanın nüfusu ise 98.681'dir. Gelen göçmenlerin kaza nüfusunun %13'lük

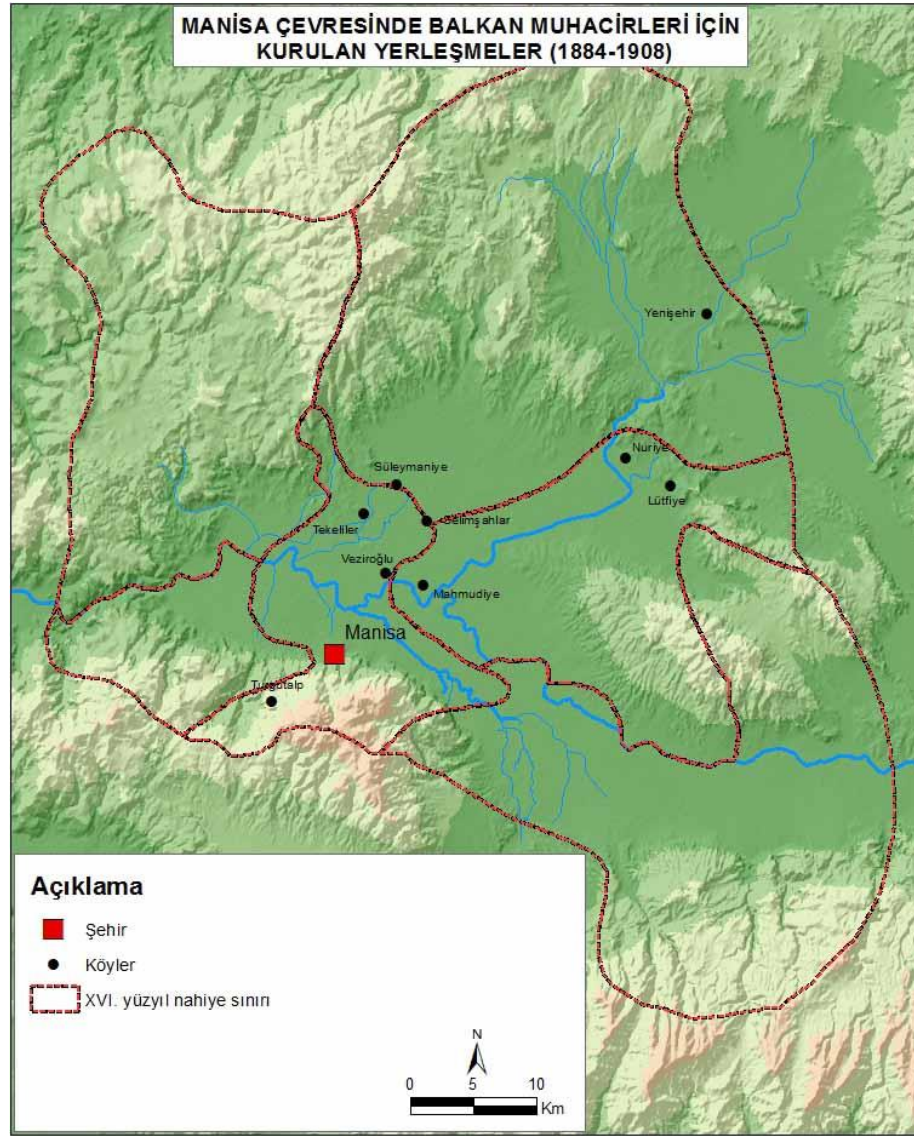
---

⁴⁷ Panslavizm, bütün slav topluluklarının Rusya'nın önderliği altında siyasal bakımdan birleşmesini ifade ediyordu. Panslavistler, bir slav devleti kurarak Türkleri Avrupa'dan atmak, slavları Türklerin elinden kurtarmak gibi amaçlar taşıyorlardı. Kocacık, 1999. "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", s. 656.

bir oranına karşılık gelmektedir ki bu da Manisa çevresindeki göçmen nüfusun kalabalıklığını göstermesi açısından önemlidir (Berber, 2010: 63-73).

Doksanüç Harbi'nden Balkan Savaşlarına kadar geçen zaman diliminde Manisa çevresinde birçok yeni yerleşim birimi tesis edilmiştir. Göçmenlerin çoğunun ayan çiftliklerine yerleştirildiği ve buraların zaman içerisinde köye dönüştüğü görülmektedir. Bu dönemde yeni kurulan ve muhacir iskan edilen yerleşmeler şunlardır: Yeni Osmaniye (Tepe ağıl mevki, Kavakdere, kuruluş yılı: 1885), Yeni Mahmudiye (kuruluş yılı: 1891), Kara Yenice (Çerkes Yanice, kuruluş yılı: 1891), Yenişehir (Kapaklı Çiftliği, kuruluş yılı: 1884), Nuriye (Burunören Çiftliği, Fener, kuruluş yılı: 1885), Tekeliler (Tekeliler Çiftliği, Aşağı Yukarı Tekeliler olarak iki ayrıdır sonra Aşağı Tekeliler'de toplanırlar, kuruluş yılı: 1886), Veziroğlu (Veziroğlu Çiftliği, Veziroğlu Ahmediye, Kadı, kuruluş yılı: 1886), Tilki Süleymaniye (kuruluş yılına ilişkin bilgi yoktur), Selimşahlar, Turgutalp (Kirazalanı mevkiinde, Ferahiye, kuruluş yılı: 1906), Ayvacık (kuruluş yılı 1908), Lütfiye (kuruluş yılı: 1886), Hacırahmanlı (XVI. yüzyıldan itibaren köydür), Saruhanlı (XVII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir yerleşmedir) köyleridir (Berber, 2010: 86-98). Palamud köyünde gerçekleştirilen arazi çalışmasında Doksanüç muhaciri olarak ifade edilerek Yugoslavya, Makedonya ve Yunanistan Yenişehirden gelenlerin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yine Gümülcü köyünde de Doksanüç muhacirleri yaşamaktadır (Harita 35).

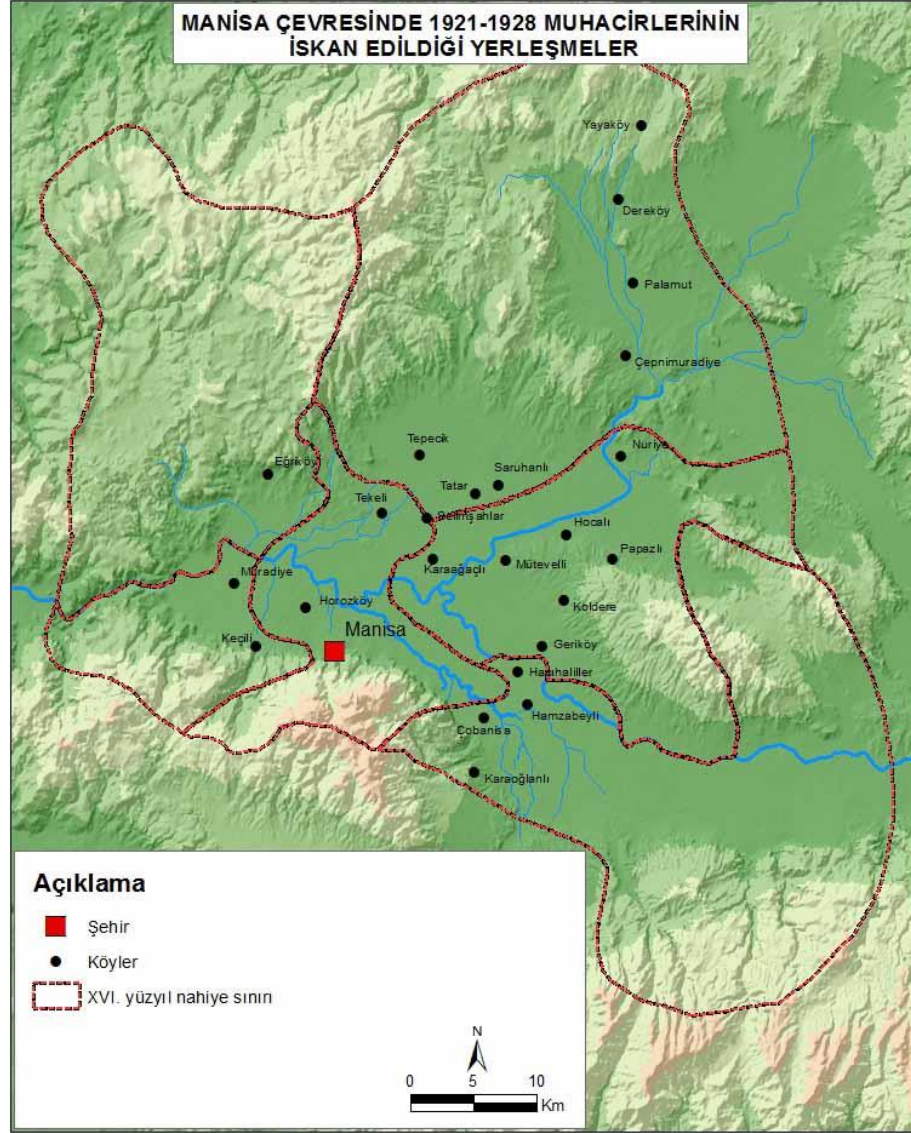
Harita 35. Manisa Çevresinde Balkan Muhacirleri İçin Kurulan Yerleşmeler (1884-1908)

Balkan Savaşları sonrası devam eden muhacir akınında Manisa çevresi önemli bir iskan bölgesi olma özelliğini devam ettirmiştir. Bu dönemde gerçekleşen Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Manisa çevresinin Yunanlılar tarafından işgali, Milli Mücadele sadece 11 yıllık zaman dilimi içinde gerçekleşmiş, tüm bu durumlar da iskan ve demografik yapıdaki hareketliliği ciddi şekilde etkilemiştir. Balkan Savaşları ile başlayarak uzun süre devam eden göçlerle ilgili muhtelif rakamlar söz konusu olup bir kesinlikten söz etmek mümkün değildir. McCharty 1912-1920 aralığında Türk topraklarına göç eden kişi sayısını 413.922 olarak ifade etmektedir. Bunlardan 145.868 kişi Manisa'nın da idari olarak içinde bulunduğu Aydın vilayetine gelmiştir. Cumhuriyet döneminde tutulan iskan defterine göre 1911-1922

yılları arasında Manisa'ya gelen ve iskan edilen muhacir sayısı 3.454 kişidir. Bu zaman zarfı içerisinde en fazla muhacirin geldiği yıl 2.175 kişi ile 1913'tür. 1911-1912 yılları arasında Manisa çevresine gelerek iskan olunan kişilerin Sohumlu (Gürcistan), Azeri Türkü, Hicazlı Arap, Çerkes, Pomak, Arnavut ve Tatar gibi farklı etnik zümrelere mensup oldukları görülür (Berber, 2010: 99-110). 1929 istatistik yılına göre 1921-1928 yılları arasında Manisa'ya iskan edilen muhacir sayısı 13.829 kişidir. İskan defterine göre ise 1923-1930 tarihleri arasında Manisa'ya iskan edilen göçmen sayısı 10.780'dir. Bunlardan 6.886'sını Lozan sonrası gelenler, 2.371'inin Balkan Savaşları sonrasında gelen mübadil ve muhacirler iken 1523'ünün Balkan Savaşları sonrasında gelen gayri mübadil ve muhacirler oluşturmaktadır. Bunlar geldikleri ülkelere göre ise en fazla Yunanistan (9.096 kişi) ve Yugoslavya (1291 kişi) olmak üzere Bulgaristan (235 kişi), belirsiz (110 kişi), Libya (42 kişi), Kudüs (3 kişi) ve Cezayir (2 kişi) şeklinde sıralanır. İskan defterine kayıtlı olan kişilerin şehir dışında yerleştirildiği merkezler, Muradiye, Horozköy, Papazlı, Yayaköy, Karaoğlanlı, Çobanisa, Hacıhaliller, Koldere, Harmandalı, Hamzabeyli, Eğriköy, Karaağaçlı, Saruhanlı, Hocalı, Müteveli, Dereköy, Palamut, Tatar, Çerkes Muradiye, Tekeli, Selimşahlar, Nuriye, Tepecik, Geriköy ve Keçili köyleridir (Harita 36) (Berber, 2010: 179-187).

Harita 36. Manisa Çevresinde 1921-1928 Muhacirlerinin İskan Edildiği Yerleşmeler

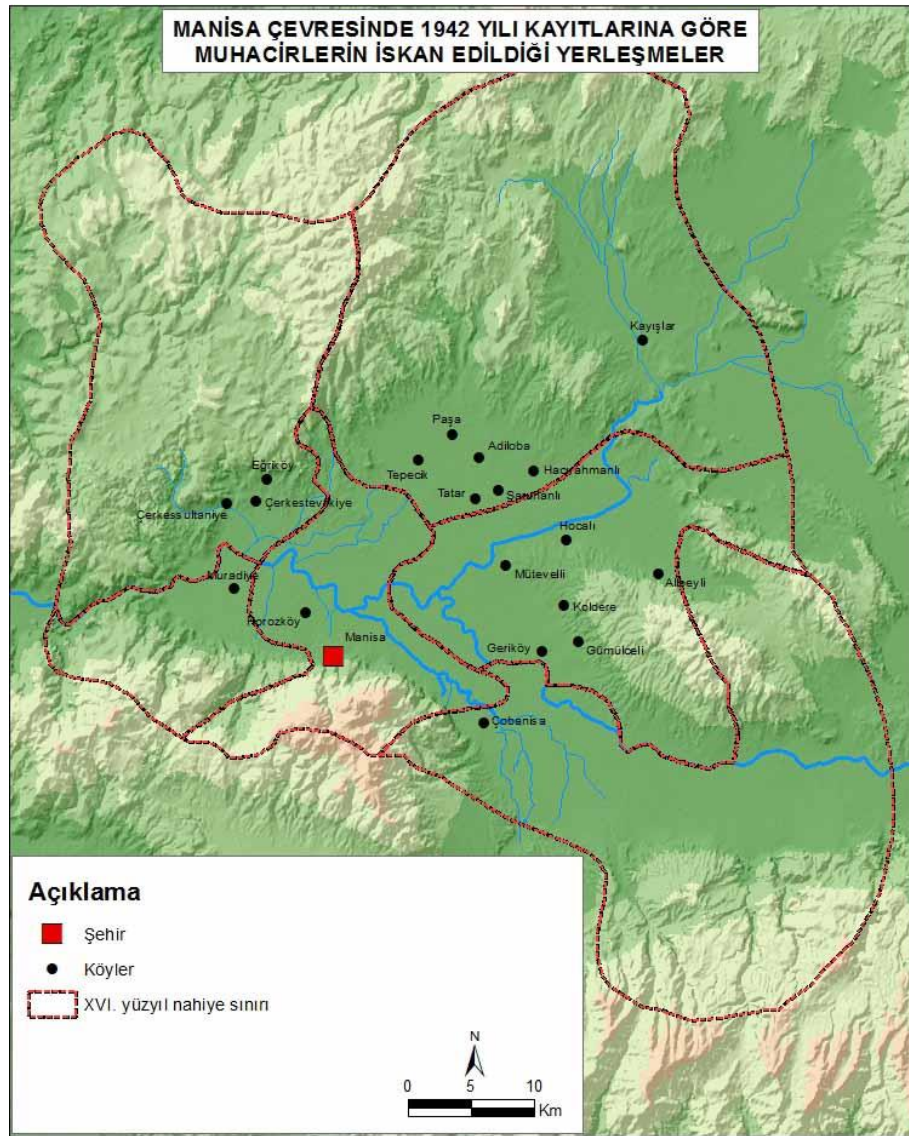

Manisa arazi araştırması sırasında Koldere köyünde gerçekleştirilen mülakatta burada Selanik göçmenlerinin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. 1923-1924 yılları arasında göç ederek Türkiye'ye gelen bu insanlar Koldere'ye iskan edilmiştir. Koldere'nin iskan geçmişine dair de önemli sözlü bilgiler elde edilmiştir. Şöyle ki Koldere Karaosmanoğluna ait bir çiftlik iken bir Ruma burayı satmıştır. Ancak bu durumdan rahatsız olan çiftlik ahalisi durumu II. Abdülhamid'e bildirmiş, padişah da çiftliği kendi parasıyla almış ve oğlu Burhan'a 1903 yılında sünnet hediyesi olarak vermiştir. Verilen bu bilgilerin dışında Koldere'ye üç konar-göçer grup (Hoşçalar, Bozcular ve Çaparlar) gelerek yerleşmişlerdir (Ali Kayalı'dan alınan sözlü bilgi).

1930'lerden sonra da Türkiye sınırlarına başta Balkanlar olmak üzere farklı bölgelerden göçmen gelmeye devam etmiştir. 1942 yılındaki kayıtlardan bu dönemde Manisa ve köylerine 1574 göçmen ve 1.075 mülteci iskan edilmiştir. Bunlar Saruhanlı, Koldere, Mütevelli, Hocalı, Muradiye, Çobanisa, Gümülceli, Kayışlar, Eğri, Yılmaz, Geri, Paşa, Tepecik, Horosköy, Tefikiye, Alibeyli, Hacırhanlı, Sultaniye, Adiloba köyleri ve Manisa şehri mahallelerine yerleştirilmişlerdir (Harita 37) (Berber, 2010: 192-194).

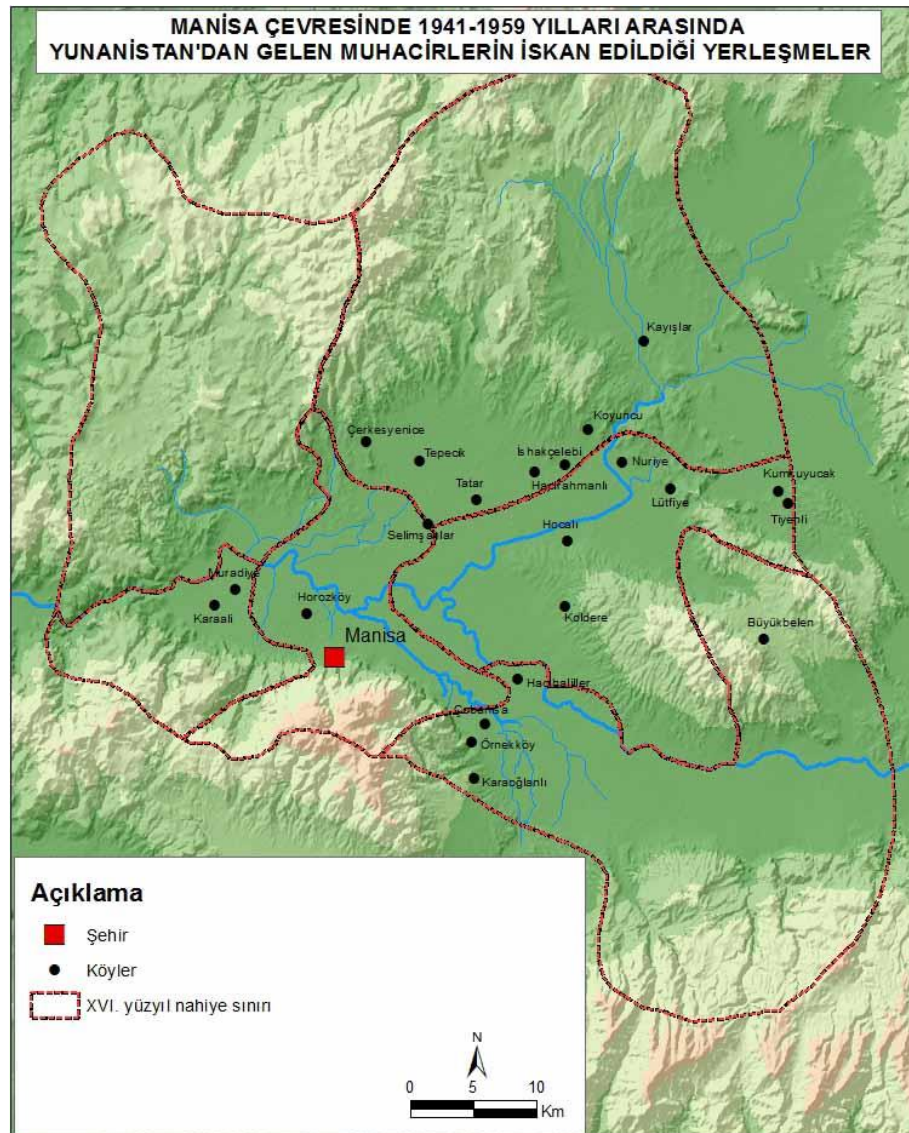
Harita 37. Manisa Çevresinde 1942 Kayıtlarına Göre Muhacirlerin İskan Edildiği Yerleşmeler

1941-1959 aralığında Yunanistan'dan Manisa kazası dahiline 512 aile (2.182 kişi) iskan edilmiştir. Bu kişiler, Manisa mahallelerinin dışında İshakçelebi,⁴⁸ Saruhanlı, Hacırhmanlı, Çobanisa, Muradiye, Karaoğlanlı, Büyükbelen, Hocalı, Nuriye, Ziraat Örnek Çiftlik, Kayışlar, Selimşahlar, Koldere, Kumkuyucak, Sancaklı Bozköy, Tepecik, Koyuncu, Horozköy, Kuyualan, Karayenice, Hacihaliller, Lütfiye, Yılmaz, Karaali, Tiyenli köylerine yerleştirilmişlerdir (Harita 38) (Berber, 2010: 196-200).

Harita 38. Manisa Çevresinde 1941-1959 Yılları Arasında Gelen Muhacirlerin İskanı

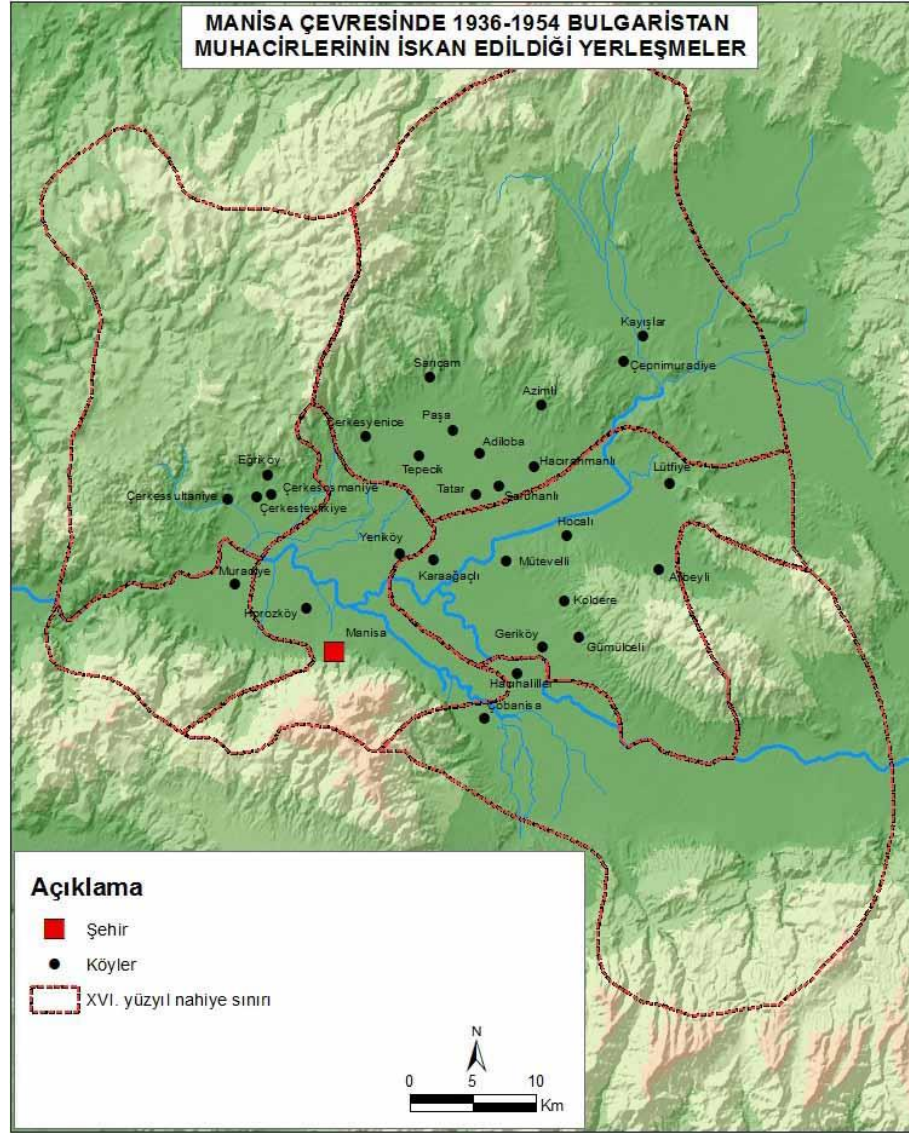
⁴⁸ İshak Çelebi'de Mehmet Usta isimli kişiden bu yerleşmede Bulgaristan ve Makedonya muhacirleri olduğu bilgisi alınmıştır.

Bulagristan'dan Manisa çevresine olan göçler 1936-1940 ve 1950-1951 yılları arasında iki dönemde yoğunlaşmıştır. 1936'dan 1954'e kadar iskan defterindeki verilere göre Manisa çevresine 4.362 kişi iskan edilmiştir. Bulgaristan muhacirleri 1.508 kişi Manisa şehri mahalelerine; geriye kalan 2.854 kişi ise Adiloba, Alibeyli, Azimli, Çepni Muradiye, Çerkes Osmaniye, Çerkes Sultaniye, Çerkes Tefikiye, Çerkesköy, Çobanisa, Eğriköy, Geriköy, Gümülceli, Hacıhaliller, Hacırahmanlı, Hocalı, Horozköy, Karağaçlı, Kayışlar, Koldere, Lütfiye, Muradiye, Mütevellî, Paşaköy, Sarıçam, Saruhanlı, Tepecik, Yeniköy⁴⁹ ve Yılmaz köyelerine iskan edilmiştir (Harita 39) (Berber, 2010: 202-208).

---

⁴⁹ 2015 Ağustos ayında Manisa çevresinde gerçekleştirilen arazi araştırması sırasında Yeniköy'de 93 muhaciri olarak gelen insanların meskun olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Harita 39. Manisa Çevresinde 1936-1954 Bulgaristan Muhacirlerinin İskanı

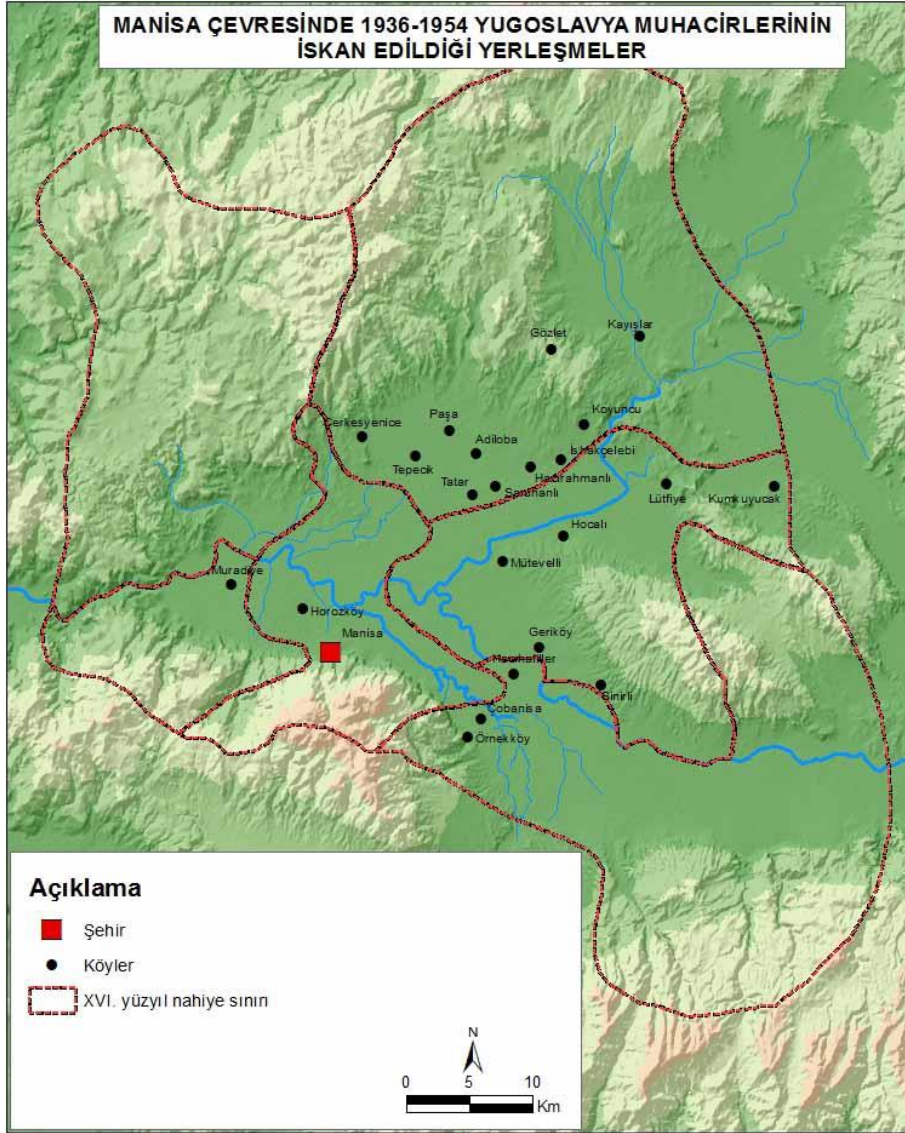

Yugoslavya'nın temelini oluşturan Sırlar 1804 yılında ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar neticesinde 1806-1812 tarihleri arasında 30.000 Türk Üsküp, Kosova ve Manastır'a göç etmek zorunda kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında fazla bir göçe sahne olmayan Yugoslavya çevresinde göçler 1900 yılından sonra hız kazanmıştır (Kocacık, 1999: 657). Nitekim Yugoslavya'dan 1937-1959 yılları arasında Manisa çevresine gerçekleştirilen göçler neticesinde 4.528 kişi gelmiştir. Yugoslavya'dan gelen muhacirler Adiloba, Arpalı, Çobanisa, Geriköy, Gözlet, Hacıhaliller, Hacırahmanlı, Hocalı, Horozköy, İshakçelebi, Karayenice, Kayışlar, Koyuncu, Muradiye, Mütevelli, Nuriye, Örnekköy, Paşaköy, Saruhanlı,

Sinirli, Tepecik ve Yılmaz köylerinin (2.005 kişi) yanında Manisa şehrine (2.523 kişi) iskan edilmiştir (Harita 40) (Berber, 2010: 211-215).

Harita 40. Manisa Çevresinde 1936-1954 Yugoslavya Muhacirlerinin İskanı

Manisa arazi araştırması sırasında bölgedeki Balkan muhacirlerine ilişkin çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Hacıhaliller köyünde yerlilerin yanı sıra Selanik ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler yaşamaktadır (Şeref Ok'tan alınan sözlü bilgi). Alibeyli köyünde gerçekleştirilen arazi çalışmasında ise köyde iki hakim unsurun bulunduğu ifade edilmiştir. Bunlar Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen muhacirler ile yerli olan köylülerdir. Hatta köyde iki mezarlık bulunduğu birisinin yerlilere ait diğerinin ise muhacirlere ait olduğu belirtilmiştir (Fahreddin Şenirk'tan alınan sözlü bilgi). Bu durum muhacirler için yeni yerleşmeler tesis edilmesinin yanı sıra mevcut

iskan merkezlerine belirli hane adetleri ile dağıtıldığını göstermektedir. Ayrıca bu süreç iki taraf arasında belirli bir süre kaynaşmanın gerçekleşmediği belki de bir süre muhacir-yerli çekişmesinin yaşandığını göstermektedir. Bazı köylerde ayrı ayrı muhacir ve yerli mezarlıklarının bulunması bu hususun delili olarak belirtilebilir.

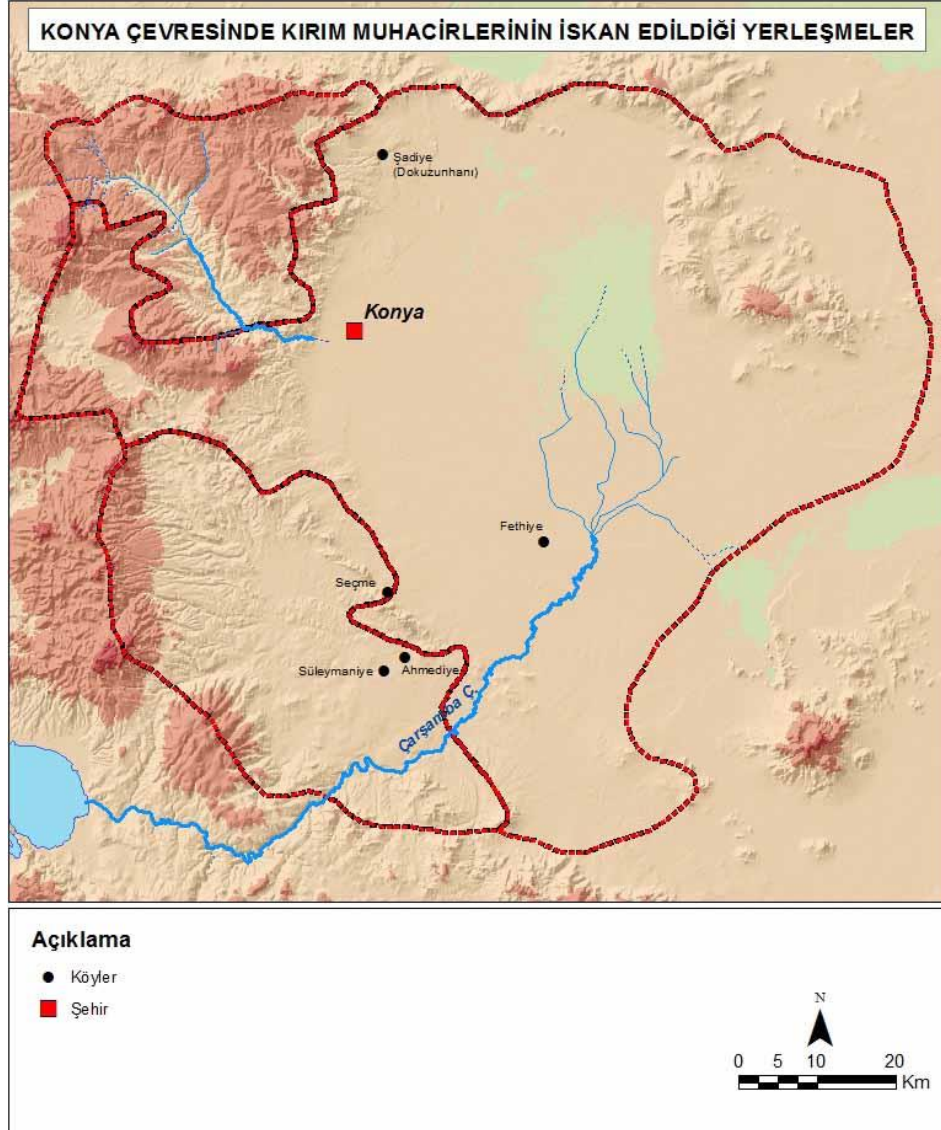
1880 yılında Silistre, Osman-Pazarı ve Şumnu havalisinden İstanbula gelen Deliorman Türklerinden 160 hane Konya havalisine sevk edildikten sonra bunlardan 40 hanesi Konya'da, diğer 120 hane ise Gaferiyad (Kazımkarabekir)'a iskan edilmiştir. Konya'daki 40 hanenin bir kısmı Konya-Hatunsaray arasına isimsiz boş bir alana (daha sonra buranın ismi Resil olmuştur) iskan edilirken diğer bir kısmı Belviran nahiyesinde Simi mevkiine yerleştirilmiştir. 1891 yılı sonlarında gelen 22 hane Rumeli göçmeninden 18 hane (69 kişi) Konya şehrine, 4 hane (21 kişi) Resil isimli köye yerleştirilmiştir (Yılmaz, 1996: 213-224).

Bulgarların giriştiği kolonizasyon çalışmaları neticesinde Güney Dobruca ve Deliorman çevresinden 1903-1907 yılları arasında yoğun göç yaşanmıştır. Bu tarihlerde göç edenlerin çoğu Konya vilayetine gönderilmişlerdir. 1904 yılında Konya'ya gelen 30 hane, Hatunsaray nahiyesi Balçıkhisar adlı mevkiye yerleştirilmiş ve II. Abdülhamid'in eseri olduğuna izafeten Eser-i Hamidi ismi verilmiştir. 1905 yılında gelen 25 hanelik muhacir grubu Hatunsaray nahiyesinde Başpınar mevkiine yerleştirilerek bu köye Selimiye (Hayrabad) adı verilmiştir.⁵⁰ 1908 yılında gelen muhacirlerden 45 hanesi şehir içindeki hanlara yerleştirilmiştir (Harita 41) (Yılmaz, 1996: 226-231).

---

⁵⁰ Hayrabad köyünün bugünkü ismi Karaağaçlı'dır. Arazi araştırmaları sırasında mülakat gerçekleştirilen bu köydeki ahali Bulgaristan Sislistre'den muhacir olarak geldiklerini ifade etmişlerdir. Adil Cara'dan alınan sözlü bilgi.

Harita 41. Konya Çevresinde Balkan Muhacirlerinin İskan Edildiği Yerleşmeler

Birinci Balkan Savaşı'nın ardından Konya vilayetine göçmen gönderilmeye başlanmış ve 9 Aralık 1912 tarihi itibarıyla 832 haneye (4.213 kişi) ulaşmıştır. Bu dönemde Konya şehir merkezine gelen 632 haneden 332 hanesi şehir içine, geriye kalanlar ise Konya Ovası'ndaki 20 kadar köye dağıtılarak yerleştirilmiştir. Ayrıca Çumra'ya Rumeli'den 30 hane gelmiştir. Çumra yakınlarındaki Gökhüyük mevkiine Orta Rodoplar çevresinden gelen 30 hane yerleşmiş ve buraya geldikleri yere izafeten Timraş ismini vermişlerdir (Yılmaz, 1996: 261-265). Timraş (şimdi Gökhüyük) köyünde gerçekleştirilen görüşmeler esnasında burada Balkanlardan gelen Pomakların yanı sıra Ağrı, Erzurum'dan gelen göçmenlerin (Doksnauç

muhaciri) de mevcut olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Mithat Sinop'tan alınan sözlü bilgi).

1912-1919 yılları arasında Konya'ya Yunanistan Vodina (6 hane, 28 kişi), Selanik (6 hane, 23 kişi) ve Serfiçe (4 hane, 11 kişi) gibi şehirlerden olmak üzere birçok muhacir gelmiştir. Ayrıca 1920 yılında daha önce Anadolu'ya gelmiş fakat iskanları yapılamamış 125 hane (407 kişi) Konya şhinde çeşitli mahallelerin dışında geçiçi olarak mektep ve medreselere yerleştirilmiştirlerdir. Bunların dışında Balkan Savaşları sonrasında Bulgaristan'dan gelen 22 hane (64 kişi) muhacir Konya şhine iskan edilmiştir. 1919 yılından itibaren başlayan göçlerle Konya'ya 179 hane (653 kişi) Yugoslavya muhaciri gelmiştir. Gelen muhacirler Konya şhinde mahallelerinin yanı sıra geçiçi iskan mahalli olarak mektep ve medreselere yerleştirilmiştir (Kurtulgan, 2010: 83-93).

Cumhuriyet döneminde de Konya'ya muhacir akını devam etmiştir. 1924 yılında Yugoslavya'dan gelen 6 hanenin (27 kişi), iki hanesi (16 kişi) Konya şehir merkezine, dört hanesi (11 kişi) ise Sille'ye; 1925 yılında 63 hane (271 kişi) Konya şehir merkezine, 10 hane (29 kişi) Sille'ye ve 3 hane (17 kişi) Hatunsaray'a; 1926 yılında 36 hane (120 kişi) Konya şehir merkezine; 1927 yılında ise 18 hane (46 kişi) şehir merkezine olmak üzere toplam 136 hane Yugoslavya muhaciri iskan edilmiştir (Kurtulgan, 2010: 114-115).

1924 yılında 8 haneden (31 kişi), 1 hane (11 kişi) Sille'ye 7 hane (20 kişi) Konya şhine Yunanistan muhaciri iskan edilmiştir. 1925'te 2 hane (18 kişi) Romanya'dan, 1 hane (2 kişi) Bulgaristan'dan; 1926'da 2 hane (8 kişi) Romanya'dan, 1 kişi Bulgaristan'dan; 1927'de 1 kişi Romanya'dan, 2 hane (7 kişi) Bulgaristan'dan gelen muhacirler Konya şhinde iskan edilmiştir (Kurtulgan, 2010: 118-130).

1925 yılında Akviran'a 10 hane (70 kişi) Balkan muhaciri iskan edilmiştir. Bunlardan 5 hane (44 kişi) ve 3 hane (17 kişi) toplam 8 haneden (61 kişi) oluşan Yugoslavya muhacirinin Akviran'a iskanı kararlaştırılmıştır. Ancak bunlardan 19'u Akviran'a yerleşmek istemeyince Konya şhine yerleştirilmiştir. İki hane (8 kişi) Romanya muhaciri ve 1 kişi de Bulgaristan muhaciridir (Kurtulgan, 2010: 131-132).

Arazi araştırması esnasında Kaşınhanı köyünün 1936'da Bulgaristan'dan gelen muhacirlerler (29 hane 150 kişi) tarafından tesis edilen bir köy olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Kaşınha'nın bulunduğu arazi daha önce Boruktolu'nun bağ yeri ve merası iken muhacirlerin iskanı için tahsis edilmiştir (Mehmet Çetin'den alınan sözlü bilgi).

Araştırma alanlarına Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhacir kitleleri özellikle XIX. ve XX. yüzyılda araştırma alanlarındaki iskan yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Gelen muhacirler için sıfırdan kurulan yerleşmeler ile kırsal alandaki boş sahalarda dolmuş ve iktisaden faal duruma geçmiştir. Muhacirlerin iskanı ve yerleşmeleri etkilemesi hususunda Manisa çevresinin daha hareketli bir yer olduğu görülmektedir. Manisa çevresinin kurulan muhacir köy sayısı ve iskan edilen muhacir nüfusu itibarıyla Konya çevresinden çok daha ön planda yer aldığı ifade edilebilir. Bu durum gerek sahada yapılan arazi çalışmalarında ve gerekse muhacirlerin iskanına ilişkin Konya ve Manisa özelinde gerçekleştirilen araştırmalarda çok açık bir şekilde görülebilmektedir. Muhacirlerin bu topraklara gelmesi hem Anadolu hem de araştırma alanlarındaki yerleşme yoğunluğu, yapısı ve nüfus özellikleri açısından önemli bir yere sahiptir. Yeni kurulanlar dışında mevcut iskan merkezlerine yerleştirilen muhacirler yerleşmelerin devamlılığına da katkı vermişlerdir.

***

Araştırma alanlarında muhacirlerin ve konar göçerlerin dışında yeni kurulan yerleşmeler mevcuttur. Ancak bunların kuruluş süreci ve nedenine ilişkin bir kısmı için değerlendirmeler yapılabilirken diğer bir kısmı için değerlendirme yapmak zor görünmemektedir. Burada zikredilmesi gereken husus ise köye bağlı yerleşmeler olarak nitelediğimiz iskan merkezlerinin dönüşümü meselesidir. Diğer bir ifade ile köye bağlı mezraa ve çiftlik gibi iskan merkezlerinin kendilerinin bir köy haline gelmesidir. Burada belirtilen husus aşağıda nitelik değiştiren yerleşmeler başlığı altında etraflıca ele alınacaktır.

1600-1949 tarihleri arasında kurulan yerleşmeler arasında çiftlik ekli 25 yerleşme mevcuttur. Bu çiftlik ekli yerleşmelerin özellikle karye kaydı ile arşiv vesikalarına geçirilmesi tarihi süreç içerisinde yerleşmelerin "çiftlikten-köye"

dönüşümüne ilişkin önemli bir bulgu olarak değerlendirilmelidir. Manisa çevresinde Karaosmanoğulları ailesi ayanlığa yükselmiş ve bu çevrede oldukça geniş alanlarda çiftlikler tesis etmişlerdir. Karaosmanoğulları ailesi dışında da gerek XVIII. ve gerekse XIX. yüzyılda bazı kişiler bu sahada çiftlikler kurmuşlardır. Zira sahada kurulan çiftliklerin isimleri Hacı Çiftliği, Helvacıoğlu Çiftliği, Çavuşoğlu Çiftliği, Hasan Paşa Çiftliği, Cihan Paşa Çiftliği vb. olması bu duruma bir işaret olarak değerlendirilebilir (Tablo 18).

Tablo 18. Manisa Çevresinde Çiftlik Yerleşmeleri (1600-1949)

Sıra no	Nahiye	Yerleşme adı	Kuruluş dönemi	Sıra no	Nahiye	Yerleşme adı	Kuruluş dönemi
1	Yunddağı	Bala Çiftlik	1650-1699	14	Palamud	Cihanpaşa Çiftliği	1800-1849
2	Yunddağı	Hacı Çiftliği	1650-1699	15	Palamud	Kayıçılar Çiftliği	1800-1849
3	Yunddağı	Süleymanlı Çiftliği	1650-1699	16	Yunddağı	Karabeyli Çiftliği	1800-1849
4	Manisa	Helvacıoğlu Çiftliği	1700-1749	17	Yunddağı	Yeni Çiftlik nd. Karaveliler	1800-1849
5	Manisa	Arslanbeylü (Ahi Yakup Çiftliği)	1750-1799	18	Yunddağı	Karsallı Çiftliği	1800-1849
6	Manisa	Deli Ali Çiftliği	1750-1799	19	Yunddağı	Mihmanlı Çiftliği	1800-1849
7	Manisa	Kıllu Çiftliği	1800-1849	20	Yunddağı	Veliler Çiftliği	1800-1849
8	Belen	Çavuşoğlu Çiftliği	1800-1849	21	Yunddağı	Yurtören Çiftliği	1800-1849
9	Belen	Mütevelli Çiftliği	1800-1849	22	Palamud	Palamud Çiftliği	1800-1849
10	Belen	Papaslık Çiftliği	1800-1849	23	Palamud	Hurşit Paşa Çiftliği	1900-1949
11	Belen	Selimşahlar Çiftliği	1800-1849	24	Palamud	Küçük Cihan Paşa Çiftliği	1900-1949
12	Emlak	Değirmen Deresi Çiftliği	1800-1849	25	Yunddağı	Molla Halil Çiftliği	1900-1949
13	Emlak	Hasan Paşa Çiftliği	1800-1849				

Sahada varlığı tespit edilen 25 çiftlikten 16'sı (%64) 1800-1849 tarihleri arasında kurulmuştur. Bu dönem Manisa çevresinde Karaosmanoğulları ailesinin ayan olarak son dönemlerini içermesinin ötesinde bölgede önde gelen devlet görevlilerinin ve eşrafın çiftlikler tesis etmeye devam ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Çiftlik isimlerinde paşa adlarının bulunması (Hasan Paşa Çiftliği, Hurşit Paşa Çiftliği gibi) Manisa eşrafının dışında devlet görevlilerinin de bu sahada çiftlikler kurduklarını göstermektedir. Gerek ehli örfün ve gerekse eşraftan kişilere ait bu çiftlikler süreç içerisinde köylere dönüşmüştür. Bu dönüşümde ayanların peyderpey ortadan kalkması ile çiftliklerde meskun olan kişilerin buralarda yaşamaya ve üretmeye devam etmesi etkili olmuştur.

3. YER DEĞİŞTİREN YERLEŞMELER

Yerleşme olgusu, insan topluluklarının meskenlerini kurdukları çevreyi, insan yaşam ve faaliyetlerinin oluşturduğu sahayı kapsayan çok geniş bir olgudur. İlk topluluklar, çadır yaşamı sürdüren göçebeler ve konar-göçer toplulukların barındıkları dönemlik yerleşmeler ile kent, kasaba, köy gibi sürekli yerleşmeler de bu olgu dahilindedir. Yerleşme doğal ortam, insan ve onun yaptıklarını içeren bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle yerleşme, insanların üzerinde barındıkları bir yeryüzü parçası olmakla birlikte, mevki açısından diğer topluluklardan ayrılan, yakın uzak bir ilişkiler alanı olan, kendisine özgü bir işgücü, toplumsal örgütlenmesi, kültürü, özel bir tarihi varlığı bulunan bir insan birliği durumuna girmektedir (Geray, 1975: 45).

Yerleşmelerin ortaya çıkışı, gelişimi ve devamlılığı üzerinde ekolojik çevre şartlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Yerleşme yeri seçiminde temelde uygun iklim koşulları, verimli toprakların mevcudiyeti, suyun varlığı, yer şekli özelliklerinin ulaşım ve savunma kolaylıkları sağlaması gibi çevre unsurları etkili olmuştur. Burada ifade edilen hususların tamamının ya da birkaçının bulunduğu sahalarda, insanlar tarafından yerleşim alanı olarak seçilmiştir. Başlangıçta yerleşme için uygun ekolojik çevre şartları ve ilgili sahanın sunduğu imkanlar, yerleşmelerin varlığının devam etmesinde de önemli bir faktör oluşturmuştur. Nitekim temelleri İlk Çağ'da atılan bazı yerleşmelerin bu özelliklerini, günümüze değin devam ettirmiş olmaları kuşkusuz sahip oldukları ekolojik çevre şartları ile yakından ilgilidir. Anadolu'da İzmir, Ankara, Konya, Bursa, Urfa, Antakya gibi kuruluş tarihleri İlk Çağ ve öncesine uzanan hatta bugün mevcudiyetini devam ettiren pek çok şehir bulunmaktadır. Bu durumun tam tersine İlk Çağ'da önemli bir iskan merkezi olup süreç içerisinde söz konusu özelliklerini yitiren Truva, Efes, Milet ve Perge gibi şehirler de vardır. Söz konusu bu şehirler kuruluş yeri seçiminde etkili olan koşulların zamanla değişmesine bağlı olarak önemlerini kaybetmişler ve varlıklarını sürdürememişlerdir (Sütgibi, 2008: 70).

Uzun bir iskan geçmişine sahip olan ülkemizde tarihi süreçte birtakım yerleşmeler ortadan kaybolurken, bazılarının ise hayatîyetlerini devam ettirmek için çeşitli arayışlara girdiği ve bu nedenle yerlerini değiştirdiği görülmektedir. Hiç

şüphesiz bu durum insanoğlunun ilk yerleşmelerinden itibaren müracaat ettiği önemli çözüm yollarından birisidir. Bunun apaçık bir delilini, bugün Anadolu'nun birçok yerinde görülebilen höyük yerleşmeleri oluşturmaktadır. Dönemlerinde uzun süre iskana sahne olan bu sahalardan, insanlar farklı yerlere taşınmak suretiyle ayrılmış ve belki de dönemin şartlarına göre daha korunaklı ve olanaklı şartlara sahip mekânlara gitmişlerdir. Ayrıca ülkemiz sathında bulunan birçok kırsal yerleşme kalıntısının mevcudiyeti de bu durumun göstergesi sayılabilir. Zira söz konusu kırsal yerleşmelerde yaşayan insanlar bir şekilde buralardan ayrılarak yeni iskan mahallerine göç etmiş ve günümüze de o eski yerleşmelerin kalıntıları yer yer ulaşmıştır.

Tarihi süreç içerisinde, birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu'da pek çok yerleşme kurulmuş ve bunların bir kısmı en üst seviyeye kadar ulaşmıştır. Her biri farklı faktörlerin etkisiyle kurulan, gelişen yerleşmeler, zaman içerisinde koşulların değişmesiyle bazen önemini yitirmiş ve harabeye dönüşmüş bazen de kuruluş yerini değiştirmek durumunda kalmıştır (Bakırcı, 2002: 57).

Bugünün kırsal yerleşmeleri geçmişte yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Tarihi süreç içerisinde kurulan birtakım yerleşmelerin büyük çoğunluğu kaybolmuş olsa da bunların bir bölümü altı asırdan fazla hayatini devam ettirebilmiştir. XVI. yüzyılda mevcut olan birtakım yerleşmelerin zaman içinde yaşanan çalkantılar ve yıkıcı olaylar sebebiyle yarıdan fazlası ortadan kalkmış, bir kısmı da yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde eski kırsal yerleşme düzeni ortadan kalktığı için, kırsal yerleşmelerin bugününü yansıtan görünümünün temelleri XI. yüzyılda atılmaya başlanmış ve süreç içerisinde önemli değişikliklere uğrayarak, evrimleşerek bugünkü kır peyzajını ortaya çıkarmıştır (Tunçdilek, 1980: 1-26). Bazı yerleşmeler kurulduğu yerlerde uzun süre yaşayabildikleri halde, bazıları kuruldukları sitlerini, çeşitli nedenlerle terk ederek başka yerde yaşantılarını sürdürmeye devam edebilmektedir. Ülkemizde yerleşmelerin yer değiştirmesi çok eski devirlerde olduğu gibi yakın dönemlere ilişkin örnekler vermek hatta günümüzde hala devam ettiğini görmek mümkündür (Tuncel, 1974-77: 119).

M. Tuncel yerleşmelerin yer değiştirme nedenlerini dört gruba ayırarak değerlendirmiştir. Bunlar; 1) korunma endişesiyle yüksekte kurulan şehirlerin sonradan eteğe inmeleri, 2) ekonomik nedenlerle yer değiştirme, 3) askeri nedenlerle yer değiştirme, 4) doğal afetler sonucunda yer değiştirme'dir (Tuncel, 1974-77: 119). Aşağıda bu dört başlık ele alınarak örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Güvenlik

İnsanoğlunun yeryüzüne ayak basmasından itibaren öncelikli amaçları arasında, güvenli bir yerde barınmak ve böylece kendisini dışarıdan gelecek olumsuzluklardan muhafaza etmek vardır. Bunun için ilk zamanlar doğal barınaklarda yaşayan insanoğlu, süreç içerisinde meskenler inşa ederek yerleşik hayata geçmiş, sonrasında da çeşitli kırsal ve şehrsel iskan merkezlerini tesis etmiştir. Dışarıdan gelecek olan fiziki ve beşeri tehditler, zamana ve mekâna göre değişiklik arz etmiş ve insanlar buna göre çeşitli çözüm yolları üretmişlerdir. Özellikle düşman tehdidinin olduğu dönemlerde insanlar yerleşmelerin etrafını surlarla çevirmiş, gözden irak, kolayca ulaşılamayacak noktaları yerleşme mekânı olarak tercih etmiştir. İşte bu düşman tehdidinin ortaya çıkması ve ortadan kalkması yerleşmelerin sit alanının değişmesine ve mekânsal yayılışına etki eden önemli faktörler arasında yer almaktadır. Örneğin Büyük Menderes Ovası'nın kuzey kenarında eski Tralles şehrinin yerini alan Aydın, eski Nisa şehrinin yerini alan Sultanhisar ve Bergama güvenliğinin yerleşmelerin sit alanı seçimindeki etkisini gösteren önemli örnekler arasındadır. Bergama önceden, günümüzde Bergama Akropolü'nün bulunduğu noktada yani korunmaya oldukça elverişli bir yerde, kale merkezli kurulmuş bir şehirdir. İlerleyen zamanda güvenlik endişesinin ortadan kalkması ile şehir Roma devrinde eteğe doğru inmiştir. Görüldüğü gibi güvenlik probleminin ortadan kalkması şehri ovaya doğru, bugünkü Bergama'nın bulunduğu yere uzanmasını sağlamıştır. Akropolün bulunduğu sahanın eteğinde ve ovalık alanda gelişim gösteren Bergama şehri, Roma devri sonlarına doğru güvenlik zafiyetinin ortaya çıkması ile tekrar akropolün olduğu alana çekilmek zorunda kalmıştır. Şehrin günümüzde bulunduğu noktaya inişi ise tamamen Türk hakimiyeti devrine rastlamaktadır. Özellikle sahada Osmanlı egemenliğinin tesis edilmesiyle kale tamamen terk edilmiş, ahali vadilerin dağlık kütleye sokulduğu kısımda ve ovalık alanda yerleşmiştir (Tuncel, 1974-77: 120).

Ulaşım

Ana ulaşım yollarına göre konum, yerleşmelerin kuruluşunda ve devamlılığında rol oynayan faktörlerden birisidir. Süreç içerisinde ulaşım koşullarının ve araçlarının değişmesinin yanında yol güzergahlarındaki farklılaşma yerleşmeleri etkilemekte, bazen de onların yerlerinin değişmesine neden olabilmektedir. Ulaşım şartlarına ilişkin örnek verilebilecek yerleşmelerden birisini de Harput'tur. Kadim iskan mahallerinden birini oluşturan Harput, önceleri kale kent olarak kurulmuş, zamanla gelişerek kale dışında bir şehir yerleşmesine dönüşmüştür. Tarihi ulaşım güzergahında yer alması, yol denetimini sağlayabilecek bir konuma sahip bulunması ve savunmaya elverişli bir hudut şehri olması Harput'un ön planda gelen özellikleri arasındadır. Ulaşım şartları Harput şehrinin hem kuruluşunda hem de süreç içerisinde bu şehrin ticari bir merkez olmasını da sağlayan önemli hususlardandır. Gerçekten de Harput, Doğu Anadolu'nun güney kesiminden doğuya açılan yolların adeta kapısı durumundadır. Bu durumun bir sonucu olarak Palu-Muş üzerinden Van'a ve nispeten yakın bir zaman diliminde tesis edilen İran'a uzanan demiryolu ve karayolunun buradan geçmesinin yanı sıra Diyarbakır, dolayısıyla Güneydoğu Anadolu'ya bağlanan yollar da burada yer almaktadır (Akkan, 1972: 191). XIX. yüzyıldan itibaren ulaşım koşullarında meydana gelen farklılıklar, Harput'un ana yollara göre sapa bir noktada kalmasına neden olmuştur. 1834 yılında eyalet valisi olarak gelen Reşit Mehmet Paşa, ulaşım güçlüğü sebebiyle ova (Agavat Mezreası, Elazığ Ovası) ile Harput arasındaki yolun özellikle kış aylarında oldukça zor aşılmasını ve yakacak temini sıkıntısını dikkate alarak şehri Agavat mezrasına indirmiştir. Harput şehrinin yer değiştirmesinde ulaşım şartlarının dışında yer şekilleri, su ve toprak kaynaklarının yetersizliği, iklim de etkili olmuştur (Tonbul ve Karadoğan, 1998: 303-319).

Ekonomi

Yerleşmelerin yer değiştirmesinde etkili olan unsurlardan birisini de ekonomik faktörler oluşturmaktadır. Ekonomik nedenlerle yer değiştiren yerleşmelerin tipik örneklerinden birisi Gümüşhane şehridir. Eski Gümüşhane, Harşit Çayı'na soldan karışan Musalla Deresi yamaçlarında, bugünkü şehrin sit alanına 5 kilometre uzakta yer alıyordu. Şehrin eski yerinde kurulma nedenini, sınırlı rezerve

sahip gümüş madeninin mevcudiyeti oluşturmaktadır. Ancak uzun zamandır işletilen madenin bitmesi, şehrin kuruluş yeri seçimindeki temel motivasyonun ortadan kalkmasına neden olmuştur. Böylece şehir daha elverişli bir yere taşınma ihtiyacına binaen bugünkü lokasyonuna taşınmıştır. Yerleşmenin ilk kuruluş yerinin seçimi ve şimdiki sit alanına taşınmasının nedeni ekonomiktir. O da, Harşit vadisinden geçen ve Trabzon’u Erzurum’a bağlayan transit yolun mevcudiyetidir. Gümüşhane’nin yer değiştirmesinde yola yakın olma güdüsü etkili olmuş ve şehir yol boyunca uzanan bahçeler arasındaki sahaya inmiştir. Eski şehir ise bugün Eski Gümüşhane ve Süleymaniye olarak anılan şehrin bir mahallesi durumundadır (Tuncel, 1974-77: 121-122).

Şehir yerleşmelerinin dışında kırsal iskan merkezlerinin de ekonomik sebepli yer değişikliklerini görmek mümkündür. Böylesi bir duruma, İzmir Dikili ilçesine bağlı Bahçeli (Kansız) köyü örnek olarak verilebilir. Bahçeli köyü, kuruluş yeri olarak seçtiği plato sahasının akarsular tarafından derince parçalanmış eğimli arazilerden oluşmasından kaynaklı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Öncelikle bu köyün kurulduğu yer plato yüzeyi olması hasebiyle devamlı akışı olan bir akarsudan yoksundur. Ayrıca zemin özellikleri açısından geçirimli bir yapıya sahiptir ve bu durum köyde su sıkıntısının yaşanmasına neden olmaktadır. Köyün sit alanının engebeli bir yapıya sahip olması, ulaşımı da olumsuz etkilemektedir. Sahada tarım yapılabilecek arazinin sınırlı olmasının yanı sıra orman tahrip edilerek açılan meraların aşırı kullanımı ve erozyona uğraması verimliliğin ortadan kalkmasına neden olmuştur. İşte fiziki temel üzerinde ulaşımın, tarımın, hayvancılığın kısaca ekonomik faaliyetlerin gelişmemesi, insanların köylerini eski sit alanından 2 kilometre kadar batıya taşınmasıyla sonuçlanmıştır (Cürebal, 2004: 81-83).

Doğal Afetler

Doğal afetler hem günümüzde hem de geçmiş zaman dilimlerinde yerleşmeleri derinden etkileyen hususlar arasında yer almaktadır. Meydana gelen doğal olaylar bazen afet durumuna dönüşebilmekte, büyük can ve mal kaybına neden olabilmektedir. Deprem, sel, taşkın, heyelan başta olmak üzere doğal afetler gerek kırsal gerekse şehir yerleşmelerinin kuruluş, devamlılık ve yer değiştirmesinde başlıca etkenler arasında yer almaktadır. Ülkemiz için düşünüldüğünde, bunların

içerisinde en tahripkar ve geniş bir sahada etkili olanı hiç şüphesiz depremlerdir. Depremler, ülkemizde yerleşmelerin kuruluş yerini değiştirmesinde önemli unsurlar arasında sayılmalıdır.

17 Ağustos 1999 depremi sırasında birçok yerleşim birimi zarar görmüş, ciddi boyutlarda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Gölcük ilçe merkezi, depremden önemli derecede zarar gören sahalar arasında yer almaktadır. İlçe merkezinin olduğu yerin bir bataklık iken kurutulması, zemin yapısı açısından yerleşmeye uygun olmayan bir mahallin şehir yerleşim alanına dönüşümü depremin etkisini artıran bir faktör olmuştur. Söz konusu depremde, ilçe merkezindeki konutlar (%61) ve işyerleri (%68) hasar görmüştür. Deprem sonrasında yapılan tespitlere göre, ilçe merkezinde 14.910 konut zarar görmüştür. Deprem sonrasında yerleşimlerin yer değiştirdiği tespit edilmiştir. Özellikle yeni yapılan konutlar için Samanlı Dağları eteğinde, ilçenin güneyinde Gölcük'e bağlı bir köy olan Şirinköy'ün güneyinde yer seçilmiştir. Bu sahada inşa edilen 6500'ün üzerindeki konutta 30.000'den fazla bir nüfus yer değiştirmiştir (Südaş, 2004: 73-91).

İspir Madenköprü Beldesi Elmalı Mahallesi, heyelandan etkilenen ve bu heyelan sonrasında konutları zarar gören insanların yer değişikliği için örneklendirilebilir. Tarihi süreçte sürekli tekrarlanan Elmalı Heyelanı en son 1996 yılında meydana gelmiş (Kopar, 2010: 191-209) ve 139 meskenin oturulamaz duruma gelmesine neden olmuştur. Konutların büyük ölçüde geleneksel şekilde inşa edilen basit yapıda meskenler olması tahribatı artırmıştır. Bu olay sonrasında devlet tarafından daha güvenli bir mekâna, mevcut yerleşmenin bulunduğu noktadan 5 kilometre uzakta bir yer seçilerek yeni konutlar yapılmıştır (Gök ve Muhsin Yazar, 2011: 73-91). Malatya Arguvan ilçesi de yaşamış olduğu heyelan nedeniyle birkaç kez yer değiştiren yerleşmelere örnek teşkil etmektedir (Akbulut, 2010: 471-492). İzmir Dikili ilçesine bağlı Kıratlı köyü de kaya düşmeleri nedeniyle yer değiştiren köyler arasında bulunmaktadır (Cürebal, 2004: 78).

Güncel olarak meydana gelen doğal afetler arasında sel olayı da iskan merkezlerinin yer değiştirmesine neden olabilmektedir. Serik ilçesine bağlı Haskızılören köyü bu durumun örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Sahada 09.11.2011 tarihinde meydana gelen sel, taşkın ve kütle hareketleri şeklinde etkili

olan doğal afet meydana gelmiştir. Burada en fazla can ve mal kaybına neden olan hususu sel felaketi oluşturmuştur. Sel suları meskenlere, camiye ve okula büyük zararlar vermiştir. Dere yatağı içerisinde bulunan 16 ev temelden sökülmiş ve toplam 45 ev kullanılamaz duruma gelmiştir. Afet sonrasında yapılan çalışmalar neticesinde, afetin tekrarlama ihtimalinin yüksek olması nedeniyle köy, mevcut sit alanının 25 kilometre uzağındaki bir mekâna taşınarak yeni meskenler bina edilmiştir (Fural ve Cürebal, 2017: 372-380).

Kıyı değişimlerine, tektonik hareketlere bağlı olarak yerleşmelerin geçmiş dönemlerde de fonksiyonlarını yitirdiği ve ilk sit alanının zamanla terk edildiği görülebilmektedir. Ülkemizde terk edilmiş birçok arkeolojik sit alanı bu duruma örnek verilebilir. Nitekim ülkemizde de arkeolojik ve jeomorfolojik çalışmalar ile bunların örnekleri ortaya konmaktadır. Bunlardan birisi de Çanakkale’de yer alan Truva antik kentidir. Truva kentinin bulunduğu sahada, günümüzden 7000 yıl önce, Biga yarımadasının kuzey batısında Çanakkale boğazının güncel kıyısının güneyinde denizin 15 kilometre kadar sokulduğu bir körfezin bulunduğu tespit edilmiştir. Süreç içerisinde deniz seviyesinin yükselmesi, Karamenderes ve Dümrek çaylarının getirdiği alüvyal malzemelerle söz konusu körfez dolmuştur. Böylece, süreç içerisinde Truva kenti fonksiyonunu yitirerek terk edilen yerleşmeler arasındaki yerini almıştır (Kraft, Aschenbrenner ve Kayan, 1980: 105-121).

Göl seviyelerinde meydana gelen değişimler yerleşmelerin yer değiştirmesine neden olan faktörler arasındadır. XIX. ve XX. yüzyılda Beyşehir Gölü’nde ortaya çıkan seviye yükselme durumu gölün doğu kıyısında yer alan bazı yerleşmelerin taşınmasına neden olmuştur. Bu süreçten etkilenen köylerden birisi de Akburun köyüdür. 50-60 yıl kadar zaman aralığıyla Akburun köyü Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde iki defa yer değiştirmek durumunda kalmıştır. İlki 1983 yılı içerisinde meydana gelen taşkın olayı sonrasında gerçekleşmiştir. Söz konusu köy 1985 yılında, Eski Akburun olarak isimlendirilen ve mevcut köye 40 dakikalık mesafede yer alan noktaya taşınmıştır. İkinci yer değiştirme hadisesi ise Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleşmiştir. 1940-1945 yılları arasında Beyşehir Gölü sularının Akburun’u tehdit etmesi üzerine köy bugün bulunduğu noktaya taşınmıştır (Muşmal ve Semiz, 2017: 170-179).

Yukarıda ifade edilen ve örneklendirilen durumlar dışında özellikle büyük barajların su toplama alanlarında bazı yerleşmeler yer değiştirmek durumunda kalabilmektedir. Bu duruma örnek olarak Samsat şehri verilebilir. Samsat şehri oldukça derin bir geçmişe sahip olan, tarihi süreç içerisinde idari, ticari, dini, askeri ve kültürel merkez olma özelliklerine sahip bir yerleşme iken, yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin önemli projeleri arasında yer alan Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında bu sahada yapılan Atatürk Barajı'nın su toplama havzasında suların yükselmesi sonucunda Fırat Nehri vadisinde bulunan Samsat, sular altında kalmış ve yer değiştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Samsat şehri barajda suların toplanmasıyla birlikte 05.03.1988 tarihinde tahliye edilerek tamamen boşaltılmıştır. Samsat'ın yeni yerleşim noktası eski yerleşim alanından 10 kilometre kuzeyde, Örentaş ile Yarımbağ köyleri arasında, yaklaşık 1000 dekarlık düzlük alana taşınmıştır. Ayrıca bu sahada Fırat nehri kıyısında sular altında kalma riski olan köyler de (Tepeönü, Kavanoluk ve Kumluca) daha yüksek noktalara taşınmıştır. Ayrıca bazı köyler (Sütbulak ve Balcılar) dağılarak diğer yerleşim birimine eklemlenmiştir (Bakırcı, 1977: 378-381). Erzurum ili Çat ilçesi Aşağı Çat, Yukarı Çat ve Taşağıl köyleri baraj inşası sonrasında sular altında kalması nedeniyle yer değiştirmiştir (Koday, 2013: 223-238). Günümüzde baraj yapımına bağlı olarak yerleşmelerin yer değiştirmesi meselesi sıklıkla gündeme gelmektedir. Bu manada Artvin ili de sınırları dahilinde inşa edilen barajlar nedeniyle, yerleşmelerin taşınması ve nüfusun göç etmesi durumunun yaşandığı sahalar arasında yer almaktadır (Bahçalı, Bay ve Özözen Kahraman, 2017: 110).

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere ülkemiz sathında hem geçmiş dönemlerde hem de içinde bulunduğumuz zaman diliminde güvenlik, ulaşım, ekonomik faaliyetler ve doğal afetler yerleşmelerin kuruluş mekânını değiştirebilmektedir. Araştırma alanlarımız olan Manisa ve Konya çevresinde de çeşitli nedenlerle yukarıda belirtilen sebeplerin dışındaki etkenlerle yerleşmelerin kuruluş mekânını terk ederek yeni bir mekân seçtikleri görülebilmektedir.

Araştırma Alanlarında Köylerin Yer Değiştirmesi

Köylerin yer değiştirmesi başlıca siyasi, sosyal, ekonomik ve doğal faktörlere bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Bazen devlet eliyle tarihi süreçte bir köy

kaldırılarak başka bir yere alınabilmiş, bazen de dışarıdan bir güç sürece dahil olmaksızın kendi şartları içerisinde yer değişiklikleri yaşanabilmiştir. Ülkemizde iskan merkezlerinin yer değişikliğine ilişkin araştırmalar daha çok şehir yerleşmeleri ile alakalı olup köy yerleşmelerine ilişkin çalışmaların daha az olduğu görülmektedir. Yerleşmelerin yer değişikliği meselesine ilişkin ülkemizde yapılan araştırmalar, özellikle son zamanlarda daha çok doğal afetler ve baraj yapımı sonrasında, baraj gerisinde su yükselmesine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak yer değişikliği her ne sebeple olursa olsun yeni bir mesele olmayıp daha İlk Çağ’larda bunların örnekleri görülebilmekte, arkeologlar, coğrafyacilar bu konularda çeşitli araştırmalar gerçekleştirmektedir. Anadolu gibi uzun bir iskan geçmişine sahip olan bir saha için bu durum olağan görülebilir. Ancak sebeplerinin araştırılması ve ortaya konulması gelecekte gerçekleştirilecek olan yerleşme planlamaları için de önem arz etmektedir. Bu noktada araştırma alanlarımızda gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmaları sırasında, birtakım yerleşmelerin yer değiştirdiği de tespit edilmiştir. Söz konusu bu değişiklikler Manisa ve Konya çevresi özelinde ele alınarak değerlendirilmeye ve birtakım genellemelere ulaşılmaya çalışılacaktır.

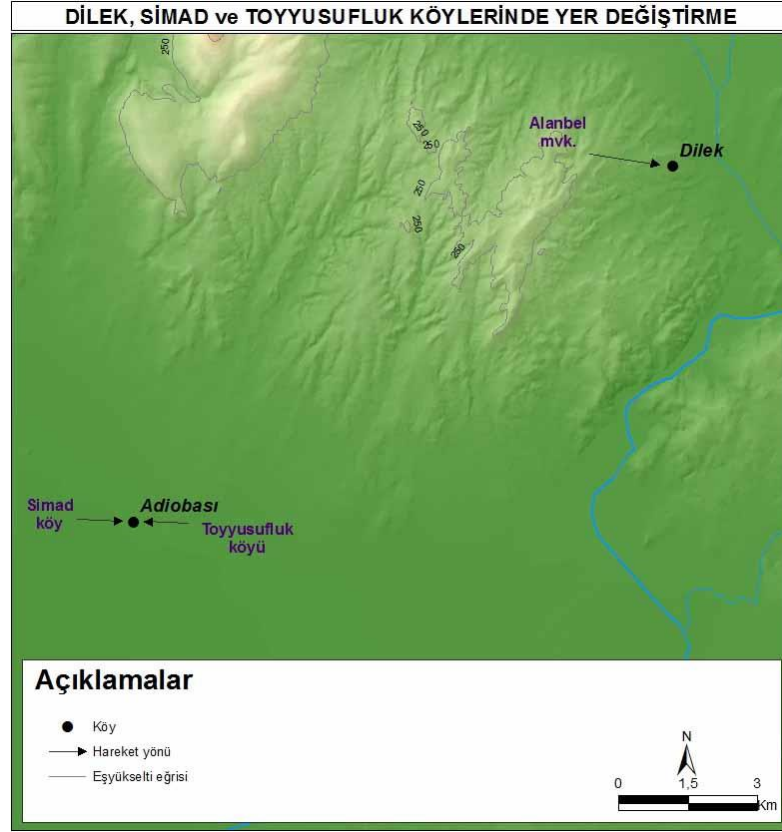
Manisa Çevresinde Yer Değiştiren Yerleşmeler

Araştırma alanlarımız arasında yer alan Manisa çevresinde, özellikle veba, sıtma gibi salgın hastalıklara bağlı olarak bazı yerleşmelerin yer değiştirdiği tespit edilmiştir. Salgın hastalığa bağlı olarak ölümlerin başlaması, insanları bir noktadan sonra dehşete düşürmüş ve çareyi o mekânı terk etmekte görmelerine neden olmuştur. Nitekim arazide yaptığımız araştırmalar sırasında Manisa’da tam 9 köyde vebanın (yöre halkının tabiriyle “ölet”, “sarıcı bir hastalık”) hatıralarda yaşadığı ve detayları pek bilinmese de iskana ve özellikle de iskan merkezlerinin yer değiştirmesine sebep olduğu görülmüştür.

Kum Çayı’nın akış gösterdiği ova tabanında yer alan Toyyusufluk ve Simad köylerinin veba hastalığı veya beyin humması nedeniyle buldukları yeri terk ederek Adilobası ismi verilen köyde toplandığı bilgisi Erol Yener’den alınmıştır. Böylece iki iskan merkezi yer değiştirerek yeni bir yerleşme çekirdeği meydana getirmiştir. Dilek köyünde yapılan görüşmelerde ise Alanbel olarak isimlendirilen eski bir köy yeri olan bu mekânda Akşehir adlı mevkiden “ölet geldiği” (veba) ve bu

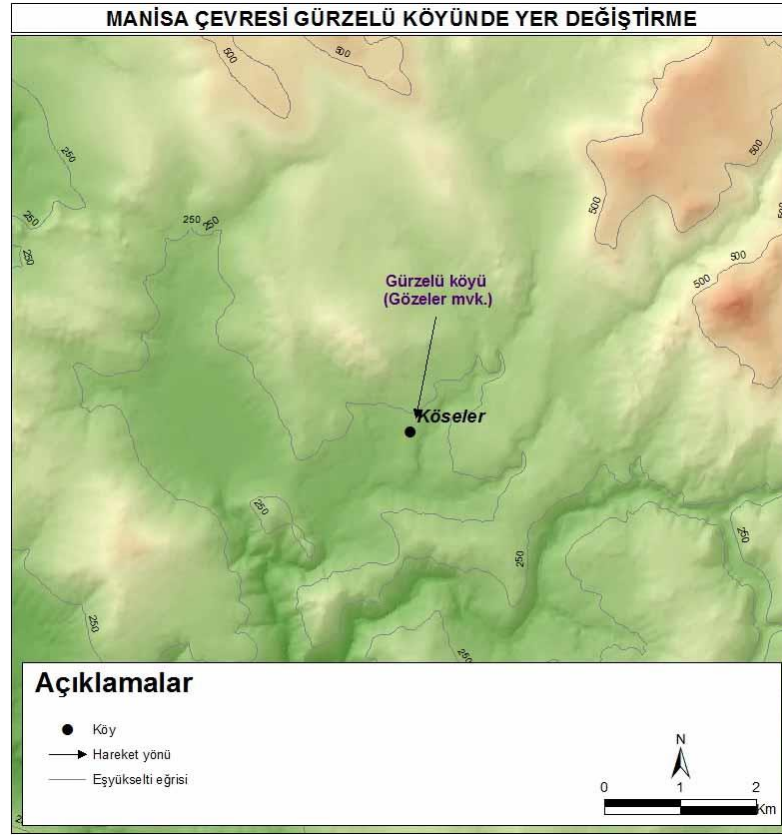
sebeple köyün dağıldığı ve şimdiki yerinde konumlandığı bilgisine ulaşılmıştır (Harita 42).

Harita 42. Manisa Çevresi Dilek, Simad ve Toyyusufluk Köylerinde Yer Değiştirme

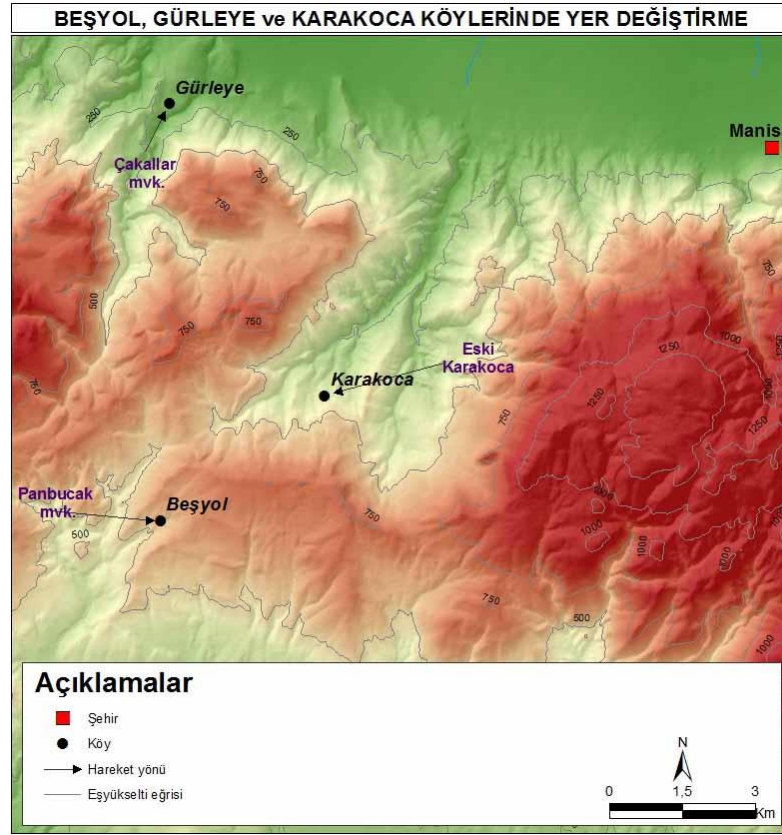
Manisa çevresinin önemli iskan merkezlerinden birisi olan Yunt Dağı çevresi de veba olayından muzdarip sahalar arasında yer almakta ve yerleşmeler yer değiştirmektedir. Yunddağı Köseler köyünden alınan bilgiye göre, bugün Gözeler adı verilen ve ev yıkıklarının bulunduğu yerde geçmişte adını Gürzelü olarak okuduğumuz köyün sit alanı olduğu anlaşılmaktadır ve burası, yörede “ölet” denilen vebadan dolayı terk edilmiştir. Gürzelü köyü, veba olayından sonra mevcut yerinden kalkarak 2 kilometre kadar güneye, Köseler köyüne taşınmıştır (Harita 43). Ayrıca Ovacık ismi verilen mevkiye de ölet meydana geldiği için Köseler köyüne gelindiği bilgisine de ulaşılmıştır.

Harita 43. Manisa Çevresi Gürzelü Köyünde Yer Değiştirme

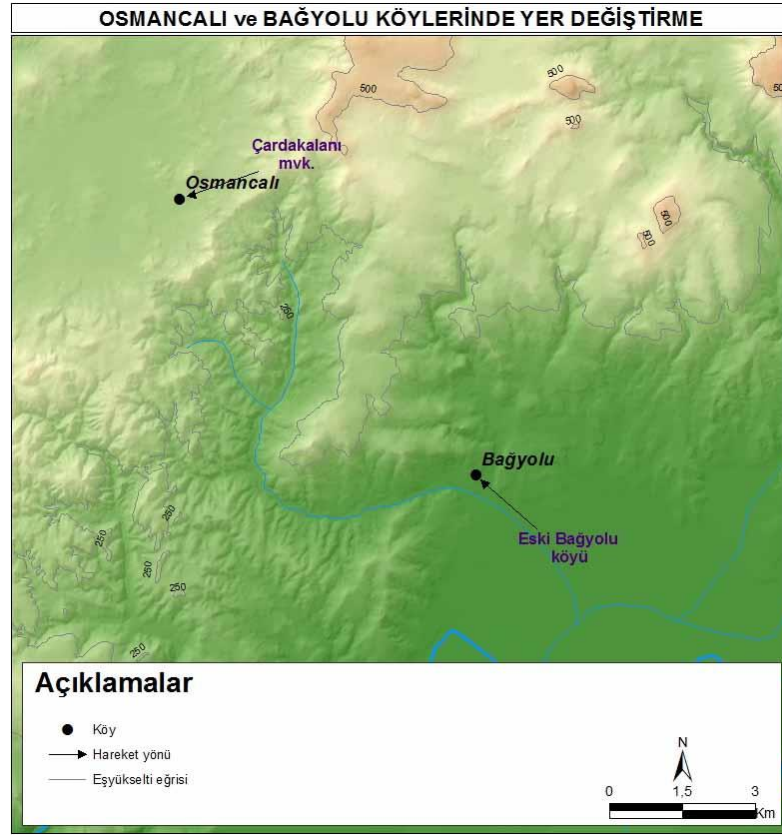
Manisa şehrinin güneybatısında yer alan sahadaki dağlık alan içerisinde kuruluş yeri seçen iskan merkezlerinde de birtakım yer değişiklikleri yaşanmıştır. Gürleye köyünde İbrahim Gürle'den alınan bilgilere göre, köy geçmişte bugün Çakallar adı verilen mevkide iken öletten dolayı terk edilerek bugünkü yerinde yeniden kurulmuştur. Beşyol ve Karakoca köyleri ilk kuruluş mekânlarını öletten dolayı terk ederek yer değiştiren köyler arasındadır. Beşyol köyü Panbucak isimli mevkide iken Karakoca'nın ilk kuruluş yeri bugün Eski Karakoca olarak yöre sakinlerinin hafızasında yaşamaktadır (Harita 44).

Harita 44. Manisa Çevresi Beşyol, Gürleye ve Karakoca Köylerinde Yer Değişirme

Sıtma hastalığı ve dolayısıyla sivrisinek de veba kadar etkili olmasa da, benzer bir etki yaparak köylerin terk edilmesine sebebiyet vermiş görünmektedir. Nitekim Manisa Bağyolu köyünde Feridun Yılmaz'dan alınan bilgiye göre köy, veba hastalığı yanında sıtmadan da zarar görmüş, ova kesimde bulunan sivrisinek ve sıtmadan rahatsız olan köy halkı Yunt Dağı'nın etek bölgesine taşınmışlardır. Bağyolu köyünün iki kilometre kuzeyinde yer alan Kovanca mevkiinde yaşayanlar, salgın hastalık (veba) sebebiyle Bağyolu köyüne gelip yerleşmişlerdir. Osmancalı köyü, geçmişte Çardakalanı mevki adı verilen yerde iken, öletten dolayı kaçarak yani yer değiştirterek şimdiki lokasyonlarında kurulmuştur. Ayrıca Kartallar köyünde yaşayanlar, çetelerden kurtulmak için Yukarıköy isimli mevkide yaşayanlarda salgın hastalık (yöre tabiri ile ölet) dolayı kaçarak Osmancalı köyüne gelerek eklemlenmişlerdir (Harita 45).

Harita 45. Manisa Çevresi Osmancalı ve Bağyolu Köylerinde Yer Değişirme

Manisa çevresinde elde edilen bilgilere göre öncelikle bazı yerleşmelerin yer değiştirerek yeni bir kuruluş mekânı seçtiği, bazılarının ise yerlerini terk ederek mevcut bir iskan merkezine eklenmek suretiyle yaşamlarına devam ettiği görülmektedir. Önde gelen sebep veba, sıtma gibi salgın hastalıklar olmakla birlikte eşkıyalık faaliyetlerinin de bu durumda etkili olduğu görülmektedir.

Konya Çevresinde Yer Değiştiren Yerleşmeler

Araştırma alanlarımız arasında yer alan Konya çevresi de iskan merkezlerinin yer değiştirdiği sahalar arasında yerini almıştır. Sebepler farklı olsa da yerleşme merkezleri süreç içerisinde kuruluş mekânlarını değiştirmişlerdir. Bilindiği üzere tarihi süreçte iskan, üretimi kısaca sosyal ve ekonomik hayatı derinden etkileyen hususlar arasında çekirge istilaları yer almaktadır. Kıtlığa ve buna bağlı çeşitli sosyal çalkantıların yaşanmasına neden olabilmektedir. Ancak çekirge kadar geniş çaplı ve etkili olmasa da, bazı durumlarda diğer hayvanların da yerleşmelere etki ettiği görülebilmektedir. Burada karşımıza çıkan durum yılan, kertenkele gibi hayvanlarca sahanın istila edilmesi nedeniyle iskan sahasının terk edilmesi ve yer değiştirmesi

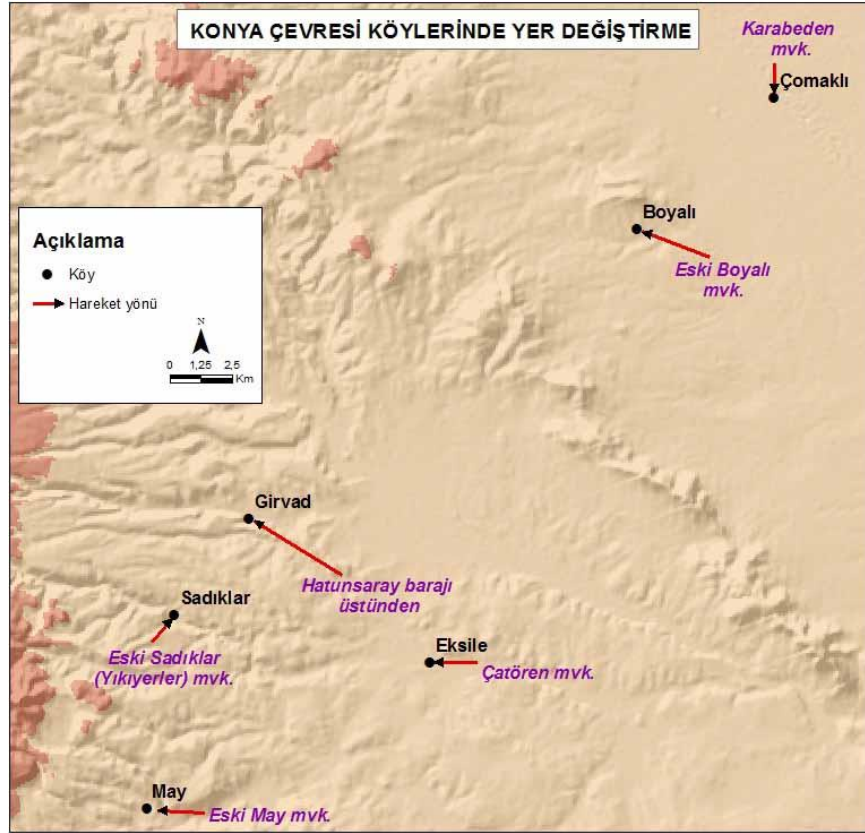
meselesidir. Nitekim bu bağlamda Konya arazi araştırması sırasında tespit ettiğimiz örnekler ilginçtir.

Eksile köyü muhtarı Mustafa Aydoğan'ın verdiği bilgiye göre, geçmişte Çatören mevkiinde bulunan köy, yılanlardan dolayı orada duramamış ve kuruluş yerini terk etmek zorunda kalmıştır. Yine yakın bölgedeki May köyü muhtarı Mustafa Dadak'ın verdiği bilgilere göre, May köyü geçmişte yılan ve keler (kertenkele) istilasından dolayı yerinde kalamamış ve yer değiştirmiştir. Bugün köyün yakınında Eski May adı verilen bir mevki vardır. Hasan Hüseyin Özbey tarafından ifade edildiği üzere aynı tür bir hikayesi bulunan Sadıklar köyü de yılandan yer değiştirmiştir (terk edilen yere Eski Sadıklar/Yıkık yerler mevki denilmektedir). Girvad (Kayadibi) köyü, Hatunsaray Barajı'nın üst kesiminde iken sebebini bilmediğimiz bir nedenle şimdiki yerine taşınmıştır. Çomaklı köyü, kuzeyindeki Karabeden mevkiinden şimdiki yerine su kaynağı için yer değiştirmiştir.

Yerleşmelerin kaybolmasına etki eden önemli hususlardan birisi olan eşkıyalık faaliyetlerinin iskan merkezlerinin yer değiştirmesinde de etkili olabildiği arazi araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Nitekim Boyalı köyü, 5 kilometre Güneydoğu'dan Eski Boyalı mevkiinden eşkıya nedeniyle taşınarak şimdiki yerine gelmiştir (Harita 46).

Harita 46. Konya Çevresi Boyalı, Çomaklı, Eksile, Girvad, May ve Sadıklar Köylerinde Yer Değiştirme

Ana ulaşım güzergahlarına ve yola yakın olma genellikle yerleşme için bir avantaj olarak değerlendirilirken, geçmiş dönemde bu durumun yer yer böyle olmadığı gözlemlenmektedir. Nitekim Konya çevresinde XVI. yüzyıl Sudiremi nahiyesi içerisinde Isparta ve Akşehir istikametine devam eden kervan yolu üzerindeki yerleşmeler olumsuz etkilenmiştir. Bu noktada hiç şüphesiz devlet otoritesinin ulaşamadığı zamanlardaki eşkıyalık faaliyetlerinin etkili olduğu değerlendirilebilir. Bahsi geçen kervan yolu güzergahında Altunapa, Kavak ve Elikesik hanları mevcuttur. Söz konusu güzergahta bazı köyler kaybolurken, bazıları da iç kesimlere taşınarak yani yer değiştirerek varlıklarını koruyabilmişlerdir. Salahuddin, Kalburcu köyleri bunlara örnek teşkil etmektedir (Harita 47).

planlamalarda karar vericilerin isabetli planlamalar yapmalarına imkan tanıyacaktır. Bugün hala devam etmekte olan iskan merkezlerinin yer değiştirmesi de bu durumlardan sadece birisini teşkil etmektedir. Yerleşmelerin tarihi sũreç içerisinde ne sebeple ve nasıl yer değiştirdiği ũzerine yapılacak araştırmalar gelecekte de neler olabileceği konusunda da fikir verebilecektir. Geçmiş dũnemlerde veba, sıtma gibi salgın hastalıkların yanında yılan ve kertenkele gibi sũrũngenlerin bir sahada çokça gũrũlmesi, o mekânda yaşayan insanların yerleşmelerini taşımalarına ve yeni bir lokasyon belirlemelerine neden olabilmifitir. Bazen de yerinden kalkan bir iskan mahalli sakinleri, mevcut bir yerleşmeye eklenerek hayatlarını sũrdũrmeye devam etmişlerdir. Her iki halde de yerleşmelerin kuruluş mekânları terk edilmiş ve yer değiştirmiştir.

4. NİTELİK DEĞİŞTİREN YERLEŞMELER

Geçmişte bir mekânda kurulduktan sonra yerleşmelerin bir kısmı yerini değiştirebilmekte bir kısmı da ortadan kalkabilmektedir. Ancak yerleşmenin evrimi sürecinde karşılaşılan durumlardan birisini de iskan merkezlerinin nitelik değiştirmesi oluşturmaktadır. Bu nitelik değiştirme zaman içerisinde hem olumlu hem de olumsuz şekilde cereyan edebilmektedir. Yerleşmelerin geçirdiği başlıca nitelik değişimleri “kışlaktan mezraaya”, “komdan mezraya”, “mezraadan köye”, “obadan mezraaya”, “obadan köye”, “ağıldan köye”, “çiftlikten köye”, “köyden mezraaya”, “köyden çiftliğe” “mezraadan yaylaya”, “yayladan köye”, “köyden kasabaya”, “mezraadan şehre”, “köyden şehre” şekillerinde olabilmektedir. Tüm bu türden değişiklikler zamanla yerleşmelerin karşı karşıya kaldığı/kalabildiği hususlar arasında yer alabilmektedir.

Anadolu’da yerleşmenin tarihi süreç içerisinde evrimleşmesinde önemli bir basamağı, iskan merkezlerinin nitelik değiştirmesi oluşturmaktadır. Çeşitli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde bu evrim sürecine ilişkin çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bunlardan birisini ağılların daimi iskan mahalli olan köye dönüşümüdür. Nitekim “coğrafi muhitin tesiri altında şekil ve manzarasını değiştiren ağıl Anadolu’da birçok köylerin adı olmuştur”. Dolayısıyla Anadolu’da elverişli koşulların bulunduğu mahallerde kurulan ağıllar coğrafi koşullar altında gelişerek şekil ve görünümünü değiştirmişler, köy haline gelmişlerdir (Tanoğlu, 1954: 18-19). Ağıllar gibi hayvancılıkla ilişkili olan komlar da yerleşmenin nitelik değişiminin izlenebileceği iskan üniteleri arasındadır. Nitekim Mahmut Sarıbeyoğlu tarafından kaleme alınan *Aşağı Murad Bölgesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası* başlıklı çalışmada komların süreç içerisinde yaşamış olduğu nitelik değişimleri şu cümlelerle ifade edilmiştir (Sarıbeyoğlu, 1951: 37-38):

“Bölgemizde bazılarının kom, bazılarının köm dediği yerler bir köy dışında davarları koymak için yapılmış bir veya bir kaç ağıl ile çoban kulübesinden ibaret eğreti iskân mahalleridir. Bunları mümkün olduğu kadar suya yakın yerlere yaparlar. Elverişli topraklara sahip olan komlara zamanla sahipleri yerleşerek orada ziraat yaptıkları görülür. Fakat ziraat ve devamlı iskân başladığı andan itibaren bu gibi yerler kom olmaktan çıkarak artık mezraa sayılır. Zamanla komların mezraa ve mezraaların köy veya daha büyük iskân merkezleri olabildikleri...”

Sarıbeyoğlu tarafından incelenen Aşağı Murad çevresinde görüldüğü üzere komlar, tarımsal faaliyetin başlamasıyla mezraya, köye dönüşebilmekte hatta

şartların uygun olması ve gelişmesi ile de daha büyük iskan merkezlerine evrilebilmektedir.⁵¹

Anadolu’da özellikle XVI. yüzyılda mezraa niteliğinde olup süreç içerisinde kalıcı iskan mahalline dönüşümün oldukça çok örneği vardır. Mezraalar, Osmanlı arşiv kayıtlarında daha çok tarımsal faaliyetle ilişkili olarak bir yerleşmeye (şehir ve daha çok köy) bağlı görülmektedir. Bağlı olduğu yerleşme merkezinin tarımsal faaliyetler yönüyle tamamlayıcı bir parçası olan mezraaların bazen ismine (Mezraa-yı Çakırlu) yer verilirken bazen de mezranın bulunduğu noktanın, bağlı bulunduğu yerleşmeye olan uzaklığı (Mezraa-yı Ortavıran nezd-i sınır-ı Söğütlüce ve Vartanlı) veyahut da belirgin bir özelliği (Mezraa-yı Çalı Elma ekinlikleridir) ile yeri tarif edilmiştir (Gündüz, 2015: 136). Mezraa kelime olarak “ziraat yapılan yer”, “tarım yapılan yer” anlamlarında kullanılmakla beraber yerleşme coğrafyasında köye bağlı yerleşmeler arasında yer alır. Köyden ulaşılabilir bir uzaklıkta bulunan mezraalar süreç içerisinde daimi iskan mahallerine dönüşebilmektedir. Mezraalar kişilere (Salim Bey mezraası), köylere (Gengerli [köy] mezraası) ait olabilmektedir. Bunların dışında bir şehre ait mezraalar da vardır. Söz konusu mezraalar, zamanla şehrin buralara taşınmasıyla şehrin üzerinde geliştiği mekân haline dönüşebilmektedir. Bu durumun iyi bilinen örneğini Elazığ ve Malatya şehirleri teşkil etmektedir (Alagöz, 1993: 9).

Mezraaların bir iskan mahalli olarak köye dönüşmesinin teşvik edici yönleri bulunmaktadır. Her şeyden önce tarımsal faaliyetin gerçekleştirilebileceği bir arazinin mevcudiyeti bu yönlerin başında gelmektedir. İkinci olarak bazı mezraalar, daha tahrir işleminin yapıldığı XV. ve XVI. yüzyılda hane kayıtlarına rastlanabilmesi dolayısıyla köye dönüşebilmenin ilk ve en önemli koşulunu temin eden bir faktör olarak insan topluluklarının mevcudiyetidir. Üçüncü olarak çeşitli kanunname kayıtlarında da geçen “harabesi, suyu ve mezarlığı bulunan yer” (İnalcık, 1987:

---

⁵¹ Sırrı Erinç de yapmış olduğu bir çalışmada komlara ilişkin şu bilgileri aktarır: “...Kom aslında ziraatle birlikte hayvancılık yapan bir veya bir kaç aile tarafından kurulmuş, bir veya bir kaç haneli küçük bir yerleşmedir ve adını kurucusundan alır (Nusret Bey komu, Necmeddin komu gibi). Fakat bilâhare bunların bâzıları büyüyerek birer küme köy haline gelmiş ve bu gibi sahalarda eski münferid veya küçük yerleşmeler birer toplu yerleşme şeklini almıştır”. Sırrı Erinç, 1953. *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, s. 87.

XXIX) kaydının yerleşme için en temel faktörler arasında olan suyun bulunmasıdır. Ayrıca kanunnamelerde yer alan harabesinin ve mezarlığının olması durumu (suyun, harabenin ve mezarlığın mevcudiyeti her mezraa için kati kurallar olmasa da) ise zaten ilgili mahalde daha önceden bir iskan faaliyetinin gerçekleştirildiği ve dolayısıyla yerleşmeye uygun şartları taşıdığını göstermesi bağlamında da değerlendirilebilir.

XVI. yüzyılın ilk yarısındaki sayımlarla yüzyılın ikinci yarısındaki sayımlar karşılaştırıldığında, mezraaların köye dönüştüğü çeşitli sahalarda da görülebilmektedir. Bu dönemde Divriği kazasında 25, Besni kazasında 29, Nehrülceviz nahiyesinde 5, Tokat kazasında 35, Sivas kazasında 80 mezraa köye dönüşmüştür. Ayrıca bu yüzyıl içerisinde bir tahirden diğer tahire yaşanan yerleşme niteliklerinin değiştiği de görülebilmektedir (Demir, 2007: 104-107).

Türk kültürü ve Anadolu'nun sahip olduğu coğrafi konum özellikleri göz önünde bulundurulduğunda konar-göçer bir hayat süren topluluklar önceleri kışlak ve yaylaklar arasında (hatta bu iki iskan merkezi arasındaki mesafe ve yükseltinin fazla olduğu bazı sahalarda güzle ve barla gibi başka yerleşme merkezleri de ortaya çıkmıştır) mevsimlere uygun şekilde gelip-giden oldukça hareketli bir yaşam sürmüşlerdir. Konar-göçer topluluklar zaman içerisinde daha önceleri mevsimlik kaldıkları bazı iskan merkezlerine yerleşmek suretiyle bu sahalarda daimi yerleşme merkezlerine dönüşmesini sağlamışlardır (Gümüşçü, 2001: 120-121).

Dar bir alanda yaylak ve kışlak hayatı süren konar-göçer toplulukların kışı geçirdikleri mahallerde tarımsal faaliyetlerle meşgul olmaları, daimi iskan merkezi olan köyleri kurmalarında önemli bir merhaleyi oluşturmaktadır. Kışı geçirdikleri kışlak mahallerinde ziraatle meşgul olmaları ilgili sahanın öncelikle mezraa şeklinde kaydedilmesi ve sonrasında da köye dönüşmesine neden olmuştur (Büyükcan Sayılır, 2012: 570). Kayseri çevresinde yer alan bazı mezraalar konar-göçerlerin iskan sürecinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin iyi bir örnek oluşturmasının yanında kışladan mezraya, mezraadan köye dönüşüme ilişkin oldukça çarpıcı veriler sağlamaktadır. Kayseri havalisinde İslamlı Yörükleri, Yahyalı Yörükleri gibi konar-göçer aşiretler bulunmaktaydı. Kayseri çevresinde bulunan mezraaların köye dönüşmeleri, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçişleri ile yakından alakalıdır. Bu sahadaki mezraaların

dönüşümü üç dönemde ele alınabilir. Birinci dönemde, mezraalar köylere bağlı olarak tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği ekinlik hüviyetindedir. Bu durumda mezraalar, ekonomik açıdan köyü tamamlayan sahalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğunda hane kaydı olmayan Kayseri çevresindeki mezraalarda dönemlik olarak bazı köy ahalisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. İkinci dönemde, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sahada bulunan konar-göçer gruplar tarafından mezraalar kışlak mahalli olarak kullanılmaya başlanmıştır. İşte bu durum mezraaların köylere dönüşmesinde önemli bir evreyi karakterize etmektedir. Ayrıca bu dönem mezraa adlarında geçen “in” ve “ağıl” tabiri (Kıraç İn, Ağ İn ve Ağca İn gibi), kışları oldukça sert geçen bu sahada konar-göçerlerin hayvanlarını doğal barınaklarda ya da sonradan açtıkları inlerin haricinde yaptıkları ağıllarda barındırdıklarına işaret etmektedir. Üçüncü dönem ise Kayseri çevresi fiziki koşullarının konar-göçerleri tarımsal faaliyete zorlaması ile ilgilidir. Zira uzun süren kış mevsimi boyunca hayvanlarının ot, saman, arpa vs. ihtiyacını temin etme zorunluluğu onları tarım yapmaya çeken unsurlar olmalıdır. Böylece kışlak mahalleri konar-göçerlerin ziraat mahalli haline gelmiş, yaylak ve kışlak mahalleri arasındaki mesafenin kısa olması, onların yerleşikliğe geçişini daha kolay kılmıştır. 1584/1585 yılına gelindiğinde mezraaların bir bölümü doğrudan köy olarak kaydedilmiştir. Köy statüsünde kaydedilmeleri ile birlikte resm-i kışlak başta olmak üzere, hayvancılığa ilişkin vergi kalemleri ve yükümlülükleri kaldırılmıştır. Konar-göçerler, kaldırılan bu mükellefiyetler yerine yerleşik ahali de olduğu gibi resm-i çift, caba ve bennak gibi vergi mükellefi durumuna gelmişlerdir (Gündüz, 2015: 141-144). Kayseri çevresinden verilen bu örnek kademeli şekilde konar-göçerlerin yerleşik hayata geçişini ve mezraaların köylere dönüşümünü göstermesi açısından dikkate değerdir.

Mezraaların XVI. yüzyıl içerisinde köylere dönüşmesini Larende (Karaman) kazasından da örneklendirmek mümkündür. Nitekim söz konusu kazada, daha önceki tahrir kayıtlarında mezraa olarak kaydedilen ancak 1584 sayımında köy statüsü kazanan Kapulugüçlü, Karabörk, Veled-i Nurhatun yerleşmeleri bu duruma örnek oluşturmaktadır. Ayrıca Larende çevresinde XVI. yüzyıl kayıtlarında Mezraa-yı Ağız olarak geçen yerleşme merkezi günümüze Ağızboğaz köyü olarak ulaşmıştır (Gümüştü, 2001: 121).

Osmanlı döneminde önemli devlet adamlarının doğdukları köye yönelik gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri, kurdukları vakıflar ve ilgili yerleşmenin idari statüsündeki değişiklikler yerleşmelerin nitelik değiştirmesini sağlayan önemli faktörler arasındadır. Bu duruma Muşkara köyünün Nevşehir'e dönüşüm süreci örnek olarak verilebilir. Kızılırmak Nehri'nin güney yamacında kuruluş gösteren Muşkara, bugünkü Nevşehir'in ilk çekirdeğini meydana getirmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı idari sistemi içerisinde Muşkara, Niğde sancağı Ürgüp kazası Uçhisar nahiyesine bağlı bir köydür. 1518 tarihinde gerçekleştirilen tahrir işleminde köyün nüfusu 105 nefer (86 hane, 19 mücerred) gayrimüslimden oluşmaktadır. 1584 yılında ise Muşkara'nın nüfusu 185 nefer (46 nefer Müslüman, 139 nefer gayrimüslim) olarak kayıtlara geçmiştir. XVIII. yüzyıl başlarına kadar olağan bir şekilde köy olarak varlığına devam eden Muşkara, burada doğmuş olan Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı ile birlikte önemli değişimlerin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir. Köyün yaşamış olduğu dönüşümde, padişah III. Ahmed'in damadı İbrahim Paşa'ya Muşkara köyünü hibe ve temlik etmesi ilk basamağı oluşturmuştur. Ardından Paşa kendisi vakıf kurarak burada ciddi bir imar faaliyetine girişmiş olup köyde cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, çeşitli dükkanlar ve binalar yaptırmıştır. Muşkara böylece bir şehir görünümüne bürünmüş ve yeniliğine atfen 1725 yılında ismi Nevşehir olarak değiştirilmiştir. Şehre getirilen vergi muafiyeti, buranın cazibesini artırmış ve şehir göç almaya başlamıştır. Ayrıca konar-göçer bir grup olan Boynu İnceli Türkmenlerine mensup aşiret ve oymaklardan 800 hane seçilerek buraya iskan edilmesi ile şehir daha kalabalık bir hal almıştır. Devlet eliyle birtakım muafiyetler ve iskan girişimleri neticesinde 1730 yıllarına gelindiğinde şehrin nüfusu birkaç bine ulaşmıştır. Böylece başlangıçta köy olan bir yerleşme şehre dönüşmüştür (Şahin, 2007: 64-67).

Yerleşmenin tarihi süreçteki evriminde, Türk iskanından çok önceleri yerleşme merkezi olan yerleşmeler daha uzun soluklu bir sürecin örneğini oluşturmaktadır. Bu türden bir evrim sürecini Arapsun üzerinden takip etmek mümkündür. Roma döneminde Kızılırmak kenarında bir yerleşme olan Zorapassos, Osmanlı dönemi kaynaklarında Arapsun, farklı bir evrim sürecini göstermektedir. Zira ilk zamanlar mezraa olarak kaydedilen Arapsun daha sonra köye ve en nihayetinde de Gülşehir kazasına dönüşmüştür. Oldukça kadim bir iskan mahalli

olduğu anlaşılan Zorapassos, 1530 tarihli Karaman ve Rum Vilayetleri Muhasebe defterinde Arapsun imlası ile kayıtlara geçmiştir. Söz konusu defterde mezraa olarak (Arapsun mezraası, Ahili cemaatinin ekinliğidir) kaydedilen bu yerleşmenin bir dönem eski önemini yitirdiği ve ahalisini kaybettiği değerlendirilebilir. 1582 yılına gelindiğinde ise Arapsun'un Niğde tahrir defterinde Uçhisar kazasına bağlı 22 hane ve 9 mücerred vergi nüfusuna sahip bir köy olduğu görülmektedir. Ahalisi tarım ve hayvancılıkla meşgul olan bu yerleşmede bir de değirmen mevcuttur. XVIII. yüzyıl ortalarına değin 50-60 hanelik bir köy olma hüviyetini koruyan yerleşme olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Arapsunlu Karavezir Silahtar Mehmet Paşa, köye 1 cami, 1 medrese, 15 ev, 1 han, 1 ekmeğe dükkanı, 3 adet bakkal dükkanı, 21 adet demirci dükkanı, 1 mahkeme binası, 1 hamam ve 6 adet çeşme inşa ettirerek, bu yapıların masrafları için de 82.000 akçelik bir vakıf kurmuştur. Sıradan bir Anadolu köyü olan Arapsun, bu imar faaliyetleri ile birlikte ekonomik açıdan canlanmış ve çevresindeki yerleşmelerden göç alan bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Hızlı bir şekilde nüfus artışına sahne olan Arapsun'da, mahalleler teşekkül etmiş ve köyün adı da Karavezir Silahtar Mehmet Paşa tarafından değiştirilerek Gülşehir yapılmıştır. Nüfus artışına bağlı olarak Gülşehir'e bir kadı tayin edilmiş ve kaza statüsü verilmiştir. Çevre köylerinde bağlandığı Gülşehir'in sınırları da tayin olunmuştur. 1779 tarihinde yapılan sayımda Gülşehir'in nüfusu 93 haneye (yaklaşık 465 kişi) ulaşmıştır (Gündüz, 2015: 151-156).

Geçmişte mezraa olan bir yerleşme süreç içerisinde yerli ve yabancı turistlerin önemli bir ziyaret merkezi haline gelebilmektedir. Bunun iyi bir örneğini Rize'deki Ayder (Hala) mezraası oluşturmaktadır. Çok önceleri hayvancılık amacıyla kullanılan bir mezraa iken yolların iyileştirilmesi, elektriğin getirilmesi, sağlık turizmi imkanları, çeşitli tesislerin (fırın, lokanta, otel vb.) yapılması ve sahip olduğu doğal güzellikleri ile yöre dışından insanların ziyaret ettiği önemli bir turizm mekânı haline gelmiştir. Böylelikle Ayder (Hala) mezraası, Anadolu'da bulunan diğer tüm mezraalardan farklı bir evrim geçirerek daimi turizm merkezine dönüşmüştür (Tunçel, 1996: 85).

Mezraalara ilişkin araştırma yapan kişilerin ortak görüşü; mezraaların zamanla gelişerek mahalle, köy hatta daha büyük iskan birimine dönüşebilecekleri diğer bir ifade ile mezraa olma özelliklerini süreç içerisinde gelişerek

kaybetmeleridir. Bu durumun tam tersini yaşayan yani zaman içerisinde mevcut nüfusunu ve tarımsal fonksiyonunu yitiren, terk edilen mezraalar da söz konusudur (Tunçel, 1996: 90). Mezralardan kuruluş mekânı iyi olanlar, zamanla sürekli iskan merkezlerine dönüşerek köy karakteri kazanmışlar, mekânsal koşulları iyi olmayanlar ise, genellikle ortadan kalkarak kaybolup gitmişlerdir (Gümüşçü, 2001: 126).

Araştırma Alanlarında Yerleşmelerin Nitelik Değişirmesi

Araştırma alanlarında gerek XVI. yüzyıl içerisinde gerekse XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin geçen zaman diliminde, yerleşmelerin niteliklerinde meydana gelen değişimlere ilişkin önemli bulgulara rastlanılmaktadır. Manisa çevresinde köylerin dışında, mezraa ve çiftlik yerleşmesi varken; Konya havalisinde sadece mezraa yerleşmesi bulunmaktadır. Ancak her iki araştırma alanında da 1500’lü yıllardan 1950’lere kadar geçen zaman aralığında yerleşme merkezlerinin yaşadığı önemli değişimlerin ipuçları tespit edilmiştir. Buradaki bilgiler, arşiv belgeleri ve haritalardan tespit edilmiştir. Aşağıda yerleşmelerin nitelik değişirmesi meselesi, Manisa ve Konya çevresi olmak üzere ayrı ayrı başlıklar altında incelenerek konu hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Manisa Çevresinde Yerleşmelerin Nitelik Değişirmesi

Manisa çevresindeki yerleşmelerin, XVI. yüzyıl içerisinde ve takip eden zaman diliminde “mezraadan köye”, “köyden çiftliğe”, “çiftlikten köye” ve “köyden beldeye” şeklinde geçirdiği nitelik değişimi görülebilmektedir.

XVI. yüzyıl Manisa çevresi dahilinde 1530 yılında 10, 1575 yılında 44 mezraa yerleşmesi bulunmaktadır. Bu tarihlerdeki küçük istisnalar hariç, mezraalarda herhangi bir hane ya da nefer kaydı yoktur. Bu durumun istisnaları arasında yer alan Kadı mezraasında 1530 yılında 2 nefer nüfus kaydı bulunmaktadır. Söz konusu Kadı mezraası, 1575 yılına gelindiğinde köye dönüşmüş ve bu tarihteki nefer sayısı 12’ye yükselmiştir. Ayrıca Kadı köyü civarında 1 hane ellici yörüşü de bulunmaktadır (Emecen, 1989: 117-162). Kadı köyünün arşiv vesikalarındaki son kaydına 1891 yılında rastlanılmış, sonrasında ise o da kaybolan köyler içerisinde dahil olmuştur.

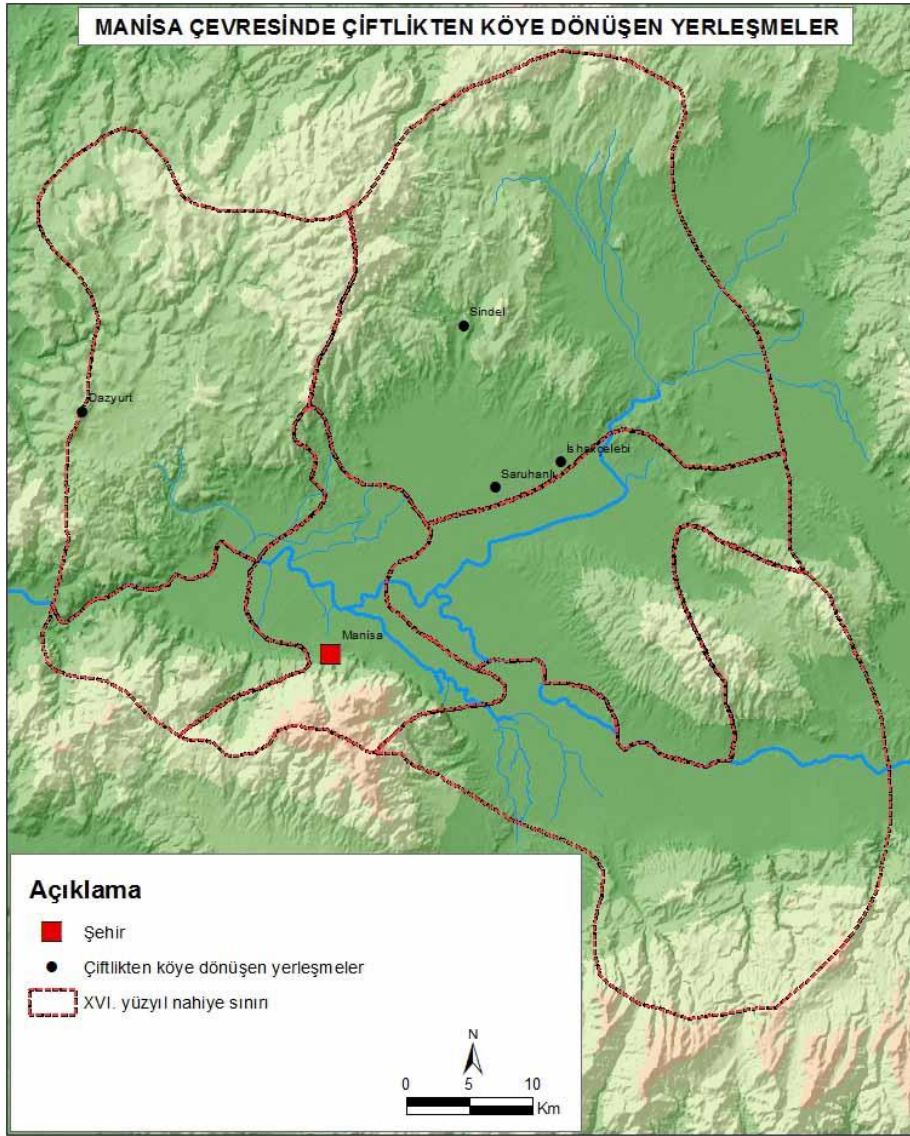
XVI. yüzyıl Manisa çevresindeki mezraaların büyük çoğunluğunun nüfustan yoksun olması gerek yüzyıl içerisinde gerekse takip eden zaman dilimlerinde bu

mezraaların köye dönüşmesinin önündeki en büyük engel olmalıdır. Söz konusu bu durum, onların kalıcı iskan merkezi haline dönüşmemesinin önemli sebepleri arasında yer almaktadır. Mezraalar XVI. yüzyılda nüfus artışına bağlı üretim gereksiniminin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, dönem kaynaklarına kaydedilmiş ancak daimi iskan merkezlerine dönüşmemiştir.

Manisa çevresinde XVI. yüzyıl içerisinde 1530 sayımında köy olan ancak 1575 yılı sayımına gelindiğinde mezraaya dönüşen yerleşmeler de vardır. İmreahor, Kasablu, Karacabergos ve Kum isimli yerleşmeler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Bu yerleşmeler her ne kadar 1530 tarihinde köy olarak kaydedilmiş olsalar da, nüfus barındırmadıkları görülmektedir (Emecen, 1989: 117-202). Nüfus barındırmasa dahi köy olarak yerleşmelerin kaydedilmesi, daha önce de belirtildiği üzere XVI. yüzyıl Manisa çevresinde olağan bir durumdur. Ancak nüfusun olmayışı, mezraaların köye dönüşmemesinde ve günümüze ulaşamamasında önemli bir faktördür. Ayrıca nüfus barındırmaksızın köy statüsünde kaydedilen yerleşmelerin zaman içerisinde köyden mezraaya doğru bir nitelik değişimini yaşamamasının ana sebebi nüfus toplayamamasıdır. Böylece her ne kadar XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde köy statüsünde bazı nüfussuz yerleşmeler kaydedilmiş olsalar da, bunlar süreç içinde köy olma hüviyetini kaybederek mezraaya dönüşmüştür.

Manisa çevresinde bulunan bazı çiftlikler zaman içinde köye dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Saruhan vakıf defterlerinde çiftlik olarak görülen bu yerleşmeler, süreç içerisinde gelişerek köye yani daimi iskan mahalline dönüşmüştür. Tazyurt çiftliği Dazyurt köyüne; Şeyh Sindel çiftliği Sindel köyüne; Şeyh İshak çiftliği İshakçelebi köyüne ve Saruhanoğlu Hızır çiftliği de süreç içerisinde önce Saruhanlı karyesine ve günümüzde de Saruhanlı ilçe merkezine dönüşmüştür (Harita 48). Yerleşme olarak sürekliliğini devam ettiren hiçbir mezraa yokken çiftliklerin günümüzde kalıcı daimi iskan merkezlerine dönüşerek hayatiyetini devam ettiriyor olması, ayrıca dikkate değer bir durumdur. Bu örnekler göz önüne alındığında vakıf çiftliklerinin kalıcı iskan mahalline dönüşmesinin mezraalara nispetle daha mümkün olduğu söylenilebilir.

Harita 48. Manisa Çevresinde Çiftlikten Köye Dönüşen Yerleşmeler

Manisa çevresinde ortaya çıkan çiftlikler, iskan merkezlerinin nitelik değiştirmesi hususunda ayrı bir evrimi bizlere göstermektedir. Bu sahada çiftliklerin ortaya çıkması, zamanla kadim köy arazilerinin çiftlik haline dönüşmesine ve ilgili yerleşmelerin köy statüsünü kaybederek çiftlik statüsüne geçmesine yol açmıştır. Bir dönem Manisa çevresinde XVI. yüzyılda köy olarak gördüğümüz yerleşme merkezleri, sahada yeni ortaya çıkan idari, sosyal ve ekonomik durumların bir neticesi olarak çiftlik yerleşmesi haline gelebilmiştir. Bu durumun gelişim sürecini gözler önüne sermesi bakımından önemli bir örnek XVI. yüzyılda tahrir defterlerinde karşımıza çıkan Koldere köyüdür.

Koldere köyünün tarihi seyir içerisinde oldukça farklı bir nitelik dönüşümü yaşadığı görülmektedir. İlk olarak 1530 yılı tahrir defterinde yer alan Koldere, bu tarihte köy statüsünde olup 8 hane ve 5 mücerredten oluşan, toplam 13 nefer nüfusa sahiptir. 1530 yılında Koldere köyü ve Koldere'ye bağlı Namazoğlu mezrasının gelirleri İvaz Paşa'nın Manisa'daki camisine vakfedilmiştir. 1575 yılı tahririnde ise 1 hane, 2 mücerred karaca; 2 hane 3 mücerred mukataa; 1 hane 2 mücerred ellici ve 2 hane 1 mücerred buğurculardan oluşan toplam 14 neferlik konar-göçer bir topluluk bulunmaktadır. 1575 tahririnde, 1530 sayımındaki vakıf reayası kalmayan bu yerleşim merkezinin arazisinin sahadaki konar-göçerlerce işlenmekte olduğu anlaşılmaktadır (Emecen, 1989: 173). Varlığını devam ettiren Koldere köyünün XVII. ve XVIII. yüzyıldaki nüfus verilerine sahip değiliz. Ancak XVIII. yüzyılda Manisa çevresinde hakim olan ayan ailesi Karaosmanoğulları, bölgenin verimli kısmında çeşitli çiftlikler oluşturmuştu. Manisa şehri kuzeyinden başlayarak Kum Çayı'nın akış gösterdiği sahayı kapsayan çiftliklerin bulunduğu bölge "Koru-i Cebeli Manisa" mukataası adıyla anılmıştır. Söz konusu Karaosmanoğulları'nın çiftliği dahilinde Koldere de yer alıyordu. Şu halde Koldere, XVIII. yüzyıla geldiğinde bir çiftlik haline dönüşmüştü. XIX. yüzyıla geldiğinde temettuat kayıtlarına göre bu yerleşmede, hiçbir Türk unsur bulunmamaktadır. Çiftlikte yaşayan yaklaşık 240 vergi mükellefinin tamamı Rum'dur. Buradaki Rumların, Mora ve Ege adalarından Manisa çevresine gelen ve/veya getirilen Rumlar olduğu düşünülmektedir. Ancak her ne olursa olsun Koldere'nin, Karaosmanoğulları döneminden kalma çiftlik özelliklerini barındırmasıyla birlikte temettuat defterlerinde "Koldere Çiftliği Karyesi" şeklinde kaydedilmesi buranın nitelik açısından köye dönüştüğünü göstermektedir (Berber, 2013a: 233-268). Daha sonraki süreçte Cumhuriyet devrine ulaşan Koldere, sahaya yapılan muhacir iskanı nedeniyle kalabalıklaşmış hatta bir belde haline gelmiştir. 6 Aralık 2012 tarihinde "6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (İzci ve Turan, 2013: 119) ile birlikte belediyeliği düşmüş ve mahalle statüsünde mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Daha önce Manisa şehri yakınlarında 1575 yılında bir köy olan Çatal Kilise şehrin zaman içerisinde yatayda genişlemesine bağlı olarak farklı bir nitelik

değişimine sahne olmuştur. Çatal Kilise köyünün sit alanı bugün Manisa şehri dahilinde kalmıştır.

Konya Çevresinde Yerleşmelerin Nitelik Değişirmesi

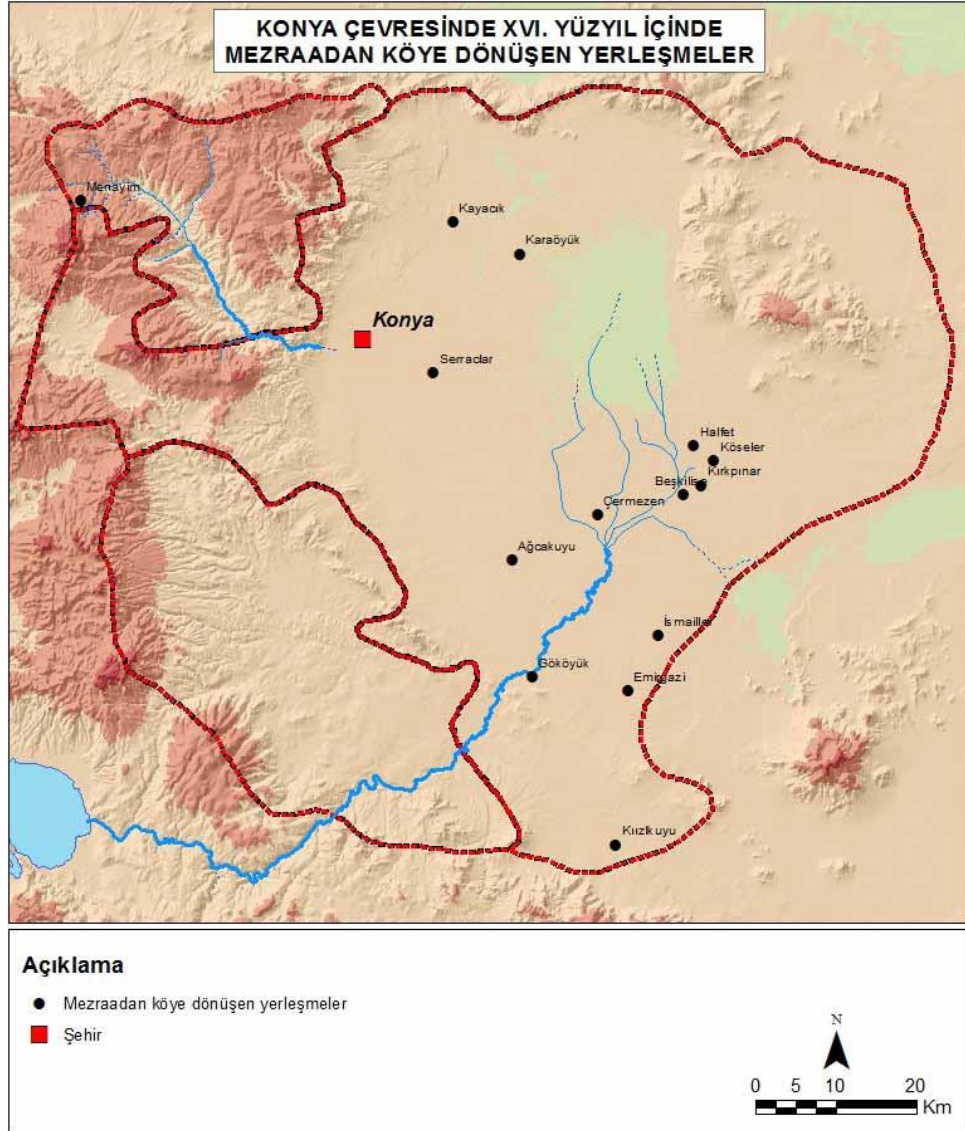
Araştırma alanlarımız arasında yer alan Konya çevresi de yerleşmelerin çeşitli şekillerde nitelik değiştirdiği sahalar arasındadır. XVI. yüzyıl içerisinde ve daha sonraki yıllarda görülen mezraaların, köye dönüşmesinin yanında şehrin alan genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkan farklı bir evrimsel süreç de izlenebilmektedir.

Konya çevresinde 1518 yılından 1584 yılına değin geçen zaman diliminde yerleşmelerin gelişerek karyeye dönüştüğü görülmektedir. Örneğin, 1530 da mezraa olarak kaydedilen Ağcakuyu, Aydınlar, Beşkilise, Depelü, Emir Gazi, Gököyük, İki Kilise, İlbasan, İsmailler, Kayacık, Kırkpınar, Köseler, Çakıroğlancık, Çermezen, Halfet, Karaöyük, Kızılkuyu, Serracılar, Uzun Musalu Deresi, Yeregiren, Menayim yerleşmeleri 1584'te karye olarak kayıtlara geçmiştir. Bunlardan Ağcakuyu mezrasının 1518'de 12 nefer kaydı bulunmaktadır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde nefer sayısı iyice artarak 56'ya ulaşan bu yerleşme, tahrir kayıtlarında görüldüğü üzere köy statüsüne ulaşmıştır. Kırkpınar, Serracılar ve İsmailler mezraaları da nüfus barındıran ve XVI. yüzyılın sonunda köy statüsüne ulaşan yerleşmelere örnek teşkil etmektedir.

Konya çevresinde XVI. yüzyılın başlarında herhangi bir nüfus barındırmayan ancak yüzyıl sonunda köy statüsüne ulaşan mezraalar da görülmektedir. Şüphesiz, bu yerleşmeler bize farklı bir evrim sürecinin ipuçlarını vermektedir. Aydınlar isimli yerleşme, 1518'de mezraa statüsüne sahip olup hiçbir nefer bulundurmamaktadır. Ancak 1584 yılına gelindiğinde 18 nefer bulunduğu ve yerleşmenin mezraadan köye dönüştüğü görülmektedir. Beşkilise, Depelü, Emir Gazi, Gököyük, İki Kilise, Kayacık, Köseler, Çakıroğlancık, Çermezen, Halfet, Karaöyük, Kızılkuyu, Menayim ve Serracılar isimli mezraalar da Aydınlar'ın yaşamış olduğu nitelik değiştirme sürecini yaşamıştır. Bu mezraalardan Gököyük (Gökhöyük ky.), Kayacık, Kızılkuyu, Serracılar (Saraçoğlu mah.), Menayim (Mülayim ky.) yerleşme birimi olarak günümüzde hayatiyetlerini devam ettirmektedir (Harita 49). Şu halde XVI. yüzyıl

başlarında hiç nüfus barındırmayan bir mezraa, nüfus artışıyla ve ilgili mahalle gelen insanların yerleşmesiyle köye dönüşebilmektedir.

Harita 49. Konya Çevresinde XVI. Yüzyıl İçinde Mezraadan Köye Dönüşen Yerleşmeler

Konya çevresinde mezraa kayıtlarında geçen çiftlik ifadesi ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Şöyle ki Mezraa-yı Çiftlik benanı Hasan Aşık Damı (tabi-i Sahra) (TK KKA 104, 74a), Mezraa-yı Çiftlik Hacib nezd-i sınuru karye-i Çağlan ve aher karye halkı ziraat ederler (TK KKA 104, 99a), Mezraa-yı Mahmut Ağa Çiftliği öşr-i vakfı Mirim Zade (der Konya) (TK KKA 104, 74a), şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Söz konusu kayıtların sonu “çiftliği” şeklinde tamamlansa da, ilk kısmındaki yerleşmenin niteliğini belirleyici olan ifadeden hareketle mezraa olarak kabul edilmiştir. Ancak tahrir defterlerindeki kayıtların sonuna “... çiftliği”

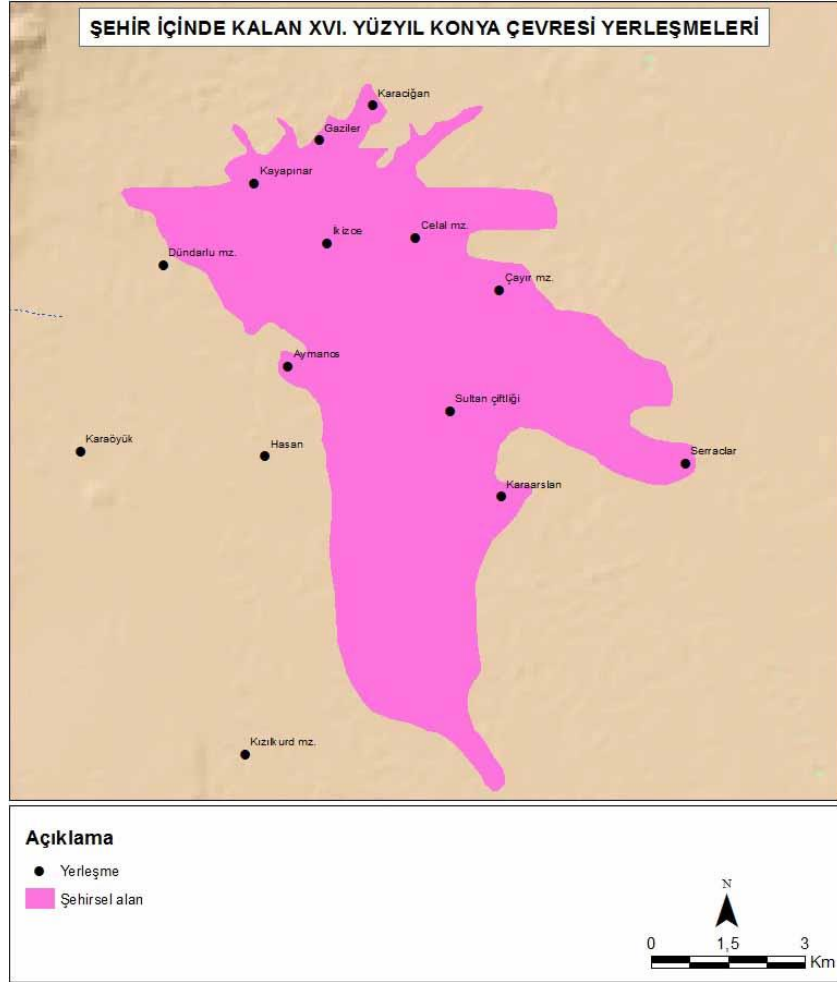
ibaresinin gelmesi hususu üzerinde düşünülmesi gerekir. Bu durum öncelikle bir çift öküz ile sürülebilecek arazi parçası yani “çift” olmasından hareketle “... çiftliği” şeklinde iken, tahrir eminin bu mekânı ziraat yapılan yer anlamında mezraa şeklinde kaydettiği veyahut zaman içerisinde çiftlikten mezraaya dönüştüğü, ilk akla gelen durumlar arasında zikredilebilir. Söz konusu bu durumu yani çiftlikten karyeye dönüşümü görmek, yerleşmenin evrimini ve süreç içerisindeki değişimini ortaya koymak açısından iki örnek verilebilir. Bunlar, 1584 tahririnde geçen “Karye-i Sultan Çiftliği (tabi-i Sahra) (TK KKA 104, 39b) ve “Karye-i Emir Murad Çiftliği nezdi karye-i Enek ba nezdi imaret-i cedid vakf olan Kani cemaatinden ba’zı mütemekkindir (TK KKA 104, 69b) kayıtlarına sahip olan yerleşmelerdir. 1530 tahririnde mezraa olarak kaydedilen Emir Murad Çiftliği, 1584 mufassal tahrir defterinde nitelik değiştirerek köye dönüşmüştür. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere bu iki yerleşmenin, halihazırda köy olmasına rağmen geçmiş dönemlerde çiftlik ve mezraa yerleşmesi olduğu, zaman içerisinde gelişmesine bağlı olarak da nitelik değiştirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Konya havalisinde XVI. yüzyılın sonunda mezraa olarak görülen birtakım yerleşmeler, günümüze değin geçen zaman diliminde köye dönüşmüştür. Böylesi bir değişim yani mezraadan köye geçiş, Şatır ve Karakaya yerleşmelerinde gerçekleşmiştir.

Konya çevresinde XVI. yüzyılda bulunan bazı yerleşme isimlerinin bugün Konya şehrinde mahalle ve sokak isimlerinde karşımıza çıkması, farklı bir evrim sürecine işaret etmektedir. Bu yerleşmeler, Konya’nın zamanla büyümesine ve alansal genişlemesine bağlı olarak şehir içerisinde kalmış olmalıdır. Bu durumda daha önceden bir mezraa olan yerleşme, zamanla farklı bir evrim geçirerek şehrin mahallesi haline gelebilmektedir. Bu türden bir nitelik değiştirmeye örnek olarak XVI. yüzyıl başlarındaki Abdürreşid, Çayır, Hasanköyü, Seba Kurd ve Tatlıcuk mezraaları verilebilir. Bugün Konya şehri içerisinde aynı isimlerle (Abdürreşid, Çayır, Hasanköy, Sebhovan ve Tatlıcık) mahallelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı yerleşmelerin isimleri ise sokak isimlerine yansımış durumdadır. Bunun sonucu olarak bazı XVI. yüzyıl yerleşme isimlerinin şehir içerisindeki sokak adlarında yaşadığı tespit edilmiştir. Dündarlı mz.-Dündarlı Sok., Çilingir mz.-Çilingir Sok., Celal mz.-Celal Sok., bu duruma örnek olarak verilebilir. Ayrıca XVI. yüzyıl Aymanos, Gaziler, İkizce, Karaarslan, Kayapınar, Sultan çiftliği köyleri bugün şehrin

içinde kalmış, gittikçe şehirle bütünleşmiş ve onun mahallesi haline gelmiştir (Harita 50).

Harita 50. Şehir İçinde Kalan XVI. Yüzyıl Konya Çevresi Yerleşmeleri

Yerleşmelerin nitelik değiştirmesi çerçevesinde yaylalara da dönüşüm yaşandığı görülmektedir. XVI. yüzyılda mezraa olarak kaydedilen yerleşmeler, bugün karşımıza aynı isimle yayla olarak çıkmaktadır. Çakılıkuyu mz.-Çakılıkuyu yaylası, Köstendil mz.-Köstendik yaylası, Kulduruc-ı Köhne mz.-Kulduruç yaylası ve Salurlu mz.-Salarlı yaylası gibi. Bu durum, geçmişteki mezraa yerleşmelerinin tarihi süreç içerisinde farklı fonksiyonlar üstlenmek suretiyle nitelik değiştirdiğine işaret etmektedir.

İlgili saha literatürünün yanı sıra çalışma alanlarımız olan Manisa ve Konya çevresinde görüldüğü üzere yerleşmenin evrimi bağlamında göz önünde bulundurulması gereken hususlardan birisini de “yerleşmelerin nitelik değiştirmesi”

meselesi oluşturmaktadır. Anadolu gibi kadim bir iskan bölgesinde, yerleşmelerin nitelik değiştirmesinin oldukça farklı ve zengin örneklerini bulmak mümkündür. Eldeki araştırmanın zaman kapsamı dahilinde “mezraadan köye”, “çiftlikten köye”, “köyden mezraya” ve “köyden beldeye” dönüşen XVI. yüzyıl iskan merkezleri bulunmaktadır. Hatta tarihi süreç içerisinde şehrin gelişmesine ve alansal genişlemesine bağlı olarak “mezradan-köyden şehre” (şehrin bir parçası olan mahalleye) dönüşen iskan üniteleri de mevcuttur. Kırsal iskan merkezlerinin şehrin içerisinde kalması ve dolayısıyla şehrin bir parçası haline gelmesi yerleşmelerin nitelik değiştirmesinin farklı bir cephesini meydana getirmektedir.

Geçmişten günümüze yerleşmeler, “mezraadan köye”, “köyden beldeye ve şehre” dönüşebildiği gibi bunun tam aksi istikamette bir nitelik değişimi de söz konusu olabilmektedir. Hiç şüphesiz bu durum, ilgili mekânın fiziki coğrafya özelliklerinin yanı sıra beşeri ve ekonomik coğrafya unsurlarının ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Nitekim bir sahada uygun coğrafi koşulların oluşması, ilgili yerleşme merkezinin süreç içerisinde şehre kadar dönüşmesine neden olabilmektedir. Ancak coğrafi şartların yetersiz olduğu ya da uygun koşulların ortadan kalktığı durumlarda yerleşme niteliğinde bir gerileme, örneğin “köyden mezraya” dönüşüm şeklinde bir değişim, yaşanabilmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Manisa ve Konya çevresi örneklemlerinde XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin yerleşmenin evrimi kapsamında ele alınan bu çalışmada kaybolan, yeni kurulan, yer değiştiren ve nitelik değiştiren yerleşmelere odaklanılmıştır. Çalışmada ortaya konulan araştırma sorularına ilişkin bölgesel ve mekânsal farklılıklara bağlı olarak çeşitli cevaplar elde edilmiş ve hipotezler öne sürülmüştür. XVI. yüzyılın sonundan 1950'lere kadar 350 yıllık bir zaman diliminin üzerinde araştırmaya konu edilen hususlarla ilgili şu sonuçlardan söz edilebilir:

- 1) Anadolu sathında görülen ilk iskanın gerçekleştiği doğal barınaklardan höyüklerle; köylerden şehirlere değin yerleşmelerin terk edilmesi hususu tarihi bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Geçen zaman süresince birtakım yerleşmeler ortaya çıkan doğal, siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara ayak uydurarak yaşamlarını devam ettirse de bir kısmı aynı beceriyi gösteremeyerek ortadan kalkmıştır. Söz konusu durum tüm iskan tarihi boyunca bu topraklar için geçerli olduğu gibi araştırma dönemimizdeki Manisa ve Konya çevresi yerleşmeleri de bu durumun istisnası değildir. XVI. yüzyıldan günümüze araştırma alanlarında kırsal iskan merkezlerinin bazıları ortadan kalkarken bazıları ise adeta hayata yeni gözünü açmıştır. Yerleşmenin evrimi, geçmişte olduğu gibi içinde bulunduğumuz zaman diliminde ve gelecekte olağan bir gerçeklik olarak devam edeceği anlaşılmaktadır.
- 2) Tarihi süreçte kaybolan yerleşmelerin her yerde aynı sayı, oran ve dönemde gerçekleşmediği, birtakım bölgesel farklılıkların olduğu görülmüştür. Manisa çevresinde XVI. yüzyıl sonunda mevcut 219 köyden 142'si (%65), Konya çevresinde ise 225 köyden 147'si (%65) kaybolmuştur. Mezraa ve çiftliklere bakıldığında ise Manisa çevresinde 31 mezraanın tamamı, 13 çiftliğin 9'u (%70) ortadan kalkmıştır. Konya çevresinde 143 mezraadan 130'u (%91) kaybolmuştur. Manisa çevresinde en fazla kayıp 1800-1849 (59 köy ile %42) ve 1600-1649 (25 köy ile %18) tarihleri arasındadır. Konya çevresinde ise en fazla kayıp 1600-1649 (63 köy ile %43) ve 1750-1799 (28 köy ile %19) arasındaki zaman dilimlerinde gerçekleşmiştir.
- 3) Kaybolan yerleşmelerin nerede kaybolduklarına ilişkin yapılan değerlendirmelerde lokalizasyonu yapılabilen XVI. yüzyıl iskan merkezlerinden en fazla yerleşmenin ortadan kalktığı jeomorfolojik birimin ova alanları olduğu tespit edilmiştir. Şöyle ki, Manisa çevresinde Gediz graben alanında 29 köy, 4 mezraa ve 2 çiftlik, Konya Ovası'nda ise 91 köy ve 28 mezraa kaybolmuştur. Yerleşmelerin kuruluşu açısından önemli koşullar barındıran başta ova alanları siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan kaos ve çalkantı zamanlarında ortaya çıkan olumsuzluklardan ilk etkilenen ve iskanın en fazla zarar gördüğü alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

- 4) Sel, taşkın, kuraklık, çekirge istilası, kıtlık ve veba gibi afetler araştırılan zaman dilimi içerisinde Manisa ve Konya çevrelerinde hep olagelmıştır. Özele inildiğinde Manisa çevresinde deprem, sel/taşkın, çekirge istilası, kuraklık ve kıtlık gibi; Konya çevresinde kuraklığın, aşırı yağışlar sırasında yer yer sel/taşkın ve suğla oluşumları (yerleşim alanlarını ve tarım alanlarını su basması, sivrisineğe bağlı olarak sıtma) sebebiyle afetlerin yaşandığı görülür. Söz konusu bu durumlar iskan merkezlerinin kaybolması noktasında etkili olan faktörler arasında belirginleşmiştir.
- 5) Tarihi süreçte meydana gelen başta Celali isyanları olmak üzere, suhte isyanları, çeşitli kişi ve gruplar (sarıca-sekbanlar, devlet otoritesini temsil eden sancakbeyleri, muhassıllar, kadılar vs.) tarafından gerçekleştirilen eşkıyalık faaliyetleri kırsalda zor durumda olan insanların hayatını iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Manisa çevresinde Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde de kol gezen asayişsizlik, eşkıyalık faaliyetleri ve Yunan işgali sırasında yaşananlar iskanda önemli tesirler bırakmış yerleşmelerin kaybolmasına neden olmuştur.
- 6) İçeride ve dışarıda ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar altında tımar sistemdeki değişim, dönüşüm ve aksaklıklar iskan olumsuz etkileyen hususlar arasındadır. Aldıkları ücretleri yetersiz bulan askerilerin kırsalda yaşayan insanlardan gayrimeşru bir şekilde talepleri döneme damgasını vurmuştur. Özellikle tımarlı sipahilerin, sarıca-sekbanların, yeniçerilerin fazla para, yem ve yemeklik talepleri köylüleri canından bezdirmiş ve onlar da çiftini çubuğunu bırakıp yaşadıkları iskan merkezlerini terk etmek durumunda kalmışlardır.
- 7) Araştırılan zaman dilimi içerisinde ülke sathında ortaya çıkan otorite boşluğu, siyasi, sosyal ve ekonomik kötü gidişin tahrik ve tesiriyle konar-göçerler de adalet dairesinin dışında hareket ederek eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdir. Yapıları gereği oldukça hareketli olmaları, bu nedenle yakalanması ve tedip edilmesi zor olan konar-göçer bazı gruplar yerleşik halkın malına, canına ciddi zararlar vermişlerdir. Konar-göçerlerin de bir baskı ve zulüm unsuru olarak ortaya çıkması köylüleri zor durumda bırakan faktörler arasındaki yerini almıştır.
- 8) XVII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar taşrada ortaya çıkan ve adeta birer otorite haline gelen ayanların faaliyetleri iskan derinden etkileyen hususlardandır. Ayanların etkisi özellikle Manisa çevresinde Karaosmanoğulları ile net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buldukları çevredeki muhassıllık ve mültezimlik görevlerini elde eden ayanlar, fazla vergi talebi ve gerçekleştirdikleri zulümler ile kırsalda yaşamı zorlaştırmıştır. Yüksek faizle borçlanan halk elindeki tarlasını ipotek etmiş ve ödemeyince de ayanlar tarafından bu arazilere el konularak büyük çiftlikler ortaya çıkmıştır. Ayanların gerçekleştirdikleri baskı ve zulümler yanında çiftlik kurulmaya uygun olan ovalık alanlarda tesis edilen çiftlikler, köylerin kaybolmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.
- 9) XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan kargaşa ve kaos ortamından sonra XVII. yüzyıla gelindiğinde normalde olağanüstü durumlarda toplanan avarız türü vergiler mutad bir hale getirilmiş ve halk bu vergiyi ödemekte oldukça zorlanmıştır. Bunun dışında devlet

görevlilerinin kanun dışı tahsilata girişmeleri, kalabalık maiyyetleri ile birlikte köylerde konaklayarak yem, yemeklik, para vs. talepleri insanları ciddi zorluklar altında bırakmıştır. Mevcut vergisini ödemekte zorlanan halkın üzerinde avarızın olağan bir vergi kalemi haline gelmesi ve buna haksız taleplerin eklenmesi kırsalda yaşayan insanları işin içinden çıkamayacağı bir noktaya sürüklemiştir.

- 10) Karşı karşıya kaldığı olumsuzluklarda köylü öncelikle şikayet mekanizmasını kullanarak yerelde mahkemede olmazsa başkentte divanda çözüm aramıştır. Üzerlerindeki baskı unsurlarının kaldırılması, önlenmesi ve avarız türü vergilerde indirimle gidilmesi köylülerin başlıca talepleri arasında yerini almıştır. Ancak tüm bu girişimlere rağmen istedikleri sonuç gerçekleşmediğinde köylünün önünde iki seçenek kalıyordu, o da zulme katlanmak ya da yerini yurdunu terk etmek. İşte bu durumda insanlar kırsaldan kırsala, kırsaldan şehire göç ederek köylerini terk etmek durumunda kalmışlardır. Kırsaldan kırsala yaşanan göçlerde merkezi ve eşkıya tehlikesinden korunaklı olan köyler tercih edilerek vergi ve eşkıya baskısından kurtulmaya gayret etmişlerdir. Hatta bu süreçte yol üzerinde bulunan bazı köyler mevcut yerinden kalkarak daha düzenli gördükleri vadi içlerine ve yoldan uzak korunaklı noktalara taşınmışlardır.
- 11) 1600-1949 tarihleri arasında yerleşmeler bir taraftan yukarıdaki sebeplerle kaybolurken bir taraftan da yenilerinin kurulduğu görülmektedir ki bu durum daha 1600-1649 döneminden itibaren başlamıştır. Yeni kurulan köylerin oldukça fazla sayıda olması kırsal alandaki iskan yapısının oldukça dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.
- 12) Yeni köylerin kurulmasında konar-göçerlerin gerek devlet eliyle ve gerekse kendi istekleriyle yerleşik hayata geçmeleri etkili olmuştur. Nitekim konar-göçerlere ait yer isimleri, arşiv vesikalarındaki iskan girişimleri ve arazi araştırmaları sırasında tespit edilen yörük köyleri bu durumun delili durumundadır. Konar-göçerler tarafından kurulan yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde devam ettirmek istedikleri ana ekonomik faaliyetler etkili olmuştur. Nitekim bir kısmı dağlık ve engebeli alanları seçerken bir kısmı ise ovalık alanları tercih etmiştir.
- 13) XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlının Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'da toprak kaybetmesi neticesinde Türk tebaanın devlet sınırları dahiline özellikle de Anadolu'ya akın etmesi yeni iskan merkezlerinin kurulmasında önemli bir unsurdur. Gerek Konya ve gerekse Manisa çevrelerinde gelen muhacirler şehre, mevcut köylere iskan edilmelerinin dışında sıfırdan köyler tesis edilerek yerleştirilmişlerdir. Böylece muhacirler hem kırsal alandaki yerleşme yapısının değişmesinde hem de mevcut yerleşmelere nüfus eklenmesi ile yerleşmenin devamlılığında önemli bir aktör olmuşlardır.
- 14) XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla araştırma alanlarında iskan merkezlerinin yer değiştirdiği görülmektedir. Bu yer değiştirmede veba, sıtma gibi salgın hastalıkların yanında işlek yollar üzerinde bulunmak da etkili olmuştur. Ayrıca yılan ve kertenkele gibi sürüngenlerin bir sahada fazlaca görülmesi ilgili sahanın terk edilmesine sebebiyet vermiş ve insanlar yeni bir

yerleşme alanı seçmişlerdir. Yerleşmelerin bir yerde şartların olumsuzla dönmesi sonucu yeni bir lokasyon seçerek hayatîyetlerine devam ettiği görülmektedir.

- 15) Yerleşmenin evriminin bir göstergesi olarak belirtilebilecek bir hususu da iskan merkezlerinin nitelik değiştirmesi oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze çeşitli nedenlerle “mezraadan köye”, köyden mezraya”, “çiftlikten köye”, “köyden çiftliğe”, “mezraadan yaylaya” ve “mezraadan şehre” olmak üzere hem ilerleme hem de gerileme şeklinde bir nitelik değişimi söz konusudur.

Araştırma alanlarında görüldüğü üzere Anadolu sathında Osmanlı’dan günümüze iskan merkezleri çeşitli sebeplerle ortadan kalkarken aynı zamanda yenileri tesis edilmiştir. Tarihi süreçte yaşanan, siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar ne olursa olsun kırsaldan şehre göç edenlerin dışında hatta ondan çok daha fazla insan kırsalda kalarak yeni yerleşmeler kurarak ya da merkezi, güvenli köylerde toplanarak, yerleşmeler yer ve nitelik değiştirerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Günümüzdeki iskan yapısı işte bu tarihi geçmişin bir yansıması olarak değerlendirilmeli ve bundan sonraki yerleşme planlamaları bu tarihi birikim göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Tahrir Defterleri, Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK KKA),
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO TD)

Manisa: TK KKA 78, 103, 115, 125, 226, 258, 356, BAO TD 72, 102, 165,
270, 398, 617, 806, 1020.

Konya: TK KKA 104, 113, 149, 316, 408, 528, 564, 565, 584, BAO TD 32,
40, 58, 63, 118, 119, 275, 392, 399, 415, 455, 615, 636, 1061, MAD 241, 242, 567,
957.

Mühimme Defterleri (MD), No: 7, 24, 25, 46, 49, 52, 53, 55, 59, 60, 61, 62,
64, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 85, 90, 92, 93, 98, 99, 102, 111.

Avarız Defterleri: Konya MAD 3074; Manisa KK 2631.

Ahkam Defterleri (AD)

Defter No: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
34, 35, 36, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144,
145, 146, 147.

Şikayet Defterleri (ŞD)

Defter No: 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 61, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 199.

Atik Şikayet Defterleri No: 071

Timar Ruznamçe Defterleri

Konya Timar Ruznamçe Defterleri, Defter No: 2, 8, 16, 20, 29, 37, 41, 48,
50, 52, 53, 54, 61, 79, 88, 99, 181, 201, 225, 238, 240, 250, 252, 263, 281, 284, 287,
307, 319, 325, 332, 333, 347, 349, 360, 420, 466, 480, 493, 516, 521, 534, 541, 545,
555, 572, 574, 588, 592, 604, 613, 624, 636, 647, 648, 659, 666, 669, 678, 692, 698,
701, 719, 723, 741, 755, 760, 774, 784, 790, 806, 812, 820, 835, 843, 860, 875, 879,
901, 904, 905, 913, 948, 952, 960, 962, 973, 979, 1017, 1027, 1040, 1047, 1053,
2146.

Maliyeden Müdevver Timar Ruznamçe Defterleri, Defter No: 61, 87, 15298, 15344, 15386, 15408, 15419, 15429, 15436, 15535, 15619, 15945, 15958, 18060.

Manisa Timar Ruznamçe Defterleri, Defter No: 1, 8, 16, 17, 29, 46, 59, 69, 136, 177, 198, 199, 215, 238, 256, 262, 269, 278, 282, 285, 289, 297, 306, 313, 317, 319, 328, 337, 347, 354, 369, 372, 376, 383, 397, 416, 418, 430, 445, 447, 451, 463, 483, 486, 492, 502, 508, 519, 520, 535, 537, 545, 548, 555, 561, 564, 570, 577, 585, 591, 595, 596, 602, 609, 612, 616, 620, 622, 639, 651, 652, 654, 657, 664, 676, 681, 685, 694, 702, 732, 735, 736, 740, 748, 750, 756, 758, 765, 770, 772, 773, 779, 781, 785, 791, 794, 805, 813, 826, 829, 835, 836, 843, 849, 860, 866, 874, 881, 894, 901, 905, 913, 928, 933, 970, 978, 1024, 1043, 1719, 2116, 2207.

Maliyeden Müdevver Timar Ruznamçe Defterleri, Defter No:1678, 5120,

Şeriye Sicilleri

Manisa (MŞS) Defter No: 1, 2, 3 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 27, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 100, 101, 124, 129, 138, 139, 146, 152, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218,219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 270, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315,316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389.

Konya (KŞS) Defter No: 1, 5, 6, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 42, 48, 43, 54, 55, 57, 58, 61, 63, 64, 65, 73, 76, 214, 226.

Temettuat Deterleri

Konya Temettuat Defterleri, Defter No: 9783, 9836, 9892, 9893, 10240, 10242, 10243, 10244, 10245, 10246, 10247, 10248, 10249, 10250, 10251, 10252, 10253, 10254, 10255, 10256, 10257, 10258, 10259, 10260, 10261, 10262, 10263, 10264, 10265, 10266, 10267, 10268, 10269, 10270, 10272, 10273, 10274, 10275, 10276, 10277, 10278, 10279, 10280, 10282, 10283, 10284, 10286, 10287, 10288, 10289, 10290, 10291, 10292, 10293, 10294, 10295, 10296, 10297, 10298, 10299, 10300, 10301, 10302, 10303, 10304, 10305, 10306, 10307, 10308, 10309, 10310, 10311, 10312, 10313, 10314, 10315, 10316, 10317, 10318, 10319, 10320, 10321, 10322, 10323, 10324, 10325, 10326, 10327, 10328, 10329, 10330, 10333, 10334, 10335, 10336, 10337, 10338, 10339, 10339, 10340, 10341, 10343, 10344, 10345, 10346, 10347, 10348, 10349, 10350, 1051, 10352, 10353, 10354, 10355, 10356, 10357, 10358, 10359, 10360, 10361, 10362, 10363, 10364, 10365, 10366, 10367, 10368, 10370, 10371, 10372, 10373, 10374, 10375, 10376, 10377, 10378, 10379, 10380, 10381, 10382, 10383, 10384, 10385, 10386, 10387, 10388, 10389, 10390, 10391, 10392, 10393, 10394, 10395, 10397, 10398, 10399, 10400, 10401, 10402, 10403, 10404, 10405, 10406, 10407, 10408, 10409, 10410, 10411, 10412, 10413, 10414, 10415, 10416, 10417, 10418, 10420, 10421, 10422, 10423, 10424, 10425, 10426, 10428, 10429, 10430, 1593, 16031, 16032, 16033, 16128, 16177, 16178, 16179, 16599, 16600, 17577, 17581, 17582, 17586.

Manisa Temettuat Defterleri, Defter No: 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2276, 2277, 2278, 2280, 2281, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2499, 2500, 2501, 2760.

Manavgat Kazası Beşkonak Nahiyesi Karadut Köyü Temettuat Defteri, Defter No: 10590.

Nüfus Defterleri

Manisa Nüfus Defterleri, Gömlek No: 2802, 2802, 2803, 2839, 2840, 02804, 02805, 02804, 02805, 2889, 2889, 2802, 2892.

Konya Nüfus Defterleri, Gömlek No: 3417, 3418, 3420, 3417, 3417, 3418, 3447.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 73 nolu vakfiye.

Topografya haritaları

Manisa 1/25.000'lik Paftalar, Pafta No: J18d3, J18c4,J18c3, J19d4,J19d3, J19c4, K18a2, K18a3, K18b1, K18b2, K18b3, K18b4, K18c1, K18c2, K18c3, K18c4, K18d2, K18d3, L18a2, L18a3, L18b1, L18b2, L18b3, L18b4, K19a1, K19a2, K19a3, K19a4, K19b1, K19b4, K19c1, K19c4, K19d1, K19d2, K19d3, K19d4, L19a1, L19a2, L19a3, L19a4, L19b1,L19b4.

Konya 1/25.000'lik Paftalar, Pafta No: L27c1,L27c2,L27c3,L27c4,L28d1, L28d2,L28d3,L28d4,L28c1, L28c2, L28c3, L28c4, L29d1, L29d2, L29d3, L29d4, L29c1, L29c2, L29c3, L29c4, L30d1, L30d2, L30d3, L30d4, L30c1, L30c2, L30c3, L30c4, M27b1, M27b2, M27b3, M27b4, M28a1, M28a2, M28a3, M28a4, M28b1, M28b2, M28b3, M28b4, M29a1, M29a2, M29a3, M29a4, M29b1, M29b2, M29b3, M29b4, M30a1, M30a2, M30a3, M30a4, M30b1, M30b2, M30b3, M30b4, M27c1, M27c2, M27c3, M27c4, M28d1, M28d2, M28d3, M28d4, M28c1, M28c2, M28c3, M28c4, M29d1, M29d2, M29d3, M29d4, M29c1, M29c2, M29c3, M29c4, M30d1, M30d2, M30d3, M30d4, M30c1, M30c2, M30c3, M30c4, N27b1, N27b2, N27b3, N27b4, N28a1, N28a2, N28a3, N28a4, N28b1, N28b2, N28b3, N28b4, N29a1, N29a2, N29a3, N29a4, N29b1, N29b2, N29b3, N29b4, N30a1, N30a2, N30a3, N30a4, N30b1, N30b2, N30b3, N30b4.

Konya 100.000'lik Paftalar, Pafta No: L27, L28, L29, L30, M27, M28, M29, M30, N27, N28, N29, N30.

Manisa 100.000'lik Paftalar, Pafta No: J18, J19, K18, K19, K20, L18, L19, L20.

Konya 200.000'lik Paftaları:1) Konya 2) Iğın 3) Aksaray 4) Konya Ereğlisi.

Manisa 200.000'lik Paftaları:1) Manisa 2) Akhisar 3) Ayvalık 4) İzmir.

Sözlü Bilgi Alınan Kaynak Kişiler:

Ahmet Küçük, 1966 Doğumlu, Konya Göçü köyü, çiftçi.

Durdu YİĞİT, Antalya, Manavgat Yeşilbağ (Karadut/Çiftlik mah.) köyü.

Erol Yener, 1955 doğumlu, Manisa, Adilobası köyü, çiftçi.

Feridun Yılmaz, 1957 Doğumlu, Manisa Bağyolu köyü, çiftçi.

Hasan Hüseyin Özbey, 1977 Doğumlu, Konya Sadıklar köyü, çiftçi.

Hasan Keskin, 1943 doğumlu, Manisa, Sakallı köyü, çiftçi.

İbrahim Gürle, 19459 Doğumlu, Manisa Gürleye köyü, çiftçi.

İbrahim Özkay, 1959 doğumlu, Konya Başarakavak köyü, muhtar.

İlyas Ören, 1944 doğumlu, Antalya Çamköy Mah.

Mehmet Bilgin, 1956 doğumlu, Manisa, Maldan köyü, çiftçi.

Mustafa Aydoğan, 1969 Doğumlu, Konya Çatören (Eksile) köyü, çiftçi.

Mustafa Dadak, 1967 Doğumlu, Konya May köyü, çiftçi

Mustafa Sade, 1951 doğumlu, Konya Kavak köyü, çiftçi.

Şeref Ok, 1959 Doğumlu, Manisa Hacıhaliller köyü, çiftçi.

Şerif Ahmet Yılmaz, 1954 doğumlu, Manisa, Seyitoba köyü, çiftçi.

Araştırma Eserler

- Acun, F. (1994). *Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarki: An Analysis Based on the Tahrir Defters (1483-1569)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The University of Birmingham, UK: Birmingham.
- Acun, F. (1997). 15 ve 16. Yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri (137–159). Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri, İstanbul: Giresun Belediyesi Yayınları.
- Acun, F. (2002a). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler içinde* (C. 9, 899–908). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Acun, F. (2002b). Celali İsyancıları (1591-1611). *Türkler içinde* (C. 9, 695–710). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Acun, F. (2006). *Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Afyoncu, E. (1997). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Afyoncu, E. (2010). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Agoston, G. (2017). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ak, M. (2010). Manavgat'ta Bir Ayan Ailesi Tugayoğulları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 27–36.
- Ak, M. (2015). *Teke Yörükleri (1800-1900)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akbulut, G. (2010). Türkiye'de Yer Değiştiren Yerleşmelere Bir Örnek: Arguvan İlçe Merkezi (Malatya). *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24), 471–492.
- Akdağ, M. (1945). Timar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419–431.
- Akdağ, M. (1958). Celali Fetreti. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16(1–2), 53–107.

- Akdağ, M. (1963). *Celali İsyancıları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Akdağ, M. (1964). Büyük Kaçgunluk. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-51.
- Akdağ, M. (1974). Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyancıları)*. Ankara: Barış Yayınevi.
- Akdeniz, E. (2011). Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi. *OLBA*, (XIX), 1-46.
- Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (C. 3)*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akkan, E. (1972). Elazığ ve Keban Barajı Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları. *Ankara Üniversitesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (5-6), 175-214.
- Aköz, A. (2000). Tarihçe: Türk Devri. *Karaman Tarih Kültür Sanat içinde* (53-90). Karaman: T.C. Karaman Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Aköz, A. (2013). 1475-1600 Yılları Arasında Konya. *Konya Ansiklopedisi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Aköz, A. (2014). *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler ve Köylüler*. Konya: Palet Yayınları.
- Akşit, O. (1983). *Manisa Tarihi*. İstanbul.
- Aktan, C. C. (1988). Osmanlı Timar Sistemi'nin Mali Yönü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (52), 69-78.
- Aktan, C. C. (1991). Osmanlı İltizam Sistemi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (71), 73-79.
- Aktepe, M. (1958). XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, IX(13), 1-30.
- Aktüre, S. (2004). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

Yayınları.

- Akurgal, E. (2000). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Alagöz, C. A. (1993). Türkiye’de Yaylacılık Araştırmaları. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (2), 1–51.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2010). *Şehir Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Alkan, M. (2009). Softa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alp, S. (2001). *Hitit Çağında Anadolu*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Alparslan, M. D. (2011a). Hitit İmparatorluğu’nun Sonu: Geç Hititler. *Eski Anadolu Tarihi* içinde (62–77). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Alparslan, M. D. (2011b). Anadolu’nun İlk İmparatorluğu: Hititler. *Eski Anadolu Tarihi* içinde (40–61). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Alsaç, Ü. (1993). *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altınay, A. R. (1987). *Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Altınay, A. R. (1989). *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ambraseys, N. N. ve Finkel, C. F. (2006). *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Andreasyan, H. D. (1964). *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 1608-1619*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Anonim. (1983). Manisa/Tarih. *Yurt Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Anonim. (1996). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) (Özet-Transkripsiyon ve İndeks), Cilt I*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

- Anonim. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşiv*. Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Anonim. (2013). *Türkiye Akarsularında Süspanse Sediment Gözlemleri (2006-2012)*. Ankara: DSİ Genel Müdürlüğü Yayını.
- Antoniadis-Bibicou, H. (1965). Villages Désertés en Grece un Bilan Provoisore. *Villages Désertés et Historie Économique XIe-XVIIIe Siècle* içinde (343–417). Paris: Sevpen.
- Anzerlioğlu, Y. (2002). Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı. *Türkler* içinde (C. 6, 218–232). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Arđos, M. (1985). *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Arı, K. (2014). XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler (285–299). On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-I, sunulmuş bildiri, Ankara.
- Arı, Y. (2014). Bilim, Araştırma ve Coğrafi Araştırma. *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* içinde (1–18). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Arıkan, Z. (1982). Hamid Sancağı'ndaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (12), 101–126.
- Arıkan, Z. (1988). *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Arıkan, Z. (1990). Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 10, 99–36.
- Armağan, A. (2008). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağında Konar-Göçerler:Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumları. *Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler* içinde (71–124). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arslan, H. (2001). *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Atalay, İ. (2005). Kuvaterner'deki İklim Değişmelerinin Türkiye Doğal Ortamı

- Üzerindeki Etkileri (121–128). Türkiye Kuvaterner Sempozyumu Bildirleri, sunulmuş bildiri.
- Atalay, İ. ve Mortan, K. (2007). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ataman, B. K. (1992). Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries) Some Considerations. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 35(2), 187–198.
- Aydın, B. (2009). Salname. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, H. V. (2001). Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (12), 65–104.
- Aydın, S. ve Yağcı, M. (2013). Sarıkeçililerin “Eşkîyalığı” ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine Değınmeler. *Kebikeç*, (35), 59–112.
- Ayönü, Y. (2009). Dördüncü Haçlı Seferi’nin Batı Anadolu’nun Türkleşme Sürecine Etkisi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24(1), 5–20.
- Ayönü, Y. (2012). Bizans-Selçuklu Devlet İlişkileri. *Bizans Tarihi içinde* (104–127). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Bahar, H. (2010). *Roma ve Bizans*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bahar, H. (2013). İlkçağda Konya. *Konya Ansiklopedisi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bahar, H. ve İzbirlik, A. (1997). Tahrir Defterlerine Göre Akşehir-İlgın Çevresindeki Osmanlı Yerleşmelerinin Arkeolojik Metodlarla Lokalizasyonu Üzerine Bir Deneme. *ATA Dergisi*, (7), 251–288.
- Bahar, H. ve Koçak, Ö. (2004). *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bahçalı, S., Bay, A. ve Özözen Kahraman, S. (2017). HES’lerin Nüfus ve Yerleşme Hareketlerine Etkileri: Yusufeli Barajı Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 26(2), 107–125.

- Bakırcı, M. (1977). Türkiye’de Yerdeğiştiren Şehirlere Yeni Bir Örnek: Samsat. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (32), 365–391.
- Bakırcı, M. (2002). Türkiye’de Baraj Yapımı Nedeniyle Yer Değiştiren Bir “Halfeti”. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (10), 55–78.
- Baltacı, C. (2010). *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1995). Eşkıya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1940). Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2(1), 20–59.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, (2), 284–353.
- Barkan, Ö. L. (1949-50). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11(1–4), 524-569.
- Barkan, Ö. L. (1951-52). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1–4), 56-78.
- Barkan, Ö. L. (1974). Timar. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1979). Çiftlik. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). XV ve XVI Asırda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliği’nin Organizasyon Şekilleri. *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I içinde* (575–686). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1988). Giriş. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I içinde* (3–63). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Barkan, Ö. L. (b.t.). *Avarız. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Barkan, Ö. L. ve Meriçli, E. (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barkey, K. (2011). *Eşkîyalar ve Devlet*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Batmaz, E. Ş. (1999). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. *Osmanlı içinde* (C. 3, 250–257). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bay, A. (2014). XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (12), 1–40.
- Bayartan, M. (2014). *Osmanlı Şehirleri Coğrafi Araştırmalar*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Baykara, T. (1999). Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir? *Osmanlı içinde* (C. 5, 528–535). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baykara, T. (2002). Konya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baykara, T. (2013). Türkiye Selçukluları Zamanında Konya. *Konya Ansiklopedisi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bayrak, Ş. (2015). *Anadolu'da Eşkîyalık Olayları (1700-1750)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Behar, C. (2000). Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik içinde* (61–73). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Berber, F. (2010). *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Berber, F. (2013a). Temettüât Kayıtlarına Göre Manisa Koldere Çiftliği/Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845). *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7(13), 233–268.
- Berber, F. (2013b). Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskanı (1860-1876). *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 169–192.
- Beresford, M. W. (1951). The Lost Villages of Medieval England. *The Geographical Journal*, 117(2), 129–147.
- Beresford, M. W. (1998). *The Lost Villages of England*. UK: Suttun Publishing.
- Beresford, M. W. ve Hurst, J. G. (1971). *Deserted Medieval Village*. Guildford, UK: Lutterworth Press.
- Bilge, S. M. (2015). *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Biricik, A. S. (1986). Konya'nın İklim Özellikleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (2), 89–99.
- Biricik, A. S. (1992). Büyük Konya Kapalı Havzası ve Hotamış Gölü. *Türk Coğrafya Dergisi*, (27), 41–57.
- Bozyiğit, R. ve Güngör, Ş. (2010). Konya Ovasının Toprakları ve Sorunları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24), 169–200.
- Bozyiğit, R. ve Tapur, T. (2010). Güneybatı Anadolu'da Terkedilen Bir Yerleşim Merkezi: Kayaköy (Fethiye). *Marmara Coğrafya Dergisi*, (22), 363–387.
- Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Buckton, H. (2008). *The Lost Villages in Search of Britain's Vanished Communities*. London: I.B. Tauris.
- Buldur, A. D. (2012). Çarşamba Çayı'nın 15 Aralık 2010 Tarihli Taşkını ve Bozkır'daki (Konya) Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (25), 81–107.
- Büyükcan Sayılır, Ş. (2012). Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması. *Türk Dünyası İncelemeleri*

Dergisi, XII(2), 563–580.

Büyükcan Sayılır, Ş. (2013). Türkiye’de Konar Göçerlerin Sosyo-Tarihsel Yapıları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 23–39.

Cahen, C. (2010). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Cahill, N. (2012). Lydia Altın Mucize. *Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme, Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* içinde (92–105). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.

Casabonne, O. (2012). Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler. *Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* içinde (184–198). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.

Černý, E. (1994). Die Historisch-Geographische Erforschung der Wüsten Mittelalterlichen Dörfer im Drahaner Hochland. *Siedlungsforschung, Archäologie-Geschichte-Geographie* içinde (125–142). Bonn: Verlag Siedlungsforschung.

Cevger, G. (2016). XVIII. Yüzyılda Amid Kazasında Asayiş. *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 339–349.

Ceyhan, M. (2011). Tanzimat Dönemi Sonrası Şer’iye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (29), 49–82.

Cezar, M. (2013). *Osmanlı Tarihinde Levendler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cook, M. A. (1972). *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*. Newyork Toronto: London Oxford University Press.

Cürebal, İ. (2004). Yer Değiştiren Yerleşmelere İki Örnek: Kıratlı ve Bahçeli Köyleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (12), 75–84.

Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 483–511.

Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi*

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67–91.
- Çapar, Ö. (1980). Roma İmparatorluk Tarihi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (XIII), 123–129.
- Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6), 49–110.
- Çelik, İ. (2014). Manisa Kentinde Tarihi Turizm. *YeniFikir Dergisi*, 2(13), 32–46.
- Çınar, H. ve Gümüşçü, O. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Çubuk Kazası*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Çiçek, İ. (1995). Türkiye'deki Kurak Dönemin Yayılışı ve Süresi (Thorntwaite Metoduna Göre). *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (4), 77–101.
- Çolak, S. (2010). Aziz Efendi'nin Risalesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu. *History Studies*, 2(2), 103–114.
- Darkot B. ve Tuncel M. (1988). *Ege Bölgesi Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Darkot, B. (1998). Manisa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Daş, M. (2012). Roma'dan Bizans'a Geçiş. *Bizans Tarihi* içinde (28–53). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Demir, A. (2007). *16. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, A. (2009). 16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi. *Bilig*, (28), 15–28.
- Demir, A. (2010). XV-XVI. Yüzyıl Turhal Kazası'nda Nüfus-Toprak İlişkisi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, (27), 59–88.
- Demir, A. (2011). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan. *Karadeniz Araştırmaları*, (28), 51–66.

- Demir, M. (2014). *Lidyalılar Mythos'tan Logos'a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, S. (2008). *75 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-171)*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirci, S. ve Arslan, H. (2012). Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750). *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 887–914.
- Demirkent, I. (1992). Bizans. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirtaş, H. ve Yiğit, İ. (2015). Saruhan Yurdunun Vatanlaşma Sürecinde Zaviyelerin Rolü. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, sunulmuş bildiri.
- Demirtaş, M. (2004). XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 37–50.
- Demirtaş, M. (2011). Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları. *Bilig*, (57), 17–44.
- Denecke, D. (1994). Wüstungsforschung als Kulturlandschafts und Siedlungsgenetische Strukturforschung. *In Siedlungsforschung, Archäologie-Geschichte-Geographie* içinde (9–25). Bonn: Verlag Siedlungsforschung.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dikkaya, F. (2012). Tarlada Bir Osmanlı Köyü. *Atlas Dergisi*, (230), 40.
- Dinçol, A. (2011). Son Tunç Çağı Hititler. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (256–292). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.

- Doğanay, H. (1994). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Doğanay, H. (2011). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğaner, S. (2008). Büyük İskender: Coğrafyacı Bir Savaşçı Kral. *Türk Coğrafya Dergisi*, (48), 19–58.
- Doğru, H. (1992). *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Dr. Nazmi. (1922). *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti*. İstanbul: Öğüt Matbaası.
- Driver, L. (2008). *The Lost Villages of England*. London: New Holland Publishers.
- Duman, H. (2000). *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu I-II*. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Vakfı Yayınları.
- Dursun, Y. (2016). XVII. Yüzyıl Ortasında Trabzon Eyaleti'nde Köy Terklerine Dair Bazı Gözlemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 593–604.
- Efe, T. (2011). Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Kırılma Noktası. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (196–228). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Egawa, H. ve Şahin, İ. (2007). *Bir Yörük Grubu ve Hayat Tarzı Yağcı Bedir Yörükleri*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Elibüyük, M. (1990). Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 11–42.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. M. (1993). Çift Resmi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkam-ı Miri,

- Ahkam-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikayet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107–139.
- Emecen, F. M. (2009). Saruhanoğulları/Tarih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2012). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Emecen, M. (2003). Manisa/Tarih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eravcı, H. M. (2013). Karamanoğulları Döneminde Konya. *Konya Ansiklopedisi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Eravşar, O. (2002). Ortaçağ Anadolu Kenti. *Türkler içinde* (C. 7, 333–343). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdal, İ. (2008). Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskanı Konusu. *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Yörükler ve Türkmenler içinde* (1–13). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdal, İ. (2016). Atatürk Dönemi Nüfus Politikasına Göre, Konar-Göçer Aşiretleirn İç İskan Uygulamaları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (21), 109–121.
- Erdoğan Özünlü, E. (2004). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan Özünlü, E. (2007). Timar Tercih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (19), 175–187.
- Erdoğan Özünlü, E. (2011). *Ayntab Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Erdoğan Özünlü, E. ve Gümüşçü, O. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(1), 29–56.
- Erdoğan, M. A. (1993). Karaman Vilayeti Kanunnameleri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (1), 467–516.

- Erdoğru, M. A. (1998). *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*. İzmir.
- Erdoğru, M. A. (2014). Bornova Civarında Terkedilmiş Köyler: Palamut Köyü Örneği (81–93). I. Bornova Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri, İzmir.
- Erdoğru, M. A. ve Bıyık, Ö. (2014). *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı.
- Eren, A. (1999). Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler. *Osmanlı içinde* (C. 3, 236–249). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1981). Osmanlı Şehirlerinin Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler (C. 2, 1265–1274). VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erinç, S. (2000). *Jeomorfoloji I*. İstanbul: Der Yayınları.
- Erkan, S. (1999). XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskan Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri. *Osmanlı içinde* (C. 4, 612–630). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ermiş, Ü. M., Gündüz Küskü, S. ve Yılmaz, A. (2016). Erken Demir Çağı'ndan Ortaçağ'a Manisa Kalesi. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (14), 252–253.
- Eroğlu, İ. (2009). *Yunt Dağı ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erol, O. (1971). Konya, Tuzgölü ve Burdur Havzalarındaki Plüvial Göllerin Çekilme Safhalarının Jeomorfolojik Delilleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (3–4), 13–52.
- Oğuz E. (1973). *Ankara Şehri Çevresinin Jeomorfolojik Ana Birimleri*. Ankara:

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Erol, O. (1993). Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, (7), 13–41.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Eyice, S. (2001). Kale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Faroqhi, S. (1976). Anadolu İskanı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu. *Türkiye'de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler* içinde (289–302). Ankara: ODTÜ Türk Halk Bilimi Yayınları.
- Faroqhi, S. (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (1998). Migration into Eighteenth-Century Greater İstanbul as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp. *Turcica*, (30), 163–183.
- Faroqhi, S. (2001). Tarımsal Değişimin Bir Göstergesi Olarak Afet: Edirne Bölgesinde Sel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* içinde (273–286). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2008). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2016). Osmanlı Nüfusu. *Türkiye Tarihi 1453-1603* içinde (437–489). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Firuzoğlu, S. R. (1999). Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler. *Osmanlı* içinde (C. 4, 687–696). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Fural, Ş. ve Cürebal, İ. (2017). Afet Nedeniyle Yer Değiştiren Yerleşmelere Bir Örnek: Haskızılören Köyü (Serik-Antalya) (372–380). Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri.

- Genç, İ. Y. ve vd. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.
- Genç, M. (2007). Osmanlılar/İktisadi ve Ticari Yapı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupası'na Etkileri. *Tarih Okulu*, (X), 123–150.
- Geray, C. (1975). Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30(1), 45–66.
- Gök, N. (2013). Kuruluş Döneminde Konya (1299-1475). *Konya Ansiklopedisi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Gök, Y. ve Yazar, M. (2011). Afetlere Maruz Kalan Yerleşmelerin Yer Değişiminde Karşılaşılan Sorunlara Bir Örnek: İspir Madenköprübaşı Beldesi Elmalı Mahallesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 73–93.
- Gökbilgin, M. T. (1971). Karaharman: Dobruca'nın Kaybolmuş Bir Köyü. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (2), 289–296.
- Gökçen, İ. (1946). *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*. Manisa: Manisa Halkevi Yayınları.
- Gökçen, İ. (1950a). *Tarihte Saruhan Köyleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Gökçen, İ. (1950b). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicri 1060, Miladi 1650'den sonra), Kitap: II*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları.
- Gökmen, E. (2010). Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915). *Belleten*, LXXIV(269), 127–180.
- Gökmen, E. (2015). XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 199–226.
- Göney, S. (1995). *Şehir Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Göyünç, N. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Griswold, W. (2002). *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güler, İ. (2000). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1995-2000 Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı*, (36), 155–211.
- Gülten, S. (2009). Yörük İsmi Hakkında Bazı Düşünceler. *EKEV Akademi Dergisi*, (39), 1–10.
- Gülten, S. (2016). *Atayurttan Anayurda Yörükler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gümüşıü, O. (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gümüşıü, O. (2004). Internal Migrations in Sixteenth Century Anatolia. *Journal of Historical Geography*, 30(2), 231–248.
- Gümüşıü, O. (2008). The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography. *Belleten*, (265), 911–941.
- Gümüşıü, O. (2012). *Coğrafya'ya Davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüşıü, O. (2013). *Tarihi Coğrafya*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Gümüşıü, O. (2014). Tarihi Coğrafya'da Temel Kavramlar ve İlgili Alanlar. *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya içinde* (35–230). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüşıü, O. (2016). Osmanlı Avarız Tahrirlerinin Güvenilirliği Üzerine (443–468). INOCTE 2016 International New Tendencies Congress in Ottoman Researches, sunulmuş bildiri, Konya.
- Gümüşıü, O. (2017). Gözlemcilerin Kaleminden Osmanlı Döneminde Yerleşmelerin Terk Edilmesi ve Kaybolması. *Kitap Dostu Ali Birinci'ye Armağan içinde* (479–502). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Gümüşıü, O., Erdoğan Özönlü, E. ve Demir, A. (2016). *Türkiye'nin İskan Tarihinde*

Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler. Ankara: TÜBİTAK.

Gümüşçü, O., Kılıç, Y., Çınar, H. ve Uğur, A. (2011). *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi ATTAP.* Ankara: TÜBİTAK.

Gümüşçü, O. ve Küçükaşçı, M. S. (2016). Köy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2014). Anadolu İskan Sürecinde Kaybolan/Terkedilen Yerleşmeler: XVI. Yüzyıl Beyşehir Sancağı Örneğı. Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-I Eşrefoğulları, 11-13 Eylül 2014, sunulmuş bildiri.

Günel, N. (1995). Gediz Havzasının İklimi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (30), 67–96.

Günay, M. (2011). Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Turgutlu Kasabası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 714–721.

Günay, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demiral Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 9–29.

Günay, V. (2006). Batı Anadolu’da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI(2), 93–118.

Gündüz, T. (2002). Konar Göçer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündüz, T. (2015). *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Güneş, M. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 221–240.

Güran, T. (2000). XIX. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri. *Osmanlı Devletinde Bilgi İstatistik içinde* (73–94). Ankara: DİE Yayınları.

Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik. *Türkiye İslam İktisatı Dergisi*, 3(1), 63–88.

Hacısalihoğlu, M. (2008). *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Hakyemez, H. Y., Göktaş, F. ve Erkal, T. (2013). Gediz Grabenin Kuvaterner Jeolojisi ve Jeomorfolojisi. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 56(2), 1–26.
- Halaçoğlu, A. (1994). Elazığ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (1999). Balkan Savaşlarında Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları. *Osmanlı içinde* (C. 4, 669–676). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1999). Kolonizasyon ve Şenlendirme. *Osmanlı içinde* (C. 4, 581–586). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014a). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin İskanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014b). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harmankaya, S. (2017, 28 Mayıs). İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri*.
- Hobsbawm, E. J. (2011). *Eşkiyalar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hodder, I. (2011a). Çatalhöyük Leoparın Öyküsü Türkiye'nin Antik “Kasabası”nın Gizemleri Günışığına Çıkıyor. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (Necmi Karul., s. 7). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Hodder, I. (2011b). Çatalhöyük. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (Necmi Karul., s. 87). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Hüseyinklioğlu, A. ve Arslan, H. (2009). XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 299–314.
- Hütteroth, W.-D. (1968). *Landliche Siedlungen im Südlichen in den Letzten Vierhundert Jahren*. Göttingen.

- Hütteroth, W.-D. (1971). İç Anadolu'da Sosyal Yapının Arazi Bölünmesi ve İskan Üzerindeki Etkileri. *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, 55–86.
- Hütteroth, W.-D. (2016). Osmanlı Topraklarının Ekolojisi. *Türkiye Tarihi 1603-1839* içinde (35–64). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İlgürel, M. (1979). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı. *Tarih Dergisi*, (32), 301–319.
- İlgürel, M. (1993). Celali İsyanları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İlgürel, M. (1995). Eşkîya/Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. (1987). *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (1993). Çiftlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde (17–35). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (C. 1). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2008). *Doğu Batı Makaleler II*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. (2012). Timar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. (2013). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2015). Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü (143–206). Ankara: Kadim Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İpek, N. (1994). *Rumeli, 'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpek, N. (1999). 93 Muhacereti. *Osmanlı içinde* (C. 4, 661–668). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İpşirli, M. (2006). Naima. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Işık, Ş. (1999). Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, (10), 239–280.
- İzbrak, R. (1975). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Mektupla Öğrenim Merkezi Yayınları.
- İzci, F. ve Turan, M. (2013). Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa ile Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 117–152.
- Kalaycı, İ. ve Kızılkaya, O. (2012). Osmanlı Devleti’nin İskan Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 361–378.
- Kankal, A. (2011). *XVI. Yüzyılda Çankırı*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Yayınları.
- Karademir, Z. (2014). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-660)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Karadeniz, H. B. (2011). *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karadeniz, H. B. (1995). *Atçeken Oymakları (1500-1642)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karakaya, E. (2003). Manisa/Mimari. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karakuyu, M. (2005). *Manisa’nın Tarihi Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Karakuyu, M. (2007a). Manisa Şehrinin Nüfus Özellikleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (15), 131–148.
- Karakuyu, M. (2007b). Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1–20.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Karpat, K. H. (1992). Balkanlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konar-Göçer İmparatorluk Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kaya, A. (2014). Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*, (59), 211–232.
- Kaya, B. ve Aladağ, C. (2009). Konya Şartlarında Yağış, Sıcaklık ve Bitki Örtüsü İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 265–278.
- Kazıcı, Z. (2010). *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Keleş, A. (2011). *75 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 172-331)*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Vergi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, O. (2002). Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar. *Türkler içinde* (C. 10, 718–730). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocacık, F. (1999). Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları. *Osmanlı içinde* (C. 4, 655–660). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocacık, F. ve Eser, M. (2010). Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Sivas Örneği). *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1), 187–196.
- Koç, Y. (2005). Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum. *Bilig*, (35), 229–245.

- Koç, Y. (2006). Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasi Hayat)* içinde (241–248). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Koç, Y. (2012). 16. Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu ya da “Resm-i Tapu” ve Öküz Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (17), 139–148.
- Koç, Y. (2013). XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (18), 147–159.
- Koç, Y. (2016a). İskan/Osmanlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koç, Y. (2016b). İskan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçman, A. (1985). İzmir Bozdağlar Yöresinin Yapısal Jeomorfolojisi ve Evrimi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 3(1), 63–86.
- Koçman, A. (1993a). *Türkiye İklimi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Koçman, A. (1993b). Türkiye’de Yağış Yetersizliğine Bağlı Kuraklık Sorunu. *Ege Coğrafya Dergisi*, 7(1), 77–88.
- Koçman, A., Işık, Ş. ve Mutluer, M. (1995). Ege Ovalarında Yağış Değişkenliği ve Kuraklık Sorunu. *Ege Coğrafya Dergisi*, 8(1), 25–36.
- Koday, Z. (2013). Yeri Değiştirilen Köy Yerleşmelerine Örnek: Aşağı Çat, Yukarı Çat ve Taşağıl Köyleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 223–238.
- Konyalı, İ. H. (1967). *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1968). Bir Hüccet İki Vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, (7), 97–110.
- Konyalı, İ. H. (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Konyalı, İ. H. (2007). *Konya Tarihi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Kopar, İ. (2010). Oluşmuş ve Aktivitesini Sürdüren Karışık Tip Bir Heyelan: Elmalı-Madenköprübaşı (İspir-Erzurum Heyelanı, Sorunlar ve Öneriler). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 191–209.
- Korfmann, M. (2011). İlk Tunç Çağı Denizsel Troia Kültürü. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (234–241). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Kraft, J. C., Aschenbrenner, A. ve Kayan, İ. (1980). Geç Holosen Kıyı Değişmelerinin Yunanistan ve Türkiye'de Arkeolojik Yerleşme Yerleri Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (10), 105–121.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, (7), 53–73.
- Kurt, Y. (1992). *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurt, Y. (1999). Osmanlı Toprak Yönetimi. *Osmanlı* içinde (C. 3, 59–65). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kut, E. ve Yörür, N. (2016). Terk Edilmekte Olan Köyler Üzerine Bir Araştırma: Ödemiş Lübbey Köyü. *Ege Mimarlık*, (Temmuz 2016), 36–39.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). Şehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçükkalay, A. M. (1999). Osmanlı Toprak Sistemi -Miri Rejim-. *Osmanlı* içinde (C. 3, 53–58). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küpelî, Ö. (2011). Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avarız Defteri. *Belgeler*, XXXII(36), 113–199.
- Kütükoğlu, M. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten*, LIX(225), 395–418.
- Kütükoğlu, M. (2006). Mühimme Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kütükoğlu, M. (2010). *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- McGowan, B. (2006). Ayanlar Çağı 1699-1812. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. 2 içinde (759–884)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Mert, Ö. (1991). Ayan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mete, Z. (2011). Sur Dışı İstanbul’unda İskanın Tarihi Seyri (XV-XVIII. Yüzyıllar). *Tarkya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 57–84*.
- Muir, R. (2009). *The Lost Villages of Britain*. Gloucestershire, UK: The History Press.
- Muşmal, H. ve Semiz, E. (2017). Taşkınlar Nedeniyle Yer Değiştiren Köyler; Beyşehir Akburun Köyü Örneği (170–182). 2. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Kongresi Bildirileri, sunulmuş bildiri, Konya.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nagata, Y. (2001). Karaosmanoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Oransay, A. (2012). Anadolu’da Klasik Çağ. *Anadolu Arkeolojisi içinde (144–165)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Orat Akyüz, J. (2012). Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18 Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(22), 219–232*.
- Orhan, H. (2013). Konya/Jeolojisi. *Konya Ansiklopedisi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öcal, T. (2003). *Konya Şehir Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Önder, S. ve Kırılı, E. (2005). Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 129–144.
- Öz, M. (1997). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma. *Osmanlı Araştırmaları*, (XVII), 77–90.
- Öz, M. (1999a). Osmanlı Klasik Döneminde Tarım. *Osmanlı içinde* (C. 3, 66–73). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öz, M. (1999b). Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve İslahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Günlüğü*, (58), 48–53.
- Öz, M. (1999c). *Canik Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, M. (1999d). Bozok Sancağında İskan ve Nüfus (1539-1642) (C. 3, 787–794). XIII. Türk Tarih Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, M. (2000). Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik içinde* (17–32). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını.
- Öz, M. (2007). Osmanlılar/Medeniyet Tarihi/Sosyal Hayat/Osmanlı Toplumunu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz, M. (2010a). Tahrir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz, M. (2010b). Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı*, 226–233.

- Öz, M. (2013). Merkez ve Taşra Teşkilatında Dönüşüm. *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı* içinde (183–205). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Özcan, M. (1999). Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi. *Osmanlı* içinde (C. 6, 174–180). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özçağlar, A. (2011). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, M. A. (2004). İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 173–198.
- Özdemir, M. A. (1996). Türkiye’de Büyük Yerleşme Alanlarının Seçiminde Jeomorfolojik Esaslar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 209–222.
- Özdemir, R. (1993). Avarız ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler (C. IV, 1581–1613). X. Türk Tarih Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdil, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’da Güneydoğu Anadolu’da Din ve Sosyal Yapı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1), 173–199.
- Özdoğan, M. (2011a). Paleolitik Çağ-İnsanın Zaferi. *Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* içinde (28–41). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Özdoğan, M. (2011b). Mezolitik Çağ/Adım Adım Yerleşik Yaşam. *Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* içinde (48–51). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Özdoğan, M. (2011c). Kalkolitik Çağ Köyden Kente. *Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* içinde (102–118). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Özdoğan, M. (2011d). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ. *Tarih Öncesinden Demir*

- Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası içinde (56–73). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Özdoğan, M. (2011e). Çanak Çömlekli Neolitik Çağ. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (78–95). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Özel, O. (1986). *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özel, O. (1993). *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Manchester, Manchester, U.K.
- Özel, O. (2000). Avarız ve Cizye Defterleri. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* içinde (35–50). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını.
- Özel, O. (2004). Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The “Demographic Crisis” Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 36(2), 183–205.
- Özel, O. (2006). Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihine Bir Bakış (219–227). VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, sunulmuş bildiri, Morrisville: Lulu Press.
- Özel, O. (2013). *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özel, O. (2015). Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar). *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* içinde (M. Öz ve F. Yeşil.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özgüç, N. (1979). *Beşeri Coğrafya'da veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri*. İstanbul: İstanbul üniversitesi Yayınları.
- Özgüç, T. (2011). Kültepe-Kaniş Asur Ticaret Kolonileri. *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (244–251). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.

- Özgüdenli, O. G. (2016). İskan/Selçuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgür, E. M. (2000). *Türkiye Coğrafyası*. Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2008). Körtik tepe Kazıları Erken Neolitik Dönemde Bölgesel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler. *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları Atatürk Aniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Armağanı* içinde (85–98). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özkaya, Y. (1981-82). Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV(25)*, 171–211.
- Özkaya, Y. (1999). Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar. *Osmanlı* içinde (C. 6, 165–173). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özmenli, M. (2008). V-VI. Yüzyıllarda Bizans Devleti- Sasani Devleti-Ermeni Derebeylerinin Mücadeleleri ve Türkler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(3)*, 323–332.
- Özgül, E. M. (2000). *Türkiye Coğrafyası*. Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Özsait, M. (1982). Anadolu'da Hellenistik Dönem. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. Görsel Yayınları.
- Özsoy, İ. (2000). Süleyman Sudi'nin Osmanlı Maliyesi ve Vergi Sistemi ile İlgili Görüş ve Tespitleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi (Osmanlı Özel Sayısı)*, (4–5), 611–656.
- Öztürk, M. (1990). XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları. *Bellekten, LIV(211)*, 963–993.
- Özünü Erdoğan, E. (2016). Osmanlı İskan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Timar Ruznamçe Defterleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 33(1)*, 141–155.

- Özvar, E. (2007). Osmanlılar/Medeniyet Tarihi/Mali Yapı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (C. I-III). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Polat, Y. (2012). Anadolu'da Tunç Çağı Krallıkları ve Troia Savaşı. *Anadolu Arkeolojisi* içinde (60-85). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Quataert, D. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Roberts, N., Erol, O., Meester, T. de ve Uerpmann, H.-P. (1979). Radiocarbon Chronology of Late Pleistocene Konya Lake, Turkey. *Nature*, 281, 662-664.
- Roosevelt, C. H. (2012). Anıtsal Mezarlık Bintepeler. *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme, Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (122-127). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Sahillioğlu, H. (1991). Avarız. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1998). Ahkam Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sak, İ. (2014). *Konya Kadı Sicili Defter 47*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sanır, F. (2000). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sapancalı, H. H. (1922). *Karaman Ahvali İçtimaiyye Coğrafıyye ve Tarihiyyesi H. 1341*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıbeyoğlu, M. (1951). *Aşağı Murad Bölgesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Sarıcaoğlu, M. E. (1999). İskan-ı Muhacirin İ'ane Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi). *Osmanlı içinde* (C. 4, 603–610). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Satılmış, S. (2012). *Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Satış, İ. (2012). Kırım Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskanlar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 517–531.
- Saydam, A. (1999a). Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri. *Osmanlı içinde* (C. 4, 180–189). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Saydam, A. (1999b). Kırım ve Kafkasya'dan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876). *Osmanlı içinde* (C. 4, 677–685). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Selçuk, H. (2008). Kayseri Çevresinde Bulunan Türkmen Oymaklarının Yerleşik Halkla Münasebetleri. *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Yörükler ve Türkmenler içinde* (27–69). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Selen, H. S. (1945). Türkiye'de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (7–8), 97–108.
- Selen, H. S. (1948). 16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı (590–598). III. Türk Tarih Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Serbestoğlu, İ. (2013). Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 471–486.
- Serin, M. (1998). Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri (717–728). I. Milli Arşiv Şurası, sunulmuş bildiri, Ankara.
- Sevgen, N. (1960). *Anadolu Kaleleri I. Cilt*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevin, A. (1982a). Lidyalılar. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. Görsel Yayınları.
- Sevin, A. (1982b). Anadolu'da Pers Egemenliği. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. Görsel Yayınları.
- Sevin, A. (2002). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Singer, A. (2008). *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solak, Ö. Y. (2014). *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyancıları (1558-1576)*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Soyucak, A. R. (1997). *Konya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri 1640-1675*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sönmez, E. (2012). Cellailer ve Üç Evliya Çelebi. *Kebikeç*, (33), 87–110.
- Söylemez, F. (2007). XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 69–85.
- Südaş, İ. (2004). 17 Ağustos 1999 Marmara Depreminin Nüfus ve Yerleşme üzerindeki Etkileri: Gölcük (Kocaeli) Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, (13), 73–91.
- Sütgibi, S. (2008). Türkiye'de Yerleşim Ekolojisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 17(1–2), 61–71.
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2007). *Doğal Afetler ve Türkiye*. Gündüz Eğitim Yayıncılık: Ankara.
- Şahin, C. (2012). Osmanlı Toprak Sistemi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 434–461.
- Şahin, İ. (1998). Nevşehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Şahin, İ. (1999). Göçebeler. *Osmanlı içinde* (C. 4, 132–141). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahin, İ. (2004). Mezraa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, İ. (2006). *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, İ. (2010). Şehir/Osmanlılar'da. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, Z. (2015). *72 Numaralı Mühimme Defteri (vr. 231-473), İnceleme Metin*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şeker, C. (2007). *İstanbul Ahkam ve Atık Şikayet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şentürk, M. H. (1993). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri. *Belleten*, LVII(218), 89–112.
- Şimşir, N. (1994). Ahkam Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkam Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (10), 357–390.
- Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. *Osmanlı içinde* (C. 4, 17–31). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tanoğlu, A. (1954). İskan Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 11, 1–34.
- Tanoğlu, A. (1966). *Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme* (C. 1). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tanrıvermiş, A. (2014). *72 Numaralı Mühimme Defteri (vr. 1-230), İnceleme Metin*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tapur, T. (1998). *Eski Konya Gölü ve Çevresinin Fiziki Coğrafya Özellikleri*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Konya.

- Tapur, T. (2009). Eski Konya Gölü'nün İlk Yerleşmelere Etkileri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 99–115.
- Taş, B. (2016). *Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taş, B. ve Yakar, M. (2009). Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2), 145–161.
- Taşkın, Ü. (2013). Rüşum-ı Örfiye. *Tarih Okulu*, (14), 55–73.
- Taylor, C. (2010). The Origins and Development of Deserted Village Studies. *Deserted Villages Revisited Explorations in Local and Regional History (Book 3)* içinde (1–17). Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Tek, T. (2012a). Anadolu'da Roma Dönemi. *Anadolu Arkeolojisi* içinde (194–222). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Tek, T. (2012b). Anadolu'da Hellenistik Dönem. *Anadolu Arkeolojisi* içinde (166–193). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihileri*. İlhan Tekeli Toplu Eserler-18. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekin, O. (2007). *İletişim Anadolu Uygarlıkları Eski Anadolu ve Trakya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2011). *Eski Yunan ve Roma Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2012). Satraplar Anadolu'su. *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (226–237). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Tekindağ, Ş. (1993). Karamanoğulları. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Temurçin, K. ve Babacan, H. (2006). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta Şehrinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Gayrimüslimler. *Erdem*, 15(45–46), 155–182.
- Tepekaya, M. (2006). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler. *Türk Dünyası*

İncelemeleri Dergisi, 6(2), 463–480.

- Tızlak, F. (2010). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta Kazasının İdari Durumu ve Avarız Hane Kayıtlarının Isparta'nın Nüfus Tahminlerinde Kullanılmayacağına Dair Bir Deneme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 114–123.
- Todorova, M. (1988). Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century? *Etudes Balkaniques*, (2), 55–63.
- Tok, E. (2010). On İkinci ve On Üçüncü Yüzyılların Sosyo-politik Ortamında Yeşeren Bir Savunma Ağı: Neokastra (303–311). On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim Sempozyumu, sunulmuş bildiri, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları.
- Tonbul, S. ve Karadoğan, S. (1998). Harput'un Kuruluş Yeri ve Şehrin Fonksiyonunu Yitirmesi Üzerinde Etkili Olan Doğal Çevre Faktörleri (303–324). TDV Dünü ve Bugünü ile Harput Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri, Elazığ.
- Toteva, G. D. (2012). Pers Kentleri ve Sanatı Onbinlerin Düşüşü. *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası* içinde (200–217). İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuncel, M. (1974). Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, (20–21), 119–128.
- Tunçdilek, N. (1953). Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1–4), 189–208.
- Tunçdilek, N. (1956). Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bakış. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 92–106.
- Tunçdilek, N. (1980). Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Evrimi. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 1–25.

- Tunçdilek, N. (1984). Türkiye’de Köylerin Yapısal Özelliklerine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü BÜLTENİ*, 1(1), 23–40.
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye’de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tunçel, H. (1996). Mezraa Kavramı ve Türkiye’de Mezraalar. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (4), 73–98.
- Turan, A. N. (2012). *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul.
- Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turhan Sarıköse, S. (2013). *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Turoğlu, H. (2015). Tarihlendirilmiş Bazı Jeomorfolojik Verilere Dayandırılan, Anadolu’nun Kuvaterner İklim Özellikleri Rekonstrüksiyonu. *Prof.Dr. h.c. İbrahim Atalay’ın 45. Meslek Yılına Armağan* içinde (Recep Efe.). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Tuş, M. (2007). *Sosyal ve Kültürel Açından Konya*. Konya: Tablet Yayınları.
- Tümertekin, E. (1994). *Ekonomik Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2009). *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türer, O. (2011). *Osmanlılarda Tasavvufi Hayat Halvetilik Örneği Mehmed Nazmi Efendi’nin Hediyeetül İhvanı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türkcan, A. U. (2012a). Tarih Öncesi Dönemde Anadolu’da Paleolitik ve Neolitik

- Dönem. *Anadolu Arkeolojisi* içinde (2–31). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Türkcan, A. U. (2012b). Anadolu'da Kalkolitik ve Eski Tunç Çağları. *Anadolu Arkeolojisi* içinde (32–59). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Türkeş, M. (2011). Akhisar ve Manisa Yörelerinin Yağış ve Kuraklık İndisi Dizilerindeki Değişimlerin Hidroklimatolojik ve Zaman Dizisi Çözümlemesi ve Sonuçların Çölleşme Açısından Coğrafi Bireşimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, (9), 79–99.
- Türkeş, M. (2014). Kuraklık Olaylarının İklim Değişikliği ve Çölleşme Açısından Önemi ve Türkiye'deki 2013-2014(?) Kuraklığının Sinoptik Klimatolojik/Meteorolojik ve Atmosferik Bağlantıları (1–12). Hidropolitik Akademi İklim Değişikliği ve Kuraklık Çalışmaları, sunulmuş bildiri, Ankara.
- Uluçay, M. Ç. (1940). *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773. H-1220 H.)*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1942). *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*. İstanbul: Ay Matbaası.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *XVII. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. Manisa: CHP Manisa Halk Evi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1946). *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar-II (773. H-1220 H.)*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1955). *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Uluçay, M. Ç. (1998). Manisa/Selçuklular. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uslu, F. (2015). *Sosyolojik Bir Alan Araştırması Bozahmetli Yörük Aşireti Antalya-Manavgat-Akseki-Seydişehir-Beyşehir-Serik*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Usta, O. (2012). Celaliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında

- Türkmen Voyvodası ve Türkmenler. *Kebikeç*, (33), 49–85.
- Uzun, E. (2006). Osmanlı Örnekleme Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış. *TSA*, 10(3), 31–45.
- Uzun, E. (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilatında Timarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 73–95.
- Ünal, M. A. (1997). 1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avarız Defteri. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 12, 9–73.
- Ünal, M. A. (2011). *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ünal, M. A. (2013). Taşra Teşkilatı/Timar Sistemi, Eyalet, Sancak ve Kaza Düzeni. *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı* içinde (80–105). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Ünal, T. (1986). *Karamanoğulları Tarihi*. Karaman: Karaman Esnaf ve Kefalet Kooperatifi Yayını.
- Veinstein, G. (1998). Çiftlik Tartışması Üzerine. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti Ve Ticari Tarım* içinde (36–56). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Vogt, J. (2001). Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* içinde (13–58). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Döneminde Celali İsyânları*. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları.
- Williams, F. (1993). *Ege Medeniyetleri Tarihi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Witteck, P. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Yakar, M. (2009). *Emirdağ İlçesi Kırsalında Göçün Etkileri, Sorunları ve Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

- Yalduz, A. (2003). Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 257–296.
- Yediyıldız, B. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yereli, A. B., Köktaş, A. M. ve Selçuk, I. Ş. (2015). Osmanlı İmparatorluğu’nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları: 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine Bir İnceleme. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 209–221.
- Yılmaz, M. (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskan Politikası. *Osmanlı içinde* (C. 4, 587–601). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yılmaz, O. (2009). *Gediz Havzası Bütününde Gediz Deltası’nın Uzaktan Algılama Teknikleri Uygulanarak Alan Kullanım Kararları ve Ekosistem Bozumu İlişkileri Üzerine Araştırmalar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, Ö. (2011). Konya Ovası ve Çevresinin İklim Özelliklerinin Tahıl Tarımına Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 101–126.
- Yılmaz, Ö. (2014). 1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor. *Mavi Atlas*, (3), 132–155.
- Yiğit, İ. (2011a). XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafya Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Temettuat Defterleri. Türk Coğrafya Kurumunun 70. Kuruluş Yılı Anısına: “UKCK-2011”, sunulmuş bildiri.
- Yiğit, İ. (2011b). *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Beyşehir’in Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yiğit, İ. (2014). İskan Tarihi Çalışmalarında Arazi Araştırmasının Önemi: XVI. Yüzyıl Manisa-Konya Kazası Örneği. XVII. Türk Tarih Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Yiğit, İ. (2017a). Konya ve Çevresinde Bizans'tan Türklere İntikal Eden Yer ve Yerleşme Adları. *Konya Araştırmaları Göç ve İskan* içinde (187–203). Konya: Tablet Yayınevi.
- Yiğit, İ. (2017b). İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (26), 329–364.
- Yiğit, İ. ve Demirtaş, H. (2015). Saruhan'dan Osmanlı'ya İskan Devamlılığı: Manisa Çevresi Yerleşmeleri. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, sunulmuş bildiri.
- Yiğit, İ. ve Gümüşçü, O. (2016a). Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.) (379–391). ÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri, Ankara.
- Yiğit, İ. ve Gümüşçü, O. (2016b). İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Konya ve Çevresi Örneği (XV-XX. Yüzyıllar) (C. 2, 578–598). Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-II Karamanoğulları Beyliği, sunulmuş bildiri, Konya.
- Yiğit, İ. ve Salan, M. (2013). XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 825–852.
- Yiğit, İ. ve Top Yılmaz, S. (2013). Araştırma Yöntem ve Süreci. *Tarihi Coğrafya* içinde (190–215). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Yiğitbaşıoğlu, H. (1997). Çarşamba Birikinti Yelpezesinin Geç Kuaterner'deki Jeomorfolojik Gelişimi (Konya). *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (6), 425–445.
- Yiğitbaşıoğlu, H. (2001). Konya Çumra Havzası'nda Arazi Kullanım Özellikleri ve Başlıca Sorunları. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (8), 149–167.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Yörük, D. (2013). XVIII. Yüzyılda Konya Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler. *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof.Dr. Nejat Göyünç'e Armağan* içinde (249–266). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Yörüköglü, M. N. (2002). *Manisa Yangını, Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Manisa ve Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Yücel, T. (1987). *Türkiye Coğrafyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yücel, T. (1995). Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri Üzerine Yeni Görüşler. *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof.Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan* içinde (447–469). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Yücel, Y. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Müluk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüksel, H. (1998). Celali İsyânlarında Kaybolan Bir Belge: Zeynül-Arap (veya Ahmed Fakih) Zaviyesi Vakfiyesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (13), 49–56.
- Zachariadou, E. A. (2001). Doğal Afetler: Fırsat Anları. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* içinde (6–10). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Zaim, S. (1999). Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu. *Osmanlı* içinde (C. 3, 32–44). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İnternet Kaynakları

Büyük Türkçe Sözlük: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (14.11.2016).

<http://www.googleearth.com> (01.08. 2016)

<http://www.iha.com.tr/haber-bin-yillik-deprem-izleri-buldular-248289/> (01.08. 2016)

http://www.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf (28.05.2017).

EKLER

Ek 1. Manisa Yerleşmelerinin Lokalizasyonu

No	Nahiye	Yerleşme adı	Bugün	Tespit Kaynağı
1	Palamud	Abdiler k.		
2	Merkez	Ada k.	Tekeliler civarında harabe	Emecen, 1989; 25 binlik K18c2 paftası
3	Emlak	Adadepe k.	Adatepe mvk.	Arazi
4	Palamud	Adilobası nd. Simad k.	Adiloba ky.	200 binlik Akhisar paftası
5	Belen	Ağaç mz.		
6	Manisa	Ahiyakub çf.		
7	Palamud	Ahmedpaşalı k.		
8	Yunddağı	Akçaköy mz.		
9	Yunddağı	Akçaköy nd. Yukarıakçaköy k.	Yukarıakçaköy ky.	200 binlik Akhisar paftası
10	Merkez	Akkoyunlu mz.	Akkoyunlu timarı mvk.	25 binlik K18c2 paftası
11	Palamud	Akpınar k.	Akmuar mvk.	Arazi
12	Palamud	Alacaatlu k.		
13	Yengi	Alacayan k.	Alaçalı mvk.	25 binlik K19c4 paftası
14	Emlak	Alayundlu k.	Alanyurt mvk.	Arazi
15	Belen	Alibeylü k.	Alibeyli ky.	200 binlik Manisa paftası
16	Manisa	Arıkoğlu çf.		
17	Manisa	Arslanbeg k.		
18	Yunddağı	Aşağıakçaköy k.	Akça ky.	200 binlik Akhisar paftası
19	Manisa	Atikbeğdere k.		
20	Palamud	Aydınlar k.	Aydınlar ky.	200 binlik Akhisar paftası
21	Yengi	Azizlü k.		
22	Manisa	Bademlik mz.		
23	Palamud	Bahadırlu	Bahadır ky.	200 binlik Akhisar paftası
24	Manisa	Bahşayış çf.		
25	Belen	Bahşilü nd. Yahya k.		
26	Palamud	Balabanlu mz.	Balabanlı mvk.Yayaköy KD	Arazi
27	Belen	Balatçık mz.		
28	Palamud	Balta nd. Halilce k.	Baltaköy mvk.	Arazi
29	Emlak	Bargir k.	Beyköy	200 binlik İzmir paftası;

				Arazi, Emecen 1989
30	Belen	Bazarganlı k.	Bazirganlu timarı mvk.	25 binlik K18c2 paftası
31	Palamud	Bektaşlı k.	Bektaşdede türbesi	Arazi
32	Manisa	Bereketli k.		
33	Emlak	Beyli k.	Beyli mvk.	Arazi
34	Manisa	Biçerlü k.	Biçerli mvk.	25 binlik K19d3 paftası
35	Yengi	Bostancalı k.	Bostanlı mvk .25bin	25 binlik K19d3 paftası
36	Palamud	Bozca (Bozcaköy) k.	Bozova mvk.	25 binlik K19b4 paftası
37	Palamud	Bozköy k.	Arabacıbozköy	200 binlik Akhisar paftası
38	Belen	Bozköy nd. Abdalali k.	Bozcalar (1575 nüfus yok)	200 binlik Manisa paftası
39	Manisa	Bozüyük k.	Bozüyük çeşmesi mvk.	25 binlik K18b3 paftası
40	Yengi	Budakluca nd. Hacıhalil k.	Hacıhaliller ky.	200 binlik Manisa paftası
41	Palamud	Bulga k.		
42	Belen	Burun Viran k.	Nuriye ky.	200 binlik Akhisar paftası
43	Merkez	Büyükdüğlek k.	Düğlekköy minaresi mvk.	25 binli K18c2 paftası; Arazi
44	Belen	Büyükkılcanlı k.		
45	Belen	Cimriyakup nd Çamurlu mz.		
46	Manisa	Çakırlıca mz.	Çakır deresi mvk.	25 binlik K19a2 paftası
47	Emlak	Çaltı k.	Çaltı	200 binlik İzmir paftası; Arazi, Emecen 1989
48	Manisa	Çamlıca k.	Çamlıca ky.	25 binlik K18b4 paftası
49	Belen	Çaparıca k.	Çaparlar hrb.	200 binlik Manisa paftası
50	Palamud	Çarhoca k.		
51	Palamud	Çataklu k.		
52	Merkez	Çataklu k.		
53	Belen	Çataklu ve Renani mz.		
54	Emlak	Çatal k.		
55	Palamud	Çatalbaşlukilise k.	Kemiklidere yakınında Çataltepe mvk.	25 binlik K19a3 paftası; Arazi
56	Merkez	Çatalkilise k.	Manisa stadı yerinde	Emecen, 1989; 25 binlik K18c2 paftası
57	Palamud	Çengi k.	Çingene sırtı mvk	25 binlik K19a3 paftası; Arazi
58	Manisa	Çıtak Deresi k.		

59	Yengi	Çıvıgalı k.	Yukarı Çıvıgalı mvk.	Arazi; 25 binlik K19d3 paftası
60	Belen	Çiftçülü k.	Karağaçlı olabilir.	200 binlik Manisa paftası; Emecen 1989
61	Palamud	Çobanlı k.		
62	Merkez	Çölmek k.		
63	Yengi	Davudlu k.	Davutlu mvk.	25 binlik K19d3 paftası
64	Palamud	Dedelü k.	Dedeli harabesi	200 binlik Akhisar paftası
65	Palamud	Depecik k.	Tepecik	200 binlik Akhisar paftası
66	Palamud	Depecik ve Kıranca k.	Hacırahmanlı ky.	Emecen 1989; 200 binlik Akhisar paftası
67	Emlak	Derdevler k.	Derdevler mvk.	Arazi
68	Emlak	Dere k.	Emlakdere ky.	200 binlik Manisa paftası
69	Palamud	Dereköy k.	Dereköy ky.	200 binlik Akhisar paftası
70	Belen	Develü k.	Develi (Karayağcı)	200 binlik Manisa paftası; Emecen 1989
71	Yunddağı	Devlethan k.	Kocaköy/Camibaşı mvk.	Arazi araş. Pelitalanı mülakat
72	Palamud	Doğancalu k.		
73	Palamud	Doğanlu k.	Doğanlu mvk.	25 binlik K19a2 paftası
74	Yengi	Dündarlu mz		
75	Palamud	Dündarlu mz.		
76	Yengi	Ebedlüce k.	Çobanisa ky.	200 binlik Manisa paftası
77	Yunddağı	Eğri k.	Eğri (Üçpınar nhy.)	200 binlik Akhisar paftası
78	Palamud	Emneddin mz.		
79	Merkez	Erdemişlü k.		
80	Palamud	Erderli k.	Erdelli ky.	200 binlik Akhisar paftası
81	Belen	Ergenud k.		
82	Belen	Eskidevelü k.		200 binlik Manisa paftası
83	Yengi	Evliyadanlu k.		
84	Emlak	Evranos k.	Evrenos ky.	200 binlik Manisa paftası
85	Manisa	Eymir k.		
86	Belen	Firuzlu k.	Filoğluköy hrb.	25 binlik K19d1 paftası; Arazi
87	Yengi	Gelenbaba k.	Geren ovası mvk.	25 binlik K19d3 paftası
88	Yengi	Geri ve Geğın k.	Geribaşı ky.	25 binlik K19c3 paftası
89	Belen	Göbel k.		
90	Yengi	Gögezli k.		

91	Palamud	Gökçe k.	Gökçe ky.	200 binlik Akhisar paftası
92	Emlak	Gökçebel	Gökçebel ky.	200 binlik Manisa paftası
93	Merkez	Gölbeyi k.	Gölbeyi timarı mvk.	25 binlik K18c2 paftası
94	Merkez	Gölcük nd. Bükücek mz.	Göhtarla mvk.	25 binlik K19d4 paftası
95	Yunddağı	Gürzelü k.		
96	Yunddağı	Göztaş/Göktaş mz.		
97	Belen	Gümücelü k.	Gümürçelü ky.	200 binlik Manisa paftası
98	Yengi	Güncelü k.	Güney ky	200 binlik Manisa paftası
99	Yengi	Gür (Kör/Göz) k.	Gürköy mvk.	Arazi, sulama birliği
100	Emlak	Gürleye k.	Gürleye ky.	200 binlik Manisa paftası
101	Belen	Güzce mz.		
102	Manisa	Habib(lü)k.		
103	Palamud	Halidlü k.	Halitli ky.	200 binlik Akhisar paftası
104	Manisa	Halil Beylü k.		
105	Yengi	Hamzabeylü k.	Hamzabeyli ky.	200 binlik Manisa paftası
106	Merkez	Hasırcı k.	Hasırcı köprüsü	200 binlik Manisa paftası
107	Belen	Hatun k.		
108	Yengi	Hediyeler k.		
109	Yunddağı	Hekim mz.		
110	Belen	Hoca k.	Hacalıköy ky.	200 binlik Akhisar paftası
111	Belen	Hocaali k.	Hacali ky.	200 binlik Manisa paftası
112	Merkez	Horos k.	Horozköy	200 binlik Manisa paftası
113	Belen	Ilgunlu k.	Ilgınlı mvk. Nuriye köyü yakını	Arazi
114	Manisa	Işık Hacı k.	Işıkacı ky.	25 binlik K19a1 paftası
115	Belen	İlyakutlu k.		
116	Palamud	İrmehor mz.		
117	Yengi	İsmailce k.		
118	Yunddağı	Kabağağaç k.	Kabağağaçtepe mvk.	25 binlik K18b4 paftası
119	Merkez	Kadı k.	Gediz köprüsü yakını	25 binlik K18c2 paftası; Arazi
120	Emlak	Kafirboz k.	Muradiye ky.	Emecen 1989
121	Palamud	Kalemlü k.	Kalemli ky.	200 binlik Akhisar paftası
122	Yunddağı	Karaburgos ve Karkın k.		
123	Merkez	Karacaahmed mz.	Karacaahmed türbesi mvk.	25 binlik K18c2 paftası;

				Emecen 1989
124	Palamud	Karacaburgos mz.	Karaçeşme mvk.	Arazi
125	Manisa	Karaköy k.	Karaköy ky.	25 binlik K19c3 paftası
126	Emlak	Karalu k.	Karaali ky.	200 binlik Manisa paftası
127	Yengi	Karaoğlanlu k.	Karaoğlanlı ky.	200 binlik Manisa paftası
128	Belen	Karasevinçlü k.		
129	Belen	Karcık k.		
130	Belen	Kasablu/Kuşanlu mz.		
131	Yengi	Kasımlu k.		
132	Merkez	Kayalu k.	Karataş mvk.	25 binlik K18c1 paftası
133	Palamud	Kayalu k.	Kayalısirtı mvk.	25 binlik K19a2 paftası
134	Palamud	Kayamenteş k.		
135	Emlak	Kayapınar k.	Kayapınar ky.	200 binlik Manisa paftası
136	Belen	Kayırlu k.		
137	Yengi	Kayrak k.	Kayrak ky.	200 binlik Manisa paftası
138	Yunddağı	Kaz Alanı k.	Kazalanı mvk.	25 binlik K18a2 paftası
139	Palamud	Kebece nd. Börekçioğlu nd. Hacıbrahim k.		
140	Palamud	Kebekilise k.		
141	Emlak	Keçilü k.	Keçili ky.	200 binlik Manisa paftası
142	Manisa	Kepenekli k.		
143	Emlak	Kersencik K.	Kersenköy mvk.	Arazi
144	Belen	Kılcanlu ve Kozluca k.		Tahrirden
145	Manisa	Kılıçlı k.	Karakılıç ky.	200 binlik Akhisar paftası
146	Palamud	Kıran mz.		25 binlik K19a2 paftası
147	Palamud	Kıranvirancık k.	Kırançiftliği ky.	200 binlik Akhisar paftası
148	Yengi	Kırçalı k.		
149	Manisa	Kırtık k.		
150	Emlak	Kızıl Depeli k.	Şehir içinde kalmış	Emecen 1989
151	Manisa	Kızılhavlı k.		
152	Yengi	Kızılyakuplu k.	Yakuplu mvk. ve mezarlığı mvk.	25bin, Arazi araş. mülakat musalar yeniköy
153	Palamud	Kilise k.	Bahadır köyü doğusu Kirsieki mvk.	Arazi
154	Yengi	Kirizman k.	Karaazmak mvk.	25 binlik K19d3 paftası
155	Palamud	Kocakilise k.	Kocakışla mvk.	Arazi

156	Belen	Koldere k.	Koldere ky.	200 binlik Manisa paftası
157	Palamud	Konurcalu k.		
158	Palamud	Konurcalu k.		
159	Belen	Korkud k.		
160	Belen	Koru k.	Koruyeri mvk.	25 binlik K19d3 paftası
161	Palamud	Kozanlu k.		
162	Yengi	Kozluca k.		
163	Yunddağı	Kozluca k.	Kozaklar mvk.	25 binlik K18b4 paftası
164	Belen	Kozluca mz.		
165	Yengi	Köseler k.	Sancaklıköseler ky.	200 binlik Manisa paftası
166	Yengi	Köseörenlü k.	Öreenli mvk	Arazi
167	Merkez	Köşkpınarı k.	Halitli ky. 500 m. KB	Arazi
168	Palamud	Kumarlu k.	Kumralıdede mvk.	Arazi
169	Yengi	Kumkuyusu çf.	Kumlar mvk.	25 binlik K19d4 paftası
170	Merkez	Kurdoğlu k.		
171	Yunddağı	Kurşapa (Kurşapa) k.	Kırışlıköy mvk	25 binlik K18a2 paftası
172	Yengi	Kurşunlu çf.		
173	Yengi	Kurşunlu k.		
174	Merkez	Kuşlu k.	Kuştepe mvk.	25 binlik K18c2 paftası
175	Belen	Kutlucalu mz.		
176	Palamud	Kuzucalu		
177	Merkez	Küçükdüğlek k.		
178	Yunddağı	Küçükkarkın nd. Eskiler k.	Eskiköy mvk.	Arazi
179	Belen	Küçükşamlu mz.		
180	Palamud	Küreci mz.		
181	Emlak	Manastır k.	Gökçeköy ky.	200 binlik Manisa paftası
182	Yengi	Mazılı nd. Karaali k.	Karayeler mvk	25 binlik K19d3 paftası
183	Palamud	Mikyaslu k.		
184	Emlak	Musacalar ve Sünnetler k.		
185	Palamud	Müminisa k.		
186	Emlak	Müslümanboz k.	Uncuboz ky.	200 binlik Manisa paftası
187	Palamud	Naiblü k.		
188	Manisa	Nusret çf.		
189	Yengi	Okçu Baba mz.		
190	Yengi	Ormenos k.	Irlamaz ky.	200 binlik Manisa paftası

191	Emlak	Orta nd. Veledikendi k.	1891 Ortaburun ky, Uzunburun şimdi Gürleye köyü sınırında	25 binlik K18d3 paftası; Arazi
192	Yunddağı	Ortaca k.	Ortaköy ky.	200 binlik Ayvalık paftası
193	Yunddağı	Osmancalu k.	Osmancalı nhy.	25 binlik K18b4 paftası
194	Manisa	Öküzköyü k.		
195	Belen	Ömerli mz.		
196	Palamud	Ömerlü nd. Emreköy k.	Kocaömer çeşmesi mvk. Işıkköy'ü yolu 3 km.	Arazi
197	Manisa	Özbey k.		
198	Palamud	Palamud k.	Mecidiye ky.	200 binlik Akhisar paftası
199	Palamud	Paşaköy k.	Paşaköy ky.	200 binlik Akhisar paftası
200	Yengi	Pazar-ı Yengi ve Gökağaç k.	Yarıntı mvk. Paşatimarı yakını	25 binlik K19d3 paftası
201	Yunddağı	Pelidalanı k.	Pelitalan ky.	200 binlik Akhisar paftası
202	Emlak	Penbelik k.	Penbelik mvk.	Arazi
203	Palamud	Reislü nd. Yağanbey çiftliği k.	Zeytinlioiva ky.	200 binlik Akhisar paftası
204	Merkez	Sabuncu k.	Sabuncu ky.	200 binlik Manisa paftası
205	Palamud	Sağırtemür k.		
206	Yunddağı	Sakallu k.	Sakallı ky.	200 binlik Akhisar paftası
207	Palamud	Sakarkaya k.	Sakarkaya ky.	200 binlik Akhisar paftası
208	Palamud	Salihlü k.		
209	Belen	Sarkınlı k.		
210	Merkez	Sarma k. 1575	Sarma ky.	200 binlik Akhisar paftası
211	Palamud	Saruahmed	Sarıbeyler ky.	25 binlik K18b3 paftası
212	Palamud	Saruçam k.	Sarıçam ky.	200 binlik Akhisar paftası
213	Manisa	Saruhanogluhızır çf.		
214	Palamud	Saz k.	Sazoba ky.	200 binlik Akhisar paftası
215	Yengi	Sazlık mz.		
216	Yunddağı	Sekilik k.	Seklik ky.	200 binlik Ayvalık paftası
217	Yengi	Seydi k.	Seydi ky.	25 binlik K19c3 paftası
218	Merkez	Seyfe nd. Sofular k.		
219	Yunddağı	Seyyid k.	Seyitoba ky.	200 binlik Akhisar paftası
220	Manisa	Sırma k.		
221	Emlak	Sırtanlu k.	Sırtlanköy mvk.	25 binlik K18d3 paftası; Arazi
222	Belen	Sinirli k.	Sinirli ky.	200 binlik Manisa paftası

223	Palamud	Sirköy k.	Sırtköy ky.	Arazi
224	Merkez	Sobılar k. 1575		
225	Manisa	Sofusevindik çf.		
226	Manisa	Söbüler k.		
227	Merkez	Surnazen k.		
228	Belen	Süldüren k.		
229	Manisa	Şeyhishak çf.	İshakçelebi ky.	25 binlik K19a3 paftası
230	Yengi	Şeyhismail mz.		
231	Palamud	Şeyhler k.		
232	Yengi	Şeyhsindel çf.	Sindel ky.	25 binlik K19a4 paftası
233	Belen	Şirmerd k.	Şermerd mvk.	Arazi
234	Yengi	Tatar k.	Tatarocağı ky.	25 binlik K19c3 paftası
235	Yunddağı	Tazyurt çf.	Dazyurt ky.	200 binlik Ayvalık paftası
236	Emlak	Tekelü k.	Evkafemlaktekke ky.	200 binlik Manisa paftası
237	Palamud	Toy Yusufu k.	Toyoglu tepesi Adiloba köyü 500 m D	Arazi
238	Belen	Toyyusuflu mz.		
239	Belen	Tunçhavlu nd. Karasevinçlü k.		
240	Yengi	Turudlu k.	Turgutlu ilçe merkezi	200 binlik Manisa paftası
241	Manisa	Umur çf.		
242	Belen	Umurbeylü nd. Geri k.	Geridere ky.	25 binlik K19d4 paftası; Arazi
243	Belen	Uzun Ali k.	Kocaali Mzl.	25 binlik K19d2 paftası
244	Palamud	Üçhavlu k.	Üçhavlu ky.	200 binlik Akhisar paftası
245	Manisa	Vahşi çf.		
246	Manisa	Velamanlu k.		
247	Palamud	Viran nd. Turfanda k.		
248	Yunddağı	Virancık nd. Kutlar k.	Örencik ky.	200 binlik Akhisar paftası
249	Palamud	Yabanlu/Yayanlu k.		
250	Belen	Yapuklu k.	Musacalı ky.	200 binlik Manisa paftası; Emecen 1989
251	Belen	Yarcı k.		
252	Yengi	Yaya k.		
253	Yengi	Yayla-i Kebir k.	Yaykın ky.	200 binlik Manisa paftası
254	Yengi	Yayla-i Sagir k.		
255	Emlak	Yaylalar k.	Yayla ky.	200 binlik Manisa paftası

256	Yunddağı	Yazıcıoğlu k.	Yazıcılar mvk.	Arazi
257	Belen	Yenibeylü k.	Yeniköy ky.	25 binlik K19d1 paftası; Arazi
258	Belen	Yeregiren k.	Yeregiren/Karayır/Kızılgeren mvk.	Arazi
259	Palamud	Yetilmiş/Yitilmiş k.		
260	Yunddağı	Yorga k.		
261	Palamud	Yundiyan mz.		
262	Belen	Yunuslu k.		
263	Palamud	Zaferanluca k.		

Ek 2. Konya Yerleşmelerinin Lokalizasyonu

No	Yerleşme adı	Bugün	Lokalizasyon Kaynağı
1	Ağaçuavşar nd. Gödenilü k.	Turfalöyüğü yakını	Tahrir
2	Ağadamı mz.	Ağadamı mvk.	Arazi, 25 binlik M29c1 paftası
3	Ağcaahur ve Karacaahur mz.		
4	Ağcain k.	Ağın Deresi	200 binlik Konya paftası
5	Ağcakuyu k.	Akkuyu mvk.	25 binlik M29d3 paftası
6	Ağcaviran k.		
7	Ahi mz.		
8	Ak nd. Serracılar k.	Saraçoğlu mah.	25 binlik M29a4 paftası
9	Aka (Efe) nd. Sıracalar k.	Efeören Kuyusu, KB 3 km Karamankırı Güvercinlik	25 binlik M29c1 paftası
10	Akçameşhed nd. Çomaklı mz.	Türkmen mezarlığı mvk.	Arazi, 25 binlik L28d4 paftası
11	Akkaya mz.	Rumdiğin k. Yakını	Tahrir
12	Akkilisa mz.	Sille GD 2 km. mvk.	25 binlik M28b2 paftası
13	Akpınar mz.	Akpınar tepesi	25 binlik L28c4 paftası
14	Aksinne k.		
15	Akviran k.	Akviran ilçe merkezi	200 binlik Konya paftası
16	Akviran k.		
17	Alan k.	Alanköyü ky.	200 binlik Konya paftası
18	Alan-1 Büzürk k.	Alanlıhöyük	Arazi, 25 binlik M29c2 paftası
19	Alan-1 Küçük k.	Alanlıhöyük yakını	Arazi, 25 binlik M29c2 paftası
20	Alihacı mz.		
21	Alpı k.		
22	Alpkara k.		
23	Altunpa mz.	Altunapahanı harabesi	200 binlik Konya paftası
24	Arkıd k.	Arkıt Çeşmesi mvk.	25 binlik M28a2 paftası
25	Arpalu k.	Arpa Çayırı mvk.	200 binlik Konya paftası
26	Aşıksuluğu mz.		
27	Aşulu mz.	Tatköy yakını	M28b1
28	Avalama k.	Avalama (İkipınar)	200 binlik Konya paftası
29	Avcıömer mz.		

30	Ayazma nd. Di(e)ki/Değiş/Deniş mz.		Tahrir
31	Aydınlar k.		
32	Aymanos k.	Aymanos mah.	25 binlik M28b3 paftası
33	Badem mz.		Tahrir
34	Bağlıkutlu k.	Bağrikurt ky.	200 binlik Ilgın paftası
35	Bahadırlı k.		
36	Balıklağı k.	Balıklağa Höyüğü mvk.	200 binlik Konya paftası
37	Başara k.	Başarakavağı ky.	25 binlik L28d3 paftası
38	Başviran mz.	Başpınar mvk.	200 binlik Ilgın paftası
39	Bayat k.	Bayat ky.	200 binlik Konya paftası
40	Bayındır mz.	Bayındır Kuyusu mvk.	25 binlik N28b1 paftası
41	Bayramlı mz.		
42	Bazargan k.		
43	Beşdere mz.		
44	Beşkilise k.	Beşkese höyüğü	25 binlik M29c2 paftası
45	Beyini/Beyatı k.		
46	Beylü k.		
47	Bilal mz.	Bilalağızı sırtı	Arazi, 25 binlik L28c4 paftası
48	Bilecik k.	Bilecik (Yükselen) ky.	200 binlik Ilgın paftası
49	Bostan mz.	Bostan höyüğü	25 binlik M29c2 paftası
50	Botsa k.	Botsa ky.	200 binlik Konya paftası
51	Boyalu k.	Boyalı ky.	25 binlik M28c2 paftası
52	Boyaluca k.		
53	Bozkuş mz.	Hatip GB Bozkuş mvk.	25 binlik M29a4 paftası
54	Bozlak mz.		
55	Budak, Gökçiftlik ve Karacaahur mz.		
56	Budakçayırı mz.	Budaköreni mvk.	25 binlik M29d1 paftası
57	Bulamas k.	Bulamas (Dilekci) ky.	200 binlik Ilgın paftası
58	Bulumya k.	Bulumya (Erenkaya) ky.	200 binlik Konya paftası
59	Burunağıl mz.	İsmil köyü 5-6 D mvk.	Arazi
60	Bügdüzler k.	Buğsuzlar mvk.	Arazi
61	Celal mz.	Celal sok.	Konya Kent Rehberi 2009
62	Çağlan nd. İsrailler k.	Sarıköz ve ipsikaya yakınındaki çağlan boğazı mvk.	Arazi

63	Çakılıkuyu mz.	Çakılıkuyu yaylası	25 binlik M29d3 paftası
64	Çakıroğlancık k.		
65	Çalgir mz.		
66	Çalkuz nd. Dünderlu mz.		
67	Çandı k.		Tahrir
68	Çardak k.	Çardak höyüğü	25 binlik M29b3 paftası
69	Çarıklar k.	Çarıklar ky.	25 binlik M29d1 paftası
70	Çat k.	Çatderesi mvk.	200 binlik Konya paftası
71	Çatal mz.		
72	Çaybulak k.		
73	Çayır mz.	Çayır mah.	25 binlik M29a4 paftası
74	Çeltek k.	Çeltek hrb. mvk.	25 binlik L28d3 paftası
75	Çermezen k.	Çelmezen mvk.	Arazi, 25 binlik M29c1 paftası
76	Çiçekadası mz.		
77	Çiftliği mz.		
78	Çiftlik mz.		Tahrir
79	Çimlik/Çermik/Çermil mz.		
80	Çobanlar k.	Çobanöldüren mvk.	25 binlik M29a2 paftası
81	Çomaklar k.	Çomaklar	200 binlik Konya paftası
82	Çöke nd. Çayırköy k.	Hatunsaray 6 km GD	Araziden
83	Çömel mz.		
84	Çördük mz.		
85	Çuka mz.	Çukaboğazı deresi mvk.	Arazi, 25 binlik L28c4 paftası
86	Çukurçimen k.	Çukurçimen ky.	200 binlik Konya paftası
87	Çumra k.	Çumra ky.	25 binlik M29c4 paftası
88	Çuradingi mz.		
89	Damburaboğazı nd. Salihboğazı k.		
90	Damköy k.		
91	Damlıhacı ve Genç mz.		
92	Damlucak mz.		
93	Dedeliöyüğü k.	Dedeli höyüğü mvk.	25 binlik M28c3 paftası
94	Delikurt mz.		
95	Demürcükuyusu mz.	Demirciağıl mvk.	25 binlik M29c2 paftası
96	Depelü nd. Kasımlar k.		

97	Depelü? k.		
98	Detse k.	Detsa (Yeşildere) ky.	200 binlik Konya paftası
99	Devletşah k.	Dolaşayayla mvk.	Arazi, 25 binlik M28a2 paftası
100	Devletşah mz.		
101	Dilkemi k.	Dilkemi damı mvk.	25 binlik M28a2 paftası 25 binlik pafta
102	Dimlü mz.		
103	Dinek k.	Dinek Çeşmesi mvk.	25 binlik M28c3 paftası
104	Dinek mz. k.		
105	Dinlendik k.	Dinlendik ky.	25 binlik N29b1 paftası
106	Dinorna k.	Orhaniye köyü kuzeyinde Divrine gölü mvk.	Arazi, 200 binlik Konya paftası
107	Doğancı mz.	Doğanlı ky.	25 binlik N29a2 paftası
108	Dolamala-i Köhne ve Cedid mz.	Kayalı köyünün 2 km D	Araziden
109	Dolamala-i Köhne ve Cedid mz.	Kayalı köyünün 2 km D	Araziden
110	Dolapöyüğü mz.	Ovakavağı köyünün 2 km B, Dolayöyüğü mvk.	Arazi
111	Donluca mz.		
112	Dursıl nd. Gözlüöyük mz.		
113	Dursun nd. Kışla Karaycık mz.	Kışla deresi	200 binlik Ilgın paftası
114	Dündarlı mz.	Dündarlı sok.	Tahrir
115	Eceler mz.	XVI. yy. Samuk k. yakını	Tahrir
116	Eğirikuyu k.		
117	Ekizce k.	Yukarıpınarbaşı köyü 3km B Ekizce mvk.	Arazi
118	Eksile k.	Eksile (Çatören)	200 binlik Konya paftası
119	Emirgazi k.	İmirgaz mvk.	25 binlik N29b1 paftası
120	Emirhacı mz.		
121	Emirmuradçiftliği k.	İmir yaylası	25 binlik M30a2 paftası
122	Emiryavi k.	İğmir mvk. Kızılören B	Arazi
123	Emiryavi, Çavundur ve Temurcu mz.		Tahrir
124	Emrehalil k.	Emre mvk.	Arazi
125	Enbulus k.	Enbulus yaylası	25 binlik L28d3 paftası

126	Encime ve Kalcı mz.	Evcioören mvk.	Arazi
127	Erarslan mz.		Tahrir
128	Erdaş k.	Erdaş Deresi mvk.	Arazi, 25 binlik N28b3 paftası
129	Esenbeyi k.		
130	Eyneağıl mz.	Gököyük köyü yakını	Tahrir
131	Fakralar nd. Çukurköy k.	Fakraağılı mvk.	25 binlik L29d3 paftası
132	Filoros k.		AAkgündüz Osmanlı Kanunnamesi c.3, s. 327
133	Gaziler k.	Gazi cad.	Konya Kent Rehberi 2009
134	Gene k.	Geneköy ky.	200 binlik Konya Ereğlisi paftası
135	Genge k.	Genge deresi mvk.	Arazi, 25 binlik M28d2 paftası
136	Geriz k.	Geriz mvk. bugün Aşağı Pınarbaşı köyü	Arazi
137	Gilisıra k.	Kilisıra (Gökyurt) ky.	200 binlik Konya paftası
138	Gir mz.		
139	Göceler mz.		
140	Göçenlü k.		
141	Gödenelü k.	Gödene (Dikmeli) ky.	200 binlik Konya paftası
142	Göğercinlik k.	Çarıklar köyü yakını	Tahrir
143	Gökbaşlı mz.		
144	Gökçeğöbek mz.		
145	Gököyük k.	Gökhöyük ky.	25 binlik N29a2 paftası
146	Göldere ve Gökçek mz.	Ulumuhsine yaylasında Gürülde mvk.	Arazi, 25 binli M28b1 paftası
147	Gömse k.	Kümse çiftliği (Gömse Mezarlığı)	200 binlik Konya paftası
148	Göz k.		
149	Guduref k.	Guduref mvk. Kavak ky. GB 6 km.	Arazi
150	Gürelma k.	Kırvad doğusunda mvk. 2 km. şimdi burada göl var. Gürelma mvk.	Arazi
151	Güvendik nd. Yeniceköy k.		
152	Hacıhamza k.	Hamza değirmeni mvk.	25 binlik M28a4 paftası
153	Hacıhamza mz.		
154	Hacıibrahim mz.	Hacıibşhani mvk.	25 binlik M28c2 paftası
155	Hacıyunus k.		
156	Halfet k.	Ovakavağı 2-3 km K	Araziden

157	Halid mz.	Halit deresi mvk.	Arazi, 25 binlik L28d3 paftası
158	Halil Hacı k.	Hacıören mvk.	25 binlik L28d4 paftası, Arazi
159	Hasan k.		
160	Hasan mz.	Hasanköy	25 binlik M28b3 paftası
161	Hatip k.	Hatip ky.	25 binlik M28b4 paftası
162	Hatunsaray k.	Hatunsaray nh.	201 binlik Konya Paftası
163	Hisarcık k.	İğret mvk. Tepeköy D	Arazi
164	Hisarlar nd. Since k.	Kavak köyü KD 5 Km Çeşme (Şeşme) mvk.	Arazi ve Tahrir
165	Hisarlık mz.		Tahrir ve Arazi
166	İlgunlukaraöyük k.	İlgıncu mvk.	25 binlik M29c1 paftası
167	İkikenise k.		
168	İkizce k.	İkizce sok.	Konya Kent Rehberi 2009
169	İlbasan k.		
170	İlyağut k.		
171	İnelevle mz.	İnbaşı mvk.	Arazi
172	İpsikaya k.	İpsikaya (İpsizkaya)	200 binlik Konya paftası
173	İrinciviranı mz.		
174	İrmek k.	İlmik höyüğü mvk.	25 binlik M29c4 paftası
175	İrvad k.	Çamurlu ky.	200 binlik Konya paftası
176	İsmail k.	İsmil ky.	200 binlik Konya Ereğlisi paftası
177	İsmailler k.	İsmail Kuyusu mvk.	25 binlik M29c3 paftası
178	İstekli/Esinekli k.		
179	Kabizali k.		
180	Kafir mz.	Gavuröreni mvk.	25 binlik M28a2 paftası
181	Kalburcu Cedid mz.	Yeniyayla	Arazi, 25 binlik M30a4 paftası
182	Kalburcu k.		
183	Kalburcu Köhne mz.	Elikesikhanı yakını	Arazi
184	Kalburcu mz.		
185	Kalburcu mz. Karakayadöküköyük k.	Karaöyük yakını	Tahrir
186	Kalburcu-1 Köhne mz.	Elikesikhanı hrb.	200 binlik İlgin paftası
187	Kalınviran k.		

188	Karaarslan k.	Karaarslan (bugün şehir içinde kalmış)	25 binlik M29a4 paftası
189	Karabedreddin k.		
190	Karacıgan k.	Karacıgan mah.	25 binlik M29c2 paftası
191	Karadiğin k.	Karadiğin ky.	25 binlik M28c1 paftası
192	Karadiğin mz.	Karadiğin ky.	25 binlik M29a1 paftası
193	Karadoğan mz.	Karadoğan deresi mvk.	Arazi, 25 binlik M28d3 paftası
194	Karadona maa Pınarbaşı mz.	Karadona ky.	L30d4
195	Karailyas mz.		
196	Karakaya k.	Karakaya tepesi	200 binlik Konya paftası, Arazi
197	Karaöyük k.	Karahöyük	25 binlik M28b3 paftası
198	Karaöyük k.	Karahöyük ky.	200 binlik Konya paftası
199	Karaöyük k.	Karahöyük mvk.	25 binlik M29a3 paftası
200	Karaöyük k.		Tahrir
201	Karkın k.	Karkın ky.	25 binlik M29c2 paftası
202	Karpuzludinek k.		
203	Kavak k.	Kavak (Kavakköy) ky.	200 binlik Konya paftası
204	Kayacık k.	Kayacık ky.	M29a1
205	Kayalar k.	Kabalık mvk.?	25 binlik M28b3 paftası
206	Kayan k.		
207	Kayapınar k.	Kayapınar sok.	Konya Kent Rehberi 2009
208	Kayı k.	Kayıhöyük ky.	200 binlik Konya paftası
209	Kayı Öyüğü k.	Kayıöyüğü ky.	200 binlik Konya paftası
210	Kaymas-diğer k.	Kaymaz beli	Arazi
211	Kayseroğlanı k.		Tahrir
212	Kebeceler k.		
213	Kemer mz.	Kemer Köprüsü	25 binlik M29d4 paftası
214	Kendbeyi k.		Tahrir
215	Kesriye k.	Kisliyer yaylası	25 binlik L28c4 paftası
216	Kılgönü k. k.		
217	Kınık k.	Kınık ky.	25 binlik L29d1 paftası
218	Kınık k.	Kınıkçihöyük	25 binlik M29c2 paftası
219	Kırçardak mz.		Tahrir
220	Kırkpınar k.	Kırklar mvk.	25 binlik M29c2 paftası
221	Kışlacık k.	Şahna güneyinde Kışlacık mvk.	Arazi

222	Kızıl mz.	Kızılyazı mvk.	25 binlik M28b3 paftası
223	Kızılcakenise mz.		
224	Kızılcakuyulu k.	Kızılcakuyu ky.	25 binlik L29c3 paftası
225	Kızılcamihamd k.		
226	Kızılcayurd mz.	Kızılcayurt tepesi mvk.	25 binlik L28d3 paftası
227	Kızıllhamid mz.		
228	Kızılkurd mz.	Kızılkurd bahçeleri mvk.	25 binlik M28b3 paftası
229	Kızılkuyu k.	Kızılkuyu ky.	200 binlik Konya paftası
230	Kızılyer mz.	Kızılhöyüğü mvk.	25 binlik M29c1 paftası
231	Kıçimuhsine k.	Keçimuhsine (Küçükmuhsine)	200 binlik Ilgın paftası
232	Kilisecik k.	Cehennemkilise Tepesi mvk.	M28b2 25 binlik Pafta
233	Kilisehisar mz.		
234	Killik k.	Çaltı köyü 2-3 km KD Karahöyüğün yanında mevki.	Arazi
235	Kineciler k.		
236	Kır/Ger? mz.		
237	Kırvad k.	Girvat (Kayadibi) ky.	200 binlik Konya Paftası
238	Kıryad k.	Gümüşçal/Kirliğret/Tepeköy ky.	200 binlik Ilgın paftası
239	Kocakuyusu k.	Kocakuyu mvk.	Arazi, 25 binlik M30d1 paftası
240	Koçaç k.	Rasül B-KB yönü 1 km.	Araziden
241	Konuşkişlası k.		
242	Kozağaç k.	Kozağaç mah.	200 binlik Konya paftası
243	Körkuyu mz.	Körkuyu mvk.	25 binlik M30a4 paftası, Tahrir
244	Köseler k.	Ova kavağı 4-5 km D Köseliyüğü mvk.	Arazi, 25 binlik M28b4 paftası
245	Köstendil mz.	Köstendik yaylası Yeniğiil mvk.	200 binlik Konya paftası
246	Kötil mz.		
247	Köyceğiz k.		Tahrir
248	Kulalideresi mz.		
249	Kulduruc-u Köhne mz.	Kulduruç Yaylası	Arazi, 25 binlik M30a4 paftası
250	Kuşaksuz mz.		
251	Kutlukız mz.		
252	Kutlukız nd. E...hacı mz.		
253	Kuyucak k.	Kuyucak mvk.	25 binlik M28c3 paftası

254	Küçük k.	Küçükköy ky.	25 binlik M29c1 paftası
255	Künbed k.		
256	Mahmudağaçiftliği mz.		
257	Mahmutlar nd. Müneccim k.	Müneccimöreni mvk.	25 binlik M29c1 paftası
258	Malas k.	Malas (Ardıçlı) ky.	200 binlik Ilgın paftası
259	Maravi mz.	Maravi Yaylası	25 binlik M28a2 paftası
260	May k.	May (Kayasu) ky.	200 binlik Konya paftası
261	Mekriler k.		Tahrir
262	Melemez k.	Melemez tepesi mvk.	25 binlik N28b2 paftası
263	Menayim k.	Mülayim ky.	25 binlik L28d4 paftası
264	Mescidlü Salur k.		
265	Mihmadlu k.	Mamatlı Yaylası	25 binlik L29c3 paftası
266	Millü k.		
267	Mirekötül mz.		
268	Muharremşah k.	Mahrem deresi	25 binlik L28d3 paftası
269	Muhsine mz.	Büyükmusana bağları mvk.	Arazi, 25 binlik M28b3 paftası
270	Muhsine mz.	Muhsine k. yakını	Tahrir
271	Musakoçaç nd. Kadıköy k.		
272	Mürsel mz.		
273	Mürsellersaluru k.		
274	Nohudöyüğü k.	Nohutluk mvk. Hatunsaray ilçesinin GB 3km	Araziden
275	Okçı k.	Okçu ky.	25 binlik M29c4 paftası
276	Olukargı mz.		
277	Orduözü k.	Çomaklar ky. 2 km D. Orduözü mvk.	Arazi
278	Ortacaviran mz.	Gene köyü yakını	Tahrir
279	Ovalıca k.	Ovacık mvk.	25 binlik N29a1 paftası
280	Oyacılı k.		
281	Önkayacak k.		
282	Palanmak k.	Palaveli yaylası	25 binlik L29c3 paftası
283	Parsana mz.	Silye doğusunda mvk.	Arazi
284	Penbukçu k.	Pembeci/Pamukçu ky.	200 binlik Konya paftası
285	Perpil k.		
286	Pınarbaşı k.	Aşapınar ky.	25 binlik L29d4 paftası
287	Pirahmed mz.		
288	Pişi mz.		Tahririden

289	Porsuköyüğü mz.		
290	Rasül k.	Reis Tümeği mvk.	25 binlik M29c1 paftası
291	Rumdiğin k.	Ürümühöyüğü mvk.	25 binlik M29c1 paftası
292	Rustum k.	Rustum çeşmesi mvk. Veranalar mvk. Hatusaray KB.	Arazi, Botsa köyü mülakat
293	Sadıklar k.	Sadıklar ky.	200 binlik Konya paftası
294	Salahuddin k.	Salahattin ky.	200 binlik Ilgın paftası
295	Salı/Sanı mz.		
296	Salurcuk k.		
297	Salurlu mz.	Salarlı yaylası (Meskan) (Salarlı Mah.)	25 binlik M28b1 paftası
298	Samuk k.	Samikhöyüğü mvk.	Arazi, 25 binlik M30d1 paftası
299	Saraycık k.	Sarayköy ky.	200 binlik Ilgın paftası
300	Sarлак k.	Sarлак höyüğü (Üçhöyükler) ky.	25 binlik M29c3 paftası
301	Sarnıç mz.	Sarnıç mvk.	25 binlik M29d1 paftası
302	Sarudavudlar k.	Davutlar mezarlığı	Arazi
303	Sayalu mz.	Sayılı mvk.	25 binlik M29c4 paftası
304	Sevinçhacı mz.		
305	Seydiöyüğü k.	Seydihan höyüğü	25 binlik M29c4 paftası
306	Sırçalı k.	Sırçalı höyüğü	200 binlik Konya paftası
307	Sızma k.	Sızma ky.	200 binlik Ilgın paftası
308	Silye k.	Sille ky.	200 binlik Konya paftası
309	Sinan mz.		Tahrir
310	Sivriceöyük k.	Sivrice höyüğü	25 binlik M29d1 paftası
311	Sivrikilisa k.	Kise yıkığı mvk. Çat-Dinek ky arasında	Arazi
312	Sivrikilisa mz.		
313	Suğara k.	Erentepe ky.	200 binlik Konya paftası
314	Sultançiftliği k.	Selim Sultan mah.	25 binlik M29a4 paftası
315	Sulutaş k.	Sulutaş ky.	200 binlik Ilgın paftası
316	Surini mz.		
317	Susuz k.	Süleymaniye(Susuz eski adı)	Süleymaniye köyü mülakat
318	Sürtük k.	Sürtükharmanı mvk.	200 binlik Konya paftası
319	Şabanhacı mz. ve Uzundere mz.	Şabanhacı yaylası ve Uzundere	25 binlik L28d4 paftası
320	Şahna k.	Şahna köprüsü	Arazi, 200 binlik Konya paftası

321	Şar mz.	Şatır ky.	25 binlik M29b4 paftası
322	Şeyhevliya k.	Evliya(Evliyatekke) ky.	200 binlik Konya paftası
323	Taraşçı k.		
324	Taraşçı mz.		
325	Taşhisar mz.	Taşpınar deresi	200 binlik Ilgın paftası
326	Tat k.	Tatköy ky.	200 binlik Ilgın paftası
327	Tataröyüğü k.		
328	Tekye mz.	Tekke mvk. Dede Dağı K	Arazi
329	Tol k.	Tol mvk.	25 binlik M29c4 paftası
330	Tolatsa k.	Bolatsa (Güneydere) ky.	25 binlik M28d3 paftası
331	Tozlamam mz.	İsmil köyü 2 km K mvk.	Arazi
332	Turfaltömeği mz.	Turfal höyüğü mvk.	25 binlik M29b4 paftası
333	Tülüce k.	Tülce Mah. (Akören ilçesi)	25 binlik M28b1 paftası
334	Ulumuhsine k.	Ulumuhsine ky.	200 binlik Konya paftası
335	Uzunmusaluderesi k.		
336	Üçkilise k.	Üçkese (Orhaniye) ky.	200 binlik Konya paftası
337	Ütmelü/Ötmelü k.		
338	Vakf-ı Cami-i Yunus Paşa mz.	Vakıf mvk.	Arazi
339	Veledi Umur Fakih mz.		
340	Virancık k.	Kavak köyü 5-6 km KB Örencik mvk.	Arazi
341	Viranlusalur k.		
342	Yağlubayad k.	Yağlıbayat ky.	25 binlik M30a1 paftası
343	Yahyalubey mz.		
344	Yakupviranı k.		
345	Yalatla? k.		
346	Yalman mz.		
347	Yaltık/Yaltak k.		
348	Yanekin k.	Botsa ky. yakınında mvk.	Arazi
349	Yarıқтаş mz.		
350	Yarımcı k.	Yarımobruk ky.	200 binlik Konya paftası
351	Yarımcı mz.	Yarımcıhanı harabesi	25 binlik M29d4 paftası
352	Yarma mz.	Yarma ky.	25 binlik M29b3 paftası
353	Yassıviran mz.	Yassören mvk.	200 binlik Ilgın paftası
354	Yazıkınık mz.		
355	Yazlık mz.		Tahrir
356	Yenice nd. Aydoğdu k.	Yenice mezarlığı mvk.	Tahrir, Arazi

357	Yenice k.	Yenicekuyu mvk.	25 binlik M29c2 paftası
358	Yenice mz.		
359	Yenicekışla k.	Kışla çeşmesi mvk.	Arazi, Tahrir ve 25 binlik M28c1 paftası
360	Yeregiren k.		
361	Yerkuyu mz.		
362	Yerkuyu mz.		
363	Yitükçü? mz.		
364	Yukarukolca ve Aşağıkolca mz.		
365	Yunuslar nd. Çeltekler mz.		
366	Yusufcuklar nd. Karaçakal/Karaciğal/Karasakal k.		
367	Ziftdamı mz.		
368	Zordula k.	Zordula höyüğü mvk.	25 binlik M28c4 paftası

ÖZGEÇMİŞ

Ad SOYAD: İlker YİĞİT

Anabilim Dalı: Coğrafya

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Manavgat, 1985.

Eğitim

Yüksek Lisans: AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD, 2008-2011.

Lisans: AKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, 2004-2008.

İş/İstihdam

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Araştırma Görevlisi 2009-2018.

Alınan Burs ve Ödüller

1. 15.09.2013-15.09.2016 Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler, SOBAG/TÜBİTAK (Doktora Bursiyeri).
2. 2016. “Hoca Ahmet Yesevi Genç Araştırmacı Ödülü”, Uluslararası Avrasya Eğitim Sendikaları Birliği (UAESEB), Antalya, 02.12.2016.
3. 2012. Ahi Evran Üniversitesi ve Atatürk Kültür Merkezi tarafından düzenlenen (21 Eylül 2012) “Ahiliğe Genç Bakışlar Ulusal Öğrenci Sempozyumu” bildiri yarışmasında “Ahiliğe Farklı Bir Bakış: XVI. Yüzyıl Türkiyesi’nde Ahi Adlı Yerleşmeler ve Zaviyeler” başlıklı bildiri ile ikincilik ödülü, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
4. 2012. Prof. Dr. Osman Turan Anısına düzenlenen (14 Nisan 2012) “Vatanlaşma Sürecinde Anadolu’da Nüfus Hareketleri” konulu araştırma-

makale yarışmasında “Diyar-ı Rum’dan Türkiye’ye Bir Toprağın Vatanlaşma Süreci” başlıklı makale ile ikincilik ödülü, Türk Ocakları Genel Merkezi, Ankara.

Yabancı Dil ve Puanı

İngilizce, YDS Nisan 2015: 72,5

Yayınlar

a.Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

Yiğit, İ. (2017). İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (26), 329–364.

Yiğit, İ. ve Salan, M. (2013). XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 825–852.

Yiğit, İ., Kaya, Z., Gölge, S., Şengül, E. ve Kök, R. (2013). Ortaçağ Avrupa Düşüncesinde Dünya İmajı: T-O Haritaları. *International Journal Social Science Research*, 2(2), 78–112.

Yiğit, İ. (2013b). XVI. Yüzyıl Türkiyesi’nde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 959–973.

Taş, B. ve Yiğit, İ. (2011). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Beyşehir Kazası’nda Nüfus. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, XXIX(81), 489–532.

b. Ulusal hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

Yiğit, İ., Ataol, M. ve Dinç, A. (2011). Coğrafya Bölümlerindeki CBS Eğitimi ve CBS'nin Gerekliliği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24), 312–331.

c. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

Yiğit, İ. (2018). Konar-Göçer Bir Topluluğun Son Durağı Antalya: Köselers Cemaati (XIX. Yüzyıl-Günümüz). Uluslararası Antalya Kongresi, sunulmuş bildiri, Antalya.

Yiğit, İ. ve Demirtaş, H. (2017). Osmanlı Dönemi Köy Sınırlarının Haritalanmasında Vakfiyeler ve Vakıf Hududnâme Defterleri. 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara.

Yiğit, İ. ve Kocabıyık, M. (2016). XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda Tarımsal Yapı (C. 5, 227–239). 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, sunulmuş bildiri.

Yiğit, İ. ve Gümüşçü, O. (2016b). Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.) (379–391). ÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri, Ankara.

Yiğit, İ. ve Akkaya, N. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çerkeş Kazası Köylerinde Nüfus (C. 4, 255–267). 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara.

Yiğit, İ. ve Demirtaş, H. (2015). Saruhan'dan Osmanlı'ya İskan Devamlılığı: Manisa Çevresi Yerleşmeleri. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, sunulmuş bildiri.

Yiğit, İ. ve Gümüşçü, O. (2016a). İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Konya ve Çevresi Örneği (XV-XX. Yüzyıllar) (C. 2, 578–598). Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-II Karamanoğulları Beyliği, sunulmuş bildiri, Konya.

Yiğit, İ. (2014). İskan Tarihi Çalışmalarında Arazi Araştırmasının Önemi: XVI. Yüzyıl Manisa-Konya Kazası Örneği. XVII. Türk Tarih Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2012c). XI-XVI. Yüzyıllarda Cizre ve Çevresinde Ulaşım Ağı (91–98). Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu, sunulmuş bildiri.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2014). XIII-XVI. Yüzyıllarda Beyşehir Çevresi Ulaşım Ağı. Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-I Eşrefoğulları, sunulmuş bildiri.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2016). Karamanoğulları Beyliği Atlası (C. 2, 516–533). Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-II Karamanoğulları Beyliği, sunulmuş bildiri, Konya.

Çınar, H., Bulut, M. ve Yiğit, İ. (2014). Tarihi İpek Yolu'nun Anadolu Güzergahı (123–150). Uluslararası İpek Yolu Kongresi ve 10. ADAM Kongresi, sunulmuş bildiri, İstanbul.

Demirtaş, H. ve Yiğit, İ. (2015). Saruhan Yurdunun Vatanlaşma Sürecinde Zaviyelerin Rolü. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, sunulmuş bildiri.

d. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

Yiğit, İ. (2012). Ahiliğe Farklı Bir Bakış: XVI. Yüzyıl Türkiyesi'nde Ahi Adlı Yerleşmeler ve Zaviyeler. Ahiliğe Genç Bakışlar Ulusal Öğrenci Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Kırşehir.

Yiğit, İ. (2011). XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafya Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Temettuat Defterleri. Türk Coğrafya Kurumunun 70. Kuruluş Yılı Anısına: «UKCK-2011», sunulmuş bildiri.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2011). Batı Karadeniz Bölümünde Divanlar (388–406). Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu, sunulmuş bildiri.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2012a). Karaman'ın Kuruluş Yeri Seçimine Etki Eden Faktörler (261–272). Karaman Ulusal Kültür ve İnanç Turizmi Sempozyumu, sunulmuş bildiri.

Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2012b). XIII-XVI. Yüzyıllarda Alanya Sinop Bağlantı Yolu (253–262). 12. Alanya Kültür ve Tarih Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Alanya.

e.Ulusal kitap ve kitap bölümü

Yiğit, İ. (2017b). Konya ve Çevresinde Bizans'tan Türklere İntikal Eden Yer ve Yerleşme Adları. *Konya Araştırmaları Göç ve İskan* içinde (187–203). Konya: Tablet Yayınları.

Yiğit, İ. ve Top Yılmaz, S. (2013). Araştırma Metodu ve Süreci. *Tarihi Coğrafya* içinde (190–215). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Gümüşçü, O., Yiğit, İ. ve Top Yılmaz, S. (2013). *Türkiye'nin Beş Bin Yılı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

f.Ansiklopedi maddesi

Yiğit, İ. (2016). Divan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

g.Kitap tanıtımı

Yiğit, İ. (2013a). *Candaroğlu Yurdunda Bey İmaretlere*. Vakıflar Dergisi (214–215).

i. Konferanslar

Yiğit, İ. (2013). Yerleşme Coğrafyasında Terminolojik Bir Problem: Divan. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Ekoloji ve Coğrafya Kulübü*, (20.03.2013) Afyonkarahisar.